

પ્રસ્તાવના

લોકકથા વિશે 'ભાનત લોકકથા'ના પ્રત્યેક ભાગમાં પ્રકટકર્તાની જે નોંધ પ્રકાશિત કરવામાં આવે છે, તેમાં સપૂર્ણ ઉલ્લેખ કરાયેલા હોવાની અને લોકકથાની મહત્તાનું તેમાં યોગ્ય ઈન્દ્રિયન હોવાથી એ વિશે કાંઈ પણ લખનારું અનશિષ્ટ રહેતું નથી. આપારે તો માત્ર માત્ર પ્રસ્તુત 'બગાણાની જૂની વાર્તાઓ'ના સમગ્રમાં જ ચાર શબ્દો પ્રસ્તાવના તરીકે લખવાના છે અને તે જ હું બખીશ.

બગાણાની લોકકથા, જનવાર્તા, દત્તકથા કેવા જૂની વાર્તાઓના અગ્રેષ્ઠ ભાષામાં જે પુસ્તકો નખાયના છે, એમાંના એક પુસ્તકનું નામ 'Tolk Tales of Bengal' છે અને તેના લેખકનું નામ રેવરડ લાન ગિહારી કે છે, અને દ્વિતીય પુસ્તકનું નામ 'Bengala Household Tales' છે અને તેના સમદ્રક્તા રેવરડ વિનિયમ્ મૅકકુલોશ છે. રેવરડ લાનગિહારી કેનું પુસ્તક જે કે પ્રથમ લખાયેલું છે, હતા પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં કેવળ રેવરડ મૅકકુલોશના પુસ્તકમાંની સપૂર્ણ અઠ્ઠાવીસ કથાઓનો જ અનુવાદ કરવામાં આવ્યો છે અને રેવરડ લાનગિહારી કેના પુસ્તકનો અનુવાદ 'બગાણાની જૂની વાર્તાઓ'ના દ્વિતીય ખંડ તરીકે આપનામાં આવશે અને તેમાં બાવીસ વાર્તાઓ આવશે. રેવરડ મૅકકુલોશે જે બગાણી લોકકથાઓનો અનેક વર્ષ પર્વત સમ્રહ કયા હતો, તેમાં એક કે બીજા રૂપમાં રેવરડ લાનગિહારી કેના પુસ્તકમાંની કથાઓ પણ આવી જતી હતી પરંતુ તે પુસ્તક રે. મૅકકુલોશે વાંચેલું હોવાથી તેની સર્વ કથાઓ તેમણે પોતાના પુસ્તકમાં આપવા દીધી નથી એ વિશે તેઓશ્રી પોતે જ પોતાના અગ્રની પ્રસ્તાવનામાં લખે છે કે,-

"Nearly all those (stories) in Mr Day's collection were narrated to me in one form or another, but I have excluded from this selection any of my own gathering which seemed to be mere variants of stories in his book."

અર્થાત્ ધણીકવાર એક જ પ્રિયગતા જે ત્રણુ સિદ્ધ સિદ્ધ અમરકેરતી લેખિનીથી લખાયના મિત્ર મિત્ર અથોમાં કેટલીકવાર એક કે બીજા રૂપમાં એક જ કથા આવી જવાનો બહુ ગારો અભાવ હોય છે અને તેથી એના અથોનો અનુવાદ કરતી વેળાએ પુનરુક્તિ ન થવા દેવા માટેની ધણી જ સલાહ રાખતી પડે છે. પરંતુ રેવરડ મૅકકુલોશે એ સલાહ પ્રથમથી જ

અરેતાવના

રાજેશી હોવાથી 'અંગાજાની જૂની વાર્તાઓ'માં પુનરુક્તિ થવાનાં બધાં અંગે મુક્ત થવા છીએ અને એમાંથી અમે એ અંચકાર મદાનપરે અંતઃકરણપૂર્વક આશ્ચર્ય માનીએ છીએ. 'અંગાજાની જૂની વાર્તાઓ' ખાંડા અતિશય રસપૂર્ણ, જોષક અને નીતિપરિપૂર્ણ છે, એના એમના વાચનથી લાંબાને અત્યંત પરિચય થાય એમ હોવાથી એ વિશે વિશેષ વિવેચન કરવાની આવશ્યકતા નથી. 'અંગાજાની જૂની વાર્તાઓ'ના દ્વિતીય ખણ્ડ પછી અલ્પકાળમાં જ પ્રકટ કરવામાં આવશે; કારણ કે, તે સમયે લગ લખાઈને પૂરો થવા આવ્યો છે.

પ્રાચીન

તા. ૨૩ મી ઓક્ટોબર ૧૯૧૬

} હરિ નારાયણ વિશ્વનાથ

અનુક્રમણિકા

—સંપાદક—

અંક	નામ	પૃષ્ઠ.
૧	કર્મસૂત્ર	૧
૨	આદ્યજ્ઞ અને કાચરથ	૬
૩	આદ્યજ્ઞનું બાવથ	૮
૪	દેવભક્ષક આદ્યજ્ઞ	૧૯
૫	આદ્યજ્ઞની કવિતા	૨૫
૬	ચારને પાટલે ધૂળની ધૂળ!	૩૧
૭	કુવટા કાપી અને બામટો ભરીજો	૫૭
૮	દેવી ઇંદુ	૬૩
૯	ધંત્રમંગલા પર્વણી	૭૫
૧૦	ચાર કવિરાજ	૮૫
૧૧	જો પમતા પશુ	૮૮
૧૨	કંગાલની કળા	૯૨
૧૩	સંપ ત્યાં સિદ્ધિ	૯૯
૧૪	મૌનવાદ	૧૦૪
૧૫	રોક અને વાણીવર	૧૦૮
૧૬	મૂર્ખ રાત્ર અને તેનો મૂર્ખ પ્રધાન	૧૧૪
૧૭	કાનોમાળી... ..	૧૧૮
૧૮	ધૂત સુગાવ	૧૨૧
૧૯	બાગ્યશાળી બામટો... ..	૧૨૪
૨૦	ત્રેવડી ચોરી	૧૪૫
૨૧	હાકિની ઘોડાન	૧૭૩
૨૨	રાત્રપુત્ર અને દોડવાલપુત્ર	૧૭૮
૨૩	તિલબૂરી અને ચલબૂરી અથવા જો નવવધૂ	૧૮૪
૨૪	જો વરસાત... ..	૧૯૩
૨૫	રાત્ર વિઠ્ઠાદિત્ય અને તેની વધૂ	૨૦૧
૨૬	વિઘા અને ચાતુર્ય	૨૧૨
૨૭	દોડવાલની કન્યા	૨૩૫
૨૮	બારાં, બ્યાદ અને વાનર	૨૫૨

ભારત લોકકથા-ભાગ ત્રીજો

—૧૩૩—

બંગાળની જૂની વાતાંઓ

—૨૨—

કર્મસૂત્ર

એક સમયે બંગાળના એક ગામમાં ‘લટ્ટાચાર્ય’ કુળનો એક બ્રાહ્મણ વસતો હતો. તે પોતે એક સારો વિદ્વાન હતો, અને તેના ધરમાં તેની પત્ની, એક પુત્ર અને એક પુત્રી એટલા કૌટુંબિક જનો ઉપરાંત એક ગાય હતી એક રાત્રિએ ધરમાંનાં સર્વ મનુષ્યો ગાઢ નિદ્રાને આધીન થયેલાં હતાં અને તે બ્રાહ્મણ પોતે શય્યામાં જાગતો પડ્યો હતો. અચાનક ઉપરના વળિયામાંથી લટકતું એક દોરકું તેના જોવામાં આવ્યું. તે જોય જોય તેને ભેતો હતો, તેમ તેમ તે દોરકું લગાઈ અને પહેલાણીમાં ફરે ફરે વધતું જતું હતું, અને છેવટે તેના જાણવામાં આવ્યું કે એ દોરકું નહિ, પણ એક મોટો સર્પ હતો. સર્પને ભેતાંની સાથે જ તે ગભરાઈને બિજાનામાંથી જીડીને જામે ધઈ ગયો અને પોતાનાં આત્મીયજનોને હજી તો તે જગાડવાની તૈયારી કરતો હતો એટલામાં તો સર્પે તે ત્રણેને દંડ કરી દીધા અને સર્પદંડ ચતાંની સાથે એક પળ માત્રમાં તેની સ્ત્રી, પુત્રી અને પુત્ર ત્રણેના પ્રાણ દેહને ત્યાગી પર્યોકમાં પ્રવાણ કરી ગયા. પોતાના એ પ્રાણહરણરૂપ કાર્યની સમાપ્તિ કરી સર્પે ત્યાંથી તત્કાળ અદૃશ્ય થઈ ગયો.

ખુદ જ ખેદ અને શોકના આવેશમાં આવી તે બ્રાહ્મણ આત્મ-ગત કહેવા લાગ્યો કે:—“હવે આ સ્થાનમાં વધારે વાર રહેવાયી મને શો લાભ મળવાનો હતો વાર?” મનોગત આમ કહીને તે, પેલો સર્પ જે દિશામાં ગયો હતો, તે દિશામાં પ્રવાણ કરી ગયો. જોવો તે ધરના.

* બંગાળમાં ‘લટ્ટા-શુકુળ’ના વિષયોએ પોતાના કુવર્ણિત શુરને બોલાવવી વેળાએ લટ્ટાચાર્ય કહીને સંજોગે છે. વળી ત્યાં સર્વથી યેડ અને કુશીન બ્રાહ્મણો પોતાની કુશીનતાના દર્શક તરીકે ‘લટ્ટાચાર્ય’ નામની પોતાના નામ સાથે યોગના કરે છે. બંગાળમાં આયુર સૂત્રી લટ્ટાચાર્યનો વ્યવસાય જનુધા મંદિર કે અન્ય ઉચ્ચ દર્શિતા સંકેતના કુલપુરોહિત તરીકેનો જ હતો અને હજી પણ છે. છતાં હવે કાળના પ્રભાવે કરી તેમનામાંના કેટલાકોએ અન્યોન્ય વ્યવસાયનો ધન્ય સ્વીકાર કરવા માંડ્યો છે. બંગાળની જોતાની અને લખાની બાબમાં એટલો ખેદ છે કે તેઓ ‘બ’ લખવા છતાં તેનો ઉચ્ચાર ‘જ’ કરે છે અને તેથી ‘લટ્ટાચાર્ય’ સમજનો ઉચ્ચાર ત્યાં ‘લટ્ટા-ચારન’ થાય છે.

દરવાજામાંથી બહાર નીકળ્યો, કેતરત તેણે તે સર્પને ગાયને બાંધવાના ગોઠા તરફ જતો જોયો, અને તેથી તે પશુ-તેની પાછળ દોડ્યો. ત્યારે તે ગોઠામાં પહોંચ્યો, તે વેળાએ ત્યાં સર્પ તો નહોતો; પશુ સર્પને બદલે એક પ્રચંડ વાઘ ત્યાં જોવામાં આવ્યો. કે જે ગાયને ઉપાડીને ત્યાંથી નિમેષ માત્રમાં અદૃશ્ય થઈ ગયો.

આતશય બપોળીત થઈને છેવટે તે બ્રાહ્મણે પોતાના ગૃહનો સર્વથા ત્યાગ કર્યો અને અરણ્યમાં જવામાટે ત્યાંથી ચાલતો થયો. તે અરણ્યની સીમાપર આવી લાગ્યો. એટલામાં ઉપાનો ઉદય થયો. હૃદયના શોકાવાત અને આખી રાતના અખંડ પ્રવાસથી થાકીને હોયપોય થયેલો હોવાથી તે બ્રાહ્મણ નિદ્રા લેવામાટે એક વૃક્ષની નીચે પડ્યો. થોડીવાર પછી જાગૃત થતાં તેણે એક બ્રાહ્મણને પોતાની રદાઓ જોડે જોયો. તેને જોઈને તેણે પૂછ્યું કે;—“તું કોણ છે?”

“પશુ તું કોણ છે?” તે બીજા વૃક્ષ બ્રાહ્મણે ઉત્તર આપવાને બદલે રદાઓ તેને જ એ પ્રશ્ન પૂછ્યો.

“હું કલાણો બહાચાર્ય છું. ગઈ રાતે મારી સ્ત્રી, મારી પુત્રી અને મારો પુત્ર સર્પના હંસથી સ્વર્ગવાસી થયાં અને મારી ગાયને એક વાઘ આવીને લઈ ગયો. આ શોક સહન ન થવાથી હું મારા ઘરને છોડી અરણ્યમાં બેઠકાને જીવન પૂરું કરવાના ઉદ્દેશથી અહીં આવી લાગ્યો છું. પશુ તું કોણ છે વારુ?” તે દુઃખી બ્રાહ્મણે હંકમાં પોતાનો વર્ત્તાત જણાવી પાછો આગળનો જ પ્રશ્ન રજૂ કર્યો.

વૃક્ષ બ્રાહ્મણ ઉત્તર આપતો કહેવા લાગ્યો કે;—“હું બીજા કાઈ નહિ, પશુ તે સર્પ અને તે વાઘ જ છું.”

આ ઉત્તર સાંભળીને તે બ્રાહ્મણ આશ્ચર્યચકિત થઈ બેઠકા ઉઠ્યો કે;—“તારે અત્યારે તું બ્રાહ્મણના રૂપમાં કેમ દેખાય છે? તારું નામ શું છે?”

“મારું નામ કર્મસૂત્ર છે. હું અનેકરૂપે દેખાઉં છું અને સમસ્ત સૃષ્ટિમાં અખંડ બ્રમણ કર્યો કરું છું. મનુષ્યને જેવા પ્રકારનું મરણ પ્રાપ્ત થવાનું હોય, તેવા પ્રકારનું હું તેનું મરણ નિષ્પન્નતું છું; કારણ કે, એ જ મારો વ્યવસાય છે.” તે અઘાત વૃક્ષ વિષે અતિશય ગંભીરતાને ધારણ કરી ગંભીર વાણીથી એ શબ્દો ઉચ્ચાર્યા.

“તારા આ બોલવાથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે, મારા સમસ્ત પરિવાર અને મારી ગાયને મારી નાખનાર તું જ હતો. હવે જ્યારે તું એ જાના જીવ લીધા, તો પછી મારા એકલાના જીવને જ લીધા વિના છોડી દીધા વારુ?” બ્રાહ્મણે પૂછ્યું.

એના ઉત્તરમાં કર્મસૂત્રે જણાવ્યું કે;—“તારું મરણ એવા પ્રકારે

નર્મયક્ષુ નથી. ગંગાના પ્રવાહના જે સ્થાનમાંનું પાણી તારા ગંગા સૂધી હોંચી શકે તેટલી ઊંડી જગ્યામાં તારું મરણ થતું બેઠ્યે, એવો લેખ નખાઈ ચૂક્યો છે એટલે હવે તેને ઢાળવા કે ફેરવવાને કોઈ પણ સમર્થ નથી. તું જ્યારે ગંગાપ્રવાહના એવા સ્થાનમાં જઈશ, તે વેળાએ એક શબ્દ—મગર—આવીને તને ધસડી જશે અને ત્યાં તારું મરણ થશે.” આ શક્યોની સમાપ્તિ સાથે તે વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ અદસ્ય યઈ ગયો.

પ્રથમ બ્રાહ્મણે ત્યાંથી પ્રવાસમાં એકદમ આગળ વધવાનો અને જ્યાં સૂધી જે સ્થાનમાં કોઈ પણ તળાવ કે નદીનું નામ માત્ર પણ ન હોય તેવા સ્થાનમાં જઈ પહોંચે ત્યાં સૂધી વચ્ચે ક્યાંય પણ ન અટકવાનો નિશ્ચય કર્યો. જે કે જણ મહિના સૂધી તેણે પોતાના પ્રવાસને અખંડ ચાલુ રાખ્યો અને ત્યાર પછી તે એક ગોટા નગરમાં આવી પહોંચ્યો. બનાવ એવો બન્યો કે, જે દિવસે તે એ નગરમાં આવી લાગ્યો, તે જ દિવસે તે નગરના રાજાના મહાલયમાં એક મોટો ઉત્સવ થવાનો હતો. જ્યારથી એ બ્રાહ્મણે પોતાના પ્રવાસનો પ્રારંભ કર્યો હતો, ત્યારથી એ સમય સૂધીમાં સ્વસ્થતાપૂર્વક ક્યાંય બેસીને એકવારનું ભોજન પણ કર્યું નહોતું. અહીં ઉત્તમ ભોજન મળી શકશે, એવી આશાથી એ બ્રાહ્મણ રાજાના મહાલયમાં ગયો અને ત્યાં રાજાના એક અતિથિ તરીકે રહ્યો. રાજાએ તેનો સર્વ પ્રકારે યોગ્ય સત્કાર કર્યો અને પોતાના અનુચરોને તેનામોટે ભોજનની વ્યવસ્થા કરવાની આજ્ઞા આપી દીધી. રાજાની આજ્ઞા થતાં જ સર્વ તૈયારીઓ થઈ ગઈ અને બ્રાહ્મણ-દેવ સ્નાન સંધ્યા આદિ નિત્ય કર્મથી મુક્ત થઈ, પાકનિષ્પત્તિના કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થયો.

એ સમયમાં રાજાના મહાલયમાં ખીજા પણ અનેક પવિત્ર પંડિતો આવીને એકત્ર થયા હતા, અને તે પંડિતોની સભામાં પાંડિત્યપૂર્ણ વાદ-વિવાદ અને નાનાવિષ શાસ્ત્રાર્થનો પ્રકાર ચાલી રહ્યો હતો. એ નવીન આગંતુક બ્રાહ્મણ પોતે પણ એક મહાન્ પંડિત હોવાથી એ શાસ્ત્રાર્થને ચાલતો સાંભળી પાકનિષ્પત્તિના વ્યવસાયને ત્યાગી તે શાસ્ત્રાર્થમાં ભાગ લેવામાટે આવીને હાજર થયો. અલ્પ સમયમાં જ વાદવિવાદમાં તેણે અન્ય સર્વ પંડિતોને ધરાવિત કરી નાખ્યા અને પંડિતોની સભામાં અવસ્થાને વિરાજવાનું માન મેળવ્યું. રાજા તેની વિદ્યાના પ્રભાવથી એટલો બધો મુગ્ધ અને પ્રસન્ન થઈ ગયો કે, તત્કાળ તેણે તેની પોતાની સભાના મુખ્ય પંડિત તરીકે નીમણુંક કરી દીધી.

કેટલાક કાળ પર્વન્ત તો એ બ્રાહ્મણે રાજાના આશ્રયમાં રહી બહુ જ આનંદસહિત દિવસો વીતાયા. તેના આજ્ઞા પછી અલ્પ સમયમાં

જે રાત્રેને એક પુત્રની પ્રાપ્તિ થઈ હતી. રાત્રીએ પોતાના કુમારને એ નવીન રાત્રિપરિતી સંગાળમાં રાખ્યો અને તેણે પોતાના તે શિષ્યને આપ કાળાવધિમાં જ અનેક વિદ્યા અને કળામાં પારંગત કરી દીધી. એ કુમાર જ્યારે તેર કે ચૌદ વર્ષના વયના થયો, તે વેળાએ અચાનક રાત્રીના મનમાં પોતાના સહાસદો સહિત બાગીચીના તીરે જવાની ઇચ્છા રજૂરી આવી. રાત્રીને આ વિચાર જાણવામાં આવતાં એ બાહ્ય રાત્રી પાસે આવી કહેવા લાગ્યો કે;—“મહારાજ, જો તમારી ગંગાના તીરપ્રાંતમાં નિવાસ કરવામાટે જવાની ઇચ્છા હોય, તો કૃપા કરીને મને આપથી વિભક્ત થવાની આજ્ઞા આપો; કારણ કે, મેં ગંગાના તીર-પ્રાંતની નિકટમાં ન જવોના દંડ નિશ્ચય કરેલા છે.”

“પણ એવા નિશ્ચયનું કંઈ કારણ?” રાત્રીએ આશ્ચર્યચકિત થઈને પૂછ્યું.

“જે હું ગંગાના તીરપ્રાંતમાં જઈશ, તો અવશ્ય-માર્ગે મરણ થશે, એવી મારી દંડ માન્યતા યથેચ્છી હોવાથી જાણી જોઈને કાળના મુખમાં જઈ પડવાની મારી ઇચ્છા નથી.” બાહ્યે ઉત્તર આપ્યું.

રાત્રીએ બાહ્યનું આ ઉત્તર સાંભળીને વિશેષ આગ્રહ કરવાનું માંડી વાળ્યું; પરંતુ રાત્રીકુમારે હકવાદ કરીને કહ્યું કે;—“જો મારા ગુરુજી ત્યાં નહિ આવે, તો હું પણ આવવાનો નથી; એમણે ગમે તેમ કરીને પણ જો, શી સાથે આવવું જ નોંધશે; એમને ગમે તે ઉપાયે સાથે લેવા જ નોંધશે.” રાત્રીકુમારની આવી હકને જોઈને રાત્રીએ બાહ્ય-લોકને આમંત્રપૂર્વક કહ્યું કે;—“પૂજ્ય મહારાજ, ગમે તેમ કરીને પણ અમારી જોડે પધારો; ત્યાં હું આપની ઇચ્છા પ્રમાણેની સર્વ વ્યવસ્થા કરી આપીશ.” હવે જવા વિના છુટકો થવાનો નથી, એમ જાણીને બાહ્યે રાત્રી તથા તેના સહાસદોસાથે જવાની ઉવટે અનુમતિ દર્શાવી.

જ્યારે તે સર્વ મંદાકિનીના તીરપ્રાંતમાં આવી લાગ્યા, એટલે રાત્રીએ ત્યાં એક લજ્જા પ્રસાદ રચાવ્યો અને તેમાં તે પોતાના પરિવાર તથા સલાજનો સહિત કેટલાક સમય પર્યંત મહા આનંદ અને હર્ષથી રહ્યો. રાત્રીકુમાર પોતાના વિદ્યાદાતા ગુરુનો અનન્ય ભક્ત હોવાથી જ્યાં પણ જતો ત્યાં તે બાહ્યને પોતાની સાથે લઈ જતો, અને જો તે આવવાની ના પાડે તો રાત્રીકુમાર પણ ધરમાં જ બેસી રહેતો. એક દિવસ રાત્રીકુમારે પોતાના પિતાને કહ્યું કે;—“પિતાજી, મારી ગંગાના પ્રવાહમાં સ્નાન કરવાની ઇચ્છા થઈ છે; તો તેમાટે આપની આજ્ઞા છે?”

“પોતાના પુત્રને ગંગાસ્નાન કરવાની આરા ન આપે, એવો પણ કોઈ મૂર્ખ પિતા હોઈ શકે ખરો કે? આનંદથી ગંગાસ્નાન કરો.” એમ કહીને રાજાએ તરત પોતાના અનુચરોને રાજકુમાર સાથે ગંગાતીરે જવાની અને સ્નાન કરાવીને સંભાળથી પાછો લાવવાની આરા આપી દીધી.

સર્વ સાધનો તૈયાર થઈ ગયાં, અને તે સર્વ ગંગાતીરે જવામાટે નીકળવાની। આણીપર હતા, એટલામાં રાજકુમારે જોયું તો એ સંધમાં તેને તે બ્રાહ્મણ ક્યાંપ દેખાયો નહિ. તે તત્કાળ પોતાના પિતા પાસે ગયો અને કહેવા લાગ્યો કે:—“પિતાજી, જે મારા ગુરુ મારી સાથે નહિ આવે, તો હું ગંગાતીરે જવાનો નથી. અને તેમને મારી જોડે રાખ્યા વિના ગંગાના પ્રવાહમાં સ્નાન કરવાનો નથી.”

રાજાએ અનુચરને મોકલી બ્રાહ્મણને બોલાવી મગાવેા અને તે બોલેા એટલે તેને રાજકુમાર સાથે ગંગાસ્નાનમાટે જવાની પ્રાર્થના કરી. એના ઉત્તરમાં બ્રાહ્મણે જણાવ્યું કે:—“મહારાજ, એ તો મેં આપને પ્રથમથી જ જણાવેલું છે કે, હું કદાપિ ગંગાના પ્રવાહમાં સ્નાન કરવા જવાનો નથી; કારણ કે જે હું ત્યાં જઈશ, તો તરત એક બ્રાહ્મણ આવીને મારા જીવનનો નાશ કરી નાખશે. શું આપ મને મરી ગયેલા જોવાની ઇચ્છા કરાવો છો?”

બ્રાહ્મણનાં આવા વચનો સાંભળી રાજાએ રાજકુમારને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે:—“ત્યારે રાજકુમાર, આ હઠને ભાગી દે અને તું એકલો જ જઈને ગંગાસ્નાન કરી આવ.” પણ રાજકુમારે પોતાના હઠને લેશ માત્ર પણ ત્યાગ ન કર્યો અને બ્રાહ્મણ વિના ગંગાસ્નાનમાટે જવાની ચોખ્ખી ના પાડી દીધી. રાજકુમારની આટલી બધી હઠ છતાં બ્રાહ્મણની ત્યાં જવાની જરા પણ ઇચ્છા થતી નહોતી અને રાજકુમાર પકડેલી વાતને છોડતો નહોતો. છેવટે આ ઝગડાથી કંટાળીને રાજાએ બ્રાહ્મણને કહ્યું કે:—“પૂજ્ય મહાત્મનું, કૃપા કરીને આપ રાજકુમાર સાથે જાઓ, હું આપને સર્વ પ્રકારના ભયથી સુરક્ષિત રાખવાની વ્યવસ્થા કરું છું.” આ પ્રમાણે કહીને તેણે પોતાના અનુચરોને એવી આરા આપી કે:—“ગંગાના પ્રવાહમાં જે સ્થળે આ બૃદ્ધ અને રાજકુમાર સ્નાન કરવાને જાતરે, તે સ્થાનને એક વિશાળ જળને પ્રસારી આરે તરફથી ઘેરી લેજે અને અનેક સૈનિકો જળમાં તેમ જ તીરપ્રાંતમાં શસ્ત્ર ધરીને તૈયાર બેસા રહેજે. વળી ખાસ કરીને આ બૃદ્ધ જળમાં જાતરે તે વેળાએ એમની સંભાળમાટે ફેટલાક મનુષ્યોએ ખાસ એમની આસપાસ નિકટમાં જ ઢાંજર રહેવું અને એમનું બરાબર ધ્યાન રાખવું.”

રાજાની આસાનું તે કાળે જ અક્ષરશઃ પાલન કરવામાં આવ્યું. અને આઠણુ તથા રાજકુમાર અંગાતીરે જઈ જ્યાં પાણી થોડાં દતાં ત્યાં ન્દાવામાટે ઊતર્યા. રાજાની આસા પ્રમાણે રક્ષિત તેમની આસ-પાસ તેમને ઘેરીને ઊભા રહી ગયા. ધીમે ધીમે આઠણુના હૃદયમાંના બચનો વિશ્વસ થઈ ગયો અને આસ્તે આસ્તે તે પ્રવાહમાં આગળ આગળ વધતો ગયો—હેવટે જ્યાં પાણી તેના ગળા સુધી પહોંચતું હતું તેટલા ઊંડા પાણીમાં તે જઈ પહોંચ્યો. તેને યથાવૈભવ રથાને આવેલો જોતાં જ રાજકુમારે તેને સંજોધીને કહ્યું કે:—“હાકુર,* હું રાજકુમાર નથી, કિંતુ તે જ હર્મયુત્ર છું!” આ વાક્ય ઉચ્ચારતાની સાથે જ તેણે તરત આહતું સ્વરૂપ ધારી લીધું અને આઠણુને પોતાના મુખમાં મૂકીને નિમેષ માત્રમાં લાંબી તે અદસ્ય થઈ ગયો.

એટલામાટે જ કહેવામાં આવે છે કે, કાળનો આઘાત અનિવાર્ય છે; જ્યારે મરણ આવવાનું હોય છે ત્યારે તેનું કાંઈથી પણ નિવારણ કરી શકાતું નથી:—

“માતુલોસ્ય ગોવિંદ:પિતા यस્ય ઘનંજય:।

સોડમિમન્યુરણે શેતે નિયતિ: કેનં વચ્ચતે ?”

અર્થાત્ “શ્રી કૃષ્ણ જેનો મામે હતો, અને અર્જુન જેનો પિતા હતો, તે અભિમન્યુ પણ નિર્ણય યદ્યને રણભૂમિમાં સદાની નિદ્રામાં પડ્યો છે! સારાંશ કે, જાવીને ટાળવાને કાલ્ય સમર્થ છે વારુ!”

આઠણુ અને કાયસ્થ

અમુક એક ગામમાં એક સમયને વિશે એક આઠણુ અને એક કાયસ્થ વસતા હતા. આઠણુ એક અતિશય ધાર્મિક, સત્યનિષ્ઠ અને

* સંસ્કૃતમાં મૂળ ટકુર શબ્દ છે અને તેની દિવ્ય, પવિત્ર અને માનારૂપદ આદિ અર્થને દર્શાવવામાટે શોભના કરાય છે. કાલિયાવાડમાં રાજપૂતોને ઠાકોર કહેવામાં આવે છે; હાકર ઇત્યાદિ રૂપે આઠણુને ઠાકોર નામથી યોદ્ધાવવામાં આવે છે; મધ્ય પ્રાન્તમાં કાલિયોને હાકુરના સંજોધનથી યોદ્ધાવાય છે અને અંગાળામાં જો કાંઈ પણ આઠણુને તેના ખરા નામના ઉચ્ચાર વિના યોદ્ધાવવા હોય તો ‘હાકુર’ સંજોધનથી તેનું આવાહન કરાય છે. કચ્છ, હાલાર, જાવનગર અને ગુજરાતના જિલ્લા તથા વાલિયા ‘હાકર’ શબ્દથી યોજાવાય છે અને એનું હેતુ સ્વયં કા. લખાય છે. એ ઠાકોર, હાકર, ઠાકુર અને હાકર આદિ સ્વયં મૂળ ‘ટકુર’ શબ્દના જ અપભ્રંશ સ્વરૂપ છે, એ નવેસરથી જાણવાની અમર્થ નથી. રામ અને કૃષ્ણ આદિની પ્રતિમાને જે ઠાકોર-તાની જાવનાને લીધે જ, એ તો રપદ જ છે.

મહા-પાયપરાયણ પુરુષ હતો. નિત્ય નિયમિતતાથી સામ્રાજ્યા નિત્ય-કર્મ કરી લીધા વિના તે જીજ્ઞા દર્શન પશુ કાર્યના આરંભ કરતો નહિ અને નિરંતર ધર્મના માર્ગમાં જ ચાલતો હતો. એથી વિરુદ્ધ કાયસ્થ એક મહા અપવિત્ર અને પાપાત્મા પુરુષ હતો. તે નિત્ય એક કે જીજ્ઞા કારણથી પ્રાદ્દશ્યને જોઈને તેનો ઉપદ્રાસ કર્યો કરતો હતો. તે પ્રાદ્દશ્યને ઉદ્દેશી કહેતો કે:-“તું નિત્ય પવિત્ર કર્મ આચરે છે, છતાં તને ખાવાને પેટ ભરીને ધાન્ય પશુ મળી શકતું નથી અને મારી સ્થિતિને જો-ઈ મહિરાપાન કરું છું તેમ જ જીજ્ઞા પશુ અનેક પ્રકારના અધર્મોના મારા હાથે થાય છે, છતાં મારા ઘરમાં દર્શન પશુ વસ્તુની ખોટ નથી.” પ્રાદ્દશ્ય એક પશુ શબ્દ ઉચ્ચાર્યા વિના તેના એ ઉપદ્રાસોને નિત્ય સાંતિથી સહન કર્યો કરતો હતો.

એક દિવસ પ્રાદ્દશ્ય ગંગાનદીમાં સ્નાન કરવાને ગયો. બનાવ એવો બન્યો કે તે સ્નાન કરતો હતો, તે વેળાએ તેના પગમાં શૂળ પેસી ગયું અને તથા તેના પગમાંથી ઘેઘબંધ લોહી વહેવા માંડ્યું. અત્યંત રક્ત-વહનના યોગે તે જોવાન ચમને કદાચિત્ પડી ગયો હોત, પણ અત્યા-નક ધણી લોકો તેની આસપાસ એકઠા થઈ ગયા અને તેમણે તેને સંભાળી લીધો, -તેઓ તેને પાણીમાંથી બહાર લઈ આવ્યા. ત્યાર પછી તે દીન પ્રાદ્દશ્યે બહુ જ દુઃખ અને વેદના સાથે પોતાના ઘર તરફ જવાનો પ્રયત્ન કર્યો. એ જ સમયે માર્ગમાં પેલો પાપી કાયસ્થ મળી ગયો અને તેણે બ્યારે પુણ્યશીલ પ્રાદ્દશ્યના દુર્ભાગ્યની કથા સાંભળી એટલે તે કહેવા લાગ્યો કે:-“જોયું કે-તારું જીવન બહુ જ શુદ્ધ અને પવિત્ર છે; તું નિત્ય અતિશય ધ્યાનથી ધાર્મિક વિધિ કર્મ કર્યો કરે છે; અને તે છતાં આજે તને એટલું દુઃખ વેઠવું પડ્યું છે કે, માત્ર મરણ આવવું જ બાકી રહ્યું છે. હવે જે દિવસે તારી આવી દુર્દશા થઈ છે, તે જ દિવસે એટલે કે આજે અને અત્યારે જ આ બંદાને અચાનક સોનામોહોરોની ભરેલી થેલી હાથ લાગી છે. હવે બાલ કે, કોના જીવ-નના માર્ગ વિશેષ લાલકારક છે-તારા જીવનનો કે મારા જીવનનો?”

તે બંને એવી રીતે વાર્તાલાપ કરતા હતા, એટલામાં ત્યાં અચાનક એક જ્યોતિર્વિદ્ પંડિત આવી ચડ્યો અને તેને બંનેએ પૂછ્યું કે, એકને ધર્મોનાર કરવા છતાં દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે અને જીજ્ઞાને પાપાચાર કરવા છતાં પરમાનેહની પ્રાપ્તિ થાય છે, એ લાગ્યની વિલક્ષણતાનું શું કારણ હોતું જોઈએ વારુ? એ પ્રશ્ન સાંભળી યોગ્ય વિચારાને યોના સત્ય કારણને શોધી કાઢી જ્યોતિર્વિદે જવાબ આપ્યો કે:-“જે પ્રાદ્દશ્ય, તું તારા ચત જન્મમાં એક મહાપાપી મનુષ્ય હતો અને તારા હાથે બહાહત્યા તથા ગીહત્યા

જેવાં મહાપાતકો થયાં હતાં. એ, પાતકોના પરિણામે આજે તારા ભાગ્યમાં શૂળીપર ચરીને મરવાનું લખાયું હતું; પણ તારા વર્તમાન જન્મમાં તે અનેક ધર્મકર્મ કરેલાં છે અને નિત્ય કરતો રહે છે, એટલામાટે તારું આ શૂળીનું, દુઃખ આજે શૂળથી ટળી ગયું છે. અને હે કાવરથ, 'તું તારા ગત જન્મમાં, એક અત્યંત ધર્મદાતા અને પવિત્ર પુરુષ હતો. તે જન્મમાં તારા હાથે અનેક ધાર્મિક અને દાર્મિક કૃત્યો થયેલાં છે અને તે સર્વ પુરુષ કર્મના પરિણામે આજે તું રાજ થવાનો હતો; પણ વર્તમાન જન્મમાં તે એટલા બધાં અધર્મચરણ કર્યાં છે અને નિત્ય એટલાં બધાં, કુકર્મ તું કર્યાં કરે છે કે, જેના યોગે તારું રાજ થવાનું, અટકી ગયું છે અને કેવળ આ યોગે તું જ તને પ્રાપ્ત થયું છે."

જ્યોતિર્વિદ્ધનો આ નિર્ણય, સાંભળીને, બ્રાહ્મણ તથા કાવરથ બન્ને સંતુષ્ટ થઈને પોતપોતાને ઘેર આત્મા ગયા.

બ્રાહ્મણનું ભાગ્ય

એક અત્યંત દરિદ્ર બ્રાહ્મણ હતો, પરંતુ જેટલો તે દરિદ્ર હતો તેટલો જ અસાધારણ ત્રિદાન પણ હતો. તે સર્વ શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરી શાસ્ત્રવિદ્યાવિશારદ થયેલો હતો, પરંતુ નિર્વાહમાટે ધન મેળવવાનું તેની પાસે એક પણ સાધન નહોતું. 'તેની પત્ની તેને હમેશાં એમ કહ્યા કરતી હતી કે;—“બ્રહેવ, દિવસ અને રાતે કાંઈ પણ વેળાએ આ જ્યોતિઃશાસ્ત્ર કે અન્ય વિષયનાં પુસ્તકો એક હાથ માગને માટે પણ તમારા હાથમાંથી અળગાં થતાં નથી; છતાં મને આશ્ચર્ય એ થાય છે કે, કુટુંબનો નિર્વાહ કેવી રીતે ચલાવેલો અને કુધાની જંગાળને કેવી રીતે શાંત કરવી, એના તમારા મસ્તિષ્કમાં કાંઈવાર કશો પણ વિચાર કેમ નથી આવતો?" એના ઉપરમાં બ્રાહ્મણ નિરંતર એમ જ જણાવ્યા કરતો હતો કે;—“બ્રહેવી, અકારણ એ વિશેના વિચારને મસ્તિષ્કમાં લાવવાથી શો લાભ થવાનો હતો વારુ? જ્યાં આપનાર આપતો જ નથી, તો મારા પ્રયત્નોથી શું વળવાનું હતું? તે પ્રયત્નો સર્વથા નિષ્ફળ જ થવાના; એટલું જ નહિ, પણ કદાચિત્ લાભને જલ્દે હાનિ કરનારા પણ થઈ પડે. અત્યારે મારાપર સનિની વક્રદષ્ટિ ચાલે છે, એટલે કાંઈથી પણ મને તેવા ને એવે તેટલા પ્રયત્ન છતાં આપણને ધનનો લાભ મળી શકે, એવો ભ્રમ માત્ર પણ સંભવ નથી. અત્યારે મારી પ્રક-દશા સારી ન હોવાથી લાભને મેળવવાના હું જે જે પ્રયત્નો કરીશ, તે સર્વ અફળ જશે જ; પણ તે ઉપરાંત વળી તે ક્યાંકથી નવા સંકટને જ

તાણી લાવશે, એવો પણ મને ભય થયા કરે છે.” આ ઉત્તર સાંભળીને પત્નીના મુખમાંથી એવા શબ્દો નીકળતા કે;—“મહાશય, કૃપા કરીને તમારા એ જ્યોતિર્વિદ્યાના ગ્રંથો અને શનિરવિની વાતો મને ન સંભગાવશો. તમે એટલા બધા આગસુ છો કે ઘરમાંથી પગને બહાર મૂકવાનું તમને ગન જ થતું નથી, અને એ આગસને લીધે જ તમે કંઈ મેળવી શકતા નથી.” પ્રાદાણુ પુનઃ કહેતો કે;—“ખરેખર તું એક મહા મૂર્ખ સી છે, અને તેથી જ તું મારા વિશે આવા વિચાર કરતી-હોય તો તે સર્વથા સ્વાભાવિક છે. તારી એવી જ ભાવના થયેલી છે કે, જો અભારે આપણને થોડું ધણું સુખ મળી શકતું હોય, તો પછી બીજા કશાની પણ આગત્ય નથી અને તેથી તારી સાથે આવા ત્રિપપ વિરો વાદનિવાદ કરવો નિરર્થક છે.” તું મારી પત્ની-હોવાથી તારું પાલનપોપણુ કરતું, એ મારા એક પતિ તરીકે પરમ ધર્મ છે અને તે પ્રમાણે મારા હાથે ન થઈ શકવાથી તારા ઉદયમાં શોક અને વેદના થામ, તો તે સ્વાભાવિક છે—અર્થાત્ હું તને તારા આવા વર્તન અને ઉદ્ગારમાટે દોષ આપતો નથી. આ બધું સમજવા છતાં લાચાર છું કે, બપોરે મહા-દશા ચાલતી હોવાથી મારાથી કંઈ પણ કરી શકાય તેમ નથી.” પત્ની પાછો પ્રતિવાદ કરતી કે;—“તમાગથી કંઈ પણ કરી શકાય તેમ નથી ? આપણા દેશમાં જોઈએ તેટલા રાજા મહારાજાઓ છે અને તે બધા ઉદારતામાં એક એક કરતાં ચંદિવાતા છે. તેમાંના કંઈ પણ એકની પાસે જઇને કંઈ પણ મેળવવાનો પ્રયત્ન તમે કરી શકો એમ નથી કે શું ?” પ્રાદાણુનો હંમેશાનો એ જ જવાબ હતો કે;—“તેમની પાસે જવાથી અને માયના કરવાથી કરી પણ લાભ થાય તેમ નથી. ધારે કે, તેઓ મારા બહુ જ સારા સત્કાર કરે અને મારા તરફ પોતાની બહુ જ મોટી લાગણી બતાવે, તોપણુ તેથી અત્યારે મારા દારિદ્ર્યદુઃખમાં તો રતિ માત્ર પણ ઘટાડો થવાનો નથી તે નથી જ. જ્યોતિર્ગણિતથી મેં સારી રીતે જાણી લીધું છે કે, હજી મારો ૭ માસનો કાળ આવા જ દારિદ્ર્ય તથા દુઃખમાં જ જવાનો છે.” આ જવાબ સાંભળીને પત્નીનો પિત્તો ઉકળી ગયો અને તે વાંધાળુની પેઠે હંડેડાઈને બોલી કે;—“ચૂલામાં ગયું તમારું ગણિત અને આગ લાગી તમારી શુદ્ધિ ! એ જ્યોતિર્વિદ્યામાં વિશ્વાસ રાખીને હજી ૭ મહિના સુધી હાથ પગને બાંધી લૂતઃ પાંગળાની પેઠે ધરને ખૂણે મૂક્યા રહેશો કે ? ૭ મહિના મૂંઝી તમે બહાર નીકળશો અને તે વેળાએ તો હું ધારું છું કે, જોતજોતામાં દોષતત્ત્વ એક મોટું વહાણુ ભરીને જ ઘેર લઈ આવશો, ખરું કે નહિ ?” પત્નીના આ શબ્દો પતિથી સહન કરી શકાય, તે કરતાં બહુ જ વધારે પડતા

હતા. તે તત્કાળ જાડીને જામે ચર્મ ગયો અને કહેવા લાગ્યો કે;—“વારુ ત્યારે હું અત્યારે અને આ ક્ષણે જ જઈ છું અને આનું હું પરિણામ આવે છે, તે તને જતાવી આપું છું.”

પોતાનાં જૂનાં અને ફેટેલાં જે એ ચાર વસ્ત્રો હતાં, તે ખાઠણે ધોષને સાથે લઈ લીધાં અને ત્યાંથી રાજધાનીમાં આવેલા રાજના મહાલય તરફ જવાને તે રવાના થઈ ગયો. ખાઠણ પોતે વૃદ્ધ હતો અને પંથ બહુ લાંબો કાપવાનો હતો, એટલે રાજના મહાલયમાં પહોંચતાં માર્ગમાં તેને ચાર દિવસ વીતી ગયા. ખાઠણ જે વેળાએ ત્યાં જઈ પહોંચ્યો, તે વેળાએ રાજ સ્નાનમાટે જવાને નીકળ્યો હતો એટલે ખાઠણે ત્યાં જ તેનાપર આશીર્વાદની વૃષ્ટિ વર્ષાવી. રાજએ વિમ્બેને કહ્યો જ સારો સત્કાર થયો, તેને માનસંહિત આસને બેસાઓ અને પૂછ્યું કે;—“કાકુર, આપનું પધારવું શા કારણથી થયું છે વારુ?” એના ઉત્તરમાં ખાઠણે એક શ્લોક તેને સંજળાવ્યો કે, જેનો આશય નીચે પ્રમાણે હતો;—

“હે મહાપ્રતાપી રાજન, હું તારી આગળ એક દરિયાઈ લઈને આવ્યો છું. તારી ઉદારતામય સત્તાથી ત્રાસ પામીને દારિદ્ર્ય અને દુઃખ તારા રાજ્યમાંથી પલાયન કરી ગયાં છે; કારણ કે જેમ કેઈ અપરાધીની પાછળ પોલીસનો સિપાહી પડે તેવી રીતે તારી ઉદારતા અને દાનશીલતા તેમની પાછળ પડેલી છે. હવે બનાવ એવો બન્યો છે કે, એ દારિદ્ર્ય અને દુઃખને આશ્રય માટેનું અન્યત્ર ક્યાંય સ્થાન ન મળવાથી તેમણે મારા ઘરમાં આવીને ઝાવણી નાખી છે, એ તારા અપરાધીઓ આવીને મારા ઘરમાં છુપાયાં છે અને આજે હું તેઓને પતો અપવામાટે તારી પાસે આવ્યો છું કે, જ્યાં તું પોતાની હદમાંથી અને મારા ઘરમાંથી તેમને સદાને માટે દેશનિકાલ કરી શકે!”

ખાઠણનાં આ વચનોથી રાજ બહુ જ આશ્ચર્યચકિત અને પ્રસન્ન થયો અને કહેવા લાગ્યો કે;—“કાકુર, મારે ત્યાં હમેશાં અનેક ખાઠણો આવ્યા કરે છે, પણ તેમનામાંના કેઈએ કદાપિ આવા ઉત્તમ કાવ્યનો ઉચ્ચાર થયો હોય, એવું મને સ્મરણ નથી. તમારી વિદ્વતા અને સમય-સચ્ચતાને જોઈ હું બહુ જ પ્રસન્ન થયો છું અને તમારા આ અત્યૈકિક પાંડિત્યમાટે હું તમને અંતઃકરણપૂર્વક ધન્યવાદ આપું છું. હવે તમારા જવા એક મહાપંડિતને કેવા પ્રકારના પારિતોષિક અથવા ઉપહારથી સંતોષવા, એનો જ મારા મનમાં મોટો વિચાર થઈ પડ્યો છે!”

એ તો ઉપર જણાવેલું જ છે કે, એ વેળાએ રાજ સ્નાનમાટે જવાની તૈયારીમાં હતો, એટલે તેના હાથમાં એ સમયે પૂજનાં પાત્રો હતાં તેમને જોઈને તેના મનમાં તત્કાળ એક કંથના સ્ફુરી આવી.

તેણે જો પાત્રો બ્રાહ્મણ સમક્ષ ધર્મા અને કહ્યું કે;—“હાકુર, હોય, આ પાત્રો તમે લઈ જાઓ. આ મારા પોતાના હાથે વપરાતાં પાત્રો છે અને તે કાઈ લાગ્યશાળીને જ મળી શકે છે. તમારા જેવા અલૌકિક બુદ્ધિમાન અને અદ્વિતીય પંડિતને આપવામાટે આના કરતાં કાઈ બીજું વસ્તુ વધારે યોગ્ય હોય, એવી મારી ધારણા નથી.”

રાગની આ અલૌકિક દાનશીલતા (?)ને જોઈને બ્રાહ્મણ તો બિચારો આત્મા જેવો જ થઈ ગયો. તે પોતાના મનમાં કહેવા લાગ્યો કે;—“રામ બોલો ભાઈ રામ ! બાપડીને મેં નહોતું કહ્યું કે, અત્યારે જે હું કાંઈ પણ પ્રયત્ન કરીશ તો તે મારા મુખનું નહિ, પણ દુઃખશ્ચિત્તું જ કારણ થઈ પડશે? પણ રાંડે મારું કહેવું જરા પણ ન માન્યું અને અમથો મને દુઃખી કરી નાખ્યો! હવે આવી નિરાશામાં મારા જેવા એક જદ્દ મનુષ્યથી ચાર દિવસનો લાંબો પંથ કાપીને ઘેર કેવી રીતે પહોંચી શકાશે વારુ? વળી માર્ગમાં મને ખાવાનું પણ કાણ આપશે?” મનમાં આવા પ્રકારના વિચારો આત્મવા જતાં મનઃસંયમ કરીને તેણે રાગને આર્શાવાદ આપ્યો અને ત્યાંથી મૂક મુજે ગૃહ પ્રતિ જવાને પ્રયાણ કર્યું.

બહુ જ દુઃખ અને કષ્ટ વેડીને જેમ તેમ બ્રાહ્મણ પોતાના ગામમાં તો આવી પહોંચ્યો કે જ્યાં તેની પત્ની મારા પતિ તો કાણ જાણે કેટલેય મોટા ગાંસડે લઈ આવશે, એવી આશામાં તેના આવવાની કામને ટોળે વાટ જોતી બેઠી હતી. એટલે તેણે પાતને તેના આવતાંની સાથે જ આતુરતાથી પૂછ્યું કે;—“કમ સિદ્ધ કે શિયાળ? પોતાના પ્રયત્નમાં કેવાકે ફાળ્યા, શું લાઇને આબ્યા?” પતિએ ઉત્તરમાં જણાવ્યું કે;—“હું શું લાભ્યો? જોઈએ તેના કરતાં હું વધારે લાભ્યો છું, એટલે હવે તને અત્ત વલ્લની જરા પણ ખોટ પડે તેમ નથી.” સ્ત્રીએ આશ્ચર્ય દર્શાવીને કહ્યું કે;—“એવું ને એટલું બધું તે શું મેળવી આબ્યા છે, તે જણાવો તો ખરા!” બ્રાહ્મણે કહ્યું કે;—“હું રાગ પાસેથી એવી વસ્તુ મેળવી આભ્યો છું, કે જે વસ્તુ રાગ કદાપિ બીજા કાઇને આપે જ નહિ. રાગ મને જે કાંઈ પણ સારામાં સારી વસ્તુ આપી શકે, તે મેં મેળવી છે; અને તે વસ્તુએ આ છે!” એમ કહીને તેણે પેલાં પાત્રો સ્ત્રી આગળ રજૂ કરી દીધાં. આ પ્રકારને જોઈ બ્રાહ્મણી પણ લાગ્યને માનવા લાગી અને મહદદાનું પરિણામ અવસ્થ થાય છે, એવી લાવનાને હૃદયમાં રથાન આપીને તે વેળાએ વધારે કાંઈ પણ બોલ્યા વગર ચાંત થઇને બેસી રહી.

પાંડો લગભગ મદિના સવા મદિનાનો વખત વીતી ગયો અને પુનઃ બ્રાહ્મણીને અર્ચાન સ્વભાવ ધ્યાનની નિદ્રામાંથી જાગૃત થતાં તે

દરવાન મહાસયમાં ગયો અને તેણે જાણને રાજાને જણાવ્યું કે:-
“ગૌરાદાસજી પ્રતિપાદ મહારાજામિરાજ, બહાર એક યાગજી આવેલો છે
અને તે આપને મળવાની ઇચ્છા ધરાવે છે.”

“તેને એકદમ અંદર લઈ આવ.” રાજાએ આજ્ઞા આપી, “અને
તેનું જરા પણ અપમાન ન થાય, એની બરાબર સંભાળ રાખજે.”

રાજાની આજ્ઞા પ્રમાણે દરવાન સિંહદ્વારપર જઈ બાહ્યથાને બોલા-
વતો જાણ્યો કે:-“પધારો, ઠાકુર, પધારો.” બાહ્યથા પોતાના લખાયાને
લપેટી હિંગો થયો અને જોયો તે દરવાજામાં પેસવા જતો હતો કે, પાછો
તેને સિપાઈએ અટકાવ્યો અને કહ્યું કે:-“ઓ બામજીયા, તું તો જાણ
છે, પણ સાથે આ લખાયા ક્યાં લેતો જાય છે?” બાહ્યથા ગમરાઈને
છત્રી અને ખાંધૂ દરવાજા આગળ જ છોડી દીધાં અને થઈ દરવાજાની
પાછળ પાછળ ચાલીને રાજાની હુજૂરમાં પહોંચી ગયો.

રાજાએ જોયો બાહ્યથાને સભાસદના દ્વારમાં પ્રવેશ કરતો જોયો
કે, તરત તે પોતાના સિંહાસનપરથી ઉઠીને હિંગો થયો અને જ્યારે તે
નિકટમાં આવ્યો ત્યારે તેને પૃથ્વીપર પડીને સાદાંઈ દડવતું નમસ્કાર
કરીને માન આપ્યું. ત્યારપછી તેને યોગ્ય આસનપર આદરપૂર્વક બેસાડી
રાજાએ વિનિત બાવથી પૂછ્યું કે:-“ઠાકુર, તમે કાંઈ પણ બ્યસાય કરો
છો ખરા કે?”

“હા હા, રાજાજી” બાહ્યથા કહ્યું, “હું બાહ્યથા હોવા છતાં આજ
કાલ કુંભારનો ધંધો આદરી ગયો છું.”

“તું કહ્યું? તમે બાહ્યથા હોવા છતાં કુંભારનો ધંધો લઈ ગયા છો?
આ તો આશ્ચર્ય જ કહેવાય!” રાજાએ અભયથી બતાવી.

“મહારાજ, જરા ચાંતિથી સંભળો.” એમ કહીને બાહ્યથા એક
શ્લોક કહી સંભળાવ્યો કે જેનો અર્થ આ પ્રમાણે હતો, “મારો આત્મા
મૃત્તિકારૂપ છે ને મૃત્તિકા મારાં કુધાપીડિત પુત્ર કલત્ર આદિનાં અશુ-
ભજયી બીજામાં કરે છે. તે બીની માટીમાંથી હું આશા નામનાં અનેક
મૃત્તિકાપાત્ર બનાવ્યા કરું છું અને મારાં જળવાન લાગ્ય તે પાત્રોને
હમેશાં તોડી નાંખે છે. આ કારણથી જ હું કંઈ છું કે, જો કે હું બાહ્યથા
હું, છતાં આજ કાલ મારે કુંભારના બ્યસાયનો સ્વીકાર કરવો પડ્યો છે.
હવે એના જે આશય સમજવાનો હોય, તે સમજા લેવો.”

આ સુંદર શ્લોક સંભળીને રાજા અત્યંત આશ્ચર્યચક્ર બની ગયો;
કારણ કે, આત્મ મનોદર રૂપક તેણે પોતાના જીવન કાળમાં કદાપિ
સાંભળ્યું નહોતું. તે મુક્ત કંઈ તેની પ્રશંસા કરતો કહેવા લાગ્યો કે:-
“ઠાકુર, તમારા પાંડિત્યને કાદિય: મન્યવાદ લટે છે. મારી સભામાં નિરંતર

અનેક કવિ, વિદ્વાનો અને પંડિતો આળ્યા કરે છે, પણ આતું મુંઢર રૂપક-મય કાવ્ય અઘાપિ કાષ્ટના પણ મુખથી મારા સાંભળવામાં આળ્યું નથી. વિદ્યામાં તમારી બરાબરી કરી શકે, એવા કાંઈ પણ પંડિત હજી સૂધી મારી સભામાં આળ્યો નથી. હું તમારા ઉપર કેવો અને કેટલો બધો પ્રસન્ન થયો છું, તે હું મારા મુખથી વર્ણવી શકતો નથી; તે પ્રસન્નતાને વર્ણવવાની મારી વાણીમાં સમર્થતા નથી. હવે મને એ જ વિચાર યઈ પડ્યો છે કે, મારે તમને ઉપહાર તરીકે શું આપવું! ખીજા સાધારણ પંડિતોને જે ઉપહાર આપવામાં આવે છે, તે જ ઉપહાર એ તમને પણ આપવામાં આવે, તો તો તે તમારું અપમાન કર્યા સમાન જ કહેવાય. ખરેખર અત્યારે મારી પાસે હું એવી એક પણ વસ્તુ જોતો નથી કે, જે તમારા જેવા મહાન પંડિતને આપવા યોગ્ય હોય!" આવા ઉદ્દગારો કાઢી ઘોઢીવાર સૂધી તે વિચારમાં લીન થઈને બાંધતો અટકી ગયો. ત્યાર પછી અચાનક પોતાના સિંહાસનપરથી જડીને તેણે બ્રાહ્મણને અત્યંત પ્રેમથી આલિંગન આપ્યું અને કહ્યું કે;—"કાકુર, તમારા જેવા અલૌકિક સાક્ષરને આપવા યોગ્ય ખીજું મારી પાસે કશું પણ ન હોવાથી હું તમને મારું પોતાનું હૃદય આપું છું, તેનો પ્રેમથી સ્વીકાર કરશો."

ખરેખર રાજાના એ હૃદયોપહારે ગિચારા બ્રાહ્મણના શ્વાસને હરી લીધો. જે કે અત્યંત નિરાશાના આઘાતથી તે મૃત સમાન થઈ ગયો હતો, છતાં ધૈર્ય ધારીને તેણે રાજાને આશીર્વાદ આપ્યો અને તે ક્ષણે જ ત્યાંથી આસતો થઈ ગયો. બ્યારે તે સિંહદ્વારપર આવી લાગ્યો ત્યારે ત્યાં તેની છત્રી અને બાંધ્યું વગેરે વસ્તુ પણ ક્યાંય દેખાઈ નહિ. સિંપાલી-એને તેણે તે વસ્તુઓ વિશે પૂછ્યું, પણ તેમણે તો સીધા જવાબ આપવાને બદલે સ્વાનયેષ્ટા જ કરવા માંડી, અને કહ્યું કે;—"તારા બાપના નોકર છીએ કે તારી વસ્તુઓને સંભાળતા બેસી રહીએ? ને વળી બાંધની વસ્તુઓ પણ બહુ કીમતી ખરી ને!" ગિચારો બધી તરફથી નામીપાસ ચાલેલો બ્રાહ્મણ પોતાનાં આંસૂને હવે અટકાવી ન શક્યો-તે બાર બાર જેવાં આંસુ વર્ષાવી એક બાળકની પેઠે રોવા લાગ્યો. હવે પાછા જવતા જમતા ધરબેગા કેમ થયું, એનો જ તેને મોટો વિચાર યઈ પડ્યો. આવા વખતમાં મદદ કરનાર જે છત્રી અને બાંધ્યું એ વસ્તુઓ જ દેવળ હતી, તે પણ ચાલી ગઈ હતી. પોતાના અત્યંત કષ્ટદાયક દુર્ભાગ્યને વિચાર કરી તેણે અતે બમ હૃદયથી પોતાના ગૃહના માર્ગનો સ્વીકાર કર્યો અને માર્ગમાં વિશ્વાસથી નિર્વાહ કરતો કરતો છેવટે એક વારનો તે પોતાના ગૃહની નિકટમાં આવી પહોંચવાના ભાગ્યને પ્રાપ્ત કરી શક્યો.

આ વેળાએ તો બ્રાહ્મણીના મનમાં એવી લેશ માત્ર પણ રહેલી કે 'જીતિ નહોતી કે, 'મારે ધણી આગળની પેઢી સાથે ખાલી દાદે આવશે,' અર્થાત્ તે અવસ્થા કંઈ પણ લઈનેજ આવવાનો, એવા તેના લગભગ નિયમ જ હતો. એટલે સ્ત્રીએ જેવા પોતાના પતિને આવડે એવો કે, તરત તે તેને સ્થામી લેવાને દોડી અને બહુ જ આતુરતાથી પૂછવા લાગી કે:-"વારુ દાકર, ત્યારે તમે શું લાગ્યા?"

"આ વેળાએ તો હું જે લાગ્યો છું, તેનું વર્ણન કરી શકાય તેમ નથી." ઉત્તર મળ્યું, "ધરની અંદર ચાલ, એટલે હું જે કંઈ લાગ્યો છું તે તને ખાલીને બતાવું."

ધરમાં આવીને ધણીએ પોતાની બામડીને જાતી સરસી ચાંપીને એવું તો દૃઢ આલિંગન આપ્યું કે તે સહન ન થવાથી સ્ત્રીના કુખમાંથી ચીસ નીકળી ગઈ. તે આર્ત સ્વરથી કહેવા લાગી કે:-"બહુ, આ શો ધંધો આદરી બેઠા છો? મને કૃપા કરીને છોડો; મારાપર દયા કરો."

"મને જે કંઈ મળ્યું છે તે હું તને આપું છું ને તું ઉપકાર માગવાને બદલે ખૂબ મારે છે?" ધણીએ કહ્યું.

"આ તમે શું બેઠા છો? આજે ભાગ પીને તો ઘેર નથી આવ્યા ને?" બ્રાહ્મણીએ કંઈક ક્રોધ બતાવીને કહ્યું.

"હું બકતો નથી, પણ ખર્ચ જ કરું છું. રાત્રીએ મને હૃદય સાથે લગાડીને આલિંગન આપ્યું અને તે મેં મારી પાસે ન રાખતાં જેમનું તેમ તારે હવાલે કરી દીધું. રાત્રનું આલિંગન મળ્યું, એટલે હવે દરિદ્રતા શાની?" એમ કરીને બ્રાહ્મણે જણાવ્યું કે-"હૃદયેશ્વરી, મેં તને નહોતું જણાવ્યું કે, હજી મારું બાળ્ય અને અનુરૂપ નથી અને મને કશો લાભ થવાનો નથી? રાત્રીએ મારા પોડિત્યનો બહુ જ સારો સત્કાર કર્યો અને બીજા કંઈ પણ પંડિતને અત્યાર સુધીમાં ન અપાયેલું, તે તેના કહેવા પ્રમાણે તેણે આલિંગનસહિત પોતાનું હૃદય મને આપ્યું છે; મારા કહેવાનો લાવાઈ એ છે કે, પોતાના એક પ્રાણસખા પ્રમાણે તેણે મને રાત્રી પ્રજ્ઞનો જેઠ ન રાખતાં આલિંગન આપ્યું. એ વિના બીજા એક પાઈ પણ તેની પાસેથી મને મળી શકી નથી."

બ્રાહ્મણીની નિરાશાનો અવધિ થવાથી તે એક પણ શબ્દનો ઉચ્ચાર કેમાં વિના સર્વાર્થસાધન મોનને ધારણ કરીને બેસી રહી. અંતે જ માસના અવધિનો અંત આવી લાગ્યો અને તેથી બ્રાહ્મણીના હૃદયમાં આનંદનો પુનઃ આવિર્ભાવ થવા લાગ્યો. તેણે પોતાના પતિને પાછી પ્રાર્થના કરી કે:-"દાકર, ભંપકર મદદશાના જ માસનો કાળ વીતી ગયો છે, એટલે હવે તમે શનિના વક્ર લોચનના આધકારમાં નથી. અર્થાત્ હવે રાત્ર પાસે લાભની આશાથી બીજા વાર જવાનો યોગ્ય અવસર આવી લાગ્યો છે."

“અભારે તારા મુખમાંથી અક્ષરે અક્ષર સત્ય વચનો નીકળી રહ્યાં છે; હવે અત્યારે જો હું રાજા પાસે જઈશ, તો અવશ્ય યોગ્ય લાભ મેળવીને જ આવીશ, એવો મારો દૃઢ નિશ્ચય છે.” બાહ્યે સંતોષકારક ઉત્તર આપ્યું.

આવું ઉત્તર પતિના મુખમાંથી આગળ કાંઈ વાર સાંભળેલું ન હોવાથી પત્નીના આનંદનો એક પ્રકારે અવાધ થયો. તે કહેવા લાગી કે:—“હાકુર, હવે તમારા મઠ અનુકૂળ થયેલા હોવાથી તમે અવગો પાસે નાખશો તો તે પણ હું ધારું છું કે સવળો જ પડવાનો. કારણ કે, તમે વારંવાર એમ કહેતા આવ્યા છો કે, જ્યારે મનુષ્યની અહદશા અનુકૂળ થાય છે, તે વેળાએ જો તે સાવ ઊંધું જ વેતરે, તો પણ તેનું સારું જ પરિણામ આવે છે. એટલામાટે મારું તમને એમ કહેવું છે કે, આ વેળાએ તમે રાજા પાસે જાઓ, ત્યારે તેને તેની પ્રશંસા કરીને કિંવા તેના શુભાનુભાવ ગાળને પ્રસન્ન કરવાનો પ્રયત્ન કરશો નહિ; કિન્તુ તેની નિર્ભરત્વની જ કરજો અને આડા જ ફાટજો; કારણ કે, એથી અનુકૂળ મહેા કેવુંક પરિણામ લાવે છે, તે આપણાથી જોઈ શકાશે અને મહેામાં દેટી સીમાપર્યન્ત વિશ્વાસ રાખવો, એનો પણ સાથે સાથે નિશ્ચય કરી શકાશે.”

“ખરેખર હવે તો એમ જ કરવું જોઈએ. એકવાર મને રાજા પાસે પહોંચી જવા કે; એટલે પછી હું તેનાં વખાણુ તો નહિ જ કરું, એટલું જ નહિ, પણ તેને મારી લાકડીવડે એકવાર તો ફટકારી જ કાઢીશ.” બાહ્યે પણ તેવો જ અભિપ્રાય દર્શાવ્યો.

તેણે આમ કહીને આગળના પ્રવાસે નીકળવાના પ્રસંગોની પેઠે અત્યારે પણ કપડાં વગેરેની તૈયારી કરી. ત્યારપછી જ્યોતિઃશાસ્ત્રના સિદ્ધાંત અનુસાર રાજાને મળવામાટેના શુભ દિવસ અને શુભ મુહૂર્તને નિશ્ચિત કરી પ્રવાસના પ્રારંભમાટે તેણે પોતાના ગૃહનો ત્યાગ કર્યો. જ્યારે તે રાજાના મહાલપના સિંહદાર પાસે જઈ પહોંચ્યો, તે વેળાએ આગળ જે દૃઢ દરવાને તેના રાજા સાથે મેળાપ કરાવ્યો હતો તે દરવાન દરવાજામાં જ બેઠો હતો. આગળના પ્રસંગે રાજાએ તે બ્રાહ્મણને ફેટલા બધા આદર અને પ્રેમથી આલિંગન આપ્યું હતું, એ તેણે પોતાની નજરોથી જોએલું હોવાથી અત્યારે રાજાની આંખા લીધા વિના જ તે એ બ્રાહ્મણને રાજા પાસે લઈ ગયો. બ્રાહ્મણને જોતાં જ આગળની પેઠે રાજા આસનપરથી ઉઠીને તેને સેવામાટે રહામો ગયો, પણ બાહ્યે મુખથી કાંઈ પણ ન બોલતાં એકદમ રાજાના શરીરપર ધસારો કરીને તેની જાનીમાં પોતાની લાકડીનો એવો તો એક જગરો ફટકો લગાવ્યો કે, તેથી રાજા પાંચ

સાત કદમ પાછો દટી ગયો અને તમ્બર ખાઇને પૃથ્વીપર પડ્યો પડ્યો. બ્રાહ્મણના આવા સર્વથા અનુચિત અને અયોગ્ય વર્તનને જોઇને સર્વ સભાસદો બહુ જ ઉશ્કેરાઈ ગયા; રાજાના અંગરક્ષકોએ પોતાની તલ્વારોને આનમાંથી બહાર ખેંચી કાઢી અને એવી રીતે જ એક ક્ષણેના જ સમય વીત્યો હોત, તો તે બધી તલ્વારો બ્રાહ્મણના માથાપર દૂરી પડી હોત! પરંતુ હવે બ્રાહ્મણને માટે તેના મહો પૂર્ણ અનુકૂલ થયેલા હોવાથી તેમણે તેને આવી અવસ્થામાં આવી પડેલા જોઇને એ સંકટમાંથી તેને ઉદ્ધારવામાટે બ્રાહ્મણે જે વેળાએ રાજાને ફટકો લગાવ્યો તે વેળાએ રાજા જે સ્થળે જોમો હોતો તે સ્થળની ઉપરની છતને એક મોટા કડાકા સાથે નીચે તોડી પાડી. આવી રીતે પ્રાણહારક અકસ્માતના પંજમાંથી બચી જતાં રાજાના હૃદયમાં અતિસય આનંદ થયો, તેણે અંગરક્ષકોને તલ્વારોને આન કરવાને હુકમ કર્યો અને બ્રાહ્મણને ફતલતા દર્શાવતો તે કહેવા લાગ્યો કે;—“હાકુર, જ્યાં સુધી મારા આ શરીરમાં પ્રાણ છે, ત્યાં સુધી તમારા આ ઉપકારને હું કદાપિ બૂલવાને નથી; અત્યારે મારા પ્રાણ તમે જ બચાવ્યા છે.” એ પછી તે ત્યાં જોમોમાં બીજા લોકોને ઉદ્દેશી કહેવા લાગ્યો;—“જો આ ભૂદેવે આવતાંની સાથે જ ધસારો કરીને મને આટલો છોટો ન કરી દીધો હોત, તો એ છતને વાગ તે ક્ષણે મારા માથાપર જ દૂરી પડત, એ શું તમે નથી જોઈ શકતા કે? જો આમ કરવાને બદલે એમણે મને ચેતવણી આપી હોત, તો તેથી કંઈ પણ લાભ થવાનો સંભવ નહોતો. કારણ કે, એક તો મારા એમના વચનમાં વિશ્વાસ બંધાત નહિ, અને ધારો કે વિશ્વાસ બંધાત, તોપણ તત્કાળ એ સંકટથી બચી જવાનો અને દૂર ખસવાનો અવકાશ મને મળી શકત કે કેમ, એની શંકા જ છે. એટલામાટે જે કંઈ પણ આ ભૂદેવે કર્યું છે, તે બહુ જ સારું કર્યું છે, એમાં તો કંઈ પણ પ્રકારનો સંશય નથી જ.”

રાજાનું આ બાપણ સાંભળીને સભાસદો પોતે દર્શાવેલા કોપમાટે અને અંગરક્ષકો જિતાવળથી તલ્વારો ખેંચવામાટે પથ્થાત્તાપ કરી શમોઈ ગયા અને અત્યંત નસતાથી બ્રાહ્મણની ક્ષમા માગવા લાગ્યા. બ્રાહ્મણે ક્ષમાના દાનમાં કંઈ કરતાં પશુ વધારે ઉદારતાના પરિચય કરાવ્યો અને રાજાના શિરપર પણ યોગ્ય આશીર્વાદોની વૃષ્ટિ વર્ષાવી. રાજાએ અગ્રાપિ છે, એવા રવિ તેને ઓળખ્યો નહોતો. જ્યારે તેણે એમ જાણ્યું કે, જેની વિદ્યા અને કાવ્યપ્રતિભાએ એકવાર પોતાના હૃદયમાં પૂર્ણ પ્રભાવ ઉપજાવ્યો હતો તે પંડિત એ જ હતો, ત્યારે તો તેના દર્વ સીમાને ઉલ્લંઘી ગયો. તે કહેવા લાગ્યો કે;—“તમારા જેવા અલૌકિક પ્રતિભાસંપન્ન

પંડિત આજ સુધીમાં બીજે કાઈ પણ મારા જીવામાં આવ્યો નથી અને તે ઉપરાંત આજે હું તમારો જીવનપર્યન્ત કાળી થયો છું; એટલે હવે તમારે એમ જ ધારવું કે, આ રાજ્ય જેટલું મારું છે તેટલું જ તમારું પણ છે. હવે તમે કૃપા કરીને મારા રાજ્યપંડિત તરીકે મારી સલામાં જ રહો, એટલી આ દાસપર અવસ્ય કૃપા કરો.” બ્રાહ્મણે અત્યંત ઇચ્છા અને આનંદપૂર્વક રાજાની એ પ્રાર્થનાનો સ્વીકાર કર્યો. રાજાએ એ પછી તેની પ્રતિષ્ઠા જળવાય, તેવા પ્રકારના સર્વ પદાર્થોની તેના માટે વ્યવસ્થા કરી આપી. તેના માટે ખાસ એક લિખ ભગ્ય ભવન ચણાવવામાં આવ્યું અને તેમાં સુખનાં સર્વ સાધનો ભરી દેવામાં આંધ્યા; એ ઉપરાંત રાજાએ તેને ધન પણ એટલું બધું આપ્યું કે, જેના પાર નહોતો. જે વેળાએ બ્રાહ્મણનો એ સદનમાં પ્રવેશ થવાનો હતો તે વેળાએ રાજા પોને પોતાના સલાસદો, અન્ય કર્મચારીઓ અને ચૈનિકા સહવર્તમાન તેની સેવામાં આવીને તેને માન આપવામાટે ઉપસ્થિત થયા હતા.

ભાગ્યના આવા અધ્યાનક અને અસીકિક પરિવર્તનને જોઈ બ્રાહ્મણીને તો આ બધું જમતુ નવું નવું જ દેખાવા લાગ્યું. પોતાના પતિને આટલા મોટા માન, અને આડંબર સહિત પાછો ફરેલો જોઈને તેના હૃદયમાં હર્ષનો એટલો બધો અતિરેક થઈ ગયો કે, તેના પરિણામિ તે પોતાના દેહમાનને પણ ભૂલી ગઈ; બ્રાહ્મણે પોતાના સાહસકર્મના કહેલો ઇતિહાસ તેણે મહા આશ્ચર્યચકિત હૃદયથી સાંભળ્યો અને હવે ભાગ્યની સત્તામાં તેના પૂર્ણ વિશ્વાસ બંધાયો. તે એક સમયનાં દરિદ્રી અને દીન પતિપત્ની ભાગ્યની અનુકૂળતા અને તેના પ્રભાવે થયેલી રાજાની કૃપાથી પોતાનું અવસિષ્ટ જીવન સંપૂર્ણ સુખ અને આનંદ વિશ્વાસમાં વીતાડવાને શક્તિમાન થયાં. ભાગ્યની વિલક્ષણતા આવા પ્રકારની હોય છે, અને એટલા માટે જ કહેવામાં આવે છે કે;—“ઉદ્ભવ કરો હનર, ભાગ્ય વિષુ મળે ન દાડી!”

—૨૨૩૦૨—

દેવભક્ષક બ્રાહ્મણ

એક નગરમાં એક બ્રાહ્મણ અને તેની પત્ની વસતા હતા. બ્રાહ્મણ બહુ જ ગરીબ અને નિર્ધન હતા અને તેને એક પ્રકારની એવી પીડા વળગી હતી કે, જ્યારે પણ તે જમવા બેસતો અને અડધું જમતો તે વેળાએ નિત્ય એક ટેબીજે એવા અકસ્માત આવીને નડતો કે બાકીનું અડધું ભોજન મુકીને જ તેને લઈ જવાની કરજ પડતી હતી.

એક દિવસ રાજાને ત્યાં તેને ભોજનમાટેનું આમંત્રણ આવ્યું અને તેથી તે પોતાની પત્નીને કહેવા લાગ્યો કે;—“જે તો તું જાણે છે

કે, હું હમેશા અડધું બોજન લઈ ચકું છું અને રાજ બાણાપરથી અડધા બૂખો છી છઉં છું; અર્થાત્ મારા અત્યાર સુધીના હવનમાં મેં એક દિવસ પણ પેટ ભરીને અન્ન ખાધું નથી. આજે બાગના યોગે રાત્રને ત્યાંથી બોજનનું નિમંત્રણ આવ્યું છે; પણ મને ક્ષેત્ર વિચાર થયા કરે છે કે, ત્યાં મારાથી જઈ શકાશે કે કેમ? કારણ કે, મારાં વસ્ત્રો એટલા બધાં મેલાં છે કે જો એવી કંગાલ દાલતમાં હું ત્યાં જઈશ, તો દરવાજા જરૂર મને 'ધક્કો' મારીને પાછો જ કાઢશે." પતિનાં આ વચ્ચેનાં સાંભળીને પત્નીએ કહ્યું કે:—"હું લગ્ન ધોષને ઉજળાં કરી આપીશ એટલે તે પહેરીને તમે ત્યાં જઈ શકશો." પોતાના કહેવા પ્રમાણે તેણે પતિનાં વસ્ત્રો ખાસકરી ધોષ નાખ્યાં અને સૂકવી ઘટી કરીને પતિના દાઢમાં આપ્યાં. બાહ્યે તે વસ્ત્રોને સરીરપર ધારીને રાત્રના મહામય પ્રતિજ્ઞાને પ્રયાણ કર્યું. બાહ્યે પોતે જુદા અને અંધકત દોવાથી અને રાત્રનું રાજમંદિર નગરથી દૂર એક વનવાટિકામાં દોવાથી ત્યાં પહોંચતાં સુધીમાં સંધ્યાનો સમય થઈ ગયો. તે ત્યાં પહોંચ્યા તે વેળાએ બાહ્યે બોજનનું સમારંભની સામગ્રી થઈ હતી. પરંતુ રાત્રએ બાહ્યે આવેલા જોઈને માનપૂર્વક નમસ્કાર કર્યા અને પોતાના અનુચરોને બાહ્યે ઉત્તમ બોજન આપી તૃપ્ત કરવાની આજ્ઞા કરી દીધી. અનેક અનુચરોએ બાહ્યે જોઈને સર્વ સામગ્રી લાવી આપી અને બાહ્યે સ્નાન ધ્યાન કરીને પોતાની ઇચ્છા અનુસાર બોજન પદાર્થો તેવાર કર્યા અને જમવાની તૈયારી થઈ ચૂકી.

પોતાના યાજમાનાના પ્રકારના બોજન પદાર્થોના પ્રદર્શનને જોઈને બાહ્યે અત્યંત આનંદ થયો અને તે પોતાના મનમાં કહેવા લાગ્યો કે:—"આજે તો અવશ્ય મધ્યેય બોજન કરીને હું મારી કુધાને સંપૂર્ણતાથી શાંત કરી શકીશ." એ પ્રમાણેની ધારણાથી તે યાજપર બેઠો અને જમવાનો આરંભ કરી દીધો. એવામાં બનાવ એવો બન્યો કે, જ્યાં તે જમવા બેઠો હતો તેની ઉપર બાપરાના આડસરમાં દોરીવતી બાંધેલું માટીનું એક દોણકું લટકતું હતું. બાહ્યે અડધા જમ્યો થયો કે, તે દોણે જ તે દોણકું ફટી ગયું અને તેના ફેટલાક કટકા આવીને બાહ્યેના બોજનવાળાં યાજમાં પડ્યા. તેણે તરત ધોડકું પાણી પી લીધું, યાજપરથી ઊઠી ગયો અને દાઢ મોઢું ધોષને તરત રાત્ર પાસે ચાલતો થયો. રાત્રએ તેનો બહુ સારો સત્કાર કર્યો અને પૂછ્યું કે:—"જમ ભૂટેલ, આપ સંપૂર્ણ સંતુષ્ટ થયા ને?" એના ઉત્તરમાં બાહ્યે જણાવ્યું કે:—"મહારાજ, આપની આજ્ઞા થવાથી સર્વ પ્રકારની સામગ્રી અને વ્યવસ્થામાં

તો કરી પણ ન્યૂનતા નહોતી; છતાં મને મારી ઇચ્છા પ્રમાણેના સંતોષ ન મળી શક્યો, એ મારા પોતાના હોયનો જ દોષ છે.”

“આપને આપની ઇચ્છા પ્રમાણેના સંતોષ ન મળી શક્યો? એવો શો બનાવ બન્યો?” રાજાએ એ દર્શાવીને આતુરતાથી પૂછ્યું.

“મહારાજ, જે એરડામાં હું ભોજન લેવા બેઠા હતો, ત્યાં ઉપર આડસરમાં એક દોણકું ટંગેલું હતું, તે અચાનક દૂટી પડ્યું અને તેણે મારા ભોજનને અલગાવી નાખ્યું.” બ્રાહ્મણે અસંતોષનું કારણ વ્યક્ત કરી બતાવ્યું.

આ સંભળીને રાજા અત્યંત ક્રોધાવમાન થયો અને પોતાના અનુચરોને તેણે ધણો જ સખત કપકો આપ્યો. ત્યાર પછી તેણે બ્રાહ્મણને કહ્યું કે:—“મહારાજ, આજની રાત તમે અહીં જ ગાળી નાખો; એટલે આવતી કાલે હું પોતે મારા પોતાના હાથે જ બધી વ્યવસ્થા કરીશ અને તમને સંતોષ થાય, તેવી રીતે જમાવીશ.”

બ્રાહ્મણે રાજાના વચનને માન્ય રાખીને તે રાત રાજાના મહાસભમાં રહીને વીતાડી. ખીજે દિવસે ભોજનની બધી તૈયારી પોતાના હાથે કરી કરાવીને રાજાએ બ્રાહ્મણને જમવામાટે પ્રાર્થના કરી. એ દિવસે જ સ્થળે તે જમવામાટે બેઠો હતો, ત્યાં એવું કંઈ પણ હતું નહિ કે જેના યોગે ભોજનની શુદ્ધતાનો સંભવ ધારી શકાય. એટલા માટે આજનો બ્રાહ્મણનો ભોજનસમયનો આનંદ વળી કંઈ અલૌકિક જ હતો. પરંતુ જ્યારે તે અડધો જમ્યો થયો, એટલે વિધાતાએ તેના એ આનંદને એટલેથી જ અટકાવી દેવાનો નિર્ધાર કર્યો, છતાં વિધનના કાંઈ પણ કારણને તે વિધાતા ભ્રષ્ટ શક્યો નહિ, એટલે છેવટે તેણે પોતે એક સોનેરી રંગના દેડકાનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું અને ફેફકા મારી જે કેળના પાંદડામાં ભોજ્ય પદાર્થો રાખીને બ્રાહ્મણ જમવા બેઠો હતો, તેની પાસે આવી એક ફેફકા સાથે તેના મધ્ય ભાગમાં જઈ પડ્યું. પણ બ્રાહ્મણ જમવામાં એટલો બધો લીન થઈ ગયો હતો કે, એણે તેને જરા પણ ભાન રહ્યું નહિ અને તેથી ખીજા પદાર્થો સાથે સોનેરી દેડકાને પણ તે સ્વાદા કરી ગયો.

બ્રાહ્મણના ભોજનકાર્યની સમાપ્તિ થતાં રાજાએ તેને પૂછ્યું કે:—“કેમ કાકુર, આજનો રંગ કેવો છે? આજે તો સંતોષ થયો ને?” એના ઉત્તરમાં બ્રાહ્મણે ઉદ્ગાર કાઢ્યો કે:—“મહારાજ, મારી જ્યારથી આ સંસારમાં માતાના ઉદરબંધનમાંથી મુક્ત થઈને પહેલવહેલી પધરામણી થઈ હતી ત્યારથી આજ સુધીમાં આજના જેટલા સંતોષથી મેં કદાપિ ભોજનનો આસ્વાદ લીધો નહોતો. તું ચિરંજીવ રહે અને બ્રાહ્મણોને

આની રીતે નિરંતર સંનોષ આપતો રહે!" આ પ્રમાણેના આશીર્વાદ આપી તેણે રાજની આગા લઇને ત્યાંથી જવાની તૈયારી કરવા માંડી. રાજ્યે તેને ધનદક્ષિણા પણ આપી અને તેનો તે બાહ્યે દર્બરી-સ્વીકાર કર્યો. એ પછી તે પોતાના ગૃહપતિ જવાને ત્યાંથી પ્રયાણ કરી ગયે. તે નગર અને રાજના મહાલય વચ્ચેના વનોવજાગમાં ઘડને ચાંચો જતો હતો, એટલામાં સંધ્યાકાળ થયો. અચાનક તેનાં શ્રવણોમાં એક વિલક્ષણ ધ્વનિ આવીને અચાચો, કે જેના આશય આ પ્રમાણેના હતા:—“હે બાહ્ય, મને જવા દે! હે બાહ્ય! મને મુક્ત કર!” બાહ્યે આશ્ચર્યસંચાર તરફ નજર કરી, પણ કોઈ પણ તેના ભેવામાં આવ્યું નહિ. પાછો તે ધ્વનિ સંભળાયો કે:—“હે વિગ્ર, મને બંધનથી મુક્ત કર, મને છાડી દે!” એટલે બાહ્યે રહામો પ્રશ્ન કર્યો કે:—“તું કોણ છે?” એનું ઉત્તર મળ્યું કે:—“હું વિધાતા પુરુષ છું, હું વિધાતા પુરુષ છું!” બાહ્યે પૂછ્યું કે:—“તું ક્યાં છે?” વિધાતાએ ઉત્તર આપ્યું કે:—“તું મને સ્વાદા કરી ગયો છે!” બાહ્યે કહ્યું કે:—“એમ બની શકે જ નહિ; એ સર્વથા અસંભવ ઘટના છે!” વિધાતાએ કહ્યું કે:—“એમ બન્યું છે. હું એક દેહકાનું રૂપ ધારીને તારા ભોજનમાં આવી પડ્યો અને તું ખીજા પદાર્થો સાથે મને પણ સ્વાદા કરી ગયો!” બાહ્યે જણાવ્યું કે:—“જો એમ જ હોય તો જે થયું છે તે બહુ જ સારું થયું છે; તું અને મારા પંજમાં સપડાય એના જેવો સારો બનાવ ખીજો કયો હોઈ શકે વારું! કુદ, ત આત્મા સૂધી મને જંપીને ખાવા દીધું નથી અને બહુ જ સતાવ્યો છે, એટલે હવે હું તને છુલ્લ જતાં પણ છોડવાનો નથી. સારું થયું કે તં વખતસર મને ચેતાવ્યો, એટલે હવે આ ગળા-માંથી તું નીકળી ન જાય એટલા માટે હું મારા ગળાને પણ બંધ કરી દઉં છું!” વિધાતાએ અતિશય લચ્છીત ઘડને પુનઃ પ્રાર્થના કરી કે:—“બહેવ, દયા કરીને મને હવે જવા દે—મારા શ્વાસનું રંધન થાય છે!” એનું કોઈ પણ ઉત્તર આપવાને બદલે બની શકે તેટલી હિતાવળથી તેણે ધર તરફ ચાલવા માંડ્યું અને ઘેર આવીને પોતાની પત્નીને જણાવ્યું કે:—“મારું શ્વાસન અને હૃદય અને હાયમાં એક મજબૂત લાકડી લઇને તું મારી પાસે જોઈ રહે.” પત્નીએ પોતાના પતિની આશાનું તત્કાળ પાલન કર્યું અને બાહ્યે શ્વાસને વિરાજીને હૃદય ગગડવા ધૂમાડાના ગોટ મોઢામાંથી કાઢવા લાગ્યો; પણ વિધાતા બહાર નીકળી ન જાય, એની બરાબર સંભાળ રાખ્યા કરતો હતો. દેવ-વિધાતા-લગભગ મરવાની અણીપર આવી લાગ્યો હતો, છતાં બેઠકાર બાહ્યે તેની વેદનાની જરા પણ દરકાર કરી નહિ.

એ સમયે બનાવ એવો બન્યો કે, સ્વર્ગલોક, મૃત્યુલોક અને નરક-લોકમાં ભયંકર વિસ્ફોળનો ઉદ્ભવ થયો. લક્ષ્મીના અભાવે સર્વ સચેતન પ્રાણીઓ મરણની અણીપર આવી લાગ્યાં અને વિશ્વના વિનાશની વેળા આવેલી પ્રત્યક્ષ દેખાવા લાગી. આ ભયંકરતાને જોઈને દેવેએ એક સભા ભરી એક દેવને પ્રાણજ્ઞ પાસે મોકલવાનો ઠરાવ કર્યો. પણ પાછો એ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થયો કે ત્યાં મોકલવો કેને? બીજી સભામાં તેમણે લક્ષ્મીને પ્રાણજ્ઞ પાસે મોકલવાનો નિશ્ચય કર્યો; એટલે લક્ષ્મીજીએ કહ્યું કે;—“જે હું એ પ્રાણજ્ઞ પાસે જઈશ, તો ત્યાંથી કદાપિ પાછી આવી શકવાની નથી.” આમ જાણવા છતાં તે બિચારીનો ત્યાં જવા વિના ધૂટકા નહોતો. તેણે દેવોની પ્રાર્થનાનો સ્વીકાર કર્યો અને પ્રાણજ્ઞ પાસે જવાને ત્યાંથી પ્રયાણ કર્યું. ત્યાં આવીને તે દ્વાર પાસે ઉભી રહી અને દીર્ઘ સ્વરથી પ્રાણજ્ઞનું આવાહન કર્યું. એ બોલાવનાર લક્ષ્મી છે, એમ જાણીને તે પ્રાણજ્ઞે પોતાના ગળાની આસપાસ મજબૂત કપડું વીંટાળી દીધું. ત્યારપછી લક્ષ્મીને આદરપૂર્વક બેસાડીને તેણે પૂછ્યું;—“લક્ષ્મીજી, આપની અમાનક પધરામણી મારા જેવા દરિદ્રીની પર્ણકુટીમાં શા કારણથી થઈ છે વારુ?” એના ઉત્તરમાં લક્ષ્મીજી બોલ્યાં કે;—“હાકુર, તે વિધાતા પુરુષને બંધિવાન બનાવ્યો છે અને પોતાના ઉદરમાં દેહ કરી રાખ્યો છે; તો હું એ પ્રાર્થના કરવાને આવી છું કે, હવે એને છોડી દે, નહિ તો અદ્ય અમયમાં જ આ સમસ્ત સૃષ્ટિનો સંહાર થઈ જશે, અને મહા અનર્થ-પાત થશે.” પ્રાણજ્ઞે પોતાની પત્નીને ઉદ્દેશી કહ્યું કે;—“અરે જરા પેલી લાકડી આપજે તો, એટલે હું તને બતાવી દઉં કે આ દેવી લક્ષ્મી કેવા પ્રકારની દેવતા છે! જ્યારથી હું જન્મીને આ સંસારમાં આવ્યો છું, ત્યારથી કેવળ દુર્ભાગ્ય અને દુર્ભાગ્યના ભોગવિના બીજું કશું મારા ભાગે આવ્યું જ નથી અને અત્યારે આ લક્ષ્મીબાઈ આપણા દ્વારમાં પધાર્યાં છે।” પ્રાણજ્ઞના આ ઉદ્ગારો સાંભળી ભયથી કંપાયમાન થતી લક્ષ્મી તત્કાળ ત્યાંથી અદશ્ય થઈ ગઈ. ત્યાં જ બન્યું હતું તેના ઇર્ષાત તેણે દેવોને કહી સંભળાવ્યો, એટલે એક ત્રીજી સભા ભરી કેટલોક જીદાપોદ કર્યા પછી તેમણે વિધાતાને બંધન મુક્ત કરવાની પ્રાર્થના કરવાને દેવી સરસ્વતીને પ્રાણજ્ઞ પાસે મોકલી.

દેવી સરસ્વતી પ્રાણજ્ઞના નિવાસસ્થાનમાં પહોંચી ગઈ અને બહાર ઉભી રહી પ્રાણજ્ઞને બોલાવતી કહેવા લાગી કે;—“જુદેવ, ધરમાં છે ખરા કે? પ્રાણજ્ઞ મહારાજ, ધરમાં છે કે?” પ્રાણજ્ઞે સરસ્વતીના ચરણોમાં અર્પિત આદરથી મસ્તક નમાવ્યું અને કહ્યું કે;—“જનની, આ દીન

બ્રાહ્મણની પછીકુટીમાં શ્રી લામની આશાથી પધારવાનો પરિશ્રમ લીધો છે તે જણાવશે ?”

“હાકુર, વિશ્વના વિનાશનો આરંભ થઈ ચૂક્યો છે; માટે હવે કૃપા કરીને વિધાતાને બંધનથી મુક્ત કરો, નહિ તો મહા વિપરીત દશા થઈ જશે.” સરસ્વતીએ પ્રાર્થના કરી.

તેની આ પ્રાર્થના સાંભળી પુનઃ કાપનો અતિશય આંતરિક અવાધી બ્રાહ્મણે પોતાની પત્નીને આગળ પ્રમાણે જ કહ્યું કે:—“પ્રાણેશ્વરી, જરા લાકડી આમ લાવજો તો; એટલે આ વિદ્વાદેવીને આજે હું જ વિદ્યાનો નવો પાંડ બણાવી બતાવું; જો કે આપણને તો મૂળાક્ષરોનો પ્રથમ અક્ષર પણ ગોમાંસ સમાન છે; એટલે કે, આપણે નિરક્ષર બદાચાર્ય હોવા છતાં સરસ્વતીને તો બરાબર બણાવી દઈશું. શારદાજી મારા કુટીરમાં પધાર્યા છે, તે એમને કાંઈક તો આપવું જ જોઈએ.” આવી યેદા કરી બ્રાહ્મણે યજ્ઞિકના પ્રયોગની તૈયારી કરવા માંડી, એટલે સરસ્વતી તે ક્ષણે જ ત્યાંથી ગચ્છતી કરી ગઈ અને સમસ્ત વૃત્તાંત જઈને દેવાની સભામાં ઠલી સંભળાવ્યો.

અંતે હારીને બ્રાહ્મણને સમજાવવાનું કાર્ય મહાદેવે પોતાના માથા પર ઉપાડી લીધું. તે બ્રાહ્મણ પોતે શવ હોતો અને શિવમાં તેની એટલી બધી અતુલશ્રદ્ધા અને ભક્તિ હતી કે, નિલ શિવની સેવા પૂજા કર્યા વિના તે જળપાન પણ કરતો નહોતો. એટલામાટે તેમના શ્વરમાં જેવી શિવની પધરામણી થઈ કે તત્કાળ તે અને તેની પત્ની બન્નેજ શિવને ચરણપ્રક્ષાલનમાટે જળ આપી બીજપત્ર, દૂધ, પુષ્પ, તંદુલ અને અંદન આદિવડે તેની પદાવિધિ પૂજા કરી. ત્યાર પછી શિવજીએ આસને બેસાડીને બ્રાહ્મણને કહ્યું કે:—“બ્રાહ્મણશ્રેષ્ઠ, કૃપા કરીને હવે વિધાતાને છોડી દે અને દેવાની પ્રતિજ્ઞાને જાળવી વિશ્વને નાશમાંથી બચાવ.” એના ઉત્તરમાં બ્રાહ્મણે જણાવ્યું કે:—“હે દેવાધિદેવ, જ્યારે આપે પોતે જ પધારવાનો પરિશ્રમ વેઠ્યો છે, એટલે વિધાતાને મારે છોડવો જ જોઈએ; છતાં તેને છોડવાની મારી કશી થતી નથી. મારા જન્મની પટિકાથી અત્યાર સુધી હું દુઃખ અને દુઃખ જ ખમતો આવ્યો છું અને તે સર્વનું મૂળ કારણ આ દુષ્ટ વિધાતા જ છે.” મહાદેવે જણાવ્યું કે:—“તારે હવે તારા પોતામાટે કંઈ પણ ચિંતા રાખવાની નથી; કારણ કે, તું આ દેહથી જ સ્વર્ગમાં જઈશ અને ત્યાં સ્વર્ગનાં સર્વ સુખો ભોગવી રાખીશ.” મહાદેવ પાસેથી આવું વચન મેળવ્યા પછી બ્રાહ્મણે પોતાના ગળાપરનું કપડું કાઢી નાખ્યું અને મોઢું ઉઘાડી નાખ્યું એટલે વિધાતા પુરુષ બહાર

તેની સીએ તેને હડશેલીને કહ્યું કે;—“બહુ સારું, જે તારાથી કાંઈ પણ બની શકે તેમ ન હોય તો જ તારું કાંઈ કર અને અહીંથી ચાલતો થઈ જ-તારા જેવો ધણી હોય, તેના કરતાં ધણી ન હોય તે જ વધારે સારું.”

નિરાશ થઈને બિચારો ગરીબ બાલક ધરમાંથી ચાલતો થયો; પણ બહાર નીકળ્યા પછી તેને એના મોટા વિચાર થઈ પડ્યો કે, હવે જવું ક્યાં અને કરવું શું? તેને કાંઈ પણ સ્થળે આશ્રય મળી શકે તેમ ન હોવાથી કેટલીકવાર સૂધી તો કાંઈ પણ પ્રકારની ધારણા વિના અને ક્યાં જવાનું છે એના વિચાર વના તે આંખો મીચીને ચાલતો જ રહ્યો. છેવટે તે એક બગીચામાં આવી લાગ્યો અને ત્યાં એક વૃક્ષની ઊંચાઈ વિશ્રાંતિ લેવાને બેઠો. બેઠો બેઠો તે પોતાની સ્થિતિને સુધારવાનો વિચાર કરતો હતો, પણ તેવો કાંઈ પણ ઉપાય તેની કલ્પનામાં આવી શક્યો નહીં. તે એવી રીતે ચિંતામગ્ન થઈને બેઠો હતો, એટલામાં ત્યાં એક હુકર આવી લાગ્યો અને તે પોતાના જાતિસ્વભાવને અનુસરી, પાસેના તળાવમાં ડૂબકી લગાવી પાછો બહાર નીકળી, એક ઝાડના યડ સાથે પોતાના શરીરને ધસવા મંડી ગયો. આવો પ્રકાર તે વારંવાર કરવા લાગ્યો. તેની એ એટલાને જોઈને ચિંતામગ્ન બાલકના મસ્તિષ્કમાં અચાનક એક કલ્પનાનો આવભાવ થયો અને તે આનંદમાં આવી પોકારી ઊઠ્યો કે;—“છેવટે મને જે જોઈતું હતું તે મળ્યું—જસ હું કવિતા બનાવી શક્યો!” એમ બોલીને તે ઊઠ્યો, એક બૂર્જન ઉપાડી લીધું અને તેના પર નીચે પ્રમાણેની કવિતા લખી કાઢી;—

“થસી થસીને વાર વાર ટું છે પાણી ટું છે પાણી;
તારા મનની બધી કલ્પના લીધી ■ મેં તે બણી.”

એ કવિતા લખીને તેણે પોતાના મનમાં કહ્યું કે;—“હવે હું રાજા પાસે જાઉં અને તેને આ કવિતા સંભળાવું; પછી જોઈ કે મારાં ભાગ્ય ત્યાં કેવોકં ચમકાટ બતાવે છે. તે આ કવિતાથી નહિ જ રીઝે અને મને સારા હનામંથી નહિ જ નવાજે, એમ હેનાથી કહી શકાય તેમ જી વારું?” આવા પ્રકારનાં નિશ્ચયપર આવીને તરત ત્યાંથી તે રવાના થઈ ગયો.

જ્યારે તે રાજાના મહાલય પાસે આવી પહોંચ્યો, તે વેળાએ સંધ્યા-કાળ થયા આગ્યો હતો, સભાનું વિસર્જન થઈ ચૂક્યું હતું અને રાજા પોતાના અંતઃપુરમાં રાણીએ પાસે ચાલ્યો ગયો હતો. તેના હુજૂરિયા પણ પોતપોતાના સ્થાનકે વિદાય થઈ ગયા હતા, એટલે બાલકને સંદેશ રાજાને પહોંચાડનાર પણ કાંઈ નહોતું. જેમ જેમ ત્યાં ઊભા રહેવામાં

તેના વધારે સમય વીતતો ગયો, તેમ તેમ તેના મનમાં એક પ્રકારની માનસિક નિર્બળતાનો સંચાર થવા લાગ્યો. તે મનોગત બોલ્યો કે;—“એમ પણ બનવાબેગ છે કે, રાજા મારી આ કવિતાનું શ્રવણ કરીને મને પ્રારિતોષિક આપવાને બદલે બાંબૂનો માર મારી કાઢી મૂકવાનો જ પોતાના નોકરોને હુકમ ફરમાવી દે! બસ—આપણે આટલા મોટા બેખમમાં બિતરવાના નથી અને આ કવિતા રાજાના મોઢા આગળ જઈને વાંચવાના નથી; પણ હા, આ કવિતાને કાઈ સારા સ્થળે મૂકી દેવી અને પછી જોવું કે, એનું શું પરિણામ થાય છે તે!” એ પ્રમાણેના નિર્ધાર કરી તેણે એક એવું સ્થાન શોધી કાઢ્યું કે, જ્યાં રાજા હજમત કરાવતી વખતે આવીને બેસતો હતો અને જેનાપર તે કવિતા તેણે ઢખી હતી, તે ભૂર્જપત્રને બાંધે લટકાવીને તરત પોતાના ધરનો રસ્તો લઈ લાધા; પણ આ બધી ખટખટમાં પડવાથી તેને ઘેર આવતાં રોજ કરતાં બહુ જ મોડું થઈ ગયું હતું. તેની કંઈકશા સ્ત્રીએ પોતાના નિત્યના નિયમ પ્રમાણે પતિને અપશબ્દ અને ગાલિપ્રદાનથી વધાવી લેવાનો આરંભ કરી દીધો, પણ પતિએ જણાવ્યું કે;—“હવે તારે પોતાની જીભડીને આટલી બધી મહેનત આપવાની શી જરૂર છે વારુ? હું એક કવિતા લખીને રાજાના મહાલયમાં મૂકી આપ્યો છું. આજની રાત થાકી જા અને કાલના પ્રભાત થવા દે—આવતી કાલે તો હું રાજા ચંદ્રશ અને તું રાણીના અવતારમાં આવી જઈશ સમજ?”

“ભૂડા દેખાયા છે ભૂડા—આ મશ્કરી હાલે આટલેથી જ અટકાવો; તમારા આ હાસ્યવિનોદની અહીં કોઈને પણ અગત્ય નથી. ‘પેટમાં ખાટો ને આંખમાં ડેહ’ એવા તો તમારી માથે તમને એકલાને જ જણ્યા છે!” બાથડીએ પતિનું માન જાળવીને (?) જણાવ્યું.

“ભૂડી, હું મશ્કરી નથી કરતો, પણ ખરેખર જ કહું છું. મેં આજે એક અલૌકિક કવિતાની રચના કરી છે અને તે કવિતા રાજાના રાજમંદિરમાં મેલી આપ્યો છું. સભાનું વિસર્જન થઈ જવાથી આજે હું રાજાને મળી શક્યો નહિ, પણ આવતી કાલે તે મારી કવિતાનું અવલોકન કર્યા વિના રહેવાનો નથી; અને જો તે મારી કૃતિનું અવલોકન કરશે, તો શું પ્રસન્ન અને હર્ષમુગ્ધ નહિ થાય કે? રાજાની પ્રસન્નતા થઈ કે, આપણી બધી ધંડાપીડાનો અંત આવતી જશે; એટલું જ નહિ. પણ નેતન્નેતામાં, મારી આંખોની કીકી ! તું એક મોટી મહારાણી બની જશે.” પતિરાજે બાથડીને ચણાનાં આડપર ચઢાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

બીજા દિવસનો પ્રભાત થયેલ. રાજાએ ચણામાંથી ઉઠી હાથમોડું ધાઈને હજમત કરાવવાનો વિચાર કર્યો અને તેમણે તે પોતાના તે કાર્ય-

માટેના રથાનમાં આવીને બેઠો. હજમ ત્યાં રાજની રાત્રી જોતો અને અંતરને પથરીપર બસતો. હજમત કરવાની તૈયારીમાં જ બેઠો હતો.

હવે બનાવ એવો બન્યો હતો કે, રાણી અને કાટવાલ બંનેએ મળી રાજના કાટણ કાઢી નાખવાનું કાવતું રચી રાખ્યું હતું; પણ ખુદશી રીતે રાજના શરીરપર દૂરી તેને भारी નાખવાની કાઢની ટ્રિમન ચાલી શકતી નહોતી. એટલે ઉવટે સાચારીએ રાણીએ હજમને પોતા પાસે બોલાવી મંજૂરો અને કહ્યું કે;—“આવતી કાલે જ્યારે રાજ તારી પાસે હજમત કરાવવા બેસે, તે વેળાએ તારે તારા અસ્તરાવતી તેનું મથું કાપી નાખવું. આ તારી સેવાના બદલામાં તને બહુ જ સારું અને મોટું ઇનામ આપવામાં આવશે અને તારા પોતાના જીવનું જરા પણ જોખમ થશે નહિ, એ વિશે તારે નિશ્ચિન્ત રહેવું.” લક્ષ્મીના દોષે હજમની નિમકદલાકીને દૂર હાસિલી દીધી અને તેણે રાણીને તેની આગા પ્રમાણે કાર્યની પૂર્તિ કરવાનું વચન આપ્યું. એ કરાવ પ્રમાણે આજનો દિવસ રાજના ધાત-મટેનો દોષાથી હજમ પોતાના અસ્તરને ધસી બસીને વધારે તીક્ષ્ણ બનાવતો હતો અને વારંવાર તેને પથરીપર ધસા કરતો હતો. રાજ તેના કાર્યકર્તાની માર્ગપ્રતીક્ષા કરતો. મૌન ધારીને બેસી રહ્યો હતો, એટલામાં અચાનક આઠાણની કવિતાવાળા જૂર્જપત્રપર તેની નગ્ન પડી અને કાંઈ પણ પ્રકારના ઉદ્દેશ વિના કેવળ નૈસર્ગિકતાથી તેણે તે કવિતા મોટે સાદે વાંચવા માંડી;—

“પથરી બસીને વારંવાર હું લે પાણી હું લે પાણી;
તારા મનની ભૂખી ક્ષેપના લીધી જ મેં તેા જાણી.”

રાજના મુખનાં આ વચનો સાંભળીને હજમના પ્રાણુ તો દશમ દ્વારમાં આવી બરામા અને તે અર્ધમૃત જેવો થઈ ગયો. તે કાણુ બે કાણુ તો રાજના મુખમંડળને તાકતો બેઠો રહ્યો અને ત્યાર પછી અસ્તરને હાથ-માંથી નાખી દઈ, રાજનાં ચરણોમાં પડી રડી રડીને કહેવા લાગ્યો કે;—“મહારાજ, મને ક્ષમા આપો! હું એ વિશે કાંઈ પણ જાણતો નથી. મને તો એમ કરવાનો આપનાં રાણી અને કાટવાલ સાહેબે જ હુકમ કર્યો હતો. મહારાજ, કૃપા કરીને મારા જેવા એક કુમાર માણસનો ધાત ન કરાવશો!” તે એટલો તો બલમીત થઈ ગયો હતો કે, એના કરતાં વધારે બોલવાની તેનામાં શક્તિ જ રહી નહોતી. હજમની અચાનક આવા ઉદ્ગારો સાંભળીને રાજ આશ્ચર્યથી દિગ્મૂલ જેવો બની ગયો અને પૂછવા લાગ્યો કે;—“પણ બન્યું છે શું, તે જણાવી દે. જે હોય તે સત્ય બોલી દઈશ, તો તારી કશી પણ હાનિ થવાની નથી.” એટલે હજમ બાંધએ જણાવ્યું કે;—“મહારાજ, હું જે કાંઈ જાણું છું

તે એટલું જ છે કે, ગઈ કાલે મદારાણી સાહેબે મને પોતા પાસે બોલાવ્યો અને કહ્યું કે, ‘આવતી કાલે તું બપોરે રાજની હજમત કરવા બેસે, તારે જે તારથી બની શકે તો રાજનું માથું કાપી નાખજે અને તેના બદલામાં હું તને મોટું ઈનામ આપીશ. રાજને મારી નાખવાથી તારાપર કશી પણ આપત્તિ આવવાની નથી.’ ઢાટવાલે પણ મને એમ જ જણાવ્યું હતું; કારણ કે, તે પણ તે વેળાએ ત્યાં હાજર હતો. હું ઈનામની લાલચમાં લપટાઈને આ મહાપાપ કરવાને તૈયાર થઈ ગયો હતો; પણ આ બધી બીના આપના જણવામાં આવી ગયેલી જણાય છે અને તેથી હું મારા અપરાધની નમીનમીને ક્ષમા માગું છું!”

રાજાએ હજમતને ચાલ્યા જવાની રજા આપી અને પોતાના આખા નગરમાં મનાદી ફેરવીને એમ જાહેર કરાવ્યું કે, જેણે એ કવિતા બનાવી હોય તેને પકડીને રાજ પાસે લાવી હાજર કરી દેવો. બપોરે પેલા બ્રાહ્મણે રાજનું આ જાહેરનામું સાંભળ્યું, એટલે તેની જાતીમાં મોટી ફાળ પડી અને બિચારો બહુ જ ગમરાટમાં પડી ગયો. તે પોતાના મનમાં કહેવા લાગ્યો કે:—“મસ-આપણું હવે આવી બન્યું! જેનાથી હું ડરતો હતો, તે જ વાત આવીને સ્હામી બેસી રહી! ખરેખર રાજા હવે આ મારા માથાને આ ધડપર સલામત રહેવા દે એમ દેખાતું નથી. એ કવિતાએ કમાણી કરાવવાને બદલે મારું તો કાસજ જ કાઢી નાખ્યું ને શું!” તે આવા પ્રકારના વિચારમાં નિમગ્ન હતો, એટલામાં રાજના દૂતો આવી લાગ્યા અને તરત તેમણે તેને ચતુર્થજ કરી કેઠ કરી લીધો. બ્રાહ્મણ પોતે ભયથી ઈંધાવમાન થયેલો જતાં પોતાની કૂપાણુ (?) સ્ત્રીને ઉદ્દેશીને કહેવા લાગ્યો કે:—“આજે તારી બધી ઇચ્છા અને મહત્ત્વાકાંક્ષા પૂરી થઈને? હું અત્યાર સુધી શિક્ષાશક્તિ કરીને જે કાર્ક થોડું થઈ લાવતો હતો, તેથી આપણે સાધારણ સારો નિર્વાહ ચાલ્યા કરતો હતો; પરંતુ તું મને કાર્ક પણ ઉપાયે રાજના મહાલયમાં મોકલવાનો હઠ પકડીને બેઠો હતો અને હું લાચારીએ ત્યાં ગયો; પણ તે તારા હઠનું પરિણામ શું આવ્યું તે જોયું ને!”

તેની સ્ત્રીએ જણાવ્યું કે:—“તમે આટલો બધો વિલાપ અને વલોપાત શમાટે કરો છો વારુ? તમે એવો કરો પણ અપરાધ કે પાપાચાર કયો નથી કે, જેના બદલામાં રાજ તમારું માથું કપાવવાને તૈયાર થઈ જાય! હિંમત રાખીને રાજ પાસે જાઓ અને આપણું લાગ્ય શો રંગ બતાવે છે, તે જરૂર શાંતિથી જુઓ.”

“મારે ત્યાં જવાની કશી પણ અગત્ય નથી. જે કાર્ક પણ પરિણામ આવવાનું છે, તે હું સારી રીતે જાણું છું. રાજ તને અહીંથી

લઈ જઈને પોતાની રાણી બનાવશે અને મને કાં તો મૃતીપર મરવાશે ને કાં તો મારું માથું કપાવશે! આનાથી બીજે વખતે કશે! પશુ હવે આ દુર્ભાગી બ્રાહ્મણને મળી ચકવાનો નથી!” બ્રાહ્મણે પુનઃ નિરાશ દર્શક વાક્યો ઉચ્ચાર્યા.

બ્રાહ્મણ આવી રીતે કષ્ટપાત કરતો હતો અને રાજ સમક્ષ જવાને જરા પણ રાહ નહોતો. છતાં રાજના હુતો તેને જળાકારે ધસડીને રાજ પામે લઈ ગયા. રાજ્યએ તેને જ્ઞેતાની સાથે જ આગુરનાથી અને પ્રેમપુત્ર સ્વરૂપી મુછપું કે:—“હાકુર, આ કવિતા તમારી લખેલી છે કે?” અત્રાપિ નયનેમાંથી નીરની ધારાને વહેડાવતા બ્રાહ્મણે હસકાં સાથે જવાબ આપ્યો કે:—“હા, મહારાજાધિરાજા!” રાજ્યએ કહ્યું કે:—“આજે તમે મારા પ્રાણ બચાવ્યા છે; અને તે તમારા ઉપકારનો હું જે કંઈ પણ બદલો આપું, તે યોગ્ય ન થવાનો. છતાં ફૂલ નહિ ને ફૂલની પાંખડી કંઈ પણ આપવું તો જોઈએ જ, એવો સિદ્ધસંપ્રદાય હોવાથી હું મારું અર્ધ રાજ્ય તમારી સેવામાં સમર્પિત કરું છું, તેનો આશા છે કે અવશ્ય સ્વીકાર કરશે જ!” રાજના મુખમાં આ વચનો સાંભળી બ્રાહ્મણના ઉદયમાં જે ભય હતો તેનો ભય થયો અને તે ભયના સ્થાનમાં આનંદનો અગાધતાથી ઉદય થઈ ગયો; અને જે રાજહુતો તેને એક બંદીવાન તરીકે રાજ સમક્ષ ધસડી લાગ્યા હતા, તે જ હવે તે અર્ધ રાજ્યનો સ્વામી થવાથી વિધિ-પૂર્વક અને આદરસહિત તેના અભિષેકની તૈયારીએ કરવા મંડી ગયા. અહીં આવા પ્રકારની અવસ્થા કરીને રાજ અંતઃપુરમાં પોતાની રાણી પાસે આજ્યો ગયો અને ત્યાં જઈને તે કાણે જ તે અભિચારિણી અને પતિધાતિની રાણી તથા કૃત્તન-નિમકકરમ-ઝાટવાલનાં માર્યાં તેમના ધડથી ભૂંડાં કરાવી નાખ્યાં. ઉપકારકને યોગ્ય પારિતોષિક અને પાપી-એને તેમના પાપોની યોગ્ય અને યથાન્યાય શિક્ષા આપ્યા પછી ધર્મ-શીલ રાજ બ્રાહ્મણ અને તેની પત્ની સાથે મહા સુખ અને આનંદ-વિલાસમાં પોતાનો કાળ વીતાડવા લાગ્યો. બ્રાહ્મણની બી જે કંઈશ હતી, તે લક્ષ્મીના આગમનથી સુશીલા થઈ ગઈ, અને શુદ્ધિદીન બ્રાહ્મણમાં સત્તા અને સંપત્તિના આવવા સાથે સમત્કારિક રીતે શુદ્ધિનો પ્રકાર પણ આવી ગયો. રાજ એ બ્રાહ્મણ અને તેની પત્નીને પોતાનાં વડિલ બંધુ તથા પૂજ્ય માતા તરીકે જ માન આપતો હતો. લાગ્યની લીલા મહા વિલસણ છે. એ કારણથી જ કહેવામાં આવે છે કે:—

“અવળે દિન અવળું બને, સવળે સવળું થાય;
અમૃત હલાહલ થાય ને, જેર સુધા થઈ જાય!”

ચારને પોટલે ધૂળની ધૂળ!

અમુક એક ગામમાં એક બ્રાહ્મણ અને એક કાપરથ વસતા હતા અને તેઓ એક બીજાના પ્રાણુપ્રિય મિત્ર હતા. બ્રાહ્મણ ગિયારે બહુ જ કંગાલ હાલતમાં હતો અને તેના કુટુંબમાં માત્ર તેની વૃદ્ધ માતા વિના બીજું કોઈ પણ હતું નહિ. કાપરથની આર્થિક ગિયતિ તેના કરતાં કાંઈક સારી હતી અને તેનાં કેટલાંક સગાં સંબંધી પણ જીવતાં હતાં. એ બંને મિત્રો કુંવારા જ હતા. એક દિવસ બ્રાહ્મણે પોતાના કાપરથ મિત્રને કહ્યું કે;—"બંધુ, મારે હવે ગમે તેમ કરીને પરણવું તો જોઈએ જ. આમ વાંદા રહીને જતિ જોગી જેવું જીવન વીતાડવાને હું જરા પણ પસન્દ કરતો નથી. પણ વિચાર એ યાવ છે કે, લગ્નમાં થતા અર્ચમાટે પૈસા મારે ક્યાંથી લાવવા? અને ધારો કે એની કદાચિત્ કાંઈક વ્યવસ્થા કરી શકાય, તોપણ મારા જેવા એક કંગાલને પોતાની પુત્રી આપવાને કોઈ તૈયાર થશે કે કેમ, એ સવાલ તો પાછો કાયમ જ રહે છે.* છતાં પૂર્વેના સૂર્ય પશ્ચિમમાં જોગે અને આકાશ લિહી પડે, તોય હું બાપડી તો કરવાનો ને કરવાનો જ!"

"તારો આ નિશ્ચય અત્યંત પ્રશંસનીય છે; કારણ કે, મારી પોતાની પણ એમ કરવાની જ ધારણા છે. પણ મિત્ર, આપણા નિકટના મહે-શમાંથી આપણને કોઈ કન્યા મળી શકે, એવો હેશ માત્ર પણ સંભવ દેખાતો નથી. એટલામાટે આપણે કોઈ દૂરના ગામ કે શહેરમાં જઈએ અને ત્યાં જ આપણા નસીબને અજમાવીએ તો કેમ વારું? થેન કેન

* બ્રાહ્મણના આ ઉદ્દગાર સ્પષ્ટ બતાવી આપે છે કે, તે કુચીન બ્રાહ્મણ તો ન જ હોવા જોઈએ; જો તે કુચીન હોત, તો તેને એક સ્વપવતી અને ધનાઢ્ય સ્ત્રી મેળવવામાં જરા પણ પરિશ્રમ લેવો પડત નહિ. કારણ કે, બંગાળીમાંની બ્રાહ્મણ ભતિ એમાં પોતાની પુત્રીને કુચીન વર સાથે પરણાવવાનો એટલો બડો ઉન્માદ કે, જો વર કુચીન હોય, તો તેના બીજા અનેક અવગુણોનો હેશ માત્ર પણ વિચાર કરવામાં આવતો નથી. અત્યારે જો કે કેટલેક અંશે એ ઉન્માદમાં ન્યૂનતા થયેલી છે અને કુચીનતા સાથે વરના આરિય, શિશુલુ અને સાધન આદિ ગુણોનો પણ વિચાર કરાય છે, છતાં અત્યારે એવા પણ બનાવો બને છે, અમુક મનુષ્ય કચાલ, અક્ષરહીન, કુસ્ત્ર, દુશ્ચારી અને બાપડીવાળો હોવા છતાં માત્ર કુચીન કુળમાં હતપત્ર થયેલો હોય, તો કેવળ તેના એ એક જ ગુણથી હીનકુળના બ્રાહ્મણો તેને પોતાની પુત્રી આપે છે અને તે હીનકુળની કન્યાને સ્વીકારવાની તેની ઉદારતા અને કૃપામયે વળી પાછે તેને ધનનો મોટો ગાસડો પણ દક્ષિણ તરીકે આપવામાં આવે છે. બંગાળીમાંની કુચીનતાનો એ ઉન્માદ એટલો બધો નિશ્ચિન્નયાત વર્ધિત થયો છે કે, એની ચેષ્ટાના નાટકો બજાવામાં છે અને એ વિરોધી બંગાળીમાં કેટલીક નવલકથાઓ પણ લખાઈ છે. આવી કેટલીક સ્વદિશે ગુર્જરાની કેટલીક ઉચ્ચ ભતિમાં પણ આજે વિષમાન છે ને તે ત્યજ દેવાને યોગ્ય છે.

પ્રત્યેક આપણે જાણતી એ કન્યાઓને પોતાના કબજામાં કરી પેર ઉપર લાવીશું અને પછી તેમને આપણી પરજેતર તરીકે જોગવાઈશું, તે તેમાં જરા પણ વાંધા આવવાનો નથી." કાયરે આગળના કથનને કટિ અને અનુમોદન આપી, તેના ઉત્સાહને વધારવાની ચેષ્ટા કરી.

"પણ બંધુ, તારી આ પારણાની સિદ્ધિના નામેમાં અનેક પ્રકારની અડચણો વિસ્તરેલી અને પ્રત્યક્ષ દેખાઈ છે. એવી રખડતી કાતી કન્યાઓ હોય કે જેઓ આપણને મળી શકે અને જેઓ પોતાની ઇચ્છાથી આપણી બાપડીઓ પાસે આવવાને આપણી જોડે આવીને આપણાં નૃપત્યંજી શાભાવે? આ પારણા કાંઈ સદ્ ધાય તેવી નથી." આગળે પોતાને વાંધા રજૂ કરી બતાવ્યો.

"તારે એ વિશેની ચિંતા કરી, પોતાના મસ્તિષ્કને વિનાશરણ પરિશ્રમ આપવાનું કાંઈ પણ કારણ નથી. મારી સાથે આવ એટલે થયું—આપણે તું કાચો કુવારો છે અને પાછો ફરીય બાપડીવાળો થઈને, સમજીશ?" કાયરે જાતી ઠોકીને કહ્યું.

"મિત્ર, તારામાં જેટલું કરવાની શક્તિ છે, તેના કરતાં વધારે કરી બતાવવાનું તું વચન આપે છે. આવા અયોગ્ય સાહસથી બાપડીવાળા પલા કરતાં તો હું મારા પોતાના પ્રાણુ જોવાનું વધારે પસંદ કરું છું." આગળે સત્યનો આડંબર બતાવ્યો.

"આમ જો, બાઈ! એ વિશેના બધા વિચાર મારે કરવાનો છે અને ઉપચાર પણ મારે કરવાનો છે. તું માત્ર હું કહું તે પ્રમાણે કપાં કરજો એટલે બસ. જો મારી આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તીશ, તો જેજે કે તું કેટલી વારમાં પરજેલો થઈ જાય છે તે! પણ તારે મને એક વચન આપવું પડશે, અને તે એ કે, હું અનેક સંકટો વેડીને તને બાપડી મેળવી આપી, તારું ઘર મંડાવી આપું, એટલે પછી તારે પણ મને મારા માટે બાપડી મેળવવાના કાર્યમાં પોતાથી બની શકતી સમજી સહાયતાઓ આપવી પડશે." કાયરે કહ્યું.

"એમાં વળી સવાસ જ શાનો હોય વાર? મિત્રને તેના પ્રત્યેક કાર્યમાં પોતાથી બનતી સહાયતા આપવી, એ તો મિત્રનો ધર્મ જ છે અને આ તો વળી ઉપકારના બદલામાં ઉપકાર કરવાનો છે, એટલે એમાં કાંઈ બાધા જેવું છે જ નહિ." આગળે ઠોકણે આવીને વચન આપ્યું.

આ પ્રમાણેના નિશ્ચય થયા પછી શુભ દિવસ અને શુભ મુહૂર્ત જોઈને તેઓ એ શુભ કાર્યમાટે ઘરમાંથી બહાર નીકળ્યા. તેઓ આખા દેવસનો અખંડ પ્રવાસ કરીને સંધ્યા સમયે જ્યાં તેમનું કદાપિ આગ-

મન થયું નહોતું અને તેમને કાંઈ જાણખતું નહોતું, તેવા એક અમળુવા ગામના પાદરમાં આવી પહોંચ્યા. ગામના પાદરમાં એક મોટું તળાવ હતું અને ત્યાં ગામની બાયડીઓ સંઘ્યાકાળે પાણી લેવા, ન્હાવા અને કપડાં ધોવામાટે હંમેશા આવતી હતી. એ તળાવના કાંઠે એક વડનું ઝાડ હતું, તેની નીચે બે મિત્રોએ છાવણી નાખી અને તળાવપરથી પાણી ઝરતી અને તળાવપર આવતી સ્ત્રીઓ તથા બાળાઓને તેઓ એક ધ્યાનથી જોવા લાગ્યા. અચાનક એક અત્યંત રુખવતી અને લાવણ્યમયી, તરુણ બલના તેમના જોવામાં આવી. તેને બરાબર જોઈને કાપડે પોતાના બાકલુ મિત્રને કહ્યું કે:—“આ લાવણ્યમયી તરુણ બલના તને કેવીક ગમે છે વારુ?”

“આવી અમળા કેને ન ગમે વારુ? પણ એ આપણને ગમે, તેથી શું વળવાનું હતું? એ મારી ગૃહલક્ષ્મી થાય, એવો લેશ માત્ર પણ સંભવ નથી.” બાકલુ નિઃશ્વાસ નાખીને નિરાશાસ્પદ ઉદ્ગાર કાઢ્યો.

“જરા ધીરો થા અને જો કે આ બુદ્ધા કેવી બાજુ રમી દેખાડે છે! એને જ તારી બાયડી બનાવું તો તો બસ ને?” કાપડે હિંમત બંધાવી.

એ મિત્રોને આવો સંવાદ ચાલતો હતો, તેટલામાં તે નવયૌવના તળાવના જળમાં સ્નાન કરી પોતાની સાડી ધોઈને જે માર્ગેથી આવી હતી, તે માર્ગે પાછી ચાલતી થઈ ગઈ. તેને જતી જોઈને બે મિત્રો પણ ઊંડા અને તેનાથી કેટલાક અંતરે તેની પાછળ પાછળ ચાલવા લાગ્યા. ગામમાં આગ્યા પછી તે એક સાંકડી શેરીમાં ચાલી ગઈ અને તેઓ પાસેની એક દુકાનપર બેઠા અને દુકાનદાર સાથે વાતચીત કરવા મંડી ગયા. થોડીકવાર સૂધી આમતેમની કેટલીક નકામી વાતો કર્યા પછી અને દુકાના બેચાર દમ એવા પછી, બંને સહજ સ્વભાવે જોલતો હોયની, તેની રીતે કાપડ્ય મહાશયે પૂછ્યું કે:—“હમણાં જ આ શેરીમાં ગઈ, તે તરુણ બાળા કાણ હતી વારુ?”

જુદો દુકાનદાર વાતચીતો અથવા વાતો કરવાનો બહુ જ રસિયો હતો અને તેથી જો તેને કાંઈ એક સવાલ પૂછે તો તેના તે એકવીસ જવાબ એક સામટા સંજળાવી દેતો હતો. તેણે તરત જવાબ આપ્યો કે:—“એ એક બાકલુની કન્યા છે. અમારા આખા ગામમાં એના જેવી રૂપાળી બીજી કાંઈ પણ બાયડી છે જ નહિ. પણ એ જેટલી રૂપાળી છે, તેટલી જ બુદ્ધ તેથી પણ પધારે મિચારી અભાગણી છે. એ પરણી ને તરત જ એના લાયકો પોતાને ગર્ભ આપ્યો ગયો, તે આપાર સૂધીમાં કાંઈવાર આવ્યો પણ નથી તેમ જ કોઈની જોડે કશો સંદેશો પણ કદાચો નથી. અમે સાંજળીએ છીએ છે કે, રાણી-

ગંગામાં તેના ધંધા છે અને ત્યાં બીજી સી સાથે પરણી, તે ધર માંડીને રહ્યો છે. આ રૂપરૂપના અવતાર જેવી બાવડીને તેણે કંઈ પણ કારણ વિના ત્યાગી દીધી છે અને એટલામાટે જ એ બાઈને આ મામલા બધા લોકો અજાણથી કહીને જ આગળે છે.”

કાપરસે, બાણે તેના દુર્ભાગ્યની કથા જાણી પોતે બહુ જ શોકાતુર થયો હોવાની, તેણે, ડાંગ બતાવ્યો અને અનુકંપાદર્શક સ્વરથી પૂછ્યું કે;—“અહીં એનાં સર્ગાં સંબંધી દેણ છે વારુ?”

“અહીં એનાં મા અને બાપ બન્ને રહે છે;” દુકાનદારે જવાબ દેવા માંડ્યો; “એના પિતાનું નામ રામેશ્વર ચક્રવર્તી છે અને તે અહીં પાસે જ રહે છે—પેણ દેખાવ તે એનું ધર. પણ તમે બન મહાશયો કયા જવાના છો વારુ?”

“અમે હજી બહુ દૂરના પ્રવાસે જવાના છીએ. અહીં માત્ર એક જ રાત વીતાડવાનો અમારો વિચાર છે. હા, પણ એ બાઈના ધણીનું નામ જો તમારા સ્મરણમાં હોય તો અમને જણાવો અને તે શો ધંધો કરે છે, તે પણ દર્શાવો; કારણ કે, રાણીગંજ અમારા માર્ગમાં આવશે, એટલે અમે તેને મળીશું અને તેને કંપોઝ આપીને અહીં તેની બાવડીને સર્પ જવામાટે આવવાનો આમંત્ર કરીશું.” કાપરસે કહ્યું.

“ખરેખર તમે ઉદારાત્મા અને પરાંપકારી ગૃહસ્થ છો. બીજાના કલ્યાણમાટે આટલી બધી ચિંતા રાખવી, એ કંઈ જેવી તેવી ઉદારતા અને પરાંપકારશીલતા નથી. એના ધણીનું નામ રામસાચન મુખો-પાંખાવ છે અને લોકો કહે છે કે, તે ત્યાંની એક પેઢીમાં કારકૂન છે.” દુકાનદારે ઉત્તર આપ્યું.

આવી રીતે તે બાળક વિશેની બધી કથા બાણી સર્પ, દુકાનના બીજા બે દમ ખેંચી દુકાનદારને ઉપકાર માનીને તે બન્ને મિત્રો ત્યાંથી ચાલતા થઈ ગયા. તેઓ ધીરો રસ્તાપર આવતાં કાપરસે બાણણ મિત્રને કહ્યું કે;—“દમ એવા છે કે, કાર્યની સિદ્ધિ થઈ ચૂકી છે. એમ જ તારે ધારી લેવું. ચાલો ત્યારે આપણે હવે એ રમણીના પિતાને ઘેર જઈએ અને કાર્યનું મંગલાચરણ કરી દઈએ.”

“પણ એજાબાણ પાગબાણ વગર આપણાથી ત્યાં કેવી રીતે જઈ શકાય, એનો કંઈ વિચાર કર્યો કે?” બાણણે સંકો દર્શાવી.

“અરે ગાંડા, આપણે તો તેની પાસે જૂની એજાબાણના આધારે જવા માગીએ છીએ. તારે ત્યાં ચાલીને રામેશ્વર બાણના જમાઈની ભૂમિમાં હું જો કંઈ કંઈ તે સાંમળીને બરાબર ધ્યાનમાં રાખી લે;” એમ કહીને

કાયરથી પોતાના મિત્રને આ પ્રમાણેનો પાઠ પઢાવવા માંડ્યો; “આપણે જેવા ધરમાં પ્રવેશ કરીએ કે તરત તારે તારી સાસુ અને તારા સસરાનાં ચરણોમાં પડી દંડવત પ્રણામ કરવા. ત્યાર પછી તેઓ ન્યારે આટલા લાંબા વખત સુધી તારા ન આવવાનું કારણ પૂછે, એટલે જવાબમાં તારે જણાવવું કે, ‘હું લાંબા વખત સુધી એક મહા બંધકર રોગથી પીડાતો હતો અને તે રોગ એટલો ન બેલો અસાધ્ય હતો કે, તેમાંથી બચીને જીવાતી આશા હતી જ નહિ; એ તો મોટાં ભાગ્ય કે, વળી છવતો રહ્યો, છતાં તેનું એટલું પરિણામ તો અવશ્ય થયું કે, તે રોગના યોગે મારા દેખાવ અને ધ્વનિનું સર્વથા પરિવર્તન થઈ ગયું,—એટલે સુધી કે, કોઈ પણ મને લેખને અથવા મારા અવાજને સાંભળીને રામ-લોચન તરીકે મને ભાગ્યે જ ઓળખી શકે.’ વળી તારે એમ પણ જણાવવું કે, ‘હાલમાં મારી માતા બધાનક માંદગીમાં પડી છે અને જે ઘડી જાય છે, તે તેના મરણને પાસે લાવતી જાય છે. તે ધરમાં એકલી હોવાથી અને તેને કોઈપણી પાનાર પણ ન હોવાથી હું મારા શેઠ પાસેથી રજા લેખને તેની પાસે ગયો હતો, અને ત્યાં જવા પછી મારી માતાએ પોતાની પુત્રવધૂને જેવાની પ્રમળ ઇચ્છા દર્શાવી હતી, કે જે આડી છે. અર્થાત્ હું મારી ગૃહલક્ષ્મીને સેવામાં જ આટલી જોતાવળથી આવ્યો છું અને તેને લેખને આજ રાતે જ હું પાછો જવા માગું છું.’ આટલો વેપ તું બજાવજે, એટલે પછીનું બધું હું સંભાળી લઇશ.” બ્રાહ્મણે કેટલીક આનાકાની પછી તેના ઉપદેશ પ્રમાણે વર્તવાની હા પાડી.

તેઓ રામેશ્વર સ્વકવર્તીના ધરના દરવાજા પાસે જઈ લાગ્યા અને કાયરથી સાદ પાડીને કહ્યું કે;—“સ્વકવર્તી મહાશય, અંદર છો કે ?” વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ શય્યામાં આરામ લેતો પડ્યો હતો, તે સાદ સાંભળીને જાંઘો અને હાર બમાડીને પૂછવા લાગ્યો કે;—“ગૃહસ્થો, તમે કાણુ છો ?” આના ઉત્તરમાં કાયરે જણાવ્યું કે;—“કેમ મહાશય ! આ તમારા જમાધરાજ પધાર્યા છે, તેમને તમે ઓળખી નથી શકતા કે શું ? ‘જમાધરાજ’ શબ્દ સાંભળતાં જ અત્યંત આનંદમાં આવીને વૃદ્ધ ત્રિપ્ત પોકારી બેઠો કે;—“શું, મારા પ્રિયતમ જમાતા રામલોચન ! પધારો, મારી આંખોના તારા, પધારો.” બળાતકારે બનેલા જમાધરે સસરાને નમસ્કાર કરીને ગૃહમાં પ્રવેશ કર્યો. વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ પોતાની પત્નીને બોલાવી કે, જે અંદરના સ્ત્રીઓના ઓરડામાં હતી, તે બોલ્યો,—“વહેલી આવ; વહેલી આવ; આપણા જમાઈ રામલોચન પધાર્યા છે.” વૃદ્ધ બ્રાહ્મણી દોડતી દોડતી બહારના ઓરડામાં આવી અને બ્રાહ્મણે એક જમાધની પદ્ધતિ પ્રમાણે સાસુને બહુ જ વિનયથી નમસ્કાર કર્યો. સાસુએ આનંદનાં

આંસુ વર્ષાવાં અને કહ્યું કે:—“ઓ મારા બહાણા જમાઈ, આટલા લાંબા કાળ પછી પણ છેવટે અમ ગરીબોનું તમે સ્મરણ કર્યું ખરું! અમને એક દીકરી વિના બીજું કશું સંતાન નથી, એ તો તમે જાણો જ છો—અમે તો દીકરી આપીને દીકરા લીધા છે, એટલે અમારે તો જમાઈ કહો કે પુત્ર કહો, સર્વ તમે જ છો.” તે આ પ્રમાણે બોલતી હતી, તે વેળાએ તેની આંખોમાંથી અશ્રુના પ્રવાહ અરબલિત વધા કરતો હતો. બનાવટી જમાઈ તેનું સાંત્વન કરતો કહેવા લાગ્યો કે:—“મા, હવે રાઈ રાઈને રાતી આંખો ન કરો. હું આટલા લાંબા વખત સુધી અહીં ન આવ્યો, એમાં મારો પોતાનો જરા પણ વાંક નથી. હું એટલો બધો બીમાર થઈ ગયો હતો કે, મહિનાઓ સુધી તો આજે જાઉં કે કાલે ખલાસ થાઉં, એવી મારી હાલત હતી. એ બીમારીએ મારામાં ટેટલો ફેરફાર કરી નાખ્યો છે, તે આપ જોઈ નથી શકતાં કે શું? હું એ રોગના યોગે સર્વથા એક બીજા જ મનુષ્ય બની ગયો છું, તે રામસી-ચન અને આજના રામસીચનનો અવતાર જૂદો જ થઈ ગયો છે; અને તે એટલે સુધી કે, મારો કંઠાવનિ પણ સદંતર બદલાઈ ગયો છે.” જમાઈના મુખની આવી વિનયમુક્ત વાણી સાંભળીને તે સાચુ તેના પ્રતિ અનુકંપા દર્શાવતી કહેવા લાગી કે:—“મારા બહાણા, ઈશ્વર તમને દીર્ઘાયુષ્ય આપે અને તમારી ધડાપીડા ટળી જાય. શોક ન કરો, એ તો ગયેલું સૌન્દર્ય પાછું થોડા દિવસમાં આવી જશે; કારણ કે, હાડકાં સલામત હોય તો માંસ પોતાની મેળે જ ઉત્પત્ત થાય છે.” આમ કહીને સાચુ જમાઈના જમણની તૈયારી કરવા રસોડામાં પધાર્યો અને તત્કાળ કાંઈકે પચું નારતો કરાવી જમાઈને કુધાના કુ:બધી સુક્ત કરવા સસ-રાણ ગોવાળ તથા સુખડિયાને ત્યાં જવામાટે રવાના થઈ ગયા. થોડી વારમાં જ તે વૃદ્ધ વિપ્ર દૂધ અને સંદેસ* લઈને પાછો આવ્યો; માર્ગમાં આવતાં તે એક સારી માછલી† પણ લેતો આવ્યો હતો, તે રાંધવા માટે

* સંદેસ આપણા પેઢા એવા એક મીઠા પદાર્થ છે અને બંગાળામાં મીઠાઈમાં તે સર્વથી હિતમ વસ્તુ મનાય છે. દૂધને લેખણી તેમાં ખાટા પદાર્થ કે મીઠું નાખી દૂધને કસી નાખી તેના ખાટા માવામાંથી ખાંડ કે ચામરના મિશ્રણ સાથે એ મીઠાઈ બનત: મલય આદિનો આદાર કરે છે, એટલે અહીં આપણે પણ સાધાર-આનેવી એકદમ ખાસ આચર્યચરિત વધા એવું નથી.

† સંદેસ આપણા પેઢા એવા એક મીઠા પદાર્થ છે અને બંગાળામાં મીઠાઈમાં તે સર્વથી હિતમ વસ્તુ મનાય છે. દૂધને લેખણી તેમાં ખાટા પદાર્થ કે મીઠું નાખી દૂધને કસી નાખી તેના ખાટા માવામાંથી ખાંડ કે ચામરના મિશ્રણ સાથે એ મીઠાઈ બનત: મલય આદિનો આદાર કરે છે, એટલે અહીં આપણે પણ સાધાર-આનેવી એકદમ ખાસ આચર્યચરિત વધા એવું નથી.

પોતાના પતિ અને તેના સવક્રમાટે પાન બીડી બનાવતી બેસી હતી. આટલા લાંબા સમય પછી અચાનક પોતાના પ્રિય ખનિના યથેલા આગમનથી તેનો દર્પ પણ સીમાને ઉલ્લંઘી ગયો હતો; કારણ કે, તે તો બિચારી આ જન્મમાં પતિદર્શનની આશાને સર્વથા ત્યાગી જ બેસી હતી. પણ જો ઓરડાની વચ્ચેના પડદાવાળા દ્વારમાંથી પડદાની આડમાં બેબી રહીને તેણે પતિના મુખને જોયું અને તત્કાળ તેનું મન સંકાશીલ બની ગયું. તે પોતાના મનમાં કહેવા લાગી કે;—“આ મારા પતિ! આ મારા પતિ હોય, એમ જરા પણ જણાતું નથી. વાર કીક છે, હવે લાગ્યું કેવો અને શો રંગ બતાવે છે, તે જોવું જોઈએ!”

સસરા ઘોડીવારમાં પાછો આવ્યો અને જોડ્યો કે;—“વાળુ તૈયાર છે અને પાન પીરસીને વરંડામાં તૈયાર રાખવામાં આવ્યા છે.” તેણે બધા ત્યાં ગયા અને ત્યાં સસરા જમાઈ અને પછીથી નોકરે બોજત કરી લીધા પછી બની બેઠેલા જમાઈ પોતાના સસરાને ઉદ્દેશી કહેવા લાગ્યો કે;—“મદારાય, અઘાપિ મેં મારા દુર્ભાગ્યની સમસ્ત કથા આપને કહી સંભળાવી નથી. મારાં પૂજ્ય માતૃશ્રી બહુ જ માંદાં છે અને તેમના બચવાની જરા પણ આશા નથી. આ કારણથી જ મારે શેઠની રજા લઇને ઘેર આવવું પડ્યું છે. મારા ઘેર પહોંચતાં જ મારી માતાના મુખમાંથી જે પ્રથમ શબ્દો નીકળ્યા તે એ હતા કે, ‘જલ્દી જઇને તારી બાયડીને લઈ આવ, નહિ તો હું તેને જ-મારામાં કદી પણ જોઈ શકવાની નથી.’ એટલામાટે હું દોડતો અહીં આવી લાગ્યો છું. મારાથી અહીં વધારે શોકાર્થ શકાય તેમ નથી અને એટલામાટે તમારે તમારી પુત્રીને અત્યારે જ મારી જોડે મોકલવી પડશે, સમજ્યા?”

“મારા બહાલા જમાઈ, આ તમે શું બોલો છો?” સસરાએ કહ્યું “જટલાં વર્ષ વીતી ગયાં અને તમે હજી અત્યારે તો આવ્યા આવો છો. માટે થોડા દિવસ અહીં વીતાડો અને અમને તમારા સમાગમ-સુખનો લાભ આપો. બિચારાં આડોશી પાડોશી પણ તમને હમેશાં પાદ કર્યા કરે છે, તેમને તમારે પોતાના દર્શનનો લાભ અવશ્ય આપવો જ જોઈએ. ત્યારપછી હું તમારા યાજ્ઞને લઇને અહીંથી તમારા મયાજ કરી જવા વિશે જરા પણ વાંધો લઈશ નહિ. કન્યા પારકું ધન હોવાથી છેવટે તે સાસરિયામાં તો જવાની જ; તેને અમારાથી હમેશાને માટે તો ઘરમાં રાખી શકાય તેમ છે જ નહિ. પણ પ્રથમ અમને જે સદ્-લાગ્ય માંડ માંડ પ્રાપ્ત થયું છે, તેના ઉપભોગનો ઉચિત સમય તો તમારે આપવો જ જોઈએ. મારી જે બહાલી કન્યા આજન્મની એક વિધવા તરીકેના જીવનને ભોગવતી હતી, તે હવે અખંડ સૌજાગ્યવતીની દર્યાને

પ્રાપ્ત કરી, પોતાના પતિના ગૃહની રાસી અથવા લાક્ષ્મી થશે, એના કરતાં વધારે આનંદનો અમારા માટે બીજો શો બનાવ હોઈ શકે વર !”

જમાઈએ જવાબમાં જણાવ્યું કે;—“પૂજ્ય શ્રીમુરજી, આપ ને દહે! છે તે અક્ષરે અક્ષર સત્ય છે, પણ મારા અત્યારના સંયોગોને ભેટાં મારાથી અહીં એક દિવસ પણ રહી શકાય તેમ નથી. જે કશું બધું છે તે મારી માતાના વિષયમાં મને ચિંતા ઉપજાવ્યા કરે છે. તે ક્ષણે અને કંઈ પણે આ વિશ્વને ત્યાગી જશે તેના નિશ્ચય નથી અને તેનું કંઈ અશુભ બની જાય તો તેને સ્મરણને પહોંચાડી અગ્નિસંસ્કાર કરનાર પણ મારા વિના બીજો કોઈ છે નહિ, એ તો આપ જણો જ છો. એટલામાટે અત્યારે તો જો આપ મારું કલ્યાણ ઇચ્છતા હો, તો તમારી પુત્રીને આ પળે જ મારી ભેડે આવવાની આજ્ઞા આપી દો.”

૪૬ વિપ્રના હૃદયમાં જો કે બહુ જ નિરાશા થઈ, છતાં સંયોગોને ભેટાં જમાઈની ઇચ્છાને માન આપ્યા વિના તેના હૃદયે ન થયો. તે પાસખી ઉચ્ચકનારા કહારોને બોધાવવામાટે ગયો અને થોડી વારમાં તેમને લઇને પાછો આવી લાગ્યો. પ્રમાતમાં સુષોદય થવા પૂર્વે તેમના પ્રવાણનો નિશ્ચય થઈ ચૂક્યો.

પ્રમાત થતાં સુધી વિધાતિ સિવામાટે જમાઈ તેની પોતાની પત્ની(?)ના ઘોરડામાં ગયો અને તે તરફથી પણ બોજનકાર્યથી મુક્ત થઈને તે ઘોરડામાં પતિ પાસે ગઈ. તેના મનમાં પ્રથમ જે અસ્પૃશ્ય સંસ્પર્શનો સંચાર થયો હતો, તે વિકાસવાસમાં પતિના સદવાસ અને પ્રેમભરિત દહિપાતથી કંઈક વધ્યો, છતાં તે નિયતારીનો તે જ ઘોરડામાં નિરાવરણ થયા વિના હૃદયે નહોતો. તે પતિની રાજ્યામાં ચૂની તો ખરી, પણ તેણે પતિ તરફ પીઠ રાખી અને તેની ભેડે કરી પણ માત્ર ચીત કરી નહિ. પતિએ પત્નીને બોલાવવાનો અને રંગમાં લાવવાનો મજાવ મનન કર્યો, પણ તેનું કંઈ પણ ફળ થયું નહિ. છેવટે તેણે બોલવાનો આરંભ કર્યો;—“મારા આગર અને હવેની આદિ આટલા બધા જરૂરમાં ગયેલા દોષથી તું મારી ભેડે નથી જાવતી કે શું? અભિજ્ઞ, મેં આજની રેણાને રાણીમંજીથી દૂર તારા માટે મોકલનારા ૩૭.

પ્રેમ કાટવાનો સમય થતાં બહાર વરેડામાં ચતેલા કાપડે એકદમ ઊઠીને મોટે સોદે પોકાર કર્યો કે:—“બાબૂ, આ બાબૂ, જગો, ચાલવાનો વખત થઈ ગયો છે !” બાહ્ય તરત જગીને બહાર નીકળ્યો અને હવે એક પણ પણ જોવા જોડેલા વખત ન હોવાથી બંને મિત્રોએ મળીને પ્રવાસમાટેની તૈયારીઓ કરવા માંડી. વૃદ્ધ બાહ્ય તેમનાથી આગળ જ જગી જાયો હતો અને વરેડામાં બેઠો હતો; પાલખીવાળા કહારો આંગણમાં પાલખી પાસે બેઠો બેઠો હુકો ગગડાવતા હતા અને મોટે સોદે વાતો કરતા હતા. વૃદ્ધ બાહ્યે જમાધને પૂછ્યું કે:—“તારે છેવટે તમે તો જવાના જ કે ?” જમાધએ શોકનો ભાવ બતાવીને ઉત્તર આપ્યું કે:—“હા, મહાશય, મું કરીએ, લાચારી છે !” વૃદ્ધ વિપ્ર નિઃશ્વાસ નાખીને બેઠો અને તેણે પોતાની પુત્રીને વસ્ત્ર પહેરી સત્વર બહાર આવવાની સૂચના આપી દીધી. જ્યારે તે વસ્ત્ર ધારણ કરી પાલખી પાસે આવી, એટલે પિતાએ હાથ ઝાલીને તેને અંદર બેસાડી. તે જાતીકાટ રુદન કરતી હતી અને તેની માતાના વિલાપનો પણ પાર નહોતો. પણ તેમને એક બીજા સાથે વાતચીત કરવાનો વધારે વખત મળી શક્યો નહિ. કહારોએ પાલખી જોખાડી, જમાધ પોતાના સસરાનાં ચરણોમાં નમ્યો, સાસુને નમસ્કાર કર્યો અને બંનેનાં ચરણની ધૂળને માથે ચઢાવી. પાલખી ચાલવા લાગી અને જમાધ પોતાના સાથીને લઈને તેની પાછળ પાછળ ચાલતો ચર્ચ ગયો.

ગામની સીમાથી બહાર નીકળીને કહારોએ પોતાની ગતિને તીવ્ર બનાવી દીધી, અર્થાત્ તેઓ જિતાવળથી ચાલવા લાગ્યા અને તેમની અડોઅડ રહેવામાટે બંને મિત્રોને પણ એટલી જિતાવળ કરવી પડતી હતી કે, વાતોચાપનો અવસર તેમને મળી શકતો નહોતો. છતાં પણ ધીમે સોદે તેમનું કેટલુંક સંભાવણું ચાલવા લાગ્યું. કાપડે બાહ્યને ઉદ્દેશી કહ્યું કે:—“બંધુ, મારો ઉપકાર માન. તારા કાર્યની આ સેવકના પ્રતાપે સંતોષપૂર્વક પરિસમાપ્તિ થઈ ગઈ છે. હવે મને સહાયતા કરવાનો તારો વારો આવી લાગ્યો છે. હવે તારે મને એવું વચન આપવું જોઈએ કે, જ્યાં સુધી હું બાયડીવાળો ન થાઉં, ત્યાં સુધી તારે આ સુંદરી સાથે સસાર ન ભોગવવો. ઘેર પહોંચ્યા પછી એને તારી માતાની સંભાળમાં રાખી આપણે બંને પાછા બીજા શિકારને શોધવા નીકળી પડીશું અને જ્યાં સુધી બીજા શિકાર હાથમાં આવશે નહિ, ત્યાં સુધી બહારના બહાર જ રહીશું. તે નવા શિકારને હું મારા ઉપયોગમાં લઉં અને આ પુખ્તને તું સંપૂર્ણ રહેજે. પણ બીજા વારની આ પીકા બહારવાનું તને

ન ગમેતું હોય, તે પછી આ વસ્તુમાં આપણુ - બંનેનો સરખો હાથ રહેવો જોઈએ; ચોરીનો માત્ર સરખો જાગે જોઈએ.”

“એમ તો કદાપિ બની શકે જ નહિ.” આજણુ કહેવા લાગ્યો “જેવી રીતે આપણા વચ્ચે પ્રથમ ચર્ત થઈ હતી, તે પ્રમાણે તને બીજી ખાચડી મેળવવાના તારા કાર્યમાં સહાયતા કરવાને હું તૈયાર છું. પછી તો જોવા તારા બાગ્ય.”

પાલખીમાં બેઠેલી તરણી બંને મિત્રો વચ્ચે ચાલતા એ વિલક્ષણ સંભાષણનું પ્યાનપૂર્વક શ્રવણ કર્યા કરતી હતી. તે એ ચાર સપ્તો-સામ-ળીને સમસ્ત વાક્યના આશયને પોતાની કલ્પનાશક્તિથી જાણી જતી હતી. તેઓ કાંઈ પણ કુમારો અથવા ધોળા દહાડના ધાડપાણીઓ હોવા જોઈએ, એવો તેનો નિશ્ચય થઈ ગયો. તે ઈશ્વરનું સ્મરણ કરવા લાગી; કારણ કે, હવે કેવળ ઈશ્વર વિના તેનો બીજો કાંઈ પણ આધાર હતો નહિ.

તેઓ એક નદીના તીરપ્રાંતમાં આવી લાગ્યાં. આજણુ અને કામરથ જે ગામના નિવાસી હતા, તે ગામ એ રથાનથી વધારે દૂર નહોતું. કામરથે પોતાના સાથીને સંબોધીને કહ્યું કે; “બંધુ, હવે આપણે અહીંથી જ આ કહારોને રવાના કરી દેવા જોઈએ. જો એમને આપણે આપણા ગામમાં લઈ જઈશું તો એઓ આપણા બધા બેઠ જાણી જશે અને આપણા પાપનો ધડો ફૂટી જશે.” આજણુને પણ એ વાત ગમવાથી તેમણે કહારોને પોતા પાસે બાલાબા અને કહ્યું કે; “જાઈઓ, અમારા ઘરમાં ડોશીની બીમારીને લીધે બધી અસ્વસ્થતા અને અવ્યવસ્થા થઈ ગયેલી હોવાથી હા તમારામાટે રાંધવાની અને તમને જમાડવાની સગવડ બની શકે તેમ નથી; એટલે જો તમે અમારી જોડે આવશો, તો વિનાકારણ તમારે અનેક પ્રકારના દુઃખ ભોગવવાં પડશે. અહીંથી હવે ઘેર જવામાટે તોફા કે ગાડું અમને તરત મળી શકશે. અર્થાત્ અમે તમને તમારા મેહનતાણા ઉપરાંત ભાતાના પૈસા આપીને અહીંથી જ ખાજા વજવાની ખુશીથી રજા આપીએ છીએ.” કહારોને વધી-લેવા જેવું કાંઈ હતું જ નહિ, એટલે પૈસા લઈ પોતાની પાલખી ઉપાડીને તેઓ ત્યાંથી તરત ચાલતા થઈ ગયા અને હવે તે તરણી વિમુક્તના એકલી જ ને જે મિત્રોના જાળમાં સપડાયેલી રહી ગઈ. પ્રવાસમાં મળેલા અવસરમાં તે સત્ય પરિસ્થિતિને વધારે અને વધારે જાણી શકી હતી અને હવે એ કુગાઈ વિશેનો પૂરો નિશ્ચય થવાથી હવે પછી કેવી રીતે તેમની સાથે વર્તવું અને આવેલી આપત્તિમાંથી કેવી રીતે છૂટવું એ વિશેનો તેણે પોતાના મનમાં એક પ્રકારનો નિર્ધાર કરી લીધો. તેના એ વિચારને કટલેક અંશે જાણી જઈને બંને મિત્રોએ તેને જણાવ્યું.

હું કે:-“હવે તો અમારી ઇચ્છા અને અમારી આત્મા પ્રમાણે વર્તવામાં જ તારું કલ્યાણ છે. જો જરા પણ વિરુદ્ધતા બતાવીશ, તો માદા બળે કે, અમે તારી લૂંટી દેવા કરી નાખીશું.” સમયનો વિચાર કરી એના ઉત્તરમાં રમણીએ કહ્યું કે:-“હું સર્વ પ્રકારે તમારી આત્મા અને તમારી ઇચ્છા પ્રમાણે જ વર્તીશ; કારણ કે, જ્યારે તમે મને અહીં સુધી લઈ આવ્યા છો, તો હવે હું તમારી જ છું અને તમારી ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તવામાં જ મારી લલાઈ છે, એ હું સારી રીતે જાણું છું.” એ પછી તેણે એકલા બાહ્યજીને ઉદ્દેશી કહ્યું કે:-“જે કે તમે ખરી રીતે મારા પતિ નથી; છતાં મને આપનો પતિ તરીકે સ્વીકાર કરવાનું કારણ મળ્યું છે અને તેથી પ્રત્યેક કાર્યમાં એક સત્ય પત્ની સમાન હું આપની ઇચ્છાને માન આપીને વર્તીશ.” તેનું આ ઉત્તર સાંભળીને બંને મિત્રો પ્રસન્ન થયા અને એક બીજાને કહેવા લાગ્યા કે:-“આ તો સ્ત્રી નાહ, પણ ખરેખરી લક્ષ્મી જ છે! જેવી એ સુંદર છે તેવી જ કિંબદ્ધતા તેથી પણ વધારે લક્ષી અને બોળી પણ છે. એનાં વચનો પણ કેવાં અને કેટલાં બધાં આનંદદાયક અને હર્ષવર્ધક છે!”

તેઓ આ પ્રમાણે વાર્તાલાપ કરતા જતા હતા અને પોતાના ગામ તરફ ચાલ્યા જતા હતા, કે જ્યાં તેઓ અલ્પ સમયમાં જ આવી લાગ્યા. બાહ્યજી તરત પોતાને ઘેર ગયો અને પોતાની માતાને તેણે કહ્યું કે:-“હું પરણી ચૂક્યો છું અને મારી પરણેતરને ઘેર લઈ આવ્યો છું.” આ શુભ સમાચારના શ્રવણથી હર્ષને અતિરેક થતાં માતાએ પોકાર કરીને કહ્યું કે:-“મારી ઠંડાલી વહૂ ક્યાં છે? રે તે ક્યાં છે?” બળાત્કરિ બનેલી પુત્રવધૂ આગળ આવી અને પોતાની સાસુનાં ચરણોમાં શિષ્ટ સપ્રદાય પ્રમાણે તેણે માથું નમાવ્યું અને સાસુએ ‘તારો ચાંદલોચૂડો અખંડ રહો અને તું સો દીકરાની મા થાય!’ એવા અંતઃકરણપૂર્વક તેને આશીર્વાદ આપ્યા. તેણે વધારામાં જણાવ્યું કે:-“તારા માયાના વાળ વૃદ્ધાવસ્થામાં ખરી જાય તોય તેમાં સિંદૂરના સંધાનું ચિહ્ન અવિ-ચળ રહે અને છેવટે રાત્રી ચૂંદડી સાથે જ તારો સ્વર્ગવાસ થાય!” બાહ્યજીની નવનિવાહિત વધૂને જોવામાટે ગામની બીજી સ્ત્રીઓ પણ ધીમે ધીમે ત્યાં આવીને એકઠી થવા લાગી અને પુઠ્ઠી સાચું ગર્વ તથા અભિ-માન સાથે તેમને પોતાની પુત્રવધૂનાં દર્શન કરાવવાં લાગી. સર્વ સ્ત્રીઓએ વધતા સૌન્દર્ય અને લાવણ્યની મુક્તા કંઠે પ્રશંસા કરી અને વૃદ્ધ બાહ્ય-જીને તેની વૃદ્ધાવસ્થામાં આવી સુંદર અને મનોહર પુત્રવધૂને મેળ-વવાના ભાગ્યને પ્રાપ્ત કરવામાટે સહસ્ત્રાવધિ ધન્યવાદ આપવા લાગ્યાં. તેઓ બોલી કે:-“આ બાળા અનુપમ છે. એને કરાંડી પણ ઉપમા આપી

સકાય તેમ નથી. એ શુદ્ધ સુવર્ણની પ્રતિમા છે!" તરણ વધુએ તે સર્વને નમસ્કાર કર્યા અને પોતાની મધુર વાણીથી સર્વને ઉદયપૂર્વક ઉપકાર માંગ્યો. શુદ્ધ બ્રાહ્મણીએ તે સર્વને પોતાની પુત્રવધૂને અને પુત્રને આશીર્વાદ આપવાની અને પુત્રવધૂને દહે પછીની પોતાના મૃદની સ્વામિની તરીકે રસીકારી ધન્યવાદ આપવાની પ્રાર્થના કરી, અને તે પ્રમાણે સર્વેએ તેમના પર આશીર્વાદોની શ્રુતિ વર્ષાવી. ત્યારપછી શુદ્ધ બ્રાહ્મણીએ જણાવ્યું કે:- "મારો દીકરો પરણ્યો અને વધુ ધરમાં આવી, એટલે દહે જો આજે અને આ પછે જ મરે. દેહાંત થઈ જાય, તો તેની દહે મને જરા પણ ચિંતા કે પરવા નથી." કેટલીકવાર સ્ત્રી આવા પ્રકારની વાતો માથા પછી મળવા આવનારી બાઈઓ પોતપોતાને ઘેર ચાલી ગઈ; પણ તેઓ હજી તો એ બ્રાહ્મણના ધરમાંથી બહાર નીકળી કે, તેમના બીજા પ્રકારના વાર્તાલાપનો આરંભ થયો. તેઓ કહેવા લાગી કે:- "આ તે કેવી જાતનાં લક્ષ વારુ? કાંઈના કાંઈ જાણવામાં પણ ન આવ્યું ને લક્ષ પણ થઈ ગયાં! વળી વધુ પણ ખાસી જાંટડી જેવડી છે ને શું! આટલા દિવસ એ કુંવારી કેમ રહી હશે? એનાં મા બાપે એને વહેલી કેમ ન પરણાવી? એ પણ બધું ઠીક, પણ આ વરજીને પોતાને જ ન્યાં આમ અને દાંતને વેર ચાલ્યા કરે છે, તો પછી વળી આ વહુજીવું પેટ એ ક્યાંથી અને કેમ કરીને ભરી શકશે, એ એક મહા બયંકર પ્રશ્ન છે! આવા બીજારીને પોતાની કન્યા આપનાર માતાપિતા કેવા મૂર્ખ હોવાં જોઈએ, એની આથી સદજ કલ્પના કરી શકાય છે."

આમ છતાં એટલું તો સ્પષ્ટ હતું કે, એ નવવધૂ એક આદર્શ શુદ્ધલક્ષ્મી હતી. તે પ્રભાતમાં બહેલી ઉઠતી અને ધરને વાળી ઝાડીને સાફ કરી નાખતી. ત્યારપછી પોતાની સાચને જગાડી, તેના શરીરે તેજ ચોળી, તેને નહવડાવી તેની બિતરેલી સાડીને પોતે ધોઈ નાખતી. સૂખડિયાની કુકાનેથી ચિખટાજ લઈ આવતી અને રસોડાનું કામ આટોપી નાખતી. ન્યાંસૂધી પોતાની સાચએ બોજવ ન કર્યું હોય, ત્યાંસૂધી તે અનન્ય રપરી પણ કરતી નહોતી. છુટ્ટી સાચ તેના પર એટલી બધી પ્રસન્ન રહેતી કે, તેની પ્રસન્નતા કરતાં અને પોતાના ભાગ્યને ધન્યવાદ આપતાં તે કદાપિ જરા પણ કેટાળતી નહિ.

એ પ્રમાણે લગભગ પંદરેક દિવસનો સમય વીત્યો. પણ એ કાળ બ્રાહ્મણમાટે સુખદાયક થયો નહિ; કારણ કે, કાવચ મિત્ર સાથે કરેલી સર્તના યોગે ન્યાંસૂધી તેને આ ન મળે ત્યાંસૂધી પોતાની આ સાથે બાળણ કરવાનો પણ તેને અધિકાર નહોતો. કાવચ રાતદિવસ તેના પર દબાણ કરીને કલા કરતો હતો કે:- "જાઈ, દહે આડો, ધરમાંથી બહાર

નીકળેા અને મારા લગ્નના દિવસ જેમ અને તેમ ગિતાવળથી નક્કી કરી નાખ્યા. જ્યાંસુધી એમ નહિ કરે, ત્યાં સુધી તમે પોતે પણ પરજોલા છતાં વાંઠાની દશાને જ ભોગવતા રહેશો, એ તમારે ભૂલી જવાનું નથી !” બ્રાહ્મણની જો કે હવે ઘરમાંથી બહાર નીકળવાની જરા પણ ધમ્મજા નહોતી, પણ તે સાથે તે, પોતે કાયસ્થના હાથ નીચે દબાવતો હતો, એ સારી રીતે જાણતો હતો. “જે કાયસ્થ બગડશે તો મારા ભેદને પ્રુલ્લો કરીને મારી પાપમાલી કરી નાખશે અને આપણે ક્યાંયના રહીશું નહિ” એમ ધારીને ‘એક દિવસ અંતે તેણે લાચારીએ પોતાના કાયસ્થ મિત્રને જણાવ્યું કે;—“વારુ ત્યારે ચાલવું હોય તો ચાલ—આપણે તું જ્યાં લઈ જાય ત્યાં આવવાને હવે તૈયાર છીએ. જો કે મારી ઝીને હું મારા ઘરમાં લાગ્યો તેને ધણા દિવસ થઈ ગયા છે, છતાં તને આપેલા વચનના કારણથી અત્યારસુધીમાં એકવાર પણ હું તેની સાથે સંભાષણ પણ કરી શક્યો નથી. આવા પ્રકારના જીવનને હું પસંદ કરતો નથી અને તેથી તારી સાથેની શર્ત પૂરી કરી નાખવા માગું છું.” એના ઉત્તરમાં કાયસ્થ જણાવ્યો કે;—“આપણી જરાપણ વાર નથી. એ તો તારા લીધે જ આટલા દિવસ મેં જરા દીધા; અહીં તો ‘આંધળો માગે જો આંખો જો ઈશ્વર આપતો હોય તો’ જેવા જ હિસાબ છે.” બ્રાહ્મણે તેના કરતાં પણ વધારે ગિતાવળ બતાવીને કહ્યું કે;—“વારુ ત્યારે આજના કામને આવતી કાલપર સુલતવી રાખવાની અગત્ય નથી, ચાલવા માંડો આજે જ અને તે પણ વળી આ પગે !” બંને મિત્રોના ગપોરે જમ્યા પછી તરત પ્રવાસે નીકળવાનો નિશ્ચય થઈ ગયો.

બ્રાહ્મણનો પોતાની પત્નીમાં પૂર્ણ વિશ્વાસ બધાઈ ગયો હતો; તેમ જ તે તરફીને નહાસી જવાથી કશો પણ લાભ થવાનો સંભવ હતો જ નહિ, એ પણ તે સારી રીતે જાણતો હતો. તે નહાસીને ક્યાં જવાની હતી? આવા પ્રકારના પોતાના નિશ્ચય હોવાથી તેણે ઘરમાંના પેટી પટારાની બધી ચાવીઓ બાપડીને સોંપી દીધી અને કહ્યું કે;—“હું જ્યાં સુધી મારા મિત્રના લગ્નની વ્યવસ્થા ન કરી આવું, ત્યાં સુધી તારી જોડે મારાથી કોઈ પણ પ્રકારનો સંબંધ રાખી શકાય તેમ નથી. અર્થાત્ આજે એ કાંઈ કરી નાખવામાટે હું પ્રવાસે જાઉં છું; અને હું પાછો ક્યારે આવીશ તે નહીં નથી; કારણ કે, કામ બેઠું પણ પત્ની જાય ને કદાચિત્ પાંચ પંદર દિવસ અણધાર્યાં વધારે પણ વીતી જાય. મારી ૨૬ માતાને હું તારી સંસારમાં મૂકી જાઉં છું અને આશા રાખું છું કે, તું એની પોતાની માતા પ્રમાણે જ પોતાથી બનતી સર્વ પ્રકારની સંભાળ રાખીશ. તું ચાણી અને સમજી હોવાથી તને વધારે લજામણ

આપવાની અમત્ય નથી." એના ઉત્તરમાં સ્ત્રી પોતાની વિનયશીલતા અને નમ્રતા બતાવતી મૃદુ વાણીથી કહેવા લાગી કે:—"મારામાં વિશ્વાસ રાખો અને ચિંતા ન કરો; હું સર્વ તમારી ઇચ્છા પ્રમાણે કરીશ. એ આપની માતા છે તેવા જ મારી માતા છે, એટલી એમની સેવા કરવી, એ મારા પરમ ધર્મ છે. અહીં-આ ઘરમાં આવ્યા પછી એમની સેવા આકરી કરવામાં અને મારી દુરજ બળવવામાં મેં કાંઈ વાર નહીં પણ ગફલત થવા દીધી છે ખરી? મેં એમને મારી રીતે સંતોષ આપ્યો છે, એ તો આપ જાણો જ છો. પોતાના મિત્રને પરણ્યાથી ધરખારવાળો કરી દેવો, એ મિત્ર તરીકેની આપની સર્વથી પહેલી દુરજ છે; અને એ દુરજ ન બળવો, તો આપના જેવો કાંઈ પાપી જ ન કહેવાય. આપનું ધર મંડાવી આપવામાટે એણે કટલી બધી મહેનત કરી છે, એનું કદાચ વિરમરણ થવા દેશો નહિ. ઉપકારનો બદલો વાળી આપવામાં આપના તરફથી એ એક ક્ષણ માત્રનો પણ વિલંબ થાય, તો તે ખરેખર આપને શર્માવનારી બીના જ કહી શકાય. ધરની આપ કાંઈ પણ પ્રકારની ચિંતા રાખશો નહિ; હું બધું સંભાળી લઉંશ." પોતાની સ્ત્રીના આ વચનોથી બ્રાહ્મણ અતિશય સંતુષ્ટ થયો. આત્માર સુધી તે સ્ત્રી વિશે અને તેની એક નિશ્ચય વિશે તેના મનમાં જે ઘોડો ધજોર સંશય હતો, તે આ વચનોના અવશ્યથી સર્વથા ચાલ્યો ગયો. અર્થાત્ ધરની બધી સત્તા અને સર્વ વસ્તુઓ તે સ્ત્રીને સોંપીને અત્યંત નિઃશિન્ત મનથી તે પોતાના મિત્ર સાથે વચનનું પાલન કરી બતાવવામાટે ચાલ્યો ગયો.

બ્રાહ્મણના ગયા પછી એ ગયું દિવસ તો એ તરણીએ તેની છુટ્ટી માની ધણી જ સારી સેવા આકરી કરી અને એટલી બધી સંભાળ રાખી કે ન પૂછો વાત; કારણ કે, એમ કરવામાં તેના મનમાં કોશ માત્ર પણ સંકાનો ઉદ્ભવ થવા દીધા વિના ઘરમાં ઘરેણાં ગાંડાં કેટલાંક છે અને તે ક્યાં રાખવામાં આવ્યાં છે, એ બધા બેઠ તેની પાસેથી જાણી લેવાનો તેના આંતરિક હૃદય સમાવેશ હતો. તેનું આ કાર્ય સાધ્ય થયું; કારણ કે દર બ્રાહ્મણીએ ધામે ધામે સંકોચ વિના બધા બેઠ પોતાની એ આઠાધારક યુગવધને જાણી દીધા. એક રાતે તે છુટ્ટીને બોજન કરાવી બિજાનાં સુવાદીને તરણી તેના ગાદ નિદ્રામાં પડવાની વાટ જોવા લાગી. જ્યારે ધરમાંની લઈ જવા જેવી જે જે કીમતી વસ્તુઓ હતી તે એકઠી કરીને તેમની એક ગાંસડી બાંધી લીધી; ત્યાર પછી ઘરમાંથી બહાર આવી બીની સહ તેટલી ત્વરાથી તે સ્થાનને લાગી પલાયનનો આશ્રય લઈ લીધો.

અહીં સમયમાંજ તે એ ગામના સીમડિને આંગળી એક ખુલ્લા અને મનુ-
ર્ધવસતિવિનાના મેદાનમાં આવી પહોંચી અને સાંતે પોતાના મન સાથે
વિચાર કરવા લાગી કે:-

“હવે મારે શું કરવું અને ક્યાં જવું? મારે જે કંઈ કરવાનું હતું તે તો
હું કરી ચૂકી. જાગવાને કૃપા કરીને અત્યાર સંધી તો મારી પવિત્રતાને
જાળવી રાખી છે. ને મારી લજ્જા બચાવી છે; પણ જે હું પાછી તે
પાપીના પેન્નમાં સપડાઈ જઈશ, તો તો મારું આવી જ બનવાનું અને
મૂટવાનો કંઈ પણ ઉપાય રહેશે નહિ. અરે-જે યોગ્ય માર્ગની મને
જાણુ હોત, તો હું સારું ચાતું! પણ અહીં જ્યાં રહી આત્મા નિરર્થક
વિચારમાં વેળા વીતાડવાથી કરું પણ વળવાનું નથી.” એ પ્રમાણે
વિચાર કરી મનમાં તેણે જાગવાનની પુનઃ પ્રાર્થના કરી અને એક દિશાને
સ્વીકારી લઈ આખી રાત તેણે પોતાના ચાલવાના કાર્યને અખંડ ચાલુ
રાખ્યું. પ્રભાત થતાં જ તેના જાણુવામાં આવ્યું કે, પિતૃગૃહવાસ-
વેળાએ જે તળાવપર તે નિત્ય નહાવા અને લુગડાં ધોવા આવતી હતી,
તેજ તળાવની પાસે તે આવી લાગી હતી. એ સ્થાનને જોઈને તેના
આનંદનો અતિરેક થઈ ગયો. તે આખી રાતના પ્રવાસથી બહુ જ થાકી
ગયેલી હોવાથી એકદમ ઘેર જઈ લાગી. તેના માતાપિતા પોતાની
પુત્રીને આમ અચાનક અને તે પણ વળી એકલી અદૂલી આવેથી
જોઈને અત્યંત આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયાં. તેની માતાએ પૂછ્યું કે:-“બહેન,
તારા પતિ ક્યાં છે? તેમણે તને એકલી અહીં કેમ આવવા દીધી, તે
અમે સમજી શકતાં નથી.” પુત્રીએ જણાવ્યું કે:-“હું એકલી આવી
નથી. ગઈ કાલે મારા સાસુજી સ્વર્ગમાં સિધારી ગયાં અને તેથી મારા
પતિને ગંગાતીરે તેમના રાજને અગ્નિદાહ આપવામાટે જવું પડ્યું, એટલે
મને પોતાના ખાલી ઘરમાં એકલી અદૂલી મૂકી જવા કરતાં અહીં
રાખવાનું તેમને બધારે પસન્દ હોવાથી તેઓ આ રસ્તેથી આવ્યા અને
મને ગામના પાદરે મૂકીને ચાલ્યા ગયા. તેમની સાથે મહદું હોવાથી
તેઓ તને તથા મારા પિતાને મળવામાટે મારી સાથે અહીં સંધી
આવી ચડ્યા નહિ.” આ અશુભ સમાચાર સાંભળી તેનાં જુદાં માતા-
પિતા રોડાતુર થઈ ગયાં અને કહેવા લાગ્યા કે:-“તારા પોતાના પતિના
મૃત્યુમાં જોઈને રહેવા પછી તરત જ તારા સાસુજીનો સ્વર્ગવાસ થઈ ગયો,
એ બહુ જ ખોટું થયું-ગાંડા લોકો તો એમ જ બોલવાના કે, વડૂ એવાં
પગલાંની આવી કે આવતાંની સાથે જ સાસુના ગ્રાણુ લીધા.” અમારા
જમાઈના ઘરમાં ઘરની સંભાળ ગાખનાર એજ એક ડોરડી હતી, તે પણ
વિચારી ચાલી ગઈ! તું ગમે તેવી પણ અમારી દીકરી છે, એટલે તને

તો અમારે આશ્રય આપવો જ જોઈએ! તારા પતિએ તને ધોતરા ખાલીખમ ધરમાં રાખવાને બદલે અહીં મૂકી જવાની છુદ્ધિ વાપરી, એ બહુ જ સારું હતું. તારા અહીં આવવાથી અમને પણ એક પ્રાર્થના આનંદ જ થયો છે.” પોતાની પુત્રીના એ કથન વિશે તેમના મનમાં રતિભાર પણ ઓછા ન આવવાથી તેમણે વધારે કંઈ પણ પૂછું નહિ અને તેથી એ જગરદસ્તીના જમાઈના આમમન પૂર્વે તે તરછૂટી તેની કીલે પોતાના પિતૃચરમાં રહેતી હતી, તેવી જ રીતે હવે પણ આનંદથી રહેવા લાગી.

બ્રાહ્મણ અને કાવરય એ સમયે ગામેગામમાં ભટકતા હતા, પરંતુ અઘાપિ તેમનો પ્રયાત્ન સફળ થયો નહોતો. અંતે કંદાળીને કાવરયે બ્રાહ્મણને કહ્યું કે:—“જ્યારે પ્રથમવાર આપણે આપણા પ્રવાસનો પ્રારંભ કર્યો હતો, તે કોઈ ઘણી જ સારી અને શુભ ઘટિકા હતી; અને આ બીજી વારના પ્રવાસનો એવી તો કોઈ અશુભ ઘટિકામાં પ્રારંભ થયો છે કે કાર્ય-સિદ્ધિનો રંગ આવતો જ નથી. જેરથજેજીએ જીએ, ત્યાં પાસા અવગણને અવળા જ પડ્યા કરે છે; અને બ્રાહ્મણ સફળ થતી જ નથી. આપણે તો હવે કંદાળી ગયા છીએ, ભાઈ! માટે અત્યારે તો મારે એવો વિચાર છે કે, આપણે ખાંડા ઘેર જઈએ. વળી કોઈ શુભ મુહૂર્ત જોઈને બહાર નીકળીશું અને બીજાવાર ભાગ્યને અજમાવીશું.” બ્રાહ્મણે તેના એ વિચારને તે પહે જ અનુમોદન આપી દીધું: કારણ કે, પેર જવા-મટે તે તો વળી કાવરય કરતાં પણ વધારે આતુર અને બેતાવજો થઈ રહ્યો હતો.

તરણ બ્રાહ્મણી ન્દારી મર્ધ, તેને વગતે દિવસે સવારમાં ગામના લોકોએ નિદ્રામાંથી જાગાવણી નેહું. તો રાત્રે બ્રાહ્મણનું ધર બળીને રાખ થઈ ગયેલું તેમના જીવામાં આશ્ચર્ય-કેવળ રાખોડીના ઢગલા વિના બીજું કંઈ પણ ત્યાં બાકી રહ્યું ન હોતું. એ ધરમાં જ છુદ્ધી બ્રાહ્મણી અને તેની પુત્રવધૂ બળીને લક્ષ્મીમૂલ થયાં હશે, એમ ધારીને ગામની બાવડીઓ તે અતુલ યુગ્મવતી અને સુશીલ તરછૂટીના અકાળ મરણ વિશે શોક દર્શાવતી કહેવા લાગી કે:—“ખરેખર આખા ગામમાં એના જેવી સદ્ગુણી અને સુશીલ પત્ની તો બીજા કોઈના ધરમાં છે જ નહિ અને આવવાની પણ નથી! એ બિચારીનો આટલો દોષ કાળમાં અને આવી રીતે અંત થઈ ગયો, એ અત્યંત શોકકારક ઘટના કહી શકાય! એના ધણી અને અહીં મરી જવામાટે જ લઈ આવ્યો હતો, તારે તેના મનમાં કેટલો અને કેવો લાચર આઘાત થયો—કહાચિત તે

ગડિા પણ થઈ જાય!!” જે વેળાએ જન્ને મિત્રો ત્યાં આવી લાગ્યા, તે વેળાએ ગામની બાપડીઓ અને ગામના બાપડાઓ બળેલા ધરને જોવા-માટે એકઠા થઈને પોતપોતામાં આવા પ્રકારની વાતો ચલાવી રહ્યા હતાં. જ્યારે બાહ્યે આવીને પોતાના ધરને રાખોડીના ઢગલાના રૂપમાં ફેરવાઈ ગયેલું જોયું, એટલે તરત તે એના સત્ય અને આંતરિક કારણને જાણી ગયો અને તેના શોક તથા ખેદનો અવધિ થઈ ગયો. તે પોતાના મનમાં પશ્ચાત્તાપ કરતો કહેવા લાગ્યો કે;—“મેં જયું ખીજ વાળું હતું, તેવું જ ફળ મને મળ્યું. આ બધું આ મારા શયતાન દોસ્તના કાળાં કૃત્યોનું જ પરિણામ છે. આ ચોરને ઘેર ચોર પરાણા જેવો અથવા તો લૂટારાને ત્યાં લૂટ થવા જેવો ખાટ થયો છે, એમાં તો ભેદ માત્ર પણ રાંકા નથી.” પડખામાં જ કાયસ્થ જોતો હતો તેણે બાહ્યને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે;—“બંધુ, હવે ખીજ વાર મારાથી આવા પ્રકારનું કાર્ય જની શકે તેમ નથી. આ બનાવે મારી આંખોને બરાબર ઊઘાડી દીધી છે. પ્રણામ !” એમ કહીને તે પોતાના માર્ગે પડી ગયો.

બાહ્યે પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે;—“હવે અહીં બેસી રહેવાથી મને શો લાભ થવાનો હતો કે હવે એ ડાકિનીને મારાથી કાંઈ શિક્ષા આપી શકાય છે કે કેમ, એના જ મારે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.” આ પ્રમાણેની ધારણા કરી ગળામાં એક દુર્ક લુગડું વીંટાળીને તે પોતાની બળાત્કારે બનાવેલી બાપડીના બાપના ગામ લાગી જવાને ચાલતો થઈ ગયો. કાંઈ પણ સ્થળે એક ક્ષણ માત્રને માટે પણ વિશ્રામ કરવાને ચોળ્યા વિના તેણે આખા દિવસનો અખંડ પ્રવાસ કર્યો અને સંધ્યાકાળે રામેશ્વર બાપૂના દ્વારમાં આવીને જોતો રહ્યો. તે માટે સહિ સસરાના નામનો હિચ્ચાર કરી પૂછવા લાગ્યો કે;—અકર્ત્તી મહારામ, એ અકર્ત્તી મહારામ, આપ ધરમાં છો કે ?” વૃદ્ધ બાહ્યે વરેડામાં જ બેઠો હતો, તે સાદ સાંભળીને દ્વારમાં આવ્યો અને ત્યાં પોતાના જમાઇને આવેલા જોતાંની સાથે કહેવા લાગ્યો કે;—“એહ—મારા પ્રિય રામભોયન, તમે પધાર્યા છો કે ? ધરમાં આવો, ધરમાં પધારો. મેં બધું સાંભળ્યું અને તમારી માતાના અચાનક સ્વર્ગવાસથી મારા અને તમારી સાસુના હૃદયમાં અતિથય ખેદ થયો છે. તમે અમારી દીકરીને અહીં મોકલી દીધી, તે મળું જ સારું કર્યું; તે અહીં આનંદમાં છે !” એમ કહી જમાઇને તે હાથ ઝાડીને ધરમાં લઈ ગયો. જમાઇને જોઈને સાસુએ રડવા માંડ્યું અને હૃસ્કા બરી બરીને કહ્યું કે;—“પણ જમાઇજી, હવે તમે વધારે ગ્રાહ કરશો નહિ. કાંઈનાં પણ માખાપ કાંઈ સદાને માટે બેસી રહેતાં

તો અમારે આશ્રય આપવો જ નેહાએ ! તારા પતિએ તને પોતાના ખાલીખમ ધરમાં રાખવાને બદલે અહીં મૂકી જવાની હુદ્દિ વાપરી, એ બહુ જ સારું કર્યું. તારા અહીં આવવાથી અમને પણ એક પ્રકારનો આનંદ જ થયો છે.” પોતાની પુત્રીના એ કથન વિશે તેમના મનમાં રતિભાર પણ થીકા ન આવવાથી તેમણે વધારે દાંધ પથ્થુ પૂછ્યું નહિ અને તેથી જી જખરદસ્તીના જમાઈના આગમન પૂર્વે તે તરફથી જેની રીતે પોતાના પિતૃગૃહમાં રહેતી હતી, તેવી જ રીતે હવે પણ આનંદથી રહેવા લાગી.

બ્રાહ્મણ અને કાયસ્થ એ સમયે ગામેગામમાં ભટકતા હતા, પરંતુ અઘાપિ તેમને પ્રયત્ન સફળ થયો નહોતો. અંતે કંટાળીને કાયસ્થે બ્રાહ્મણને કહ્યું કે:—“જ્યારે પ્રથમવાર આપણે આપણા પ્રવાસનો પ્રારંભ કર્યો હતા, તે દોષ ધણી જ સારી અને શુભ ઘટિકા હતી; અને આ બીજી વારના પ્રવાસનો એવી તો દોષ અશુભ ઘટિકામાં પ્રારંભ થયો છે કે કાર્ય-સિદ્ધિના રંગ આવતો જ નથી. જે સ્થળે જઈએ છીએ, ત્યાં પાસા અવળાને અવળા જ પડ્યા કરે છે; અને આસા સફળ થતી જ નથી. આપણે તો હવે કંટાળી ગયા છીએ, બાઈ ! માટે અત્યારે તો મારો એવો વિચાર છે કે, આપણે પાછા ઘેર જઈએ. વળી દોષ શુભ મુહૂર્ત નેહાને બહાર નીકળીશું અને બીજીવાર ભાઅને અજમાવીશું.” બ્રાહ્મણે તેના એ વિચારને તે પછે જ અનુમોદન આપી દીધું: કારણ કે, ઘેર જવા માટે તે તો વળી કાયસ્થ કરતાં મધ્ય વધારે આતુર અને બિતાવળો થઈ રહ્યો હતો.

તરણુ બ્રાહ્મણી ન્દાસી ગઈ, તેને વળતે દિવસે સવારમાં ગામના લોકોએ નિદ્રામાંથી જાગાપછી નેહા, તો રાત્રે બ્રાહ્મણનું ધર બળીને રાખ થઈ ગયેલું તેમના જોવામાં આવ્યું—કેવળ રાખોડીના ઢગલા વિના બીજું કંઈ પણ ત્યાં બાકી રહ્યું ન હોતું. એ ધરમાં જ છુટ્ટી બ્રાહ્મણી અને તેની પુત્રવધૂ બળીને બસીભૂત થયાં હશે, એમ ધારીને ગામની બાપડીએ તે આતુલ ચુણવતી અને સુશીલ તરણીના અકાળ મરણ વિશે શોક દર્શાવતી કહેવા લાગી કે:—“ખરેખર આખા ગામમાં એના જેવી સદ્ગુણી અને સુશીલ પત્ની તો બીજા દોષના ધરમાં છે જ નહિ અને આવવાની પણ નથી ! એ બિચારીના આટલાં થોડા દાગમાં અને આવી રીતે અંત થઈ ગયો, એ અત્યંત શોકકારક ઘટના કહી એવો જ આનો અર્થ નીકળી શકે છે. અરેરે—તે બિચારો આવશે, ભારે તેના મનમાં કેટલો અને કેવો ભયંકર આઘાત થશે—કદાચિત તે

ગડિા પણ થઈ જાય !” જે વેળાએ જન્ને મિત્રો ત્યાં આવી લાગ્યા, તે વેળાએ ગામની બાપડીઓ અને ગામના બાપડાઓ બનેલા ધરને જોવા- માટે એકઠા થઈને પોતપોતામાં આવા પ્રકારની વાતો ચલાવી રહ્યા હતાં. બપોરે બ્રાહ્મણે આવીને પોતાના ધરને રાખોડીના ઢગલાના રૂપમાં ફેરવાઈ ગયેલું જોયું, એટલે તરત તે એના સત્ય અને આંતરિક કારણને જાણી ગયો અને તેના શોક તથા ખેદનો અવધિ થઈ ગયો. તે પોતાના મનમાં પચાતાપ કરતો કહેવા લાગ્યો કે;—“મેં જેવું ખીજ વાળું હતું, તેવું જ ફળ મને મળ્યું. આ બધું આ મારા શયતાન દોસ્તના કાળાં ફૂલોનું જ પરિણામ છે. આ ચારને ઘેર ચાર પરાણા જેવો અથવા તો લૂટારાને ત્યાં લૂટ થવા જેવો ધાટ થયો છે, એમાં તો હેરા ગાત્ર પણ સંકા નથી.” પડખામાં જ કામસ્થ જોતો હતો તેણે બ્રાહ્મણને હૃદયેથી કહ્યું કે;—“બધું, હવે ખીજ વાર મારાથી આવા પ્રકારનું કાર્ય ખની શકે તેમ નથી. આ ખનાવે મારી આંખોને ખરાબર જાણી દીધી છે. પ્રણામ !” એમ કહીને તે પોતાના માર્ગે પડી ગયો.

બ્રાહ્મણે પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે;—“હવે અહીં બેસી રહેવાથી મને શો લાભ થવાનો હતો ? હવે એ ડાકિનીને મારાથી કંઈ શિક્ષા આપી શકાય છે કે કેમ, એનો જ મારે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.” આ પ્રમાણેની ધારણા કરી ગળામાં એક દૂકું લુગડું વીંટાળીને તે પોતાની બળાત્કારે બનાવેલી બાપડીના બાપના ગામ બહી જવાને આહ્વાન થઈ ગયો. કંઈ પણ સ્થળે એક ફાણુ માત્રને માટે પણ વિશ્રામ કરવાને શોભ્યા વિના તેણે આખા દિવસનો અખંડ પ્રવાસ કર્યો અને સંધ્યાકાળે રામેશ્વર બાબૂના દ્વારમાં આવીને જોતો રહ્યો. તે માટે સાદે સસરાના નામનો હિચ્ચાર કરી પૂછવા લાગ્યો કે;—અકવર્તી મહાશય, એ અકવર્તી મહાશય, આપ ધરમાં છો કે ?” વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ વરેડામાં જ બેઠો હતો, તે સાદ સાંભળીને દ્વારમાં આવ્યો અને ત્યાં પોતાના જમાઇને આવેલાં જોતાંની સાથે કહેવા લાગ્યો કે;—“એહ—મારા પ્રિય રામલોચન, તમે પધાર્યા છો કે ? ધરમાં આવો, ધરમાં પધારો. મેં બધું સાંભળ્યું છે અને તમારી માતાના અચાનક સ્વર્ગવાસથી મારા અને તમારી સાસુના હૃદયમાં અતિશય ખેદ થયો છે. તમે અમારી દીકરીને અહીં મોકલી દીધી, તે ધણું જ સારું કર્યું; તે અહીં આનંદમાં છે !” એમ કહી જમાઇને તે હાથ ઝાલીને ધરમાં લઈ ગયો. જમાઇને જોઈને સાસુએ રડવા માંડ્યું અને દુસ્કાં બરી બરીને કહ્યું કે;—“પણ જમાઇજી, હવે તમે વધારે મોક કરશો નહિ. ડાઈનાં પણ માગ્યાં કંઈ સદાને માટે બેસી રહેતાં

નથી; એ, ખિચારીનું આપણું આપી, રક્ષુ અને એનો સ્વર્ગવાસ થયો. હવે શિક્ષકરવાથી અમારાં વેવાણુ કાંઈ પાછાં આવે તેમ નથી. પોતા પાછળ તમારા જેવા પુત્રને મૂકી પુત્રની કાંધે ચઢીને ડોશી ગયા, એટલે એમનાં જેવું તો કાંઈ ભાગ્યશાળી જ નહિ, સમજ્યા? તો અને અમારી દીકરી એ બચેને. હસતા રમતાં પાછળ મૂકીને હું અને તમારા સસરા ને સ્વર્ગમાં સિધાવી જઈએ, તો અમે પણ મદદ ભાગ્યશાળી ગણાઈએ, એમાં શંકાનું સ્થાન જ નથી.” આવી રીતે જમાઈને આશ્વાસન આપી, તેના માટે ઉપાધારની વ્યવસ્થા કરવાને તે ઉડીને અંદર ગઈ અને તેના પતિ આગળની પેઠે ઠેકઠીક વીંચે લાવવામાટે બજાર બહારી દોડ્યો. જમાઈ મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે;—“એ રાંડે અહીં આવીને ભેટના કાંઈ પણ લંડો ફોડી નાખ્યો નથી, એ એક રીતે બહુ સારું થયું છે. આ બાપડી બાપડો બન્ને હજી પૂરા અંધારામાં જ છે. એકવાર પાછી એ મારા સપાટામાં આવે, એટલે હું એને બરાબર બતાવી આપીશ કે, વિશ્વાસક્ષાતનું કળ આંતું ચાખવું પડે છે !”

એ જ સમયે તે તરુણી પોતાના ચોરડામાં બેઠી બેઠી મનોમન કહેવા લાગી કે;—“બસ—હવે મારું આવી બન્યું ! સયતાન પાછો આવી લાગ્યો; એ હવે મને તરત ઘેર લઈ જવાની ધ્રુજા દર્શાવશે અને મારાં માતાપિતા પણ મને જવામાટેનો આમ્રક કરશે. હવે મારે આ સંકટ-મંથી કેવી રીતે અને કયા ઉપાયે છૂટવું, એની મને કશી પણ શૂઝ પડતી નથી !” અચાનક તેના મસ્તિષ્કમાં એક કલ્પનાનો આવિર્ભાવ થયો અને તત્કાળ પોતાના ધરના પાછળના ભાગમાં જઈને, ત્યાં રહેતી એક વૃદ્ધ સ્ત્રીને બાલાવીને તેણે કહ્યું કે;—“ગુણી, ને તું મને અલારે થોડુંક ઝેર લાવી આપીશ, તે તારો મારાપર મોટો ઉપકાર થશે.” વૃદ્ધ સ્ત્રીએ અન્યથાથી સ્વામી સવાલ ક્યોં કે;—“દીકરી, આ તું શું બોલે છે ? ઝેર ? ઝેરનું તને એટલું બધું શું કામ પડ્યું છે વારું ?” એનો જવાબ આપતાં તરુણી બોલી કે;—“ગુણી, આજકાલ અમારા ઘરમાં ઉંદર મામાનો જખરો ઉપદ્રવ થઈ પડ્યો છે. તેઓ આવીને ગાદલાં કાતરી જાય છે, મારા પિતાજીના પોષાં થોષાં બગાડી જાય છે અને એવું જ બીજાં પણ તુક-સાન થયાં કરે છે. હું એ ઝેરને કાંઈ ખાવાની ચીજમાં મેળવીશ અને ઘરમાં તે ચીજને વિખેરી દઈશ, એટલે તે ઝેરી પદાર્થ ખાવાથી જરૂર થોડા ધણા ઉદરગનો અંત આવી જશે અને તેટલા પ્રમાણમાં તેમની પીડા ઓછી થશે.” “આ તારી વાત તદન સાચી છે,” એમ કહીને તે વૃદ્ધ સ્ત્રી બજારમાં જઈને થોડુંક ઝેર લઈ આવી અને તે-તેણે તે

તરણીને આપી દીધું. જમાઈના ઉપાહારમાટેની વસ્તુઓ એ વેળાએ તૈયાર થઈ ગઈ હતી અને તે વસ્તુઓને એક ચાકરડી માઈત પોતાની પુત્રીના ઓરડામાં મોકલી શુદ્ધી સાસુએ જમાઈને કહ્યું કે:—“હું ધારું છું કે, રાતે તમને હાત તો નહિ જ ખાવા હોય. મેં ઉપાહારની ટેલલીક વસ્તુઓ મારી દીકરીના ઓરડામાં મોકલી દીધી છે, તેમાંથી જે રુચે તે ખાઈ લેો અને આખા દિવસના પ્રવાસથી થાકી ગયેલા હોવાથી બહેણા બહેણા સૂઈ જાઓ.” જમાઈએ સાસુનો ઉપકાર માન્યો અને પછી સસરાને સંબોધીને તેણે કહ્યું કે; “મહાશય, આજ રાતે જ પાસખીવાળા કહારોસાથે બંદોબસ્ત કરી લેવાની કૃપા કરશે કે? કારણ કે, પ્રભાતમાં જ મારે મારી પત્નીને લઈને પ્રયાણ કરવાનું છે. એ તો તમે જાણો જ છો કે, મારા ઘરમાં હવે કાઈ પણ નથી અને મારી માતાની ઉત્તરક્રિયા પણ કરવાની છે, એટલે ઘેર જવા લેના કાઈ પણ રીતે આવે તેમ જ નહિ.” સસરાએ કહ્યું કે;—“એ બધી વ્યવસ્થા હું કરી આપીશ, એ બધું કામ મારાપર છોડી દો. મારા નવનિશ્રામ, જાઓ અને આરામ કરો.”

સાસુ અને સસરાને પ્રણામ કરી જમાઈ પોતાની પત્નીના ઓરડામાં ગયો કે જ્યાં તે તરણી તેના આવવાની વાટ જોતી જ બેઠી હતી. તે બપોથી અધઘૂઈ જેવી થઈ ગયેલી છતાં ગમે તેવી રીતે દ્વિમત લાવીને તેણે, તેના બનાવટી પતિના ખીવામાટે દૂધનું જે પાત્ર તૈયાર રાખવામાં આવ્યું હતું, તેમાં તે ઉદરના બહાનાથી મંગાવેલું ઝેર ભેળવી દીધું. તેના પતિએ આખા દિવસનો નોકરડો કડાકો કાઢેલો હોવાથી જૂબવડે તે આધજો બની ગયો હતો. એટલે ઓરડામાં આવતાંની સાથે જ પ્રથમ તે દુગ્ધપાત્રને ઉપાડી તેમાંના દૂધને તેણે પોતાના પેટમાં પધરાવી દીધું. ઝેરવાળું દૂધ પેટમાં જતાં જ તેના મોઢે શીથળ આવવા લાગ્યું અને તમ્મર આવતાં તે જમીનપર પછડાઈ પડ્યો. ઝેર ક્રાંતિજ્ઞ હોવાથી તરત તેની બસરથી તે ગિઆરાની વાચા બંધ થઈ ગઈ અને એ ચાર ક્ષણમાં તો તે મૃત્યુને વશ થઈ ગયો.

“એક કામ તો બરાબર પાર પડી ગયું.” તરણી પોતાના મન-સાથે કહેવા લાગી, “પણ હવે મારે આ રાજની શી વ્યવસ્થા કરવી વારુ? જો પ્રભાતમાં આ મડદું અહીં પડેલું મળી આવશે, તો તો મારે જરૂર કારાગૃહની મુલાકાત લેવા જવું પડશે; ને બધું બધું જ થઈ જશે. આ વાત મારા માગાપને કહેવાય તેવી પણ નથી અને હું એકથી આ બારી મડદાને ઠેકાણે પાડી સકું, તેમ પણ બને તેમ નથી. આલો, એકવાર ફરી પણ ભાગ્યની પરીક્ષા કરું અને જોઉં કે, ભગવાન શી સહાયતા

હરે હે તે!" તે વિચારમાં તાલીન ઘર્ષ મર્ષ અને અશ્વ સમયમાં જ તેના મરિનપ્કમાં એક બદ્ધ જ ઉત્તમ યુદ્ધિન રજૂરી આવી. તે ઉડી અને તેણે પોતાના બધા પરિણાં ચરીરપર પારણ કરી લીધાં અને ત્યારપછી પોતાની બધી સાડીઓમાંથી એક રચમી અને મજી જ સારી સાડી કાઢીને તે પહેરી લીધી. એ પછી તેણે તાબૂલબાશણુ ક્યું અને માથાના વાળને ઘૂંટા મૂકી દીધા કે જે તેના કટિબાગ પર્યન્ત પહોંચતા હતા. એ પછી મહાને તેણે એક જૂની સાડીમાં બાંધી લીધું અને મરમાંનાં બધાં માણસા ગાદ નાદમાં પડી અચેતન જેવાં ઘર્ષ જળ ત્યાંથી થોભ્યા પછી પોતાની સર્વ શક્તિઓને હૃદયમાં એકત્ર કરી તેણે મહાની ગોંસડીને માથાપર ઉપાડી પોતાના ઘોરડામાં પહેલી એક તસ્વારને દાઘમાં ઘર્ષ મરમાંથી પ્રભુના નાગોચ્ચાર સાથે બહાર જવાને પગ કાઢ્યો. ત્યાંથી ધોડા જ અંતરપર રમઘાનભૂમિ આવેડી હતી, તે તરફ બનતી ઉતાવળથી તે ચાલવા લાગી. જ્યારે તે ઇચ્છિત સ્થાને પહોંચી મર્ષ, તે વેળાએ રાત્રિની ઘાવાનકતાનો સર્વત્ર વિસ્તાર થયેલો હતો અને વિશ્વ નિરસ્તબ્ધતામાં લીન થયેલું દેખાતું હતું. માત્ર કેટલાક નિરાકીટકાને મંદ પશુ બીજાં કવનિ શ્રવણુઓચર થતો હતો. આકાશ મેઘાટત હતું, છતાં વારંવાર થતા વીજળીના ચમકારા યોડીવારને માટે ગાદ અંધકારને દરાવી, આકાશને પ્રકાશિત કરતા હતા અને એટલામાં અચાનક જળવૃષ્ટિ પશુ થવા લાગી. એ વખતે બનાવ એવો બન્યો કે, એ રમઘાનમાં હુટારાઓનું એક ટોણુ જેડું હતું અને હવે પછી ક્યાં દાઘ મારવો અને કેવી રીતે લટકાટ કરવી, એ વિશેનો તેઓ પોતપોતામાં ઊઠાપોઠ ચલાવી રહ્યા હતા. એ વિપ્રજ્ઞાના સીધી ત્યાં તેમના મધ્યમાં જ ચાડી આવી હોત, પણ તેના સદ્ભાગ્યેએ તે હજી કેટલાક અંતરપર-દૂર-હતી, એટલામાં વીજળીનો એક ચમકારો થયો. તેના પ્રકાસથી તેણે તે હુટારા-એને જોઈ લીધા. હુટારાએ પોતાની વાતચીતમાં એટલા બધા મરા-ગૂલ ઘર્ષ ગયા હતા કે, તેમને એ તરુણીના આગમનનું જરા પણ જ્ઞાન રહ્યું નહિ. તે અચાનક બચના કારણથી કંપિત અને બચલીત ઘર્ષ જ્ઞાં હતી ત્યાં ને ત્યાં જ અટકી મર્ષ અને પોતાના મનમાં કહેવા લાગી કે;—"મારી પવિત્રતા અને મારા જીવનની રક્ષામાટે આટલાં બધાં મહા-પાતકો કરવા છતાં અંતે આ હુટારાએના દાઘે મારી બન્ને અમૂલ્ય વસ્તુઓના હુટાર્ષ જવાનો જે વખત આવવાનો હતો, તે તો આવ્યો જ. પણ ચિંતા નહિ, મારી શુદ્ધતા અને મારા જીવનને જળવવામાટે હજી પણ મારાથી બનશે, તેટલો સાહસમય પ્રયત્ન તો હું કરવાની જ; પ્રયત્ન ૭ ક્યાં છતાં પરાજય થવાનો હોય તો બસે યાવ-તો પછી માઠં ભાગ્ય જ

તેમણે દૂધિત અને અપરાધી ગણાશે.” ચિત્તમાં ભગવાનનું સ્મરણ કરી આ અચાનક આવેલી આપત્તિને ટાળવામાટેની એક યુક્તિ યોજી ને તે એકદમ જ્યાં લુટારાઓનું ટોળું બેઠું હતું, ત્યાં જ સીધી ચાલી ગઈ. તેના ઝંઝરના કાનમાં આવી અથડાયલા ઝમકારે તેમને એક અબળાના ચનારા આગમનની ચેતવણી આપી દીધી. એ અવાજ સાંભળીને ‘આ રાત્રિના સમયમાં આ બચાનક અંધકારમયી નિશામાં અહીં આવનારી એ અબળા કોણ હશે ને તે શા ઉદ્દેશથી આવી હશે’ એ વિશેના-હજી તેા તેઓ મંદ સ્વરથી અનુમાનો કરતા હતા, એટલામાં તેા ધારેલી અબળા આવીને તેમની છાતીપર બેઠી રહી અને તેણે તત્વારને તેમના મસ્તકપર ઊગામેલી પોતાના હાથમાં પકડી રાખી. લુટારાઓએ બહુ જ ઊતાવળથી એક મશાલ સળગાવી અને તેના પ્રકાશમાં એ સ્ત્રીનું ઉગ્ર અને ભય-કર સ્વરૂપ તેમના જોવામાં આવતાં જ, તેમનો નિશ્ચય થઈ ગયો કે, એ અન્ય કોઈ નહિ, પણ સાક્ષાત્ માતા કાલિકા જ હોવાં જોઈએ. એ તેા એક જગદ્ગવિખ્યાત વાર્તા છે કે, બહુધા બધા લુટારાઓ દેવી કાલિકાના જ ઉપાસકો હોય છે અને એટલામાટે તે સધળા લુટારાઓ પોગ્ય વિધિ સહિત પોતાની ઇષ્ટદેવીની ઉપાસના અને પૂજા કરવા મંડી ગયા. લુટારાના શરદારે વારંવાર દેવીનાં ચરણોમાં મસ્તક નમાવીને દીન વાણીથી પ્રાર્થના કરી કે;—“માતા, જો આજની લૂટમાં અમને સારો લાભ મળશે, તેા હું એક સોનાની જિહ્વા બનાવીને તને અર્પણ કરીશ અને મોટી ધામધૂમથી તારી પૂજાનો ઉત્સવ ઊજવીશ.” અને ત્યાર પછી બધા લુટારાઓ ‘જ્યકાલી જ્યકાલી’ની બીયણ ગર્જના કરી, એ તરુણ સુંદરી-દેવી વેપધારિણી—ની આસપાસ ફેરા ફરીને પ્રદક્ષિણા કરવામાં પ્રવૃત્ત થયા. જ્યારે તેઓ પ્રદક્ષિણા કરી રહ્યા, એટલે દેવીએ તેમને ઉદ્દેશી કહ્યું કે;—“વત્સો, હું તમારાપર બહુ જ પ્રસન્ન થઈ છું અને તેથી તમારા માટે આ ઉપહાર લઈ આવી છું. પણ એ ઉપહારની ગાંસડીને અત્યારે જ ખાવશો નહિ.” એમ કહીને તેણે પોતાના માથાપરના બારને ઉતારીને તેમની આગળ નાખી દીધા અને ત્યાંથી તત્કાળ અદૃશ્ય થઈ ગઈ. સ્મરણભૂમિમાંથી બહાર નીકળતાંની સાથે જ વાલુનાં વેગે તે પોતાનાં ચક્રના માર્ગમાં આસવા લાગી.

લુટારાઓ દેવીના આવેલા ઉપહારના ગાંસડાને તાકી તાકીને જોવા લાગ્યા અને પોત પોતામાં ધીમા સાદે જોયલા લાગ્યા કે;—“હવે આ લુટારા તરીકેનું જીવન આગવાની અને મૃત્યુદંડનો બચ બરેસો અને અગ્નિપાવણો ધીમા કરવાની આપણને અગત્ય રહેવાની નથી. આજે દેવીએ કૃપા કરીને આપણને જે મોટી બક્ષીસ આપી છે, તેના યોગે

આપણે બધા આંપણા હવે પછીના બાકી રહેલા જીવનને બહુ જ આરા-
મમાં પીતાડી શકીશું, એમાં સંકા જોતું કંઈ પણ નથી.” છુટારાની
ટોળીનો સરદાર વારંવાર બકિતના ઉભરાઈ જતા વિદ્યારથી કંપતા સ્વર-
વડે કાલિકાના જમનો ઘોષ કરાવ્યા કરતો હતો અને ‘જમકાલી, જમ-
કાલી’ની ગર્જનાથી સમસ્ત વનવિભાગ ગઈ રહ્યો હતો. હર્ષનો અતિરેક
થવાથી તેઓ જંગલી પશુ જેવા બની ગયા હતા અને ગાંસડીપર નજર
પડતાં તેમને સોના રૂપા અને હીરા મોતીના દગલાનાં સમણાં આઘાં
કરતાં હતાં. ફેટલાક સમય પછી સરદારે પોતાના સર્વ અનુયાયીઓને
ગાંસડીને યોડી તેમાંના માલને બહાર કાઢવાનો હુકમ ફરમાવી દીધો.
છુટારાઓએ આતુરતાથી ગાંસડી યોડી નાખી, પણ તેમાંથી અખૂટ
ખજાનો નીકળવાને બદલે એક મડદાને નીકળેલું જોઈને જેટલા હર્ષ
તેમને ગાંડા બનાવ્યા હતા, તેટલા જ ક્રોધ હવે તેમને ગાંડા અને ગરમ
બનાવી દીધો. સરદારે તો ક્રોધના અતિરેકથી કંપવા લાગ્યો અને પોદાર
કરીને બોલ્યો કે:—“મારી સાથે આવી હટુબાજી કરવાની દિમત ફાણે
કરી, તે હું સમજી શકતો નથી! જરૂર એ ફાઈ ધરબારમાંથી કાઢી
મૂકાયલી અને ભટકતી રાંડ સંખણી હોવી જોઈએ અને એ ડાકણને
આપણે અત્યારે ને અત્યારે જ સોંપી કાઢવી જોઈએ. આપણને મૂર્ખ
બનાવવાનો એણે જે મહા ભયંકર અને આશંક્ય અપરાધ કર્યો છે,
તેમણે જો એનું ગળું કાપીને એને મારી નાખવામાં આવે, તો તે
શિક્ષા પણ એના માટે બહુ યોડી અને યોછી જ કહેવાય.” આમ
કહીને તેણે પોતાના સાથીઓને શસ્ત્રાસ્ત્ર સંભાળવાનો અને પોતા
પાછળ આવવાનો હુકમ સંભળાવી દીધો. સરદાર કરતાં પણ તે રાંડને
પકડવા અને વૈરનો બદલો લેવાને વધારે આતુર થયેલા છુટારા તરત
તલવાર, બર્જી, ભાલા અને તગર આદિ શસ્ત્રાસ્ત્ર લઈને પોતાના સર-
દારની પાછળ ચાલવાને તૈયાર થયા અને ત્યાર પછી એ છુટારાનું લક્કર
ગામ તરફના રસ્તે ફર્યું કરી ગયું. ગામમાંના એક એક ઘરની તેમણે
તપાસ ચલાવી, પણ ક્યાંય તેમને રાંડ જોતું કંઈ પણ દેખાયું નહિ.
અંતે તેઓ રામેશ્વર બાબૂના ઘર આગળ આવીને બદારની બીંતપરથી
દૂદી આંગણના અંદરના આગમાં બિતરી પડ્યા અને ત્યાં તેમણે ઘરનાં
બારણાં ખુલ્લા પડેલાં જોયાં. તરુણ મુર્રી દોડી દોડીને યાદી ગયેલી
હોતીથી બારણાં વાસવાનું જૂલી ગઈ હતી. પોતાના ઘોરડામાં આવી તે
બિહાનામાં પડી અને તરત જ ગાદ નિદ્રાને આધીન થઈ ગઈ. તેણે
પોતાનો દેવીનો વેપ પણ ઉતાર્યો નહોતો. છુટારાઓ ઘરમાં જઈને તેના
ઘોરડામાં જઈ પહોંચ્યા કે જ્યાં તે સપ્થામાં રાત્રી સાડી પહેરીને પડી

હતી અને તેના હાથમાંથી પડી ગયેલી તલ્વાર પણ નીચે પાસે જ પડેલી હતી. સરદારે મંદ સ્વરથી ઉદ્ગાર કાઢ્યો કે;—“ઓહ છેવટે જે પક્ષીના શોધમાં આપણે હતા, તે પક્ષી આપણા જાળમાં સપડાયું છે.” એ પછી તેણે ચાર છુટારાને ખાટલા સુધાં તે સ્ત્રીને ત્યાંથી ઉપાડવાની આજ્ઞા કરી, અને તે સાથે એની ચેતવણી આપી દીધી કે;—“ચાલવામાં તમારાથી જેટલી જતાવળ કરાય તેટલી કરજો, કાંઈ પણ કારણથી સ્મશાનભૂમિમાં પહોંચ્યાં પહેલાં વચ્ચે ક્યાંય રોકાશો નહિ અને આ રાંડના ખાટલાને જમીનપર રાખશો નહિ.” ચાર ધાકપાકુઓ મડદાની ઠાંકડીની પેઠે ખાટલાને ઉપાડીને ધરમાંથી બહાર નીકળી ગયા અને ત્યાર પછી ગામમાંથી પણ બહાર નીકળીને સ્મશાનભૂમિ તરફના પોતાના માર્ગે પડી ગયા. તરુણીને એટલી બધી ગાદ નિદ્રા આવી ગઈ હતી કે, લગભગ છુટારાઓ અડધો રસ્તો કાપી આવ્યા ત્યાર પછી ખાટલો હાલક ફૂલક થવાથી તે જાગી ઉઠી, ત્યાર પહેલાં તેની આંખ જમડી નહિ. તે જ્યારે જાગી અને તેને ચાર માણસ ખાટલા સુધાં ઉપાડીને લઈ જતા હતા એમ તેના જોવા તથા જાણવામાં આવ્યું, ત્યારે પ્રથમ તો આ બધું શું બન્યું ને તેનું શું કારણ હોયું જોઈએ, એનું તે અનુમાન કરી શકી નહિ. જ્યારે છુટારાઓના બોલવાનો કંઈક શ્વનિ તેના સાંભળવામાં આવ્યો ત્યારે જ તે પોતાના શિરપર ઘેરાઈ આવેલા સંકટના વાદળને જોઈ અથવા જાણખી શકી. અર્થાત્ હવે તેને જાન થયું કે, જે છુટારાઓને તે ઠગી આવી હતી, તેમના જ હાથમાં તે આવી પડી હતી. તે પોતાના મનમાં વિચાર કરવા લાગી કે;—“બસ, થઈ ચૂક્યું; હવે આપણું આવી બન્યું! જો હવે બચવાનું પોતે આવીને મારો આ સંકટમાંથી ઉદ્ધાર ન કરે, તો મારા જીવવાનો હવે બીજો કોઈ પણ ઉપાય નથી.” એ વેળાએ તેને ઉપાડનારા છુટારા એક વિશાળ પીપળા તળેથી પસાર થયા અને તેની ડાળીઓ તે તરુણીના શરીર સાથે અથડાઈ. તરત તલ્વારને બગલમાં મારી બની સહે તેટલી મૃદુતાથી તે એક ડાળીને વળગી રહી અને પછી ઝાડપર ચઢી ગઈ. ખાટલો પોતે જ એટલો બધો ભારી અને વજનદાર હતો કે, તેમાંથી તે તરુણી ઉઠી ગઈ, છતાં ભારમાં થયેલા મટાડાને છુટારા જાણી શક્યા નહિ, તેમ જ ધૂપાઈ રહેવાના અને બીજાની દૃષ્ટિએ ન પડવાના કાર્પમાં તે સુંદરીને રાત્રિના ગાદ અંધકારે પૂરી સદાપતા આપી દીધી. ઝાડપર આમ તેમ સંચાર કરતાં થડમાંના પેટાણાના ચોદાપર તે આવી લાગી અને તેના લાભ લઈ તરત તે થડના પોલા ભાગમાં જનરી ગઈ.

હુટારાઓએ સ્મશાનભૂમિમાં આવીને ખાટલાને ઠાંધાપરથી નીચે ઉતાર્યો, પણ ખાટલાને ખાલી અને સુંદરીને અદૃશ્ય થયેલી જોઈને આશ્ચર્યથી તેઓ દિગ્ભ્રમ જેવા બની ગયા. સરદાર ગુરસાથી પોતાના દાંત હોઠ ચાપવા લાગ્યો અને તે ખાટલો ઉપાડનારાઓને ઉદ્દેશી કૂર-તાથી બોલ્યો કે;—“તે ક્યાં છે? તેને જલ્દી મારી આગળ લાવીને હાજર કરો; તે ગર્હ ક્યાં?” તેઓ જવાબમાં કહેવા લાગ્યા કે;—“સર-દાર, અમે શું કહી શકીએ કે તે ક્યાં ગર્હ? અમે તેના ઘરમાંથી ખાટ-લાને જે ઠાંધાપર ઉપાડ્યો હતો, તે ઠંઠા અહીં આવ્યા પછી જ ભોંયપર ઉતાર્યો છે અને રસ્તામાં તેણે કંઈ પણ હીલચાલ કરી હોય, એમ પણ અમારા ભણવામાં આવ્યું નથી.”

“અફસોસ! એક બે બદામની બાયડી બીજવાર પણ આપણા જેવા ચપરખંધાઓને મૂર્ખ બનાવી ગઈ અને પાછી હાથમાંથી છટકી ગઈ! હું-પણ એ તો કહો કે, માર્ગમાં આવતાં તમે કાઈ મોટાં વૃક્ષો તળેથી પસાર થયા હતા ખરા કે?” સરદારે બૂમ મારીને કહ્યું.

“જી હા-માર્ગમાં જાડવાં તો બહુવિધ આવ્યાં હતાં.” જવાબ મળ્યો.

“જાડવાં નહિ; પણ હું એમ પૂછું છું કે, કાઈ વિશાળ વૃક્ષ માર્ગમાં આવ્યું હતું કે?” સરદારે પાછું ખોળીને પૂછ્યું.

“જી હા, એક મોટું જાડ આવ્યું હતું ખરું.” ઉત્તર મળ્યું.

“બસ ત્યારે તે રક્ષા તેજ જાડમાં અદૃશ્ય થયેલી હોવી જોઈએ. એવી દુનિયામાં કાઈ પણ ચાલકી નથી કે, જે એના જેવી ચાલક ચપળાઓ ન ચકાવી શકે. વારુ, હવે એનો જવાબ આપો કે, ગામ-માંથી ખાટલો ઉપાડીને તમે જે રસ્તેથી અહીં આવ્યા હો, તે જ રસ્તે પગલેપગલું સંભાળીને તમે પાછા ગામમાં ગઈ શકે એમ છે ખરું કે? જરા પણ આગવચળા ન હાટતું જોઈએ.” સરદારે તેમને પૂછ્યું.

“જી હા, સરદાર. એક પણ પગલાના તક્ષવત વગર અમે તેમ કરી શકીશું.” તેમણે તે પળે જવાબ આપ્યો.

“સારે ચાલો, મને તે રસ્તે લઈ ચાલો.” સરદારે હુકમ કર્યો.

આ પ્રમાણે બોલીને તે તરણીને સ્થળે ખાટલાપર સરદાર પોતે સૂઈ જાયો અને તે ખાટલાને ઉપાડી તે હુટારાઓ આવ્યા હતા, તે માર્ગે પાછા ચાલવા લાગ્યા. કેટલીકવાર પછી એક સ્થળે સરદારના શરીરને વૃક્ષનાં શાખા પત્ર આદિનો સ્પર્શ થયો અને તે સાથે તેણે બૂમ મારી કે;—“બસ મને-નીચે ઉતારો-આ તે જ વૃક્ષ છે-તે અવશ્ય આ વૃક્ષમાં જ ક્યાંક લપાચલી છે!”

એમ કહીને તે પોતે વૃક્ષતલે ઉભો રહ્યો અને તેણે પોતાના બીજા સાથીઓને વૃક્ષપર ચઢાવી દીધા. તેમણે ઝાડની ડાળીએ ડાળી શોધી નાખી, પણ બર્ધ; તે ચાલાક ચપળાનો ક્યાંય પત્તો મળી શક્યો નહિ. એ જ વખતે ઝાડપર ચઢેલા હુટારાઓના અવાજ અને તેમના સંચારથી ડાળીઓના ચતા ખખડાટને સાંભળી, પોલા થડમાં ભરાઈ ડિગેલી તરુણી બહુ જ ગજરાવા લાગી, એટલે સૂધી કે બિચારી મરવા જેવી થઈ ગઈ! તે મનમાં કહેવા લાગી કે;—“હવે જો ત્રીજવાર હું એમના હાથમાં સપડાઈશ, તો મારો છૂટકો થવો અશક્ય છે. હવે એઓ ફાલુ બે ફાલુમાં જ મને પકડી પાડશે. ચાલો—ભગવાનની જેવી ઇચ્છા. તેની ઇચ્છાને કોઈ પણ ટાળવા સમર્થ નથી.” એક પછી એક ઝાડપર ચઢેલા હુટારાઓ નિરાશ થઈને જ્યાં તેમને સરદાર ઉભો હતો ત્યાં નીચે ઉતરવા લાગ્યા અને તેમને પોતાના પ્રપત્નમાં આવી રીતે અદ્ધળ થયેલા નેધને સરદારે ફરી કાપાયમાન થઈને કહ્યું કે;—“ખરેખર તમે મને આડે રસ્તે અથવા ખોટે રસ્તે દોરી લાવ્યા છો.” એટલામાં બનાવ એવો બન્યો કે, જે છેલ્લો હુટારો ઉપરથી ઉતરતો હતો, તેનો હાથ અચાનક પોલાણમાં જઈ પડ્યો અને તેના તે તરુણીના શરીરને સ્પર્શ થતાં જેવા તે આનંદનો પોષાર કરવા જતો હતો, એટલામાં તેના મોઢાને હાથથી દાબીને તરુણીએ કહ્યું કે;—“મને ઉધાડી પાડવાથી તને શો લાભ થવાનો હતો વારુ? પણ જો તું મારા વચન પ્રમાણે વર્તીશ, તો તેથી તને બહુ જ સારો લાભ મળશે.”

“તારા કહેવાનો બાવાર્ય શો છે, તે હું સમજી શકતો નથી.” તે હુટારાએ જો કે આશ્ચર્યથી છતાં બીજાઓ સાંભળી ન શકે, તેવા મંદ સ્વરથી કહ્યું.

“આટલી સાદી વાતને પણ તું સમજી નથી શકતો કે? જો—તું જો મને આત્મારે ઉધાડી પાડી દઈશ, તો મારા શરીરના ભોગવટાનો હક સરદાર લઈ લેશે, તારામોટે કેવળ નિરાશા જ રહેશે અને તારા પરિશ્રમનું ફળ બીજાને મળશે. પણ આત્મારે જો તું મૌનવતને ધારી મને છૂપાયેલી જ રહેવા દઈશ, તો હું જરૂર તારી જોડે લગ્ન કરીશ અને આપણુ બંને આપણા હવે પછીના જિવિસા અમન ચમન તથા આનંદમાં પીતાડીશું.” તરુણીએ તેને લાલચમાં લપટાવવાનો પ્રયત્ન કરી કહ્યું.

“અરે વાહરે વાહ! તારા જેવી એક ચાલાક અને ચોરને પણ લશૂત ચોળાવનારી નાગણુ જેવી નારીના વચનમાં વિશ્વાસ રાખું, એટલો બધો તે ગને મૂખો માની લીધો છે કે શું? વળી હું તારી ન્યાતનો પણ નથી, એટલે તારી ઇચ્છા હોવા છતાં પણ તું મારી પરણેતર કેવી

હુટારાઓએ સ્મશાનભૂમિમાં આવીને ખાટલાને કાંધાપરથી નીચે ઉતાર્યો, પણ ખાટલાને ખાલી અને સુંદરીને અદૃશ્ય થયેલી જોઈને આશ્ચર્યથી તેઓ દિગ્મુદ્ધ જેવા બની ગયા. સરદાર યુરસાથી પોતાના દાંત હોઠ ચાવવા લાગ્યો અને તે ખાટલો ઉપાડનારાઓને ઉદ્દેશી કૂર-તાથી બોલ્યો કે;—“તે સ્ત્રી ક્યાં છે? તેને જલ્દી મારી આગળ લાવીને હાજર કરો; તે ગર્ભ ક્યાં?” તેઓ જવાબમાં કહેવા લાગ્યા કે;—“સર-દાર, અમે શું કહી શકીએ કે તે ક્યાં ગર્ભ? અમે તેના ઘરમાંથી ખાટ-લાને જે કાંધાપર ઉપાડ્યો હતો, તે ઠેક અહીં આવ્યા પછી જ લોપપર ઉતાર્યો છે અને રસ્તામાં તેણે કથી પણ હીલચાલ કરી હોય, એમ પણ અમારા જાણવામાં આવ્યું નથી.”

“અફસોસ! એક જે બદામની બાવડી બીજવાર પણ આપણા જેવા ચપરખંધાઓને મૂર્ખ બનાવી ગઈ અને પાછી હાથમાંથી છટકી ગઈ! હં-પણ એ તો કહો કે, માર્ગમાં આવતા તમે કાંઈ મોટાં વૃક્ષો તળેથી પસાર થયા હતા ખરા કે?” સરદારે બૂમ મારીને કહ્યું.

“જી હા-માર્ગમાં ઝાડવાં તો બહુવાં આવ્યાં હતાં.” જવાબ મળ્યો.

“ઝાડવાં નહિ; પણ હું એમ પૂછું છું કે, કાંઈ વિશાળ વૃક્ષ માર્ગમાં આવ્યું હતું કે?” સરદારે પાછું ખોંચીને પૂછ્યું.

“જી હા, એક મોટું ઝાડ આવ્યું હતું ખરું.” ઉત્તર મળ્યું.

“બસ ત્યારે તે રૂઝા તેજ ઝાડમાં અદૃશ્ય થયેલી હોવી જોઈએ. એવી દુનિયામાં કાંઈ પણ ચાલાકી નથી કે, જે એના જેવી ચાલાક ચપળાઓ ન બતાવી શકે. વારું, હવે એનો જવાબ આપો કે, ગામ-માંથી ખાટલો ઉપાડીને તમે જે રસ્તેથી અહીં આવ્યા હો, તે જ રસ્તે પગલેપગલું સંભાળીને તમે પાછા ગામમાં જઈ શકો એમ છે ખરું કે? જરા પણ આડાઅવળા ન ફાટ્યું જોઈએ.” સરદારે તેમને પૂછ્યું.

“જી હા, સરદાર. એક પણ પંગથાના તકાવત વગર અમે તેમ કરી શકીશું.” તેમણે તે પળે જવાબ આપ્યો.

“ત્યારે ચાલો, મને તે રસ્તે લઈ આવો.” સરદારે હુકમ કર્યો.

આ પ્રમાણે બોલીને તે તરણીને સ્થળે ખાટલાપર સરદાર પોતે સ્થળીયો અને તે ખાટલાને ઉપાડી તે હુટારાઓ આવ્યા હતા, તે માટે પાછા ચાલવા લાગ્યા. ફટકીકવાર પછી એક સ્થળે સરદારના શરીરને વૃક્ષના શાખા પત્ર આદિના સ્પર્શ થયો અને તે સાથે તેણે બૂમ મારી કે;—“બસ મને નીચે ઉતારો-આ તે જ વૃક્ષ છે-તે અવશ્ય આ વૃક્ષમાં જ ક્યાંક લપાચી છે!”

એમ કહીને તે પોતે વૃક્ષતલે ઉભો રહ્યો અને તેણે પોતાના ખીજ સાથીઓને વૃક્ષપર ચઢાવી દીધા. તેમણે ઝાડની ડાળીએ ડાળી શોધી નાખી, પણ વ્યર્થ; તે ચાલાક ચપળાનો કર્પાય પત્તો મળી શક્યો નહિ. એ જ વખતે ઝાડપર ચઢેલા હુટારાઓના અવાજ અને તેમના સંચારથી ડાળીઓના ચતા ખખડાટને સાંભળી, પોલા ઘડમાં ભરાઈ ઊભેલી તરુણી બહુ જ ગભરાવા લાગી, એટલે સૂધી કે ગિચ્ચારી મરવા જેવી થઈ ગઈ! તે મનમાં કહેવા લાગી કે;—“હવે જો ત્રીજીવાર હું એમના હાથમાં સપડાઈશ, તો મારો છૂટકો થવો અશક્ય છે. હવે એઓ કાણુ બે કાણુમાં જ અને પકડી પાડશે. ચાલો—ભગવાનની જેવી ઇચ્છા. તેની ઇચ્છાને ટાઈ પણ ટાળવા સમર્થ નથી.” એક પછી એક ઝાડપર ચઢેલા હુટારાઓ નિરાશ થઈને જ્યાં તેમનો સરદાર ઉભો હતો ત્યાં નીચે ઉતરવા લાગ્યા અને તેમને પોતાના પ્રયત્નમાં આવી રીતે અફળ થયેલા જોઈને સરદારે ફરી કાપાયમાન થઈને કહ્યું કે;—“ખરેખર તમે મને આડે રસ્તે અથવા ઝાડે રસ્તે દોરી લાવ્યા છો.” એટલામાં બનાવ એવો બન્યો કે, જે છેલ્લો હુટારો ઉપરથી ઉતરતો હતો, તેનો હાથ અચાનક પોલાણમાં જઈ પડ્યો અને તેનો તે તરુણીના શરીરને સ્પર્શ થતાં જેવો તે આનંદનો પોષાર કરવા જતો હતો, એટલામાં તેના મોઢાને હાથથી ઢાળીને તરુણીએ કહ્યું કે;—“મને ઉધાડી પાડવાથી તને શો લાભ થવાનો હતો વારુ? પણ જો તું મારા વચન પ્રમાણે વર્તીશ, તો તેથી તને બહુ જ સારો લાભ મળશે.”

“તારા કહેવાનો ભાવાર્થ શો છે, તે હું સમજી શકતો નથી.” તે હુટારાએ જો કે આશ્ચર્યથી છતાં ખીજઓ સાંભળી ન શકે, તેવા મંદ સ્વરથી કહ્યું.

“આટલી સાદી વાતને પણ તું સમજી નથી શકતો કે? જો—તું જો મને અત્યારે ઉધાડી પાડી દઈશ, તો મારા શરીરના બોગવટાનો હક સરદાર લઈ લેશે, તારામાટે કેવળ નિરાશા જ રહેશે અને તારા પરિ-
ત્રમનું ફળ ખીજને મળશે. પણ અત્યારે જો તું મૌનવ્રતને ધારી મને ધૂપાયત્રી જ રહેવા દઈશ, તો હું જરૂર તારી જોડે લગ્ન કરીશ અને આગળ બંને આપણા હવે પછીના દિવસો અમન ચમન તથા આનંદમાં વીતાડીશું.” તરુણીએ તેને લાલચમાં લપટાવવાનો પ્રયત્ન કરી કહ્યું.

“અરે વાહરે વાહ! તારા જેવી એક ચાલાક અને ચોરોને પણ ભૂત ચોળાવનારી નાગણુ જેવી નારીના વચનમાં વિશ્વાસ રાખું, એટલો બધો તે મને મૂખોં માની લીધો છે કે શું? વળી હું તારી ન્યાતનો પણ નથી, એટલે તારી ઇચ્છા દોવા છતાં પણ તું મારી પરજેતર કેવી

રીતે થઈ શકે, એ એક મોટામાં મોટો સવાલ છે.” છુટારાએ પોતાના વાંધાની રજુઆત કરીને જણાવ્યું.

“જે તારી આવી માન્યતા હોય, તો મારે કહેવું જ પડે છે કે, તું એક મોટામાં મોટો મૂર્ખ માણસ છે. જ્યાં મનની લગની લાગી જાય છે, ત્યાં પછી ન્યાત પરન્યાતનો વિચાર, વચ્ચે વિદ્ધ લાવી શકતો જ નથી. મારું મન જ્યારે તારામાં પેરાવાયું છે, ત્યારે તારા મનમાં વળી કશું જણે ક્યાંથી ન્યાત જાતનો વિચાર ફૂટી આવ્યો છે! જે તારો મારા વચનમાં વિશ્વાસ ન બંધાતો હોય, તે અત્યારે ને આ પછે જ તું મારા જાતિબંધનને તોડી નાખ અને ખાત્રી કરી લે—હું તને તેમ કરવાની મારી રાજી પુશીથી રજા આપું છું. મારા તરફ મોઢું લાવ અને તારી જીભનો મારા સુખમાં પ્રવેશ કરાવ.” તરુણીએ બાર મૂકીને આ વાક્યોનો ઉચ્ચાર કર્યો.

છુટારાની તેના વચન વિશે ખાત્રી થવાથી તેણે તેના કહેવા પ્રમાણે પોતાની જીભને મોઢામાંથી બહાર કાઢી અને તે જીભ મોઢામાંથી બહાર નીકળતાની સાથે તેને ડાબા હાથથી પકડી વીજળીના વેગે જમણા હાથમાંની તલ્વારપડે તરુણીએ તેના તલ્લાગ બે કકડા કરી નાખ્યા. છુટારો ઉચેથી ઠેઠ ભોંપપર પછડાયો અને વેદનાથી ગભરા પ્રમાણે ધૂળમાં આઝોટવા અને બૂમ મારવા મંડી ગયો. તેની આંસુ ફુર્દશાને જોઈ એ વૃક્ષમાં અવસ્થ કોઈ પિશાચ કે જૂતનો વાસો હોવો જોઈએ, એવો ભય હૃદયમાં મેસી જવાથી જે છુટારાએ નીચે ઊભા હતા, તેએ જીવ લાંબને જ્યાં માર્ગ મળ્યો ત્યાં પસાવન અથવા ગચ્છંતી કરી ગયા. તેએ બહુ જ ઉંડા નીકળી ગયા અને તેમનાં પગલાંનો અવાજ સંભળાતો જ્યારે બંધ થયો ત્યારે તે તરુણી કોઈ પણ બોધ્યા આત્મા વગર પોતાણુમાંથી નીકળી વૃક્ષપરથી નીચે ઊતરી આવી અને પોતાના ધર જણી આવતી થઈ ગઈ. ઘેર આવી તે પોતાના આરડામાં જઈને સૂઈ ગઈ અને ત્યાર પછી થોડીવારમાં જ પ્રજાતનો સમય થયો. ધરમાંનાં સર્વ માણસો નિદ્રામુક્ત થયાં, સખામાંથી ઊઠ્યાં અને નિત્ય કર્મમાં પ્રવૃત્ત થઈ ગયાં. પોતાની પુત્રીને એકલી જોઈને તેનાં માતા-પતાએ પૂછ્યું કે:—“દીકરી, તારો પતિ ક્યાં છે? તેણે તો અમને એમ કહ્યું હતું કે, તે તને સાથે લાંબને જ જવાનો છે, ને તે કેમ દેખાતો નથી વારુ?” એના ઉત્તરમાં ઠાવડું મોઢું રાખીને દીકરીએ જણાવ્યું કે:—“મેં એમને મને હાલ તરત અહીં રાખી જવાનો બહુ જ આમદ કરવાથી ઉપરે મારી પ્રાર્થનાને માન્ય કરી, તેએ ઉપકાગમાં વહેલા ઊડીને આત્મા ગયા છે અને થોડા દિવસમાં જ પાછા આવવાનું વચન આપતા

ગયા છે." માતાપિતા આ ઉત્તર સાંભળીને સંતુષ્ટ થયાં અને તેમની પુત્રી પ્રથમ પ્રમાણે જ તેમની સાથે સુખપૂર્વક રહીને પોતાના દિવસો આનંદમાં પીતાડવા લાગી.

કુલટા કાકી અને ભામટો ભત્રીજો

એક દેશમાં એક બ્રાહ્મણ અને તેની સ્ત્રી રહેતાં હતાં. બ્રાહ્મણ પાસે દૈવશીક જમીન હતી અને તે ખેતરમાં કામ કરનારા મજૂરોની આખો દિવસ સખત તપાસ રાખી, તેણે એ ધંધામાંથી થોડા બધા પૈસા એકઠા કર્યા હતા. પણ તેની સ્ત્રી મહા કુલટા અને બલિયારિણી હતી, તેના એક પાર હતો અને તેથી ઘરમાં પોતાના ધણીની કમાણીમાંથી જે કંઈ કામમાં આવે, તે બધા પૈસા પોતાના ચારમાટે જાળરમાંથી સારી સારી માવાની અને બીજા અયથઆરામની વસ્તુઓ ખરીદવામાં તે ખર્ચી ગામતી હતી. પોતાના ગરીબ ધણીને નાના પ્રકારના ત્રાસ આપવામાં તે કાંઈ પણ જાતની કચાચ રાખતી નહોતી. જપેરે જ્યારે ખેતરમાંથી તે ઘેર આવતો, ત્યારે હમેશ તેને તે જેવું તેવું બીજારીને આપવા જેવું જ ખાવાતું આપતી અને જૂલેચૂકે જે ભાપડો કંઈ બોલે તો હજારો ગાળો અને અપરાધોથી તેને વધાવી લેતી હતી. બ્રાહ્મણ પોતે વૃદ્ધ અને અશક્ત હતો, તેમ જ ઘરમાં ખીલું કાંઈ સચુંસળધી સાથે રહેતું નહોતું એટલે તે મિચારો બાપડીના આ બધા જુલમોને મૂળે માઢે સાંખ્યા કરતો હતો અને ભગવાનને માફ કર્યા કરતો હતો.

એ બ્રાહ્મણ શ્રી વિંધ્યુનો પરગણકત હતો અને તે એટલે સૂધી કે, ઘરમાં આટલી બધી પીડા અને વેદના બોચવવા છતાં શ્રી વિંધ્યુની પૂજા અને ઉપાસનામાં તેણે કાંઈવાર પણ વધિ આવવા દીધા નહોતો. તે વિંધ્યુને સદા સર્વદા “નારાયણ! નારાયણ!” કહીને સળોધતો હતો. નારાયણનો પોતાના ભકતોપર અતિશય રનેહ હોય છે અને તે પોતાના ભકતોના દુઃખને કદાપિ સહન કરી શકતો નથી; એટલે તે એ પવિત્ર બ્રાહ્મણની પીડાને પણ સાંખી શક્યો નહિ અને તેથી તે પોતે તે બ્રાહ્મણના ભત્રીજાનું સ્વરૂપ ધારણ કરી તેના ઘરમાં આવી પહોંચ્યો. ભત્રીજાને અચાનક આવેલો જોઈ વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ આનંદથી કહેવા લાગ્યો કે;—“મારા વ્હાલા ભત્રીજા, આવ; તું બાલે આગ્યો. હું વૃદ્ધ અને અસંવત નિર્બળ થઈ ગયેલો હોવાથી હવે આખો દિવસ મારાથી કામમાં ખ્યાન આપી શકાતું નથી. આવા વખતમાં જો તું મારી બાળ અને સંભાળ નહિ લે, તો ખીલું કાણ લેશે વારુ?” ભત્રીજાએ કહ્યું કે;—“કાકા, આપના દુઃખમાં બાળ લેવામાટે, આપના દુઃખમારને લટાડવામાટે અને આપને

મુખી કરવાગટે જ હું ખાસ અહીં આભ્યો છું. હું અહીં લાંબા વખત સુધી રહેવાનો છું અને તેથી હવે આપને કશું પણ દુઃખ થવાનું નથી.” તે દિવસથી ભત્રીજાએ કાકાને કામ કાજની બધી ચિતાથી મુક્ત કરી દીધી અને ધરમાં બેસાડીને આરામ આપવા માંડ્યો. ને ખેતરમાં કાકાના પોતાના જવાની અગત્ય હોય, તો તેને બદલે ભત્રીજા જ પોતે જઈ આવતો અને એવાં બીજાં કામો પણ તે જ પનાવી દેતો હતો. બ્રાહ્મણને વિશ્રાંતિના આવો આસ્વાદ આપ્યા જન્મભારમાં એક દિવસ પણ મળ્યો નહોતો, એટલે તેના આનંદનો અવધિ જ થઈ ગયો.

એક દિવસ ભત્રીજા બહારથી ધરમાં આભ્યો અને જોયું તો હજી તેનો કાકા બિચારો સ્નાન કર્યો વગરનો જ બેઠો હતો. તેણે કાકાને સ્નાનમાં વિશ્રાંત થવાનું કારણ પૂછતાં તેણે જવાબમાં જણાવ્યું કે;—“તાત, મેં કેટલીયેવાર માગ્યું, પણ શરીરે યોગવામાટે તારી કાકી પાસેથી મને તેલ મળી શક્યું નહિ; તારી કાકી કહે છે કે, ધરમાં તેલ છે જ નહિ.” “એમ કે?” આટલું કહેવા સાથે ભત્રીજા ધરના અંદરના ભાગમાં પેઠા અને જે ઉત્તમ તેલ કાકીએ તેના ચારના મર્દનમાટે રાખી મૂક્યું હતું, તે લઈ આવી કાકાના શરીરે તેલમર્દન કરીને કાકાને સારી રીતે તેણે સ્નાન કરાવ્યું. આ કાર્ય થઈ રહ્યા પછી ભત્રીજાએ પોતાની કાકીને બોલાવી અને કહ્યું કે;—“કાકી, મારા કાકાગાટે ભાત લઈ આવો.” કાકી રસોડામાં ગઈ અને જાડ જેવા તેવા બાફેલા ભાત અને સડેલી લીસોતરીનું શાક વગેરે એક સત્તર ટંકાણેથી ફૂટી ગયેલી ઘાળીમાં નાખીને લઈ આવી, અને પોતાના ધણીના મોઢા આગળ તે ઘાળી લાવીને મૂકી દીધી. ભત્રીજાએ આવો રંગ જોઈને તરત કાકીને કહ્યું કે;—“કાકી, મારા કાકાગાટે આવું અધમ ભોજન કેમ લાવ્યાં વારું? આવી રસોઈ મારા પૂજ્ય કાકાથી જમી શકાય તેમ નથી. રહેવા છો, આ રસોઈને હું પોતે જ આરોગીય અને મારા કાકાગાટે અત્યારે જ બીજી વ્યવસ્થા કરી આવું છું.” એમ કહેતાંની સાથે જ તે કાકીના પાનગી એરડામાં ચાલ્યો ગયો અને ત્યાં રાખી મૂકેલા કેસરિયા ભાતની ભરેલી ઘાળીને લઈ આવી, તેણે પોતાના કાકા આગળ રજૂ કરી દીધી.

શુદ્ધ બ્રાહ્મણને આવું ભોજન કાઈ વાર પણ ધરમાં મળેલું ન હોવાથી આજે તેણે આકેહ આહાર કર્યો. પણ તેની બાપડી, કે જેણે એ ભાત ખાસ પોતાના ચારમાટે બનાવી રાખ્યો હતો, તેણે તે ભાત પર પોતાના ધણીને હાથ ચલાવતાં જોઈને ગુસ્સાથી દાંત હોહ આવવા માંડ્યા અને ભત્રીજાને મનમાં મનમાં હજારો ગાળો આપવા માંડી. છતાં જાહેરમાં તેનાથી કાંઈ પણ કરી શકાય તેમ નહોતું, એટલે તે

લાચાર બની ગઈ. કેટલાક સમય પર્યન્ત ઘરમાં આવા પ્રકારની બવસ્થા ચાલતી રહી અને કાકા સાહેબ ભત્રીજાના પ્રતાપે સુખનો કેટલોક પ્રત્યક્ષ અનુભવ મેળવવાને ભાગ્યશાળી થયા. એક દિવસે અચાનક ભત્રીજો પોતાના કાકામાટે બજારમાંથી બહુ જ ઉત્તમ અને અત્યંત સ્વાદિષ્ટ ખાદ્ય પદાર્થો લઈ આવ્યો. તેની કાકીએ એ પદાર્થો જોયા અને તે પૂછે જ મનમાં નિશ્ચય કર્યો કે, ‘જમો તે ઉપાયે પણ મારા ધારને એ પદાર્થોના સ્વાદ તો મારે ચખાડવો જ!’ આવી ધારણા કરીને તેણે પોતાના ધારને બોલાવ્યો અને કહ્યું કે;—“અમારા ઘરમાં એક મોટો ટોપલો છે, તેમાં તમે સંતાઈ જાઓ; રાત પડ્યા પછી હું તમને કેટલાક બહુ જ ઉત્તમ અને સ્વાદિષ્ટ પદાર્થો ખાવામાટે આપીશ.” તે ટોપલામાં સંતાયો અને રાતે તે બહિષ્કારિણી બ્રાહ્મણીએ પોતાના વચન પ્રમાણે તેને ઉત્તમ પદાર્થ ખવડાવીને સંતુષ્ટ કર્યો. પણ ભત્રીજો કાકીની એ ચાલાકીને જાણ્યો હોવાથી એણે તો ખ્યાન રાખીને બેઠો હતો કે, પોતાના ધારને ઘરમાંથી બહાર કાઢવાનો કાકીને લાગ મળી શક્યો નહિ. પ્રભાતમાં ભત્રીજાએ કાકીને કહ્યું કે;—“કાકી, પેલા મોટા ટોપલામાં મને લાગે છે કે, એક બહુ જ મોટો ઉંદર ભરાઈ બેઠો છે; કારણ કે, એ ટોપલો આખી રાત હાલક ડૂલક થયા કરતો હતો. મારા અને મારી નાખવાનો વિચાર થયા કરે છે અને હું તેમ કરવાનો જ.” એમ કહીને તે ટોપલાને ઉપાડી લાવ્યો અને તેને જોયો ઉપાડી પણ જ બળથી જમીન પર પડ્યો. તેમાં ધૂપાયેલા કાકીનો ધાર બહાર નીકળ્યો અને નકારી રીતે ધવાપલા શરીરથી શુષ્કપુષ્પ પોતાને ઘેર આવ્યો ગયો. કાકીની ગુસ્સાથી છુરી હાલત થઈ ગઈ હતી, છતાં લોકલજ્જનને લીધે તે કાંઈ પણ બોલી શકી નહિ અને મહો ને મહો સસમસીને જાની માની બેસી રહી.

વળી એકવાર ભત્રીજો પોતાના કાકામાટે કેટલીક સારી વસ્તુઓ લઈ આવ્યો અને તે જોઈને આગળની પેઠે જ કાકીએ પોતાના ધારને સંદેશો કહાડ્યો કે;—“આજે અવસ્થ આવળે. હું કેાઈના જાણવામાં ન આપી શકે તેવી રીતે તમને એટલી ચટાઈમાં લપેટીને છૂપાવી રાખીશ.” પણ ધારે તેની એ માગણીનો અસ્વીકાર કર્યો. એટલે તે રાંડે બીજાવાર તેને ખાત્રી આપનારો સંદેશો મોકલ્યો કે;—“જામરાઓ છે શામાટે? આજે ભય જોતું કાંઈ પણ નથી.” અંતે લાચારીથી તેણે આવવાની કબૂલાત આપી અને રાતે તે આવ્યો પણ ખરો. તેને ચાલાક રૂડિ ચટાઈમાં લપેટીને ઘરમાં સંતાડી રાખ્યો. રાત્રિના સમયે તે રૂડિએ પોતાના ધારને ઉત્તમ વસ્તુઓ ખવડાવી; પણ જો મોટાણો આવતો હતો, તેનાથી ચાલાક કાકીનો ચાલાક ભત્રીજો કાંઈ અજાણ્યો નહોતો. તે તો

કાકીની એ આલાખીને સારી રીતે જાણતો હતો. સવારમાં તેણે ચટાકને ઢિપાડી, બોંબપર આડી નાખી દીધી અને જાણે તેમાં ભરાયલી ધૂળને ઝાટકતો, હોપની, તે પ્રમાણે પોતાના સમગ્ર જગથી લાકડી લઇને તેને ઝાટકવા મંડી ગયો! એથી તેની અંદર ધૂપાયલા દુરાચારી પુરુષનાં હાડકાં સારી રીતે ખોખરાં થયાં, પણ તે બહાર નીકળવાની કે ખૂન મારવાની દિમત બતાવી શક્યો નહિ. અંતે જ્યારે ભત્રીજાને ઘરમાંથી બહાર આપ્યો ગયો, ત્યારે લાગ જોઇને તે ઘરમાંથી બહાર નીકળી ગયો. આજણની કુલટા સી આ બધું જોતી જોતી હતી, પણ તેનાથી પોતાના ધારને કશી પણ મદદ આપી શકાય તેમ નહોતું. તેનાથી જ ધર્મ શક્યું, તે માત્ર એટલું જ કે, ભત્રીજાને મનમાં ને મનમાં પેટ ભરીને તેણે ગાળો ભાંડી અને તેનાપર શાપની મોટી વૃષ્ટિ વર્ષાવી.

વળી કેટલોક સમય પીતી જવા પછી એક દિવસે ભત્રીજા પોતાના કાકામાટે ખાવાની કેટલીક મણી જ સારી અને મોંઘી ચીજો લઈ આપ્યાં, અને આજણની બાપડીએ આગળની પેઠે જ પોતાના ધારને આ વખતે પણ ખોલાવ્યાં. તે આવ્યો તો ખરો, પણ ઘરમાં સતાર્ધ રહેવાની તેણે સાફ ના પાડી. એટલે તે તેને આશ્વાસન આપતી કહેવા લાગી કે;—“જ્યાં અમે બાળવાનાં લાકડાં ભરી રાખીએ છીએ, ત્યાં આજે તમે સંતાકને બેસો. હું તમારાપર લાકડાં ખડકીશ અને તેથી મારો ભત્રીજો પીટ્યો તમને જોઈ શકવાનો નથી; કારણ કે, તે કાળ-મુખો મારા રસોડામાં આવતો જ નથી. હું તમને સારી સારી ચીજો ખવડાવીશ અને ત્યાર પછી સત્તીસલામત ઘરમાંથી બહાર કાઢીને વિદાય કરી દઈશ.” છેવટે પોતાની આશુકની આગણીથી પીગળીને તેણે તેમ કરવાનું સ્વીકાર્યું અને આજણીએ રસોડામાંના ઈંધનરાશિમાં તેને ધૂપાવી દીધી. કાકીની એ કરામત પણ ભત્રીજાથી અજાણી રહી નહિ; કારણ કે, તે સર્વજ્ઞતા, ઘટઘટબાપક કૃષ્ણ પોતે જ હોતાથી આટલા ભેદને ન જાણી શકે, એમ તો બને જ નહિ. એટલે તે ભત્રીજાને રસોડામાં આવ્યો અને કાકી સાહેબને કહેવા લાગ્યો કે;—“કાકી, ચૂલામાં લાકડાં નથી, તેનું શું કારણ? હવે હું તમને લાકડાં લાવી આપું.” કાકીએ કહ્યું કે;—“ના ના, દીકરા, મારે લાકડાં જોઈતાં નથી; રસોડામાં ધૂપાઈ લાકડાં પડ્યાં છે અને અત્યારે લાકડાંની કંઈ જરૂર નથી. કાકીના શબ્દને કદી પણ ખ્યાનમાં ન લેનારો ભત્રીજો કાકીના તે કથનને સંભળ્યું ન સંભળ્યું કરીને લાકડાનો એક મોટો ભારો ઢિપાડી આવ્યો અને તેને જ્યાં તે ચોટી ધૂપાયેલો હતો, ત્યાં તેના માથાપર બળપૂર્વક પટકરને તરત આપ્યો ગયો. આ કષ્ટેતો જોઇને આજણીએ ખની શકે તેટલી ત્વરાથી

પોતાના ચારને લાકડાંમાંથી બહાર કાઢ્યો, પણ તે બિચારો કાઢના બારાના મારથી લગભગ મરી ગયા જેવો જ થઈ ગયો હતો. તેણે તેને બાનમાં લાવવાના બનતા પ્રયત્નો કર્યા અને ફેટલીક વાર પછી તે બદ-માશ શુદ્ધિમાં આવીને ત્યાંથી વંત્રે માપી ગયો.

એકવાર વળી બત્રીજી એક મોટી માછલી લઈ આવ્યો. વળી કાકીએ પોતાના વહાવા ચારને બોલાવ્યો અને કહ્યું કે;—“આજે મારા પરના પાછળના ભાગમાં, એટલે કે રસોડાની પાછળ જે ખાડો છે તેમાં તમે બેસી રહેજો. હું ચોખાના ધાણુ સાથે ખાળના નળમાંથી માછલી નાખીશ અને તમને તેનો સ્વાદ મળી શકશે.” તેણે કબૂલ કર્યું અને માશૂકની બતાવેથી જગ્યામાં જઈને તે સંતોષ બેઠો. બાબશુએ બાતને આલાવવાનો વખત થતાં તેમાંના પાણીને ઠંડું કરવા માંડ્યું. બત્રીજી કૂબળુ સારી રીતે સમજતો હતો કે, કાકી ફેટલા પાણીમાં તરે છે. તેણે રસોડામાં આવીને કાકીને પૂછ્યું કે;—“કાકી, આ તમારું તપેલું ગંદા પાણીથી કેમ ભરેલું છે વારુ?” એમ કહેતાંની સાથે તેમાંનું ગરમ ગરમ પાણી અને બાત બધું તેણે ખાજમાં ઢાળી દીધું. એ બધું તે પાછળના ખાડામાં સંતોષ બેઠેલા બદમાશના શરીર પર જઈ પડ્યું અને તેથી તેનું મોઢું અને શરીર સખત દાઢી ગયાં. તે એકદમ છત્ર લઈ નહોતો, અને માંડ માંડ છત્રતો ધરતોગો થઈ શક્યો. બત્રીજીની આ હરકતને જોઈને બાબશુના પગનો શુસ્તો માથાપર ચડી ગયો અને તેથી ત્યારપછી તે બત્રીજીને પોતાના ધરમાંથી કાઢવાના તેણે પોતાથી બનતા સબળા પ્રયત્નો અજમારી નેયા. ચાલાક બત્રીજી પણ નવાં નવાં કારણો બતાવીને પોતાના જવાના સમયને લંબાવતો ગયો; તેની આવની કાલ અને તેના પરમ દિવસનો છેડો આવતો જ નહોતો.

એક દિવસ વૃદ્ધ બાબશુ પોતાના બત્રીજીને વહાલથી પાસે બેસાડી કહ્યું કે;—“જ્યારથી તારાં પગનાં આ ધરમાં થયાં છે, ત્યારથી હું બહુ જ સુખી અને સંતુષ્ટ છું. તારા આવ્યા પછી મને કોઈ પણ બાબ-તની અડચણ આવી નથી અને જો મને પેટ ભરીને ધરમાં ખાવાનું મળતું હોય, તો તે પણ તારા આવ્યા પછીથી જ. હવે મારે એક કાર્ય કરવાનું છે અને તે એ કે, મારા સ્વર્ગવાસી પિતાનું શ્રાદ્ધ કર્યાંને બહુ લાંબો કાળ વીતી ગયો છે, એટલામોટે જો તું બધી તૈયારી કરવાનું માથે લેતો હોય, તો મારો પુનઃ એકવાર શ્રાદ્ધ કરવાનો મનોમાન થાય છે.” ઉત્તરમાં આલાસન આપતો બત્રીજી કહેવા લાગ્યો કે;—“કાકા સાહેબ, એ વિશે તમારે જરા પણ ચિંતા રાખવી નહિ. હું સર્વ વ્યવસ્થા કરીશ અને તમને શ્રાદ્ધ કરવામાં કંઈ પણ અડચણ આવવાની નથી.” વૃદ્ધ

બાહ્યો અત્યંત પ્રસન્ન થઈ બન્ને હાથ ઊંચા કરી ચોખ્ખતાવાન બત્રીજને
 અંતઃકરણપૂર્વક આશીર્વાદ આપ્યો. ત્યાર પછી આદ્યમાટેના કોઈ ચોખ્ખ
 દિવસ નિશ્ચિત કરીને બત્રીજ કૃષ્ણે સર્વ વ્યવસ્થા કરી નાખી. બાર
 બાહ્યોને નોતરવામાં આવ્યા અને તેમાં તેની કાઢીનો પાર પણ હતો.
 તે સર્વ બાહ્યો જન્મવાને બેઠા અને તેમની સાથે તે બદમાશ પણ બેસી
 ગયો. પીરસવાનું કામ કૃષ્ણે પોતાને માથે રાખ્યું હતું. બ્યારે પણ
 કાંઈ સારી વસ્તુ પીરસવાના વારે આવતો હતો, ત્યારે બાહ્યો પોતાના
 બત્રીજને બોલાવી પોતાના પાર તરફ આગળી ચીંધીને બાહ્યો કરતી
 હતી કે;—“ભે ને દીકરા, આ બાહ્યો બહો જ ગરીબ હોવાથી એને
 જરાક સારી રીતે પીરસજે અને કાંઈ ખાસ વસ્તુ ભેંધજે, તો તે પણ
 આપજે!” બત્રીજે એના જવાબમાં જણાવતો કે;—“જેવો કાઢી સાહેબને
 હુકમ,” અને પછી પીરસવાને આજ્ઞા જતો હતો. બધાને પીરસવા પછી
 તે જ બદમાશ પાસે આવતો અને ધીમેથી પૂછતો કે;—“પેલા ટોપકામાં
 આપ સાહેબ સંતાપા હતા કે?” એના જવાબ આપતાં તે કહેતો કે;—
 “હું નહિ!” એટલે તેને કાંઈ પણ આપ્યા વગર પાછો આરી બત્રીજે
 કાઢીને કહેતો કે;—“કાઢી, એને તો આ વસ્તુ ભેંધતી જ નથી!”
 એ સાંભળીને કાઢી પાછી કહેતી કે;—“તું જરા પાછો જા અને આ ખાસ
 વસ્તુ છે, તે એને આપી આવ;” બત્રીજે બીજી વાર કાઢીના શબ્દને
 માન આપીને તેની પાસે ગયો અને તેને કહ્યું કે;—“મહાશય, ચટાઈમાં
 આપ પોતે જ લપેટાયા હતા ને?” જવાબ મળ્યો કે;—“નહિ, નહિ,
 નહિ!” કૃષ્ણે આવીને કાઢીને કહ્યું કે;—“કાઢી, એની તો આ વસ્તુ
 ખાવાની પણ ઈચ્છા નથી.” કુલટા કાઢી શુરસાની આગથી લાલચોળ
 થઈ થઈ અને કહેવા લાગી કે;—“ભે હવે આ ત્રીજ વસ્તુ એ ન આપ,
 તો બાહ્યોને જો વસ્તુ એના ગળામાં ખોપી દે ને.” કૃષ્ણ આગળ
 પ્રમાણે જ, તેની પાસે ગયો અને ધીમેથી પૂછ્યું કે;—“લાકડા નીચે
 આપ સાહેબ જ લપાયા હતા ને?” ઉત્તર મળ્યું કે;—“નહિ, નહિ, નહિ.”
 બત્રીજે કાઢીને સમજાવ્યું આપ્યા કે;—“એ કાંઈ પણ ખાતો જ નથી,
 એટલે હું શું કરું? મારો શો ઉપાય છે? બ્યારે પણ હું જઈને પૂછું
 છું ત્યારે તે ના ને ના જ પાડ્યા કરે છે અને તે પણ એક વાર નહિ,
 પણ ત્રણ ત્રણ વાર ‘નહિ’ શબ્દના ઉચ્ચાર કરે છે.” કાઢી વધારે કાંઈ
 પણ બોલી શકી નહિ અને બત્રીજની આજ્ઞાથી તેના મારને બાહ્યો-
 પરથી અડધા ભૂખ્યા બેસી જવાનો વખત આવ્યો.

બ્યારે બધા બાહ્યો આવ્યા ગયા, તે વેળાએ કૃષ્ણે પોતાના કાકાને
 બોલાવી કહ્યું કે;—“કાકા સાહેબ, હવે એને વધારે વાર છૂપાવી રાખ-

વાની અર્ચન નથી; હું કાણ છું તે જરાબર જુઓ, અને જોળખી હો.”
 એમ કહીને તેણે કાકા સમક્ષ પોતાના સત્ય સ્વરૂપનો પ્રકાશ કર્યો.
 કાકા પોતા સમક્ષ સંખ, ચક્ર, ગદા અને પદ્મધારક વિષ્ણુના ચતુર્ભુજ
 સ્વરૂપને પ્રત્યક્ષ થયેલું જોઈને ગળામાં વહે નાખી નારાયણનામથી
 આરંભાતું વિષ્ણુનું સ્તુતિસ્તોત્ર ગાવા લાગી ગયો, અને પોતાના આ-
 દુઃખને સદાને માટે દૂર કરી શાશ્વત સુખ આપવાની તેને પ્રાર્થના કરવા
 લાગ્યો. નારાયણ અથવા વિષ્ણુભગવાને ભક્તની એ પ્રાર્થના સ્વીકારી
 તેની કુલટા પાતી તથા તેના ગૃહને આગ લગાડી બાહ્યજનના હાથને
 પોતાના હાથમાં લઈ, તેને સ્વર્ગમાં પહોંચાડી અદ્યત્ન સુખનો ભોક્તા
 બનાવી દીધો. જેનો હાથ ઈશ્વર પોતે જ આવીને ઝાલે, તેને શાની
 ખોટ રહે, પાર ?*

—૦૦૦૦૦૦—

દેવી ઇતુ

પૂર્વે એક ગામમાં એક બાહ્યણ વસતો હતો અને તેની સ્ત્રી તથા બે
 પુત્રીઓ હતી. એ બે પુત્રીઓનાં નામ અનુક્રમે ઉમરો અને જુમરો હતાં.
 એક દિવસે એ બાહ્યણના મનમાં મીઠી પૂરી ખાવાની પ્રમણ ઇચ્છા થઈ
 અને તેથી તેણે પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું કે, “બાહ્યણી, આજે મને મીઠી પૂરી
 ખાવાની ઇચ્છા થઈ આવી છે, માટે તે બનાવી આવે તો હું ખાઉં.”
 એના ઉત્તરમાં સ્ત્રીએ સ્હામો પ્રશ્ન કર્યો કે, “પણ એ પૂરી બનાવવામાટે

* આ વાર્તા બંગાળીમાં ‘બત્રીન્તે કાનાય’ના નામથી જોળખાય છે. ‘કાનાય’
 શબ્દ ‘કાણુ’ શબ્દનું બંગાળી અપભ્રંશ રૂપ છે. બંગાળમાં આ વાર્તામાંના ‘કાનાય’ની
 એટલી બધી પ્રસિદ્ધિ છે કે, જેમ શુન્દરાત અને દક્ષિણ દેશમાં અર્ચ્યેત શુદ્ધિશાળી
 પુરુષને ‘ચાણુક્ય’ના ઉપનામથી જોળખવામાં આવે છે, તેવી રીતે બંગાળમાં જે
 પુરુષ ખીલને બનાવવા અથવા કમવાની વિદ્યામાં કુશળ અને પ્રવીણ હોય, તેમ જ
 પોતે કદાપિ ખીલના હાથે કમાતો ન હોય તેવા ચાલાક માણસને ‘બત્રીન્તે કાનાય’ના
 નામથી જોળખવા અને જોવાવવાના એક સાધારણ પ્રથાર પડી ગયો છે. આ વાર્તામાં
 શાંતીના પોતાના ચારને દુષ્ટાવસ્થાના એ જુદા જુદા પ્રકારે અસત્યવાચક અભ્યસ છે,
 તેવા જ પ્રકારે શુન્દરાત અને ઉત્તર હિંદુસ્તાનની કેટલીક લોકકથામાં પણ જોવામાં આવે
 છે, પણ બેઠ માત્ર એટલો જ કે, આ વાર્તા પ્રમાણે તેમાં કોઈ અનોકીક પાત્ર આવતું
 નથી. આમાં કાકીની ચાલાકી ખુલ્લી પડી નય છે અને તે વાર્તાઓમાં સ્ત્રીચરિત્રને
 વિનય થાય છે. દોષવાચક, અસાધમાં અને અજાણતા બાકામાં પોતાના ચારને દુષ્ટાવ-
 વાના દેખાવો કેટલાક શુન્દરાતી અને સદું નાટકોમાં પણ દેખાઈ દેવાયા છે, લલાદરજી
 વરીકે, ‘શકરખી’ પ્રદુશન, ‘કુંડલાળા’ નાટક અને ‘નઈરાસની’ નાટક આદિ નાટકોમાં
 એવા દેખાવો પ્રેક્ષકો સમક્ષ વારંવાર રહ્યું થઈ ચૂક્યા છે સિંધી બાપમાં પણ આ
 વાર્તાને મજાતી એક લોકકથા પ્રચલિત છે.

જે વસ્તુઓ જોઈએ, તે મારે ક્યાંથી લાવવી? જો એ મારી બધી વસ્તુઓ લાવી આપે, તો મીઠી પૂરી બનાવી આપવી, એ કામ મને છે.” આ ઉત્તર સાંભળીને બાહ્ય ક્ષત્રિયોએ કહ્યો અને પંચ પંદર મહાર ૨૫મી બિહાર માગીને ચોખાનો લોટ, દૂધ અને ટાકર દ્વારા વસ્તુઓ મેળવીને તે પાછો ઘેર આવ્યો અને તે વસ્તુઓ તેણે પોતાની સ્ત્રીને સોંપી દીધી. સ્ત્રી તરત પૂરી બનાવવાને બેસી ગઈ.

હવે એ બાહ્ય ક્ષત્રિયો ખાવાની બાબતમાં બહુ જ અકર્ષિત થઈ ગયો. એટલે તેણે એ લાવી આપેલા સીધામાંથી કેટલી પૂરીઓ બને છે, તે ગણીને તેના દિસાજ રાખવાને વિચાર કર્યો. આ વિચારથી તે રસીકની પાછળ ભીંત પાસે અંદરના અવાજને સાંભળતો બેસી રહ્યો. કારણ કે, તળવાની કઠાઈમાં પૂરી નાખતાં જ જે હમમટાટના અવાજ થતો હતો, તેથી જાણી શકાય એમ હતું કે, કેટલી પૂરીઓ તળાઈ.

જ્યારે મીઠી પૂરીઓ તૈયાર થઈ ગઈ ત્યારે તે રસીકની બહારના ભાગમાં પાતળ પાયરીને જમવાને બેઠો. હવે એ વસ્તુ બનાવ એવા બની ગયો કે, જ્યારે બાહ્ય ક્ષત્રિય પૂરી તળવા બેઠી હતી, તે વેળાએ તેની એ દીકરીઓ આવીને તે પૂરીને તાકતી બેસી રહી હતી; કારણ કે, પૂરી ખાવાની તેમની પશુ ઇચ્છા હતી. પોતાના કુણીના સ્વભાવને જાણી હોવાથી તેમની માતાને તેમને પશુ એક પૂરી આપવાને મનામાં નહોતો, પણ છોકરીઓ જ્યારે રડવા અને માથું કૂટવા લાગી ત્યારે લાચારીએ એક એક પૂરી તેણે તેમને આપી. હવે બાહ્ય ક્ષત્રિય જ્યારે જમવા બેઠો, એટલે બાહ્યની જેટલી પૂરી જમી હતી, તે બાહ્ય ક્ષત્રિય તેની પત્નાવળીમાં લાવીને મૂકી દીધી. બાહ્ય ક્ષત્રિય ગણી ગણીને પૂરી ખાવાને આરંભ કરી દીધો. એવે તેના જાણવામાં આવ્યું કે, પોતે ગણી હતી, તેના કરતાં એ પૂરીઓ પોતાને બોલી આપી હતી. તેણે તરત પોતાની પત્નીને બોલાવીને પૂછ્યું કે;—“આમાંની પૂરીઓ બોલી કેમ થઈ?” એના ઉત્તરમાં પત્નીએ જણાવ્યું કે;—“જેટલી પૂરીઓ હતી, તે બધી મેં તેમને આપી દીધી છે; એક પણ પૂરી રાખી નથી.” બાહ્ય ક્ષત્રિય એ ઉત્તર સાંભળીને બોલ્યો કે;—“જ્યારે હું પૂરી તળતી બેઠી હતી, તે વેળાએ હું બહાર તેમની ગણના કરતો બેઠો હતો. તે જરાબર એક સો પૂરી બનાવી, પણ મારી પત્નાવળીમાં તો માત્ર અઠાણ જ આવી! તો બાહ્યની એ પૂરી ક્યાં છે?” હવે સ્ત્રીએ વિચાર કર્યો કે, “જો સાચે સાચી વાત નહિ જણાવું અને અકર્ષિત થઈ બાહ્ય ક્ષત્રિય કેપારો, તો ઠાણ જાણે શું પરીણામ આવશે!” આવા વિચારથી તેણે કંપાયમાન થઈને જણાવ્યું કે;—“આ એ છોકરીઓએ જે પૂરી ખાધી છે.” આ જવાબ

સાંભળીને બાહ્ય કાંઈ પણ બોલ્યો નહિ. તે પોતાના લોજનની સમાપ્તિ કરીને બહાર જવાને આહ્વાન ગયો; પરંતુ પોતાની જે પુત્રીઓના સંબંધમાં તેના હૃદયમાં જે દેવ અને વૈરનો અગ્નિ સળગ્યો હતો, તે તો એમનો એમ પ્રજ્વળતો જ રહ્યો.

વચ્ચે કેટલાક દિવસનો ગાળો નાખીને બાહ્યે પોતાની પત્નીને જણાવ્યું કે;—“છોકરીઓને હું મારા ભાષ્ટ્રને ત્યાં લઈ જઈ છું; કારણ કે, એ કહ્યા પોતાની બત્રીજીઓને મળવાને બહુ જ આતુર થઈ ગયો છે.” તેનો ભાઈ ખીજ ગામમાં રહેતો હોવાથી જ્યારે તે પોતાની પુત્રીઓ સહિત ચાર પાંચ ગાઉનો પંથ કાપી ગયો, એટલે એક ધન અરણ્યમાં તેઓ આવી લાગ્યાં. છોકરીઓ યાદી જગાથી બાપાને કહેવા લાગી કે;—“બાપા, અમારાથી હવે ચાલી ચકાતું નથી, એટલાગટિ અમને જરા અહીં સૂઈ રહેવા દો અને ત્રિશાંતિ લેવા દો.” બાહ્યે કહ્યું કે;—“બહે તમારી ઇચ્છા હોય તો તેમ કરો.” એમ કહી તે જમીનપર બેસી ગયો અને તેની જે સાથજોપર માર્યા મૂકીને તે બન્ને બાળાઓ નિદ્રાવશ થઈ ગઈ. તેઓ જ્યારે ગાઠ નિદ્રામાં પડી ગઈ, તે વખતે જે મોટા ટેપાળા લઈને બાહ્યે તેમનાં માર્યાતણે મૂકી દીધા અને પછી પોતાની સાથજોને ખસેડી ભોમો થઈને તે કહેવા લાગ્યો કે;—“તમે હવે જ્યાં છો ત્યાં ને ત્યાં જ રહો. હરશય રાજ્યે શમચંદ્રને વનવાસ આપ્યો હતો, તે પ્રમાણે હું પણ આજે તમને વનવાસની શિક્ષા આપું છું. તમોએ મારી પૂરી ખાધી હતી, તેવી રીતે હું શાપ આપું છું કે, તમને રોંઠ, વરુ અને વાધ ખાઈ જાય!” આ શબ્દો ઉચ્ચારીને તે ત્યાંથી વાયુના વેગે અદૃશ્ય થઈ ગયો અને ઘેર જઈને તેણે પોતાની જીને કહ્યું કે;—“છોકરીઓને તો એક વાણે મારી નાખી અને હું પણ મહા પરિશ્રમથી બચીને અહીં આગ્યો છું.” પોતાની દીકરીઓના મરણની વાત સાંભળીને માતાએ જાતીકાટ રિત્તાપ કરવા માંડ્યો; કારણ કે, તે પોતાના મનમાં સારી રીતે જાણતી હતી કે, છોકરીઓએ એની પૂરીઓ ખાધેલી હોવાથી એ કુખે જરૂરી જોઈને જ તેમનું કાટકું કાઢી નાખેલું હોવું જોઈએ. પરંતુ તે નિચારીનો કરો ઉપાય નહોતો. જે માથાપર આવી પડે, તે મૂલે મોટે સકન કરવું અને રાઈ દૂરીને બેસી રહેવું, એ વિના તેનાથી બીજું કાંઈ પણ બની શકે તેમ નહોતું.

હવે અરણ્યમાં તે બે બાળાઓની ચી દસા થઈ, તે આપણે જોઈએ. સંધ્યાકાળ થતાં તે બંને બાળાઓ નિદ્રામાંથી જાગી, અને પોતાને તેમણે ત્યાં એકસી થઈ ગયેલી જોઈ; કારણ કે, તેમનો પિતા એટલામાં ક્યાંય જોવામાં ન આવ્યો. પ્રથમ તો તેમણે એવી જ કદવના કરી કે, તે

કાઈ કારણથી આટલામાં જ ક્યાંક ગયો હશે અને હમણાં જ પાછો આવશે. પણ પછી વેળાં વીતવા છતાં જ્યારે તે પાછો ન આવ્યો, ત્યારે તેમણે એવી કલ્પનાનો અશ્વ દોડાવ્યો કે, અવશ્ય તેને કાઈ પણ વાથ કે વરચે મારી નાખેલો હોવો જોઈએ. આવી કલ્પનાથી જો ક્યાંક લોહી રેડામણું જોવામાં આવે, તો તેનો તેઓ શોધ કરવા લાગી. પણ તેવાં ચિન્હો ક્યાંય તેમના જોવામાં આવી ચક્રાં નહિ, એટલે ન્હાની બહેને મોટી બહેનને કહ્યું કે;—“બહેન, આપણે ધારીએ છીએ, તેવો કશો પણ બનાવ બન્યો નથી. આપણે આપણા બાપાની પૂરી ખાધી હતી, તે અપરાધની શિક્ષા તરીકે આપણને આ અરવચમાં એકલી મૂખીને તેઓ આપ્યા ગયા છે, એમ જ મને તો જણાય છે. ત્યારે હવે આપણે શું કરવું વારુ? એક—આ કેવું ભયાનક અરણ્ય છે અને તેમાં વળી રાત પણ પડી ચૂકી છે. આસપાસ વાઘ અને વરુના નહો. સંભળાય છે, એટલે તેઓ ક્યારે આવીને આપણને વિદારી નાખશે, એનો નિશ્ચય નથી. આપણે તે પૂરી ન ખાધી હોત, તો સારું હતું! એ પૂરી ખાધને આપણે જ આપણા અકાળ મૃત્યુને બોલાવ્યું! પણ ચાલો—જો મંથિરતી દેખા હશે, તો આપણને કાઈ રક્ષણનું સ્થાન મળી આવશે!”

આવા વિચારથી તેઓ ત્યાંથી ચાલવા લાગી. એટલામાં તેમણે યોતા સમક્ષ એક વિશાળ તરુવરને જોયેલો જોયો. એટલે તેની પાસે જઈ ગળામાં કપડું વીંટાળી, લાથ જોડીને તેઓ કહેવા લાગી કે;—“હે તરુવર, જો અમે સદ્ગુણી અને પવિત્ર માતાની પવિત્ર પુત્રીઓ હોઈએ તો તું કાઠી જા અને અમને તારાપોતાના ઉદરમાં આશ્રય આપ.” આ પ્રાર્થના સાંભળતાંની સાથે જ વૃક્ષે જે ભાગમાં વિભક્ત થઈ ગયું અને તે બાજાઓએ તેમાં પ્રવેશ કર્યો. પ્રવેશ કર્યા પછી પુનઃ તેઓ કહેવા લાગી કે;—“હે તરુવર! જો અમે પવિત્ર માતાની પવિત્ર પુત્રીઓ હોઈએ, તો તારો આહાર પ્રથમ જેવો હતો, તેવો થઈ જવો જોઈએ.” એટલે વૃક્ષ પાછું જેવું હતું તેવું થઈ ગયું અને તે બાજાઓએ વૃક્ષના ગર્ભમાં રહીને નિર્ભયતામાં રાત્રિનો સ્વપ્ન વીતાડી દીધો.

જ્યારે સર્પોદય થયો ત્યારે જોવી રીતે તેમણે તેમાં પ્રવેશ કર્યો હતો, તે જ પ્રમાણેની પ્રાર્થના કરીને તેઓ પાછી તેમાંથી બહાર નીકળી આવી અને વૃક્ષને માનપૂર્વક નમસ્કાર કરી તેનો ઉપકાર માનીને ત્યાંથી આગળ જવામાં રવાના થઈ ગઈ. તેઓ ત્યાંથી વધારે દૂર ગઈ નહોતી, એટલામાં અચાનક શંખનો ધ્વનિ આવીને તેમનાં કાનામાં અચડ્યો અને તે સાથે ક્રેટલીક સ્ત્રીઓનો “ઉહુ, ઉહુ!” એવાં પ્રકારનો નાદ પણ તેમના સાંભળવામાં આવ્યો. આથી જે દિશામાંથી એ ધ્વનિ આવતો હતો,

તે દિશામાં તેઓ ચાલી અને થોડીવારમાં જ સ્ત્રીઓના એક મોટા સમુદાય પાસે આવી લાગી. એ સ્ત્રીસમુદાયમાં વૃદ્ધ, પ્રૌઢા, તરુણી અને બાળા આદિ સર્વ વયની સ્ત્રીઓ એકઠી થયેલી હતી. તેમણે તે સ્ત્રીઓને પૂછ્યું કે;—“આ તમે શું કરો છો અને અહીં શામાટે એકઠી થઈ છો?” એ નવી આવેલી છોકરીઓને જોઈ આશ્ચર્ય પામીને તે સ્ત્રીઓ પોતા-પોતામાં એક બીજાને કહેવા લાગી કે;—“આ છોકરીઓ તે વળી કાણુ હશે વારુ? એઓ અહીં ક્યાંથી આવી હશે?” એવામાં એક બહુ જ વૃદ્ધ બબળા આગળ નીકળી આવી અને તે બહુ જ માયાળુતાથી તે બાળાઓને પૂછવા લાગી કે;—“મિય બાળાઓ, તમે કાણુ છો?” એના ઉત્તરમાં તેમણે જણાવ્યું કે;—“અમે બ્રાહ્મણકન્યાઓ છીએ. હં-પણુ અહીં આ શો ઉત્સવ ચાલી રહ્યો છે, તે જણાવશો કે ડેરીમા?” એટલે હસીને વૃદ્ધ વનિતાએ ઉત્તર આપ્યું કે;—“હાન બાળાઓ! આ બધી ધામધૂમ સારની ચાલી રહી છે, એની તમને ખબર નથી કે શું?” બાળાઓ બોલી કે;—“અમને એની જરા પણ ખબર નથી.” એથી વૃદ્ધ સ્ત્રીએ કહ્યું કે;—“આ ઉત્સવ ઇતુપૂજનાના નામથી યોજાયાય છે.” બાળાઓએ પૂછ્યું કે;—“એથી શો લાભ થાય છે?” વૃદ્ધાએ ઉત્તર આપ્યું કે;—“ઇતુ-દેવીની પૂજા કરવાથી હૃદયની શુદ્ધતા તથા શાંતિની પ્રાપ્તિ થાય છે; અને તે સાથે સદ્ગુણ, સંપત્તિ અને રાજકુટુંબમાંના વરની પ્રાપ્તિ થાય છે; શત્રુનો નાશ થાય છે અને મિત્રોની વૃદ્ધિ થાય છે. બાળાઓ, તમે પણ આ પૂજા કરો અને સુખી થાઓ.” બાળાઓ બોલી કે;—“અમે એ પૂજામાં ભાગ લેવાને તૈયાર છીએ.” એ સાંભળી વૃદ્ધાએ કહ્યું કે;—“ત્યારે આ પાસેના તળાવમાં જઈને સ્નાન કરી આવો અને પાછી મારી પાસે આવી પહોંચો.”

વૃદ્ધાની આજ્ઞા પ્રમાણે તે બાળાઓ તળાવમાં સ્નાન કરવાને ગઈ, પણ ત્યારે તેઓ તળાવના તીરે આવી લાગી અને જોયું તો તળાવમાં પાણી બિલ્કુલ નહોતું. એટલે તેઓ અસ્નાત પાછી આવીને વૃદ્ધાને કહેવા લાગી કે;—“ડેરીમા, તળાવમાં પાણી તો છે નહિ, એટલે સ્નાન યાનાથી કરીએ વારુ?” આ વાર્તા સાંભળીને આશ્ચર્યચકિત થવાથી તે વૃદ્ધા તેમની સાથે તળાવપર ગઈ અને જોયું તો તળાવમાં પાણીનું ખરેખર એક ટીપું પણ નહોતું. એટલે તે એ બાળાઓને ઉદ્દેશીને કહેવા લાગી કે;—“બાળાઓ, શું તમારા માતાપિતાએ કદાપિ કોઈ સત્કર્મ કર્યું જ નથી?” એમ કહીને તે બાળાઓમાટે તે વૃદ્ધાએ દેવતાઓની અનેક પ્રકારે પ્રાર્થના કરી અને તેના થોડે તળાવ તરફજ પાણીથી ઘસાવણ કરાઈ ગયું. બન્ને બાળાઓએ તેમાં સ્નાન કર્યું અને પાછી

તેઓ પૃથ્વી સાથે જ્યાં પૂજનો ઉત્સવ આવી રહ્યો હતો, ત્યાં આવી પહોંચી. તેમની પૂજા કરવાની ઇચ્છા જોઈને એક સ્ત્રીએ તેમને મારીને યાજ્ઞ આપ્યો, બીજાએ પુષ્પ આપ્યાં, ત્રીજાએ દૂર્વાનામક તૃણ આપ્યું, ચોથાએ ચોખા આપ્યા અને એ પ્રમાણે સર્વ સ્ત્રીઓએ એક કે બીજા વસ્તુ આપી. એથી ઈતુદેવીની પૂજનું કાર્ય તે બાળાઓમાટે સુલભ થઈ પડ્યું, અને પૃથ્વીની આઘાત પ્રમાણે પૂજની સમાપ્તિ કરીને તેઓ તેની સાથે તેને ઘેર ગઈ. ત્યાં તેઓ તેની સાથે કેટલાક દિવસ સુધી રહી અને એ પૂજા કરવાનું કાર્ય તેમણે ચાલુ જ રાખ્યું.

એક દિવસ એ બંને બહેનો તળાવના કાંઠાપર સ્નાન કરવાને ગઈ. જ્યો તેઓ પગથિયાંપરથી પાણીમાં ઊતરી કે, તરત મોટી બહેને જૂમ મારીને ન્હાની બહેનને કહ્યું કે:—“બહેન, મારા પગ કાઢ એક વસ્તુ સાથે અથડાયો છે.” એટલે ન્હાની બહેન બોલી કે:—“વારુ ત્યારે તપાસી જો કે, તે શી વસ્તુ છે?” એ સાંભળીને મોટી બહેને કહ્યું કે:—“મારાથી એ બની શકે તેમ નથી.” “લે ત્યારે હું તપાસું.” એમ કહીને ન્હાની બહેને આવી તેના પગ જે વસ્તુ સાથે અથડાયો હતો, તેને બહાર કાઢીને જોઈ તો તે સોનાની લગડી જેવી જોવામાં આવી. આવી રીતે સુવર્ણની પ્રાપ્તિ થયેલી જોઈને તે ઉભય બગિચીઓના આનંદનો અવધિ થયો. તેઓ સુવર્ણને ઘેર લઈ ગઈ અને તેમાંથી દેવી ઈતુમાટે તેમણે સોનાનો યાજ્ઞ બનાવરાવ્યો. અલ્પકાળમાં જ તે ગામમાંના બધાં માણસોના બાલકોમાં આવી ગયું કે, ગામમાં જો કાંઈ પણ સદાચારસંપન્ન અને સુખી જીવ હોય, તો તે એ જ બહેનો જ હતી.

એ જ સમયમાં તેમના પિતાના ઘરમાં એવા બનાવ બન્યો કે, એક રાત્રિને વિશે તેમનો કૂર પિતા નિદ્રાવશ થઈને પડ્યો હતો, તે વેળાએ દેવી ઈતુએ સ્વપ્નમાં તેને દર્શન આપીને કહ્યું કે:—“જો તારી બે પુત્રીઓને પાછી ઘેર નહિ લાવે, તો હું તને લોહી બ્રાહ્મણને મારી નાખીશ. તને તારી દીકરીઓ દ્વારા ગામમાં અને દલાણે રોકાણે મળશે.” બ્રાહ્મણ મળસકામાં ઊડ્યો અને સ્વપ્નની વાર્તા તેણે પોતાની પત્નીને કહી સંભળાવી. પત્નીએ તે સાંભળી હર્ષ દર્શાવીને કહ્યું કે:—“ત્યારે મારી અમરો અને જમરો હજી જીવતી છે ખરી! જાઓ અને એક પગ માત્રનો પણ વિક્ષેપ ન કરતાં તેમને અહીં લઈ આવો.” બ્રાહ્મણ તત્કાળ ઘરમાંથી નીકળ્યો અને જે ગામમાં તેની દીકરીઓ હતી, તે ગામમાં બનતી ઊતાવળથી આવી પહોંચ્યો. તે બાળાઓએ જોવા પોતાના પિતાને જોયો કે, તરત તેઓ તેને મળે બાઝી પડી અને રડીને કહેવા લાગી કે:—“બાપા, તમે અમને જંગલમાં છોડીને શામાટે

ચાલ્યા ગયા હતા? નિર્જન અરણ્યમાં ઈમને એવી નિરાધાર અવસ્થામાં મૂકીને ચાલ્યા જવું, એ આપના માટે યોગ્ય હતું કે? ચાલો ત્યારે હવે આપણે ઘેર જઈએ અને અમારી માતાને મળીએ.” બ્રાહ્મણે જણાવ્યું કે;—“મારી બહાલી દીકરીઓ, હું અત્યારે અહીં ખાસ તમને ઘેર લઈ જવામાટે જ આવ્યો છું. હવે જવામાં વિલંબ કરવાનો નથી. ચાલો તૈયાર થાઓ.”

બન્ને સુશીલ બાળાઓ તે ગામનાં માયાળુ સ્ત્રીપુરુષોને અતિમ પ્રણામ કરીને પિતા સાથે પોતાના જન્મસ્થાન પ્રતિ જવાને રવાના થઈ અને જતી વેળાએ દેવી ઈતુનો સોનાનો યાજ તેમણે પોતાની સાથે લઈ લીધો. પોતાની પુત્રીઓને લાંબા વખત પછી પાછી જીવતી આવેલી જોઈને તેમની માતાના આનંદનો અવધિ થયો અને હર્ષથી તેની છાતી હાથ હાથ ઊંચી ઉછળવા લાગી. તે વારંવાર એ જ ઉદ્ગાર કાઢવા લાગી કે;—“મારી અમરો અને જમરો પાછી આવી ખરી!” તેણે તેમને બાથમાં લઈ બાળાઓને બેસાડીને હર્ષના આશ્લુ વર્ષાવ્યાં. સાર પછી તે જરાક શાંત થતાં બાળાઓએ તેને વિનયપૂર્વક નમસ્કાર કરીને જણાવ્યું કે;—“માતા, એ બધો દેવી ઈતુના આશીર્વાદનો જ પ્રતાપ છે કે, આજે અમે પાછી પોતાને પોતાની માતાની મીઠી જોડમાં બેઠેલી જોઈએ છીએ!” માતા અને પુત્રીઓ ધણીવાર સૂંધી આવા પ્રકારનો વાર્તાલાપ કરતી રહી.

ન્યારથી એ બન્ને બાળાઓ પાછી ઘેર આવી, તે દિવસથી દરિદ્રી બ્રાહ્મણના જાગ્યોદયનો પણ આરંભ થયો. તે જ કાર્ષ્ણ્ય પશુ કાર્ષ્ણ્ય કરતો હતો, તેમાં અવસ્ય તેને વિજય અને વિજય જ મળ્યા કરતો હતો. એ બનાવને કેટલાક દિવસ વીતી ગયા પછી તે દેરાનો રાજ પાસેના અરણ્યમાં મુઠવા કરવાને આવી લાગ્યો. મધ્યાન્હ કાળની ઉચ્ચતા અસવા દેવાથી તે તૃપ્તાતુર થયો અને તે એટલી સીમા પર્યન્ત કે તૃપ્તાથી વ્યાકુલ થઈ, તેણે પોતાના પ્રધાનને કહ્યું કે;—“પ્રધાનશ્ર, મને મને ત્યાંથી પશુ ચાંવામાટે થોડુંક પાણી લાવી આપો; કારણ કે, નહિ તો પાણીવિના થોડીવારમાં જ મારા પ્રાણ નીકળી જશે; અત્યારે મારા જીવનનો આધાર એ પાણી મળવા પર જ રહેલો છે.” પ્રધાને રાજાને જણાવ્યું કે;—“મહારાજ, અહીંથી બહુ જ પાસે એક ન્હાતું ગામડું છે ત્યાં ચાવો એટલે જોઈએ તેટલું પાણી આપણને મળી શકશે.” અર્થાત્ રાજા અને પ્રધાન ધીમે ધીમે અરણ્યમાં થઈને આગળ ચાલ્યા અને થોડા વખત પછી એ બ્રાહ્મણના પર આગળ આવી લાગ્યા. બ્રાહ્મણે રાજાને તરત જોગખી લીધી અને તેથી માનપૂર્વક રાજાને નમન કરીને તથા તેનો આદરસત્કાર કરીને

તે રાજા તથા પ્રધાને ઉભયને પોતાના ઘરમાં લઈ ગયા. રાજા તેણે
કરેલા પોતાના સત્કારથી અત્યંત પ્રસન્ન થયો અને તેથી કહેવા લાગ્યો
કે;—“તુપાથી મારા પ્રાણ જન્ય છે, મારે પ્રયત્ન મને પીવામટે ઘેરું
ચીતળ જળ આપે.” બાહ્યે તત્કાળ તેમને જળ આપવાની વ્યવસ્થા
કરી અને જે બે પાત્રમાં તેમને પાણી આપવાનું હતું, તે પાત્રોપર પોતાની
પુત્રીઓનો એક એક વાળ બાંધી દીધા. જ્યારે રાજા અને પ્રધાને એ
વાળો જોયા એટલે તેમણે પૂછ્યું કે, “જેમના આ વાળ છે, તે કન્યાઓનો
પિતા કોણ છે?” બાહ્યે ઉત્તર આપ્યું કે; મહારાજ, તે કન્યાઓનો
પિતા હું પોતે છું!” આ ઉત્તર સાંભળીને રાજાએ કહ્યું કે;—“મારા
પાત્રપર જેનો વાળ બંધાયો છે, તેને હું પરણીને મારી રાણી બનાવીશ”
અને પ્રધાન બોલ્યો કે;—“મારા પાત્રપર જેનો વાળ બંધવામાં આવ્યો
છે, તે કન્યાને હું મારી મૃદ્ધિણી બનાવીશ!” બાહ્યે તેમની એ ઇચ્છાને
આનંદથી અનુમતિ આપી અને કહ્યું કે;—“મહારાજ, આપના જેવા
મહાનુભાવ જમાઈ મળે, એના કરતાં મારા મારે આનંદનો છાંયો કોઈક
અવસર ક્યો હોઈ શકે, વારુ? હું અત્યારે જ આપની ઇચ્છા પૂર્ણ કરું
છું!” એમ કહી તે ઘરમાં ગયો અને પોતાની બન્ને પુત્રીઓને બહાર
લાવી મોટી કન્યાનો હાથ રાજાના હાથમાં આપ્યો અને ન્હાની કન્યાનો
હાથ પ્રધાનના હાથમાં સોંપી દીધા. રાજાએ તરત પોતાનાં માથુસાને
આગા આપવાથી તેઓ હાથી, ઘોડા, પાસખી અને એવા જ અન્ય
સાધનો લઈ આવ્યાં. ત્યાર પછી રાજા તથા પ્રધાને પોતાના મંદિરને
નમસ્કાર કર્યા, પછી પોતાની પત્નીઓને પાસખીમાં બેસાડી અને
પોતે હાથીની અંબાડીમાં બેસીને તેઓ વાજતે ગાજતે ત્યાંથી પ્રયાણ
કરી ગયા.

હવે મોટી કન્યા રાજાની રાણી થવાથી હર્ષ અને અભિમાનથી
એટલી બધી હલકાઈ ગઈ કે, દેવી ઇંદુની પૂજામટે એક પણ પાત્ર
લાવવાનું તેને સ્મરણ જ રહ્યું નહિ; પણ ન્હાની કન્યા યથાર્થ સ્મરણ
રાખીને દેવી ઇંદુની પૂજાનાં સર્વ પાત્રો પોતા સાથે લાવી હતી. એવું
પરિણામ એ થયું કે, માર્ગની જે બાજુએ રાજાનો હાથી અને રાણીની
પાસખી જતાં હતાં, તે બાજુપર એકદમ મૂચળધાર વૃદ્ધિ થવા લાગી.
વૃદ્ધિમાં વળી કરાં પડવા, માંઝા અને ચૂગાલ, ડાઘ તથા કાગડાના શોક-
દરીક સ્વરો અને વીંકરો સંભળાવા લાગ્યા. પરંતુ જે બાજુપરથી
પ્રધાન અને તેની પત્ની ચાલ્યા જતાં હતાં, તે બાજુપર આકાશમાંથી
પુષ્પની વૃદ્ધિ થવા લાગી, પક્ષીઓનાં મધુર સંગીત તથા લગ્નોત્સવમાંની
ઝીંઝોનાં આનંદદાયક ઝીંટાં આદિ હર્ષવર્ધક ધ્વનિ કર્ણગોચર થવા લાગ્યા.

આચિંતી આ આશ્ચર્યકારક ઘટનાને જોઈને રાજા આશ્ચર્યચકિત થયો અને પોતાના મનમાં કહેવા લાગ્યો કે:—“આમ થવાનું કારણ શું હોતું જોઈએ વારુ? મારી બાળપૂર આવી ભયંકરતા અને પ્રધાનની બાળપૂરે આવી રમણીયતા બાપેલી છે, એ શા કારણથી?” બહુ વિચાર કરવા છતાં એના આંતરિક કારણને રાજા જાણી શક્યો નહિ અને અત્યંત આશ્ચર્યમાં પડી, તે રાણી સહિત રાજધાનીમાંના પોતાના મહાલયમાં આવી પહોંચ્યો.

રાજધાનીમાં રાજા અને પ્રધાન વિલાકેત થયા—એટલે કે, બન્ને પોતપોતાની નૂતન વધૂને લઈને પોતપોતાના મંદિરમાં ગયા. રાજા જોવા પોતાના મહાલયના સિંહદ્વારમાં પ્રવેશ કરવા જતો હતો, તેવામાં તે દ્વાર એકદમ કડાકા સાથે ટૂટી પડ્યું અને તે ભાગ્યના વોગે જ બચી ગયો. રાજા એક પછી એક આવાં દુર્ભાગ્ય અને દુર્દશનાં ચિન્હોને જોઈને હૃદયમાં અતિશય ભયભીત થઈ ગયો. પણ તેના નિવારણનો તે શા ઉપાય કરે વારુ? જે આવી પડે તેને મુગ્ધતાથી સહન કર્યા વિના તેનો છૂટકો જ નહોતો. રાજા ધીમે ધીમે વધારે અને વધારે દુર્ભાગી થતો ગયો અને તેથી વિરુદ્ધ તેના પ્રધાન દિવસે દિવસે વધારે અને વધારે ભાગ્ય-શાળી તથા સુખી મએસા દેખાવા લાગ્યો. જ્યારે છેવટે રાજાએ પોતાનું રાજ્ય પણ ગોઈ દીધું, તેનાં સર્વ અનુચરો તેને ત્યાગીને આત્મા ગર્ષા અને જ્યાં મહાલય તથા નગર હતાં ત્યાં નિર્જન અરણ્ય બની ગયું, તે વેળાએ એકવાર સ્વપ્નમાં તેના જાણુવામાં આવ્યું કે, તેની નવી રાણી શક્તી હતી અને સ્વપ્નમાં દેખાયેલી વ્યકિતએ તેને એવી આજ્ઞા આપી કે:—“એ રાણીને તું જંગલમાં હાંકી કાઢ, એટલે તારા ભાગ્યનો પુનરુદય થશે.” પ્રભાતમાં રાજાએ પોતાના પ્રધાનને જોલાવ્યો અને કહ્યું કે:—“પ્રધાન, મારું સર્વસ્વ આલ્યું ગયું છે અને મારા એ સર્વ દુર્ભાગ્યનું કારણ મારી આ સ્ત્રી છે. એટલા માટે એને મારે જંગલમાં હાંકી કાઢવી જ જોઈએ.” જ્યાં રાજાની આવી આજ્ઞા થઈ ત્યાં પછી પ્રધાન બિચારા શું કરી શકે? તે રાજાની આજ્ઞા પ્રમાણે રાણીને દૂરના એક અરણ્યમાં લઈ ગયો અને તેણે અત્યંત વિલાપ તથા કલ્પાંત કર્યો, પણ તેના વિચાર ન કરતાં તેને એકલી જ ત્યાં મૂકીને પાછો તે રાજા પાસે આવી લાગ્યો.

પ્રધાને રાણીને જંગલમાં મૂકી આવ્યા પછી ઘેર આવીને પોતાની પત્નીને એ સર્વ વર્ત્તાત કહી સંભળાવ્યો. એ વર્ત્તાત સાંભળી તે ન્હાની બહેન પોતાના પતિને કહ્યું કે:—“કૃપા કરીને તમે જાઓ અને મારી માદી બહેનને મારી પાસે લઈ આવો.” એના ઉત્તરમાં પ્રધાને જણાવ્યું

કે;—“એ કાર્ય અશક્ય છે; કારણ કે, એ સાહસ કરતાં ક્યાંક જીવ જવાનો સોદો થઈ પડે, એવો ભયરજા દરે છે. જો હું તેને લાતું જાને એ વાર્તા રાજના જાણવામાં આવે, તો તે મારો જીવ લેવામાં એક પગ માત્રનો પણ વિલંબ કરે નહિ.” પત્નીએ કહ્યું કે;—“એ વિગતી તમારે જરા પણ ચિંતા રાખતી નહિ. હવે એકું કાંઈ પણ કરવાનું રાજમાં સામર્થ્ય જ શું રહ્યું છે વારુ? છતાં મારો કે, તેનામાં એકું કાંઈ પણ કરવાનું સામર્થ્ય છે, તો પણ હું મારી બહેનને એવી તો ધૂપાવીને રાખીશ કે, તેના દેવો પણ એ વાર્તાને જાણી ન શકે, એટલે એથી બહીવાતું કાંઈ પણ કારણ નથી. અર્થાત્ ગમે તેમ કરીને પણ તેને મારી પાસે લઈ આવો.” અંતે પ્રધાને પોતાની પત્નીની ઇચ્છાને અનુમોદન આપ્યું, બીજે દિવસે પાછો તે પેલા અરખવામાં ગયો અને રાણી હજી સાંજ દેવાથી તેને પોતાની સાથે પોતાને ઘેર લઈ આવ્યો. ન્હાતી બહેને મોટી બહેનનો યોગ્ય સત્કાર કર્યો અને આવકાર આપીને તેને પોતા પાસે રાખી. ત્યાર પછી તેણે કહ્યું કે;—“બહેન, તારા પોતાના અપરાધથી જ હું આવી દુર્દશામાં આવી પડી છે; કારણ કે, ઈતિ દેવીની પૂજનો તે ત્યાગ કર્યો છે. એટલામાટે આવ અને પુનઃ ઈતિની પૂજનો આરંભ કર, એટલે સહુ સારાં વાનાં થઈ રહેશે!” મોટી બહેને તેનું વચન માધાપર ચઢાવ્યું; પરંતુ તેના-મોટી બહેનના-સ્વભાવમાં એટલા ફેરફાર થઈ ગયો હતો-તે એટલો બધો બગડી ગયો હતો અને તેના મુખમંડળમાંની તેજસ્વિતાનો એટલો સીમા પર્યન્ત લોપ થયો હતો કે, કાંઈ પણ માણસ તેને જોતાંની સાથે જ કહી શકે કે, લક્ષ્મીદેવીએ એના ત્યાગ કર્યો અને તેથી જ તે આવી શ્રેણીના થઈ ગઈ છે. અર્થાત્ તેણે મુખથી જ માત્ર ઈતિની પૂજા કરવાની હા પાડી, પણ કૃતિથી તેણે કાંઈ પણ કર્યું નહિ.

પુનઃ અમદાવાદનો મહિનો આવી લાગ્યો અને તેથી પુનઃ ન્હાતી બહેને મોટી બહેનને કહ્યું કે;—“આ પ્રસંગે તો તારે અવસ્ય પૂજા કરવી જ જોઈએ.” એના ઉત્તરમાં પ્રથમ પ્રમાણે જ મોટી બહેને જણાવ્યું કે;—“બહુ સારું, હું આ વખતે પૂજા કરીશ.” એ પછી બન્ને બહેનો સુધી ગઈ. મધ્ય રાત્રિના સમયે મોટી બહેન અચાનક બૂમ પાડીને જાગી જઈ અને કહેવા લાગી કે;—“બહેન, જાગ. મેં એક મહા ભયંકર સ્વપ્ન જોયું છે. અને સ્વપ્નમાં એમ દેખાયું કે, કોઈએ મારો વધ કરી નાખ્યો, મારું માથું ધડથી જુદું કર્યું અને મારા મુખ પર રાખ ચોળી દીધી.” એ સાંભળીને ન્હાતી બહેન કહેવા લાગી કે;—“હું એના સંપૂર્ણ રહસ્યને સમજી ગઈ. માર્ક કાલે તે પૂજા કર્યા

પહેલાં કાંઈ પણ ખાધું હતું ખરું કે?" મોટી બહેને પોતાની બૂલને સ્વીકાર ક્યો અને ન્હાની બહેને તે સાંભળીને કથું કે;—"મેં તને ખાવાની ના પાડી હતી, છતાં તે શામાટે ખાધું વારુ?" એના ઉત્તરમાં મોટી બહેને જણાવ્યું કે;—"મારી પોતાની ખાવાની ઇચ્છા નહોતી, પણ તારો ન્હાનો દીકરો મારી પાસે મીઠાઈ લઈને આવ્યો અને 'માસી, ખા; મારી, ખા' કહીને બળાકારે મીઠાઈનો એક કકડો મારા મોઢામાં નાંખી દીધો." આ ઉત્તર સાંભળીને ન્હાની બહેન બોલી કે;—"હવે બધા બેઠે મારા સમજવામાં આવી ગયો. પણ ચિંતા નહિ; રવિવાર આવે ત્યાં સુધી ખમી, જા, એટલે સી સારું થઈ, રહેશે અને તે દિવસે તારા ખાવા વગેરેની હું પોતે જ દેખાડેમ રાખીશ." એ વખતે એથી વધારે તે કાંઈ પણ બોલી નહિ, પણ જ્યારે રવિવાર આવ્યો, ત્યારે સવારમાં જ બેઠીને ન્હાની બહેને પોતાની બહેનની સાડીનો છેડો પોતાની સાડીના છેડા સાથે બાંધી દીધો, એટલે એથી થયું એમ કે જ્યાં પણ ન્હાની બહેન જાય ત્યાં મોટી બહેન ખેંચાય અને મોટી બહેન જ્યાં જાય ત્યાં ન્હાની બહેન પણ જાય. એથી મોટી બહેનને એ દિવસે કાંઈ પણ ખાવાને લાગ મળી શક્યો નહિ. દેવી ઇતુના પાત્રની બન્ને બહેનોએ પૂજા કરી અને પૂજા કરીને તેમણે દેવી પાસેથી કૃપાદષ્ટિની યાચના કરી.

એ દિવસ પછી મોટી બહેનના સ્વભાવમાં પાણું યોગ્ય અને ઉત્તમ પરિવર્તન થવા લાગ્યું અને તેથી તે નિયમિત રીતે દેવી ઇતુની પૂજા કરવામાં પ્રવૃત્ત થઈ. એનું પરિણામ એ આવ્યું કે, રાજાના ભાગ્યને પુનઃ ઉદય થવા માંલો. તેનું રાજ્ય પ્રથમ જેટું ફળદ્રુપ અને ધનાઢ્ય હતું તેનું જ પાણું ફળદ્રુપ અને ધનાઢ્ય થયું અને તેના જે અનુચરો આઠ્ઠા ગણા હતા તે પણ પાછા આવી લાગ્યા. આવી પરિસ્થિતિને જોઈને રાજાએ એક દિવસ પ્રધાનને પોતાપાસે બોલાવી કહ્યું કે;—"પ્રધાનજી, હવે મારી રાણીને પાછી મારી પાસે લઈ આવો." એના ઉત્તરમાં પ્રધાને જણાવ્યું કે;—"મહારાજ, રાણીને તો આપની આગ્રાથી હું અરણ્યમાં છોડી આવ્યો હતો, એટલે તે હવે અને ક્યાંથી અને કેમ કરીને મળી શકે વારુ?" રાજાએ તેના બોલવાને ધ્યાનમાં ન લેતાં પાછો હુકમ કરમાવ્યો કે;—"જાઓ અને ગમે તે ઉપાય કરીને તેને શોધી લાવો." રાજાના કાપને લય મળેલા ભેંષને પ્રધાને રાણીના પોતાના ઘરમાં હોવાની વાત રાજાને જણાવી દીધી, અને તે સાંભળી રાજા બહુ જ પ્રસન્ન થયો.

રાણીના મહાલયમાં પુનરાગમનમાટેના દિવસ નિર્ણય કરવામાં આવ્યો. તેને આવકાર આપવામાટેની મોટી ધામધૂમ સાથેની તેજા-રીએ ગામી રહી, પ્રધાનના ઘરથી રાજાના મહાલય પર્યન્ત માર્ગ પર બન્ને

બાજુએ પંડા બાંધી લેવામાં આવ્યા અને તે ઉપરથી પણ દેખાવા દોવાથી એક સાંજ તંબૂ જેવા દેખાવા લાગ્યા. એ માર્ગમાં મળે તે રાણી આવી જતી-દત્તી, એટલામાં રસ્તામાં પડેલી ઘાંઈ વસ્તુ સાથે પણ અથડાતાં તેને ઠાકર લાગી અને તેથી તેના પગ હોલાયેલા આ બનાવને જોઈને રાજા બહુ જ દોષાવમાન થઈ પૂછવા લાગ્યો કે;—“આજે આ રસ્તો કયા દેડે સાફ કયો હતો; જેણે કયો હોય તેને અહીં લાવીને હાજર કરો.” રાજાનાં મુખમાંથી આ ચબ્ડો નીકળતાની સાથે જ અનુચરોએ તે દેડને પકડી લાવીને રાજા આગળ હાજર કરી દીધી અને રાજાએ તેના મસ્તકને ધડથી જૂદું કરી નાખવાની આજ્ઞા આપી દીધી. તે દિવસે રાજામહોલમાં મહોત્સવ અને આનંદ ભોજન આદિના પ્રકારે આવી રહેલા હોવાથી જ્યારે તે કારણવશાત્ ભોજન કર્યું ત્યાં સુધી આનંદમાં પડવાથી રાણી ઈર્ષુની પૂજા કરવાનું પાણું બૂકી ગઈ. જમી લીધા પછી તરત તેને પૂજનું સ્મરણ થયું અને તેથી તેણે પોતાનાં નોકરોને આજ્ઞા, તમ અને સર્વેન દોડાવ્યાં અને કહ્યું કે;—“ઘાંઈ પણ એવું માણસ મળી આવે કે, જેણે અત્યાર સુધી પાણું ન હોય તો તેને તરત અહીં લઈ આવો. તેઓ એક એક કરીને પાછા આવ્યા અને કહેવા લાગ્યા કે;—“રાણી સાહેબ, અર્ધા જમીને બેઠાં છે, ઘાંઈ પણ ખાધા વગરનું રહ્યું નથી.” આ સમાચાર સાંભળીને રાણી નિરાશ થઈ ગઈ; પણ એટલામાં અચાનક કંઈક સ્મરણ થવાથી એક દાસીએ જણાવ્યું કે;—“મહારાણી, પેલા ઝાડવાળા દેડની માએ હજી કંઈ પણ પાણું નથી; કારણ કે, પોતાના પુત્રના મરણથી તેને અત્યંત શોક થયો છે, અને તેથી તે ત્રીજાએ સ્વાભાવિક છે.” રાણીએ આતુરતાથી કહ્યું કે;—“ત્યારે તો જાણી અને તેને સત્વર અહીં લઈ આવો.” સર્વ આકરો ટોળે મળીને દેડની મા પાસે ગયા અને કહેવા લાગ્યા કે;—“ડાહી, તને અમારાં રાણી સાહેબે બોલાવી છે; માટે જલ્દી ચાલ.” પણ તે ડાહીએ જવાબ આપ્યો કે;—“હું હવે રાણીનું મોટું કદાપિ જોવાની નથી; કારણ કે, તેના પાપે જ મારો દીકરો મરાયો અને હું આકસ્તમાં આવી પડી છું!” આકરોએ રાણીને જોઈને જણાવ્યું કે;—“ડાહી તો આમ કહે છે અને આવતી નથી.” એટલે રાણીએ કહ્યું કે;—“પાછા જાણી, તેને નિર્ભય રહેવાનું જણાવો અને જો આવીશ તો તારું કલ્યાણ થઈ જશે, એમ કહીને તેને લઈ આવો.” તેઓ પાછા ગયા અને બહુ બહુ સમજાવ્યા પછી ડાહીને ત્યાં લાવવાના કાર્યમાં વિજ્યા થયા. રાણીએ તે ડાહીનો બહુ જ સારો સંકાર કર્યો અને બહુ જ નમ્રતા બતાવીને કહ્યું કે;—“ડાહીમા, મારી પ્રતિનિધિ તરીકે તું આજે દેવી ઈર્ષુની પૂજા કર!”

કેટલીક રકમક પછી તે ડાશીએ રાણીને બદલે ઇતુની પૂજા કરવાની હા પાડી.

ડાશીએ પૂજા કર્યા પછી રાણી તે ઢેઢના બદલામાં પોતાનું બલિદાન આપવાને તૈયાર થઈ તે દેવી સમક્ષ પડી હતી, એટલામાં દેવીએ તેના સ્વપ્નમાં આવીને જણાવ્યું કે;—“મારા પાત્રમાંનું જળ લે, ઢેઢના ધડ અને માથાને મેળવ અને પછી તે જળનું તેનાપર સિંચન કર, એટલે તે પાછો સજીવન થશે!” રાણી ઇતુના પાત્રમાંથી પાણી લઈને દોડતી દોડતી ઢેઢને ઘેર જઈ પહોંચી અને તેની માતાને કહ્યું કે;—“ડાશી, તારો દીકરો ક્યા છે વારુ ? ડાશીએ રડીને જવાબ આપ્યો કે;—“મારો દીકરો જમ રાત્રને ઘેર છે !” રાણીએ કહ્યું કે,—“હું જોમ પૂછું છું કે, તેનું મડદુ ક્યા છે ?” ડાશીએ જવાબ આપ્યો કે;—“પેમા સ્થામેના મેદાનમાં પડ્યું છે !” રાણીએ, નોકરોને તે મડદાને ત્યાં લાવવાનો હુકમ કર્યો અને તેના ધડ તથા મસ્તકને મેળવી ઇતુના પાત્રમાંનું જળ ઝાંટવાથી તે તત્કાળ પાછો સજીવન થઈ ગયો. ડાશી આ ચમત્કારને જોઈ રાણીના ચરણોમાં પડી હૃદયનાં અશ્રુ વર્ષાવતી કહેવા લાગી કે;—“માતા દેવી, હું કાણુ છે વારુ ?” એના જવાબમાં રાણીએ કહ્યું કે;—“હું તમારી રાણી છું. ડાશીમા, તમે મને રાણી તરીકે નથી ઓળખતાં કે શું ?” ત્યાર પછી ત્યાં જેટલા લોકો હતા, તે સર્વેને ઇતુની પૂજાનો ઉપદેશ આપીને રાણી પોતાના મહાલયમાં આવી અને નિરંતર પોતાના કર્તવ્ય તથા ધર્મનું પાલન કરતી સુખ અને શાંતિમાં પોતાના આયુષ્યના દિવસો વીતાડવા લાગી.

—૨૩૨૨૨૨૩—

ઘટમંગલા પર્વણી

એક ગામડામાં એક બ્રાહ્મણ વસતો હતો. તે પોતે બહુ જ મૂર્ખ અને અજ્ઞાન હોવા છતાં એવો દલ અને આડંબર બતાવતો હતો કે, ભોળા ગામડીઆ તેને મહાન વિદ્યાસાગર પંડિત ગાનતા હતા. એ ગામડિયા જાતના માછી હતા અને બ્રાહ્મણ તેમના પુરોહિત અથવા કુંડપગાર હતા. જ્યારે પણ તેમને આજે શી તિથિ છે ઇત્યાદિ કાઈ પણ જાણવાની અગત્ય પડતી ત્યારે તે વિશે પૂછવાને તેઓ એ પંડિત મહાશય પાસે જ આવતા હતા. તેનું અજ્ઞાન એટલી બધી સીમા સુધી લંબાયેલું હતું કે, આજે કઈ તિથિ છે, એવા એક સાધારણ પ્રશ્નનું ઉત્તર પણ પોતાની મૂર્ખતાનું પ્રદર્શન કરાવ્યા વિના તેનાથી આપી શકાતું નહોતું. પોતાને કશું જ્ઞાન ન હોવાથી તિથિને જાણવામાટે ચંદ્ર-દર્શનના દિવસથી પોર્ણિમા સુધી અને પોર્ણિમાથી અમાવાસ્યા સુધી

પ્રતિદિવસ પ્રજાતમા ઈંટનો એક કકડો તે પોતાના ઘરની બોવર
એક તરફ ગોઠવ્યા કરતો હતો. જે મહિનાની વચ્ચે ટાઈ પછુ તિથિ
પૂજવાને આવે તો તે ઈંટના કકડાને ગણવા અને તેની જે સંખ્યા
આવે તે તિથિ કહેવી, એવો તેનો નિયમ હતો. આવી રીતે તે પોતાની
પ્રતિજ્ઞાને જાળવી રહ્યો હતો.

હવે એકવાર બનાવ એવો બન્યો કે, જે બિલાડો લડતાં લડતાં
તેના ઘરમાં પેસી આવ્યા અને એવી ધમાચકડી મચાવી દીધી કે, તેથી
ઈંટના કકડાક કકડા ગુમ થઈ ગયા. બાહ્યે આવીને જોયું તો તેના
પંચાગિના અંગે અંગ ધટાં ચર્ચા હતાં; એટલું જ નહિ, પણ કકડાક
અંગે તો અદસ્ય પણ થઈ ગયાં હતાં. કાકતાલીય ન્યાયી જે જ
રેળાએ કકડાક માછીએ તિથિ પૂજવાને આવી લાગ્યા. બાહ્ય
બિચારો બરાબર ગભરાયો, અને તેણે પોતાના ઊંચ વિચિત્ર મથેરા
પંચાગિ પર દષ્ટિપાત કર્યો; પણ તેથી જવાબ શો આપી શકાય? છેવટે
તે બહાર આવ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે:—“આજનો દિવસ ધંટમંગલનો
છે!” તેમણે જે જવાબ સાંભળીને સ્થામો ઉદ્ભાર કાઢ્યો કે:—“શું?
ધંટમંગલનો દિવસ? અમારા આખા જન્મારામાં દિવસ કે તિથિયું
આવું નામ તો અમે કદાપિ સાંભળ્યું જ નથી; તેમ જ તમારા મુખથી
પણ એ નામ કદાપિ અમારા સાંભળવામાં આવ્યું નથી.” આ સંભ-
ળીને પંડિતજીએ ગંજીરતાથી ઉત્તર આપ્યું કે:—“તમે જો એ નામ કદાપિ
ન સાંભળ્યું હોય તો, તેમાં આશ્ચર્ય જેવું કંઈ પણ નથી. વિષમાં
એવી અનેક વસ્તુઓ પડેલી છે કે, જેમના વિશે આપણે કંઈ પણ
જાણતા નથી. મારા જેવા એક જે અપવાદરૂપ મહાન પંડિતોને બાક
કરીએ, તો મોટા મોટા પંડિતો પણ એ દિવસ વિશે અજ્ઞાન છે, તો
પછી તમારા જેવા ગામડિયા ગમરો એ વસ્તુને ક્યાંથી અને કેમ કરીને
જાણી શકે વારુ?” માછીએએ કહ્યું કે:—“જલુ સારું, કાકુર મહારાજ,
તમારે અમારે હવે આ ધંટમંગલને દિવસે, શું કરવું જોઈએ, તે જણા-
વશો કે?” પંડિતજી બોલ્યા કે:—“આજે તમારે પછી વસ્તુઓ કરવાની
છે. આજનો દિવસ તે એક મોટી પર્વણીનો દિવસ છે, આજે કટલીક
ખાસ પૂજાઓ કરાવ છે અને પુરોહિતને આજે દાન આપવાથી બહુ જ
સુલખની પ્રાપ્તિ થાય છે. આજે બ્રહ્મજોજન અને મિત્રજોજનનો સમા-
રંભ પણ કરી શકાય છે. ધંટમંગલાદેવીએ આજના દિવસને પવિત્ર ગણેલો
હોવાથી દેવીના માનમાં આજે પૂજા પણ થવી જ જોઈએ.” એ સાંભ-
ળીને માછીએએ પૂછ્યું કે:—“ધંટમંગલાદેવીનું સ્વરૂપ કેવું છે, વારુ?
કારણ કે, અમારે જો તેની પ્રતિમા કરવી તે કેવા પ્રકારની કરવી, એની

અમને કશી પણ ખબર નથી.” એનો નિર્ણય દર્શાવતા પંડિતજી બોલ્યા કે;—“એમાં કંઈ વધારે કઠિનતા નથી. ઘંટમંગલાદેવીનું સ્વરૂપ બિલાડીનું છે, એટલામાટે માટીની બે બિલાડીઓ દરેક ઘરવાળાએ બનાવવી અને તેમની સ્થાપના કરવી. એ બિલાડીઓ સમક્ષ બેસીને પૂજનો સર્વ વિધિ કરી શકાશે.” માછીઓ ખુશ ખુશ થતા ઘેર ગયા અને થોડી વારમાં તો આખા ગામમાં ઘંટમંગલાદેવીના ઉત્સવમાટેની ધામધૂમથી તૈયારીઓ થવા લાગી.

સર્વ વસ્તુઓની તૈયારી થઈ રહ્યા પછી મહા સમારંભપૂર્વક ને આડંબરસહિત પૂજાવિધિના સમય આવી લાગ્યો. દોહ, તાસાં અને નગારા વગેરેનો એકત્ર થવો કાનના પડદાને ફાડી નાખતો હતો અને ગાઉના ગાઉ સૂધી સંભળાતો હતો. હવે બનાવ એવો બન્યો કે, જે વેળાએ એ ગામમાં એ પ્રમાણે ઘંટમંગલાદેવીના ઉત્સવ બેળવાતો હતો, તે જ સમયે એક રાજનો કોઈ એક રાજપંડિત પ્રવાસમાં નીકળ્યો હતો તે એ ગામ પાસેથી નીકળ્યો. વાઘોનો જ્વનિ સાંભળીને તે પોતાના મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે;—“અસારે આ અચાનક આ ભયંકર વાઘજ્વનિ કેમ સંભળાય વારુ? આજે કોઈ પર્વણી અથવા મહોત્સવનો દિવસ તો છે નહિ, છતાં આટલી બધી ધામધૂમ ચાલી ચાલી રહી છે, તે સમજી શકાતું નથી.” આમ વિચાર કરીને તેણે પાલખી ઉપાડનારા ભોંધાઓને પાલખીને એ ગામના મધ્યભાગમાં લઈ જવાનું કહ્યું. ગામમાં જવા પછી એ રાજપંડિતના જણવામાં આવી ગયું કે, સાં મહોત્સવ ચાલી રહ્યો હતો, પ્રત્યેક ઘરમાં બિલાડીની બે પ્રતિમાની સ્થાપના કરાચાલી હતી અને તેમની સ્થાને પ્રુષ્પ તથા બિસ્વપત્ર આદિના ઢગલા કરી દેવામાં આવ્યા હતા. આ બધા ઠાઠ જોઈને આશ્ચર્યચકિત થવાથી રાજપંડિતે ફટલાક ગામડિયાને પૂછ્યું કે;—“આ કયો ઉત્સવ છે અને તમે કયા દેવની પૂજા કરી રહ્યા છો?” આ પ્રશ્ન સાંભળી ગામડિયામાંના એકે દસીને ઉત્તર આપ્યું કે;—“હાકુર, હું કલ્પના કરી શકું છું કે, તમારામાં વિદ્વાનો વિશેષ અંશ નથી. એ તો અમારા ગામના હાકુર જેવા અપવાદરૂપ અને મદાન પંડિનો દોષ છે, તેઓ જ આજના મહોત્સવ જેની વસ્તુઓને જાણી શકે છે.” નવીન આગત રાજપંડિતે આ સાંભળીને સ્દામું દાસ્ય કરીને કહ્યું કે;—“ખરેખર એના તો મારે સીધાર કરવો જ જોઈએ કે, આજના મહોત્સવને જણવા જોટલી શક્તિ મારામાં નથી—અર્પાત એટલી બધી વિદ્યા હું લાગ્યો નથી. હું—પણ આજનો દિવસ કયા ઉત્સવનો છે વારુ?” ગામડિયાએ જવાબ આપ્યો કે;—“આજનો દિવસ ઘંટમંગલાદેવીના દિવસના નામથી ઓળખાય છે અને આજે ઘંટમંગલા-

દેવીની ખાસ પૂજા કરાવ છે. અમે અમારે એ પૂજાના કાર્યમાં જ રાખી દીએ." પંડિતે પૂછ્યું કે:—"ત્યારે તમારી એ ધંદમંગલાદેવીનો અર્ચન કરો કે તેની પ્રતિમાનો આહાર કેવા પ્રકારનો છે વારુ?" ગામડિયાએ જવાબ આપ્યો કે:—"સર્વત્ર તેની પ્રતિમાઓનો વિસ્તાર થયેલો છે, તે તમે જો નથી શકતા કે શું? આ જે માટીની ગિલાડીઓ દેખાય છે, તે જધી ધંદમંગલાદેવીની પ્રતિમાઓ છે." આ વિવરણ વાર્તા સાંભળીને પ્રાચીન પંડિત કહેવા લાગ્યો કે:—"બોગા ગામડિયા, મારા આજ સુધીના જીવન કાળમાં તમારા ગામના પંડિત જેવો કોઈ પણ પંડિત મેં જોયો નથી, તેમજ એવા પંડિત વિશે કોઈ સાંભળ્યું પણ નથી. અર્થાત્ મારી તેને મજાની અને તેની સાથે સાત્કાર્ય કરવાની પ્રગળ ધંધા થઈ આવી છે, એટલા માટે તેની સાથે મારો મેળાપ કરાવી આપો." ગામડિયાએ ક્ષિતા જતા બમાં જણાવ્યું કે:—"કાકુર મહાશય, તમે આ સાદસ ન કરો, એમાં તમારી પ્રતિજ્ઞા છે; કારણ કે, અમારા મહાન પંડિત સાથે વાદવિવાદ કરવો, એ સાધારણ લુહિના પડિતોનું કાર્ય નથી." રાત્રિપડિતે કહ્યું કે:—"તમારું કથન સત્ય છે; છતાં મારો આમદ છે કે, જાણી અને તેમને મારો સંદેશો સંભળાવો."

ગામડિયા ગામને બીજે છોડે આવેલા પોતાના પંડિતજીને ઘેર મંગા અને તેને બહાર બોલાવીને કહ્યું કે:—"કાકુર મહાશય, અમે ધંદમંગલાદેવીની પૂજા કરતા હતા, એટલામાં તમારા જેવો જ અંતરિક્ષકવિમુક્તિ અને શિખામંડિત એક બીજો પંડિત અચાનક આવી લાગ્યો. તે પાલખીમાં બેઠેલો છે અને આઠ દશ બોલેલો પણ તેની સાથે છે. તેણે બોલ્યેને બોલો રાખીને અમને અમે ધી પૂજા કરતા હતા તે પૂછ્યું. અરેખર એ કોઈ મહામૂક મનુષ્ય જણાય છે અને તેનામાં પંડિતપદ તમારા જેટલું પાણી છે જ નહિ. અમે તેને ધંદમંગલાદેવીની પૂજાની વાત જણાવી, પણ તે એમાં કોઈ સમજણે હોય એમ દેખાયું નહિ. છતાં તેણે એમ કહ્યું કે:—"જાણી અને તમારા કાકુર મહાશયને બોલાવો; કારણ કે, સર્વના દેખતાં તેની સાથે સાત્કાર્ય અથવા વાદવિવાદ કરવાની મારી ધંધા છે." અમે તેને પોતાના આ હઠને ત્યાગી દેવાનું બહુશ્ચ કહ્યું. પણ તેનો આ દુરાચાર દૃઢ થયેલો દેખાય છે. અર્થાત્ તેનો એ સંદેશો તમને સંભળાવવામાટે જ અમે અત્યારે અહીં આવ્યા છીએ. આ એક મહા દાસ્તારપદ પ્રસંગ આવી લાગ્યો છે, કેમ ખરું કે નહિ?" ગામપંડિતે આ વાર્તા સાંભળીને પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે:—"રામ બોલો બાઈ રામ! આપણું પોતારિયું ખુલ્લું ધવાનો વખત નજીક આવેલો દેખાય છે! મમે તેમ થાય, તો પણ હું અચાન

હું અને કાંઈ જાણતો નથી, એ વાતો ગામડિયાઓનાં જાણવામાં તો ન જ આવવી જોઈએ. જે એમ થાય તો તો આ ગામડામાં જમી જાયેલી મારી પ્રતિષ્ઠાનો અંત આવી જાય અને તે સાથે જે કકડો રાટલો મળે છે, તે પણ મળતો બંધ થાય!" આ પ્રમાણેના વિચાર કરી તેણે ગામડિયાને ઉદ્દેશી ઉચ્ચ સ્વરથી કહ્યું કે:—"એ હાસ્યાસ્પદ પ્રસંગ નહિ તો ખીન્નું શું છે? એ પંડિતના ચત્રાને જાન નથી કે, પોતે કેવી શૂર્ણતા કરી રહ્યો છે. છતાં પણ મારું આ ઉત્તર તેને સંભળાવે. 'તમારી પાસે આવવાનો પરિશ્રમ વેઠવો, એ મારું કાર્ય નથી; કારણ કે, એથી મારી પ્રતિષ્ઠાની હાનિનો સંભવ છે. વાદ અથવા શાસ્ત્રાર્થ કરવાની ઇચ્છા તમે ધરાવો છો તો તમે જ મારી પાસે આવો.'" ગામડિયા પાછા આગંતુક પંડિત પાસે ગયા અને કહ્યું કે:—"અમારા પંડિતજી કહે છે કે, 'મને શું એ પંડિતજીએ ગાજર મૂળો ધારી લીધા છે કે, જેથી મને પોતા પાસે જોડાવવાની તે ધૃષ્ટતા કરે છે? જે વાદ કરવાની કે મને મળવાની તેની ઇચ્છા હોય, તો તેણે જ મારી પાસે આવવું જોઈએ!" આ ઉત્તર સાંભળીને રાજપંડિતે વિવેકથી કહ્યું કે:—"તમારા હાકુર મહાશયનું કથન અક્ષરે અક્ષર સત્ય છે. પરંતુ તેમને અહીં સૂધી આવવાનો શ્રમ વેઠવાની કશી પણ અગત્ય નથી. હવે આનો તોડ શો કાઢવો, તે હું તમને જનાવું છું. તમારા પંડિતના ઘર અને આ સ્થળના મધ્ય ભાગમાં એક એવું સ્થાન નિયત કરે કે, જ્યાં અમે બન્ને આવી શકીએ. અર્થાત્ આમ કરવાથી તમારા પંડિતજીની પ્રતિષ્ઠામાં જરા પણ ન્યૂનતા થવાની નથી." ગામડિયા સંતુષ્ટ થઈને કહેવા લાગ્યા કે:—"બહુ સારું; આ માર્ગ યોગ્ય અને માન્ય કરવા જોવો છે!" એ પછી તેમણે પોતાના પંડિત પાસે જઈને બેઠી બધી ખીના તેને કહી સંભળાવી. એ સાંભળીને રાજપંડિતે બેપરવાઈથી જવાબ આપ્યો કે:—"ચિત્રા નહિ; તે પંડિત અને તમો મળીને એક જગ્યા નક્કી કરો અને જ્યારે બધી તૈયારી થઈ જાય એટલે પછી મને જોડાવો." ગામડિયા પાછા પેલા અગ્રાન પંડિત પાસે ગયા અને આર્નલ્ડ દરબારીને કહેવા લાગ્યા કે:—"અમારા હાકુર મહાશયે વાદમાટે અનુમતિ આપી છે અને આપણા પર સ્થાન નિયત કરવાનો હાર નાખ્યો છે. જ્યારે સંધળી તૈયારી થઈ જશે, ત્યારે તેઓ પહોંચશે." રાજપંડિતે કહ્યું કે:—"હીક; પણ હું તમારા મામથી અગ્રાન છું. એટલે તમને જે સ્થાન યોગ્ય જણાય, તે નિયત કરો. હું તે વિશે કશી પણ વાંધા લેવાનો નથી. આજનો દિવસ તે તમારામાટે એક મોટો દિવસ છે; કારણ કે, તમારા મામમાં એક કેવો ચિદાશુ અને રમરપૂર્ણ પંડિત વસે છે, એ આજે બરાબર

હું અને કાંઈ જાણતો નથી, એ વાતો ગામડિયાઓનાં જાણવામાં તો ન.જ આવવી જોઈએ. જો એમ થાય તો તો આ ગામડામાં જામી ગયેલી મારી પ્રતિષ્ઠાનો અંત આવી જાય અને તે સાથે જે કકડો રાટલો મળે છે, તે પણ મળતો બંધ થાય!" આ પ્રમાણેના વિચાર કરી તેણે ગામડિયાને ઉદ્દેશી ઉચ્ચ સ્વરથી કહ્યું કે;—"એ હાથમારપદ પ્રસંગ નહિ તો ખીજું શું છે? એ પંડિતના ઘટાને ભાન નથી કે, પોતે કેવી મૂર્ખતા કરી રહ્યો છે. છતાં પણ મારું આ ઉત્તર તેને સંભળાવે. 'તમારી પાસે આવવાનો પરિશ્રમ વેઠવો, એ મારું કાર્ય નથી; કારણ કે, એથી મારી પ્રતિષ્ઠાની હાનિનો સંભવ છે. વાદ અથવા શાસ્ત્રાર્થ કરવાની ઇચ્છા તમે ધરાવો છો તો તમે જ મારી પાસે આવો.' ગામડિયા પાછા આગળુંક પંડિત પાસે ગયા અને કહ્યું કે;—"અમારા પંડિતજી કહે છે કે, 'મને શું એ પંડિતજીએ ગાજર મૂળો ધારી લીધા છે કે, જેથી મને પોતા પાસે બોલાવવાની તે ધૂણ્ણ કરે છે? જો વાદ કરવાની કે મને મળવાની તેની ઇચ્છા હોય, તો તેણે જ મારી પાસે આવવું જોઈએ!' આ ઉત્તર સાંભળીને રાજપંડિતે વિવેકથી કહ્યું કે;—"તમારા હાકુર મહાશયનું કથન અક્ષરે અક્ષર સત્ય છે. ખરેખર તેમને અહીં સૂધી આવવાનો શ્રમ વેઠવાની કશી પણ અગત્ય નથી. હવે આનો તોડ શો કાઢવો, તે હું તમને બતાવું છું. તમારા પંડિતના ઘર અને આ સમજના મુદ્દ્ય ભાગમાં એક એવું સ્થાન નિયત કરો કે, જ્યાં અમે બન્ને આવી સફીએ. અર્થાત્ આમ કરવાથી તમારા પંડિતજીની પ્રતિષ્ઠામાં જરા પણ ન્યૂનતા થવાની નથી." ગામડિયા સંતુષ્ટ થઈને કહેવા લાગ્યા કે;—"બહુ સારું; આ માર્ગ યોગ્ય અને માન્ય કરવા જેવો છે!" એ પછી તેમણે પોતાના પંડિત પાસે જઈને બનેલી બધી ખીના તેને કહી સંભળાવી. એ સાંભળીને આમપંડિતે બિપરવાઈથી જવાબ આપ્યો કે;—"ચિંતા નહિ; તે પંડિત અને તમો મળીને એક જગ્યા નક્કી કરો અને જ્યારે બધી તૈયારી થઈ જાય એટલે પછી મને બોલાવો." ગામડિયા પાછા પેલા અગ્રાત પંડિત પાસે ગયા અને આનંદ દર્શાવીને કહેવા લાગ્યા કે;—"અમારા હાકુર મહાશયે વાદમાટે અનુમતિ આપી છે અને આપણા પર સ્થાન નિયત કરવાનો ભાર નાખ્યો છે. જ્યારે સઘળી તૈયારી થઈ જશે, ત્યારે તેઓ પધારશે." રાજપંડિતે કહ્યું કે;—"હીક; પણ હું તમારા આમથી અગ્રાન છું, એટલે તમને જે સ્થાન યોગ્ય જણાય, તે નિયત કરો. હું તે વિશે કશો પણ વાંધો લેવાનો નથી. આજનો દિવસ તે તમારામાટે એક મોટો દિવસ છે; કારણ કે, તમારા આમમાં એક કેવો વિલક્ષણ અને સ્મરણીય પંડિત વસે છે, એ આજે ખરાખર

દેવીની ખાસ પૂજા કરાવ છે. અમે અસારે એ પૂજના કાર્યમાં જ રોકાયા છીએ." પંડિતે પૂછ્યું કે:—"તારે તમારી એ ધંદમંગલાદેવીનો આકાર, એટલે કે તેની પ્રતિમાનો આકાર કેવા પ્રકારનો છે વારુ?" ગામડિયો કહેવા લાગ્યો કે:—"સર્વજ્ઞ તેની પ્રતિમાઓનો વિસ્તાર થયેલો છે, તે તમે જોઈ નથી શકતા કે શું? આ જે માટીની ગિલાટીએ દેખાવ છે, તે બધી ધંદમંગલાદેવીની પ્રતિમાઓ છે." આ વિવશણ વાર્તા સાંભળીને પ્રવાસી પંડિત કહેવા લાગ્યો કે:—"બેળા ગામડિયા, મારા આજ શુદ્ધીના જીવન કાળમાં તમારા ગામના પંડિત જેવો કોઈ પણ પંડિત મેં જોયો નથી, તેમજ એવા પંડિત વિશે કોઈ સાંભળ્યું પણ નથી. અર્થાત્ મારી તેને મજવાની અને તેની સાથે સાત્કાર્ય કરવાની પ્રત્યક્ષ ધર્મ આવી છે, એટલામટે તેની સાથે મારો મેળાપ કરાવી આપો." ગામડિયાએ ઓના જવાબમાં જણાવ્યું કે:—"હાકુર મહાસય, તમે આ સાદસ ન કરો, એમાં જ તમારી પ્રતિજ્ઞા છે; કારણ કે, અમારા મદાન પંડિત સાથે વાદવિવાદ કરવો, એ સાધારણ જીવિના પંડિતોનું કાર્ય નથી." રાત્રિપંડિતે કહ્યું કે:—"તમારું કથન સાત્ય છે; છતાં મારો આગ્રહ છે કે, જન્યો અને તેમને મારો સંદેશો સંભળાવો."

ગામડિયા ગામને બીજે છેડે આવેલા પોતાના પંડિતજીને ઘેર ગયા અને તેને બહાર બોલાવીને કહ્યું કે:—"હાકુર મહાસય, અમે ધંદમંગલાદેવીની પૂજા કરતા હતા, એટલામાં તમારા જેવો જ ચંદનતિલકવિભૂષિત અને શિખામંડિત એક બીજો પંડિત અચાનક આવી લાગ્યો. તે પાસ-ખીમાં બેઠેલો છે અને આઠ દશ બોધ્યા પછી તેની સાથે છે. તેણે બોધ્યાને બેઠા રાખીને અમને અમે શી પૂજા કરતા હતા તે પૂછ્યું. ખરેખર એ કોઈ મહામૂદ મનુષ્ય જણાય છે અને તેનામાં પાંડિત્યનું તમારા જેટલું પાણી જ નહિ. અમે તેને ધંદમંગલાદેવીની પૂજાની વાત જણાવી, પણ તે એમાં કોઈ સમજ્યો હોય એમ દેખાયું નહિ. છતાં તેણે એમ કહ્યું કે:—'જન્યો અને તમારા હાકુર મહાસયને બોલાવો; કારણ કે, સર્વના દેખતાં તેની સાથે સાત્કાર્ય અથવા વાદવિવાદ કરવાની મારી ઇચ્છા છે.' અમે તેને પોતાના આ હઠને ત્યાગી દેવાનું બહુએ કહ્યું. પણ તેનો આ દુરાગ્રહ દૃઢ થયેલો દેખાય છે. અર્થાત્ તેનો એ સંદેશો તમને સંભળાવવામાટે જ અમે અત્યારે અહીં આવ્યા છીએ. આ એક મહા હાસ્યાસ્પદ પ્રસંગ આવી લાગ્યો છે, કેમ ખરું કે નહિ?" ગામડિયોએ આ વાર્તા સાંભળીને પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે:—"રામ બોલો બાઈ રામ! આપણું પોષારિયું ખુશ્તું થવાનો અખત નજીક આવેલો દેખાય છે. ગમે તેમ થાય, તો પણ હું અચાનક

હું અને કાંઈ જાણતો નથી, એ વાતો ગામડિયાઓનાં જાણવામાં તો ન જ આવવી જોઈએ. ને એમ યાવ તો તો આ ગામડામાં જાગી ગયેલી મારી પ્રતિષ્ઠાનો અંત આવી જાય અને તે સાથે જે કકડો રાટલો મળે છે, તે પણ મળતો બંધ થાય!" આ પ્રમાણેનો વિચાર કરી તેણે ગામડિયાને ઉદ્દેશી હૃદય સ્વરથી કહ્યું કે:—"એ હાસ્યાસ્પદ પ્રસંગ નહિ તો ખીજું શું છે? એ પંડિતના ચત્રાને બાળ નથી કે, પોતે કેવી મૂર્ખતા કરી રહ્યો છે. છતાં પણ મારું આ હિતર તેને સંભળાવો. 'તમારી પાસે આવવાનો પરિશ્રમ વેડવો, એ મારું કાર્ય નથી; કારણ કે, એથી મારી પ્રતિષ્ઠાની હાનિનો સંભવ છે. વાદ અથવા શાસ્ત્રાર્થ કરવાની ઇચ્છા તમે ધરાવો છો તો તમે જ મારી પાસે આવો.'" ગામડિયા પાછા આગંતુક પંડિત પાસે ગયા અને કહ્યું કે:—"અમારા પંડિતજી કહે છે કે, 'મને શું એ પંડિતજીએ ગાજર મૂળો ધારી લીધા છે કે, જોયી મને પોતા પાસે બોલાવવાની તે ધૃષ્ટતા કરે છે? ને વાદ કરવાની કે મને મળવાની તેની ઇચ્છા હોય, તો તેણે જ મારી પાસે આવવું જોઈએ'" આ હિતર સાંભળીને રાજપંડિતે ત્રિવેકથી કહ્યું કે:—"તમારા હાકર મહાશયનું કથન અક્ષરે અક્ષર સત્ય છે. પરંપરા તેમને અહીં સૂધી આવવાનો શ્રમ વેડવાની કરી પણ અગત્ય નથી. હવે જાનો તોડ શો કાઢવો, તે હું તમને બતાવું છું. તમારા પંડિતના ઘર અને આ સ્થળના મધ્ય ભાગમાં એક એવું સ્થાન નિયત કરો કે, જ્યાં અમે બંને આવી શકીએ. અર્થાત્ આમ કરવાથી તમારા પંડિતજીની પ્રતિષ્ઠામાં જરા પણ નુનતા થવાની નથી." ગામડિયા સંતુષ્ટ થઈને કહેવા લાગ્યા કે:—"બહુ સારું; આ માર્ગ ચોગ્ય અને આનંદ કરવા જેવો છે." એ મંજી તેમણે પોતાના પંડિત પાસે જઈને બનેલી બધી ખીના તેને કહી સંભળાવી. એ સાંભળીને ગ્રામપંડિતે બેપરવાઈથી જવાબ આપ્યો કે:—"ચિંતા નહિ; તે પંડિત અને તમે મળીને એક જગ્યા નક્કી કરો અને જગ્યાએ બધી તૈયારી થઈ જાય એટલે પછી મને બોલાવો." ગામડિયા પાછા પેલા સ્થળાત પંડિત પાસે ગયા અને આનંદ દર્શાવીને કહેવા લાગ્યા કે:—"અમારા હાકર મહાશયે વાદમાટે અનુમતિ આપી છે અને આપણા પર સ્થાન નિયત કરવાનો હાર નાખ્યો છે. જ્યારે સઘળી તૈયારી થઈ જશે, ત્યારે તેઓ પધારશે." રાજપંડિતે કહ્યું કે:—"હીક; પણ હું તમારા ગ્રામથી અંદાજે છું, એટલે તમને જે સ્થાન ચોગ્ય જણાય, તે નિયત કરો. હું તે ત્રિશે કરી પણ વધી લેવાનો નથી. આજનો દિવસ તે તમારામાટે એક મોટો દિવસ છે; કારણ કે, તમારા ગ્રામમાં એક કેવો વિલક્ષણ અને સ્મરણીય પંડિત વસે છે, એ આજે બરાબર

તમારા જાણવામાં આવી જશે.” ગામડિયાઓએ માર્ગના મધ્ય ભાગમાં એક સ્થાન નિયત કર્યું, ત્યાં ચટ્ટાઈઓ અને ગોદડીઓ પાથરી દીધી અને ત્યાર પછી તેમણે અગ્રાત પંડિત પાસે જઈને તેને ત્યાં આવવાનું આમંત્રણ કર્યું. પ્રવાસી પંડિત તરત ત્યાં આવ્યો અને પાલખીમાંથી ઊતરીને એક આસનપર બેસી ગયો. એ પછી ગામડિયા પોતાના પંડિતને રોર ગયા અને કહેવા લાગ્યા કે;—“ઠાકુર મહાશય, બધી તૈયારીઓ થઈ ચૂકી છે અને અગ્રાત પંડિત તમારી વાટ જોઈને ત્યાં બેઠા છે. માર્ગના મધ્ય ભાગમાં એ સ્થાન નિયત કરાયું છે, છતાં એ પંડિત અમને જ્યાં મળે એ હોય, તે સ્થાનથી એ સ્થાન દૂર અને તમારા ધરથી વધારે નજીકમાં છે.” હવે નવો વંધા શો કાઢવો, એ વિશેના એ મૂઠ પંડિતજી ગદન નિચાર કરવા લાગ્યા. તત્કાળ એક યુક્તિનો તેમના મસ્તિષ્કમાં આવિર્ભાવ થયો અને તેને વ્યવહારમાં પોણને તેઓ બોલ્યા;— “તે એ સ્થાને કેવા પ્રકારે આવ્યો હોય? આશીને કે કોઈ વાહનપર?” ગામડિયા બોલ્યા કે;—“પાલખીમાં બેસીને આવ્યો હોય.” પંડિતે તરત પોત્કાર કરીને કહ્યું કે;—“મૂર્ખજનો, તે અગ્રાત અને મારા કરતાં આછી વિદ્યાવાળો પંડિત પાલખીમાં બેસીને આવ્યો અને હું ત્યાં પગે આશીને આવું!” પંડિતની પ્રચંડતાને જોઈને ગામડિયા કહેવા લાગ્યા કે;—“ઠાકુર મહાશય, આપણા આવા ગરીબ ગામમાં પાલખી અને તેને ઉપાડનારા બોલંબો ક્યાંથી મળી શકે વારુ?” પંડિતજીએ એ સવાલ સાંભળીને છેલ્લી જવાબ સંભળાવ્યો કે;—“જો એમ ન બની શકે તેમ હોય તો હું આવવાના નથી અને તેથી એ શાસ્ત્રર્થનો અહીં જ અંત આવી જાય છે. તમે જાઓ અને આ વાત પેલા મૂર્ખ પંડિતને સંભળાવીને વિદાય કરી દો.”

ગામડિયા અગ્રાત પંડિત પાસે ગયા અને એ નવીન કઠિનતાની વાત તેને કહી સંભળાવી. એ સાંભળીને તે પ્રવાસી પંડિતે કહ્યું કે;— “તમે પણ કેવા મૂર્ખ લોક છો! પાલખી ન મળી તો તેથી શું થઈ ગયું? શું તમે તેમને પોતાના ખજાપર બેસાડીને અહીં લાવી શકો તેમ નથી કે? અરે ખજા કરતાં પણ વળી પોતાના માથાપર ચઢાવીને તેમને અહીં લાવશો તો પંડિતજીનું માન જળવાશે એટલું જ નહિ, પણ એથી તમારા પોતાના માનમાં પણ મોટો વધારો થઈ જશે.” આ ઉપદેશ સાંભળીને તેઓ મુઠ્ઠીઓ વાળીને પોતાના પંડિત પાસે જવાને દોડ્યા અને ખૂબ મારીને કહેવા લાગ્યા કે;—“ઠાકુર મહાશય, આ ગામમાં પાલખી નથી મળી શકતી, તો તેની ચિંતા નથી; અમે તમને અમારા ખજાપર બેસાડીને ત્યાં લઈ જઈશું. તમે બાલજી છો અને વળી અમારા

ગુરુ છે; એટલે અમે તો તમારા નોકર જ કહેવાઈએ. ખલા કરતાં પણ
 જે તમને અમારા માથાપર ચઢાવીને લઈ જઈએ, તો તેથી અમારું
 કદ્યાણુ થવાનો વિશેષ સંભવ છે, કારણ કે, ગુરુની એવી સેવા કરવાનો
 પ્રસંગ તો કદાચ જ લાઝમશાળીને પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. અમે અમારા મસ્તક-
 પર બેસાડીને તમને લઈ જઈશું, એટલે તમારી પ્રતિષ્ઠા પણ જળવાશે
 અને અમારી પ્રતિષ્ઠામાં પણ વધારો થશે. ચાલો ત્યારે જીતાવળ કરો;
 વિલંબ કરવામાં સાર નથી; કારણ કે, વખત વીતતો જાય છે.” હવે,
 મૂર્ખ પડિતે વિચાર કર્યો કે;—“આ હવે મને સપડાવાનો બરાબર દાવ
 રચાયો છે—જે હું જઈશ તો પણ મારી આબરુના કાંકરા યશે અને નહિ
 જઈ તો પણ આબરુના કાંકરા થવાના! મેં આ પ્રસંગમાંથી છટકવાના
 અનેક ઉપાયો યોજ્યા, પણ તેમનો કયો પણ ઉપયોગ થયો નહિ. આજે
 ઈશ્વર શું કરવાનો છે, એની કશી પણ કલ્પના કરી શકાતી નથી. આજ
 સુધી તો આ ગામાડિયા ગમારોને બનાવી બનાવીને નિર્વાહ ચલાબો
 છે, પણ આજે મારી એ દાહિકતાનો પ્રકાર થવાનો સમય આવી
 લાગ્યો છે. મને તેમ માય, તોપણ હાં જવા વગર તો હવે છૂટકો
 થવાનો નથી જ. જય પરાજયનો રણભૂમિમાં જ નિર્ણય થશે.” આવા
 પ્રકારના વિચાર કરી તેણે ગામડિયાઓને કહ્યું કે;—“હજુ જે હજુ ઉભા
 રહો, એટલે હું કપડાં પહેરી લઉં.” એમ કહીને તે ઘરના અંદરના
 ભાગમાં ગયો, કપાળપર ચઢના તિલક કર્યો, રામનામ અક્ષરવાળી
 એક પટેડી શરીરપર ઘોડી લીધી, ગામમાં રક્ષામાળા ધારણ કરી
 લીધી અને પછી બહાર આવીને તેમને આજ્ઞા કરી કે,—“મને તમારા
 ખલાપર જોપડો!” આજ્ઞા સાંભળતાં જ ફેટલાકે મજબૂત જવાનોએ
 તેને પોતાના ખલાપર જોપાડી લીધો અને પછી એ સરખસ ત્યાંથી વાદના
 સ્થાનમાં જવામાટે રવાના થઈ ગયું.

પ્રવાસી પડિતે એ સરખસને આવતું જોયું, એટલે તે વિવેક દર્શા-
 વવામાટે જીભો ચર્ચી ગયો અને તેમના આવી પહોંચવાની વાદ જોવા
 લાગ્યો. સરખસ તે સ્થળે આવી લાગ્યું અને આમપડિતજ પોતાના ઉપાડ-
 નારાના ખલાપરથી નીચે ઉતર્યા. પ્રવાસી પડિતે “આગચ્છ, આગચ્છ!”
 એવા શબ્દોથી તેને આવકાર આપ્યો. પણ આમપડિતનો સંસ્કૃત સાથે
 બારમો ચંદ્રમા દોવાથી તે તેના બાવાર્ધને જરા પણ સમજી શક્યો
 નહિ. છતાં જે હું જવાબ નહિ આપું તો તોફાન મારા પાડિત્યવિશે શું
 ધારશે, એવા ભયનો મનમાં સચાર થવાથી તેણે દિંદુસ્તાનીમાં ઉત્તર
 આપ્યું કે;—“તુમ અયોરી દો, તુમ અયોરી દો!” પ્રવાસી પડિત
 વિરિમન થઈ ગયો કે, આ વળી કેવા પ્રકારનું ઉત્તર. છતાં સાંતિથી તેણે

હયુ કે:-“સિદ્ધ, સિદ્ધ!” એના ઉત્તરમાં પ્રામપંડિત બોલ્યા કે:-“નિઃશંકે તું અને તારો બાપ! તારા ગૌડ પેટીના પૂર્વજે બધા સિદ્ધો જ હતા અને તેથી દે ‘ગાંડાલ’, ‘તું પણ સિદ્ધો પાડશે છે!’” આ ઉદ્દગાર સાંભળીને રાજપંડિત હિંમત મળી મથે અને અવારુ ધમને તેના મુખ પરદામાં એકે રહ્યો. પુનઃ તેણે હયુ કે:-“દિયો મથ, દિયો મથ!” પાછું પ્રામપંડિતે ઉત્તર આપ્યું કે:-“અરુણજન્મ મનુષ્ય, સિદ્ધોભવ તું અને તારા ‘માતા-પિતા’ અને સિદ્ધોભવ સામાટે કહે છે!” પ્રવાસી પંડિતમાં આવા વાદને વગારવાર આજી રાખવાનું સામેરવું નહોતું; એટલે ને મુક જાની પૂજી બહુ દ્રષ્ટિ કરીને બેસી રહ્યો. ગમાર ગામના બનેના ઉચ્ચારેલા શબ્દોના અર્થને સમજવાને શક્તિમાન ન હોવાથી પ્રવાસી પંડિતને નિર્વારુ થયેલા નેપથિ એવી કલ્પના કરવાં લાગ્યા કે, એ અગાત પંડિત વાદમાં હારી ગયો છે, અને આપણા ઠાકુર મહારાજને સાચાંઈમાં વિજય થયો છે. વળી પ્રામપંડિતજી આમ તેમ જ્યદર્શક દ્રષ્ટિ નાખતા પોતાની મૂંઝો-પર તાવ દેતા અને દાંડીને પસવારતા બેઠા હતા. એટલે તેમના વિજય-વિશે શંકા કરવાનું સ્થાન ન હોવાથી ગામડિયા ગર્જના કરીને બોલી ઉઠ્યા કે:-“અમારા ઠાકુરનો જય થયો, અમારા ઠાકુરનો જય થયો અને આ બીજો પંડિત વાદમાં હારી ગયો રે હારી ગયો !!” એ ગર્જના અપામ ગામમાંથી નીકળવા લાગી.

પ્રવાસી પંડિત મનમાં કહેવા લાગ્યો કે:-“જગતમાંના બધા મૂખાંઓ આ ગામમાં જ આવીને એકઠા થયેલા દેખાય છે. ‘આ’ મૂખાંઓનાં મંડળમાં આવીને ન સાંભળવી નેપથિ તે ગણે તો સાંભળી, પણ જે વધારે પંચાત કરીશું તો મારા ખાવાનો વખત પણ આવી લાગશે. એટલે અત્યારે તો હવે અહીંથી સત્વર પસાયન કરી જવામાં જ સાર છે. છતાં અહીંથી જવા પહેલાં આ મૂખ પંડિતને એક પાઠ તો મારે શીખવવો જ નેપથિ. પણ તે પાઠ કેવી રીતે શીખવવો?” મનમાં આવો વિચાર કરીને તેણે બોધ્યાને બોલાવ્યા, તેઓ પાઠખી લાવ્યા અને તે તેમાં બેસવાની અણીપર હતો, એટલામાં પ્રામપંડિતની દાંડીના એક વાળ લોચપર પડેલા તેના નેવામાં આવ્યો. એ વાળને બેતા જ તેના મસ્તિકમાં એક અઢોકિક કલ્પનાનો સંચાર થયો. તેણે વાળને ઉપાડી લીધો, તેપરની ધૂળને છાંટી નાખી અને ત્યાર પછી તે વાળને સંભાળથી પોતાની પછેડીના છેડામાં ગાંઠ મારીને બાંધી લીધો. તેની એ ચેષ્ટાને ગામડિયાઓ આશ્ચર્ય અને ઉત્કંઠાપૂર્વક જોયા કરતા હતા. તેઓ પોતાના મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યા કે:-“આપણા પંડિતની દાંડીમાંના એક વાળને આટલી સંભાળથી એ પંડિતે પછેડીમાં સામાટે બાંધી લીધો હશે

વારુ? ખરેખર એ વાળમાં અવસ્થ કાંઈ પણ વિલક્ષણ ચમત્કાર હોવો જોઈએ અને તે એના જાણવામાં આવેલો હોવો જોઈએ; નહિ તો એ એમ કહે જ નહિ. આપણે એ ચમત્કારને જાણતા નથી, તો તેને જાણવાનો શો ઉપાય કરવો?"

એ સમયે પ્રવાસી પંડિત પોતાની પાલખીમાં બેસી ચૂક્યો હતો, બોધબોધે પાલખીને ખભાપર બેસાડી લીધી હતી અને તેણે ચાલવાની અણીપર હતા; એટલામાં ગામડિયા તેમની આસપાસે ફરી વળ્યા, એટલે પ્રવાસી પંડિતે પૂછ્યું કે;—“હવે શું છે?—મને સામ્રાટે અટકાવો છો?” એના ઉત્તરમાં ગામડિયાઓ બોલ્યા કે;—“વાદમાં તમારો પરાજય થયો; એ તો ખરુંને?” અઘાત પડિતે કહ્યું કે;—“કદાચિત્ થયો હશે.” એટલે તેમણે કહ્યું કે;—“અને એથી હવે તમારા જાણવામાં આવ્યું હશે કે, અમારા ઠાકુર મહારાજ કેવા વિદ્વાન અને પૂરા પંડિત છે તો! પણ અમારે જે વાત પૂછવાની છે તે એ કે, અમારા પંડિતજીની દાંડીના વાળને આટલી સંભાળથી તમે પછેડીના છંડામાં બાંધી લીધો, તેનું શું કારણ છે વારુ?” પંડિતે એ પ્રશ્નનું ઉત્તર આપ્યું કે;—“એમ કરવાનું એક ખાસ કારણ છે. એ વાળ મારા હાથમાં આવવાથી હું કેટલો બધો પ્રસન્ન થયો હતો અને કેટલી સંભાળથી એ તેને જાળવી રાખ્યો છે, એ તો તમે પોતાની દૃષ્ટિથી જોઈ ચૂક્યા છો, એટલે અધિક વિવેચનની આવશ્યકતા નથી. આમ કરવાનું કારણ એ છે કે, એ વાળમાં એક મહાન અલૌકિક ગુણ અથવા ચમત્કાર સમાપ્તો છે.” આતુરતા વધવાથી ગામડિયાઓએ પૂછ્યું કે;—“પણ મહારાજ, અમને જણાવશો કે તે શો ચમત્કાર છે?” પંડિતે નિરાશાદર્શક સ્વરથી કહ્યું કે;—“પણ એ ચમત્કારને જાણવાથી તમને શો લાભ થવાનો હતો? કારણ કે, તેમની દાંડીના ખીન્ને વાળ તો કાપને મળી શકે તેમ છે જ નહિ. એ તો સ્વાભાવિક રીતે તેમની દાંડીમાંથી ઉખડીને તેમના એક વાળ નીચે પડી ગયો અને તે મારા હાથમાં આવી ગયો, એ મારા મોટા જાગ્યો! જો એ વાળ તેમની દાંડીમાં જ હોત, તો તેને મેળવવાનું જાગ્ય જાગ્યે જ મને પ્રાપ્ત થાત.” આથી તેમની ઉલ્લેખમાં બેઠેર શ્રદ્ધિ થઈ અને તેથી તેણે આગ્રહ કરીને પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા કે;—“કૃપા કરીને એ વાળમા રહેલો ચમત્કાર અમને જણાવો; અમે એ વાળ મેળવી શકીશું કે કેમ, એનો વિચાર અમારે કરવાનો છે.” તેમના આવા આગ્રહને જોઈને આગમનુક પંડિતે કહ્યું કે;—“વારુ ત્યારે ધ્યાન ગળીને સંત્રાજી. આ વાળમાં જે ખાસ ચમત્કારિક ગુણ છે તે એ કે, તમે પોતાના પંડિતની જે વિદ્યા અને શુદ્ધિમતાથી ગુરુ થઈ ગયા છો, તે વિદ્યા અને

સુદ્ધિમાતા કેવળ આ કેસમાં જ સમાવડી છે. એ પંડિતજીની દાદીને એક વાળ જોના હાથમાં આવે, તે મનુષ્ય એ પંડિતના જેવો જ મહા સુદ્ધિમાન અને વિદ્યાસાગર બની જાય, એમાં જરા પણ સંશય નથી; અને તેને પછી ફાઈ પણ વસ્તુની ખોટ રહે તેમ નથી. એ દૃઢ ધરાવનારનો રાજા પણ સત્કાર કરે છે અને લોકો તેને અતીક્રિક વ્યક્તિના નામથી ઓળખે છે, વળી એ કુતલમાં માત્ર આટલો જ ચમત્કાર ॥ એમ નથી, કિંતુ એમાં બીજા પણ અનેક અદ્ભુત યુક્તિ સમાવડા છે, અને તેમની સંખ્યા એટલી મોટી છે કે, તે સર્વનું વિવેચન કરવા જેટલો અત્યારે મારી પાસે સમય નથી. જો એ વાળ તમને મળી શકશે, તો એના ચમત્કારો પોતાની મેળે જ તમારા જાણવામાં આવી જશે. જો તમે દરેક પાસે એવા એક એક વાળ દોય, તો કેતું સારું! તમારા ભાગ્યને એથી તાકાળ ઉદય થઈ જાય! જો તમારા મારા વચનમાં વિશ્વાસ ન બંધાતો હોય, તો તમારા પંડિતને જ એ વિશે પૂછી જોજો, એટલે સત્ય હશે તે જણાઈ રહેશે. પોતાની દાદીના કેસ કેવા ચમત્કારિક છે, એ પંડિતજી પોતે સારી રીતે જાણે છે; પણ તમે બધા તેમના જેવા સુદ્ધિમાન થઈ જાઓ, એવી તેમની ઇચ્છા ન હોવાથી તેઓ એ બેદ તમને જણાવતા નથી!”

આ વાર્તા સાંભળીને બધા ગામડિયા ભેગા મળીને પોતાના પંડિતજી પાસે દોડી ગયા અને પોત્કાર કરીને કહેવા લાગ્યા કે:—“હાકુર મહારાજ, કૃપા કરીને અમે દરેકને તમારી દાદીમાંના અકેકો વાળ આપો.” પંડિતજીએ કહ્યું કે:—“એથી તમને શો લાભ થવાનો હતો? દાદીના વાળ તે વળી કોઈને અપાતા હશે?” આ જવાબથી ગામડિયાઓનો નિશ્ચય થયો કે, “અવાસી પંડિતે જે કંઈ કહ્યું તે સત્ય છે.” અને તેથી તેમણે કહ્યું કે:—“લાભ થાય કે ન થાય, પણ અમે બધાને તમારી દાદીના એક એક વાળ આપો.” પંડિત બોલ્યા કે:—“શું વાળને ઉખેડીને તમને આપું? તમારી ચૂર્બીતાની સીમા થાય છે, માટે એ વાતને આટલેથી જ માંડી વાળો. મારી દાદીના વાળ મારાથી આપી શકાય તેમ નથી.” પંડિતજી વાળ આપવામાં જેમ જેમ વધારે આનાકાની કરતા ગયા, તેમ તેમ તે વાળના ચમત્કાર વિશે ગામડિયાઓનો દૃઢ નિશ્ચય થતો ગયો અને ગમે તે ઉપાય કરીને તે વાળને મેળવવાના દૃઢ વિચાર પર તેઓ આવતા ગયા. ધીમે ધીમે જે લોકો ચારખાઈસલામાંથી બહાર પોતપોતાને ઘેર ચાલ્યા ગયા હતા, તેમના કાનોમાં પણ પંડિતજીના કેસના ચમત્કારની વાર્તા જઈ પહોંચી અને તેથી તેઓ પણ આવી અલભ્ય વસ્તુની પ્રાપ્તિના પ્રસંગને વ્યર્થ ન જવા દેવામાટે ત્યાં આવી પહોંચ્યા. સર્વ

જનો, સાથે મળીને ગરીબ, બ્રાહ્મણની દાદીના વાળ બિએડવા, મંડી ગયા અને તેથી પીડા પામીને ગ્રામપંડિતજી;—“ત્રાહિ, ત્રાહિ! સહાયતા, સહાયતા—કાઈ બચાવે, ખૂન થાય છે, ગરીબ બ્રાહ્મણ માર્યો જાય છે!” ઇત્યાદિ પોકાર કરવા મંડી ગયા. ગ્રામસી પંડિત પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યો હતો, તે લોકોને હિતેજને આવેતો કહેવા લાગ્યો કે;—“બધા ગૃહસ્થો, આ અલબ્ધ પ્રસંગને હાયમાંથી જગા દેશો નહિ; કારણ કે, આવો પ્રસંગ વારંવાર હાયમાં આવવાનો નથી! હું તમને કહેતાં જૂલી ગયો હતો અને તે એ કે પંડિતજીની દાદીના વાળ કરતાં મૂંઝોના વાળ વળી વધારે ચમત્કારિક છે, અને તેથી વાળ લીધા વિના કાપએ પણ પાછા ફરવું નહિ.” આ વખતે ઉલ્લા આવનારમાટે ગ્રામપંડિતજીની દાદીને વિશેષ ભાગ અવશિષ્ટ રહ્યો નહોતો, એટલે તેમણે તેમની મૂંઝોના વાળ પર હાય અલાવવા માંડ્યો. જોતજોતામાં મૂર્ખ પંડિતજી અર્ધમૃત થઈને રસ્તામાં લાંબા થઈને પડી ગયા. અને તે જોઈને હૃદયમાં આનંદની ભૂમિ જીજ્ઞાસા પ્રગળી પોડને બાહ્યોને આલવાની આજ્ઞા આપી દીધી. ક્ષણે જે ક્ષણમાં તે તે પાસખી ત્યાંથી અદ્વચ્ચ થઈ ગઈ, ઘટમંગલાદેવીની પૂજની પૂજાહુતિ એવા પ્રકારે થઈ અને મૂર્ખને મૂર્ખનાની યથોચિત શિક્ષા મળી ગઈ.

આર કવિરાજ

એક વિશિષ્ટ ગ્રામમાં આર બાંધવો વસતા હતા. જો કે જાતિથી તેઓ બ્રાહ્મણ હતા, પરંતુ તેમને લખતાં વાંચતાં પણ આવડતું નહોતું અને તેથી કાઈ પણ રીતે ધનેપાર્જન કરવામાં તેઓ અશક્ત હતા. અધૂરામાં પૂરું આરે ભાઈ પરણેલા હતા અને તેમની સ્ત્રીઓ, ધરણી ગાંડાં પહેરવાની વાત તો છેદી રહી, પણ વખતસર ખાવાને અન્ન અને પહેરવાને સાધારણ વસ્ત્ર પણ ન મળવાથી વારંવાર ઘરમાં કલેશ થયાં કરતી હતી. તેઓ પોતાના પતિઓને જ્યારે ને ત્યારે કહ્યા કરતી હતી કે;—“તુઓને—અનેક બ્રાહ્મણો રાખના દરબારમાં જાય છે; અને માન એક કે બે કવિતા બોલવાના બદલામાં સેંકડો અને દળરો રૂપિયા દર્શણ તરીકે લાવે છે. ત્યારે તમે પણ તેમ સામાટે નથી કરતા વારુ?” એના ઉત્તરમાં તેઓ એમ જણાવતા હતા કે;—“તે દરબારમાં જનારા બ્રાહ્મણો જેવા અમે વિદ્વાન નથી, તેમ જ અમે કવિતા રચી શકતા નથી, એટલે દરબારમાં જઈને કરીએ શું? તાળીઓ વગાડીએ? ત્યાં જવાથી અમને શો લાભ થવાનો દત્તો વારુ?” પરંતુ બાપડીઓ કાંઈ તેમના આવા જવાબથી પોતાના દહને ત્યાંથી દે તેડી નહોતી. એટલે છેડે આરે બાહ્યોએ કંટાળીને પોતપોતાની સ્ત્રીઓને વચન આપ્યાં

કે, તેઓ દરબારમાં જઈ, અને રાજાને કવિતા સંભળાવીને દબરોની દરિયા તાવશે.

અર્થાત્ પોતાના વચન પ્રમાણે ચારે બાંધવો રાજા પાસે જવાને પોતાના મામમાંથી નીકળ્યા, અને રાજધાનીમાં આવી રાજસભામાં તેમણે પ્રવેશ કર્યો. ચાર બાંધવોને આવેલા જોઈને રાજાએ તેમને સારો સત્કાર કર્યો અને તેમનાં ત્યાં આરવાનું કારણ પૂછ્યું. ચાર બાંધવાએ જણાવ્યું કે:—“અમે ચાર જણ આપને અમારી કવિતા સંભળાવવા માટે આવ્યા છીએ.” એટલે રાજાએ કહ્યું કે:—“મને જણાવતાં શોક થાય છે કે, આજે તો સભાના વિસર્જનના સમય આવી શક્યો છે, એટલામાટે આવતી કાલે પધારજો, એટલે હું આનંદથી આપની કવિતાનું શ્રવણ કરીશ.” ચારે બાંધવો ત્યાંથી નીકળ્યા, અને રાજાના મહાલયની નિકટમાં જ ઢાંધને ત્યાં જોતારો કરીને રાત્રિના સમય તેમણે વીતાડી દીધી. પ્રભાતમાં વહેલા જાગીને તેઓ પાસેના એક તળાવ પર હાથ પગ ધોવા અને ન્હાવામાટે ગયા. ત્યાં તેઓ એક ખીજને ઉદ્દેશી કહેવા લાગ્યા કે:—“આપણે આજે રાજા આગળ આપણી કવિતા ગાઈ સંભળાવવી છે અને કવિતાની રચના તો આપણે કરી નથી; ત્યારે ગાઈશું શું વારું?” આ એક ગંભીરતામય વિષય હતો અને તેથી તેમણે તળાવના તીરપ્રાંતમાં બેસીને પોતાનાં ત્રિમ મસ્તકોને કવિતાના ધ્યાનમાં એકાગ્ર બનાવી દીધાં. એટલામાં રક્તવર્ણ બાહરવિના પૂર્વ દિશામાં ઉદય થયો અને તેને જોઈને સહુથી મોટા બાંધવે અચાનક જાગીને ઉદ્દગાર કાઢ્યો કે:—“આપણું કામ યર્ષ ગયું; મારી કવિતા તેવાર છે.” “ત્યારે તે સંભળાવ તો ખરો!” ખીજ ત્રણે આતુરતા બતાવી. એટલે મોટા બાંધવે પોતાની અલૌકિક કવિતાકૃતિનો નીચે પ્રમાણે તેમને ઉચ્ચાર કરી સંભળાવ્યો:—

“પૂર્વ દિશામાં ઉગતા સૂર્યની છતાં લાલ એવી ભાળી;

ત્રાંભાની તેવાર કરેલી જાણે નવીન એ યાળી!”

ત્રણે બાંધવોએ કવિતા સાંભળી અને મોટા બાંધવે અલૌકિક શુદ્ધિ વિશે દ્વેષ ઉત્પન્ન થવાથી તેઓ પાછા એકાગ્રતામાં લીન થઈ ગયા. ખીજે બાંધવે આમ તેમ દષ્ટિપાત કરતો હતો, એવામાં જે ઉદ્યાનમાંનાં પુષ્પો રાજાના ઉપયોગમાટે મોકલવામાં આવતાં હતાં, તે ઉદ્યાન તરફ તેની નજર ગઈ. એ ઉદ્યાન સુંદર સૌન્દર્યવાળાં પુષ્પોથી ભરેલું હતું. તરત તેણે પણ પોકાર કર્યો કે:—“બાંધવો, આપણો હેતુ પણ સિદ્ધ થઈ ચૂક્યો છે; કારણ કે, આપણી કવિતાને પણ આપણે જ-મ આપી ચૂક્યા છીએ.” “ત્યારે તો બાંધવે, તે કવિતા સત્તર અમને સંભળાવો.” ખીજ બાંધવોએ માગણી

કરી. એટલે તેમના આગ્રહને માન આપી ગંભીર મુદ્રાથી દ્વિતીય બાંધવે નીચે પ્રમાણે પોતાની કવિતાના ઉચ્ચાર કરી સંભળાવ્યા;—

“આ હજાનમહીનાં પુષ્પો જેપર પડતી આ આંખો;
જલુપ છે એવાં યોગાં કે જાણે ભરવાની પાંખો!”

એટલામાં નીજ બાઇએ તળાવના પાણીમાં ધુવનાં ઝાડનો એક કટકો તરતો જોયો. તેણે તરત જગા થઇને તે કટકો ઉપાડ્યો અને તેને દર્શાવ્યો. તેમાં પાણીનો સંચાર થવાથી તે ફૂલીને જડો થયો હતો અને કાળીને જ્યારે તેમાંનું પાણી કાઢી નાખવામાં આવ્યું ત્યારે તે બહુ જ ફૂલ થઈ ગયો. આ ચમત્કારને જોઈ તૃતીય બંધુના હૃદયમાં તત્કાળ પ્રેરણાનો આવિર્ભાવ થયો અને તેથી તે પણ પોત્કાર કરીને બાકી બીક્યો કે;—“બાઈ, આપણે પણ પાર પડોયી ગયા અને આપણી કવિતા પણ તમાર છે.” બીજા બાઇએએ કહ્યું કે;—“સારે તે અમને સંભળાવવામાં વિદ્રવ્ય કરવાની અગત્ય નથી. સત્વર સંભળાવો.” બાઇએના આ આગ્રહને વશ થઈ તૃતીય બંધુએ ખતી શકે તેટલી ગંભીર મુદ્રા અને ગંભીર સ્વરથી તે કવિતા નીચે પ્રમાણે બાકી બતાવી;—

“હતો જૂનનો કટકો જડો જ્યારે એમાં હતું પાણી;

નિશ્ચયતા પાણીને ફલતા એની સત્વર ફેલાણી!”

હવે સત્વથી કનિષ્ઠ બંધુના હૃદયમાં પ્રેરણાનો આવિર્ભાવ થયારે થાય છે, એની વાટ જોતા તે ત્રણે બાંધવો બેઠી રહ્યા; પણ તેમની આશા સફળ થઈ નહિ. સમય તો પાણીના પ્રવાહની પેઠે ચાલ્યો જતો હતો; એટલે તેઓ ઉઠ્યા, ન્હાયા, નાશતો કર્યો અને પછી રાજાના દરબારમાં જવાને નીકળ્યા. મોટા ત્રણ બાઇએ હિંમતમાં હતા અને તેથી જાણે રાજા તેમની કવિતા સાંભળીને મહા પ્રસન્ન થયો છે, સંકડો રૂપિયા ધનામ તરીકે આપવાનો તેણે હુકમ ફર્માવ્યો છે અને તે રૂપિયા ઘેર સર્જી જતાં બાપડીએ બોવારણા લઈ લઇને તેમનાં વખાણ કરી રહી છે, એવાં એવાં મનોરાજ્યોનું તેઓ દર્શન કરવા લાગ્યા. માત્ર સર્વથી કનિષ્ઠ બંધુ મહા નિરાશાના સાગરમાં ઝડે બેસી ગયો હતો. રાજાએ આગત દિવસ પ્રમાણેનો જ તેમને યોગ્ય આવકાર આપ્યો અને યોગ્ય આસને બેસાડ્યા પછી કવિતા સંભળાવવામાટેની માર્ચના કરી. પ્રથમ યોગ્ય બંધુ ઉઠ્યો અને બહુ જ દલતાથી પોતાની બનાવેલી કવિતા ગાઈ સંભળાવી. રાજાએ અપ્રસન્ન થઈને તેને તરત સભામાંથી બહાર દાંડી કાઢવાનો પ્રદરીને હુકમ ફર્માવ્યો. હવે બીજા બંધુનો વારો આવ્યો. મોટા બાઇની કવિતાનું આખું પરિણામ જોવા હતાં પોતાની કવિતાની કિતમના વિશે તેને સંકો હતો જ નહિ; પરંતુ કવિતાના ઉચ્ચાર કર્યા પછી તેની દયા પણ મોટા બાઇની દયા જેવી જ થઈ. બે બાઇની

આ રીતે થઈ જતાં ત્રીજા બાઈની દિમંત ડગી નહોતી. તેણે પોતાની કવિતાનો ઉચ્ચાર કર્યો, પણ હજી તો તે કવિતા બોલી પણ રહ્યો નહોતો, એટલામાં સિપાહીનો હાથ તેની ગર્દન પર આવી પણ અને આ ગોટાગાનો હજી તો તે વિચારજ કરતો હતો, એટલામાં તો તેણે પોતાને સજામાંથી બહાર હાંકી કંટાળો અને રસ્તામાં બહાર બેઠો જોયો. આ બધા નાટકને જોઈને ચોથા બાઈના હૃદયમાં એક અદ્ભુત પ્રેરણાનો સંચાર થયો અને તેથી તે જોયો થઈ વિનયથી રાજાને ઉદ્દેશી કહેવા લાગ્યો કે:—“મહારાજાધરાજ, મારી કવિતાનો હું ઉચ્ચાર કરું કે કેમ?” રાજા હવે કંટાળી ગયો હતો એટલે તેણે કહ્યું કે:—“તમારી ઇચ્છા હોય તેમ કરો. તમારા ત્રણ બાઈઓને શું ઇનામ મળ્યું, એ તો તમે જોયું જ છે. હવે જો એવું જ ઇનામ મેળવવામાં તમને વાંધો ન હોય, તો બન્ને પોતાની મૂર્ખતાનું પ્રદર્શન કરી બતાવો.” “જો બાગમાં હશે તે જ મળશે” એમ કહીને ચોથા બાઈએ પોતાની કવિતાનો નીચે પ્રમાણે ઉચ્ચાર કર્યો:—

“જો બાગમાં કે મૂર્ખના સરદાર ચારે બાઈ છે;
ચોખ્ખા ગણેશ જો બધા કુદિ ન એમાં કાંઈ છે!”

રાજાએ આ કવિતા સાંભળતાંની સાથે જ ઉદ્માર કાઢ્યો કે:—“આ તમારું સત્યઆપિત્વ અવશ્ય પ્રશંસાને પાત્ર છે; અને એથી તમને એના ચોખ્ખા બદલી અવશ્ય મળવો જ જોઈએ.” એ પ્રમાણે બોલી અંતઃકરણ-પૂર્વક હસીને રાજાએ પોતાના કાયાધ્યક્ષને એ વિષયે એક સ્ત્રી રૂપિયા ઇનામ તરીકે આપવાનો હુકમ આપી દીધો; અને તે સાથે આશા આપી કે:—“જો ઘણી પણ જરૂર પડે તો આવજો; કવિરાજ!” એવી રીતે ન્હાના બાઈનો વિજય અને મોટા ત્રણ બાઈનો પરાજય થયા પછી ચારે બાઈઓ પાછા ઘાએલા મૂળા જેવા ઘેર આવી લાગ્યા અને કવિતાનો છંદ છાંદીને મનુરી કરી પેટ ભરવા લાગ્યા. વિદ્યા વિના નર પણ કહેવાય છે, તે કાંઈ જોતી વાત નથી.

જે પગના પશુ

એક વિશિષ્ટ દેશના રાજાએ પોતાના એક મિત્રને—કે જે એક ખીજા દેશનો રાજા હતો—કહ્યું કે:—“મારા પર ત્રણ જે પગના પશુ મોકલી આપજો.” એટલે તે રાજાએ પોતાના મુખ્ય પ્રધાનને બોલાવીને કહ્યું કે:—“પ્રધાનજી, જગત્માંનો એવો દેશ કયો છે કે, જ્યાંથી આપણને જે પગના પશુઓ મળી શકે?” એના ઉત્તરમાં પ્રધાને જણાવ્યું કે:—“મહારાજ, એ વિશે વિશેષ ચિંતા રાખવાની કશી પણ આવશ્યકતા નથી, આપણા પોતાના

રાત્રીમાંથી જ એવા બેપગા પશુ જોટલા જોઇએ તેટલા મળી શકે તેમ છે.” રાત્રીએ આશ્ચર્યચકિત થઇને કહ્યું કે;—“આ તમે શું જાણો છો?” પ્રધાને પુનઃ કહ્યું કે;—“ત્યારે હું એનો આચને અત્યક્ષ પરિચય કરાવી દઉં છું.” આમ બેાલીને પ્રધાન ચાલ્યો ગયો અને પાસેના એક ગામડામાંથી ત્રણ પંડિતોને લઇને સત્તર જ પાછો રાત્ર પાસે આવી પહોંચ્યો. એ ત્રણ પંડિતો શાસ્ત્રવિષયક જ્ઞાનમાં અત્યંત નિષ્ણાત હતા. એટલે તેમને જોઇને રાત્રીએ પૂછ્યું કે;—“આપણને જે વસ્તુની આવશ્યકતા હતી તે આ છે?” પ્રધાને ઉત્તર આપ્યો કે;—“જી હા, મહારાજ, એ જ છે.” રાત્ર જો કે આશ્ચર્યચકિત થયો, છતાં તેણે તે પંડિતોને કહ્યું કે;—“અમુક રાત્ર તમારા દર્શનનો લાભ મેળવવા ઇચ્છે છે, તે મારો મિત્ર છે, એટલામાટે મારાપર કૃપા કરો અને તેની પાસે જાઓ.” આમ કહીને રાત્રીએ પ્રવાસમાંના આવશ્યકીય વ્યવમાટે તેમને ઇટલુંક દ્રવ્ય આપ્યું. રાત્રને તે પંડિતોએ દ્રવ્ય લઇને આશીર્વાદ આપ્યા અને પાછા તેઓ પોતાપોતાને ઘેર આવી લાગ્યા. સાર પછી એક સારો દિવસ અને શુભ સુહૃત જોઇને તેઓ પોતાના પ્રવાસમાં નીકળી પડ્યા.

તેઓ ઇટલાક ગાઉનો પથ કાપી ગયા પછી એક ગામડા પાસે આવી લાગ્યા અને ત્યાં જોજનનો સમય થઈ જવાથી આગળ વધવા પડેલાં કાંઈક ખર્ચ લેવાનો તેમણે વિચાર કર્યો. બજારની પાસેના જ એક વિશાળ વૃક્ષની ઊંચામાં ઊંચાથી નાખીને તેઓ બેઠા અને જોઇતી વસ્તુઓ લેવામાટે બજારમાં ત્રણ જણમાંથી ટાણે જવું, એ વિશેનો જીદાપોદ કરવા લાગ્યા. ઉંચે જ પંડિત વૈદ્યકશાસ્ત્રમાં અગ્રીણ હતા, તેને બજારમાં મોકલવાનો નિશ્ચય કરી, તેને તેમણે એક રૂપિયો આપ્યો અને બજારમાં રવાના કરી દીધો. તે પંડિત બજારમાં જઈને ત્યાં દુકાનોમાં વેચાતી પ્રત્યેક વસ્તુનું ચક્રમતાથી નિરીક્ષણ કરવા લાગ્યો. અંતે બહુ જ વિચાર કરીને અને જુદીને અત્યંત પરિશ્રમ આપીને બજારમાંથી તે ત્રણ પટોલ લઈ આણ્યો, અને તેમાં જ તેણે આખો રૂપિયો ખર્ચ નાખ્યો. ખરીદી કરીને તે પાછો પોતાના સહચારીઓ પાસે આવી લાગ્યો. સવારથી તેમણે કાંઈ પણ ખર્ચ ન હોવાથી તેઓ જુલુક્ષિત બની ગયા હતા અને તેથી માત્ર ત્રણ પટોલ જ લાવેલાં જોઇને તે બન્ને એ વૈદ્યવિદ્યાપાર-ગત પંડિતરાજપર ધણી જ ગીડાર્થ ગયા. પછી તે બજારમાં ગયેલા પંડિતે જ્ઞાન આપ્યો કે;— “આ પટોલ વિના બજારમાં લાવવા જેવું બીજું કાંઈ હવું જ નહિ.” એમ કહીને તેણે વૈદ્યકશાસ્ત્રમાં આ પ્રમાણ બતાવ્યું;— “કપ વિષ્ણુરો મત્સ્યઃ પટોલં ત્રિદોષં દરેત્” એટલે કે, ‘માનસનો આદાર કપ અને પિત્તને ઉપજાવે છે અને પટોલ ત્રણે દોષોનું દરણ

કરે છે." આ પ્રમાણે આવીને તેણે કહ્યું કે;—"તમે શું એમ ધારો છો કે, હું દિવસ અને રાત વેચકશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કર્યાં કરું છું, છતાં કઈ વસ્તુ આરોગ્યનાશક અને કઈ વસ્તુ આરોગ્યવર્ધક છે, એટલું પણ મારા જ્ઞાણમાં નહિ હોય? જ્યારે આ વસ્તુઓ મેં બજારમાંથી ખરીદી, તે વેળાએ આ વાર્તા બરાબર મારા ધ્યાનમાં હતી. આવો, બેસી જાઓ અને ખાવા માંડો. આપણે ત્રણ છીએ અને પટોલ પણ ત્રણ ૩ અને એ ખાવાથી આપણા આરોગ્યને કશી પણ હાનિ થવાનો સંભવ નથી." હવે ખાધા વિના તેમનો બીજો કોઈ ઉપાય જ નહોતો. બીજું કંઈ ન હોવાથી પટોલ ખાધને જ તેમણે પોતાની કુધાના અગ્નિને શાંત કર્યો.

આવી રીતે વિશ્રાંતિ અને આહારથી તાજ તથાના થઈને પુનઃ તેમણે પોતાના પ્રવાસનો પ્રારંભ કર્યો. ચાલતા ચાલતા તેઓ એક નદીના તીરે આવી લાગ્યા. નદીમાં પૂર આવ્યું હતું અને તેથી પાર જવાનું સાધન તેઓ શોધવા લાગ્યા, પણ તેવું કંઈ પણ સાધન તેમને મળી શક્યું નહિ. તેમની સાથે એક નોકર હતો, તેને તેમણે કંઈ નોકા હોય તો તેની તપાસ કરવાને મોકલ્યો. નોકર બિચારો ચારે દિશામાં તપાસ કરી આવ્યો; પણ તેને ક્યાંય નોકા મળી શકી નહિ. કેટલીક વાર પછી આવીને તેણે એ સમાચાર પંડિત ત્રપુડીને સંભળાવ્યા. તેઓ ધણીવાર સુધી નદીના તીરે વિચાર કરતા અને પ્રવાહને જોતા બેસી રહ્યા, એટલામાં વડનું એક પાંદું પાણીમાં તરતું તેમને દેખાયું. એટલે તેને જોઈને પ્રાચીનશાસ્ત્રનું જ્ઞાન અભાધ શાંત હતું, તે પંડિત કહેવા લાગ્યો કે;—"જ્યારે પ્રલયના સમયમાં આ સમસ્ત પૃથ્વીપર પાણી ફરી વળ્યું હતું ત્યારે ઈશ્વર પોતે વટજૂશના પર્યુપર આરુઢ થયા હતા, અર્થાત્ એથી આ વટપર્યુ આપણને અવરજ રહામે પાર પડેલાંદી દેશે. આવો એટલે આપણે એ પર બેસી જઈએ." એના ઉપદેશને અનુસરીને બાકીના બે પંડિતો અને નોકર બધાએ મળીને વડના પાંદડાપર પગ મૂક્યા અને તે સાથે તેઓ પાણીમાં જઈ પડ્યા. પછીથી મોટી મુસીબતે ત્રણ પંડિતો તરીને રહામે પાર નીકળ્યા. પણ બિચારા નોકરના માથાપર ભારી ગાંસડી હોવાથી તે તરી ન શક્યો અને તેથી પ્રવાહમાં તણાઈ ગયો. તેને ડૂબતો અને તણાતો જોઈને એક જ્યોતિર્ધિમાયણ પંડિત બોલ્યો કે;—"બસ, આના અધ્યુષ્યની આજે સમાપ્તિ થઈ છે. મેં ગણિત કરીને જોતાં મને જણાયું કે, એ શનિની સત્તામાં આવી ગયો છે, એટલે હવે એનો ઉદ્ધાર થવો અશક્ય છે." આ સાંભળીને બીજો પંડિત શાસ્ત્રનું પ્રમાણ આપી બોલ્યો કે;—"સર્વનારો સમુત્પન્ને અર્ધે ત્યજાતિ પંચિત્તઃ" અર્થાત્ "જ્યાં સર્વ વસ્તુનો નાશ થતો હોય, ત્યાં

સુદ્ધમાન મનુષ્ય પોતાની ઇચ્છાથી જ અર્ધ વસ્તુનો ત્યાગ કરી દે છે ।” એટલામાટે આ નોકરના અર્ધ સરીરને બચાવીને જ આપણે સંતોષ માની લેવો જોઈએ; કારણ કે, આ સર્વનાશનો પ્રસંગ આવીને ઉપસ્થિત થયો છે.” આમ કહીને છરી કાઢી તેવડે તેણે બિચારા ગરીબ નોકરનું મારું કાપી લીધું અને ધડને પ્રવાહમાં વહી જવા દીધું.

તેઓ હવે જેમ અને તેમ ઊતાવળથી ચાલવા લાગ્યા, તોપણ જ્યારે તેઓ રાત્રના મહાલય ખાસે આવી લાગ્યા ત્યારે સંધ્યાનો સમય થઈ ગયો હતો. બીજા કોઠાના આશ્રય ન હોવા છતાં પણ તેમણે મહાલયમાં પ્રવેશ ન કર્યો, કારણ કે, સર્વ સમય રાત્રના દર્શનમાટે યોગ્ય અને લાભદાયક હોતો નથી, એ તત્ત્વને તેઓ સારી રીતે જાણતા હતા. આવી ધારણાથી જ પંડિતેએ જ્યોતિર્વિદ્ધ પંડિતને ગણિત કરી રાજ-દર્શનમાટેના યોગ્ય સમયનો નિશ્ચય કરવાની સૂચના આપી. જ્યોતિર્વિદ્ધ ગણિત કરીને કહ્યું કે;—“જોવો યોગ્ય સમય મધ્યરાત્રિ પછી આવે છે.” એથી તેઓ તે સદ્ગુણધારક વેળાની વાટ જોતા એક ધૂપી જગ્યામાં બેસી બેઠા. મધ્યરાત્રિનો સમય થયો અને તે સાથે તેઓ રાત્રને મળવા જવાને તૈયાર થઈ ગયા. તેઓ ચાલ્યા જતા હતા, એટલામાં એક બીજા બેને ઉદ્દેશી કહ્યું કે;—“આપણે કોઈ શુભ માર્ગમાં યદન રાત્રના મહાલયમાં પહોંચવું જોઈએ.” આવા વિચારથી તેઓ મહાલયના પાછલા ભાગમાં જ્યાં જાગરુ હતાં ત્યાં ગયા અને તે માર્ગથી તેમણે મહાલયમાં પ્રવેશ કર્યો. તેઓ સીધા સડસડાટ કરતા ઉપર ચાલ્યા ગયા અને ત્યાં તેમણે રાત્રને નિદ્રાવશ થયેલા જોયા. તે પોતાના શયનમંદિરમાં એક પદ્મગર રૂતેનો હતો અને બીજા પદ્મગર તેની મહા-સ્વરૂપવતી રાણી નિદ્રાવશ થઈ હતી.

— આચારક એમાંના એક પંડિતના હૃદયમાં કાંઈક સ્ફુરણ થઈ આવતાં તેણે કહ્યું કે;—“આપણે મહિન સ્થાનમાંથી આવેલા હોવાથી આપણાં સરીર મહિન અને અપવિત્ર થયાં છે, એટલામાટે રાત્રને મળ્યા પહેલાં જો આપણે સ્નાન કરી લઈએ તો સારું કે નહિ? સારું તો ખરું જ; પણ નહાવામાટે જળ જોઈએ તે ક્યાંથી લાવવું?” આ વારતાં સાંભળીને બીજા પંડિતે કહ્યું કે;—“એ વિશે આપણને ચાલમાંથી કોઈ સદાપતા મળી શકે કે કેમ, એનું આપણે ચરતોફાન કરવું જોઈએ.” એટલે ત્રીજે પંડિત તરત નીચે દોળો અને પોતાના પુરનકને બનાડી લાંબા વખત સુધી ધારેલી વસ્તુને ચાલમાં શોધવા લાગ્યો. ત્યાર પછી પાછો આવીને તે કહેવા લાગ્યો કે;—“હા-ચાલમાં એનો પણ ખુમારો છે! માત્રો તો ખરેખર રત્નની ખાણ જ છે. એમાંથી પ્રત્યેકને પોતાની ઇચ્છિત

‘વસ્તુ ગળી આવે છે.’ મારી પાસેના શાસ્ત્રમાં એમ લખેલું છે કે, ત્રી એક સરિતા છે, એટલામાટે આ રાણીરૂપ સરિતામાં જ આપણે સ્નાન કરીને શુદ્ધ થઈ શકીએ એમ છે.” આ નિર્ણય ચર્તાની સાથે જ ત્રણે જણુ જનણે નદીના જળમાં દૂદકા મારતા હોય તેમ રાણીના પર્વગપર દૂદકા મારવા મંડી ગયા. આ કાલાહલે રાણીને જગાડી દીધી અને રાજ પથુ જાગી ઊઠ્યો. રાજાએ તેમને પૂછ્યું કે;—“તમે કાણ છો?” એટલે તેમણે શાસ્ત્રમાંના સ્લોકના ઉચ્ચારથી રાજાને સંબોધીને પોતાના ત્યાં આવવા વિશેને અને માર્ગમાંની પોતાની પાંડિત્યપૂર્ણ કૃતિઓના ઇત્યંબૂત વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યો. રાજા તેમની કથા સાંભળી પેટ ભરીને હસ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે;—“મારા મિત્રે ખરેખર મારી ઇચ્છા પ્રમાણેની જ વસ્તુ મોકલી આપી છે; પણ પૂજ્ય પંડિતે, હવે તમે જઈને જરા આરામ લેશો કે? આવતી કાલે સભામાં તમારો યોગ્ય સત્કાર કરીને તમને પાછા વિદાય કરીશું.” આમ કહીને રાજાએ હાથ તરત તો તેમને વિદાય કરી દીધા અને બીજે દિવસે તેમને સભામાં જાણાવી તેમના પાંડિત્યને સર્વને પરિચય કરાવીને વાટખર્ચી આપી તેમના સ્થાને જવાને સ્વાના કર્યા. એવા વિધાતક પંડિતાને પોતા પાસે કાણુ રાખે વારુ? એ બે પગના પશુ નહિ, તો બીજું શું? ‘બહુમા પથુ ગહુમા નહિ,’ એનું આ પ્રત્યક્ષ ઉદાહરણ!

કંગાલની કળા

આગળના વખતમાં એક અમુક ગામમાં બ્રાહ્મણનું એક કુટુંબ વસતું હતું અને કુટુંબમાં માત્ર પતિ તથા પત્ની ઉપરાંત કોઈ ત્રીજું માણસ હતું નહિ. એક દિવસ તે બ્રાહ્મણની પત્નીને રોહિત* નામક

* બંગાળ અને કાશ્મીર આદિ પ્રદેશના બ્રાહ્મણો પણ મત્સ્ય આદિના આદાર કરે છે, એ સર્વ વિશુદ્ધ હોવાથી વિશેષ વિવેચનની આવશ્યકતા નથી. રોહિત એટલે લાલ. રોહિત સંસ્કૃત નામ છે અને એનું બંગાળી નામ ‘રુઈ’ છે. એ મત્સ્ય ન્યારે બંગામાં નવીન જલપ્રવાહ આવે છે, તે વેળાએ વધારે પ્રમાણમાં મળી આવે છે. સિંધમાં એ જ પ્રમાણે નવીન પ્રવાહના સમયમાં સિંધુમાંથી ‘પર્યા’ નામક મત્સ્ય નીકળે છે અને તે બહુ જ વખણાય છે. બંગાળીઓએ રોહિત મત્સ્ય ના શિદોભાગને બહુ જ ઉત્તમ ભક્ષ્ય તરીકે માને છે. એ રોહિત મત્સ્યને આકાર મોટો હોય છે, છતાં તે બેઝીરતામાં આદર્શ મનાય છે. સંસ્કૃતમાં એ વિશે એક શ્લોક છે અને તે નીચે પ્રમાણે;—

“અગાધજલસંધારી ન ગર્વે યતિ રોહિતઃ ।

અંગુલોદયમાત્રેણ સપરી પર્જાયતે” ॥

મત્સ્યના આહારની પ્રજા ધૃચ્છા થઈ આવી અને તેથી તેણે પોતાના પતિને કહ્યું કે:—“હાકુર, જે કૃપા-કરીને આપ રેહિત મત્સ્ય-મારામાટે લાવે, તો હું તેના લક્ષણથી મારી ધણી દિવસની ધૃચ્છાને, તમ કરું. અને રેહિતનો એક કકરો મળે, તો તેમાટે હું મારી પાસે જે કંઈ પણ દાણ, તે સર્વ આપી દેવાને તૈયાર છું.” સ્ત્રીની રેહિતમાટેની આવી પ્રજા ધૃચ્છાને જોઈને પત્નીમાં અગાધ પ્રેમ રાખનાર બ્રાહ્મણે, પત્નીને ગમે તે ઉપાયે પણ રેહિત લાવી આપવાનું વચન આપ્યું, પરંતુ ધરમાં પૈસા ન હોવાથી તે માગવાને બહાર નીકળી પડ્યો અને ડેટલાક ધરના ઉમરા ભાંગ્યા પછી બે રૂપિયા મેળવીને તે મત્સ્ય ખરીદવાને બજારમાં ગયો. ત્યાં તેણે એક વિશાલકાય રેહિત મત્સ્ય ખરીદ્યો અને ત્યાર પછી બીજી દુકાનોપર જઈને તે મત્સ્ય સાથે મેળવીને ખાવામાટે શાકપાન તથા અન્ય વસ્તુઓ પણ ખરીદી લીધી. હવે જ્ય બધી વસ્તુઓના બોલે એટલા બધા થઈ ગયા કે, મજૂર વગર લાગ્યે જ ઘેર પહોંચી શકે, અને એટલામાટે તે કંઈ મજૂરને શોધવા લાગ્યો. પણ બનાવ એવો બન્યો કે, જે મજૂરને તે બોલાવતો, તે તેની સાથે જોત્તે ઉપાડી જવાની નાજ પાડી દેતો હતો. મજૂર ન મળવાથી તે નિરાશ થઈ ગયો. એટલામાં તેની પાસે એક માણસ જોયો હતો, તેણે બ્રાહ્મણને કહ્યું કે:—“હાકુર મદાશય, જે આ રેહિત મત્સ્યમાંના થોડાક ભાગ મને ખાવામાટે આપો, તો આ તમારો બાર ઉપાડીને હું તમારી સાથે આવવાને તૈયાર છું.” બ્રાહ્મણે નિરુપાય થઈને તેની પ્રાર્થનાને સ્વીકાર કર્યો અને કહ્યું કે:—“જુલુ સારું, ત્યારે ઉપાડ જોત્તે અને ચાલ મારી સાથે. હું, પણ તારું નામ શું છે વાત?” તે મજૂરે જોત્તે પોતાના માથાપર ઉપાડીને એના જવાબમાં જણાવ્યું કે:—“હાકુર મદાશય, મારું નામ કંગાલ છે.” અને તે બ્રાહ્મણની પાછળ પાછળ ચાલવા લાગ્યો.

ત્યારે બ્રાહ્મણ પોતાને ઘેર આણ્યો, અને તેણે બજારમાંથી ખરીદેલી વસ્તુઓ અને બનારી, એટલે સ્ત્રીના દર્વ ઉજાગા મારીને બાનીમાંથી બહાર નીકળવા લાગ્યો. રેહિત મત્સ્યને જોઈને તે માંડી થેલી થઈ મધ અને પોતાને ત્યાં આજે રેહિતનોગળ થવાનું છે, એ વાત કંઈ પણ રીતે પોતાના પાંદેરાંઓને જણાવવામાટે તે તમપાપક ઘરા લાગી. ઉપર જે વાત જણાવવાની એક કુદિત શાંતી શાંતીને તે પોતાની

એક પાંડોશણ પોસે ગઈ અને કહેવા લાગી કે;—“ગોપી બહેન, તમે જરા ‘તમારી’ છરી આપશો કે? મારા એ બજારમાંથી આવે એક એટલા મોટાં શહિત લાવ્યા છે, કે અમારી છરીથી તે કાપી શકાય તેમ નથી, અને તેથી જ આસં મારે છરી માગવાને તમારી પાસે આવવું પડ્યું છે.” તે પાંડોશણ આઠણીએ એ સાંભળીને કહ્યું કે;—“આ છરી પડી છે, તે લઈ જાઓ.” મૂળ આઠણીએ છરીને નેહને કહ્યું કે;—“આ છરી તો અમારી છરી જેવડી જ છે, એટલે એ કંઈદામ આવે તેમ નથી. મારે વળી બીજા કાંઈને ઘેર બીજા માગવા જવું પડશે. શ્યે બેસો ત્યારે!” આમ કહીને તે બીજા પાંડોશણ પાસે ગઈ, ત્યાં મધ્ય છરીની માગણી કરી અને જ્યારે છરી આપવામાં આવી ત્યારે વળી પાછો તેના તે જ વધિ આઠણીએ કાઢી બતાવેલો. બેચી રીતે છરી માગવાના બહાનાથી તે પચીસ પાંડોશીને ત્યાં ફરી વળી અને શહિત મત્સ્યની વાર્તા બધાને કહી આવી. ઉવટે ઘેર આવીને પોતાની છરીથી જ તેણે મત્સ્ય કાપ્યો, તેને શાકભાજી સાથે રાંધ્યો અને ચોખા વગેરે બીજા વસ્તુઓ તૈયાર કર્યા પછી બોજનની તૈયારી કરવામાં આવી. પ્રથમ આઠણી મહાશયે બોજનને ન્યાય આપ્યો અને ત્યાર પછી આઠણીએ પેટ ભરીને આહાર કર્યો. ખાતાં પીતાં જે કંઈ વધ્યું, તે દાંડીને તેણે રાખી મૂક્યું અને ત્યાર પછી પતિ સાથે ચપનમંદિરમાં જઈને વિશ્રાંતિ લેવામાટે શય્યામાં પડી ગઈ.

કંગાલ જો કે બહુ જ નિરાશ થઈ ગયો, છતાં તે એવા વિચારોથી પોતાના મનને આશ્વાસન આપવા લાગ્યો કે;—“ચોડીવાર વિશ્રાંતિ લીધા પછી આઠણી પાછી ઉઠશે અને મને ખાવાનું આપશે.” એટલામાં તો આઠણી અને આઠણી બન્ને ગાઢ નિદ્રાને વશ થયાં, તોપણ કંગાલ પોતાના મનમાં કહેવા લાગ્યો કે;—“આઠણી વિચારી રાધવાના કામથી બીજું કંઈ હાય આપનાર ન હોવાથી બહુ જ કંટાળીને થાકી ગઈ હશે; એટલે તે જાગશે અને કંઈક તાજ તવાની થશે, એટલે અવસ્ય મને જોલાવશે અને બોજન કરાવશે.” પરંતુ આઠણી તો જાગી જ નહિ. ચોડીવાર પછી આઠણી જાગ્યો અને તેણે કંગાલને જોલાવી કહ્યું કે;—“કંગાલ, અહીં આવ અને મને કોઈ સારી વાર્તા સંભળાવ.” કંગાલને મનમાં કેવળ ઉપજેલા હોવાથી આઠણીનું એ કહેવું સાંભળ્યું ન સાંભળ્યું કરીને, જાણે તે પોતે જ પોતાના મન સાથે વાર્તાવાચ કરતો હોયની, તે પ્રમાણે જોલાવા લાગ્યો કે;—“આ હરિણ જે તણુ પડે દોડવું જાય છે, તેના પૂછવાને કેણુ પકડી શકે એમ છે? એવો શક્તિમાન કોઈ ન પડ્યો નથી.” આઠણે આ વાર્તા સાંભળીને પૂછ્યું કે;—“કંગાલ, આ હું

શું બોલે છે? તે પણ પગે દોડતું દરિયું ક્યાં છે વારુ?" એના જવાબમાં કુંગાલે જણાવ્યું કે;—"મહાશય, અત્યારે જ તેને અહીંથી મેં દોડી જતું જોયું." બ્રાહ્મણ તરત પોતાની રાધામાંથી બિચ્ચો અને હાથમાં એક લાકડી લઇને તે દરિયુની પાછળ જવાને ધરમાંથી બહાર નીકળી પડ્યો. તેના જવા પછી થોડીવારે તેની પત્ની નિદ્રામાંથી જાગી અને પતિને ન જોઇને કુંગાલને બોલાવી પૂછવા લાગી કે;—"કુંગાલ, મારા પ્રાણનાથ ક્યાં છે? આવે વખતે તેઓ ક્યાં ગયા છે, એની તને કાંઈ ખબર છે ખરી કે?" કુંગાલે મોઢું ઠાવતું રાખીને જવાબ આપ્યો કે;—"મને વધારે તો કાંઈ ખબર નથી, પણ હમણાં જ અહીં એક મનોહર તરુણી આવી હતી અને ઠાકુર મહાશય તેની સાથે ધીમા સ્વરથી કાંઈક વાતચીત કરતા બોલાહતા. એ પછી તે બન્ને આમ ક્યાંક ગયાં!" આ વાત સાંભળતાં જ બ્રાહ્મણી વાઘણની પેઠે બિચ્ચતી કહેવા લાગી કે;—"વેચારે પીટયાતું મોઢું બળે રચાતું! મને સૂતી મુઝીને પોતાની મા સાથે રમે રમવાને ચાલ્યો! હવે હું પણ એને બતાવી આપું છું કે, બાલકીના દેખતાં આવી નફદારી કરવાનું શું પરિણામ આવે છે તે!" એમ બોલી હાથમાં એક ડુંગર લઇને તે બ્રાહ્મણની પાછળ જઈ તેને પકડી પાડવાને દોડી.

ધરમાંની બન્ને પીડાઓ ટળી જવાથી કુંગાલ બાઈ રસોડામાં પહોંચ્યા અને ત્યાં બાત, ચાક તથા મસ્ય આદિ બોળવ પદાર્થોને એક થાળીમાં પીરસીને નીરતિ તેપર હાથ ચલાવવાનો તેણે આરંભ કરી દીધો. થોડીવારમાં જ બ્રાહ્મણ અને તેની પત્ની પાછાં આવી લાગ્યાં. તેમણે રસોડામાં દીવો બળતો જોઇને રસોડામાં પ્રવેશ કર્યો અને ત્યાં કુંગાલને બોળનપર હાથ ચલાવતો જોયો. બ્રાહ્મણે મહાક્રોધના આવેશમાં પોકાર કરીને કહ્યું કે;—"હશમખોર, અમારા રસોડામાં તું આ શો ધવો માંડીને બેઠો? તે અમારું આખું રસોડું અને આ બધું બોળન અમશયી નાખ્યું, એના તને જરા પણ વિચાર ન થયો કે?" એના બિતરમાં થાંતિને બળવીને કુંગાલ નમ્રતાથી કહેવા લાગ્યો કે;—"ઠાકુર મહાશય, આટલીવાર સુધી હું આપની ઉદારતાની વાટ જોઇને ખેસી રહ્યો અને ધાર્યું કે, આપ અવશ્ય મને જમવાનું આપશો; પણ આપ અને આપની પત્ની નિદ્રાવશ થયાં અને મારી એ આસા અફળ થઈ. અર્થાત્ તમે જે ઉદારતા ન બતાવી, તે પ્રસંગ આવતાં તેના લાભ લઇને મારે પોતાના માતૃપૃથ્વી તમારી પાસેથી મેળવવી પડી. તમે ન આપ્યું તો આવતું મેં મારા હાથે કાઢી લીધું, એમાં મેં તમારો અપરાધ શો કર્યો તે જણાવશો કે?" બ્રાહ્મણે વધારે તપીને કહ્યું કે;—"પાપિષ્ઠ, આ અપરાધમાં તારે રાજદરબારમાં આવતું પડશે અને ત્યાં આનો જવાબ

આપવો પડશે, સમજ્યો? ત્યાં તોરી બધી ચાલાકીની ખચ પડી રહેશે। જો અને ચાલ મારી સાથે.” કંગાલભાઈ પણ આનંદથી બોલ્યા કે:-“ચાલો, ઠાકુર મહાશય, ચાલો!” બાલજી તેના એક હાથમાં દોરડું બાંધ્યું અને તેમનું સરપસ રાજદરબાર-ભણી જવાને નીકળ્યું.

તેઓ હજી વધારે દૂર ગયા નહોતા, એટલામાં એક દુકાન આવી, કે જેમાં રંધિલું અને વેચાતું હતું. એ દુકાનને નિકટમાં જોઈને કંગાલે બોલવાનું કહ્યું કે:-“મહાશય, એક કે બે રંધણને માટે મને છૂટો કરો. કારણ કે, મારે આ દુકાનમાંથી કાંઈક ખાવાનું લઈ લેવાનું છે.” બાલજી ‘બહુ સારું’ કહીને તેને છૂટો કર્યો. કંગાલે દુકાનદાર પાસે જઈને રંધિલા ચોખા-ભાત-ની એક ન્હાની ટોપલીની કીમત પૂછી અને તેના જવાબમાં દુકાનદારે જણાવ્યું કે, “એ ટોપલીની કીમત એંસી ટાડી છે.” કંગાલે કહ્યું કે:-“પણ મારી પાસે ઉગણાએંસી ટાડીઓ છે.” દુકાનદારે કહ્યું કે:-“હું એક ટાડી બોલી લેવાને નથી. મારો પ્રાણ જાય તો બલે જાય, પણ સાટામાં એક ટાડી કાંઈ બોલી લેવાય?” આ ઉત્તર સાંભળીને કંગાલે રસ્તે ચાલતા એક ગૃહસ્થ પાસેથી એક ટાડી મેળવી લીધી અને એંસી ટાડી પૂરી કરી ભાતની ટોપલી ખરીદી લીધી. એ વેળાએ દુકાનદારે કહ્યું કે:-“હવે એક તમારો મારો તો તે પણ હું ખાવાને તૈયાર છું, પણ ટાડી બોલી લેવાની વાત બાટી।” આ સાંભળીને કંગાલે ખરેખર જ તેના ગાથપર એક તમારો ચોડી કાઢ્યો. તેની આ એટલાને જોઈને દુકાનદાર આલો બનીને કહેવા લાગ્યો કે:-“મને તમારો મારવાનું કાંઈ કારણ?” કંગાલ ભાઈ બોલ્યા કે:-“કમ, હમણું જ તે ન કહ્યું કે, હવે એક તમારો મારો તો તે પણ હું ખાવાને તૈયાર છું; પણ ટાડી બોલી લેવાની વાત બાટી। તે પોતે જ આમ તમારો માગી લીધો, એટલે હવે પોકાર કરવાનું શું કારણ છે વાર?” દુકાનદાર તમારો લાગેલા ગાથપર હાથ પસવારતો ચૂસાથી કહેવા લાગ્યો કે:-“મૂર્ખ, તારી ચતુરતાને હવે વધારે બહાર ન કાઢ; અંદરને અંદર દાખી રાખ. આનો તારે રાજની સલામત જવાબ આપવો પડશે. હુઆ, ચાલ આવ મારી સાથે-હવે હું તને જવા દેવાને નથી.” કંગાલે કહ્યું કે:-“બહુ સારું-ચાલો ત્યારે.” અચમતી બાલજી તેના એક હાથે દોરડું બાંધ્યું તો હતું જ એટલે દુકાનદારે તેના બીજા હાથ દોરડાવતી બાંધી લીધી અને તેને વચ્ચે ચલાવી તે બંને રાજસભાભણી આસપાસ રહીને ચાલવા લાગ્યા.

થોડીવારમાં જ કંગાલે પુનઃ બાલજીને કહ્યું કે:-“ઠાકુર મહાશય! મને એક પગને માટે આજ્ઞા આપો; કારણ કે, મારે ચોખાને પાણીમાં

પક્ષાળીને ખાઈ લેવા છે.” બાહ્ય અને દુકાનદારે, એમાટેની તેને આગ્રા આપી અને જે દોરડાવડે તેમણે તેને બાંધ્યો હતો, તે દોરડાને પોતાના હાથમાંથી છોડી દીધો. એ રથને પાસે જ એક ધર આવેલું હતું. કંગાલ ત્યાં ગયો અને તેણે ત્યાં દરવાજામાં, એક બાહ્યને બેઠેલો જોઈને કહ્યું કે:—“કુહર મહાશય! મને કેળવું એક પાન આપવાની કૃપા કરશો કે?” હવે બનાવ એવો બન્યો કે, એ બાહ્ય પોતાની બી સાથે બહુ જ લઠી વહીને તરતનો જ દરવાજાપર આવી બેઠેલો હોવાથી ગુરસામાં જ તેણે જણાવ્યું કે:—“જ અને ધરની અંદર પેલી કુહરની દીકરી બેઠી છે, તેની પાસેથી કેળવું પાન માગી લે.” કંગાલ બાહ્યની આગ્રા પ્રમાણે ધરમાં ગયો અને એટલી પોકાર કરીને કહેવા લાગ્યો કે:—“ઓ કુહરની દીકરી! અરે ઓ કુહરની દીકરી! અહીં આવ અને મને કેળવું એક પાન આપી જા.” આ શબ્દો સાંભળતાં જ દરવાજામાં બેઠેલો બાહ્ય તરત ધરમાં દોડી આવ્યો અને કંગાલને ઉદ્દેશીને કહેવા લાગ્યો કે:—“અરે મૂખા! મારી પત્નીને સંબોધીને આવી અશુભ ભાષામાં બોલવાનું તને શું કારણ છે?” એના જવાબમાં કંગાલ ભાષ્યે જણાવ્યું કે:—“કુહરની દીકરી પાસેથી જઈને માગી લે!” એમ તમે પોતે જ મને કહ્યું નહોતું કે શું? મેં તો એમ જ ધાર્યું કે, મારા માનવતા માનુશીનું એ નામ હશે અને તેથી જ મેં તેમને આ નામથી બોલાવ્યાં, એમાં મારો શો અપરાધ વારુ?” બાહ્યે કહ્યું કે:—“હવે રાજ આગળ તારો આ બચાવ આપી શકે છે કે કેમ, તે આપણે જોવાનું છે. ચાલ મારી સાથે રાજસભામાં, કારણ કે, ત્યાં આ વિષયનો ન્યાય કરાવવો પડશે.” કંગાલે લાપનું જરા પણ ચિન્હ બતાવ્યા વિના કહ્યું કે:—“ભલે-ત્યારે પધારો રાજસભામાં!” બાહ્ય તેના હાથે દોરી બાંધવાની તૈયારીમાં હતો, એટલામાં કંગાલે જણાવ્યું કે:—“તમારે દોરી બાંધવાનો શ્રમ લેવાની અગત્ય નથી. જે ગુહરચોએ અત્યાર પહેલાં જ મારા હાથે જે દોરડાં બાંધ્યાં છે, એટલે હવે તમે તમારી દોરી મારા પગમાં બાંધશો તો વધારે સારું કર્યું કહેવાશે.” બાહ્યે તેના કલા પ્રમાણે દોરી તેના પગમાં બાંધી દીધી. એ પ્રછી એ ત્રણે જણે પોતપોતાની દોરીઓ હાથમાં પકડી લીધી અને ન્યાયસભા પ્રાંત જવાની દૂરની પાછી યાત્રા કરવામાં આવી.

ચાલતાં ચાલતાં ચાલેલાં તેમને એક ધાંચી મળ્યો અને તેને ઉદ્દેશીને કંગાલ કહેવા લાગ્યો કે:—“ભાઈ ધાંચી! રાજાનો મહાલય હજી અહીંથી કેટલોક દૂર છે વારુ?” એના જવાબમાં ધાંચીએ જણાવ્યું કે:—“ભાઈ! જરી રીતે અત્યારે તમે ચાલ્યા નાઓ છો, તે જ પ્રમાણે ચાલ્યા

જશે તો તો તમને ત્યાં જતાં થશે વખત લાગી જશે; પણ જે રસ્તામાં તમે મારામારી કરતાં અને દૂદતા ઉછળતા જશે, તો જરા વહેલા જઈ પહોંચશો.” કંગાલે તરત કહ્યું કે;—“બહુ સારું—આ લોકો સાથેના મારા જગડો જરા જૂનો અને જુરસાવગરનો થઈ ગયેલો દેવાથી મારે કાંઈ નવા જગડાની શરૂઆત કરવી જોઈએ; અને તે તમારી સાથે સદગતમાં જ કરી શકાશે.” એમ કહેતાંની સાથે જ તેણે ધાંચીના ગાલપર એક ઘિલો તો સખત તમાચો જડી/દીધો કેને વારંવાર ગાલને શેકવા લાગ્યો અને તેનું મોઢું લાલચોળ થઈ ગયું. ધાંચી ગુસ્સામાં આવીને બોલ્યો કે;—“દૂતરાના બચ્ચા! બધાંધને બધેલો આ કે? આલ મારી સાથે ન્યાયમંદિરમાં અને ત્યાં જ કે શું થાય છે તે.” “આલ ચાલ—આવી જા!” એમ કહેતાંની સાથે કંગાલે તેના બાકીના—દોરડા વગરના—પગને લાગ્યા કપોં. ધાંચીએ ગુસ્સાથી તે પગમાં દોરડો બાંધી દીધો અને પાછું સરખસ આગળ ફેર કરવા લાગ્યું.

તેઓ ન્યાયસભાના સ્થાને જઈ પહોંચ્યા, તે પૂર્વે જ ન્યાયસભાનું વિસર્જન થઈ ગયું હતું અને એ કારણથી ચાર ફરિયાદીઓને પોતાના શુનાહગાર કંગાલ સાથે રાત વીતાડવામાટેની જગ્યા શોધવાની ફરજ પડી. અર્થાત્ એક સ્થળે તેઓ, રાત વીતાડીને બીજા દિવસના પ્રભાતમાં સભાસદનમાં રાજ અને મંત્રીઓના આવ્યા પછી, ન્યાયમંદિરમાં આવીને હાજર થયા. રાજએ તેમની ફરિયાદ સંભળીને તેના ન્યાય આપવાની પોતાના પ્રધાનને આજ્ઞા આપી દીધી. પ્રધાને પ્રથમ જે બ્રાહ્મણની માઠલી કંગાલે ઉપાડી હતી, તે બ્રાહ્મણને પોતાની હકીકત રજૂ કરવામાટે બોલાવ્યો. બ્રાહ્મણે પોતાનો જતાંત અથવા ઇતિપર્યંત વિસ્તારથી પ્રધાનને કહી સંભળાવ્યો. પ્રધાને તેના જતાંતને ધ્યાનપૂર્વક સંભળી લીધા પછી જણાવ્યું કે;—“હાકુર મહારાજ! આ બાબતમાં અપરાધ બધો તમારો જ છે; કારણ કે, તમે એની સાથેના તમારા કરાર પ્રમાણે વત્તા નથી.” એ પછી દુકાનદાર તરફ વળીને પ્રધાને પૂછ્યું કે;—“તમારે આ અપરાધી વિરુદ્ધ જે કાંઈ કહેવાનું છે તે શું છે?” દુકાનદારે એના જવાબમાં પોતાની બધી બાબત કહી સંભળાવી અને એ સંભળીને પ્રધાને જણાવ્યું કે;—“દુકાનદાર સાહેબ! આ વિષયમાં સત્ય અપરાધી તમે પોતે જ છો; કારણ કે, તમે એને તમારો મારવાનું કહ્યું અને એણે તમારો આર્થો, એમાં એનો શો અપરાધ વારું?” ત્યાર પછી બીજા બ્રાહ્મણને બોલાવવામાં આવ્યો અને તેનો સર્વ જતાંત સંભળી લીધા પછી પ્રધાને પોતાનો એવો અભિપ્રાય દર્શાવ્યો કે;—“હાકુર મહારાજ! આ વિષયમાં અપરાધના ઉત્તરદાતા આપ પોતે જ છો; કારણ કે,

આપ મહારાયના શબ્દોનું એણે માત્ર અનુકરણ કર્યું અને તેથી એને કાપટો અપરાધી ઠરાવી શકે તેમ નથી.” એ પછી અતે ધાત્રીને બોલાવીને પોતાનો ઘટાંત જણાવવાની આજ્ઞા આપવામાં આવી. ધાત્રીએ વિસ્તારથી પોતાનો ઘટાંત ,કહી સંભળાવ્યો અને તે સંભળીને પ્રધાને નિર્ભય આપ્યો કે, -“કંગાલ ! માત્ર આ વિષયમાં તારો અપરાધો છે અને એ અપરાધમાટે તારે આઠ આના દંડ તરીકે આપવા પડશે. કંગાલ, પાસે માત્ર એક જ રૂપિયો બાકી હતો અને પરચુરણ હતું નહિ. એટલે ખીસામાંથી કાઢીને રૂપિયો તેણે પ્રધાન આગળ રજૂ કર્યો અને તેની સાથે જ પ્રધાનના ગાલપર એક સખત તમાચો પણ લગાવી દીધો. અપમાન પામેલા પ્રધાને ગર્જના કરીને કહ્યું કે; -“દુષ્ટ મનુષ્ય ! મને આ તમાચો મારવામાં તારો શો આશય હતો, તે જણાવી દે.” એટલે કંગાલે એના હિતરમાં જણાવ્યું કે; -“આપમૂર્તિ ! મારી પાસે આ રૂપિયો બાકી હતો અને અહીં દંડ બાદ જતાં બાકીના આઠ આનાનો રત્ન મને મળે, એવો સભવ નહોતો. એટલામાટે આપ મહારાયને તમાચો લગાવીને મેં મારા આઠ આના વસુલ કરી લીધા, કારણ કે એથી હિસાબ બરાબર આવી ગયો. એક તમાચાનો દંડ આઠ આના અને બે તમાચાનો દંડ એક રૂપિયો.” કંગાલનો આ જવાબ સંભળીને રાજા ખડખડાટ હસી પડ્યો અને ત્યાંથી કંગાલ તથા તેના પરના પ્રિષાદીઓને કાઢી મૂકવાનો સિપાહીઓને હુકમ ફરમાવી દીધો.

સંપત્ત્યાં સિદ્ધિ

એક રાજા હતો અને તેના એક ભગવાન નામનો પ્રધાન હતો. રાજાને તે અત્યંત પ્રિય હોવાથી અન્ય સર્વ અધિકારીઓ કરતા રાજાની એનાપર બહુ જ વધારે પ્રીતિ અને કૃપા હતી. ભગવાન આરભમાં રાજાને ત્યાં એક બહુ જ દલકારી નોકરીમાં નીમાયો હતો અને પછાથી બહુ જ ત્વરાથી જે તે આટલી મોટી પદવીપર ચઢી ગયો, તે કેવળ તેની સપૂર્ણ યોગ્યતા અને રાજાપ્રતિની અખડ એકનિશાનુ જ પરિણામ હતું. રાજાની તેનાપર આટલી બધી કૃપા હોવાથી અને સત્તા તથા અધિકારને મેળવવામાં તે આટલો બધો આગળ વધી જવાથી ઈર્ષાના યોગે રાજમના સાધારણ અધિકારીઓને તે અપ્રિય લાગતો હતો, તો પછી યોગ દિવસ પૂર્વે જે અધિકારીઓ તેના વરિષ્ઠ અધિકારી હતા અને અત્યારે તેની આજ્ઞામાં રહી જેમને કામ કરવું પડતું હતું, તેમના મનમાં અસુખનો અગ્નિ વિશેષતાથી સળગી બેઠો, એ સર્વથા દરાભાષિક હોવાથી વિશેષ વિવેચનની આવશ્યકતા નથી. સર્વથી વિશેષ, રાજાનો

જે મુખ્ય અને વિશ્વાસપાત્ર પ્રધાન ગણાતો હતો, પણ ભગવાનના હૃદય પછી જેની સાથે રાજ ભાગ્યે જ રાજ્યવિશેની મંત્રણા ચલાવતો હતો, તે, પોતાની સત્તાને દિવસે દિવસે સોંપાતી જોઇને પોતાની સત્તાને આરી રીતે હાથમાંથી છીનવી લેનાર પોતાના પ્રતિપક્ષીની આટલી સીમા મુધીની ઉન્નતિને જોઈ ચક્રવે નહિ અને તેના હૃદયમાં દેવને મદા દારણુ દાવાનળ સળગવા લાગ્યો.

જ્યારે તે પોતાની માનસિક વેદનાને વધારે વાર સહી ચક્રવે નહિ, જ્યારે તેણે શુભ રીતે જોમના મનમાં તેના પોતાના કરતાં દેવને અગ્નિ કાંઈક જોઈ હતો, તેના પોતાના કેટલાક અધિકારી મિત્રોને આ વિષયમાં હવે શું કરવું, એ વિશેના વિચારમાં જોડાવીને એકઠાં કર્યાં. સર્વેના વિચારોએ એ જ એક અભિપ્રાય થયો કે;—“જ્યાં સુધી ભગવાન રાજની નોકરીમાં હાથમ છે, ત્યાં સુધી આપણી જૂની સત્તા અને આપણી જૂની આવકના પ્રસંગો કાંઈ પણ રીતે પાછા આપણા હાથમાં આવે, એવો હેતુ માત્ર પણ સંભવ નથી. ત્યારે હવે એ ભગવાનના અધઃપાનમાં શો ઉપાય યોજવો? કારણ કે, રાજ માત્ર પોતાના અંતઃપુરમાં જાય છે, જ્યારે રાજ જ ભગવાનથી જૂદો પડે છે અને ત્યાર પછી ભગવાન એક પગને માટે પણ રાજને એકલો મૂકતો નથી; જ્યારે રાજ સાથે એકાંતમાં વાતચીતનો પ્રસંગ મળવો સર્વથા અશક્ય છે. માટે પ્રથમ તો રાજને એકાંતમાં મળી સકાય, એમાં તેના જ કાંઈ ઉપાય આપણે શોધી કાઢવો જોઈએ.”

એ વિશે કેટલાક વાદવિવાદ ચલાવ્યા પછી તેઓ એક એવી સુક્તિ યોજવાના નિશ્ચયપર આવી લાગ્યા કે, જેથી તેમને પોતાની ધારણામાં વિજય મળવાનો બહુ અંશે સંભવ જણાતો હતો. એ સુક્તિ પ્રમાણે એપિયા માર્ગે ભગવાનને જણે તેના પોતાના ગામથી આગ્યો હોય, તે પ્રમાણેના એક કાગળ મોકલવામાં આવ્યો અને તેમાં એવી દફતરત જણાવવામાં આવી હતી કે;—“તમારાં વૃદ્ધ માતૃશ્રી બહુ જ મોંઘાં છે અને તેમના જીવનની આશા નથી!” આ કાગળ વાંચતાં જ તરત ભગવાન રાજ પાસે ગયો અને પોતાને ગામ જવામાં તેની રજા માગી. રાજએ તરત રજા આપી અને ભગવાન તે દુરે જ પોતાને ગામ જવામાં તે ત્યાંથી પ્રયાણ કરી ગયો. એ પછી સર્વ પ્રપંચી અધિકારીઓ રાજના દ્વારપાળ પાસે ગયા અને તેને મોટી રિસ્વત આપીને કહ્યું કે;—“જ્યારે ભગવાન પાછો આવે અને મહાલયમાં પ્રવેશ કરવા મંડે, તે વેળાએ તારે તેને એમ જણાવવું કે;—“મહારાજ તમારા પર બહુ જ કૌપાય છે અને તેમણે તમને રાજમહાલમાં આવવા ન દેવાની મને આજ્ઞા

આપેલી છે; માત્ર એટલું જ નહિ, પણ જેવા તમે અહીં આવો કે તરત તમને નગરમાંથી કાઢી મૂકવાના હુકમો પણ અપાઈ ચૂક્યા છે!” તેમણે આપેલી લાંચ દારપાળને પોતાના લાગ્યોદય સમાન દેખાવાથી તેમ જ થોડા વખત પહેલાં દારપાળ જેવા રૂપમાં નોકર રહેલા એક માણસને પ્રધાનપદે આવેલા બેઠે તે પોતે પણ મનમાં કાંઈક દોષ રાખતો હોવાથી તેમના આ ઉપદેશને તેણે તરત માની લીધા અને તેમની સિખ-વણી પ્રમાણે વર્તવાની અનુમતિ આપી દીધી.

“એક કે બે દિવસ પછી એ પ્રપંચીઓમાંના કેટલાક લોકો રાજા સમક્ષ ગયા અને પોતાનાં મુખમંડળોમાં અતિશય ગંભીરતાની છટા લાવીને કહેવા લાગ્યા કે;—“મહારાજાધિરાજ! ભગવાન પોતે પોતાના ગામમાં માદો પડી ગયો છે, અને વેલોએ તેના જીવનની આશા ત્યાગી દીધી છે.” આ સમાચારના અવશ્યથી રાજાના હૃદયમાં શોકનો ભયંકર આઘાત થયો અને તેથી તેણે ભગવાનની પ્રકૃતિ વિશેના છેલ્લામાં છેલ્લા સમાચાર લાવવામટિ પોતાના કેટલાક અનુચરોને તેના ગામ તરફ રવાના કરી દીધા. તે પ્રપંચીઓના મંડળે એ અનુચરોને માર્ગમાં જ પકડી પાડ્યા અને જેવી રીતે દારપાળને પોતાના પક્ષમાં કરી લીધા હતા, તે જ પ્રમાણે ધનને લોભ બતાવીને એ અનુચરોને પણ પોતાના પક્ષમાં કરી લીધા. આ કારણથી તેઓ બે ત્રણ દિવસ પછી પાછા આવ્યા અને રાજાને જિવા સમાચાર સંભળાવ્યા કે;—“ભગવાનજીની માંદગીની વાત ખરી છે અને હાલમાં તેઓ મરવાની અણીપર આવી લાગ્યા છે.” રાજાના હૃદયમાં આ વાતી સાંભળતાં એટલી બધી લાગણી થઈ આવી કે, તત્કાળ તેણે પોતે જ ત્યાં જવાનો વિચાર દર્શાવ્યો અને એક પણ માત્રના પણ વિલંબ ન થવા દેતાં અનુચરોને પોતાના પ્રવાસની તૈયારીમાટેની કાંઈન આગ્રા આપી દીધી. પ્રવાસની સર્વ પ્રકારની તૈયારીઓ કરતા રાજાના અનુચરો આમથી તેમ અને તેમથી આગ દોડદોડ તથા હડિયાપટ્ટી કરવા લાગ્યા અને એટલામાં પેલા પ્રપંચીઓના મોકલેલા એક ખીજે સંદેશવાહક ત્યાં આવી લાગ્યો. તેણે બલુ પોતે ભગવાનના ગામથી જીવ પટકી નાખ્યાને બહુ જ ઊતાવળથી આવ્યો હોયની! તેણે દેખાવ કરીને જાણાવ્યું કે;—“અનહતા! સર્વ કાર્પની સમાપ્તિ થઈ ચૂકી છે; પ્રધાન ભગવાનજીનો સ્વર્ગવાસ થઈ ગયો છે.” આ સમાચારથી રાજાના શોકનો અવધિ થયો અને તેણે પોતાના કૌણકમણને બોલાવીને આગ્રા આપી કે;—“આપણા સ્વર્ગવાસી સચિવ ભગવાનજીના કુટુંબના પોતાણમટિ રાજકાવમાંથી નાણાંની સારી રકમ મોકલી આપો અને ત્યાર પછી તેમને પ્રતિ માસ અમુક રકમ મળતી રહે, જેવી બંધરશા કરી નાખ્યા.”

પ્રપંચીઓ યોગ દિવસ સાંત થઈ ગયા અને ત્યાર પછી એક નવીન સંદેશવાહક રાજા આગળ આવીને અત્યંત લપ્પટીક મુદ્રાથી કહેવા લાગ્યો કે;—“મહારાજાધિરાજ! આપણા પ્રધાનજી ભગવાનજી મરી ગયા પછી જૂત થયા છે અને પોતાના ગામના લોકોની તથા આસપાસના લોકોની તેમજે લપ્પટ દાનિ કરવા માંડી છે. અર્થાત્ અમારી પ્રાર્થના છે કે, અત્યંતજીએ બહુ જ સાવધ રહેવું અને ખાસ કરીને રાત્રિના સમયમાં તો બહુ જ સાવધતા રાખવી; કારણ કે, પ્રધાનજી જૂતના કપમાં યોગ દિવસમાં અહીં આવવાના તો ખરા જ; એ વિશે આપે ઈશમાન પણ સંશય ધારવો નહિ.” આ સમાચારે સંજોગે સપૂર્ણ અશાંતિમાં નાખી દીધા અને એ પગથી જ તેણે પોતાને એ જૂતના સપાટામાંથી બચાવવાના કાર્યનો આરંભ કરી દીધો—અર્થાત્ પોતાના જીવનું તે બહુ જ સંભાળથી જતન કરવા લાગ્યો.

હવે ભગવાનનું શું થયું, તે આપણે જોઈએ. ભગવાન પોતાને ઘેર પહોંચ્યો અને ત્યાં ગયા પછી તરત જ તેના જાણવામાં આવ્યું કે, કાગળમાં જે વિગત લખેલી હતી, તે બધી બનાવટી હતી. તે પોતાના મન સાથે કહેવા લાગ્યો કે;—“આ સર્વ મારા શત્રુઓની જ કૃતિ હોવી જોઈએ; અને તેમની આ બાજુથી સાફ જણાઈ આવે છે કે, તેઓ અવશ્ય કંઈ પણ બયાનક પ્રપંચજાળને વિસ્તારવાના કાર્યમાં નિમગ્ન થયેલા હોવા જોઈએ.” તેણે કેટલાક દિવસ પોતાનાં સર્ગાવહારા સાથે ત્યાં પીતાબા અને ત્યાર પછી તે રાજધાનીપ્રાત પાછો ફર્યો. વળતે દિવસે પ્રમાતમાં પોતાના નિયમ પ્રમાણે તે રાજમહાસભામાં જવાને નીકળ્યો, પરંતુ દારપાળે અસંભતાપૂર્વક તેને અટકાવ્યો અને કહ્યું કે;—“મહારાજાએ તમને પોતાની દુબૂરમાં ન આવવા દેવાનો મને સખ્ત દુકમ ફર્માવ્યો છે; માત્ર એટલું જ નહિ, પણ તેમજે પોલીસને તમને દેશનિકાલ કરવામાટેની આજ્ઞા પણ આપી દીધી છે. એટલામાટે જો તમને પોતાના પ્રાણ બચાવા હોય તો આ પળે જ આ રાજધાનીને ત્યાગીને ચાલ્યા જાઓ.” “હરિ, બાલ, હરિ!” ભગવાન પોતાના મનમાં કહેવા લાગ્યો, “મારા મનમાં જે કંઈ સંશય આવ્યો હતો, તેના કરતાં પણ આ તો બંધકર પરિણામ આવ્યું! આ તો જાણે મારો સર્વનાશ સર્થ ચૂક્યો હોયની! એવાં જ વિન્દો દેખાય છે. મેં કરી પછે અપરાધ કયો નથી, છતાં રાજાએ મારા વિશે આવી ક્રૂરતામય અને ન્યાયવિરુદ્ધ આજ્ઞાઓ રા. કારણથી આપી દેશે, એ કંઈ કંઈ સમજાતું નથી!” તેણે એક પછી એક સર્વ આધકારીઓને પૂછીને સત્ય રહસ્યને જાણવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પણ સર્વ અધિકારીઓએ એવાં જ ઉત્તરો આપ્યાં કે, જે દારપાલના કથનને પુષ્ટિ આપનારાં જ કહી શકાય.

ભગવાને હવે સ્પષ્ટ જાણી લીધું કે, 'જે રાજા સાથે ખાનગી મુલાકાત કરી શકાય, તે જ વિદ્યારની આશા રાખી શકાય; અન્યથા કાર્ષ્ણ્ય પ્રકારે આ વિગ્નનાને ટાળી શકાય તેમ નથી.' - જે રાજા સાથે એકવાર રૂબરૂ મુલાકાત થઈ ગયું, તો રાજાની મનમાંથી કલેશનું કારણ સહજમાં કાઢી શકાશે, એ વિશે તેના હૃદય વિશ્વાસ હતો. પરંતુ પ્રથમ એ હતો કે, રાજાને એકાંતમાં મળવું કેવી રીતે? બહારનાં સર્વ દ્વાર એને અન્ય માર્ગે બંધ રહેતાં હોવાથી જે કાર્ષ્ણ્ય માર્ગમાં થઈને મહાલયમાં પ્રવેશ કરી શકાય, તે જ રાજા સાથે મુલાકાત થવાનો સંભવ હતો. હવે પ્રધાન ભગવાનજી રાજાની પ્રકૃતિ અને પ્રત્યેક દેવોથી સારી રીતે જાણીતો હતો, એટલે રાજા નિત્ય સંધ્યાસમયે અમુક સમયે રાજ-મહાલયના વિસ્તારમાંના અમુક સ્થાનમાં એકઠો જતો હતો, એ વાત બરાબર તેના ધ્યાનમાં હતી. એટલે કાર્ષ્ણ્ય છંપાયે કાઢના જવામાં ન આવે તેવી રીતે ભગવાનજીએ તે એકાંત સ્થાનમાં પહોંચવાનો પોતાના મનમાં નિશ્ચય કરી લીધો. અર્થાત્ જીવના જોખમ પછી રાજા સાથે રૂમ-રૂમમાં ચાર વાતો કરવાના હૃદય નિશ્ચયપર તે આવી ગયો.

પ્રથમ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં જ પોતાના એ નિશ્ચયને તેણે બ્યવહારમાં યોજી બતાવ્યો. જે માર્ગમાંથી તે કાઢની દરિયે પહોંચી ગયો અને કાર્ષ્ણ્ય અવરોધ વિના જવા પડ્યો હતો, તે માર્ગ દુર્ભાગ્યવશાત્ એવા પ્રકારનો હતો કે, તે માર્ગથી જતાં તેનાં વસ્ત્રો ફેટાઈ રચળાઈ જાય અને ધૂણ તથા ગારાથી ખરડાઈને મેલા દાઢ બની ગયાં. એ કારણથી જ્યારે તે પોતાના ઇચ્છિત સ્થાનમાં પહોંચ્યો, તે વળાએ તેના દેખાવ ભયંકર અને ધૂણાકારક થયેલો હતો. અત્યાર સૂઝીમાં જે સ્થાનમાં પોતાની એકાંતકતામાં કાર્ષ્ણ્ય વર પછી ભંગ થયો ન હોતો, તે સ્થાનમાં કાઢના આગમનની સૂચના આપતાં પગલાંનો અવાજ સાંભળીને રાજા ભયથી કંપામગ્ન થઈ ગયો. તેણે પોતે કરીને પુછ્યું કે, - "કાણુ આવે, છે?" એના જવાબમાં એ રાખ્દો સંભળાયા કે, - "એ તો હું આપનો સેવક ભગવાન છું." અને એ રાખ્દો સાથે તે રાજા સમક્ષ આવીને ઊભો રહ્યો.

— હવે રાજાને એમ સમજાવવામાં આવ્યું હતું કે, ભગવાન તો મરીને જીવે થયો છે અને કાર્ષ્ણ્ય અવસ્ય તે અહીં આવવાનો જ, એ તો આપણે જાણી ચુક્યા છીએ. એટલે રાજાએ જ્યારે પોતા સમક્ષ એક ભયંકર આકારને ઊભેલો જોયો અને તે પછી વળી સૂર્યાસ્ત પછીના અંધ-કારમાં, એટલે તેના નિશ્ચય થઈ ગયો કે, એ ભગવાન તે જીવતો ભગવાન નહિ, પણ જીવેલો ભગવાન જ હોવો જોઈએ. અર્થાત્ રાજાએ ભયથી એકદમ પોતે કહ્યું કે, - "કાર્ષ્ણ્ય દોડો, આવો; કારણ કે, ભગ-

વાનના જૂતે મને પકડી લીધા છે!” આવી રીતે પોકાર કરતો રાજા ભાગ અને મહારાટથી ગાંડા જેવો થઈને આમ તેમ દોડવા લાગ્યો અને એટલામાં તેના અનુચરો તેના પોકારને ‘સાંભળી ચારે તરફથી દોડી આવ્યા. ભગવાને જાણી લીધું કે, “જે એ લોકો મને પકડી લેશે અને હું એમના હાથમાં સપડાઈ જઈશ; તો મારા જીવનનો એક પણ માત્રમ જ અંત આવી જશે.” અર્થાત્ તત્કાળ ત્યાંથી ન્દાસી છૂટવામાં જ તેના જીવનની નિર્ભયતા સમાપ્ત થઈ હતી. તે તત્કાળ ત્યાંથી પલાયન કરી ગયો અને તેના અદૃશ્ય થવાથી રાજાનો વળી વિશેષ નિશ્ચય થયો કે, ભગવાન જૂત ન થયો હોય તો આમ અદૃશ્ય થઈ ન જાય!

એવી રીતે અનેક જનોએ સંપ કરીને બિચારા નિર્દોષ ભગવાનનું કાટકું કાઢી નાખ્યું એટલું જ નહિ, પણ તેને જીવતાં જ જૂત બનાવી દીધા.*

મૌનવાદ

૧ માત્સ્યલોચન

અમુક એક ગ્રામમાં એક બ્રાહ્મણ અને તેની સ્ત્રી વસતાં હતાં. એક દિવસ બ્રાહ્મણને કોઈ નામની માછલી ખાવાની બહુ જ પ્રમજા ઇચ્છા થઈ આવતાં તેણે પોતાના પતિને કહ્યું કે;—“મને કોઈ માછલી ખાવાનું મન થયું છે મારે તે લાવી આપો.” પતિરાજ બોલ્યા કે;—“વારું—હું તે લાવી આપીશ.” એમ કહીને તે બજારમાં ગયો અને ત્રણ માછલી લઈ આવ્યા. સ્ત્રીએ માછલીને કાપી, ઘાઈ અને રાંધીને તૈયાર કરી દીધી. જ્યારે ભોજનનો સમય થયો ત્યારે બ્રાહ્મણે કહ્યું કે;—“એ ત્રણ માછલીમાંની બે માછલી હું ખાઈશ.” એટલે બ્રાહ્મણીએ જણાવ્યું કે;—“નહિ; તમે બે માછલી નહિ ખાઓ, પણ હું બે માછલી ખાઈશ.” સ્ત્રીના આ શબ્દો સાંભળીને ધણીએ જરા મિનઝ જ ખોળેને કહ્યું કે;—“શું બોલી? હું તારા સત્તાધીશ અને સ્વામી નથી કે શું? પત્નીએ પોતાના પતિમાં નિરંતર પૂજ્ય ભાવ રાખવો જોઈએ;

* “અનેક મનુષ્યોના સંપે ભગવાનમાંથી તેનો જૂત બનાવી દીધો;” એ એક સાધારણ બંગાળી કહેવત થઈ પણ છે અને એના ત્યાં એવા અર્થ કરવામાં આવે છે કે, સંપ અથવા એકલા બ્રાહ્મણ અસાધ્ય રોગથી વસ્તુને પણ સંવેદના રાહ્ય કરી બતાવે છે. અર્થાત્ સંપના થીને કેટલીકવાર જ્યારે આવા પ્રયોગો અને કુત્રાચારો પણ સિદ્ધિ થઈ જાય છે; તો પણ સંપના થીને સુકૃષ્ણની સિદ્ધિ થતાં શો વિલંબ લાગે વારુ અર્થાત્ ‘જ્યાં સંપ ત્યાં સિદ્ધિ’ એ આપણી સુજ્ઞાતી કહેવતના ચર તથા અદન આશયને પણ અવરજ સર્વ જનોએ લક્ષમાં રાખવાનો છે.

અર્થાત્ યોગ્ય એ જ છે કે, પતિ એ માછલી ખાધ અને પત્ની એક માછલીમાં જ સંતોષ માને." બ્રાહ્મણીએ પ્રતિવાદ કર્યો કે;—"હો-હું કાંઈ તમારી ચાકરડી કે શુદ્ધામડી છું કે, માન એક જ માછલી ખાધને બેસી રહું?" બ્રાહ્મણે કહ્યું કે;—"વારુ-એનેા જવાબ આપ કે, બખરમાં જાંબને એ માછલી લાગ્યું કેણું?" એટલે બાવડી બોલી કે;—"ત્યારે આપ એનેા જવાબ આપો કે, એ માછલીને રંધીને તૈયાર કેણું કરી?" આનેા જવાબ ન આપી ચાકરાયી ધણીજ બોલ્યા કે;—"હું તારા ધણી હોવાથી મને પોતાથી ઉત્તમ માનીને તારે મારું માન જાળવવું જ જોઈએ. વળી આ માછલીએા મેળવતાં મને બહુ જ પરિશ્રમ વેઠવો પડેા છે; એટલે મને એ માછલીએા મળવી જ જોઈએ." આ સાંભળીને સ્ત્રીએ કહ્યું કે;—"હું તમારી પત્ની છું અને પત્નીપ્રતિ પોતાથી ખતી થકે તેટલી મામાજીતા અને ઉદારતા બતાવવી, એ પતિનો પરમ ધર્મ છે. વળી આ માછલીને સારી રીતે રંધવાના કામમાં મને કાંઈ એાછી મહેનત પડી નથી. આ સર્વ કારણોથી એ માછલી ખાવાનો અધિકાર મારેા જ છે; તમારેા વાદ એકપક્ષીય અને ખોટો છે."

અર્થાત્ પતિ અને પત્ની બંનેમાંથી કોઇએ પણ પોતાના હક્કને ત્યાજ કર્યો નહિ અને તેથી તેમનેા કલેશ વધારે અને વધારે વધવા લાગેા. ઉત્તરે બ્રાહ્મણીએ કહ્યું કે;—"ચાલો ત્યારે આપણે સુઈ જઈએ અને પ્રથમ મૌનનેા ભંગ કરીને કોણ બોલે છે તે જોઈએ." આપણામાંથી જે કાંઈ પણ પ્રથમ બોલશે, તેને એક માછલી મળશે અને નહિ બોલનારનેા એ માછલીપર અધિકાર રહેશે." બ્રાહ્મણે અનુમતિ આપીને કહ્યું કે;—"આ શરત બહુ જ સારી શોધી કાઢી; આપણને એ શરત કબૂલ છે." આ પ્રમાણે પોતાના ભાત, માછલી અને અન્ય બોલ્ય પદાર્થોને એમનાઅમિત ગ્રહીને તેઓ જાંબને શબ્દમાં પડી રલાં. તેમણે આખી રાત જાગીર મૌનમાં જ વીતાડી દીધી અને બંનેમાંથી કોઇએ પોતાના મુખમાંથી એક શબ્દ માત્રના પણ ઉચ્ચાર કર્યો નહિ. પ્રભાત ધેરેા, એક પ્રહર વીતી ગયેા અને મધ્યા-હ્નકાળ થવા આવેા, છતાં તેઓ કાંઈ પણ બોલ્યા આવ્યા વિના સાંતિમાં જ પડી રલાં; કોઇએ પણ બીડીને ચૂકનાં દારેને બોલાડવાનો પરિશ્રમ લીધેા નહિ.

બપોર સુધી તેમના ઘરનાં દાર ન ઉઘર્ચાં, એટલે તેમનાં પાડેા-શાએાને આશ્ચર્ય થવા લાગ્યું કે, આ શું ચર્ચ ચણું હશે કે જ્યાં એમણે નહાર જ નથી બોલાઈાં. એક પછી એક સર્વ પાડેાશાએા આવીને બ્રાહ્મણ તથા તેની સ્ત્રીને બુઝેા મારીને બોલાવવા લાગ્યાં, પણ અંદરથી કશો પણ જવાબ મળેા નહિ. તેમણે વારંવાર પોતાથી ખાડી થકાંય તેટલા

તાણીને ઘાંટા-પાજા, છતાં પરિણામ ચૂન્યમાં જ આપ્યું. હવે પાડો-
શીઓએ એવી કંપના કરી કે, રાતે અચાનક દાર્દ, દારદ્રથી બને મરી
ગયેલાં દેવાં જોઈએ. આવી કંપનાથી તેઓ દારને, તોડીને, અંદર
ગયાં અને પાછાં તેમને નામ લઈને બોલાવવા લાગ્યાં; તો પણ બને-
માંથી દારદ્રે તેમની બૂમોનાં જવાબ વાળ્યાં નહિ. પાડોશીઓએ તેમને
ખેંચ્યાં અને તાણ્યાં, છતાં પણ બેભાંથી દારદ્રે, કંઈ અવાજ કર્યો
નહિ. હવે પાડોશીઓનાં તેમના મરણ વિશે નિશ્ચય થઈ જવાથી તેઓ
તેમને કંઈદીમાં બાંધીને રમચાંનઝૂમિમાં લઈ ગયા અને ત્યાં ત્રણ મનુ-
ષ્યોને તેમના અગ્નિદાહમાટે પાછળ દોડીને બાંધીના લોકો ધર તરફ પાછા
વળ્યા. ત્યાં રહેલા ત્રણ માણસે લોકો-લાડીને ચિતા તૈયાર કરી. પછી
ચિતાપર બ્રાહ્મણને સુવાજો અને પછી ચિતાને સળગાવી દીધી. એ પછી
તેમણે બ્રાહ્મણીને ચિતાપર તેના પતિની બાજુમાં મૂકવાનો પ્રયત્ન કર્યો.
આ વખતે અગ્નિની જ્વાળા બ્રાહ્મણના શરીર પાસે જઈ પહોંચવાથી
તે વધારે વાર મીન ધારવાને અશક્ત થયો અને બૂમ મારતો ‘બ્રાહ્મણી!
હું એક જ બાંધશ! હું એક જ બાંધશ!’ એમ બોલતો ચિતાપરથી
દૂરેકા મારીને નીચે આવ્યો અને બ્રાહ્મણીએ તેના હિતરમાં જણાવ્યું
કે;—“તારે બે હું બાંધશ! બે હું બાંધશ!”

આ શબ્દો સાંભળીને ત્રણે ગામડીઓના નિશ્ચય થઈ ગયો કે, એ
બંને અવસ્ય મૃત થયાં છે અને આપણને દારીને ખાઈ જવાની વારો
કરી રહ્યાં છે. આવા ભયથી તેમણે બ્રાહ્મણીને પોતાનાં હાથમાંથી નીચે
પટકીને પોતાના જીવ લઈ ત્યાંથી નહાસવા માંડ્યું. બ્રાહ્મણ અને બ્રાહ્મણી
અનુક્રમે ‘હું એક બાંધશ!’ અને ‘હું બે બાંધશ!’ બોલતાં તેમની પાછળ
દોડવા લાગ્યાં. જ્યારે બ્રાહ્મણ અને બ્રાહ્મણી પાછાં પોતાના ઘરમાં આવી
લાગ્યાં, એટલે પછી આગલી રાતનું ભોજન ખીજ ફિવસની રાતે નાસ્તા
વરીકે તેમના કામમાં આપ્યું. પતિએ એક માછલી ખાધી અને પત્નીએ
બે માછલીને પોતાના હિરમાં સ્થાન આપ્યું.

૨. ત્રણ ગંજેરી

ત્રણ પક્ષા ગંજેરીઓ અમુક સ્થળે જવામાટે સાથે પ્રવાસ કરતા
હતા. તે પોતાના સ્થળમાંથી પરોઢિયામાં નીકળ્યા હતા અને તેથી લગ-
ભગ મધ્યાહ્નકાળે આંલતાં ચાલતાં તેઓ યાદી ગયા અને તેમને બૂખ
પણ કંકડીને લાગી. એટલામાં માર્ગની પાસે જ વિશાળ વૃક્ષોથી ઘેરા-
યેલા એક તળાવને જોઈને તેમણે આગળ વધવા પૂરું ત્યાં જ વિશ્રાંતિ
લેવાનો અને નાસ્તો ખાણી કરવાનો પરસ્પર અનુમતિથી નિશ્ચય કર્યો.
એક વૃક્ષની છાયામાં તેમણે પોતાની જાવણી નાખી દીધી અને ગાંભીર
ભાવે શરીરને જરા તાજાં જળથી તેઓ માર્ગમાંથી એક દુકાને ગયા

તાળીને ઘાંટા પાઝા, છતાં પરિણામ યુન્યમા જ આપ્યું છેવટે પાડો-
શીઓએ એવી કલ્પના કરી કે, રાતે અચાનક કોઈ ધારણથી બને મરી
ગયેલાં દેવતાં જોઈએ. આવી કલ્પનાથી તેઓ દારને તોડીને અદર
ગયાં અને પાછાં તેમને નામ લઈને બોલાવવા લાગ્યાં; તે પછી નવે-
મણી કાંઈએ તેમની ખૂંચોનાં જવાબ ગાળ્યો નહિ. પાડોશીઓએ તેમને
ખેંચ્યાં અને તાણ્યાં, છતાં પછી બનેમણી કોઈએ કયો અવાજ કર્યો
નહિ. હવે પાડોશીઓનો તેમના મરણ વિશે નિશ્ચય થઈ જવાથી તેઓ
તેમને હડ્ડીમાં બાંધીને સ્મરણભૂમિમાં લઈ ગયા અને ત્યાં ત્રણ મુઠ્ઠા
ધોને તેમના અંધિયાદમાં પાછળ છોડીને બાકીના લોકો ધર તરફ પાછા
વળ્યા. ત્યાં રહેલા ત્રણ માણસે લોકડાં લારીને ચિતા તૈયાર કરી. પછી
ચિતાપર બાંધણીને સૂવાઓ અને પછી ચિતાને સળગારી દીધી. એ પછી
તેમણે બાંધણીને ચિતાપર તેના પતિની બાજુમાં મૂકવાનો પ્રયત્ન કર્યો.
આ વખતે અગ્નિની જ્વાળા બાંધણીના શરીર પાસે જઈ પહોંચવાથી
તે વધારે વાર મીન ધારવાને અચક્ક થયો અને ખૂંચ મારતો 'બાંધણી!
હું એક જ ખાઈશ' હું એક જ ખાઈશ!!' એમ બોલતો ચિતાપરથી
દૂરેકા મારીને નીચે આગ્યો અને બાંધણીને તેના ઉત્તરમાં જણાવ્યું
કે, - "તારે બે હું ખાઈશ બે હું ખાઈશ!!"

આ વખતે સાંભળીને ત્રણે ગામડીઓને નિશ્ચય થઈ ગયો કે, એ
બંને અવશ્ય જૂત થયા છે અને આપણને શાડીને ખાઈ જવાની વાતો
કરી રહ્યા છે. આવા બધાથી તેમણે બાંધણીને પોતાના હાથમાંથી નીચે
પટકીને પોતાના જીવ લઈ લેવાથી ન્હાસવા માડ્યું. બાંધણી અને બાંધણી
અનુક્રમે 'હું એક ખાઈશ' અને 'હું બે ખાઈશ!' બોલતા તેમની પાછળ
હોડવા લાગ્યા. જ્યારે બાંધણી અને બાંધણી પાછા પોતાના ઘરમાં આવી
લાગ્યા, એટલે પછી આગની શતનું બોજન ખીજા દિવસની રાતે નાસ્તા
તરીકે તેમના કામમાં આવ્યું. પતિએ એક માછલી ખાધી અને પત્નીએ
બે માછલીને પોતાના ઉદરમાં સ્થાન આપ્યું.

૨ ત્રણ ગજેરી

ત્રણ પક્ષા ગજેરીઓ અનુક્રમ સ્થળે જવામાં સારી પ્રવાસ કરતા
હતા. તે પોતાના સ્થળમાંથી પેરાદિયામાં નીકળ્યા હતા અને તેથી લગ-
ભગ મધ્યાહ્નકાળે ચાલતા ચાલતાં તેઓ ઘાટી ગયા અને તેમને ખૂબ
પણ કંકડીને લાગી. એટલામાં માર્ગની પાસે જ વિદ્યાગ વૃક્ષોથી ઘેરા
વધા એક તળાવને જોઈને તેમણે આગળ વધવા પૂર્વે ત્યાં જ વિશ્રાંતિ
લેવાનો અને નાસ્તો પાણી કરવાનો પરસ્પર અનુમતિથી નિશ્ચય કર્યો. ૧
એક વૃક્ષની છાયામાં તેમણે પોતાની છાવણી નાખી દીધી અને ગાંજના
દમથી શરીરને જરા તાજું બનાવી તેઓ માર્ગમાંથી એક દુકાને ગયા

અને ત્યાંથી ચોખ્ખાં તથા ખીજી જોઈતી વસ્તુઓ જોજનમાટે ખેરીદી લાવ્યા. એ પછી અમિ પ્રજાવાસીને તેમણે રસોઈ જનાવી. બધી તૈયારી થઈ ચૂકી હતી અને તેઓ જમવા બેસવાની તૈયારીમાં હતા, એટલામાં અચાનક છેલ્લી ધરીએ તેમના જાણવામાં આવ્યું કે, કેળનાં પાંદડાં તે છે નહિ એટલે જોજન પીરસવું ચામાં અને ખાવું કેવી રીતે? આથી એક ગંજેરીએ પોતા પાસેની છરી ખીજી ગંજેરી આગળ ધરી અને કહ્યું કે:—“ભાઈ! તું જ અને આપણામાટે કેળનાં પાંદડાં વાઢી આવ.” તે ખીજી ગંજેરીએ છરી લઈને ત્રીજી ગંજેરીને કહ્યું કે:—“સાભાળ્યું કે? આ છરી લઈ જ અને આપણામાટે કેળનાં પાંદડાં વાઢી લાવ.” ત્રીજીએ પાછી પહેલા ગંજેરીને એ પ્રમાણેની જ પ્રાર્થના કરી. એ પ્રમાણે દૈત્યીકવાર સુધી તેઓ એક ખીજીને જવારું કહેતા રહ્યા, પણ તેમાંથી કોઈ પણ ત્યાંથી ઊઠ્યો નહિ. છેવટે તેમણે મૌનને સ્વીકારવાનો નિશ્ચય કર્યો અને તેઓ પાછા બેસી ગયા. એમાં કરાર એવો હતો કે, જે પ્રથમ બાલશે, તેને પાંદડાં વાઢવામાટે જવું પડશે.

લગભગ પ્રહર દોઢ પ્રહર જેટલો સમય વીતી ગયો, પરંતુ ત્રણે- માંના એકે પણ મૌનના ભંગ કર્યો નહિ; એટલામાં જંગલમાંના દૂતરાં આવ્યા અને તેઓ તેમની રાંધી રાખેલી રસોઈને સ્વાદા કરી ગયા; પણ કોઈએ તેમને હાંક્યાં નહિ. રાત પડી, છતાં તેઓ તે મૌન ધારીને જ બેઠા હતા. ધીમે ધીમે મધ્યરાત્રિનો સમય થવા આવ્યો અને સુષ્કિમાં બીધણ અધિકારનો વિસ્તાર થયો; છતાં પણ એ ત્રણ ગંજેરીઓની સ્થિતિમાં અને મૌનમતમાં કશું પણ પરિવર્તન થયું નહિ. એટલામાં તેઓ જે સ્થળે બેઠા હતા, ત્યાં પાસેના મામડામાંના ચપરાસી રાત મારવા લાં આવી લાગ્યો અને તેમને આવી સ્થિતિમાં જોઈ સક પડવાથી પૂછવા લાગ્યો કે:—“તમે કોણ છો અને અહીં આમ બેસવાનું શું કારણ છે?” પણ આ સવાલને જ્યારે તેને કર્યો પણ જવાબ મળ્યો નહિ, એટલે તેણે તરત એવો નિશ્ચય કરી લીધો કે, એઓ અવસ્થ ચોર જ હોવા જોઈએ અને એ ધારણાથી તેણે તેમને ડંડાથી દૃટકાવવાનો આરંભ કરી દીધો. મારવા છતાં પણ જ્યારે તેમના મુખમાંથી કર્યો જવાબ ન જ મળ્યો ત્યારે છેવટે લાચાર થઈને તે સિપાહી તેમને પકડીને પાસેના પોલીસ યાણમાં લઈ ગયો.

સવાર સુધી તેમને પૂરી રાખીને ત્યાર પછી મામલતદારની કચે- રીમાં લઈ જવામાં આવ્યા. મામલતદાર આવીને પોતાના આસનપર બેઠો અને તાકાળ પોલીસના નાયક એ ત્રણ મહાચંચામાંના એકને પાંજ- રામાં બેસે રાખ્યો. મામલતદારે તેને સવાલો પૂછ્યા. માંજા, પણ

અને ત્યાંથી ચાપ્યા તથા ખીજી જોઈતી વસ્તુઓ મોજનમાંટે ખંરીંદી લાવ્યા. એ પછી અમિ ગ્રજગાવીને તેમણે રસોઈ જતાવી. બધી તેવારી ચર્ચ ચૂકી હતી અને તેઓ જમવા બેસવાની તૈયારીમાં હતા, એટલામાં અચાનક છેલ્લી પડીએ તેમના જાણુવામાં આવ્યું કે, કેળનાં પાંદડાં તો છે નહિ એટલે ભોજન પીરસવું ચામાં અને ખાવું કેવી રીતે? આથી એક ગંજેરીએ પોતા પાસેની છરી ખીજી ગંજેરી આગળ ધરી અને કહ્યું કે:—“ભાઈ! હું જા અને આપણામાટે કેળનાં પોદડાંક પાંદડાં લાડી આવ્યા!” તે ખીજી ગંજેરીએ છરી લઈને ત્રીજી ગંજેરીને કહ્યું કે:—“સાંવાળ્યું કે? આ છરી લઈ જા અને આપણામાટે કેળનાં પાંદડાં લાડી લાવ.” ત્રીજીએ પાછી પહેલા ગંજેરીને એ પ્રમાણેની જ પ્રાર્થના કરી. એ પ્રમાણે કેટલીકવાર સૂધી તેઓ એક ખીજીને જવાનું કહેતા રહ્યા, પણ તેમાંથી કોઈ પણ ત્યાંથી જાકયો નહિ. છેવટે તેમણે મૌનને સ્વીકારવાનો નિશ્ચય કર્યો અને તેઓ પાછા બેસી ગયા. એમાં કરાર એવો હતો કે, જે પ્રથમ બાલશે, તેને પાંદડાં લાડવામાટે જવું પડશે.

લગભગ મઠર દોઢ મઠર જેટલો સમય વીતી ગયો, પરંતુ ત્રણે-માંના એકે પણ મૌનનો હંગ કર્યો નહિ; એટલામાં જંગલમાંના કૂતરાં આભ્યાં અને તેઓ તેમની રાંધી રાખેલી રસોઈને સ્વાદા કરી ગયાં; પણ કોઈએ તેમને હાંક્યાં નહિ. રાત પડી, છતાં તેઓ તો મૌન ધારીને જ બેઠા હતા. ધીમે ધીમે મધ્યરાત્રિનો સમય થવા આવ્યો અને સૂષ્ટિમાં બીપણ અંધકારનો વિસ્તાર થયો; છતાં પણ એ ત્રણ ગંજેરીઓની સ્થિતિમાં અને મૌનવતમાં કશું પણ પરિવર્તન થતું નહિ. એટલામાં તેઓ જે સ્થળે બેઠા હતા, ત્યાં પાસેના ગામડામાંના અપરાસી શાન મારવા લાં આવી લાગ્યો અને તેમને આવી સ્થિતિમાં જોઈ શક પડવાથી પૂછવા લાગ્યો કે:—“તમે કોણ છો અને અહીં આમ બેસવાનું શું કારણ છે?” પણ આ સવાલનો જવાબ તેને કરી શક્યા નહિ, એટલે તેણે તરત એવો નિશ્ચય કરી લીધો કે, જો આ અવશ્ય થોર જ હોવા જોઈએ અને એ કારણથી તેણે તેમને ડાઘથી કટકાવવાનો આરંભ કરી દીધો. મરવા છતાં પણ જવાબ તેમના મુખમાંથી કરી જવાબ ન જ મળ્યો ત્યારે છેવટે લાચાર થઈને તે સિપાહી તેમને પકડીને પાસેના પોલીસ યાજ્ઞમાં લઈ ગયા.

સવાર સૂધી તેમને પૂરી રાખીને ત્યાર પછી મામલતદારની કચેરીમાં લઈ જવામાં આવ્યા. મામલતદાર આવીને પોતાના આસનપર બેઠો અને તત્કાલ પોલીસના નામકે એ ત્રણ મહારથોમાંના એકને પાંજરામાં બેસાડી રાખ્યો. મામલતદારે તેને સવાનો પૂછવા માંડ્યા, પણ

ગંજેરીએ પોતાની જામને જોડવાની જરા પણ મહેનત લીધી નહિ. પોલીસના એક સિપાહીએ તેની ગર્દનપર બે દોસા લગાવી દીધા, તે પણ ગંજેરી બોલે તો તેના આપના જ સોમંદા છેવટે મામલતદારે કંટાળીને એવો અભિપ્રાય દર્શાવ્યો કે:—“આ કોઈ ગડિા માણસ છે, માટે એને કચેરીમાંથી બહાર કાઢી મૂક.” સિપાહીએ તેને ગર્દનમાંથી પકડીને એક એવો તો ધક્કો માર્યો કે, તે દરવાજા સુધી પહોંચતાં ત્રણ ગુલાંટ ખાઈ ગયો. આ અપમાન સહન ન થવાથી પોતાના મીનમતને ભૂલી જઈને કાપથી તેણે સિપાહીને સંજોડીને પોકાર કર્યો કે:—“દૂર યા, દરા-મખોર! તું ધક્કો ફાંને મારે છે?” હજી તો ભાગ્યે જ આ શબ્દો તેના કુખમાંથી બહાર નીકળ્યા હશે, એટલામાં તેના બે સાથીઓ કે જ્યાં પોતાના વારા પ્રમાણે પાંજરામાં જવાની વાટ જોતા બેઠા હતા તેઓ તેની પાસે દોડી આવ્યા અને છરી તેના હાથમાં આપીને વિજયતાદ કરતા કહેવા લાગ્યા કે:—“હે મૂર્ખ! હવે લે આ છરી, જ અને કેળનાં પાંદડાં વાઢી આવ!” તેમની આ એટલાને જોઈને કચેરીમાંના સર્વજનો આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયા અને મામલતદારે પૂછ્યું કે:—“તમારી આ એટલાને બાવાઈ શો” છે તે સમજાવો.” એના ઉત્તરમાં ગંજેરીએ પોતાના સમસ્ત વૃત્તાન્ત કહી સંભળાવ્યો અને તેના અવસ્યથી એક પ્રકારનું મનોરંજન થતાં તેણે તેમને હસીને છોડી મૂકવાનો સિપાહીશાને હુકમ ફરમાવી દીધો.

શેઠ અને વાણોતર

એક ગામમાં બે લાકડાં વસતા હતા અને તેઓ એટલા બધા ગરીબ હતા કે, છેવટે ન્હાના લાકડાને ધર છોડી નોકરી શોધવામાટે બહાર જવાનો પ્રસંગ આવ્યો. તે નોકરીની તપાસમાં બહુકંટો બહુકંટો એક સાધનસંપન્ન બ્રાહ્મણના મુઠ પાસે આવી સાગ્યા. તે બ્રાહ્મણ સાથે વાતચીતનો પ્રસંગ મળી જવાથી તેણે જણાવ્યું કે:—“હાકુર મહા-શય! આપને ત્યાં કોઈ એક નોકરની અમત્ય જાણી છે?” બ્રાહ્મણે કહ્યું કે:—“હા હા, એક નોકર તો અમને જોઈએ છે; અને જો તારી ઇચ્છા હોય તો તને નોકર તરીકે રાખવામાં મને કશો પણ વાધો નથી. પરંતુ મેં એવો એક નિયમ કરેલો છે કે, જો કોઈને પણ નોકર તરીકે રાખવો તો તેને અમુક ચરતો-કરીને જ રાખવો. જો તારાથી મારી એ ચરતો પાળી ચકાવ એમ હોય, તો તને નોકરી આપવાને હું તૈયાર છું.” એટલે તે તરુણે પૂછ્યું કે:—“આપની તે ચરતો શી છે, મહા-શય?” એના ઉત્તરમાં બ્રાહ્મણે પોતાની ચરતો જણાવતાં કહ્યું કે:—“તારે તારા બાત આંબડીના પાનમાં રાખીને ખાવા પડશે; જ્યારે તું જોશો

હોય કે ચાલતો ફરતો હોય, તે વેળાએ તારે મારા ઊંકરાને તેડીને ફેરવવો અને જ્યારે ખેસી જાય ત્યારે તારે શણુમાંથી ચતરણી વણવા કરવી; તેમ જ કાંઈ પણ કારણથી તારાથી મારી નાકરી ઊડી શકાય નહિ અને જો તું નાકરી ઊડવાને તૈયાર થઈશ, તો તારું નાક કાપી લેવાનો મારો અધિકાર રહેશે. હવે તારા લાલની જે શરત છે તે એ. જો કે, જો હું તને નાકરીપરથી રજા આપું તો ખુશીથી તારે મારું નાક વાઢી નાખવું.” આ શરતો જાણી લઈને તે તરુણે કહ્યું કે;—“બહુ સારું, મહારાજ! મને તમારી શરતો કબૂલ છે.” અર્થાત્ આ શરતોથી બાંધાયે એ તરુણને વાણીતર તરીકે પોતાની નાકરીમાં રાખી લીધા.

મહિને દોઢ મહિનો વીતી ગયા. કામ બેશુમાર અને ખાવા પીવાની મારામાર, આ પ્રમાણેની રિયતિ હોવાથી જિયારો વાણીતર શરીરે સૂકાઈને હાડપિંજર જેવો થઈ ગયો, અને એક બાજબ જેવો નિર્બળ તથા અશક્ત દેખાવા લાગ્યો. કામ કરવું પડેલિયાથી રાતના બાર વાગતાં સુધી અને ખાવું આંગણીના પાંદડામાં, એટલે એનું પરિણામ શું થવું જોઈએ, એની કાંઈ પણ કલ્પના કરી શકે એમ છે. આમ જનાં પણ નાક વઢાઈ જવાના ડરથી તેણે નાકરીને ઊડી દેવાની વાત મોઢાગાંથી બહાર કાઢી નહિ. પરંતુ છેવટે તેનાથી આ દુઃખો સહેવાયાં નહિ અને તે પોતાના જીવનથી પણ કંટાળી ગયો. તે પોતાના મનમાં કહેવા લાગ્યો કે;—“નાક જવાનું હોય તો બને જાય, પણ હવે આ નાકરી તો આપણાથી નહિ જાય.” આવી ધારણાથી તે પોતાના શેઠ પાસે ગયો અને કહેવા લાગ્યો કે;—“હવે આપણાથી આપ મહારાજની નાકરી કરી શકાય તેમ નથી.” બાંધણે કહ્યું કે;—“તો હું તારું નાક વાઢી લઈશ.” નાકરે કહ્યું કે;—“તે તૈયાર છે, આ લેજો જ વાઢી દેશો.” બાંધણે તરત તેને પકડ્યો, તેનું નાક વાઢી લીધું અને પછી ધરમાંથી તેને ચાલ્યા જવાની રજા આપી દીધી. જિયારો તે તરુણ ત્યાંથી આજકારો નાખતો પાછો પોતાને ઘેર આવ્યો અને પોતાના મોઢા બાંધને કહેવા લાગ્યો કે;—“જેવું, નાકરી કરીને હું શું કામ આવીશ?” એ પછી પોતાના મોઢા બાંધને તેણે પોતાનો સખલો દુતાનત કહી સંભળાવ્યો. એ દુતાનત સાંભળી લઈને મોઢા બાંધે તેને આશ્વાસન આપીને કહ્યું કે;—“ધાર ત્યારે હવે જોજો કે, એ નીચ બાંધજીનું નાક વાઢી લાતીને તારા નાકપર ચોડું તો જ હું તારો મોટો ભાઈ ખરો!”

આમ કહીને તે મોટો ભાઈ પોતાના ન્હાના બાંધના શેઠના ઘર તરફ જવાને નીકળ્યો અને ધરમાં જવાની પરવાનગી મેળવ્યા પછી તેણે નાકરી મેળવવાની પોતાની ઇચ્છા દર્શાવી. બાંધણે પોતાના નિયમ

પ્રમાણે કહ્યું કે:—“મારે ત્યાં નોકરી છે ખેરી, પણ જો તારાથી મારી શરતો કબૂલ કરી શકાય તો.” તે તરફે શરતો બજાવવાની ઇચ્છા દર્શાવતાં બાંધણે આગળ પ્રમાણે જ પોતાની શરતો તેને કહી સંભળાવી. જરાપણ આનાકાની વગર તેણે એ સર્વ શરતોના સ્વીકાર કરી લીધા અને તેથી તરત બાંધણે તેને પોતાની નોકરીમાં રાખી લીધા.

કેટલાક દિવસ કાંઈ પણ બજાવવાને બનાવ બન્યા વગર એમને એમ નીકળી ગયા. ત્યાર પછી સંચોગ એવો આવ્યો કે, બાંધણે કાંઈ કાર્યમાટે અન્ય સ્થળે જવાની અગત્ય આવી પડી. પ્રભાતમાં ઘેરથી નીકળ્યા પહેલાં તેણે પોતાના એ નોકરને જણાવ્યું કે:—“આ ગાયના ગોઠાને બરાબર સાફ કરજે અને મારી ગેરદાજરીમાં આ સજ્યની સૂતરણી તથા કેટલીક જાડી દોરીઓ બરાબર કાપી રાખજે.” એના જવાબમાં નોકરે જણાવ્યું કે:—“બહુ સારું, મારા અગદાતા !” અચ્યુ; બાંધણે જેવી પોતાની પીઠ બતાવી, એટલે નોકરે તરત ગોઠામાંથી ગાયને બહાર કાઢીને તેમનું જાંઘુ ઝાણ એકઠું કરી ઊપરપર તેનો મોટો ઢગલો કરી દીધા. એ પછી સજ્યને એકઠું કરી તેણે તેમના કરી શકાય તેટલા ન્હાના કકડા કરી નાખ્યા અને ત્યાર પછી તે કકડાઓને એક બારદાનમાં ભરી મૂક્યા.

જ્યારે તેના શેઠ સંધ્યાકાળે પાછો આવ્યો, એટલે તેણે પોતાના નોકરને બોલાવી પૂછ્યું કે:—“તે ઝાણ એકઠું કરી રાખ્યું કે ?” નોકરે જવાબ આપ્યો કે:—“હા, સરકાર !” આગ કહી પોતાના શેઠની પાછળ પાછળ ચાલીને ગોઠાની જગ્યા તેણે શેઠને આંગળી ચીંધીને બતાવી. બાંધણે ઊપરાપર ઝાણના મોટા ઢગલાને જોઈને મદા આશ્ચર્યમાં પડી ગયો. તેણે કહ્યું કે:—“અલ્યા મૂર્ખાન-દા! આ તે શું કશું ?” એના ઉત્તરમાં ચાલક નોકરે કહેવા લાગ્યો કે:—“આમ કેમ બોલો છો, સરકાર ! તમે મને ઝાણનો ઢગલો કરવાનો હુકમ કર્યો હતો અને તે પ્રમાણે મેં એટલો બધો ઢગલો કરી દીધો છે કે, આનાથી ઊંચો ઢગલો કાંઈ પણ કરી શકે તેમ નથી. હવે વખતે આપ મું ઇચ્છો છો વાર ?” બાંધણે જરાડા પાડીને બોલવા લાગ્યો કે:—“આ તો તે ગાયના ગોઠાનું સત્વાનાસ વાગવાનો જ ઉપાય આપ્યો છે; કારણ કે, આથી ઊપરં ચોડા વખતમાં જ સડી જશે; ઝાણના બોગે પ્રાસ પાન-રૂંને સડી જતાં શી વાર થવાની હતી વાર ? તારા ભેગા મૂર્ખ તો હું જાણું છું કે, આખી દુનિયામાં કાંઈ પણ મગવાનો નથી. આલો-આ તો બંધે પચું-પણ યજુનું શું કશું ? તે લાંબી દોરીઓને બરાબર કાપી

નોકરે બોલ્યો કે:—“હા, સરકાર !”

શેઠ પૂછ્યું કે, “તે ક્યા છે?” એટલે નોકરે જણાવ્યું કે, “એવા બાર-
દાનમા મદાશય!” બાહણે વળી પણ આશ્ચર્યમાં પડીને ઉદ્ગાર કાઢ્યો
કે, “બારદાનની અદર ! આલ જોવા દે મને કે વળી કાઈ ગોટાગો તો
નથી કર્યો !” નોકરે તરત બારદાનને જિંધુ વાળીને તેમાંના માલનો જમી
નપર ઢગલો કરી દીધો તેને જોઈને બાહણે ખૂબ માગતો કહેના લાગ્યો
કે, “અરે દરમખોર મૂખા ! શણુના આવા કકડા કરીને તે તો મારુ
નખખોદ જ કાઢી નાખ્યું ! જે આના બરાબર કકડા ચલા હોત તો કેટલા
બધા પૈસા આવત ! હવે આ ચીજ જરા પણ કામતી રહી નથી અને
એ તારી દરમખોરીનું જ પરિણામ છે !” નોકરે હવે શોકદર્શક અવસ્થા
કહેવા માંડ્યું કે, “તમારું એટલું બધું શું તુકસાન થઈ ગયું વારુ ? શું
શણુની લામી દોરીએને કાપી નાખવાની તમે મને આજ્ઞા નહોતી આપી
કે ? મારાથી બની શકે, તે સર્વ મેં તમારી આજ્ઞા પ્રમાણે જ કર્યું છે.
છતાં અફસોસ છે કે, તમને સતોષ થતો જ નથી.” બાહણે તેને અને
તેના બાપદાદાને પણ ભાડી ચકાવ તેટલી ગાળો ભાડી, કારણ કે, ગાળોથી
કોપને શમાવ્યા વિના તેની પાસે કોપને શમાવવાનો ખીજો કાઈ પણ
ઉપાય હતો જ નહિ

એ પછી વળી પાછા કેટલાક દિવસ નીકળી ગયા અને કાઈ
જાણુવા જોવા બનાવ બન્યો નહિ એક દિવસ બાહણે પોતાના એ
નોકરને આજ્ઞા કરી કે, “ગાયને જરા પાણી તો નાખી દે ?” “હાજર,
સરકાર !” કહીને નોકર તરત ગયો અને ગિચારી શરીર ગાયને ગોઠા
માથા બહાર લાવી તેના પગ દોરડાથી બાંધી અને ઝોડપર નાખેલા
દોરડાને પગમાંના દોરડા સાથે બાંધી ગાયને ભોંપથી ઝોકાદ દૂટ ઊંચી ઉપા-
ડીને પછી તે ગાયના શરીરપર પાણીના ઘડાના ઘડ નામવા મડી ગયો.
થોડીવાર પછી બાહણે આગળ્યુમા આવ્યો અને આ ધધામા પડેલા
નોકરને તથા ગાયને અધમૂર્છ થઈ ગયેલી જોઈને ઓગી અજાણીમાં
પડી ગયો. બાહણે તરત ગાયને જમીનપર ઊતારી અને બહુ જ ઊતા-
વજથી તેના પગમાં બાંધેલા દોરડાને કાપી નાખ્યો. એ પછી તેણે
પોતાના નોકરને પૂછ્યું કે, “આવી રીતે વર્તીને તારી શું કરવાની ધારણા
હતી, તે જણાવીશ કે ?” નોકરે સ્હામો સવાવ કર્યો કે, “આમ પૂઠ-
વાનું શું કારણ છે વારુ ? આપની આજ્ઞા પ્રમાણે હું ગાયને પાણી
નામતો હતો. ગાય સીધી ઊભી રહેતી નહોતી, એટલામાટે માટે તેને
પગ બાંધીને ઊંચી લટકાવવી પડી, એમાં મેં જોડું શું કર્યું વારુ ?”
બાહણે મિનમ જોઈને કહ્યું કે, “તું તો અમારા આ લોક અને
પરંપરાનાં સર્વ મુખોનું સત્તાનાથ વાળી નાખવાનો, દરમખોર ! હું

જે અણીને વખતે આવી ન લાગ્યો હોત, તો તારા હાથે ગોઠવ્યા થવામાં એક પળમાત્રનો પણ વિલંબ રહ્યો નહોતો!" નાકરે કહ્યું કે;— "મહાશય! જે આપે આ કાર્ય ખીજી રીતે કરવા જણાવ્યું હોત, તો હું તે પ્રમાણે કરત. મારો આમાં લેશ માત્ર પણ દોષ નથી!" વળી પણ બ્રાહ્મણને ગાળો લાંડીને જ સંતોષ આવી બેસી રહેતું પડ્યું; કારણ કે, નાક કાપવાની શરત હોવાથી નાકરને તેનાથી પોતે બીજીને તો કદાપિ રજા આપી શકાય તેમ નહોતું જ. આવી રીતે વળી પાછા કેટલાક દિવસ વીતી ગયા.

વળી એકવાર કાંઈ કાર્યમાટે બહાર જતી વેળાએ બ્રાહ્મણે પોતાના નાકરને આમ આપી કે;—"મારા આબ્યા પહેલાં આપણા બગીચાને બરાબર સાફ કરી નાખજે." નાકર તો આવી આગલી વાટ જ નેષા કરતો હતો, એટલે શેઠજી જેવા ધરમાંથી બહાર નીકળ્યા કે, તરત જ નાકર સાહેબ હાથમાં દાતરડું લઈને બગીચામાં પહોંચ્યા અને જે સારા સારા ઝાડ તથા છાડવા હતાં, તે બધાને કાપીને સાફ કરી નાખ્યાં અને તે બધાંના ત્યાં જ દગલો થવા દીધા. સાંજે શેઠજીએ ઘેર આબ્યા પછી નાકરને બોલાવી પૂછ્યું કે;—"કેમરે બગીચો બરાબર સાફ કરી નાખ્યો કે?" જવાબમાં નાકર સાહેબે જણાવ્યું કે;—"જે કે હજી બગીચો બરાબર સાફ થયો નથી; પણ મને જેટલો વખત મળી શક્યો, તેટલા પ્રમાણમાં મેં બગીચાની સફાઈ કરી નાખી છે, સરકાર!" બ્રાહ્મણે શુદ્ધ કરીને કહ્યું કે;—"બરે શાસિરોમણિ! જેટલા પ્રમાણમાં વખત મળી શક્યો, તેટલા પ્રમાણમાં સફાઈ કરી નાખી છે, એમ કહીને તું કહેવા શું માગે છે? ચાલ તે શું શું કામ કહ્યું છે, તે મને બતાવ." આ રાખે બ્રાહ્મણની સાથે જ તે બગીચા તરફ ચાલ્યો અને ત્યાં જોયું તો જે જે ઉપયોગી વસ્તુ અને છાડવા હતાં, તે સર્વની સફાઈ થઈ થઈ હતી! હવે તેના કાપનો અવધિ થયો અને તે ગર્જના કરતો કહેવા લાગ્યો કે;—"બરે નિમત્તદરામાં! તું તો મારા બગીચાનો ધાણ જ કાઢી નાખ્યો! તને આ બધાં ઝાડ અને છાડવા આમ કાપી નાખવાનું કેણે કહ્યું હતું?" આના જવાબમાં નાકરભાઈએ બહુ જ નમ્રતાથી જણાવ્યું કે;—"મહાશય! આપે પોતે જ મને બગીચાને બરાબર સાફ કરી નાખવાનો દુકમ ફર્માવ્યો હતો, અને હવે આમ ફરી કેમ જાણ્યો છે વારુ? અર્થાત્ મેં પ્રથમ બધાં ઝાડ અને છાડવા વગેરે કાપી નાખ્યાં છે અને હવે જે આ કચરો બાકી રહ્યો છે, તેને સાફ કરી નાખવાનું કામ જ બાકી રહ્યું છે! આ કામ થઈ જશે, એટલે આપની ઇચ્છા પ્રમાણે બગીચો બરાબર સાફ થઈ જશે." "હાજી બરાબર સાફ થઈ જશે!"

કથા]

આત્મરો એ પ્રમાણેનો ઉદ્ગાર કાઢીને કહ્યું કે;—“હવે હું બરાબર ભેઈ શકું છું કે, તું મારે ત્યાં શા કારણથી નોકર રહ્યો છે. તું કેવળ મારું વાળી શકાય, તેટલું સત્યાનાથ વાગવાને જ મારી નોકરીમાં રહેલો છે. વારુ—તેં વાટ્યાં છે તે લાકડા ધરમાં લઈ જા.” આમ કહી તે કાપથી લાલપીળો થઈ મોઢામાંથી ગમે તેવા અપચબ્દો ઉચ્ચારતો લાઘી ચાલતો થઈ ગયો.

નોકર બિચારો લાકડાને ધરમાં પહોંચ્યાડવાના કામમાં લાગી ગયો. મણા ખરાં લાકડા ધરમાં ગોઠવઈ ગયા અને માન એક જ મોડું તથા બારી લાકડું બાકી રહ્યું હતું તે લઈને તે આવતો હતો, એવામાં તેના રોહની થુફી ડાળીમાં તેને રહામી મળી અને તેથી તેને તેણે પૂછ્યું કે; “માઈ! આ મોડું બારી લાકડું ક્યા રાખ્યું વારુ?”

“જ્યાં બીજા લાકડા રાખ્યા હોય ત્યાં એને પણ રાખી દે,” ડાળી બોલી.

“પણ ત્યાં હવે આ લાકડું ગખવાની જગ્યા નથી.” નોકરે કહ્યું.

“તો કાઈ બીજી જગ્યાએ રાખી દે.” ડાળીએ જણાવ્યું.

“બીજી કાઈ જગ્યા પણ ખાલી નથી.” નોકરે પાછો વાધો બતાવ્યો.

હવે ડાળીના મિત્ર જ ગયો અને તેથી તેણે શરણમાં જ બોલી ગયું કે,—“ત્યારે મૂક મારા માથાપર!”

નોકરને તો એટલું જ ભેદ હતું, એટલે ડાળીના સુખમાંથી આ વાક્ય નીકળતાં જ તેણે એના તો બગથી તે લાકડું ડાળીના માથામાં ટોપ્યું કે, તે કાણે જ ડાળી ત્યાં પડી ગઈ અને તેના રામ સદાને માટે રમી ગયા. એ પછી તે બીજા લાકડા પણ લઈ આવ્યો અને તે બધા લાકડાને તે ડાળીના માથાપર ખડકી દીધા.

એવામાં બ્રાહ્મણ પાંડો આવ્યો અને પૂછના લાગ્યો કે,—“બધા લાકડા ખડકાઈ ગયા કે?” નોકરે જવાબ આપ્યો કે,—“હા, સરકાર!”

એટલામાં બ્રાહ્મણને પોતાની માતા સાથે ગૃહસસાર સંબંધી કાંઈ વાત-ચીત કરવાની હોવાથી તેણે ‘માતા! માતા!’ કહીને ડાળીને બોલાવવા માંડી પણ પોતાના સાદનો કરો જવાબ ન મળવાથી તેણે પોતાના નોકરને કહ્યું કે,—“મારા માતૃથી ક્યા ગયા છે?” એના જવાબમાં અનુચર મદાશય બોલના કે,—“આ લાકડાની નીચે આરામથી સૂઈ રહ્યા છે, સરકાર!”

અત્યત આશ્ચર્યચકિત થઈને બ્રાહ્મણે કહ્યું કે,—“આ તું શું બોલે છે? આ લાકડાની નીચે ડાળીના સૂઈ રહેવાનું કાંઈ કારણ?” નોકરે તરત જુનાસો કથો કે,—“ધરમાંની બધી જગ્યા લાકડાથી ભરાઈ જતા આપણા પૂજ્ય માતૃથીને એ પૂછ્યું કે, ‘માકીના લાકડાં હવે ક્યા

રાખવાનાં છે? એટલે એમણે કહ્યું કે, ‘મારા માથાપર રાખ!’ અને
તે તે પ્રમાણે કર્યું, મારા સરકાર! આમાં મારે કંઈ પણ દોષ હોય
તો બતાવી આપો, મારા સરકાર!”

બ્રાહ્મણ ઝડ લાકડાંના ઢગલા પાસે દોડ્યો અને લાકડાંને આસ-
પાસ વિખેરી નાખી હાથીને બહાર ખેંચી કાઢી. પણ હાથી મા તો
ક્યારનાંય સ્વર્ગધામમાં સિધારી ગયાં હતાં અને તેમનું ખાસી જોખું જ
ત્યાં પડ્યું રહ્યું હતું. શોકના અત્યંત આવેશમાં આવીને બ્રાહ્મણે નોક-
રને જણાવી દીધું કે;—“હું હવે તારી નોકરીથી ગળાસૂધી ધરાઈ ગયો છું,
એટલે હવે મને તારી નોકરીની જરા પણ જરૂર નથી. કૃપા કરીને
અહીંથી ઝડપટ આલ્યો જ એટલે થયું.” એ શબ્દો સાંભળીને નોકરે
હું પેટે જણાવ્યું કે;—“ચિંતા નહિ; નોકરીની મને પરવા નથી; પણ
આપણા કરાર પ્રમાણે તમારે પોતાનું નાક મને આપવું પડશે.” બ્રાહ્મણ
બોલ્યો કે;—“જો તારા જેવી બલાના હાથમાંથી મારો છૂટકો થતો હોય,
તો આવા હજાર નાક કપાવી નાખવાને હું તૈયાર છું.” નોકરે જરી
પોતા પાસે તૈયાર જ રાખી હતી, એટલે તરત પોતાના સોંકનું નાક કાપીને
પોતાના ધર તરફ જવાને તે ત્યાંથી ચાલતો ચઢી ગયો અને તે નાક લાવીને
પોતાના ન્હાના ભાઇના હાથમાં આપી દીધું. ખાસડાંની પૂળ વિના
મોળીના ગોર સીધા ચાલે જ નહિ, એ કહેવત કંઈ ખોટી નથી.*

મૂર્ખ રાજા અને તેનો મૂર્ખ પ્રધાન

એક સમયમાં એક હોઆચન્દ્ર નામનો રાજા હતો અને તેના મુખ્ય
સચિવનું નામ ગોઆચન્દ્ર હતું. એ રાજાના રાજ્યમાં દિવસને રાત માન-
વાની અને રાતને દિવસ માનવાની ક્રુદ્ધિ પ્રચલિત હતી. ત્યાં ગોળ અને
ગોળ એક જ ભાવે વેચાતાં હતાં. હુંકામાં કહેવાનું એટલું જ કે ત્યાંનો
સર્વ પ્રકાર આખા સંસારથી જુદો જ ભેવામાં આવતો હતો.

એ રાજ્યમાં એક બ્રાહ્મણ વસતો હતો અને તેનો હુરિદાસ નામનો
એક નોકર હતો કે, જે નિત્ય ટકાશેરની સાકર અને ટકાશેરની મીઠાઈ

* લોકકથામાં જુદા એ જ વિષય ભેવામાં આવે છે કે, જે બહેનો હોય તે
તેમનામાંની સર્વથી ન્હાનો બહેન જ વધારે બુદ્ધિશાળી અને બાળ્યશાળી હોય છે
અને બાઈઓમાં સર્વથી ન્હાનો બાઈ બુદ્ધિમાન તથા બાળ્યવાન હોય છે. પણ આ
વાર્તામાં ન્હાનો બાઈ મૂર્ખ તથા અજાણિયા અને ગેરિયા બાઈ સાચાક તથા બાળ્ય-
વાન છે, એ લોકકથાના બંધારણથી કાંઈક વિરુદ્ધ દેખાય છે. પણ પ્રત્યેક વિષયનો
જેમ અપવાદ હોય છે, તેમ આ વાર્તા પણ એ વિષયમાં અપવાદસ્વરૂપ છે, જેમ
માનવામાં કશો અપવાદ નથી.

ને વખત ચાંપીને ખાતો હોવાથી શરીર માતેલા પાકા જોવા થયો હતો. એક દિવસ લગભગ ત્રીજા પ્રહરે બગરમાં એક પ્રવાસી આવ્યો, જે એ રાજધાનીમાં નવો જ અને પહેલીવાર આવેલો હોવાથી, તે રાજ્યની રીતિનીતિ અને રુઢિ આદિથી સર્વથા અજાત હતો. તેણે પોતાના અત્રને રાંધવા માટે બગરની વચ્ચે ચૂલો જોડવા માંડ્યો. તે અત્રને રાંધ્યા પછી ભોજન કરવાને બેઠો, એટલામાં પોલીસના બે સિપાહીઓ ત્યાં આવ્યા અને તેમણે ત્યાં જોડાયેલા ચુલાને જોયો. આ જોઈને તેમણે પ્રવાસીને કહ્યું કે;—“તું ચોર છે અને તું આ ખાડો પાસેના ઘરમાં ચોરી કરવામાટે જ જોડ્યો છે.” આશ્ચર્યચકિત થયેલા પ્રવાસીએ કહ્યું કે;—“શું અત્યારે ઘણો દહાડો નથી? દિવસના આવા ઝમઝમતા પ્રકાશમાં ચોરીમાટે ખાડો જોડવાની હિમત કેણુ કરી શકે એમ છે વારુ? વળી મેં કાંઈ દ્રાઈના ઘરની બીંતમાં બાકારું પાડ્યું નથી કે, જેથી આવી શંકા થઈ શકે; મેં તો ચૂલો બનાવવામાટે જમીનમાં જ ખાડો જોડ્યો છે. એ સાંભળીને તે સિપાહીઓ જોડ્યા કે;—“અમારા રાજાના રાજ્યમાં દિવસને રાત માનવામાં આવે છે, એ તું જાણતો નથી કે શું?” આટલું કહેતાની સાથે જ તેમણે તે પ્રવાસીને બાંધી લીધા અને બાંધીને લાતો મારતા તેઓ તેને પોલીસ ઘાણામાં લઈ ગયા.

બીજો દિવસ—એટલે કે, ત્યાંની રુઢિ પ્રમાણે કહીએ તો બીજી રાતે—રાજા હોખાચન્દ્ર રાજસભામાં બેઠો હતો; તેના જમણા હાથ પર તેના પ્રધાન અને ડાબા હાથ પર બીજા સલાસદો બેઠા હતા. એવામાં પેલા પોલીસવાળા પેલા માની લીધેલા ચોરને ત્યાં લાવ્યા અને તેના પર ચોરીના આરોપ મુકીને રાજા આગળ રજૂ કરી દીધા. રાજાએ તે બિચારા ગરીબ પ્રવાસીને તેના પોતાના બચાવમાટેના એક શબ્દને પણ વિચારવાનો અવકાશ આપ્યા વિના શૂળી પર ચઢાવી દેવાનો હુકમ હમોની દીધા. રાજાની આ આજ્ઞા સાંભળીને પ્રધાન જોગાયદ જોડી ઊઠ્યો કે;—“મહારાજાધિરાજા! હમણાં જ એક નવી શૂળી તૈયાર કરવામાં આવી છે અને તે કાંઈક જાડી હોવાથી પ્રથમ પ્રયોગ તરીકે એ તેના પર દ્રાઈ જાડા માણસને ચઢાવવામાં આવશે, તો શૂળીની પરીક્ષા કરી શકાશે. એ પછી આ ચોરને શૂળી પર ચઢાવીશું.” રાજાએ ચતુક ડાલાવીને કહ્યું કે;—“આ મંત્રણા બહુ જ ઉત્તમ છે; અને તેથી એ પ્રમાણેના પરીક્ષાપ્રયોગ થવો જ જોઈએ.” એ પછી રાજાએ આજ્ઞા આપી કે;—“પ્રથમ નગરમાંથી કાંઈ જાડામાં જાડા અને મજબૂત માણસને પકડીને લાન્ડ કરો અને ત્યાં સુધી આ ચોરને મજબૂત ચોડી પહેરામાં બંધ કરી રાખો.”

માટે એણે પણ અવસ્થા મારી સાથે સ્વર્ગમાં પ્રયાણ કરવું જ નહોતું.
 વારુ ત્યારે અનુચરો! પ્રધાનજીને પણ મારી સાથે શૂળીપર ચઢાવી દો.”
 બ્રાહ્મણે એ પછી શૂળીની પૂજા કરવા માંડી અને રાજા તથા
 પ્રધાન ઉભયને રક્તવસ્ત્ર પરિધાન કરીને અને ગળામાં રક્ત પુષ્પની
 માળા ધારીને શૂળી પાસે આવવાની આજ્ઞા આપી. તેવા રૂપમાં તેઓ
 આવતાંની સાથે જ બ્રાહ્મણે તેમને અનુક્રમે એક પછી એક કરીને
 શૂળીપર ચઢાવી દીધા અને તત્કાળ તે રાજા અને પ્રધાન ઉભયના પ્રાણ
 સ્વર્ગમાં પ્રયાણ કરી ગયા. આ દૃશ્યને જોઈ સર્વ પ્રજાજનો એ બ્રાહ્મ-
 ણની છાદ્ધમત્તા, સમયસૂચકતા, દક્ષતા તથા ધૂર્તતાની મુક્ત કંઠે પ્રશંસા
 કરવા લાગ્યા અને એ પછે તથા એ જ સ્થળે તેને જ સિંહાસનપર
 ઘોડાના રાજા તરીકે સ્થાપી દીધા. એ બ્રાહ્મણે દીર્ઘકાળ પર્વન્ત અત્યન્ત
 દક્ષતાથી રાજ્ય ચલાવ્યું અને તેની સત્તાના કાળમાં દેશની તથા પ્રજાની
 સર્વ રીતે ઉન્નતિ અને ઉન્નતિ જ થતી રહી.

કાનો માળી

એક સમયમાં કાનો કરીને એક માળી હતો અને તે રાજાના
 બગીચામાં માળી તરીકે નોકરી કરતો હતો. રાજાને બગીચો ખુબ જ
 સુંદર હતો અને તેમાં સર્વ જાતનાં પુષ્પવૃક્ષો, ફળવૃક્ષો અને કમળો-
 વડે દીપતા અનેક સુંદર તળાવો આદિ વિસ્તરેલાં હતાં. યશુને એના
 કરતાં અધિક આનંદદાયક સ્થાન અન્યત્ર ક્યાંય પણ મળી શકે તેમ
 નહોતું. કાનો આજો દિવસ એ બગીચામાં વીતાડતો હતો અને નિત્ય
 રાત પછા પછી જ ઘોડાને ઘેર જતો હતો.

એક રાતે કેઈ એવું કારણ જની ગયું કે, ઘોડાને ઘેર જવાને
 બદલે રાતે તેને બગીચામાં જ રહેવું પડ્યું. રાત અજવાળી હોવાથી
 સર્વત્ર અંધકારો વિસ્તાર થયેલા હતા અને તેથી મોડી રાત થતાં સુધી
 કાનો માળી તળાવોમાંના એક તળાવની પાસે જ ફરતો રહ્યો. તે આવી
 રીતે ભ્રમણ કરતો હતો, એવામાં એક પ્રકારનો એક વિલક્ષણ ધ્વનિ
 તેના કાનમાં આવીને અગ્રણ્ય અને તે ધ્વનિ પૂર્વ દિશામાંથી આવતો
 હોય એમ જણાયું. વૃક્ષો અને શાખાઓ વાંકા વળી ગયાં, આર્તનાદ
 કરવા લાગ્યા અને તેમાં ખખડાટ થવા લાગ્યો. કુદનો અતિશય ભય-
 ને એ વિશાળ વૃક્ષના થકની પાછળ સંતાઈ રહ્યો અને ત્યાર

જિજ્ઞાસુ હતો ત્યાંથી બહાર નીકળ્યો અને ત્યાંથી ચાલી તળાવના કિનારા-
પાળ-પર આવીને બેઠો. ત્યાં બેઠો પછી તે પોતાના મનમાં વિચાર
કરવા લાગ્યો કે;—“આ વળી શો અમત્કાર હશે વારુ? મારા આટલા
જીવનકાળમાં આપો પ્રયંત્ર ગજરાજ અદ્યાપિ મારા જોવામાં આવ્યો નથી.
પરંતુ મેં સાંભળ્યું છે ખરું કે, સ્વર્ગમાં એક ઐરાવત નામનો હાથી
છે અને તે બહુ જ પ્રયંત્ર આકારનો છે. બસ—આ અવસ્થા તે ઐરા-
વત જ હોવો જોઈએ. ગમે તેમ કરીને હું આજે આખી રાત જાગીશ અને
જોઈશ કે આ હાથી અહીંથી જાય છે ક્યાં?” આવા પ્રકારના નિશ્ચયપર
આવીને કાનો ત્યાંથી જિજ્ઞાસુ અને શાંતિથી તથા મૃદુ પગલાંથી તે હાથીની
પાછળ પાછળ ફરવા લાગ્યો. હાથીએ જાગીયામાં જિગતાં અનેક જાતિનાં
ફળ અને મૂળ આદિના આહારથી પોતાની કુધાના અગ્નિને શાંત કર્યો
અને ત્યાર પછી તે આકાશમાં ગમન કરવાની તૈયારીમાં હતો, તેવામાં
કાનાએ તેની પૂછડી પકડી લીધી અને હાથીની પીડપર ચઢીને હલતાથી
બેસવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

ઐરાવતે આકાશમાં ઉડ્યાનું કર્યું, એટલે કાનો માળી પણ તેની
સાથે આકાશમાં ગમન કરવા લાગ્યો. એ સ્વર્ગીય પ્રાણી ઐરાવત
આવી રીતે પ્રત્યેક રાત્રિએ એ ગજેશ્વરમાં ફળ અને મૂળના આહારમાટે
આવતો હતો અને ઉપકાળમાં પાછો સ્વર્ગમાં આવ્યો જતો હતો.

જ્યારે ઐરાવત સ્વર્ગના પ્રદેશમાં આવી પહોંચ્યો, એટલે કાનો
તેની પૂછડીપરથી પાછો નીચે જતરી ગયો. એ પછી ઐરાવત હિન્દના
મહાસપ્તપ્રતિ આસતો થયો અને કાનો માળી સ્વર્ગની પ્રત્યેક દિશામાં
પથેપથે જમણું કરવા લાગ્યો. જે વસ્તુઓ કદાપિ તેના જોવા કે સાંભ-
ળવામાં આવી નહોતી, તેમ જ જે વસ્તુઓને જોવાની તેણે કદાપિ આશા
પણ રાખી નહોતી એવી વસ્તુઓને પ્રત્યક્ષ જોવા અને સાંભળવાથી
કાનાના હૃદયમાં હર્ષ અને આનંદનો જે આશ્વસન થયો, તે સર્વથા અવ-
ર્ણનીય હતો. ત્યાં સર્વ વસ્તુઓની અત્યંત સૌંદર્યવારી જોઈને તેના આશ્ચ-
ર્યનો અવધિ થયો; અને વળી પ્રત્યેક વસ્તુ એટલા તે વિચાળ આકા-
રની હતી કે, તેમને જોઈને તે આશ્ચર્યના સમુદ્રમાં ગોથાં ખાવા લાગ્યો.
પ્રથમ તો તેણે પેટ ભરીને સ્વર્ગીય ગિણ્ના અને અન્ય કેટલાક મોન્ય
પદાર્થોનો આહાર કર્યો અને ત્યાર પછી તેણે પાન અને શાપારીની
ખરીદી કરી. ત્યાંનાં પાન અને શાપારી બન્ને વિચાગ્ર આકારનાં હતાં;
કારણ કે, સ્વર્ગલોકની સર્વ વસ્તુઓ મૃદુભાવની વસ્તુઓ કરતાં મોટી જ
હોતી. આ સર્વ કર્ણે ધૃષ્ટ રૂપ પછી તે ઐરાવત હાથી પામે આવીને
શાંતિથી બેસી રહ્યો.

સર્વ દિશામાં સંકડેા અધિકારીઓ વિસ્તરી ગયા અને તેથી રાજ્યમાં જોડલા જાડા માણસ હતા, તે સર્વના મનમાં બહુ જ મોટો ગમરાટ થવા લાગ્યો. પરંતુ જે હેતુમટે જાડા માણસની જરૂર હતી, તે હેતુને પાર-પાડી શકે એવો એક પણ જાડો માણસ અધિકારીઓના જોવામાં આવ્યો નહિ. છેવટે શાકરજાબદમાં શોધ ચલાવતા હુરિદાસ તેમના હાથમાં આવ્યો, કે જે આગળ કલા પ્રમાણે શાકર તથા મીઠાઈ વગેરે ખાઈ ખાઈને માતેલા પાડા જોવા જડો થઈ ગયો હતો. આવા જાડા માણસને જોતાં જ આનેદમાં આવીને તેમણે તરત તેને પકડી લીધા અને ધસડીને રાજસભામાં લઈ ગયા. હુરિદાસને જોતાં રાજના હર્ષનેા પણ અતિરેક થયો અને તે કહેવા લાગ્યો કે:—“આપણને જોવા જોઈતા હતો, તેવા જ જાડો લાયકો મળી આવ્યો છે—એના અને આપણી શૂળીનેા એક બીજા સાથે થયો જ સારો મેળ મળી રહેશે! હવે એને તરત શૂળીપર ચઢાવી દો!” રાજની આ આઘા સાંભળી હુરિદાસ પોતે કરીને કહેવા લાગ્યો કે:—“મહારાજ! શૂળીપર ચડી જવામાટે મારા જરા પણ વાંધા નથી; પરંતુ એ શૂળી જ્યારે મારા જોવામાં આવી ત્યારે એમાં એક બહુ જ ગૂઢ રહસ્ય રહેલું નિશ્ચયપૂર્વક મને રેખાયું. હવે જે મારું વચન તમારા માનવામાં ન આવે, તો આ નગરમાં એક બ્રાહ્મણ છે તેને જોવાલા, એટલે એ વિશેના સર્વ જોદ તે તમને કહી સંભળાવશે.” રાજએ પૂછ્યું કે:—“તે બ્રાહ્મણનું નામ શું છે અને તે ક્યાં રહે છે?” હુરિદાસે પોતાના સ્વામીનું નામ અને નિવાસસ્થાન બતાવી દીધું અને તે જાણીને રાજએ પોતાના એક અધિકારીને તે બ્રાહ્મણને લાવવામાટે મોકલી દીધા.

તે બ્રાહ્મણે તે અધિકારીના મુખથી રાજસભામાંના સર્વ વૃત્તાન્ત જાણી લીધા પછી રાજની આગળે મસ્તકપર ચઢાવીને સભામાં જવાની તૈયારી કરવા માંડી. ધરમાંથી નીકળીને ફેટલોક માર્ગે કાપ્યા પછી દૂરથી જ્યાં શૂળીનાં દર્શન મળ્યાં છે, ત્યાં તે ત્યાં જ જમિનપર પડીને તેને એ બ્રાહ્મણે દંડવત્ પ્રણામ કર્યો અને જ્યાં સુધી તે પોતે શૂળી પાસે આવી પહોંચ્યો ત્યાં સુધી એની રીતે દંડવત્ પ્રણામ કરવાનો બ્યવસાય તેણે ચાલુ જ રાખ્યો. શૂળીની પાસે આવ્યા પછી તેણે વેદ અને પુરાણના મંત્રોના ઉચ્ચાર સાથે શૂળીની આસપાસ પ્રદક્ષિણા કરવાના ક્રમને આરંભી દીધો અને ધણીકવાર સુધી ચક્રાકાર ફરતો રહ્યો. બ્રાહ્મણને આ પ્રમાણેની વિશ્વક્ષણ ક્રિયા કરતો જોઈને તેના કારણને જાણવામાટે રાજ બહુ જ આતુર બની ગયો. બ્રાહ્મણે જ્યારે પ્રદક્ષિણાના કાર્યની સમાપ્તિ કરી એટલે રાજએ તેને પૂછ્યું કે:—“આની રીતે આ શૂળીને પ્રણામ કરવાનું

“અને એની આસપાસ પ્રદક્ષિણા કરવાનું કારણ શું છે વારુ?” પરંતુ રાજાનો એ પ્રશ્ન જાણે પોતે સાંભળ્યો જ નહોત્ય! તેણે જાવ દર્શાવીને બાહ્ય મોટે ઘડિયાળ પાડીને કહેવા લાગ્યો કે;—“ઝીઝાઝાળ પ્રતિપાત્ર મહારાજાધિરાજ! હું આ શૂળીપર ચઢી જવા માગું છું, માટે કૃપા કરીને આપના અતુચરોને સત્વર મને આ શૂળીપર ચઢાવી દેવાની આજ્ઞા આપી દો!” રાજાએ પ્રત્ન પૂછ્યું કે;—“પણ હું એ જ જાણુવા માગું છું કે, તમે શૂળીપર ચઢી જવા માગો છો, તે શા કારણથી?” એના ઉત્તરમાં બાહ્ય કહેવા લાગ્યો કે;—“આજે મને આ શૂળીનાં દર્શન માત્રનો પણ જે લાભ મળ્યો છે, તે મારાં જાન સૂધી આચરેલાં અનેક જન્મનાં પવિત્ર કર્મોથી પ્રાપ્ત થયેલા પુણ્યનું જ પરિણામ છે. આ શૂળી અત્યંત પવિત્ર અને અલૌકિક સુહૃત્તમાં જ જનાવવામાં આવી છે; કારણ કે એ શૂળીમાં તેત્રીસ ટાટિ દેવતાઓનો વાસ છે. આ કારણથી જે ટાટિ પણ એ શૂળીપર ચઢશે, તે સાચત સ્વર્ગીય સુખો ભોગવવામાટે તત્કાળ સ્વર્ગમાં આસ્થો જશે. પૂર્વે આ શૂળી વિષ્ણુમોકમાં હતી અને તારી અતુલ ધાર્મિકતાના યોગે જ આ શૂળી આ સંસારમાં ઉતરીને તારા રાજ્યમાં આવી છે. એને સ્વર્ગનું વિમાન કહેવામાં અતિશયોક્તિનો સંભવ નથી.”

બાહ્યના શુભથી એ શૂળીનું આ પ્રભાવેનું આકાંક્ષ સાંભળીને રાજાએ જણાવ્યું કે;—“હાકુર મહારાજા! આ શૂળીપર ચઢવાનું આવું રહસ્ય હોય તો તો હું પોતે જ આ શૂળીપર ચઢી જવા ઇચ્છું છું.” બાહ્યે રાજાની એ ઇચ્છા જાણીને કહ્યું કે;—“મહારાજા! શૂળી તારી પોતાની છે, એટલે તું તો જ્યારે પણ ઇચ્છીશ ત્યારે તત્કાળ શૂળીપર ચઢી શકીશ; પણ મને આ શૂળીપર ચઢી જવાનો લાભ, જે આજે જ આપીશ, તો તારા આ દીન બાહ્યપર મોટો હિતકાર થશે.” રાજાએ તેની આ પ્રાર્થના સાંભળી પોકાર કરીને કહ્યું કે;—“નહિ નહિ; આવા અવસરને હાથમાંથી જવા દઉં, એટલો બધો હું મૂર્ખ નથી. આ રાજ્યનો હું રાજાં હોવાથી સ્વર્ગમાં સર્વથી પ્રથમ જવાનો અધિકાર મારો છે અને તે મારે ભોગવવો જ જોઈએ.” બાહ્યે નિરુપાય થઈને કહ્યું કે;—“ભલે ત્યારે મહારાજા! તમારી ઇચ્છાને કાલ્યુ અટકાવી સકે તેમ છે વારુ? ભલે સ્વર્ગના દુર્ગને તમે જ સર્વથી પ્રથમ સર કરી લ્યો, મહારાજા! આ શૂળીપર ચઢવાથી તમે જાન સ્વર્ગમાં જ જશો, એટલું જ નહિ, કિન્તુ ત્યાં જઈને પણ સ્વર્ગના રાજ્ય જ થવાના; અને ત્યાં તમને મંત્રણામાટે પ્રધાન તો જોઈશે જ.” રાજાએ આ સાંભળીને કહ્યું કે;—“આ રહી મારો મહાપ્રતિભાન પ્રધાન; હવે જે તમારા કહેવા પ્રમાણે હું સ્વર્ગનો રાજા જ થવાનો હોઉં, તો તો ત્યાં મારા મંત્રિવને અધાવવા

માટે એણે પશુ અવસ્થા મારી સાથે સ્વર્ગમાં પ્રયાણ કરવું જ જોઈએ. વારુ ત્યારે અનુચરો! પ્રધાનશ્રીને પશુ મારી સાથે શૂળીપર ચઢાવી દો.”

આજણે એ પછી શૂળીની પૂજા કરવા માંડી અને રાજા તથા પ્રધાન ઉભયને રક્તવસ્ત્ર પરિધાન કરીને અને ગળામાં રક્ત પુષ્પની માળા ધારીને શૂળી પાસે આવવાની આજ્ઞા આપી. તેવા રૂપમાં તેઓ આવતાંની સાથે જ આજણે તેમને અનુક્રમે એક પછી એક કરીને શૂળીપર ચઢાવી દીધા અને તત્કાળ તે રાજા અને પ્રધાન ઉભયના પ્રાણ સ્વર્ગમાં પ્રયાણ કરી ગયા. આ દૃશ્યને જોઈ સર્વ પ્રજાજનો એ આજણની શ્રાદ્ધમતા, સમયસૂચકતા, દક્ષતા તથા ધૂર્તતાની શુક્ત કંઠે પ્રશંસા કરવા લાગ્યા અને એ પછે તથા એ જ સ્થળે તેને જ સિંહાસનપર પોતાના રાજા તરીકે સ્થાપી દીધા. એ આજણે દીર્ઘકાળ પર્યન્ત અત્યન્ત દક્ષતાથી રાજ્ય ચલાવ્યું અને તેની સત્તાના કાળમાં દેશની તથા પ્રજાની સર્વ રીતે ઉન્નતિ અને ઉન્નતિ જ થતી રહી.

કાનો માળી

એક સમયમાં કાનો કરીને એક માળી હતો અને તે રાજાના બગીચામાં માળી તરીકે નોકરી કરતો હતો. રાજાનો બગીચો ખુબ જ સુંદર હતો અને તેમાં સર્વ જાતનાં પુષ્પવૃક્ષો, ફળવૃક્ષો અને કમળો- વડે દીપતા અનેક સુંદર તળાવો આદિ વિસ્તરેલાં હતાં. યજ્ઞને એના કરતાં અધિક આનંદદાયક સ્થાન અન્યત્ર ક્યાંય પણ મળી શકે તેમ નહોતું. કાનો આજો દિવસ એ બગીચામાં વીતાડતો હતો અને નિત્ય રાત પછા પછી જ પોતાને ઘેર જતો હતો.

એક રાતે કાઈ એવું કારણ બની ગયું કે, પોતાને ઘેર જવાને બદલે રાતે તેને બગીચામાં જ રહેવું પડ્યું. રાત અજવાળી હોવાથી સર્વત્ર અંધિકાનો વિસ્તાર થયેલો હતો અને તેથી મોડી રાત થતાં સુધી કાનો માળી તળાવોમાંના એક તળાવની પાસે જ ફરતો રહ્યો. તે આવી રીતે ભ્રમણ કરતો હતો, એવામાં એક પ્રકારનો એક વિલક્ષણ ધ્વનિ તેના કાનમાં આવીને અથડાયો અને તે ધ્વનિ પૂર્વ દિશામાંથી આવતો હોય એમ જણાયું. વૃક્ષો અને શેષાઓ વાંકા વળી ગયાં, આર્તનાદ કરવા લાગ્યાં અને તેમાં જખડાટ થવા લાગ્યો. કાનો અતિશય ભય- ભીત થઈને એક વિશાળ વૃક્ષના ચડની પાછળ સંતાર્ધ રહ્યો અને ત્યાર પછી તરત જ એક ભવ્ય ગજરાજને તેણે આશ્લેષમાર્ગથી પૃથ્વીપર ઊતરતો જોયો. ગજરાજ ત્યાં ઊતર્યો પછી બગીચામાં યથેચ્છ ભ્રમણ કરવા લાગ્યો. કેટલાક સમય પછી હૃદયમાં ધૈર્ય ધારીને કાનો જ્યાં સંતાર્ધને

જિભો હતો ત્યાંથી જહાર નીકળ્યો અને ત્યાંથી ચાલી વળાવના કિનારા-
પાળ-પર આવીને બેઠો. ત્યાં બેઠા પછી તે પોતાના મનમાં વિચાર
કરવા લાગ્યો કે;—“આ વળી શો ચમત્કાર હશે વારુ? મારા આટલા
જીવનકાળમાં આવો પ્રચંડ ગજરાજ અદ્વાપિ મારા જોવામાં આગ્યો નથી.
પરંતુ મેં સાંભળ્યું છે ખરું કે, સ્વર્ગમાં એક ઐરાવત નામનો હાથી
હો અને તે બહુ જ પ્રચંડ આકારનો છે. બસ-આ અવશ્ય તે ઐરા-
વત જ હોવો જોઈએ. એ તેમ કરીને હું આજે આખી રાત જાગીશ અને
જોઈશ કે આ હાથી અહીંથી જાય છે ક્યાં?” આવા પ્રકારના નિશ્ચયપર
આવીને કાનો ત્યાંથી ઊઠ્યો અને શાંતિથી તથા મૃદુ પગલાંથી તે હાથીની
પાછળ પાછળ ફરવા લાગ્યો. હાથીએ જાગીયામાં જિગતાં અનેક જાતિનાં
ફળ અને મૂળ આદિના આહારથી પોતાની હુધાના અમિને શાંત કર્યો
અને ત્યાર પછી તે આકાશમાં ગમન કરવાની તૈયારીમાં હતો, તેવામાં
કાનાએ તેની પૂછી પકડી લીધી અને હાથીની પીઠપર ચઢીને હલતાથી
ધસવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

ઐરાવતે આકાશમાં ઉડાણ કર્યું, એટલે કાનો માળી પણ તેની
સાથે આકાશમાં ગમન કરવા લાગ્યો. એ સ્વર્ગીય પ્રાણી ઐરાવત
આવી રીતે પ્રત્યેક રાત્રિએ એ રાત્રિવાનમાં ફળ અને મૂળના આહારમાટે
આવતો હતો અને ઉપકાળમાં પાછો સ્વર્ગમાં ચાલ્યો જતો હતો.

જ્યારે ઐરાવત સ્વર્ગના પ્રદેશમાં આવી પહોંચ્યો, એટલે કાનો
તેની પૂછીપરથી પાછો નીચે જતરી ગયો. એ પછી ઐરાવત હિન્દના
મહાલગમતિ ત્રાસતો થયો અને કાનો માળી સ્વર્ગની પ્રત્યેક દિશામાં
પથેચ્છ જમણ કરવા લાગ્યો. જે વસ્તુઓ કદાપિ તેના જોવા કે સાંભ-
ળવામાં આવી નહોતી, તેમ જ જે વસ્તુઓને જોવાની તેણે કદાપિ આશા
પણ રાખી નહોતી એવી વસ્તુઓને પ્રત્યક્ષ જોવા અને સાંભળવાથી
કાનાના હૃદયમાં હર્ષ અને આનંદનો જે આપવર્ણ થયો, તે સર્વથા અવ-
ર્ણનીય હતો. ત્યાં સર્વ વસ્તુઓની અત્યંત સૌખ્યવારી જોઈને તેના આશ્ચ-
ર્યના અવધિ થયો; અને વળી પ્રત્યેક વસ્તુ એટલા તો વિશાળ આકા-
રની હતી કે, તેમને જોઈને તે આશ્ચર્યના સમુદ્રમાં ગોચાં ખાવા લાગ્યો.
પ્રથમ તો તેણે પેટ ભરીને સ્વર્ગીય મિષ્ટાન્ન અને અન્ય કેટલાક જોજ્ય
પદાર્થોનો આહાર કર્યો અને ત્યાર પછી તેણે પાન અને સોપારીની
ખરીદી કરી. ત્યાંનાં પાન અને સોપારી બંને વિશાળ આકારનાં હતાં;
કારણ કે, સ્વર્ગલોકની સર્વ વસ્તુઓ મૃત્યુલોકની વસ્તુઓ કરતાં મોટી જ
હતી. આ સર્વ કાર્ય થઈ રહ્યા પછી તે ઐરાવત હાથી પાસે આવીને
શાંતિથી બેસી રહ્યો.

બીજી રાતે બ્યારે ઐરાવત પોતાના નિતના નિયમ પ્રમાણે પાછો તે બંગીયામાં જવામાટે સ્વર્ગમાંથી ઊતર્યો, એટલે કાના પણ પાછો તેની પૂછડીએ વળગી ગયો. ઐરાવતના પગો સિંધર થતાં બંગીયામાં જ કાનાએ તેની પૂછડી છોડી દીધી અને તે ત્યાંથી સીધા પોતાને ઘેર જઈ લાવ્યા. એ સમયે તેની સ્ત્રી તેના આગમનની પ્રતીક્ષા કરતી માર્ગમાં પડતા પોતાના ગૃહના દ્વારમાં જ ઊભી હતી; કારણ કે, આજ સુધીમાં કોઈ વાર પણ રાતે તે ઘરમાં ગેરદાજર રહ્યો નહોતો અને હંમેશાં બે દિવસ તથા બે રાતની એક સાથે તેની ગેરદાજરી થવાથી તેની સ્ત્રી બિચારી નાના પ્રશરના કુતર્ક કરવા લાગી હતી. અર્થાત્ બ્યારે તેણે પોતાના પતિને આવતો જોયો, એટલે તેને લેવામાટે તે સ્કામી ગઈ અને આપુરતાથી પૂછવા લાગી કે;—“બે દિવસથી તમે ક્યાં ગયા હતા વારુ? બહુ મારું તો હું હાથમાંથી જતું રહ્યું! આમ તે કરતાં હમ્મશું!” એના ઉત્તર તરીકે કાનાએ એક પણ શબ્દનો ઉચ્ચાર કર્યો વિના સ્વર્ગનાં પાન અને સોપારી કાઢીને તેની આગળ રાખી દીધાં. એ પાન અને સોપારીને જોતાં જ તેની પત્ની આનંદમાં આંખોને નાચવા લાગી, અને પૂછવા લાગી કે;—“આ વસ્તુઓ તમે ક્યાંથી લાવ્યા? આ વસ્તુઓ તમને ક્યાંથી મળી?” એના ઉત્તરમાં કાનાએ પોતાના ગત રાત્રિના સાહસકર્મની સર્વ કથા પોતાની ધર્મપત્નીને કહી સંભળાવી. એ કથા સાંભળી લીધા પછી સ્ત્રીએ કહ્યું કે;—“તારે તો હું પણ સ્વર્ગમાં જઈશ!” એ સાંભળીને પતિ કહેવા લાગ્યો કે;—“ભણે તારે જતું હોય તો જાએ; પણ આ વાત બીજા કોઈને પણ જણાવી નહિ.” સ્ત્રીએ આશ્વાસન આપીને કહ્યું કે;—“અરે નારે ના! એ ત્રિશે હું કોઈની આગળ એક શબ્દ પણ ઉચ્ચારવાની નથી.” આવા પ્રકારનું વચન આપવા છતાં બ્યારે તે નંદીના કાંઠે પહોંચીને પાણી ભરવાને ગઈ, એટલે ત્યાં તેને તેની કેટલીક બહેન-પણીઓ મળી અને તેમની આગળ તેણે આ વાત પૂરા વિસ્તારથી કહી સંભળાવી. દરેક બહેનપણીને તેણે આ વાત પોતાની ખાસ બહેનપણી જાણીને જ જણાવી હતી અને તેમણે વળી પોતપોતાની ખાસ બહેન-પણીઓને એ વાત કહી સંભળાવી, તેમ જ પોતપોતાના પતિઓને પણ એ રહસ્યથી જાણીતાં કરી દીધાં. અર્થાત્ આ પ્રમાણે જોતજોતામાં જ એ શુભ વાર્તાનો સમસ્ત નગરમાં પ્રકાશ થઈ ગયો. સર્વ લોકો સમુદાયબદ્ધ થઈને કાના માળી પાસે આવી લાગ્યા અને કહેવા લાગ્યા કે;—“બંધા, તું કૃપા કરીને અમને પણ સ્વર્ગમાં લઈ જા! તું જીવતાં જીવત સ્વર્ગમાં જઈ આવે, અને અમે એમના એમ કારાધાકાર રહી જઈએ, એ તો સારું ન કહેવાય.” હવે બિચારો ગરીબ માળી એ બધાને સો જવાજ

આપે વાક? અર્થાત્ તેમની માગણીને સ્વીકારી લીધા વિના તેના ધૂટકા જ નહોતો.

તે રાતે વાળુ પાણી કર્યા પછી તે સર્વ લોકોએ એકઠા થઈને કાના માળીને ઘેર આવીને અને ત્યાંથી કાના તે સર્વને રાજના બગીચામાં લઈ ગયો. જ્યારે ઐરાવત કાંથી ત્યાં આવી લાગ્યો, એટલે કાનાએ સર્વને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે;—“સર્વથી પ્રથમ હું એની પૂછડી પકડીશ અને મારી પત્ની મારા પગ બાંધશે. એ પછી મારી બીની ખાસ બહેનપણી મારી બીના પગ લટકશે અને તેના પગમાં તેના બાયડો ટીંગારો. એવી રીતે એ પરપરા આગળ અને આગળ ચાલી જશે અને આપણે આપણા સ્વર્ગના પ્રવાસમાં આગળ વધીશું.” સર્વને આ યોજના યોગ્ય અને માન્ય કરવા લાયક જણાઈ. એથી જ્યારે ઐરાવત પોતાના કલાંકારના કાર્યથી મુક્ત થયો અને સ્વર્ગમાં જવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો, એટલે કાનાએ તરત તેની પૂછડી પકડી લીધી અને ત્યારપછી પ્રથમથી કરેલી યોજના પ્રમાણે સર્વ એકબીજાના પગે વળગતાં ગયાં. ઐરાવત હવે આકાશના માર્ગમાં પ્રમાણ કરવા લાગ્યો. ઐરાવત બહુ જ દિવસ ભાગમાં ચડી ગયો હતો, તે વેળાએ કાનાની બીની ખાસ બહેનપણીએ પોતાની સખીને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે; “બહેન! તારા પતિ સ્વર્ગમાંથી જ સ્ત્રીપારી લાવ્યા હતા, તે કેવડીક મોટી હતી વાક? તેમ જ ત્યાંનાં લાકુ વગેરે મિષ્ટાન્નોના આકાર કેવડાક મોટો થતો હશે?” એ પ્રશ્ન પાછો કાનાની બીએ કાનાને પૂછ્યો અને તેણે જણાવ્યું કે;—“થોડીવાર સખૂર કરો, એટલે હું એના જવાબ આપીશ.” બીએ હા પકડીને કહ્યું કે;—“ના, તે એમ કંઈ ચાલવાનું નથી; કારણ કે, તરત જવાગ ન અપાય તો મારી બહેનપણી રીસાઈ જાય. મારે જલ્દી જવાબ આપો.” આવી રીતના બીહાથી કાનાની કાનાએ પોતાની સહનથીલતાને ગોઈ દીધી, અને બંને હાથ પહેળા કરીને કહ્યું કે;—“આવડાં મોટાં!” સારાંશ કે, હાથ પહેળા કરતાંની સાથે જ સ્વાભાવિક રીતે ઐરાવતની પૂછડી તેના હાથમાંથી ધૂટી ગઈ અને તત્કાળ તે સર્વ બીપુરુષો વાતાવરણમાં નિરાધાર થઈ પૃથ્વીબણી આકર્ષણ લાગ્યાં અને ખરેખર જ સ્વર્ગમાં મર્યા પડી ગયાં!

ધૂર્ત શૃગાલ

આગળ એક સમયમાં એક અમુક અરણ્યમાં એક સિંહ, એક બાઘ, એક માળીઓ, એક મૂક અને એક શૃગાલ અત્યંત મિત્રતા વધી સાથે જ વસતા હતા. એક દિવસ સિંહે જંગલમાં એક દાંડીને

ચરતો જોયો અને તેથી તે પોતાના મનમાં કહેવા લાગ્યો કે;—“આ હાથીને આપણે ખર્ચ સકીએ, એવી કાંઈ યુક્તિ શોધી હાલથી જોઈએ.” એ પછી તેણે શુભાક્ષને પોતાપાસે બોલાવીને કહ્યું કે;—“મિત્ર! કાંઈ પણ ઉપાયથી જો તું આ ગજરાજને મારી નાખે, તો આનંદમંગલ થાય!” શુભાક્ષે કહ્યું કે;—“જેથી આપ મહારાજની આજ્ઞા!” એમ કહીને તે મૂપકને શોધવાને આજ્ઞો ગયો. મૂપકને શોધી કાઢીને શુભાક્ષે કહ્યું કે;—“બંધુ! તારા શિરપર હાથીને મારી નાખવાનું કાર્ય આવી પડ્યું છે.” એ સાંભળીને મૂપક બોલ્યો કે;—“હાથીને મારી નાખવાનું કાર્ય અને તે મારા શિરપર! પર્વત જેવા હાથીને મારા જીવું એક લઘુ પ્રાણી કેવી રીતે મારી શકે, એના તું જરા વિચાર તો કરી જો!” એના ઉત્તરમાં શુભાક્ષે જણાવ્યું કે;—“બંધો! આ કાર્ય બગચી નહિ પણ યુક્તિથી તારાથી આવી રીતે પાર પાડી શકાશે. જ્યાં અત્યારે તું જાએ છે ત્યાંથી તે હાથી જ્યાં ચરે છે ત્યાં સૂધીની જમીને કાતરીને પોત્તી બનાવી દે, એટલે તે જોવા એ પોત્તી જમીનપર પગ મૂકશે કે તરત તેના બારથી દબાઈને જમીન દેડી ખેંસી જશે અને ત્યાર પછી તું પોતાના હાંતથી એના પગને કાતરવા માંડજે, એટલે તે તરત નીચે પછડાઈને ક્ષણે જ ક્ષણમાં જ રામચરણ ધર્ષી જશે.” મૂપકે શુભાક્ષના ઉપદેશ પ્રમાણે જમીને કાતરીને પોત્તી કરી નાખી અને તેથી હાથી આડામાં જતર્યો; ત્યાર પછી મૂપકે તેના પગને કાતરી નાખ્યા અને તેથી માટા ધડાકા સાથે તેનું બારી શરીર પૃથ્વીપર પછડાઈ પડ્યું અને તેમાંના પ્રાણ પરલોકમાં પ્રવાણ કરી ગયા.

આવી રીતે કાર્યની સમાપ્તિ કરીને શુભાક્ષ પાછો સિંહ પાસે ગયો અને કહેવા લાગ્યો કે;—“અભો! આપની આજ્ઞા વ્યવહારમાં પોત્તી બૂટી છે; અને ગજરાજનો સ્વર્ગવાસ થઈ ગયો છે.” સિંહના હૃદયમાં આ સમાચાર સાંભળીને અતિશય આનંદ થયો અને તે મનમાં કહેવા લાગ્યો કે;—“આજે પાંચે મિત્રોને બહુ જ મુંદર બોજન મળશે અને ઉમણીનો રંજ આવશે.” હવે શુભાક્ષે પોતાના મનમાં એવો વિચાર કર્યો કે;—“આ ગજરાજનું જે મરણ થયું, તે કેવળ મારા બુદ્ધિકોશલ અને મારા ચાતુર્યનું જ પરિણામ છે; અને તેથી હવે મારે એ ગજરાજનું સમસ્ત શરીર મારા હાથમાટે જ ઉપયોગી થાય અને જીભના હાથમાં એનો જરાપણ ભાગ ન જાય, એવા મારા ચાતુર્યનો પ્રભાવ બતાવવો જોઈએ.” આવી ધારણાથી તેણે સિંહને ઉદેશ્યને કહ્યું કે;—“મહારાજ! આજનો દિવસ તે એક બહુ જ આનંદનો અને પવિત્ર દિવસ છે; એટલે પ્રથમ આપ સ્નાન કરો, તમારા સ્વર્ગવાસી પિતા તથા પિતામહ આદિની શ્રાદ્ધક્રિયા કરો અને ત્યાર પછી

આ ગજરાજના સ્વાદિષ્ઠ માંસના બક્ષણથી તમારી ક્ષુધાને શાંત કરો.” સિંહને શૂગલની આ સૂચના અતિશય યોગ્ય જણાઈ અને તેથી પોતાના અન્ય ત્રણ મિત્રોને સાથે લઈને તે પાસેના એક તળાવપર રનાન કરવાને આદેશ ગયો. ગજરાજના રાજને સંભાળવાના કાર્યમાટે શૂગલ એકલો જ ત્યાં બેસી રહ્યો.

સર્વથી પ્રથમ સિંહ સ્નાન કરીને પાછો ફર્યો. બ્યારે તે બહુ જ પાસે આવ્યો, એટલે શૂગલે તેને સંબોધીને નમ્રતાથી કહ્યું કે;—“કૃપાનાથ ! મારે આપને એક વાર્તા કહેવાની છે; પરંતુ જો અભયવચન મળે તો એ વાર્તા આ શુભમાંથી નીકળે !” સિંહે કહ્યું કે;—“જો વાર્તા જણાવવાની હોય, તે સંકેત વિના જણાવી દે; તને મારું અભયવચન છે.” અભયવચન મેળવીને શૂગલ કહેવા લાગ્યો કે;—“કૃપાનાથ ! આપણો મિત્ર મૂપક મને કહેતો હતો કે, સિંહ સર્વ પશુઓનો રાજા છે, અને તે પોતાના તેમ જ આપણા બક્ષમાટે પોતે જ પશુઓનો વધ કરે છે, એટલે તે આપણા મારેલા પ્રાણીનો ખરેખર બક્ષ કરશે કે કેમ ?” આ વાર્તા સાંભળીને સિંહે કહ્યું કે;—“તેનું આ કથન સત્ય છે; કારણ કે, હું માન પોતાના હાથે મારેલા પ્રાણીના જ બક્ષ કરું છું; અને એટલામાટે મૂપકે મારેલા પ્રાણીને બક્ષ કરેલો, એ અવસ્થા મારી પ્રતિષ્ઠાથી વિરુદ્ધ છે.” આ પ્રમાણે બાકી પ્રસન્ન નહિ, પણ અવિઘ્ન યથાને સિંહ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. તેના જવા પછી બાકી ત્યાં આવી લાગ્યો, એટલે શૂગલ તેને કહેવા લાગ્યો કે;—“એક અથવા બીજા કારણથી સિંહ તમારા પર બહુ જ દોષાયો. ■ અને તમે અહીં આવો, એટલે તમારા આગમનની તરત સૂચના આપવા વિશેની તેણે મને કહિન આજ્ઞા આપેલી છે. તમે મારા મિત્ર હોવાથી આ વાર્તા મેં તમને જણાવી દીધી છે, મઠિ હવે તમને જેમ યોગ્ય લાગે તેમ કરો. “આ વાર્તા સાંભળીને બાકી પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે,—“સિંહ સાથે લડવાથી શો લાભ થવાનો હતો વારુ ? કારણ કે, સિંહ બહુ જ જળવાન પ્રાણી છે. અસારે સિંહ સાથે લડીને પોતાના શુભનું જોખમ બહારવા કરતાં આ ગજરાજના માંસબક્ષણના લાભને જતો કરવો, એ જ વધારે સારું છે.” આવા વિચારથી બાકી પણ ત્યાંથી પ્રવાણ કરી ગયો. એ પછી નોળીઆ-ભાઈ પધાર્યો અને તેના આવતાં જ તેને શૂગલે પ્રશ્ન કર્યો કે;—“ભાઈ ! આપણા મિત્ર બાકીને તમે કાપડું એટલું બધું શું કારણ આપ્યું છે વારુ ? કારણ કે, તમે જેવા અહીં આવો કે, તરત તમારા આવવાના સમાચાર આપવાની તેણે મને સૂચના આપેલી છે અને હું તમને તમારા એક મિત્ર તરીકે જણાવું છું કે, બ્યારે તેણે મને આ સૂચના

આપી ત્યારે તેનો દેખાવ બહુ જ ખૂની અને વિલસાય મઈ ગયો હતો. હવે આવા પ્રસંગમાં પોતાની નિર્ભયતામાં યા ઉપાયો યોજવા અને ક્રમ વર્તનું, એના વિચાર તમારે પોતે જ કરી લેવાનો છે." નાળીઆએ એના ઉત્તરમાં જણાવ્યું કે;—"બાદ સાથે વિમલમાં ભિતરતું, એ મારી શક્તિ નથી. બાદ મારા કરતાં હમરગજો મોટા અને બળવાન પ્રાણી હોવાથી કેવળ પલાયનમાં જ મારી શરણિતતા સમાવડી છે." એમ કહીને નાળીઆભાઈ પણ ત્યાંથી વટાણા વાવી ગયા. સર્વથી પછી મૂલક-દેવ પધાર્યા અને તેમને એતાં જ શુભાસિ પ્રશ્ન કર્યો કે;—"ભાઈ! નાળીઆ સાથે તારે કાંઈ તકરાર થઈ છે કે કેમ? કારણ કે, તું જેવો અહીં આવે કે તરત તારા આવવાની સૂચના આપવામાં તેણે મને આજ્ઞા આપેલી છે. નાળીઆનો તારી સાથે કાંઈ આડું અવળું વેતરવાનો ઇરાદો હોય, એમ મને તો સાદ જણાયું. હવે તારે પોતાના અચાવમાં જે કરવાનું હોય તે કરી લે. તું તને આ સમાચાર આપીને મારા મિત્ર તરીકેના કર્તવ્યથી મુક્ત થયો છું." એના ઉત્તરમાં મૂલકદેવે જણાવ્યું કે;—"નાળીઆ સાથે લડાઈ કરવામાં સાર નથી; કારણ કે, જે તે પોતાના સ્વભાવપર આવશે, તો હાથીના માંસ કરતાં મારા માંસના ભક્ષને જ વધારે પસંદ કરશે. એટલામાં તું અહીંથી ચાલ્યો જાઉં, એ જ મારામાં વધારે સલામતીભરેલું છે." એમ કહીને મૂલકદેવ પણ તત્કાળ ત્યાંથી ગમ્મંતી કરી ગયા. પોતાની મુક્તિની આદક્ષી સીમા પર્યન્ત સફળતા થયેલી જોઈને ઉદયમાં આનંદ પામતો મૂલક શુભાસ હવે નિર્ભયતાથી ગજરાજના માંસનો સત્કાર કરવામાં ગજરાજના સમ-પ્રતિ આગળ વધ્યો; અને માંસનું થયેલ ભક્ષણ કરી વૃંદ થયો.

—મમમ—

ભાગ્યશાળી ભાંડો

અમુક એક ગ્રામમાં એક બ્રાહ્મણ વસતો હતો અને તેને એક સ્ત્રી તથા બે ત્રણ સંતાનો હતા. તે બહુ જ દરિદ્રી હોવાથી પોતાના અને પોતાના કુટુંબના પોષણમાં તેને આખો દિવસ અગાધ પરિશ્રમ કરવો પડતો હતો. જ્યારે તેના સર્વથી મોટો પુત્ર જ કે સાત વર્ષના વયનો થયો ત્યારે તેણે તેને એક ગ્રામ્યશાળામાં બાળકમાં મોકલ્યો; પરંતુ તે છોકરાએ કાંઈ પણ વિદ્યા બાળકમાં પોતાનું મન લગાડ્યું નહિ. તે આખો દિવસ હાડકાનો દરામ ચાલે ન્યાં ત્યાં ભટકવામાં અને મુઝે-છાએ કરવામાં જ વીતાડી દેતો હતો. જેમ જેમ તે મોટો થતો ગયો, તેમ તેમ તેના પિતાએ તેને શાળામાં વખતસર જવામાં અને પોતાના પાઠ બાળકમાં તેના બહુ આમડ કર્યો અને પોતાની સક્રિય પ્રમાણેના બીજા

ઉપરો પણ અભાવ્યા; પણ તે સર્વનું કાંઈ પણ પરિણામ થયું નહિ. આવી પરિસ્થિતિને જોઈને છેવટે તેના પિતાએ તેને જ્યોતિર્વિદ્યા-શાસ્ત્ર વગરનો વિચાર કર્યો. એ નવીન વિદ્યામાં કાંઈક રસ પડવાથી તે છોકરાએ એ વિદ્યામાં કાંઈક કૌશલ્ય મેળવ્યું; પરંતુ એની નવીનતાને અંત આવતાંની સાથે જ તેણે એ વિષયને ત્યાગીને પુનઃ પોતાના આગળના લામટાપણના ધંધાને સ્વીકારી લીધી. હવે તેના પિતાની ધીરતા અને શાંતિનો અંત થવાથી તે કાપાયમાન થઈને એક દિવસ પોતાના એ વહેલા પુત્રને પાસે બોલાવીને કહેવા લાગ્યો કે:—“હવે હું એક દિવસ પણ તારું પોપણ કરવાનો નથી. હું હવે ૯૬ થઈ ગયો છું અને મારા શરીરમાં હાડકાં અને ચામડી વિના ખીજું કાંઈ પણ બાકી રહ્યું નથી. એટલે હવે મારાથી તારું અને તારા બાધાએનું પોપણ કરી શકાય તેમ નથી. તેમાં તું તો સવારથી સાંજ સુધી કેવળ કુચ્છેણાઓ ઉપરાંત ખીજી કશા ધંધા કરતો જ નથી. હવે તારી આ વર્તણૂક મારાથી સહી શકાતી નથી. માટે કૃપા કરીને તું અહીંથી ચાલ્યો જા; તું હવે કે મરી જામ, એ માશ મનથી સરખું જ છે. અહીં રહીશ, તો હવે તને એક વખતનો રાહતો પણ મારા ધરમાં મળવાનો નથી.” આ પ્રમાણે કહીને તેના પિતાએ તેને પોતાના ધરમાંથી બહાર હાંકી કાઢ્યો અને કાંઈ પણ પ્રકારની નમ્રતા બતાવ્યા વિના-લામટો દીકરો પણ તરત ત્યાંથી ચાલતો થયો.

એ છોકરો કાંઈવાર પણ પોતાના ગામમાંથી અત્યરસૂધીમાં બહાર નીકળ્યો નહોતો અને તેથી ખીજા કાંઈ પણ સ્થાનથી તે જાણીતો નહોતો. આ કારણથી પોતે કંઈ દિશામાં જામ છે, એના કાંઈ પણ વિચાર કર્યા વિના તે આગળ અને આગળ ચાલતો જ રહ્યો. મધ્યાહ્નકાળ થતાં સૂધીમાં તે સારો પંથ કાપી આવ્યો અને તે વખતે તેને શ્રમ, ક્રુધા અને તૃપ્તિની બાધા જણાવા લાગી. એટલામાટે હવે પછી જે ધર પ્રથમ જોવામાં આવે, ત્યાં જ આશ્રય મેળવવાનો તેણે પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો. ત્યાંથી અંધ અંતરપર જ એક ધર તેના જોવામાં આવ્યું અને તેથી તેના દાર આગળ તે ઉભો રહી ગયો. ગૃહના સ્વામીએ મધ્યાહ્નકાળે એક બાજાણને અતિથિ તરીકે પોતાના દારમાં જોડેલો જોઈને અત્યંત માયાળુતા અને આદરપૂર્વક તેના સત્કાર કર્યો. ગૃહસ્વામી તેનામાટે આસન લાગ્યો અને તેના બેઠા પછી પાણી લાવીને તેના પગ ધોઈ દુધો ભરી તેની આગળ મૂક્યો અને ત્યાર પછી તેના બોજનની વ્યવસ્થા કરવાને આમંત્રણ આપ્યું. બાજાણ તરફ દુકાનો દમ લગાવી જરા વિશ્રાંતિ લીધા પછી સ્નાનમાટે જવાને તૈયાર થયો. સ્નાન કરીને તે પાછો તરત જ

આખો અને પ્રાતઃસંધ્યાની સમાપ્તિ કર્યા પછી બોજનની માર્ગપ્રતીક્ષા કરતો તે ગાયન લલકારવા મંડી ગયો. તેનો સ્વર સદો હતો અને ગાયમાં તે ઠંદિક ઠીક હતો. તેના આ ગાયનને સંભળી ધરમાંની એક ડોશી બહાર નીકળી આવી અને તેને પૂછવા લાગી કે;—“મારા બહાવા ! તમે શું ગાઓ છો ?” એના જવાબમાં બાહ્ય તરફે જણાવ્યું કે;—“હું અત્યારે રામાયણમાં એક પદ ગાઉ છું.” ડોશી ગોલી કે;—“મારી પાસે લંકાકાંડની એક પ્રતિ છે અને તેથી કૃપા કરીને લંકાકાંડનો કોઈ ભાગ ગાઈ સંભળાવો.” બાહ્યે કહ્યું કે;—“જેવી તમારી ઇચ્છા; પણ પ્રથમ એટલું જણાવો કે, તમારી લંકાકાંડ સંભળવાની ઇચ્છા છે કે લંકાકાંડને પ્રત્યક્ષ જોવાની ?” ડોશીએ એના ઉત્તરમાં કહ્યું કે;—“લંકાકાંડનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન કરી શકાય, તો તો વળી વાહ વાહ ! પણ મારા જેવી એક દરિદ્રી અને અશક્ત ડોશીના બાગમાં લંકાકાંડને પ્રત્યક્ષ જોવાનો યોગ ક્યાંથી હોય વાહ ?” બાહ્યે માર્ગ જોવા કે;—“ડોશી મા ! માત્ર તમારી આવાને જ નિલંબ છે; તમે હા પાડો, એટલે આ હવે જ તમને લંકાકાંડ બતાવી દેવાને આ બાહ્યેવીર તૈયાર છે.” ડોશીએ કહ્યું કે;—“જો એમ જ હોય તો તો પછી ધર્મેના કાર્યમાં દીક્ષ કરવી, એ તો એક અકારની મુર્ખતા જ કહેવાય ! ખરેખર પૂર્વ જન્મમાં મેં અસંખ્ય સત્કર્મો કર્યા હશે, તેમના પુણ્યપ્રભાવથી જ આજે તમારા જેવા મહાત્માના સમાગમનો અને લંકાકાંડને પ્રત્યક્ષ નિહાળવાનો મને લાભ મળી શક્યો છે. પણ હા-હવે આ કાર્યમાટે તમને જ જે વસ્તુઓની આવશ્યકતા હોય તે જણાવો.” બાહ્યે કહ્યું કે;—“આ ગામમાં વાંદરાની વસતિ છે ખરી કે ?” ડોશીએ કહ્યું કે;—“ગામમાં વાંદરાને શોધવા જવાની શી અગત્ય છે ? કારણ કે, અમારા ધરમાં અમે એક પાળેલું વાંદરું રાખ્યું છે.” જ્ઞાન કહીને ડોશીમા તે વાંદરાને લાવવામાટે દોડી ગયા.

બાહ્યે પ્રથમ તો પોતામાટે રસોઈ બનાવી લીધી અને ઉદરની યથાર્થ પૂર્ણ કરી લીધી. ત્યારપછી વાંદરાને પકડીને તેની પૂછડીપર કદ-લાંક ચીપરાં મજબૂતાઈથી લપેટી દીધાં અને ત્યારપછી પૂછડીને તેલમાં જોળીને ઊંજવી. આ કાર્ય થઈ રહ્યા પછી તેણે પૂછડીને સળગાવીને વાંદરાને હુટો છોડી દીધો. વાંદરાની પૂછડીને જેવા અમિનો રપઈ થયો કે, તરત તેની વેદનાથી માંડો થઈને વાંદરો ધરમાં સર્વજ મોટા મોટા દૂદા મારવા મંડી ગયો. ત્યારપછી તે ધરના ઓપરાપર ચડીને એક ઓપરાપરથી બીજા ઓપરાપર અને બીજા ઓપરાપરથી ત્રીજા ઓપરાપર દડિયાપદી કરવા લાગ્યો અને તેની સળગતી પૂછડીનો રપઈ ચર્તા માસકૂસર્ના ઓપરાં તરત સળગી બેઠાં, આખા ગામમાં આગ અને આગનો ફેલાવો

અર્ધ ગયો અને થોડીવારમાં તો ત્યાં માદીની કાળી ચર્ધ ગયેલી લીંતો વિના ખીન્નું કાંઈ પણ બાકી રહ્યું નહિ. હવે ગામડિયાઓએ એ આગના કારણની તપાસ કરવા માંડી અને ડોશીમાની વાત સાંભળીને પેલા બદમાશ બ્રાહ્મણને પકડી લીધા. બ્રાહ્મણે પોતાની ગંભીરતાને બતાવી અભાવદરીક સ્વરથી કહ્યું કે:—“જે તમારો શો અપરાધ ક્યો છે કે, જેથી મને પકડવા આવ્યા છો?” એના ઉત્તરમાં અસબ્દ ગામડિયા બોલ્યા કે:—“તે અમારો શો અપરાધ ક્યો છે? એક આખા ગામને ઘોળે દિવસે સળગાવી મૂક્યું, એના કરતાં વધારે અપરાધ કાંઈ શું કરી શકે એમ છે!” બ્રાહ્મણ તરફ બોલ્યો કે:—“તમારું ગામ બળી ગયું, એને શું તમે મારો અપરાધ માનો છો? જો અહીંના લોકોએ મને લંકા-કાંડ બતાવવામાટેનો આમહ ન ક્યો હોત, તો આ બનાવ કદાપિ બનવા પામત નહિ.” લોકો બોલ્યા કે:—“હવે આમ બોલવાથી તારું કાંઈ પણ વળવાનું નથી; આ અપરાધનું ઉત્તર આપના તારે રાખની સભામાં આવ્યું જ પડશે.” એટલે બ્રાહ્મણે કહ્યું કે:—“આલો ત્યારે આપણે પણ ત્યાં આવવાને તૈયાર છીએ. આપણે નિર્દોષ હોવાથી રાખ આગળ રજૂ થવામાં આપણને કાંઈ પણ પ્રકારનો લાવ નથી.” તેની આવી ધૂષ-તાને જોઈ લોકો કોપથી તેને દહતાથી પકડીને રાખ આગળ રજૂ કરવાને લઈ ચાલ્યા.

તેમને પંથ લાંબો કાપવાનો હતો અને દિવસ વધારે અને વધારે તપતો ચાલ્યો. તેઓ ચાલ્યા જતા હતા, એટલામાં બ્રાહ્મણે રસ્તામાં પડેલી એક કોડી ઉપાડી લીધી અને ત્યાર પછી એક તળાવ પાસે આવી લાગતાં તે પોતાના પકડનારાઓને કહેવા લાગ્યો કે:—“મને એક પગ છે જે પગને માટે છૂટો કરો; કારણ કે, મારે આ તળાવમાં સ્નાન કરી લેવાનું છે.” “મહુ સારું” કહીને તેમણે તેને છૂટો કરી દીધો. એવામાં બનાવ એવો બન્યો કે, ત્યાં એક ડોશી તેલ વેચવા બેઠી હતી. બ્રાહ્મણ તેની પાસે ગયો અને એક કોડીની કીમતનું તેલ માગવા લાગ્યો. ડોશીએ કહ્યું કે:—“પીટજા આમલિયુ? જાને અહીંથી મરીને? ઝુઆ કોડીનું તેલ તે ક્યાંય મળતું હશે?” બ્રાહ્મણે આગ્રહ કરીને કહ્યું કે:—“જો તો એક જરૂર તેલ આપ; કારણ કે, મારી પાસે આ એક કોડી વિના ખીન્નું કાંઈ પણ નથી.” છેવટે ડોશીએ બ્રાહ્મણ ધારીને તેને થોડુંક તેલ આપ્યું અને તેલ આપતાં તેનાં કેટલાંક ટીપાં જમીન પર પડ્યાં. એ જોઈને બ્રાહ્મણ કહેવા લાગ્યો કે:—“ડોશી મા! તમે મને થોડું તેલ આપ્યું, પણ એના કરતાં વધારે તો બર્થ બગાડ્યું.” ડોશીએ જણાવ્યું કે:—“એની કાંઈ ચિંતા નહિ; કારણ કે, તેલ ડોળાય

હે, એટલે મનુષ્યનું જીવન લંબાય છે !” આજન્ને એ સાંત્રાળીને ઉદ્ગાર દાવ્યો કે;—“આરો ત્યારે તો મારું જીવન વધશે કેમ !” આમ કહેતાંની સાથે જ પોતાના હાથમાંની લાકડીના ફટકાથી તેણે તે ડાહીના તેલના ભરેલા નણ્ણ-ધડા એક પછી એક કરીને ફેડી નાખ્યા અને કોઈ માણસ ડાહીની મઠે આવી લાગે, ત્યાર પહેલાં તે ડાહીનું બધું તેલ જમીનદાખમ થઈ ગયું. ડાહી બહુ જ યુરસામાં આવી બૂમો મારતી કહેવા લાગી કે;—“પીટયા ! તું-મરી જા ! મુઆ ! તને કાગળિયું થાય ! તારી બાપડી રંડાય અને તારા ધરમાં મોઝાણું મંડાય ! તે મારા તેલના ધડા સામાટે ફેડી નાખ્યા !” હવે આજણુભાઈ પણ જરા મિત્ત-જમાં આવીને બોલ્યા કે;—“એ ડાહી ! જરા મોહું સંભાળીને બોલ; આટલી બધી ગાળો મને શા કારણથી લાડે છે ? મેં તને આટલો બધો લાભ કરી આપ્યો, તેમાટે મારો ઉપકાર નથી માનતી, નમસ્કારી !” ડાહીએ આવી તેની બેપરવાઈથી વધારે ઉડાઈને કહ્યું કે;—“મુઆ, પીટયા ! તું લાભનો કરી આપતો ! મારું બધું તેલ ટોળીને મારું સત્યાનાસ કાઢી નાખ્યું, છતાં લાભ કરી આપવાની વાત કરતાં ચરમાતો નથી, હરામ-ખોરના જણુમા !” આજણુભાઈએ જવાબ આપ્યો કે;—“સાચી વાત કરતાં ચરમાવાની શી જરૂર છે, તે હું સમજી શકતો નથી. તેં તેલનાં થોડાં દીપાં ટોળ્યાં, તેથી મારા જીવનની દીર્ઘતા થઈ, એમ તારા કહેવાથી જ મારા જાણવામાં આવ્યું; તો હવે મારા હાથે તેલના આ ધડાના ધડા ટોળાયાથી તારા જીવનનો કેટલો બધો વધારો થયો હશે, એનો વિચાર પોતાની છુદ્ધિથી તારે જ કરી લેવાનો છે. વળી હું બહુ જ વૃદ્ધ થઈ ગયેલી હોવાથી આમારા કરતાં જીવનની વૃદ્ધિ તારામાટે વધારે ઉપયોગી છે; કારણ કે, તને એની હમણાં જ આવશ્યકતા છે. હવે તારું મોત આવ્યું હશે, તોપણ જીવનનો આ વધારો થયેલો હોવાથી થોડા વખતને માટે અટકી જશે.” ડાહીનો પિતો વધારે અને વધારે ઊકળતો ગયો અને તેથી તેણે ઉવટે જણાવ્યું કે;—“પીટયા ! હવે તારી બાપડીને બંધ કર; હવે તો તારે રાજ આગળ આવીને આ અપરાધનો જવાબ આપવો જ પડશે; ચાલ મારી સાથે !” આજણુ બોલ્યો કે;—“વધારો ડાહી મા ! ત્યારે આપણે પણ વાજતેગાજતે રાજ આગળ ચાલવાને એક પગે તૈયાર જ છીએ.”

જે સમુદાય પ્રથમથી જ રાજસભામાં જવામાટે નીકળ્યો હતો, તેમાં તેલ વચનારી ધાંચણનો વધારો થયો અને તે સર્વ પાછા આમળ ચાલવા લાગ્યાં. કેટલોક પંથ કાપ્યા પછી આજણુ રસ્તામાં બે કોડીઓ પડેલી જોઈ અને તે ઉપાડી લીધી. એ પછી તરત તેણે પોતાના પકડનારા-

કથા]

એને કહું કે:—“મને કૃપા કરીને એક પગને માટે ઘટ્ટો કરો; કારણ
મારે તાંબૂલ ખરીદવાની અગત્ય છે.” પ્રથમ પ્રમાણે જ સર્વેએ એક-
મત થઈને તેને ઘટ્ટો કર્યો. પાસે જ એક લખનની પાનવાળો પાન વેચતો
બેઠો હતો, એટલે તેની પાસે જઈને બાહણુ વીરે કહું કે:—“ભાઈ!
આ બે ટાડી લે અને મને એક ખુશ્બૂદાર અને મસાલેદાર પાનની પટ્ટી
બનાવી આપ.” તેની આ માગણીથી હિંદુસ્તાની પાનવાળો ચીડાઈને
કહેવા લાગ્યો કે:—“તારા માલ બહુ જ ફક્કડ છે; એટલે જ તું બે
ટાડીમાં ખુશ્બૂદાર અને મસાલેદાર પાનપટ્ટી ખાવાને આગ્યો છે! જ
જાણતો યા! જો ટાઈના હોઠ પાન ખાવાથી લાલ થયેલા તારા
જીવામાં આવે, એટલે તેના હોઠપર તારું મોઢું ધસી લેજે. ખીખના
ખાવેલા પાનની યુદ્ધ પથુ બે ટાડીમાં મળી શકતી નથી. માટે કાણું
કરી જા અઢીથી બહેલો બહેલો; નહિ તો માર ખાઈશ, માર!” લામટો
બાહણુ યુવકે આમ તેમ નજર દોડાવતાં દુકાનમાં તે પાનવાળા લખ-
નવીની બાવડી બેઠેલી તેના જીવામાં આવી. તે સ્ત્રીના હોઠ પાન
ખાવાથી લાલ હિંગળા જેવા થયેલા હતા. બાહણુ એકદમ દુકાનમાં
આણ્યો ગયો અને તેના હોઠ સાથે પોતાના હોઠને ધસવાની તૈયારીમાં
હતો, એટલામાં તેની આવી એટલાને એક પાનવાળો યુરસાથી આગ
આગ થઈ ગયો અને ખૂબ મારીને કહેવા લાગ્યો કે:—“હુઆ લખાડ!
તું આટલી હદ સુધી આગળ વધવાની હિંમત ધરાવે છે? તું જાણે છે
કે, આ મારી બાવડી છે!” એના ઉત્તરમાં બાહણુ શાંતિથી જણાવ્યું
કે:—“ભાઈ! તું પોતે જ મને હમણાં ન કહ્યું કે, કોઈ પાન ખાનાર
લાલ હોઠવાળું મળે, તેના હોઠ સાથે તારું મોઢું જઈને ધસ! અર્થાત્
તું જન્મ કહ્યું તેમ જ હું કરું છું; તારા ઉપદેશથી વિરુદ્ધ વર્તતો નથી.”
એમ કહીને તરત તેણે તે સ્ત્રીના હોઠપર પોતાના હોઠ લગાડીને સુંગન
સર્ઈ લીધું. પાનવાળો જામથી બહાર થઈ ગયો અને કહેવા લાગ્યો
કે:—“વેઠલ વેરાળી! આનો જવાબ આપવાને તારે રાત્ર પાસે આવવું
પડશે.” બાહણુ જણાવ્યું કે:—“એ માટે આપણી ના નથી; પધારો
આનંદથી!” અર્થાત્ પાનવાળો અને તેની બાવડી પણ એ ટોળામાં વખાં.

દમ્ય પ્રામનાં નિવારણી, શુદ્ધી માંચણ, પાનવાળો અને તેની સ્ત્રી
પ્રાદિનું સરખસ ચાણું આગળ અને બાહણુ સર્વના મધ્યમાં. થોડાક
રખત પછી તેઓ રાજસભાના દારમાં આવી લાગ્યાં. જો કે રાજતના
નેડવાનો સમય થઈ ચૂક્યો હતો, તો પણ આ સર્વને ન્યાય આપવા-
માટે રાજા રોકાઈ રહ્યો અને એ સર્વ ફરિયાદીઓની ફરિયાદને પાન-
પૂર્વક સાંભળી લઈને ઉપર તેણે બાહણુયુવકને ચૂળીપર ચડાવી દેવા-

માટેની આગ આપી દીધી. પરંતુ સંધ્યાકાળ થયેલો હોવાથી એ સમયે તે દિવસે જ અમલમાં આવતી શકે તેમ નહોતું. એટલામાટે રાત્રીએ તેને સવારગ્રાંથી શૂળીના સ્તંભ સાથે મજબૂતાઈથી બાંધી રાખવાનો હુકમ ફર્માગે. અને તે સાંજીની ન્યાયસભાના અધિકારીઓ તે અપરાધીને તત્કાલ વધરથાનમાં લઈ ગયા અને ત્યાં રાત્રની આગ પ્રમાણે તેને શૂળીના સ્તંભસાથે દોરડાથી મજબૂત બાંધી રાખ્યો. અહીં હવે વિચાર કરવાનો અવકાશ મળવાથી તે આંખો પોતાના મનમાં પથાત્તાપ કરતો કહેવા લાગ્યો કે:-

“જસ હવે આપણું સૌ વર્ષ પૂર્ણ થયું. મારા પિતાએ મને ધર- માંથી કાઢી મૂક્યા પછી પૈસા આમળને મારો બહુ જ સારો સત્કાર કર્યો અને આશ્રય આપીને મને રાખ્યો. ત્યાં લંકાકાંડ બાળવી બતાવવાની કુણ્ણિ મને ક્યાંથી સૂઝી? વળી બિચારી છુટ્ટી ધાંચણું તેજ મેં શામાટે ધડા ફેડીને ઢોળી નાખ્યું? અને છેવટે એ લુચ્ચા લખનવી પાનવાળાને વળી મેં ક્યાંથી છોડ્યો? અર્થાત્ મેં જે કુચ્છેલાઓ કરી, તેમના બદલો મારે મારા જીવનના બોગે વાળી આપવાનો સમય આવી લાગ્યો! ચાલો હવે બાગ્યદેવીએ પોતાના બંડારમાં આપણામાટે શું રાખી મૂક્યું છે, તે પણ જોઈ લઈએ.” તે આવી રીતે પથાત્તાપમાં નિમગ્ન હતો, એટલામાં અચાનક પાસેના માર્ગમાં તેણે એક ખુંધાને જોતો જોયો, અને તે સાથે તરત તેને બોલાવતો તે કહેવા લાગ્યો કે:- “ભાઈ ખુંધા! આ ભાઈ ખુંધા!! એક પળને માટે કૃપા કરીને અહીં આવી જાઓ.” તેના આ આવાહનને સાંભળી ખુંધા પાછો ફર્યો અને શૂળી પાસે આવી લાગ્યો. તેને પાસે આવેલો જોઈને આંખણે કહ્યું કે:- “ભાઈ! ખુંધા! જરા મારી પીઠપર હાથ ફેરવીને જો કે ખુંધા જેવું કંઈ જણાય છે કે નહિ?” ખુંધાએ આંખણની પીઠપર હાથ ફેરવીને જોયું અને કહ્યું કે:- “ના, ખુંધા જેવું તો તારી પીઠપર કંઈ જણાઈ નથી.” આંખણે જાણે એ વાત તેના માનવામાં જ ન આવતી હોય, તેવો ભાવ બતાવીને પુનઃ કહ્યું કે:- “ભાઈ! જરા બીજવાર તપાસીને જો; કદાચ તારી બૂલ થતી હશે!” એટલે ખુંધાએ તેની આખી પીઠ ખૂણેખૂણામાં તપાસીને જોઈ અને બીજવાર જણાવ્યું કે:- “ના ભાઈ, ના; કંઈ કેકાણે ખુંધની જરા નિશાની સુદાં પણ દેખાતી નથી.” આ વચ્ચે સાંજીની આંખણે સુકિતના એક શ્વસ છોડ્યો અને કહ્યું કે:- “ભાઈ! કેવો અમત્કાર! ચોડા વખત પહેલાં મારી પીઠપર એક માટામાં મોટી ખુંધ હતી, પણ શૂળીના આ સ્તંભ સાથે બંધાયા પછી તે સર્વથા અદૃશ્ય ગઈ ગઈ! આ શૂળીમાં કેટલો બધો અમત્કાર રહેલો હોવો

જેમણે! આવો અમત્કાર મેં મારા જીવનકાળમાં જોયો તો નહોતો જ, પણ કદાપિ સાંભળ્યો પણ નહોતો, તે આજે પોતાના સંબંધમાં સત્ય સિદ્ધ થયેલા જોયો!" ખુંધાએ આશ્ચર્યચકિત થઈને કહ્યું કે;—"બાઈ! તું તું આ ખરેખરી વાત જણાવે છે કે? જો એમ જ હોય, તો કૃપા કરીને મને આ શૂળી સાથે બાંધી દે; કારણ કે, આ ખુંધના કારણથી મારું જીવન મને બારરૂપ થઈ પડ્યું છે—આ ખુંધના બારને લીધે મને એક પણ માત્રનો પણ આરામ મળી શકતો નથી. રાત અને દિવસ આટલા બારને ઉપાડી ઉપાડીને મારા ગ્રાણુ આ સરીરમાંથી નીકળી જવાની આશુપર આવી લાગ્યા છે! મારાં મિત્રો મારા દર્શનથી પણ દંટાળી જાય છે. જો આ શૂળીસ્તંભ સાથે બંધાયાથી ખુંધનો લોપ થતો હોય, તો અવશ્ય મને એ સ્તંભસાથે બાંધી દે અને ધરોપકારનો ભાગી આ." બ્રાહ્મણે નિઃશ્વાસ નાખીને જણાવ્યું કે;—"બાઈ! મારા પોતાના હાથ અને પગ બાંધવા હોવાથી તને મારાથી આ સ્તંભસાથે કેમ કરીને બાંધી શકાય વારુ? જો મારા હાથજાને તું છોડી નાખે, તો અલારે જ હું તને બાંધી દઉં અને પછી જો કે, તારા આ જીવનના બારને કોયે સપાટાસાથે અંત આવી જાય છે તે!" ખુંધાને એ બ્રાહ્મણને બંધનમુક્ત કરી દેવાના કામમાં વધારે વિશ્વસ લાગ્યો નહિ અને બ્રાહ્મણ બંધનથી જોયો મુક્ત થયો કે, તરત પોતાના સ્થાનમાં એ ખુંધાને બાંધીને પોતે પોતામાં દોડવાની જેટલી શક્તિ હતી, તેટલી શક્તિથી ત્યાંથી ભેતભેતામાં પલાયન કરી ગયો.

થોડીવારપછી તે એક માણસના ઘર આગળ આવી લાગ્યો અને ધરમાં જઈને માણસને કહેવા લાગ્યો કે;—"બાઈ! તમે મારાં મારી છો. તમને હું મોટી પદવીપર ચઢાવી દઈશ અને માલામાલ કરી નાખીશ; પણ અત્યારે તમારે મારી સાથે એક બલાઈ કરવી પડશે, અને તે એ જ કે, હું અહીં તમારા ધરમાં છું, એ વાત કોઈના પણ જાણવામાં ન આવવી જોઈએ." માણસે તેની એ માગણીને માન્ય કરીને કહ્યું કે;—"ભલે મારા ધરમાં નિર્ભયતાથી રહે; છુ અહીં છે, એ વાત કોઈના પણ જાણવામાં આવી શકશે નહિ." સારાંસ કે, બ્રાહ્મણ સુવચને દાલ તરત તો સારો આશ્રય મળી ગયો.

હવે આપણે અન્યત્ર દ્રષ્ટિપાત કરીએ. જોયો પ્રવાસ થયો કે, તરત રાજસભાના અધિકારીઓ વધસ્થાનમાં ગયાં અને તે બ્રાહ્મણને શૂળીપર ચઢાવી દેવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા. પરંતુ જ્યારે તેમણે અપરાધીને ડટ્ટી ગયેયો અને તેના સ્થાનમાં એક ખુંધાને શૂળીના સ્તંભસાથે બંધાયેલો જોયો, જોઈને તેઓ આશ્ચર્યથી ક્ષતી ગયા. તેમણે રાગ પાસે

જઈને એ અસાધારણ મટનાના સમાચાર તેને સંભળાવ્યા. રાજાએ કહ્યું કે:—“શું તમે એમ કહેવા માગો છો કે, અપરાધી પલાયન કરી ગયો છે?” અધિકારી બોલ્યા કે:—“હા, મહારાજા! અને તેના સ્થાનમાં એક ખુંધા ત્યાં બંધાયેલો છે.” રાજાના આશ્ચર્યના પણ અવધિ થયો. એક પળના, પણ વિરજન વિના રાજા પોતે શૂળીસ્થાનમાં આવ્યો અને તે બંધાયેલા ખુંધાને પૂછવા લાગ્યો કે:—“તું અહીં આ વધસ્તંભ સાથે કેવી રીતે બંધાયો; આ બેદના ભાવ્ય શો છે?” એના ઉત્તરમાં તે દુર્ભાગી ખુંધા બોલ્યો કે:—“રાજા! ગઈ કાલે હું આ માર્ગે યજ્ઞને આશ્રયે જતો હતો અને તે વેળાએ આ સ્તંભ સાથે એક મનુષ્ય બંધાયેલો હતો. તેણે મને ખૂબ ગારીને બોલાવ્યો અને જ્યારે હું તેની પાસે ગયો, ત્યારે તેણે મને કહ્યું કે:—“ભાઈ! મારી પીઠપર કાંઈ ખુંધ જેવું છે કે નહિ, તે જરા જોઈ આપ!” મેં તેની પીઠપર હાથ ફેરવીને જણાવ્યું કે, ‘ના, તેવું કાંઈ પણ છે નહિ!’ એટલે તે આશ્ચર્ય દર્શાવતો બોલ્યો કે, ‘ખરેખર આ એક અત્યંત અમત્કારિક શૂળીસ્તંભ છે. આ શૂળી સાથે મારા બંધાયાનું પરિણામ એ થયું કે, અસ્પ સમયમાંજ મારી પીઠપરની ખુંધ સર્વથા અદ્ભુત થઈ ગઈ છે!’ રાજા! મારી પીઠપરની આ ખુંધ મારામાટે અસહ્ય પીડારૂપ હોવાથી તેની આ આશ્ચર્યજનક વાર્તા સાંભળીને જ તેને કહ્યું કે:—“જે આ શૂળીસ્તંભમાં આવેલો અમત્કાર હોય, તો કૃપા કરીને મને એની સાથે બાંધી દે!” તેણે કહ્યું કે, “જે હું મને છોડે, તો હું તને મારું સ્થાન આપવાને તૈયાર છું!” અર્થાત્ મેં તેના બંધ છોડી નાખ્યા અને ત્યારપછી મને આ સ્તંભ સાથે બાંધી રીતે બંધાવે તે વાલુના વેગથી પલાયન કરી ગયો. પણ તે ક્યાં ગયો અને ક્યાં નહિ, એ વિશે હું કાંઈ પણ જાણતો નથી.” ખુંધાનો આ હતાંત સાંભળીને રાજાએ ઉદ્ગાર કાઢ્યો કે:—“વાહરે વાહ—આ કાંઈ જેવા તેવો ભાગ્યો નથી; એ કાંઈ મહા ચાલાકે ચેરેલો છે.” આમ કહીને તેણે પોતાના ક્રોધવાલને ને અપરાધીને જ્યાં હોય ત્યાંથી જલ્દી શોધી લાવવાનો હુકમ કર્યો. દીધા. ક્રોધવાલે બાંધકરીને જણાવ્યું કે:—“મહારાજા! એ ભાગ્યો મારા હાથમાંથી છટકાને તે ક્યાં જવાનો હતો વારુ? હું આજને આજ તેને પકડીને મહારાજાનાં ચરણોમાં લાવી દાજર કરીશ.”

હવે જે માલજુના ઘરમાં ભાગ્યો ધૂપાયો હતો, તે રાજાને ત્યાં પુષ્પમાળા અને પુષ્પગુચ્છ આદિ જનાવીને પહોંચાડનારી માલજુ હતી; અને તેથી તેણે રાજાના મહાદાયમાં તથા નગરમાંનાં અન્ય સ્થાનોમાં શા શા જનાવો અને છે અને શી શી વાતો ચાલે છે, તે સર્વ તેને જણા-

વવાતું વચન આપ્યું હતું. પ્રજાતમાં શુળી આગળ જે જીડ જામી હતી, તેમાં પણ એ માલણ હાજર હતી એટલે ત્યાંથી તેણે ઘેર જઈને તરત રાત્રીએ કાટવાણને આપેલા કુકમ અને કાટવાણનાં અભિમાનદર્શક વચનો વિશેના ઈર્ષ્યજૂત સમાચાર પોતાના આશ્રયમાં આવી રહેલા બ્રાહ્મણ યુવકને સંભળાવી દીધા. તે સાંભળીને ચાલાક સુગઢ પોતાના મનમાં કહેવા લાગ્યો કે:—“એ લગાડ કાટવાણ આજે જ મને પકડવાનો છે કેમ? ચિન્તા નહિ; એ પણ જોવાશે કે, તે ફતરો આ વનરાજને કમ કરીને અતુર્ણ કરે છે!” એ પછી માલણને કાટવાણ અને તેના કુટુંબવિશે પૂછતાં તેના જાણુરામાં આવ્યું કે:—“કાટવાણનો એક જમાઈ હતો અને તે વારંવાર પોતાની સ્ત્રીને મજામગાટે કાટવાણ-પોતાના સસરા-ને ત્યાં આપ્યા કરતો હતો.” આ વાત જાણ્યા પછી તેણે કટકાંક ઉત્તમ વસ્ત્રો મેજાયાં અને મોટી રાતે કાટવાણને ઘેર જઈને એક દાસી-દ્વારા સંદેશો કહાડ્યો કે, “જમાઈરાજ પંડાણ છે!” આ સંદેશથી કુટુંબમાં અતિશય ઉત્સાહ વ્યાપી ગયો. પણ જરાયે દાસી તેને અંદર લઈ જવા માટે પાછી આવી, તે વખતે તેણે તેને જણાવ્યું કે:—“મારા માટે ભોજન તૈયાર કરવાનો પરિશ્રમ લેતો નહિ; માત્ર સવનચુકમા દીપક રાખજે. હું થોડીવાર પછી પાછો આવીશ અને થોડેલા હેંદવાથી સીધા સવનચુકમાં જઈને વિશ્રાંતિ લઈશ.” આ પ્રમાણે કહીને તે આજ્યો ગયો અને થોડીવાર પછી પાછો આવીને સીધા સવનમંદિરમાં ગયો અને તે પણ એવી ઝડપથી કે, કુટુંબમાંના કોઈ પણ સભ્યને તેને જોવા કે જોળખવાનો અવકાશ મળી શક્યો નહિ. સવનમંદિરમાં આવતાની સાથે જ તેણે હાથે લુગાવી તાપ્યો અને અંધકારમાં કાટવાણની પુત્રીની શબ્દામાં તેની સાથે યુદ્ધ ગયો. થોડીવારમાં જ તેણે કાટવાણની પુત્રીને કહ્યું કે:—“તારા આ અલંકારો મારા શરીરમાં ખુલે છે, માટે એ અત્યારે બેઠારી રાખ.” કાટવાણની પુત્રીએ સર્વ અલંકારો ઉતારી તાપ્યા અને ગાદ-લાની નીચે રાખી દીધા. હવે જ્યાંસુધી તે નિદ્રાવશ થઈ મર્ત ત્યાંસુધી લામટો બ્રાહ્મણ ઈર્ષ્યથી વાટ જોઈને જાગતો હતો, એટલે પ્રસંગ પ્રગટા જ તેના અલંકારો લઈને તે ચાલતો થઈ ગયો અને તે પણ એવી ચાલકારીથી કે તેનું પ્રવાણધર્મ ધરમાંના કોઈ પણ માણસના જાણુરામાં આવી શક્યું નહિ. માર્ગમાં આવ્યાપછી પોતામાં જોડતો વેગ હતો, તેટલા વેગથી દોડીને તે પાંડો માલણના ઘરમાં આવી પહોંચ્યો અને તેને ધરેજી આપીને કહેવા લાગ્યો કે:—“કાટવાણ મને સોષવામાટે બહાર ભટકા કરે છે, પણ એ વાતનું કાંઈને પણ જ્ઞાન નથી કે, કાટવાણના પોતાના ઘરમાં ખાતર પડ્યું છે અને તેના ઘરમાંથી સોનાનાં અને મોનીનાં ધરેજી ચોરાયાં છે.”

પ્રજાતમા કાટવાલ રખડી રમગીને પાછો ઘેર આવ્યો અને જ્યારે પોતાના કૌટુંબિક જનોનાં મુખથી રાત્રે તેની ગેરહાજરીમાં બનેલા બનાવની વાત તેના જાણવામાં આવી, એટલે તે આશ્ચર્ય તથા બપથી દિગ્ભ્રમ જેવા બની ગયો. તે તરકાજ રાજ પાસે જઈને કહેવા લાગ્યો કે:- “રાખડી! જુઓ તો ખરા કે, એ લામટો રાત્રે મારે ઘેર આવીને કેવી રમત રમી ગયો છે તે!” આમ કહીને મત રાત્રિને સમસ્ત ક્ષતિદાસ તેણે રાજને કહી સંભળાવ્યો. રાજએ આશ્ચર્યદાયક દાવલાવથી એ ક્ષતિદાસ સાંભળ્યો અને જ્યારે કાટવાલ બાલતો બંધ થયો, એટલે રાજ કહેવા લાગ્યો કે:- “બળથી કે કળથી પણ એ ચાલાક અપરાધીને પકડવો તો જોઈએ જ. તમે જ્યાં સૂધી એને પકડવાના કામમાં વિગત ન મેળવો, ત્યાં સૂધી ખીખાં બધાં કામોને છોડી દો અને ખાંધપીને એ કામની પાછળ જ મડી પડો.” કાટવાલે પોતાના હાથમાં પોતાની સહાયતામાં લઇને અને પોલીસના સિપાઈઓને અપરાધીને શોધવામાં સર્વ દિશામાં પહોંચાને પોતે એ કામમાં એટલું તો મન લગાડી દીધું કે, ઘેર જમવાને પણ તે ગયો નહિ. બાજણે પોતાના નિર્ભય સ્થાનમાં બેઠા બેઠા જ કાટવાલની એ હીલચાલના સર્વ સમાચાર જાણી લીધા. આ સમાચાર જાણ્યા પછી તેણે એક શિવભક્ત કિંવા શૈવસાધુનું સ્વરૂપ ધારી લીધું. મળામાં રૂદાક્ષની માળા, સમસ્ત અંગપર વિશ્વતિમેષન, મસ્તકપર બનાવટી વાળોની લાખી જટા, લલાટમાં ત્રિપુંડ, હાથમાં ત્રિપિયો અને કટિભાગમાં મૃગચર્મ છતાં વસ્તુઓ ધારણ કરીને તે ભયંકર ખાકીબાવો બની ગયો. “બમ બમ મહાદેવ” નો ભયંકર ધ્વનિ કરતો તે પોતાના સ્થાનમાંથી નીકળ્યો અને કાટવાલના મૃદના માર્ગમાં પ્રયાણ કરી ત્યાં આવી લાગ્યો. એ વેળાએ કાટવાલના મૃદમાં કેવળ સર્વ સ્ત્રીઓ જ હતી; કારણ કે, સર્વ પુરુષો તો ચાલાક ચોરને પકડવા માટે બહાર બટકવાને ચાલ્યા ગયા હતા. સ્ત્રીઓ સદાસર્વદા સર્વ જાતના સાધુઓનો બહુ જ સરિા સત્કાર કરે છે, તેમને પોતાનો હાથ બતાવી તેમની પાસેથી પોતાનું ભવિષ્ય જાણવાની ચોટા કરે છે અને જો કુટુંબમાં કાંઈ માર્દું હોય તો તેના માટે સાધુઓ પાસેથી રામબાણી ઓપધિ લેવાને પણ ચૂકતી નથી. એ વાર્તા સર્વસાધારણ હોવાથી એ વિશે વિશેષ વિવેચનની આવશ્યકતા નથી, અર્થાત્ સાધુના વેશના પ્રતાપે કાટવાલના ધરની સર્વ સ્ત્રીઓએ એ ધ્રાજણનો બહુ જ માન અને પૂજ્યભાવપૂર્વક ચોગ્ય સત્કાર કર્યો અને પોતાના ધરમાં આસન પાથરી આપીને અંદર પધારી તેપર બેસવાનો આમ્રહ પણ કર્યો. વેપધારી સાધુએ પોતા પાસેનું વ્યાઘ્રચર્મ ત્યાં પાથર્યું અને બહુ જ ઝંભીરતાથી પોતે તેપર

તી ગયો. એક પછી એક કરીને સ્ત્રીઓ ત્યાં આવવા લાગી અને હાલારમાં તો ત્યાં સ્ત્રીઓનો એક મોટો સમુદાય એકત્ર સ્થળે ગયો. મેક-સ્ત્રીએ એક પ્રથમ પૂછ્યો, તે બીજી સ્ત્રીએ બીજી પ્રથમ પૂછ્યો અને તે સર્વને એ સાધુ સમવસુચકતાથી સંતોષકરક ઉત્તરો આપતો ગયો. એ સ્ત્રીસમુદાયમાં ઠાટવાલની સ્ત્રી અને ઠાટવાલના, બાઈની સ્ત્રી પણ હતી. એ બંને સ્ત્રીઓનાં જીવન પોતાના કેશના કારણથી બારુપે થઈ પ્રશ્ન હતાં; કારણ કે, બંનેના કેશ છૂટાજવાયા અને દંઠા હોવા સાથે ધાળા પણ થતા જતા હતા. એટલે પ્રાથમ્યેલા પ્રશ્નનો લાભ લઈને તેમણે શેવ સાધુને પૂછ્યું કે;—“મહારાજ! આ કેશને બાઢા, ધાંબા અને કાળા બનાવવાનો કોઈ રામજાણુ ઉપાય આપની પાસે છે ખરો કે?” સાધુમહારાજે ગંભીરતાથી ઉત્તર આપ્યું કે;—“અવશ્યમેવ એનો ઉપાય હું બતાવી શકું એમ છે. મને ન આવડતી હોય, એવી આ વિશ્વમાં કઈ વિદ્યા અને કઈ કળા છે વારુ? કેશને કાળા નાગ સમાન ધાંબા, ધાટા અને કાળા કરી બતાવવા, એ તો મારા વામઢરતનું કૌશલ્ય છે. તમે તમારા ધરની નળદીકમાં જે જૂનું અને મલિન તળાવ છે, તે તોઈ શોધો છો ખરા કે?” બસ—તમારે જે કાંઈ કરવાનું છે, તે માત્ર એટલું જ કે, પ્રથમ તમારાં માથાં સાફ મુકાવી નાખો અને પછી એ તળાવમાં માયાબોળ ફેંકી મારો, એટલે તમારા માથાપર વાળેનું વંચલ ઊગી નીકળશે.” “અમે એ ઉપાયને આજે અને હમણું જ અજમાવીશું.” બંને સ્ત્રીઓએ આનંદથી મુદ્રાથી કહ્યું અને તે સાથે પૂછ્યું કે;—“પણ એ કેશ કેવા પ્રકારના આવશે વારુ?” સાધુ મહારાજે આધાસન આપ્યું કે;—“તમારા હૃદયમાં જેની કલ્પના પણ આવરી અશક્ય છે, તેવા ઉત્તમ પ્રકારના એ કેશો આવશે. એ કેશોની લંબાઈ એટલી હોવાની કે તે તમારી પાની સાથે જઈને અપકાશે અને કાળાશમાં તો અમાવાસવાની રાત પણ એની આગળ પાણી બેરે, સમજામાં?” આવાં વચનો સાંભળતાંની સાથે જ દેશણી જોડાણી બંને ત્યાંથી બહાર ગઈ અને અદ્ય સમયમાં જ હજામ પાસેથી માથાં મુકાવી બેઠકાઓ બનીને પાંચી ત્યાં આવી લાગી. સાધુ મહારાજે કિંચિત્ પૂજાવિધિ કર્યો અને ત્યાર પછી તળાવ સુધી તેમની સાથે જઈ અસુક મંત્ર બાજીને તેમને ફગડી મારવાની આજ્ઞા આપી દીધી, અને તે સાથે એટલી સૂચના પણ આપી કે;—“જેટલી વધારે વાર ચૂંધી પાણીની અંદર માથાં રાખશો, તેટલો વધારે લાભ થશે; કારણ કે, નિરંતર અધિકતું ફળ અધિક જ હોય છે.” બંને સ્ત્રીઓ તરફાજ તળાવમાં બેતરી અને પોતાનાં માથાંને પાણીમાં બેળી દીધાં. તેઓ એની રીતે પાણીમાં માથાં બેળીને બેળી હતી, તેવામાં

લાગ સાધીને રીત સાધુ ત્યાંથી ગચ્છતી કરી ગયો અને બતી સહે તેટલી જતાવળથી પોતાના આશ્રયસ્થાન માલજુના ઘરમાં જઈ પહોંચ્યો. બન્ને સ્ત્રીઓએ પોતાથી રાખી શકાય ત્યાંસૂધી પોતાનાં માથાં પાણીમાં રાંખ્યાં, પંજુ બપોરે તેમને ગમરાટ થવા માંડ્યો ત્યારે નિરુપાય થઈને પોતાનાં માથાં પાણીમાંથી બહાર કાઢ્યાં; પણ તેમણે નિરાશાવચ્ચે જ્યુ તો તેમનાં માથાં વાળથી બરેલાં તો થયાં નહોતાં, પણ જળોથી બરેલાં અવસ્થ થયાં હતાં. તેઓ ખૂબો મારતી અને માથાં ફટતી પાછી ઘરમાં આવી અને ત્યાં માથામાં વળગેલી જળોને ઉખેડવાના ધંધામાં લાગી. જળોના વળગવાથી તેમને એટલી બધી વેદના થતી હતી અને માથામાંથી એટલું બધું લોહી વહેતું હતું કે, લોહીમાં તેઓ પગસૂધી તરબોળ થઈ ગઈ હતી.

રાત પડી ગયા પછી કેટલીકવારે કોટવાસ ઘેર આગ્યો. તે આખા દિવસની રમડપટ્ટીથી એટલો બધો થાકી અને હંટાળી ગયો હતો કે, તેનામાં બાલવાની શક્તિ પણ રહી નહોતી અને તેવામાં વળી ઘેર આવતાં જ તેણે સ્નાનના નવા સમાચાર સાંભળ્યા, એટલે તે નિરાશ થઈને કહેવા લાગ્યો કે:-“એ નીચ અને નાશાયક માણસની બધી નજર મારામાં જ આવી ભરાઈ છે.” હૃદયમાં અત્યંત નિરાશ થઈને તત્કાળ પાછો તે રાત્ર પાસે ગયો અને પોતાના કુટુંબપર વીતેલી નવીન આપત્તિની સર્વ કથા તેને કહી સંભળાવી. એ સાંભળીને રાત્ર કહેવા લાગ્યો કે:-“હવે આનાથી રપટ થાય છે કે, એ ઉસ્તાદ બાજીગરને પકડવાનું કાર્ય તારાથી સહજ બનવી શકાય તેવું નથી. અર્થાત્ એને પકડી પાડવામટે આપણે કાઈ સારા ન્યોતિ:સાધીની સહાયતા મેળવવી જોઈએ.” આવા વિચારથી નગરમંત્રિ એક સારામાં સારા કહેવાતા ન્યોતિવિંદુને બાલકવધામાં આગ્યો અને તે અદ્ય સમયમાં જ આવીને ત્યાં હાજર થયો. રાત્રએ તે બિબ્બવેતા અને ત્રિકાલરૂને એ બાજીગરની બધી વાત જણાવીને પૂછ્યું કે:-“તમારા ઘાત્રની સહાયતાથી એ બતાવી આપો કે, અત્યારે એ ચોર ક્યાં છે?” ન્યોતિવિંદુણે ગર્જિત કરીને ઉત્તર આપ્યું કે,-“એ ચોર અત્યારે તમારી માલજુના ઘરમાં છે અને આ દાણે પાનાંની બાજી રમતો બેઠો છે.” રાત્રએ સવાલ કર્યો કે:-“એ બાજી રમવામાં અત્યારે કેટલાં માણસ સંવાયેલાં છે?” ન્યોતિવીંદુએ જવાબ આપ્યો કે:-“ચાર.” રાત્રએ પાછો સવાલ કર્યો કે:-“ત્યારે એમાંના અમુક અનુધ્ય જ ચોર છે, એમ કેવા રીતે જાણણી શકશે? અર્થાત્ તે કઈ દિશામાં બેઠો છે, એ વિશે અમને જરાજર જણાવો.” એના ઉત્તરમાં ન્યોતિવિંદુએ કહ્યું કે:-“જે અમુક અને અમુક રથાનમાં બેઠેલા છે, તે જ તમારા અપરાધી છે.” ત્રિકાલરૂની આ વાર્તા સાંભળીને રાત્રએ તત્કાળ પોતાના

૬ અધિકારીઓને ત્યાં મોકલી દીધા અને તેમને જણાવી દીધું કે:—“આપણી માલજુના ધરમાં અમુક વિશિષ્ટ સ્થાનમાં જે મનુષ્ય બેઠેલા છે, તેને જ તમારે પકડીને અહીં હાજર કરવાનો છે.”

આપણે આગળ એ તો જણી આગ્યા છીએ કે, એ તોફાની પ્રાણી પશુ થોડા ધણા પ્રમાણમાં જ્યોતિર્વિદ્યા જાણતો હતો. અર્થાત્ જે વેળાએ રાજાને જ્યોતિર્વેદના ગણિત કરવામાં રોકાયેલો હતો, તે જ વેળાએ એ ઠગોનો સરદાર પણ ગણિત કરવાના કામમાં યુગાપો હતો. અર્થાત્ ગણિતના યોગે તેના જાણવામાં આવી ગયું કે, જ્યોતિર્વેદના ઉપદેશથી રાજાએ તેને પકડવામાટે માણસોને ત્યાં રવાના કરી દીધા છે. આ કારણથી તેણે પોતાના સ્થાનમાં ખીખ રમનારને બેસાડીને પોતાનું સ્થાન બદલી નાખ્યું. એ જ વખતે રાજાના અધિકારીઓ ત્યાં આવી લાગ્યા અને રાજાના જ્યોતિર્વેદને જે સ્થાન કહ્યું હતું, તે સ્થાનમાં બેઠેલા રમનારને તરત તેમણે પકડીને પોતાના કબજામાં કરી લીધા. તેઓ તે પુરુષને રાજા પાસે લઈ ગયા અને રાજાએ તેને જોતાંની સાથે જ પોતાના અત્યંત પ્રતિષ્ઠિત નાગરિકામાંનાં એક નાગરિકના પુત્ર તરીકે જાળખી લીધા અને એ મનુષ્ય કાઈ કાળે પણ આવા અપરાધો કરે જ નહિ, એવો રાજાનો હક નિશ્ચય હોવાથી જ્યોતિર્વેદનાં તે અત્યંત ગણી ભાંડીને શાંત થયો. રાજાના એ કાપથી હિસ્કરાવણ જ્યોતિર્વેદને કહ્યું કે:—“રાજા! હું ખીજવાર ગણિત કરું છું!” રાજાએ કહ્યું કે:—“બહુ સારું; પણ કૃપા કરીને આવા ગંધડાવેડા કરશો નહિ.” જ્યોતિર્વેદને ખીજવાર ગણિત કરીને જણાવ્યું કે:—“મદારાજ! હું નિશ્ચયપૂર્વક કહું છું કે, તે અમુક અમુક સ્થાનમાં બેઠો છે.” અધિકારીઓ પાછા માલજુને ત્યાં હોજા અને જ્યોતિર્વેદના બનાવેલા સ્થાનમાં બેઠેલા પુરુષને પાછા પકડી લાગ્યા. પણ આ વાત તે આલાક હમારાએ પ્રથમથી જ જાણી લીધેલી હોવાથી ખીજ વાર પણ પોતાનું સ્થાન બદલી નાખ્યું હતું અને તેથી આ વખતે પણ અધિકારીઓના હાથમાં ખીજે જ આશ્ચર્ય આગ્યો હતો. અર્થાત્ જે માણસને તેઓ ખીજવાર પકડી લાગ્યા હતા, તેને રાજા પોતે સારી રીતે જાણખો હતા, એટલું જ નહિ પણ તે રાજાના પોતાના સંગ્રંધી જ થયો હતો. રાજા અત્યંત કાપાપમાન થયો અને કુભાંગી જ્યોતિર્વેદ પ્રતિ કરીને કહેવા લાગ્યો કે:—“મદારાજ! આપને જ્યોતિર્વેદનું એક જાદુ કરનાં વધારે જ્ઞાન હોય, એમ મારા જ્ઞેવામાં આવી ચઢ્યું નથી.” જ્યોતિર્વેદના પુત્ર: એકવાર ગણિત કરવાની આજ્ઞા માગી અને રાજાએ બદ જ અનિશ્ચયપૂર્વક તે આજ્ઞા આપી. પરંતુ ગણિતજ્ઞોના એ ત્રીજવારનો પ્રયત્ન પણ આગળના

બેવારના પ્રયત્નો કરતાં વિશેષ વિજયી નીવળો નહિ અને એ વંખતે પશુ ખરા ચોરને બદલે ઠાઈ પીળે જ માણસ પકડાયો, કે જે રાજાને અત્યંત પરિચિત પુરુષ હતો. રાજાએ નિરાશ થઈને જ્યોતિર્વિદ્યાને ત્યાંથી કાઢી મૂકાવ્યો અને ત્યારપછી બહુ જ ગંબીર અને શોકાતુર મુદ્રાથી એ વિશેના વિચારમાં નિમગ્ન થઈ ગયો.

“આ આપત્તિને ટાળવાનો હવે શો ઉપાય કરવો? એ આસાક ચોર હવે ડેરી રીતે પકડાય અને શિક્ષાને પાન કેવી રીતે ચાય?” આવા પ્રકારના જ રાજાના વિચારો હતા અને કેટલીકવાર સુધી વિચાર કરીને તે પોતાના મન સાથે કહેવા લાગ્યો કે:—“હવે હું પોતે જ જઈને એને પકડી પાડવાનો યત્ન આદરી જોઉં; એ વિના હવે પીળે ઠાઈ પશુ ઉપાય બાકી રહ્યો નથી. રાજ્યમાંના અન્ય સર્વ જનો પોતાની અને તેટલા પ્રયત્નો કરી ચૂક્યા છે, પણ એ અપંગ અપરાધીને પકડવાના કાર્યમાં અઘાપિ કાઢના પશુ વિજય થઈ શક્યો નથી. હવે મારી ભાગ્ય-દેવી મને કેવાક રંગ બતાવે છે, એ પશુ મારે જોતું તો જોઈએ જ.” આ પ્રમાણેના નિશ્ચયપર આવીને જ્યારે નિશ્ચાને સમય થયો ત્યારે રાજા-અધી સન્નિજત થઈને રાજા પોતાના અશ્વપર આરુઢ થયો અને એ કઠિન કાર્યને ખાર પાડવાના શુભ ઉદ્દેશથી મહાસયનાર સિંહદ્વારમાંથી બહાર નીકળ્યો.

આ યત્નને ભામટા તરુણે જ્યોતિર્વિદ્યાની સહાયતાથી જાણી લીધેલી હોવાથી તે પોતે નગરબહારના એક વિશાળ મેદાનમાં આવી લાગ્યો. ત્યાં થોડીક જગ્યામાં તેણે વાડ કરી લીધી અને તે વાડની દુદ્ધમાં જ ત્રણ ખાડા ખોદીને તેમાં લાકડાં આદિ નાખીને ધૂણીઓ સજા-ગાવી દીધી; અને ઉપરના ભાગમાં કેટલાંક શિવસિંગોની સ્થાપના કરીને તેમની આગળ જિહ્વપત્રના ઢગલા કરી રાખ્યા. એ પછી પોતે ખાડા ખાવાનું સ્વરૂપ ધારણ કરીને ત્રણ ધૂણીઓની વચ્ચે બેસી ગયો અને મહાગમકર સ્વરથી મુખમાંથી મંત્રોનો ઘોષ કરવા લાગ્યો. એ આજો વખત રાજા અશ્વારુઢ થઈને અત્ર, તત્ર અને સર્વત્ર ભટકવા કરતો હતો. ભટકતો ભટકતો તે એ થાગીની પાસે આવી લાગ્યો અને તેણે તેને પૂછ્યું કે:—“આજે રાતે અહીંથી ઠાઈ માણસને પસાર થતો તમે જોયો હતો કે?” એના ઉત્તરમાં થોડીધરે જણાવ્યું કે:—“જી હા; મદારાજા! હમણાં જ એક માણસ અહીંથી પસાર થયો હતો. એ વાર્તા મારા સાંજળવામાં પણ આવી છે કે, ઠાઈ એક ભામટાએ આપના રાજ્યમાં આજે કેટલાક દિવસથી કેટલીક ડુબેણાઓ અને ચોરી તથા લુટ આદિ કૃત્રિમી કરીને ઉત્પાત મચાવી દીધી છે અને તે ચોરને પકડવાના

કાર્યમાં અણપિ કાંઈને પણ વિજય મળી શક્યો નથી: હું જો કે આ રથાનમાં બેઠો છું. છતાં તે અત્યારે ક્યાં છે અને શું શું કરે, છે, જો સર્વ મારા જાણવામાં છે.” રાજાએ પૂછ્યું કે:—“ત્યારે શું તમે તેને જાણો છો?” યોગીએ કહ્યું કે:—“જરૂર પણ નહિ; અર્થાત્ તેને મેં મારી આ જડ આંગણથી એકવાર પણ જોયો નથી. માત્ર જાહનના બગથી જો કાંઈ જાણી શકાય છે, તેટલું જ હું તેના વિશે જાણી શક્યો છું.” રાજાએ સંકાશીલ ધ્વનિ કહ્યું કે:—“ત્યારે શું એ અપરાધીને પકડવાનું કાર્ય સર્વથા અશક્ય જ છે?” યોગીએ જણાવ્યું કે:—“નહિ, મહારાજા! એ કાર્ય કાંઈ જોટલું બધું અશક્ય તો નથી જ. તે અવસ્થ પકડાશે.” એમ કહી તેણે પોતાની આંગણીથી અમુક દિશા બતાવી અને કહ્યું કે:—“રાજાનું! આ દિશામાં જાઓ અને તેને પકડવાને પ્રયત્ન કરો.” રાજાએ યોગીની બતાવેલી દિશામાં પોતાના ઘોડાને દબડાવ્યો, પણ જ્યારે ત્યાં કાંઈ પણ મનુષ્ય તેના જોવામાં ન આવ્યો ત્યારે કેટલીકવાર પછી યોગી પાસે પાછો આવીને તે કહેવા લાગ્યો કે:—“યોગિરાજા! આ દિશાના માર્ગમાં તો કાંઈ પણ મનુષ્ય દેખાતું નથી.” યોગીએ પુનઃ જણાવ્યું કે:—“રાજાનું! તમે અહીંથી અચ્ચારુદ ધ્વનિ જોવા ગયા કે, તે હુઆનો પીર અહીં આવ્યો. અને આમ કરીને આ દિશામાં ચાલ્યો ગયો.” રાજા પાછો તે દિશામાં દોડ્યો, પણ ત્યાંથી પણ ઘોડીવારમાં જ આગળ પ્રમાણે નિરાશ થઈને જ પાછો વળ્યો. આવી રીતે બેઠકવામાં અને જાટકવામાં જ તેના બહુ સમય વીતી ગયો, છતાં કાંઈ પણ તેના જોવામાં આવ્યું નહિ અને એવડે તે થાકીને લોથ થઈ ગયો. અંતે ઘોડા પરથી ઉતરીને તે યોગીને અંજોળીને કહેવા લાગ્યો કે:—“યોગિરાજા! હું એટલા બધા થાકી ગયો છું કે, હવે મારાથી ઘોડાપર બેસી શકાય તેમ નથી અને એક ડગલું પણ આસી શકાય તેમ નથી. હવે તમે કહો છો કે, તે હુઆનો આજ રાત્રે અહીંથી અનેકવાર આવી આવીને ચાલ્યો ગયો છે; તો હું સમજી શકતો નથી કે, તમે તેને શામટે ન પકડી પાજો; કારણ કે, તેને પકડી લેવાના તમને એક કરતાં વધારે અવસરો મળ્યા હતા.” એના ઉત્તરમાં યોગિ-રાજા બોલ્યા કે:—“રાજાનું! મારાથી તેને કેમ કરીને પકડી શકાય વારુ? કારણ કે, હું એક સાધુ અને યોગી હોવાથી મારી દષ્ટિમાં તો શુદ્ધસ્થ અને ચોર તેમ જ રાજા અને રૂંક સર્વ એક સમાન જ છે. માત્ર અત્યારે હું તમારી બુધિમાં વસતો હોવાથી જ વારંવાર મારા ધર્મ તથા કર્તવ્યના માર્ગને ત્યાગીને તે અમુક અમુક દિશામાં ગયો છે, એટલું જ જણાવ્યું છે અને તમને કિન્નિત્ સહાયતા આપી છે. જ્યારે તમે પોતે જ તેને પકડી ન શક્યા, તો પછી મારાથી તેને કેવી રીતે પકડી શકાય? કારણ કે,

કાંઈ પણ કારણથી મારાથી આ સ્થાનપરથી ઊડી શકાય તેમ નથી અને એનું કારણ એ જ કે, જો હું એક પળને માટે પણ અહીંથી છું, તો અત્યાર સુધીની મારી તપશ્ચર્ચાનું સર્વ ફળ નષ્ટ થઈ જવાનો સંભવ છે; તપઃક્રિયામાં લંગ પડવાથી મારાં સર્વ પરિશ્રમ અને આત્મગતિદાન આદિ મિથ્યા થઈ જાય અને તેમ થવા દેવાની મારી ધ્વંષ્ટા નથી. વળી બીજું કારણ એ પણ છે કે, જો મારા આ અવતાર અને આ વેપમાં હું તે ચોરને પકડવા જાઉં, તો તે રહામો મને જ પકડવાનો પ્રયત્ન કરે; કારણ કે, મારો દેખાવ કાંઈ રાજાના અધિકારી જેવો નથી. મારું આ કથન સાચું કે નહિ? વસ્તુસ્થિતિ આવી હોવાથી મેં એ અપરાધીને શામાટે ન પકડ્યો, એમ બોલવામાં કશું પણ તાત્પર્ય સમાવર્ત્ત નથી.” રાજાએ યોગીના આ શુદ્ધિવાદથી મુગ્ધ થઈને પૂછ્યું કે;—“તમારે હવે એને પકડવામાટેનો શો ઉપાય કરવો, તે બતાવશે?” એના જવાબમાં તપસ્વી બાવો બાલ્યો કે;—“મને એના માત્ર એક જ ઉપાય સૂઝે છે અને તે એ જ કે, તમે મારાં વસ્ત્રો પહેરીને હૃદયમાં સમય સુધી આ સ્થાનમાં બેસી રહો, પણ એટલી સંભાળ રાખવી કે, મારા આ આશ્રમને કશી હાનિ થવી ન જોઈએ; અને તમારાં વસ્ત્રો તથા તમારો અન્ન મને આપો. હું રાજાના વેપમાં અહીંથી નીકળીશ અને મારો લેન્ચમ છે કે, એ આશાકે ચોરને થોડીવારમાં અવશ્ય પકડી લાવીશ. જો કે આ કાર્ય પણ મારા એક યોગી તરીકેના ધર્મથી તો વિરુદ્ધ જ છે, તોપણ હું તમારા રાજગર્માં વસતો હોવાથી તમારો એક પ્રભુજન છું અને પ્રભુએ રાજાના કલ્યાણમાટે પોતાથી બનતી સર્વ સેવા કરી જોઈએ, એ નિયમથી અત્યારે હું તમારું આ કાર્ય કરવાને તૈયાર થયો છું. આ કૃતિમાં મારી શુભ ભાવના હોવાથી હું ધારું છું કે, ઈશ્વરે મારા તપઃક્રમની બર્ધતા તો નહિ જ કરે. અર્થાત્ તમારી જો મારી સૂચના પ્રમાણે વર્તવાની ધ્વંષ્ટા હોય, તો તમે અહીં બેસો અને મને એ ચોરના રોધમાટે જવા દો.” રાજાને આ સૂચના યોગ્ય લાગવાથી રાજાએ કહ્યું કે;—“બહુ સારું ત્યારે આપણે એમ જ કરીએ; કારણ કે, અત્યારસુધી અંધારામાં ભટકી ભટકીને હું એટલો બધો યાકી ગયો છું કે, મારામાં અહીંથી જરા પણ ખસવાની આસ રહી નથી. અહીં મને વિશ્રાંતિ પણ મળશે અને કાર્યની પણ સિદ્ધિ થઈ જશે, એટલે પછી બીજું શું જોઈએ વાર?” આમ કહીને રાજાએ પોતાનાં વસ્ત્ર, શસ્ત્ર તથા અન્ન ઉતારીને યોગીને આપી દીધાં અને તેના બદલામાં યોગીપાસેથી બાધચર્મ તથા અન્ય કોઈપણ અર્થિ વસ્ત્રો લઈ લીધાં. યોગીએ રાજાનાં વસ્ત્રોને પોતાનાં શરીરપર ધારણ

કર્તા અને ત્વરણને રાખને ત્યાં અંકુશનું સંભાળવાનું મૂકીને અથા-
કૃદ થઈ અથને દોડાવી મૂક્યો.

રાખને એ ધણુ કરીને ત્યાંથી નીકળેલો એ જામડો સાંકળ
રૂપિયો રાખના ઘડાવપમાં જઈ પહોંચ્યો. રાખઘડાવના ઢાંકણને
પ્રહરીશ્વરે તેને રાખ ભણાવે માનપૂર્વક નમસ્કાર કર્યા અને તે તેમની
સાથે થાક કરવાને થઈ બેસી ન રહેતાં એકદમ રાણીપરકમાં જ મૂકીને
ગયા. ત્યાં સખનાશ્વરે તેણે જામડે કહ્યું તે રાણી મહાનદામાં પડી
હતી, એટલે તેણે તેને જામડીને કહ્યું કે:—“રાણી! તમારા સર્વે ભાઈ-
કાંસા ઉતારીને અને આવી યો, એટલે કુ ઇલાળીને રાખ; કારણ કે, આજ-
કાલ પેલા માણસ યોગની જગુ જ ખાસતી રહ્યા કરે છે. તેણે કેટલાક
ભાગે ભાઈકાંસા લંગાવ્યા છે, એટલે કદાચિત્ત આજણુ કાપક થઈ નહીં
નામ, એમાં કદી નવાઈ નથી.” રાખડીની આંખો અડધી મેરામલી ઢોલપાંથી
અને ટીપકાના પ્રકાશ થઈ એ દોલપાંથી પોતે કું કરે છે અને કું નહિ,
એવા જાન વગર તેણે પોતાના સર્વે અવકાશ ઉતારીને તેને આપી
ઠીકા. એ સર્વે અવકાશને એકત્ર કરી પોતા પાસે રાખીને તે એક
જામડે દારૂજર આપી કાઢ્યો અને દારૂજામડે પાસે જોડાવીને રૂપના
આપી કે:—“આજે મહાન પર્વત ગેઈ થઈ જઈ જઈ જઈ જઈ જઈ જઈ જઈ જઈ
દેશી નહિ અને એ કાઈ જઈ જઈ જઈ જઈ જઈ જઈ જઈ જઈ જઈ જઈ
પાડી તે મને તે હોય, તેમ તેને પાડીને જુલાની કેટલીમાં બંધ કરી
રાખ્યો. તે જાળનાર એવી હોય, પુરોદિત દોષ, મેલા દોષ કે રાખ
હોય, એવું તેને મહાભયમાં પ્રવેશ થયા દેશી નહિ. તેને રાતે જુલાની
કેટલીમાં ૧૬ કરી રાખ્યો અને સવારમાં તેમ વ.સાં રાખસામાં
ખારી આગળ લાવીને કાઢી કર્યો.” દારૂજામડે ચતુક નમારીને જાણ્યું
કે:—“એવી મહાભયની અટકા.” એ જામડે સાંકળ જાપક અથાકૃદ વધને
ત્યાંથી પ્રમાણ કરી ગયા. ત્યાંથી કેટલાક મંદરપર ગયા પછી તેણે
અંકુશથી ઉતારીને સામનાં વશીને ઉતારીને નાખી દીધાં અને અથને
ત્યાં જ રાખડી મૂકીને તે જામડા જામે આજણુને ઘેર મારી પહોંચે,
જામ અવકાશ મહાભય અજાન જુગને તે એટલે કે:—“એ, ખાસ! આ
માત્ર રાખી ભંડારમાં—આ જામ રાખી સાંકળના ભાઈકાંસા છે.” આજણુ
આજથી જામી દેશતને એકદમ પોતાના ઘરમાં આવેલી એવે દારૂ-
કેલી જ જામી થઈ.

રાખ ત્યાં મેટલીના આગળની ઘાટ એલે થઈ થઈ થઈ થઈ થઈ થઈ
રહી, થઈ થઈ આગળનાં કર્યા થઈ થઈ થઈ થઈ થઈ થઈ થઈ થઈ
જગુ જ-સખ થઈ જામી તેના યનમાં સંકળ આજકાલ આજે અને

કાર્ત્ત પણ કારણથી મારાથી આ સ્થાનપરથી ઊઠી સકાય તેમ નથી અને એનું કારણ એ જ છે, જે હું એક પળને માટે પણ અહીંથી ઉઠું. તો અત્યાર સુધીની મારી તપશ્ચર્ચાનું સર્વ ફળ નષ્ટ થઈ જવાનો સંભવ છે; તપઃક્રિયામાં ભંગ પડવાથી મારાં સર્વ પરિશ્રમ અને આત્મમગ્નિદાન આદિ મિથ્યા થઈ જાય અને તેમ થવા દેવાની મારી ધ્વજા નથી. વળી બીજું કારણ એ પણ છે કે, જે મારા આ અવતાર અને આ વેપમાં હું તે ચોરને પકડવા જાઉં, તો તે રહામો મને જ પકડવાનો પ્રયત્ન કરે; કારણ કે, મારો દેખાવ કઈ રાજાના અધિકારી જેવો નથી. મારું આ કથન સાચ છે કે નહિ? વરતુરિચિતિ આવી હોવાથી મેં એ અપરાધીને શામાટે ન પકડ્યો, એમ બોલવામાં કશું પણ તાત્પર્ય સમાવર્તું નથી.” રાજાએ ચેતીના આ જુદિવાદથી મુગ્ધ થઈને પૂછ્યું કે:—“ત્યારે હવે એને પકડવામાટેનો શો ઉપાય કરવો, તે બતાવશો?” એના જવાબમાં તપસ્વી બાવો બાલ્યો કે:—“મને એનો માત્ર એક જ ઉપાય સૂઝે છે અને તે એ જ છે, તમે મારાં વસ્ત્રો પહેરીને દટલાક સમય સુધી આ સ્થાનમાં બેસી રહો, પણ એટલી સંજાળ રાખવી કે, મારા આ આશ્રમને કશી હજા થવી ન જોઈએ; અને તમારાં વસ્ત્રો તથા તમારો અન્ન મને આપો. હું રાજાના વેપમાં અહીંથી નીકળીશ અને મારો નિશ્ચય છે કે, એ આલાક ચોરને ઘોડીવારમાં અવશ્ય પકડી લાવીશ. જે કે આ કાર્ય પણ મારા એક યોગી તરીકેના ધર્મથી તો વિરહ જ છે, તોપણ હું તમારા રાજ્યમાં વસતો હોવાથી તમારો એક પ્રમુખ જ છું અને પ્રમુખે રાજાના કલ્યાણમાટે પોતાથી બનતી સર્વ સેવા કરવી જોઈએ, એ નિયમથી અત્યારે હું તમારું આ કાર્ય કરવાને તૈયાર થયો છું. આ કૃતિમાં મારી શ્રુત બાવના હોવાથી હું ધારું છું કે, ઈશ્વર મારા તપઃફળની વ્યર્થતા તો નહિ જ કરે. અર્થાત્ તમારી જે મારી સૂચના પ્રમાણે વર્તવાની ધ્વજા હોય, તો તમે અહીં બેસો અને મને એ ચોરના શોધમાટે જવા દો.” રાજાને આ સૂચના શ્રાવ્ય લાગવાથી રાજાએ કહ્યું કે:—“જલ્દી સારું ત્યારે આપણે એમ જ કરીએ; કારણ કે, અત્યારસુધી અંધારામાં ભટકી ભટકીને હું એટલો બધો યાદી ગયો છું કે, મારામાં અહીંથી જરા પણ ખસવાની આશ રહી નથી. અહીં મને વિશ્રાંતિ પણ મળશે અને કાર્યની પણ સિદ્ધિ થઈ જશે, એટલે પછી બીજું શું જોઈએ વાર?” આમ કહીને રાજાએ પોતાનાં વસ્ત્ર, સસ્ત્ર તથા અસ્ત્ર હિતારીને યોગીને આપી દીધાં અને તેના બદલામાં યોગીપાસેથી બ્યાધ્યર્થ તથા અન્ય કૌંશીત આદિ વસ્ત્રો લઈ લીધાં. યોગીએ રાજાનાં વસ્ત્રોને પોતાના શરીરપર ધારણ

કર્તા અને ત્યારપછી રાખને ત્યાં આશ્રમ સંભાળવામાટે મુકીને અત્યા-
રુદ્ધ થઈ અશ્વને દોડાવી મૂક્યો.

રાખનો વેપ ધારણ કરીને ત્યાંથી નીકળેલો એ ભાગદો બાહ્ય સીધા રાખના મહાલયમાં જઈ પહોંચ્યો. રાખમહાલયના દ્વારપાળો અને પ્રહરીઆદિ તેને રાખ જણીને માનપૂર્વક નમસ્કાર કર્યા અને તે તેમની સાથે વાત કરવાને પણ લેણો ન રહેતાં એકદમ રાણીનાસમાં જ આડો ગયો. ત્યાં શપનમંદિરમાં તેણે જઈને જોયું તો રાણી ગાદિનીડામાં પડી હતી, એટલે તેણે તેને જગાડીને કહ્યું કે;—“રાણી! તમારા સર્વ અસંકારો ઉતારીને મને આપી દો, એટલેહું સંભાળીને રાખું; કારણ કે, આજ-કાલ પેલા આસાક ચોરની બહુ જ ધાસ્તી રજા કરે છે. તેણે કાઢવા-લના અસંકારો લંબાવ્યા છે, એટલે કદાચિત્ આપણા ઘરપર પણ નજર નાખે, એમાં કશી નવાઈ નથી.” રાણીની આંખો અડધી ઘેરાપણી હોવાથી અને દીપકનો પ્રકાશ પણ મંદ હોવાથી પોતે શું કરે છે અને શું નહિ, એના બાબત વગર તેણે પોતાના સર્વ અસંકારો ઉતારીને તેને આપી દીધા. એ સર્વ અસંકારોને એકત્ર કરી પોતા પાસે રાખીને તે ચોર પાછો દ્વારપર આવી લાગ્યો અને દ્વારપાલને પાસે બોલાવીને સૂચના આપી કે;—“આજે પ્રજાત પર્યન્ત કોઈ પણ મનુષ્યને મહાલયમાં જવા દેશો નહિ અને જો કોઈ પણ મનુષ્ય અંદર જવાનો પ્રયત્ન કરે, તો પછી તે ગમે તે હોય, તોય તેને પકડીને ચૂનાની કાદડીમાં બંધ કરી રાખજો. તે આવનાર યોગી હોય, પુરોહિત હોય, પ્રધાન હોય કે રાખ હોય, તોપણ તેના મહાલયમાં પ્રવેશ થવા દેશો નહિ. તેને રાતે ચૂનાની કાદડીમાં કેદ કરી રાખજો અને સવારમાં નવ વાગતાં રાજસભામાં મારી આગળ લાવીને હાજર કરજો.” દ્વારપાળે મસ્તક નમાવીને જણાવ્યું કે;—“જેવી મહારાજાની આજ્ઞા.” એ પછી બાહ્ય યુવક અત્યારુદ્ધ થઈને ત્યાંથી પ્રયાણ કરી ગયો. ત્યાંથી કેટલાક અંતરપર ગયા પછી તેણે અશ્વપરથી ઉતરીને રાખનાં વૃક્ષોની નાખી દીધાં અને અશ્વને ત્યાં જ રખડો મુકીને તે તલ્કાળ પાછો માલજીને ઘેર આવી પહોંચ્યો. બધા અસંકારો માલજી આગળ મુકીને તે બોલ્યો કે;—“વેયો, માસી! આ માલ રાખો ભંડારમાં—આ બધા રાણી સાહેબના અસંકારો છે.” માલજી આટલી બધી દોલતને એકદમ પોતાના ઘરમાં આવેલી જોઈને હર્ષ-વેશી જ બની ગઈ!

રાખ ત્યાં યોગીના આગમનની વાત જોતો ધણ વખત સૂધી બેસી રહ્યો, પરંતુ તેના આગમનનાં કર્તા પણ ચિન્હો દેખાયાં નહિ. એને બહુ જ સમય થઈ જવાથી તેના મનમાં સશય આવવા લાગ્યો અને

તેથી તે ત્યાંથી બહાર પડે. આવીને પોતાના રાજમહાલમાં તરફ જવાને નીકળ્યો. જ્યારે તે રાજમહાલના સિંહદ્વાર પાસે આવ્યો ત્યારે, તે વળાએ જઈ નિશાનો અંત થવા આવ્યો હતો. તોપણ અઘાપિ અંધ-કાર વ્યાપેલા હતો. દ્વારપાલ જંગલો જ બેઠો હતો, એટલે તેણે પાકાર કર્યો કે;—“એ શુભાગનો બચ્ચો કાણુ છે?” રાજા તો દ્વારપાળના આ ઉદ્ગારથી આગે જ જાની ગયો. રાજાએ તેની પાસે જઈને કહ્યું કે;—“એ તો હું રાજા છું!” દ્વારપાળે હાંસ્ય કરીને પૂછ્યું કે;—“હવે રાજા છો કે? અરે પ્રહરીઓ!” આ બુચ્ચાને લઈ જઈને ચૂનકાટડીમાં પૂરી રાખ્યા!” રાજાએ કહ્યું કે;—“પણ હું આ શું કરે છે?” દ્વારપાળે કહ્યું કે;—“બસ-વધારે ન જોશ અને તારામાટે નક્કી કરી રાખેલી જગ્યામાં જઈને પડા!” રાજા જો કે બચ્ચાને યદ્યપિ ગયો હતો, છતાં પણ દર્પ ધારીને કહેવા લાગ્યો કે;—“પણ હું તમારો રાજા છું અને અજદાતા છું!” એના ઉત્તરમાં દ્વારપાળે જણાવ્યું કે;—“તારાં આવાં બુઝાણાં અહીં જરા પણ ચાલી શકે તેમ નથી. મહારાજા સાહેબ થોડીવાર પહેલાં જ અહીં આવ્યા હતા અને રાણીવાસમાં જઈને પાછા ચોરને પકડવામાટે બહાર આવ્યા ગયા છે. તેઓ પોતાના રાજસી પોશાક અને રાજાશયી સુસજ્જિત હતા અને હું તો કાંઈ બટકતો બીજારી લંગોટો દેખાવે છે. અત્યારે રાજા મથને આવ્યો છે તો ચૂનકાટડીમાં આરામ કર અને આવતીકાલે તને વગર બાંડાના મોટા મહેલમાં મોકલી દઈશું ત્યાં જોડીયા ખખડાવ્યા કરશે.” દ્વારપાળનો ઇશારો મળતાં જ પ્રહરીઓએ રાજાને ગળતી પકડીને ચૂના-કાટડીમાં પૂરી દીધા અને ઉપરથી દરવાજા બંધ કરીને તાણું વારી દીધું. ત્યાં રાજા શોકમગ્ન તથા વિચારમગ્ન મથને ભોંપપર લમણે હાથ દઈને જોતી રહ્યો. તે પોતાના મન સાથે વાતાંલાવ કરતો કહેવા લાગ્યો કે;—“મારી જોડીવાસમાં અહીં કાણુ જાણે શોણિ ઉત્પાત થઈ ગયો હશે! રાજા જોડીવાસમાં અહીં કાણુ જાણે શોણિ ઉત્પાત થઈ ગયો હશે! એમ જો દ્વારપાળે કહ્યું. તેના બાવાઈ જા, હશે ચારુ? બસ-હવે બધા જોડે મારા જાણવામાં આવ્યો અને તો એ જ કે, જેનું મું તપસ્વી યોગી કાપ્યો હતો, તે યોગી નહિ, પણ તે જ બુચ્ચો ચોર હોવો જોઈએ કે, જે આજકાલ નગરમાં ચપતાન જેવા ઉપદ્રવો મચાવી રહ્યો છે. આવો આકાલ ચોર અઘાપિ કાંઈ જોવામાં તો નથી જ આવ્યો, પણ મારા સાંભળવામાં સુદાં પણ નથી આવ્યો અને તેમાં પણ મારી આંખમાં ધૂળ નાખવામાં અને મારા દેખતાં જ મારો પોશાક પહેરી મારી અનુમતિથી જ મારા ઘોડાપર જોતી મહાલમાં ચક્ર લગાવીને ઉવટે છટકી જવામાં તો એણે પોતાની શુદ્ધિ અને ધર્મતાની સીમા જ કરી બતાવી છે. એ બુચ્ચાના

પર મહાવયમાં જઈને કાણુ જાણે શી-શી વાનરચેષ્ટાઓ કરી હશે, તે તો વળી જ્યારે કોઈ સંભળાવશે ત્યારે જ જાણુનામાં આવશે. કેવો અશ્રુતપૂર્વ હુગ્યો ચોર!"

દિવસ ઉગ્યા પછી એક પ્રહર સૂર્ય ચઢતાં સૂધી રાજા આવ્યા પ્રકારના વિચાર કરતો ચૂનાકાટડીમાં પળો રહ્યો અને ત્યાર પછી દારપાળે રાત્રે પોતાના માની લીધેલા સ્વામીની આસા પ્રમાણે ત્યાં આવી, તાણું ઉપાડીને તેને બહાર કાઢવાની તૈયારી કરી. પણ જ્યારે રાજાને પોતાને જ તેણે બંધવાનના રૂપમાં ત્યાં પડેલો જોયો, એટલે બપથી તે કપવા લાગ્યો અને તેના અડધા જીવ શરીરમાંથી જોડી ગયો. પોતાના જીવનના અંતને નિકટમાં આવેલો જાણી બપથી રાજાના ચરણોમાં પડીને તે અનેક પ્રકારની પ્રાર્થનાઓ કરવા લાગ્યો. પણ બધા રાજાએ તેને આશ્વાસન આપીને કહ્યું કે:—“દારપાળા તારે બપથીત યવાનું કાંઈ પણ કારણ નથી. માત્ર રાત્રે જે કાંઈ બતાવ બન્યો હોય તેના યથાર્થ વૃત્તાંત મને કહી સંભળાવ.” એના ઉત્તરમાં દારપાળે જણાવ્યું કે:—“હું જે કાંઈ જાણું છું તે બહુ જ થોડું છે. રાત્રે એક પુરુષ તમારો પોતાક પહેરીને અને તમારા ઘોડાપર બેસીને મહાવયના આંગણમાં આવ્યો હતો. એ રાજાના પોતાકમાં બીજો જ કોઈ કમારો હશે, એવો અમારા મનમાં જરા પણ સંશય ન આવવાથી અમે એમણે તેને મહાવયમાં જવા દીધો. તે અંદર ગયો અને તરત પાછો બહાર આવી અમને કહેવા લાગ્યો કે,—“જે રાત્રે અહીં કાંઈ પણ મનુષ્ય આવે, તો તેને પકડીને ચૂનાકાટડીમાં પૂરી રાખજો. કાંઈ પણ રીતે તેને જવા દેશો નહિ અને તે કોઈ પણ હોય અને કાંઈ પણ કહે, તેની જરા પણ દરકાર રાખશો નહિ.” મહારાજા! એ તો આપ જાણો જ છે કે, અમે રાજાના નિર્ણયને અંતરથી અનુસર્યો અને તેથી અમે રાત્રે તે પ્રમાણેનું વર્તન કરી બતાવ્યું. આપ એક યોગીના વેપમાં અહીં પધાર્યો, એની અમારા અસ્તિત્વમાં કલ્પના માત્ર પણ નહોતી અને તેના પરિણામે આપે પોતાને રાજા તરીકે ઓળખાવ્યા છતાં અમે આપના વચનમાં વિશ્વાસ રાખી શક્યા નહિ.” “જે યવાનું હવું તે બહુ યર્ષ મધુ છે, એટલે એ વિશે વિશેષ શોક કરવો અર્થ છે.” એમ કહીને જિતાવળથી રાજા પોતાના મહાવયમાં આશ્રય ગયો. ત્યાં પોતાના વચ્ચેના રમાં જઈ વચ બદલીને પત્ની તે અંત:પુરમાં રાણી પામે ગયો અને પૂછવા લાગ્યો કે,—“રાણી! માર્ગ રાત્રે શો બતાવ બન્યો હતો, તે સ્પષ્ટ-તાથી જણાવજો?” રાણીએ એના ઉત્તરમાં જણાવ્યું કે:—“હું જે કાંઈ જાણું છું તે એટલું જ છે કે, મું માત્ર સપનમંદિરમાંની પર્યક્ષામાંથી જાણી હતી અને દીપકનો પ્રકાશ બહુ જ મંદ હતો. તે અર્થ જાણ

તેથી તે ત્યાંથી બહાર પડે. આવીને પોતાના રાજમદાસ્ય તરફ જવાને નીકળ્યો. જ્યારે તે રાજમદાસ્યના સિદ્ધાર પાસે આવ્યો. લાગ્યો, તે વળાએ જી ક' નિશાનો. અંત થવા આવ્યો હતો, તોપણ અઘાપિ અંધ-કાર વ્યાપેલો હતો. દારપાલ જગતો જ બેઠો હતો, એટલે તેણે પોકાર કર્યો કે:—“એ ગુલામનો જન્મો કાણુ છે?” રાજ તે દારપાળના આ ઉદ્ગારથી આવ્યો જ જની ગયો. રાજએ તેની પાસે જઈને કહ્યું કે: “આ તો હું રાજ હું!” દારપાળે હાસ્ય કરીને પૂછ્યું કે:—“હું-તમે રાજ છો કે? અરે પ્રહરીઓ! આ લુચ્ચાને લઈ જઈને ચૂનકાટડીમાં પૂરી રાખો!” રાજએ કહ્યું કે:—“પણ હું આ શું કરે છે?” દારપાળે કહ્યું કે:—“બસ-વધારે ન બોલ અને તારામાટે નહીં કરી રાખેલી જગ્યામાં જઈને પડ!” રાજ જો કે લયભીત થઈ ગયો હતો, છતાં પણ થઈ પારીને કહેવા લાગ્યો કે:—“પણ હું તમારો રાજ હું અને અનદાતા હું!” એના ઉત્તરમાં દારપાળે જણાવ્યું કે:—“તારાં આવાં જુદાણાં અહીં જરા પણ આસી શકે તેમ નથી. મહારાજ સાહેબ થોડીવાર પહેલાં જ અહીં આવ્યા હતા અને રાણીવાસમાં જઈને પાછા ચોરને પકડવામાટે બહાર આવ્યા ગયા છે. તેઓ પોતાના રાજસી પોશાક અને શસ્ત્રોથી સુસજ્જિત હતા અને હું તો કાંઈ બટકતો બીખારી લંગોટો દેખાય છે. અત્યારે રાજ ધધને આવ્યો છે તો ચૂનકાટડીમાં આરામ કર અને આવતીકાસે તને વગર ભાડાના મોટા મહેલમાં મોકલી દઈશું ત્યાં બેઠીઓ ખખડાવ્યા કરશે.” દારપાળનો ઇશારો મળતાં જ પ્રહરીઓએ રાજને ગળગી પકડીને ચૂના-કોટડીમાં પૂરી દીધા અને ઉપરથી દરવાજા બંધ કરીને તાણું વાસી દીધું. ત્યાં રાજ શોકમગ્ન તથા વિચારમગ્ન થઈને બોપર લમણે હાથ ઇધને બેસી રહ્યો. તે પોતાના મન સાથે વાર્તાલાપ કરતો કહેવા લાગ્યો કે:—“મારી ગરદાજરીમાં અહીં કાણુ જણે શોએ ઉત્પાત થઈ ગયો હશે! રાજ થોડીવાર પહેલાં આવ્યો હતો અને રાણીવાસમાં ગયો હતો, એમ જે દારપાળે કહ્યું, તેના બાવાઈ જા, હશે પારુ? બસ-હવે બધા બેઠે મારા જણવામાં આવ્યો અને તે એ જ કે, જેને મેં તપસ્વી યોગી પાપો હતો, તે યોગી નહિ, પણ તે જ લુચ્ચો ચોર હોવા બેઠે છે કે, જે આજકાલ નગરમાં રાજતાન જેવા ઉપદ્રવો મચાવી રહ્યો છે. આવે આવાક ચોર અઘાપિ કાંઈ જોવામાં તો નથી જ આવ્યો, પણ મારા સાંભળવામાં સુદાં પણ નથી આવ્યો. અને તેમાં પણ મારી આંખમાં ધૂળ નાખવામાં અને મારા દેખતાં જ મારો પોશાક પહેરી મારી અનુમતિથી જ મારા ઘોડાપર બેસી મહાલમાં ચક્કર લગાવીને છેવટે છટકી જવામાં તો પોતાની શુદ્ધિ અને ધૂર્તતાની સીમા જ કરી બતાવી છે. એ હ

પીરે મહાવયમાં જઈને કાણુ જાણે ગી શી વાનરચેલાઓ કરી હરો, તે તો વળી જ્યારે કાંઈ સંભળાવશે ત્યારે જ જાણવામાં આવશે. કેવો અશુભપૂર્વ હુઓ ચોર!"

દિવસ ઉગ્યા પછી એક પ્રહર સુધે ચઢતાં સૂધી રાજા આવા પ્રકારના વિચાર કરતો ચૂનાકોટડીમાં પહોંચ્યો અને ત્યાર પછી દ્વારપાળે રાતે પોતાના માની લીધેલા સ્વામીની આજ્ઞા પ્રમાણે ત્યાં આવી, ત્યાં જીવાડીને તેને બહાર કાઢવાની તૈયારી કરી. પણ જ્યારે રાજાને પોતાને જ તેણે બંદિવાનના રૂપમાં ત્યાં પડેલા જોયો, એટલે બધથી તે કંપવા લાગ્યો અને તેના આડધા શુભ શરીરમાંથી ઊડી ગયો. પોતાના જીવનના અત્તને નિકટમાં આવેલા જાણી બધથી રાજાનાં ચરણોમાં પડીને તે અનેક પ્રકારની પ્રાર્થનાઓ કરવા લાગ્યો. પણ બધા રાજાએ તેને આશ્વાસન આપીને કહ્યું કે,—"દ્વારપાલ! તારે બપોળીત થવાનું કાંઈ પણ કારણ નથી. માત્ર રાતે જ કાંઈ બનાવ બન્યો હોય તેના પર્યય વૃત્તાત મને કહી સંભળાવ." એના ઉત્તરમાં દ્વારપાળે જણાવ્યું કે,—"હું જ કાંઈ જાણું છું તે બહુ જ થોડું છે. રાતે એક પુરુષ તમારે પોશાક પહેરીને અને તમારા ઘોડાપર બેસીને મહાલયના આગણમાં આવ્યો હતો. એ રાજાના પોશાકમાં ખીજે જ કાંઈ દગારો હશે, એવો અમારા મનમાં જરા પણ સંશય ન આવવાથી અમે એકાદક તેને મહાલયમાં જવા દીધા. તે અંદર ગયો અને તરત પાછો બહાર આવી અમને કહેવા લાગ્યો કે,—"જે રાતે અહીં કાંઈ પણ મનુષ્ય આવે, તો તેને પકડીને ચૂનાકોટડીમાં પૂરી રાખજો. કાંઈ પણ રીતે તેને જવા દેશો નહિ અને તે કાંઈ પણ હોય અને કાંઈ પણ કહે, તેની જરા પણ ઘરકાર રાખશો નહિ." મહારાજા! એ તો આપ જાણો જ છો કે, અમે રાજાના નિરંતર ઈશ્વરાજા માનીએ છીએ અને તેથી અમે રાતે તે પ્રમાણેનું વર્તન કરી બતાવ્યું આપ એક યોગીના વેષમાં અહીં પધારશો, એની અમારા મસ્તિકામાં કલ્પના માત્ર પણ નહોતી અને તેના પરિણામે આપે પોતાને રાજા તરીકે ઓળખાવ્યા છતાં અમે આપના વચનમાં વિશ્વાસ રાખી શક્યા નહિ." "જે થવાનું હતું તે બધું થઈ ગયું છે, એટલે એ વિશે વિશેષ શોક કરવો બર્થ છે!" એમ કહીને બ્રીતાવળથી રાજા પોતાના મહાલયમાં ચાલ્યો ગયો. ત્યાં પોતાના વસ્ત્રાગારમાં જઈ વસ્ત્ર બદલીને પછી તે ઝંત પુરમાં રાણી પાસે ગયો અને પૂછવા લાગ્યો કે,—"રાણી! ગઈ રાતે શો બનાવ બન્યો હતો, તે સ્પષ્ટતાથી જણાવશો?" રાણીએ એના ઉત્તરમાં જણાવ્યું કે,—"હું જ કાંઈ જાણું છું તે એટલું જ છે કે, હું મારા ચમત્કારમાની પર્યેશયામાં સ્ત્રી હતી અને દીવકનો પ્રકાશ બહુ જ મદ હતો. એ અર્થ જાણત

અવરમાં તમારા પોશાકમાં એક પુરુષને જોયો અને તેથી મેં તેા એમ જ ધાર્યું કે, તમે પોતે જ પધાર્યા છો. તે પુરુષે મને કહ્યું કે:—“આજ કાલ એક ચાલાક ચોરનો દોર જહુ વધી પડેલો હોવાથી તારા અલંકારો સંભાળવામાટે અને આપી દે!” અને નિદ્રાને લીધે વધારે જ્ઞાન ન હોવાથી મેં મારા સર્વ અલંકારો ઉતારીને તેને આપી દીધા અને ત્યારપછી વળી પણ સાવધ રહેવાની અને સૂચના આપીને તે અહીંથી ચાલ્યો ગયો. હું પછીથી સૂઈ ગઈ, એટલે એથી વધારે હું બીજું કંઈ પણ જાણતી નથી.”

રાણીના આ વૃત્તાન્તને સાંભળીને રાજા એટલો બધો આશ્ચર્યચકિત અને બચબીત થઈ ગયો કે, એટલા આશ્ચર્ય અને બચનો આપ્તાત તેને પોતાના જીવનકાળમાં કદાપિ થયો નહોતો. જહુ સમય પર્યન્ત એ ચાલાક ચોરને પકડવાના નાના પ્રકારના ઉપાયો વિશે તે વિચાર કરતો બેસી રહ્યો; પરંતુ વિજયી નીવડી શકે, એવા એનો એક પણ ઉપાય તેના જ્ઞેવામાં આવી શક્યો નહિ. અંતે તેણે એક એવા આશયની આજ્ઞા બહાર પાડી કે, નગરના પ્રત્યેક ભાગમાં પડો વમડાચીને એમ જાહેર કરવું કે, જે કોઈ પણ એ ચાલાક ચોરને પકડીને રાજા સમક્ષ હાજર કરશે, તેને રાજા પોતાનું અર્ધ રાજ્ય આપશે અને પોતાની રાજકુમારી સાથે તેના લગ્નસંબંધ પણ કરી આપશે. જ્યારે રાજાની આ મનાદી તે ચાલાક બાહ્ય જગના સાંભળવામાં આવી, એટલે તે પોતે જ રાજા પાસે ગયો અને કહેવા લાગ્યો કે:—“જો મહારાજાની આજ્ઞા હોય તો આ દાસ તે ચોરને પકડીને હાજર કરવાને તૈયાર છે.” રાજાએ કહ્યું કે:—“મેં એ વિશેની મનાદી ફેરવી દીધી છે, એટલે હવે અન્ય નવીન આજ્ઞાની કોઈ પણ અગત્ય નથી.” આ વચનો સાંભળીને બાહ્ય જ્ઞેવીને કહ્યું કે:—“ગૌબાહ્યમતિપાલ! તે ચોર અને લુચ્ચાનો પીર હું પોતે જ છું.” એટલે રાજાએ પૂછ્યું કે:—“તારું આ કથન સત્ય છે, એ વિશેના તારી પાસે કોઈ પણ પ્રમાણ છે ખરાં કે?” એના ઉત્તરમાં બાહ્ય જ્ઞેવે આદિથી એતપર્યન્ત પોતાના સમસ્ત વૃત્તાન્ત કહી સંભળાવ્યો. તેના એ વૃત્તાન્ત સાંભળીને રાજા તેની અસાધારણ શુદ્ધિમતાની આત્મન પ્રશંસા કરવા લાગ્યો. તેના મનમાં પોતાની રાજકુમારી સાથે તેના લગ્નસંબંધ કરી આપતાં અને તેને પોતાનું અર્ધ રાજ્ય આપતાં જરા પણ ખટકા થયો નહિ. લક્ષ્મીના નાના પ્રકારના જોગ વિલાસ અને અહીંકિંક લાવણ્યમયી લક્ષના મગવાથી એ બાહ્ય જ્ઞેવે—ભાગ્યદાણી બામટો—પોતાની ભાગ્યદાણને ત્યાગીને સદ્ગુણી જની ગયો અને તેણે પોતાનું અનુસિદ્ધ ઇવન સંપૂર્ણ શાંતિ તથા આનંદમાં વીતાવ્યું.

ત્રેવડી ચોરી

એક રાજકુમાર અને તેના પિતાના પ્રધાનનો પુત્ર એ ઉભયનો અત્યંત મૈત્રીસંબંધ હતો. તેઓ સાથે બેસતા, સાથે ખાતા, સાથે ફરતા અને સાથે જ રમતા હતા; સારાંશ કે, તેઓ એક બીજાના સહ-વાસમાં એટલા બધા આતુર હતા કે, પણ માત્રનો પણ એક બીજાનો વિયોગ તેમનાથી સહી શકાતો નહોતો. પરંતુ તેમનામાં એક દોષ એ હતો કે, તેઓ આલસ્યની પ્રતિમા જેવા હતા, એટલે કે, તેઓ કંઈ પણ કાર્ય કિંવા વ્યવસાય કરતા નહોતા અને ગૃહમાં પોતાનાં માતા પિતા પાસે કોઈ વાર પણ બેસતા નહોતા. સૂર્યોદયથી તે સૂર્યાસ્ત પર્યંત તેઓ પોતાની ઇચ્છામાં આવે તેમ, ગમે ત્યાં બેઠક્યા કરતા હતા. ધીમે ધીમે તેમને કાટવાનના યુવ અને નગરશેઠના યુવ સાથે મૈત્રીસંબંધ થયો અને એ ચડાલચોક્કડી અનેક પ્રકારની રમતગમતોમાં પોતાનો સમય વીતાડવા લાગી.

રાજાએ જોયું કે, તેનો કુમાર દિવસે દિવસે વધારે અને વધારે બગડતો જતો હતો, રાજનીતિ સ્ત્રી વસ્તુ છે અને રાજાનાં કર્તવ્યો શાં છે, જાના તે કોશ માત્ર પણ અવધાન કરતો નહોતો અને પિતાના હિપ્પેશ તેમ જ આદાની તે જરાપણ દરકાર રાખતો નહોતો. પુત્રની આવી એટલાથી રાજાના ધૈર્યને અત અવવા લાગ્યો. એ જ પ્રમાણે પ્રધાન પણ પોતાના પુત્રના વર્તનને સુધારવાના પોતાના પ્રયત્નમાં વિજ્ય મેળવી શક્યો નહિ. તેમ જ કાટવાન તથા નગરશેઠને પણ એવો જ અનુભવ થયો કે, તેમના પુત્રો પણ હવે કાબૂમાં આવી શકે, તેવા આદા-ધારક રહ્યા નથી. એવી રીતે રાજા, પ્રધાન, કાટવાન અને નગરશેઠ ચારે જથ્થા ક્રોધાન્વિત અને નિરાશ થઈ ગયા અને હવે એ વંઠેલા છોકરાઓને સુધારવાના શો હયાલ કરવો, એ વિશેનો એક દિવસ સાથે બેસીને વિચાર કરવા લાગ્યા. પ્રારંભમાં રાજાએ કહ્યું કે, —“મારો પુત્ર આવો કર્તવ્યહીન યોગેલો હોવાથી જ્યારે મારો સ્વર્ગવાસ થશે, ત્યારે અવસ્ય મારું રાજ્ય કોઈ બીજા રાજાના હાથમાં ચાલ્યું જશે.” એ પછી પ્રધાન કહેવા લાગ્યો કે, —“મહારાજ! જેવો મારો સ્વર્ગવાસ થશે કે, અહ્ય સમયમાં જ મારો પુત્ર મારા કુટુંબની પાસમાંથી કરી નાખશે અને મારા પૂર્વજોની પ્રતિષ્ઠાને અવસ્ય ધૂળમાં મેળવી દેશે.” એ પછી નગર-શેઠ બોલ્યો કે, —“અત્યાર સુધીમાં મેં જે ધનનો સંગ્રહ કર્યો છે, તે ધનની તીજેરીમાં અત્યાર પૂર્વે જ એક મોટું કાણુ પડી ચૂક્યું છે અને તેથી મારા મનમાં નિરતર એવો ભય રહ્યો કરે છે કે, કદાચિત મારા જીવનકાળમાં જ એ પુત્રના હાથે મારા સર્વસ્વની ધૂળધાણી થઈ જવાની!”

સર્વથી પચાત કાટવાલે ઉદ્ધાર દાઢ્યો કે;—“મારા વંદેશા પુત્ર સમક્ષ મોઢું ઉધાડીને જાલવાની પથુ મારી દિમત ચાલી ચકતી નથી. એ કાટવાલનો દીકરો હોવાથી સ્વાભાવિક જ અત્યંત ઉબધ પ્રકૃતિનો તો છે જ અને તેમાં વળી વંદેશાપણુ આવીને મળ્યું છે, એટલે કદાચિત હું કાંઈ જાલીશ તો તે મારું માથું જ તોડી નાખશે, એવો જ મારા મનમાં ભય રેલાં ઠરે છે. આ કારણથી જ ઘાય છે તે હું જોયા કરું છું અને મોઢાને તારું વાસીને ગેરરી રહ્યો છું.” એ પ્રમાણે અન્ય સર્વને પથુ પોતાના અભિપ્રાયને અનુકૂળ થયેલા જોઈને રાખએ પોતાનો અભિપ્રાય દર્શાવ્યો કે;—“ત્યારે હવે એ ત્યારે જાણુને સુધારવાનો મારા અભિપ્રાય પ્રમાણે માત્ર એક જ ઉપાય છે, અને તે એ કે, ઘેર જઈને આપણે આપણી સ્ત્રીઓને જાણવી દેવું કે, ત્યારે એ છોકરાઓ જન્મવાને ઘેર આવે, ત્યારે ઘાળીમાં તેમને બાતની સાથે રાખ મેળવી આપવી. હું મારી સ્ત્રીને એ પ્રમાણેની આજ્ઞા આપીશ અને તેવી જ આજ્ઞા તમે પણ પોતાની સ્ત્રીઓને આપી દેને. કદાચિત આ પ્રયોગથી એ બિતરેલા છોકરાઓની શુદ્ધિ ઠંકાણે આવી જશે.”

આ પ્રમાણેના નિશ્ચય કરીને તે સર્વ પોતપોતાને ઘેર ગયા અને પ્રથમે પોતાની પત્નીને કહ્યું કે;—જુઓ—“તમારા પુત્રો ત્યારે ઘેર આવે, ત્યારે તમારે જન્મવાના ઘાળમાં બાતસાથે તેમને રાખ મેળવી આપવી અને એ કાર્ય તમારે આજે જ કરવાનું છે.” પ્રત્યેક સ્ત્રી પોતાના પતિની આવી આજ્ઞા સંભળીને પ્રથમ તો આશ્ચર્યથી સ્તબ્ધ જ થઈ ગઈ અને ત્યાર પછી કહેવા લાગી કે;—“શું હું પાંચ પંદર છોકરાની મા છું, તે આમ કરું? શું મારો એ એકનો એક જ લાડકવાયો દીકરો નથી? મારા પ્રાણ કરતાં પણ બહાલા દીકરાને હું જ બાતમાં રાખ મેળવીને આપું?” પણ પ્રત્યેકના પતિએ એવો દૃઢ નિશ્ચય કર્યો હતો કે, તેમનો તે નિશ્ચય સ્ત્રીઓનાં આવાં વચ્ચનોથી જરા પણ ડગ્યો નહિ અને પ્રત્યેક ઉત્તરમાં દૃઢતાથી જણાવી દીધું કે;—“હા; તમારે એમ કરવું જ પડશે અને તે પણ વળી આજે અને અત્યારે જ. આપણો એ એકનો એક અને લાડકવાયો દીકરો છે, એ વાત ખરી; પણ કપૂત દીકરો હોય તેના કરતાં દીકરો ન હોય અને વાંઝીયાં રહીએ એ જ વધારે સારું છે. આવો દીકરો જન્મ્યો, તેના કરતાં તો તું વાંઝણી રહી હોત, તો આજે આટલી ચિંતા તો ન જોગવવી પડતી! જે પુત્ર પિતાની પ્રતિષ્ઠા અને આનંદશીલતાને વધારવાને જઈને કેવળ અપ્રતિષ્ઠા અને શોકને જ ખેંચી લાવે જે, તે પુત્રમાટે ધૂણી પવના પીછ કાઢી વસ્તુ યોગ્ય હોઈ શકે જ નહિ. એવા દીકરા ધૂળ ખાવાને જ લાયક છે.” આના ઉત્તરમાં તેમની

પત્નીઓએ જણાવ્યું કે, “સતીન વિધવક રનેહ-વાત્સલ્ય ભાવ—ની તમારા મરિતકર્મા શી કલ્પના હોય વાર ? જેવી રીતે અમે નવ માસ પર્યન્ત મહા કષ્ટે સહીને પોતાના ઉદરમાં ગર્ભનું પોષણ કરીએ છીએ, તેવા પરિશ્રમ જે તમને વેઠવો પડ્યો હોત, તો માતાના હૃદયમાં કેવા પ્રકારનો વાત્સલ્યભાવ હોય છે, એની કાષ્ટક કલ્પના તમારા મરિતકર્મા આવી શકત અને હું તો આપણો પુત્ર એક અલ્પવયસ્ક બાળક છે અને આપણે એને હજી તો ગમે કહીને જાણાવીએ છીએ, એટલે તેને વયમા આવવા થો અને કર્તવ્યને શીખવાનો અવકાશ આપો, એટલે તમે જ પછી જોશો કે મારો દીકરો, મારો ગરીબ ગાય જેવો દીકરો કેવો હુશિયાર અને ચાપાક નીકળે છે તે! માતાના ઉદરમાંથી જ કાઢી કાઢી પડેલ જન્મતો નથી મારા બહાવા દીકરાના બાણુમાં ધૂળ કે રાખવાળા ભાત મૂકવાની કૃપા કરીને મને આરા ન આપો.” પરંતુ હવે નિશ્ચય પતિઓના હૃદયમાં સ્ત્રીઓની એ આર્ગવતાનું કાંઈ પણ પરિણામ થયું નહિ અને તેમણે પોતાની ધારણામાં હવે રહીને છેવટનો દુકમ સહજાવી દીધો કે, “તમારો અમારી આરા પ્રમાણે વર્તવાનો વિચાર છે કે નહિ, તે જણાવો ? જે તમારી ઇચ્છા ન હોય, તો તેની ચિન્તા નથી પણ જે તમારી અમારા સુખને મેળવવાની ભાવના હોય, તો અમે કહીએ છીએ તેમ કરો. નહિ તો આનું પરિણામ સારુ આવવાનું નથી.” નિચારી આરાધીન અમળાઓનો શો ઉપાય આવી શકે ? અંતે તેમણે પોતાના પ્રતિવાદની સમાપ્તિ કરી દીધી અને પોતાના પતિઓની આરાને, ઇચ્છા ન હતાં પણ મસ્તકે ધારવાની તેમને ફરજ પડી.

રાજકુમાર બોજનભાટે રાજમંદિરમાં આવ્યો. નિત્ય પ્રમાણે તેની માતાએ બોજનનો યાગ લાવીને તેની આગળ રાખ્યો, પણ એટલું કર્યું કે, નિત્ય તે પોતાના પુત્રને પાસે બેસીને જમાડતી હતી અને આજે તેને એકલો જ ત્યાં બેસાડીને પોતે બીજા ઔરડામાં ચાલી ગઈ. ભાતમાં તેણે રાખ તો મેળવી નહોતી, પણ લાચારીએ કાપવાનો એક કકડો ઘાઈ સાફ કરીને યાજ્ઞમાં મૂક્યો હતો અને તેટલામટે જ આજે તે પુત્ર પાસે બેગી નહોતી. રાજકુમારે પોતાની યાજ્ઞમાં કાપવાના કકડાને જોયો અને પોતાની માતાને જાણાવીને તે પૂછવા લાગ્યો કે, “આનું શું કારણ ? મારા ઓદનમાં રાખ ? આનો આરાધ સો મે તે જણાવો. આ જુવથી થયું નથી, પણ આમાં કાંઈ પણ કારણ સમાવડું છે, એવો મારો હવે નિશ્ચય છે” નિચારી માતા પ્રથમ તો ઓળખ પારી રહી, પણ પુત્રનો જ્યારે અત્યંત આમંદ થયો, એટલે તે કહેવા લાગી કે, “એ તો તું સારી રીતે જાણે છે કે, તારાં આચરણે દિવસાનુદિવસ વધારે

અને વધારે બગડતાં જાય છે. તું તારાં કર્તવ્યને શીખતો નથી, પોતાના ધર્મને જાણતો નથી અને તારા પિતા અમે તે બોલ્યા કરે, એની જરાય પરવા રાખતો નથી. એટલામાટે તારા પિતાએ મને તારા બોજનમાં રાખ મેજવી દેવાની આજ્ઞા આપેલી છે.” માતાના મુખથી આ વચન સાંભળી રાજકુમાર તત્કાળ જમ્યા વગર જ ઊડીને ઊભો થઈ ગયો અને રાજમહાલયને ત્યાંની ચાલનો થયો. તે ત્યાંથી સીધા પ્રધાનને ઘેર આવ્યો. પ્રધાનનો પુત્ર પણ પોતાના બોજનમાં રાખ ભેઈં મોડામાં લીધેલા ફાળિયાને કાઢી નાખી, હાથ ઘેઈને ધરમાંથી બહાર નીકળી આવ્યો હતો. તેને ભેટાં જ રાજકુમારે કહ્યું કે;—“મિત્રવર્ધા! આજે તો ધરમાં મને બોજનમાં રાખ નાખી આપવામાં આવી હતી.” એના ઉત્તરમાં પ્રધાનપુત્રે જણાવ્યું કે;—“મારી પણ એ જ અવસ્થા છે.” એ પછી તેઓ સાથે મળીને નગરશેઠ તથા કોટવાલના પુત્રોને મળવામાટે તેમનાં ઘર તરફ ચાલ્યા. તેમને મળ્યા પછી રાજકુમાર અને પ્રધાનપુત્રે પોતાની વાત જણાવી, એટલે તેમણે પણ એમ જ કહ્યું કે;—“ભાઈઓ! અમે પણ આજે ઘેરથી ધૂળ ખાઈને જ આવ્યા છીએ.” તેમનું આ ઉત્તર સાંભળીને રાજકુમાર બોલ્યો કે;—“મિત્રો! ત્યારે આપણે હવે શું કરવું?” એના ઉત્તરમાં પ્રધાનપુત્રે જણાવ્યું કે;—“હવે આ દેશમાં વધારેવાર રહેવું, એ તો કાંઈ પણ રીતે યોગ્ય નથી જ; અર્થાત્ આપણામાટે હવે એ જ યોગ્ય છે કે, આ દેશને ત્યાંની પરદેશમાં ગઈ નિવાસ કરવો.” રાજકુમારે જણાવ્યું કે;—“હું તારા અભિપ્રાય સાથે મળતો થાઉં છું.” એ સાંભળીને કોટવાલ તથા નગરશેઠના ચિરંજીવી બોલ્યા કે;—“જો તમારો એવો જ વિચાર હોય, તો અમારી પણ આ દેશમાં અને આ નગરમાં રહેવાની હિસા માત્ર પણ ધ્રુવજ નથી. જે માતા અને પિતાએ પોતાના હાથે જ આપણને ધૂળ ખવડાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો, તેમના વિશે આપણા હૃદયમાં પ્રેમનો દેટલો ઉમળકો આવવાનો હતો વારુ? અમારા તો એવો જ અભિપ્રાય છે કે, આજે રાતે જ આપણે આ સ્થાનને ત્યાંની ચાલ્યા જવું.” અર્થાત્ તે સર્વ એ સ્થાનને ત્યાગવાના વિચારમાં એકમત થયા. એ પછી એ પ્રજા આવીને ઊભો રહ્યો કે, સાથે શું લેવું? એના પ્રધાનપુત્રે નિર્ણય કર્યો કે;—“એવી મુશ્કેલી વરતુઓ આપણે સાથે લેવી કે, જે સરળતાથી લઈ શકાય અને કોઈના બેવામાં ન આવે.” તેના એ યોગ્ય ઉપદેશને સર્વ જનોએ માન્ય રાખ્યો. એ પછી આખા દિવસમાં કોઈના પણ જાણવામાં ન આવે, તેવી રીતે શાંતિથી તેમણે પ્રવાસની સર્વ તૈયારીઓ કરી રાખી અને નિશા યતાં તેઓ ચારે જણુ તે સ્થાનમાંથી પ્રવાસ કરી ગયા.

તેઓ ધણીક દિવસ પર્યન્ત સતત પ્રવાસ કરતા રહ્યા અને માર્ગમાં આવેલાં અનેક રાજ્યો તથા કેટલાંક અરણ્યોને જાણગી ગયા. અંતે એક દિવસ તેઓ એવા એક સ્થાનમાં આવી પહોંચ્યા કે, ત્યાં ચાર માર્ગ મળતા હતા, એટલે તેઓ ત્યાં અટકી ગયા અને રાજકુમારે પોતાના અન્ય ત્રણ મિત્રોને કહેથીને કહ્યું કે;—“હવે આપણે ચારે જણુ અહીં જૂઠા પડીએ અને જૂઠા જૂઠા ચાર માર્ગે ચાલ્યા જઈએ તો વધારે સારું. એવો ઠરાવ કરો કે, આપણે એક અથવા બે સપ્તાહમાં પાછા આ સ્થળે આવીને મળવું અને મળ્યા પછી જેને જે જે યોગ્ય સાહસનો અનુભવ થયો હોય અથવા જે નવીન વિષય જાણવા કે જોવામાં આવ્યો હોય, તેનો વૃત્તાંત તેણે સર્વ મિત્રોને કહી સંભળાવવો.” રાજકુમારની આ યોજના સર્વને ગમી અને તેથી બે સપ્તાહમાં બે જ સ્થળે પાછા આવી મળવાનો ઠરાવ કરી, એક બીજીથી જૂઠા પડીને તે ચારે મિત્રો ચાર ભિન્ન ભિન્ન માર્ગમાં ચાલતા થઈ ગયા. હવે પ્રથમ આપણે રાજકુમાર સાથે ચાલીને તેની ચર્ચાનું જ અવલોકન કરીશું.

પોતાના મિત્રોના સળે ત્યાંયા પછી કેટલાક દિવસ પર્યન્ત અખંડ પ્રવાસ કર્યા છતાં એવી કોઈ પણ વસ્તુ રાજકુમારના જોવામાં આવી નહિ કે, જેના યોગે તેનું અનાંજન થઈ શકે. પણુ અંતે તેના માર્ગ તેને એક અત્યંત વિશાળ નગરમાં લઈ આવ્યો. નગરમાં પ્રવેશ કરીને રાજકુમાર નગરની સર્વ દિશાઓમાં ભ્રમણ કરવા લાગ્યો અને ત્યાંના વિશાળ બજાર, બાદ તથા રાજમાર્ગોને જોઈને આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયો. નગરની આવી રચના તેણે પોતાના જીવનકાળમાં કદાપિ જોઈ નહોતી. ત્યાંની આશ્ચર્ય-કારક વસ્તુઓના નિરીક્ષણમાં તે એટલો બધો લીન થઈ ગયો કે, સંધ્યાકાળ આવી લાગ્યો, તેનું પણુ તેને જ્ઞાન રહ્યું નહિ અને તે તો એમ જ ધારતો હતો કે, હજી મધ્યાહ્નનો જ સમય ચાલ્યા કરે છે. તે આખા દિવસના અખંડ ભ્રમણથી બહુ જ થાકી ગયેલા હોવાથી રાજના મહાસચી સામેના એક વૃક્ષની નીચે બેસી ગયો. ધીમે ધીમે અંધકારનો વિસ્તાર થવા લાગ્યો, પરંતુ ક્યાંય કોઈને દીપક સળગાવતો તેણે જોયો નહિ. દીવા ન સળગાવવાનું કારણ શું હશે, એ વિશે મનમાં આશ્ચર્ય પામતો માર્ગમાં જતા આવતા લોકોને તે કારણ પૂછવામાટે ત્યાંથી ગઈને તે આગળ ચાલ્યો. તેણે કેટલાકાને એ વિશે પૂછ્યું, પણુ કશુંકા તો તેના પ્રશ્નને ધ્યાનમાં લીધા વિના જ ચાલતા થઈ ગયા. એક બે માણસે તેની સામું જોયું ખરું, પણુ કોઈએ તેના પ્રશ્નનું કિતરે આપવાની આવશ્યકતા ધારી નહિ. છેવટે એક વૃક્ષ પુરુષને બહુ જ મેદ ગનિથી આવતે જોઈને રાજકુમાર તેની પાસે ગયો અને કહેવા લાગ્યો કે;—“વૃક્ષ મહાસચી આવા વિશાળ

અગર, ઘાટ અને બાજ્ય મંદિરોવડે શોભતા રાજકીય નગરમાં રાત્રિના સમયે ક્યાંય અંધકારનિવારક દીપકોનાં દર્શન થતાં નથી, તેનું શું કારણ છે વારુ?" એના ઉત્તરમાં તે વૃદ્ધ પુરુષ બોલવા લાગ્યો કે;—"મારા પ્રિય સન્નજન! આ પ્રશ્ન તમે પૂછો છો, એથી આ રાજ્યમાં તમે કોઈ નવીન આગંતુક હો, એમ સ્પષ્ટ જણાય છે." રાજકુમારે કહ્યું કે;—"આપનું અનુમાન સત્ય છે; કારણ કે, હું આ નગરમાં આજે જ અને પ્રથમવારે આવ્યો છું." વૃદ્ધ પુરુષે કહ્યું કે;—"એ તો તમારા પ્રશ્નથી જ જણાઈ આવે છે, એટલે એ વિશે અધિક બોલોડની આવશ્યકતા નથી; કારણ કે, અમાન મનુષ્ય વિના અહીં આવો પ્રશ્ન અન્ય કોઈ પૂછે જ નહિ હવે તમને હું આનું કારણ જણાવું છું તે સંભળો. પેશું સામે જે બાજ્ય મંદિર દેખાય છે, તે અહીંના રાજાનો રાજમહાલય છે. અમારા રાજાની એક દુહિતા છે અને તે અત્યંત આશ્ચર્યકારક સૌન્દર્યવતી કુમારિકા છે. એક કિંવા બે ક્ષણમાં જ તમે તેને રાજમહાલયની અગારીમાં આવેલી જોશો. તેનું લાવણ્ય એવું તો તેજસ્વી અને પ્રભાવિસ્તારક છે કે, જ્યારે તે ખુલ્લી અગારીમાં આવીને બેસી રહે છે, એટલે સ્તારક છે કે, જ્યારે તે ખુલ્લી અગારીમાં આવીને બેસી રહે છે, એટલે સમસ્ત નગરમાં ઝળહળતા પ્રકાશનો સ્વસ્તાર થઈ જાય છે અને તેના સર્વ કાર્યો કર્યા કરે છે. આ રાજકુમારી રાત્રિના તૃતીય મંદરના અંતર્ગત અગારીમાં રહે છે. થોડીવાર થોભો, એટલે મારા આ કથનની મથાર્થતાનો તમને પ્રત્યક્ષ પરિચય થઈ જશે." તે વૃદ્ધ પુરુષે હજી તો પોતાના એ લાવણ્યની બાગે જ સમાપ્તિ કરી હશે, એટલામાં લંબકેશિની અને રતનાલંકારમંડિતા રાજનેદિની પોતાની કેટલીક સખીઓ સાથે અગારીમાં આવી લાગી અને તેનું આગમન ચર્તાની સાથે જ તેના પ્રકાશવડે સમસ્ત નગર પ્રકાશિત થઈ ગયું અને નાગરિક નરનારીઓ જાણે પ્રભાતકાળ થયો હોયની, તદ્વત પોતપોતાનાં કાર્યોમાં પ્રવૃત્ત થઈ ગયાં. આ અદ્ભુત દરશને પ્રત્યક્ષ જોતાં રાજકુમારના આશ્ચર્યનો અવધિ થયો. તે પોતાના મનમાં કહેવા લાગ્યો કે;—"આ કેવો અદ્ભુત પ્રકાર! કેવું અલ્પકેશ સૌન્દર્ય! આવું લાવણ્ય મેં મારા અભ્યારચર્યાની જીવનકાળમાં તો જોયું નથી; અને જોવાની વાત તો દૂર રહી, પણ આવા લાવણ્ય-લોકાન્તર લાવણ્યના અસ્તિત્વની વાતો માત્ર પણ સાંભળી નથી. આ સૌન્દર્યની સમાનતા કરી શકે, એવું અન્ય સૌન્દર્ય આ વિશ્વમાં હોવું અશક્ય છે. મારે આ રાજાનીને મારી પ્રાણપ્રિયા, ધમપત્ની, પ્રાણ-શરી કરવી જ જોઈએ; અને એ તેમ ન થાય તો આ જીવન જાર-રૂપ છે, બર્થ છે!" રાજકુમારીના સૌન્દર્યે તેને એવા તો મોહમુગ્ધ

બનાવી દીધા કે, એ રાજનંદિનીનો હસ્ત કેવી રીતે મેળવી શકાય અને એને પોતાની અર્ધાંગના કેવી રીતે કરી શકાય, એ વિના બીજા એક પણ વિચાર પ્રજ્ઞાત પર્યન્ત તેના મનમાં આવ્યો નહિ અને તેની સમસ્ત નિશા જગરણમાં કિંવા અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો કેવળ વિચારનિદ્રામાં જ વીતી ગઈ. ચિંતાગુર મનુષ્યનાં નેત્રોમાં નિદ્રાનો આવિર્ભાવ કેવી રીતે થઈ શકે વારુ ?

બીજા દિવસે તેણે પોતાના મનેસરયને સિદ્ધ કરવાના માર્ગને શોધી કાઢવાના ઉદ્દેશથી નગરમાં રાજકુમારી વિશેની પૃચ્છાનો પ્રારંભ કરી દીધો. પરંતુ એ પૃચ્છા પચાત જે કાંઈ વાતો તેના જાણવા અને સાંભળવામાં આવી, તેથી તેના ધ્યાનમાં આવી ગયું કે, રાજકુમારીને મેળવવાનું કાર્ય તેની ધારણા કરતાં અત્યંત કઠિન અને બહુધા અશક્ય સમાન જ હતું. રાજ્યે એવો પડો વગડાવ્યો હતો કે, “જે કોઈ પુરુષ ત્રેવડી ચોરી કરી શકશે, તેને જ રાજકુમારી પરશે. એમાંની એક ચોરી હોડીમાં, એક ચોરી બળદમાં અને એક ચોરી રાજમહાસભ્યમાં કરવાની છે અને શર્ત એ છે કે, જો ત્રણ ચોરીઓ કરવા છતાં પણ કાયદાની યુગાક્ષમાંથી સાફ છટકી જતું નહિએ. જો ચોર પકડાઈ જશે, તો તેના એ પ્રપત્ન વર્ષ થશે અને સામે તે હાંધકર શિક્ષાને પાત્ર કરશે.” હવે બતાવ એવો બન્યો કે, એ નગરમાં હુરકુબ્જુ નામનો એક પંડિત રહેતો હતો અને તે જ્યોતિર્વિદ્યામાં અશ્રુતપૂર્વ પ્રવીણતા ધરાવતો હતો. ભારે પણ કોઈ મદનાની તપાસનો સમય આવી લાગતો, તે તેણાએ હુરકુબ્જુ તત્કાળ ગણિત કરવા બેસી જતો અને તે મદનાના કારણને શોધી કાઢવાના કાર્યમાં કદાપિ નિષ્ફળ થતો નહિ. તે માત્ર વર્તમાન કાળનો જ ચાત્ર હતો, એટલું જ નહિ, પણ જૂત અને બવિષ્ય કાળને જાણવાની પણ તે સંપૂર્ણ સત્તા ધરાવતો હતો. રાજસભાનો તે એક મહા પ્રતિષ્ઠિત પંડિત ગણાતો હતો અને રાજની તેના પર સંપૂર્ણ કૃપા હતી. રાજ્યમાં એક પણ ચોરી એવી થઈ નહોતી કે, જેનો અદ્ય સમયમાં જ પત્તો ન મળી શક્યો હોય, અને એ સર્વ ઉપર્યુક્ત પંડિતની જ્યોતિર્વિદ્યાનું જ પરિણામ હતું. રાજનંદિની અઘાપિ અવિવાહિતા હતી અને કોઈ પણ પુરુષ રાજની ચર્તને પૂરી કરી રાજકુમારીના હસ્તને મેળવી શકે, એ સર્વને સર્વથા અશક્ય સમાન જ દેખાતું હતું.

આ સર્વ વાતો જાણી લીધા પછી રાજકુમાર પોતાના મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે, “આ તો સર્વથા અશક્ય સમાન કઠિન બનસાય જણાય છે. આથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે, આ રાજનંદિની સાથેના લગ્ન-સંમધ મારા બાળ્યમાં લખાયેલો જ નથી. ચાલ છત્ર-ત્યારે હવે કોઈ

પણ રીતે માટે હું પેલા ચોવાટાપર પહોંચી જાઉં અને ત્યાં મારા મિત્રોની વાટ જોતો બેસું. ત્યાં જવા પછી આ વિશે તેમનો શો અગ્નિ-પ્રાપ્ત છે, તે પણ જોઈ શકાશે. જો આ રાજનંદિનીના હસ્તને હું મેળવી શકું તો તો ઠીક; અને નહિ તો હું મારા હાથે જ મારા આ નિરાશ જીવનનો અંત લાવી નાખીશ.” મનમાં આ પ્રમાણેના નિશ્ચય કરીને રાજકુમાર ત્યાંથી આઘીને જ ચોવાટાપર સર્વ મિત્રો જૂદા પડ્યા હતા; તે સ્થાનમાં આવી લાગ્યો અને તેના ત્યાં આવ્યા પછી થોડા દિવસમાં તેના અન્ય ત્રણ મિત્રો પણ એક પછી એક અનુક્રમે આવી લાગ્યા. યુનમિલનથી ચારે મિત્રોના હૃદયમાં અતિશય આનંદ થયો અને તેઓ પરસ્પર પોતપોતાના પ્રવાસની કથા સંભળાવવા લાગ્યા. જ્યારે પ્રધાન-પુત્ર, કાટવાલપુત્ર અને નગરસૈન્યના પુત્રે પોતપોતાની કથા કહી સંભળાવી, ત્યાર પછી રાજકુમારનો વારો આવ્યો અને તેણે પણ પોતાના અનુભવની કથા વિસ્તારથી સર્વને વર્ણવી સંભળાવી. પોતાના વર્તણૂકમાં તેણે તે રાજનંદિનીના લોકાતર લાવણ્યનું બહુ ભાર મૂકી મૂકીને વર્ણન કર્યું અને ત્યાર પછી તેને મેળવવામાટેની પોતાની ઇચ્છાને વ્યક્ત કરીને નિઃશ્વાસ નાખી તે કહેવા લાગ્યો કે;—“રાજનંદિનીના લગ્નમાં રાજ્ય જો શતો વચ્ચે રાખી છે, તે શતો એટલી બધી કઠિન છે કે, તે શતોને જોતાં રાજકુમારને મેળવવાની મારી સર્વ આશા નિરાશાના રૂપમાં ફેરવાઈ જાય છે.” રાજકુમારના આ ઉદ્ગાર સાંભળીને પ્રધાન-પુત્રે પૂછ્યું કે;—“રાજની તે શતો શી છે વાહ! મારો દહ નિશ્ચય છે કે, કાળા માથાના માનવીથી પૂરી ન કરી શકાય, તેવી શતો તો જ નાહ જ હોય; એ શતો કાંઈ શિવધતુષ્પ તો નથી જ કે, મનુષ્યથી તેની પ્રત્યંશા ચઢાવી ન શકાય. મિત્ર! રાજ શી વસ્તુની ઇચ્છા ધરાવે છે, તે સાંતિથી જણાવીશ?” એના ઉત્તરમાં રાજકુમાર કહેવા લાગ્યો કે;—“એક એ શતો સર્વથા અશ્રુતપૂર્વ જ છે. મારા અગ્નિપ્રાપ્ત પ્રમાણે એ શતો પૂરી થવી, એ સર્વથા અશક્ય અને અસંભવનીય છે, અને તેથી એ વિશે વિશેષ વાદવિવાદ કરવો વ્યર્થ છે.” રાજકુમારના આવા નિરાશાજનક ઉદ્ગાર સાંભળીને પ્રધાનપુત્ર કહેવા લાગ્યો કે;—“પ્રાત-દિવસ અર્નેક અશક્ય કાર્યો પણ શક્ય થઈ શકે છે, અને તેમ જોતાં તે રાજની શતો પૂરી નહિ જાય, એમ ધારી લેવું, તે એક પ્રકારની આપણી મૂર્ખતા જ કહી શકાય. હું મને પ્રથમ તેની એ શતો શી છે તે કહી સંભળાવ, એટલે હું મારાથી જનતી સર્વ સહાયતાઓ આપવાનું તને વચન આપું છું. મારાથી જની શકશે ત્યાં સુધી એક કે બીજા ચિપાયવડે રાજનંદિની સાથેના તારા લગ્નસંબંધનો યોગ અવશ્ય લાગી

આપીશ; માટે નિરાશ ન થા અને મને તે શર્તો કહી સંભળાવ.” પ્રધાન-પુત્રનાં આ વચન સાંભળીને રાજકુમારે એક દીર્ઘ નિઃશ્વાસ નાખ્યો અને કહ્યું કે;—“મિત્ર! તું મને જે આશાઓ બંધાવે છે, તે સર્વથા મિથ્યા છે. છતાં પણ તારો આગ્રહ છે, તો ભલે સાંભળ. રાજ્યએ એવો પડો વગડાવ્યો છે કે, જે પુરુષ તેના રાજ્યની સીમામાં ત્રણ ચોરીઓ કરવા છતાં પણ અચાત રહેશે અને પકડાશે નહિ, તે જ પુરુષ રાજ-નંદિનીના હરતને મેળવી શકશે. પરંતુ તેમાં વળી બીજી એવી શર્ત છે કે, કોઈ પણ પ્રકારની ચોરી કરવાથી એ શર્ત પૂરી થતી નથી, કિન્તુ એક ચોરી નોકમાં થવી જોઈએ, બીજી બળરમાં થવી જોઈએ અને ત્રીજી ચોરી રાજના પોતાના મહાલમાં થવી જોઈએ. હવે જો બીજી કોઈ રાજ્ય હોય તો ત્યાં પકડાયાવિના આ બધી કૃતિ કરી શકાય તેમ છે; પરંતુ એ રાજ્યની સભામાં હરકૃણુ નામનો એક પંડિત છે અને જ્યોતિર્વિદ્યાવિષયક જ્ઞાનમાં તે અદ્વિતીય મનાય છે. જૂન, ભવિષ્ય અને વર્તમાનના જ્ઞાનમાં તે એટલો બધો નિષ્ણુત છે કે, કોઈ પણ વસ્તુ કિંવા કોઈ પણ કાર્ય તેનાથી શુભ કિંવા અચાત રહી શકતું નથી. એટલામાટે જ હું કહું છું કે, આ કાર્યમાં વિજયની આશા રાખવી, તે સર્વથા સાકસ કિંવા મૂર્ખતા જ છે.” એ શર્તોને જાણી લીધા પછી પ્રધાનપુત્ર બોલ્યો કે;—“બસ, એ જ શર્તો છે ને? જો તેની શર્તોની સીમા આઠલી જ હોય, તો હું નિશ્ચયપૂર્વક કહું છું કે, તારે હૃદયમાં નિરાશાને ધારવાની કશી પણ આવશ્યકતા નથી. આ શર્તોમાં મનુષ્યથી જેની પૂર્ણતા ન કરી શકાય, એવું કોઈ પણ મારા જોવામાં તો આવી શકતું નથી. નિરાશાને ત્યાગીને ઉત્સાહને ધારણ કર અને ઊંક-અત્યા-રે જ આપણે તે રાજ્યના નગરમંત્રિ જવાને આજ્ઞા થઈએ અને ત્યાં તારી ઇચ્છાને પૂર્ણ કરવાના કાર્યમાં લાગી જઈએ. મારા પ્રયત્નમાં હું લેશ માત્ર પણ ન્યૂનતા થવા દેવાનો નથી, એ વિશે તારે નિશ્ચય રાખવો. આ કાર્યમાં હું આવશ્યકતા હશે તો મારા પ્રાણનું બલિદાન પણ આપીશ, પરંતુ તે રાજકુમારી સાથે તારો હસ્તમેળાપ અવશ્ય કરાવીશ અને કરાવીશ; એની તારે જરા પણ ચિંતા રાખવી નહિ.” પોતાના મિત્ર પ્રધાનપુત્રના એ અંતઃકરણના ચબ્દોથી રાજકુમારના હૃદયમાં નવીન ઉત્સાહનો સંચાર થયો અને ચારે મિત્રો તત્કાળ ત્યાંથી પ્રયાણ કરવાની તૈયારી કરવા મંડી ગયા. પ્રધાનપુત્રના હિપદેશથી તેમણે અન્ય અનેક વસ્તુઓ સાથે પાંચપદર જૂદી જૂદી જાતના પોશાકો પણ ખરીદી લીધા અને જ્યારે સર્વે તૈયારી થઈ ગઈ, એટલે તેમણે પોતાના પ્રવાસનો પ્રારંભ કરી દીધો.

હવે તે રાજનના નગરમાં પહોંચવા પૂર્વે માર્ગમાં એક નદી આવેલી હતી અને પ્રવાસીઓ એક ન્હાની નૌકામાં બેસીને તે નદીના પરતીરે પહોંચતા હતા. જ્યારે એ ચારે મિત્રો નદીના આ પારના ઘાટપર આવી લાગ્યા, તે વેળાએ નૌકા ઘાટ સાથે બાંધેલી હતી, એટલે તત્કાળ તેઓ નૌકામાં બેસી ગયા. તે દિવસે બીનાન એવો બન્યો કે, એ નૌકા નાવિકના ન્હાના પુત્રના અધિકારમાં હતી. એટલે તે નાવિક બાળકે તેને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે:—“મહારાજો! નૌકામાં બેસીને પરતીરે જવાનું શરૂ એક મનુષ્ય દીકરાડીના સોજ પથ્રુ છે!”* તેમણે ઉત્તર આપ્યું કે:—“ચિંતા નહિ, જે બાકું હશે તે આપવામાં આવશે.” હવે કહો વંશી ન રહેવાથી નાવિક બાળકે નૌકાને ચત્રાવવા માંડી અને અત્ય સમયમાં જ નૌકા પરતીરે જઈ પહોંચી. જે બીજા પ્રવાસીઓ હતા, તેમણે તે બાડાની રકમ બરાબર ચૂકવી આપી, પરંતુ પ્રધાનપુત્રે તેને કેવળ સોજ કાણી દાડીઓ જ આપવા માંડી, અને નાવિક બાળકે તે રજીકારવાની ચોખ્ખી ના પાડી. એટલે પ્રધાનપુત્રે તેને કહ્યું કે:—“ભાઈ! આ દાડીઓ લઈ લે, જેમાં જ તારી લભાર્થ છે; કારણ કે, મારી પાસે એ જ દાડી છે અને એટલી જ દાડી છે; મારી પાસે બીજું કંઈ છે જ નહિ.” હવે નાવિકે પોતે ત્યાંથી થોડા જ અંતરપર કાંઈ કામમાં રોકાયેલા હોતો, એટલે બાળકે તેને બૂમ મારીને કહેવા લાગ્યો કે:—“બાપા, આ બાપા! આ એક માણસ મને સોજ કાણી દાડી આપે છે!” તેનો પિતા પુત્રના કહેવાનો એવો બાવાર્થ સમજ્યો કે, તે પ્રવાસી સોજ પથ્રુ જેટલી પૂરી દાડીઓ આપે છે, થથ્રુ તેમાંની સોજ દાડી કાણી છે; એટલે તેણે ઉત્તરમાં જણાવ્યું કે:—“બહે સોજ કાણી દાડી લઈ લે અને તેને જવા કે; અહીં અગત્યનું કામ હોવાથી મારાથી ત્યાં આવી સકાય તેમ નથી.” પિતાની આ આજ્ઞાથી બાળકે જે કે આશ્ચર્યગ્રસ્ત થઈ ગયો, પરંતુ તેણે તે સોજ કાણી દાડી લઈ લીધી અને તે ચારે મિત્રો ત્યાંથી તત્કાળ આજ્ઞતા થઈ ગયા. નગરમાં પ્રવેશ કર્યા પૂર્વે તેમણે પોતાના પોસામાં બદલી નાખ્યા અને ત્યાર પછી નગરમાં તેમણે એક સારામાં સારું ઘર બાંકે રાખી લખને ત્યાં જ પોતાની જાવણી નાખી દીધી.

જ્યારે નાવિકના કાર્યની સમાપ્તિ થઈ, ત્યારે તે ઘાટપર આવ્યો અને ઊકરાપાસેથી તેણે તે દિવસની આવકનો હિસાબ માગ્યો. જે આવક થઈ હતી, તેમાં સોજ દાડી કાણી બેઠને તેણે પૂછ્યું કે:—“માડીની

* સંસ્કૃતમાં ૮૦ની સંખ્યાને ‘પથ્રુ’ કહેવામાં આવે છે અને તેથી સોજ પથ્રુ એટલે ૧૨૮૦ દાડી થવા અર્થ કે જે આજના હિસાબે લગભગ ત્રણ આના થાય છે. આટલી બધી દાડીએ લેણા સાથે રાખતા હશે કે કેમ, એ એક મત્ર છે.

ખીજી કોડીએ બાડાની આવી તે ક્યાં છે?" એના ઉત્તરમાં છોકરાએ જણાવ્યું કે;—"ખીજી કોડીએ, ચાની, બાપા? જે છે તે આટલી જ છે. પેલો પ્રવાસી માત્ર સોળ કાણી કોડી જ આપતો હતો, તે વેળાએ મેં તમને જણાવ્યું નહોતું કે શું?" આ ખુલાસો સાંભળીને નાવિકને પોતાની બૂઝ જણાઈ અને તે કહેવા લાગ્યો કે;—"તારા બેલવાને એ આશય હતો, એ તે વેળાએ મારું ધ્યાન ખીજી કામમાં દોવાથી મારા સમજવામાં આવ્યું નહિ. હું તો એમ જ સમજ્યો કે, તે સોળ પચ્ચ કોડી આપતો હતો, અને તેમાંની કેવળ સોળ કોડી જ કાણી હતી." એ સાંભળીને છોકરો બોલ્યો કે;—"સોળ પચ્ચ ચાના ને વાત રી; એ તો તેણે આ સોળ કાણી કોડી જ આપી હતી કે, જેમાંની એક પચ્ચ કોડી કામની નથી." નાવિકે હિંમત કાઢ્યો કે;—"બોહ-કેવી ભયંકર કુમાર્તિ આવી રૂપ જણાઈ આવે છે કે, આપણા રાજનના નગરમાં એક ચોર અવરજ અવર આવ્યો છે; અને એટલામાટે મારે નગરમાં જઈને આ ધટનાથી મહારાજને જાણીતા કરવા જ જોઈએ." આમ કહીને નાવિક તત્કાળ નગરપ્રતિ જવાને આસતો થઈ ગયો.

હવે આપણા પૂર્વપરિચિત જે ચાર મિત્રો નગરમાં આવ્યા હતા, તેઓ થોડા દિવસ પોતાના પ્રથમ બાડે રાજેના ઘરમાં રહ્યા અને ત્યાર-પછી નગરના એક ખીજી ભાગમાં એક નવું ઘર બાડે રાખીને પોતાના ઉચાળા ત્યાં લઈ ગયા. વળી લગભગ એક દિવસ સુધી એકના એક પોપાક ન જ પહેર્યો, એવો તેમણે કદિન નિયમ જ કરી રાખ્યો હતો. આવી રીતે નિત્ય શુદ્ધ અને પોષાક બદલતાં બદલતાં તેમણે લગભગ પંદર દિવસ ત્યાં વીતાવ્યા, એટલે હેવટે પ્રધાનપુત્રે કહ્યું કે;—"નીકા અથવા નદીના બાટપરની ચોરીનું કાર્ય તો જાણે નિર્વિઘ્ન સમાપ્ત થઈ ગયું અને તેથી હવે બજારમાં એ જ પ્રમાણે ચોરી કરવાનો કિંવા કોઈને કમી લેવાનો શો બાટ લાવવો, એ વિશેની આપણે ચેતના કરવી જોઈએ." આવો વિચાર કરીને ચારે મિત્રો ઘરમાંથી બહાર નીકળ્યા, અનેક માર્ગોમાં ભટક્યા અને છેવટે પ્રધાનપુત્રે એક કંદોઈની દુકાન જોઈને પોતાના મિત્રોને કહ્યું કે;—"ભાઈઓ! આવો મારી સાથે, આપણે આ દુકાનમાં જઈએ અને કુધાનિવારણમાટે કાંઈક નાસ્તાપામણી ઉડાવીએ." તેઓ દુકાનમાં જઈને નીચે તે બેઠા અને દુકાનદાર પચ્ચ તેમને-સારા સદ્ગુણજ્ઞ જાણીને બહુ જ આદરથી તેમની તાણેદારી ઉઠાવવા લાગ્યો. પેડા, બરફી અને સંદેશ રસગુલ્લાથી નૂરે તેમણે પોતાના પેટની તીજ-રીંછાને બરાબર તર કરી દીધી, એટલે પ્રધાનપુત્રે પોતાના ત્રણ મિત્રોને હૃદયે જણાવ્યું કે;—"હવે કૃપા કરીને તમે બધા અહીંથી ગયો તો

કરી જાઓ, એટલે દેદાર્ધ સાથેના દિસાળ હું સમજી લઉં અને જે ચાર દાણમાં તમારી આગળ આવી પહોંચીશ.” તથા મિત્રોના ગપ પાછી પ્રધાનપુત્ર નીરતિ દેદાર્ધ પાસે બેઠો અને તેની સાથે એટલા બધા પ્રેમથી વાર્તાલાપ કરવા લાગ્યો કે, તેથી દેદાર્ધના મનમાં તેના વિશે બહુ જ સારો અભિપ્રાય બંધાઈ ગયો અને તે પોતાના મનમાં કહેવા લાગ્યો કે, “આવો સરળ સ્વભાવનો અને વિનાદી ગૃહસ્થ દેદાર્ધનાર પણ નેવામાં આવ્યો નહોતો.” જ્યારે તેમના વાર્તાલાપનો અંત આવ્યો, એટલે પ્રધાનપુત્રે દેદાર્ધને કહ્યું કે:—“મને જાણવતી શીક થાય છે કે, મારા ખીસામાં અત્યારે રોકડા પૈસા નથી; કારણ કે, મારા ખીજ પોશાકમાં પૈસા રહી ગયા છે. અહીંથી થોડા જ અંતર પર નદીતીરે અમારો બજારો* નાગરેલો છે, એટલે જો તમે ત્યાં મારી સાથે આવો, તો તમને તમારા પૈસા આપી દઉં.” એના ઉત્તરમાં દેદાર્ધએ જાણવું કે:—“મહાશય! અત્યારે મારો ઘરાણીનો વખત હોવાથી દુકાનને રહી ગૂઢીને મારાથી તમારી સાથે આવી શકાય તેમ નથી; પણ આ મારો ન્હાનો ઓકરો છે, તેને તમારી સાથે લઈ જાઓ અને પૈસા આપી દેજો. એ પૈસા સંભાળીને લાવશે, માટે એ વિશેની તમારે ચિંતા રાખવી નહિ.” પ્રધાનપુત્રે કહ્યું કે:—“બહુ સારું ઓકરોને જ મોકલો; એને વધારે આલવું પડે તેમ નથી અને પાંચ દસ પળમાં જ એ પાછો પૈસા લઈને અહીં આવી પહોંચશે.”

અર્થાત્ પ્રધાનપુત્ર ઊઠ્યો અને દેદાર્ધના ઓકરો પણ તેની પાછળ પાછળ ચાલવા લાગ્યો. પ્રધાનપુત્ર આગળ અને આગળ ચાલતો જ રહ્યો, તે એક માર્ગમાંથી ખીજ માર્ગમાં અને એક ગલીમાંથી ખીજ ગલીમાં ચાલતો અનેક માર્ગ અને અનેક ગલીઓને ઓળંગી ગયો, તો પણ જ્યાં જવાનું હતું, તે સ્થાન આવેલું દેખાતું નહિ. ઓકરો પાંચે વર્ષના વપનો હતો અને તેથી આટલા બધા ભ્રમણથી તે યાત્રીને લોથ-અર્ધમૃત-જેવા થઈ ગયો. ઓકરોએ પૂછ્યું કે:—“મહાશય! આપણે હજી કેટલે આધે જવાનું છે વાર?” એના ઉત્તરમાં પ્રધાનપુત્ર બોલ્યો કે:—“બસ-હવે આપણે આપણા સ્થાનમાં જ આવી પહોંચ્યા છીએ.” એ પછી પણ તેઓ તથા ચાર માર્ગો અને ગલીઓમાંથી આગળ નીકળ્યા અને છેવટે ઓકરો અસ્મિત્ત થઈને પડી જવાની અણી પર આવી લાગ્યો. લાચાર થઈને ઓકરો કહેવા લાગ્યો કે:—“મહાશય! કૃપા કરીને મને આપનું નામ આપશો? કારણ કે, મારાથી હવે વધારે ચાલી શકાતું

* બંગાળામાં નદીમાં સ્વેદ કરવાની એક મોટી નીક દોષ છે, તેને બજારો કહેવામાં આવે છે.

વારને જૂખનશાની બંધાવવાનો આ રિવાજ બીજા દાર્ઢ પશુ ઉપાસ નને સજનો નથી. મહાસય! જે તો કૃપા કરીને મારા આ બાગકને ખરીદી લેશો, તો તમારો માગ પરિવાર પર મોટામા મોટો ઉપકાર થશે. આપણે વિવસનો તૃતીય પ્રહર પૂરો થતા આવ્યો છે, અને આવાસની અના માના કાઠને અનનો એક કાળીઓ પશુ મળ્યો નથી, એટલું જ નહિ, પશુ ગર્ભ રાત પશુ અમે કઠકામા જ પીતાડી છે, હવે નારાથી કુલિ નોધવાને પશુ જવાપુતેમ નથી, કારણ કે, મારા ટાંટિપામાં આલવાની જરા પશુ આપ રહી નથી. મારી પાગે એક કોડી પશુ નથી અને આ બાગકનો પૈસામોટો જે પોકાર આપી રહ્યો છે તે મને ગમે જનારી નાખે છે.” તે આવી રીતે પ્રાર્થના કરતો હતો, તે સર્વ સમય તે છોકરાનો “આના! પૈસા આપે. બાગા! પૈસા આપે” નો પોકાર અબાહત આ જ હતો. પ્રધાનપુત્રની એ હલ્લદાવક કર્મકથાથી દુકાનદાર બાપા રીતું હલ્લ પીગળી ગયું અને તેથી તે અનુકરણ દર્શાવતો કહેવા લાગ્યો કે—“ભાઈ! ખરેખર તમારો કથા કરુણાજનક અને હલ્લદાવક છે, એમાં લેવ માન પશુ સચમ નથી વાર ત્યારે આ બાગકનું તમે જા જુએ લેવા માગે છે, તે જણાવો.” પ્રધાનપુત્ર જણાવ્યું કે,—“મહાસય! તમે લક્ષ્મીપુત્ર હોવાથી અને ઉદારહૃદયી તમે તો હજારોવાર આવા બાગકો ખરીદ્યા હશે, એટલે એ બાગકનો કપાસ તમે વધારે સારો કરી લોકો તેમ છે. હ જન્મથી જ કથાન હોવાથી બાગકને ખરીદવાનો પ્રસંગ તો ક્યારેય જ મળે, પશુ આજે જન્મમાં પ્રથમવાર મારા પોતાના પેટના ગોળાને વેચી નાખવાનો પ્રસંગ માન આજે આવીને મારા માથાપર ઊભો રહ્યો છે. જે એવી જ પ્રાચુદ્ધારક આવરણતા ન આપી પડી હોય, તો પોતાના લોહીના લોહીને વેચી નાખવાની નિર્દયતા કાણ કરે વાર? તમારી ઇચ્છામાં આવે તે આપે અને તમે જે આપતો તેટલામાં જ હું સતો માનીશ.” દુકાનદારના મનમાં એટલી ગંધી કરુણા અને દયાનો ઉદ્ભવ થયો કે, તેણે ઇચ્છાના આવેશમાં કહી દીધું કે,—“હું તમને આ બાગકના રૂપિયા થાંચે હજાર આપીશ.” થાંચે હજારનું નામ સંલિખતા જ પ્રધાનપુત્ર બોલ્યો કે,—“તમારો બલોબલમાં કલ્યાણ થાઓ, હવે તમને રાજ્યવલી આપે થાંચે હજાર રૂપિયા મેં મારા આખા જન્મકાળમાં પશુ જોયા નથી. આટલા રૂપિયાથી તો અમે મરતા લૂંટી અમારો પૈસા કરી ચક્રીશ મહાસય! તમે જ ગરીબ માણસોના ખરા માગાપ છે. હવે તમને શતાયુ કરો!” આમ કહી બે દાય ઉંચા કરીને પ્રધાનપુત્રે દુકાનદારને અત કરણપૂર્વક આશીર્વાદ આપ્યો. એ પછી દુકાનદારે રૂપિયા ગણી આપ્યા અને તે લઈને પ્રધાનપુત્ર તદ્દાજી ત્યાંથી અવજી કરી ગયો.

અને પેલા દુકાનદાર બીજી તરફ તાણુચા લાગ્યો. કૃતક તાણે ગામ
ભણી અને ચિયાળ તાણે સીમ ભણી, એવા જ ઘાટ આવી લાગ્યો.
ઉવટે તે બાળકના પિતાએ દુકાનદારને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે;—“મારા દીક-
રાને શામાટે તમે પોતા તરફ બળાત્કારે ખેંચી રહ્યા છો?” તેના એ
ઉદ્દગારને સાંભળીને દુકાનદાર વ્યાપારી કહેવા લાગ્યો કે;—“ભઈ કે આ
ભાઈ સાહેબની મૂર્ખતા! આ છોકરાને મેં એના બાબા પાસેથી વેચાતો
લીધો છે અને તેના બદલામાં રૂપિયા પાંચ હજાર રોકડા મળી આપ્યા
છે; તમે વળી એના બાપ ક્યાંથી ફરી નીકળ્યા અને તમારા આ છોકરા-
સાથે શો સંબંધ? આખરમાં ને આખરમાં એ છોકરાને છોડી દો, નહિ
તો જેવા જેવી થઈ પડશે.” બ્યાપારીના આ ભાષણને સાંભળીને તે
છોકરાનો બાપ કહેવા લાગ્યો કે;—“મારા દીકરાને વેચનાર છે કાણુ, તે
તો પહેલાં મને જાણી લેવા દો—એ—છોકરાને બાપએ વેચાતો લીધો
છે! મેં આ છોકરાને મારી દુકાને મીઠાઈ ખાવા આવેલા એક બાપુ
સાથે તેના બજારપર મોકલ્યો હતો; પણ તે પેલા લખને તરત પાછો
ન આવ્યો અને તેથી હું એને આપ્યા ગામમાં શોધતો શોધતો આ
રથળે આવી લાગ્યો. અત્યારે જ્યારે મેં મારા પુત્રને તમારી દુકાનમાં
બેઠેલા જોયો, ત્યારે તમે એમ કહેવાને તૈયાર થયા છો કે, એને તો
તમે વેચાતો લીધો છે. તમે દારૂ પીધો છે કે તમારી જીદમાં કંઈ
અશ્વસ જેવું થઈ ગયું છે?” હવે દુકાનદાર પોતાના મિત્રજનને બોલને
બોલવા લાગ્યો કે;—“જરૂર તું કોઈ જુઓ અથવા તો હમ દેખાવ છે.
આ બાળકની કીમતના એના બાબાને મેં મૂળતઃ પતીકાં જેવા રૂપિયા
પાંચ હજાર રોકડા મળી આપ્યા છે; અને આ બાળક પણ તેને આપ્યો
વખત બાબા બાબા કહીને જ બોલાવ્યા કરતો હતો. મારું આ કથાનક
સત્ય છે કે અસત્ય એ આ પાસે ઉભેલા સદ્ગૃહસ્થોને પૂછી જુઓ
કે જેઓ સર્વ પાસે જ હાજર હતા.” દુકાનદારની આ વાત સાંભ-
ળતાં જ તેના પાડોશીઓએ પોકાર કરીને કહ્યું કે;—“હા હા; એ અક્ષરે
અક્ષર ખરી વાત છે; આ બાળકને આ ગૃહસ્થે એના બાબા પાસેથી
રૂપિયા આપીને ખરીદી લીધો છે.” પણ કંટાળેના તેની સાથે આવેલા
પાડોશીઓ તરત બોલી ઉઠ્યા કે;—“એમ બની શકે જ નહિ; આ બાળ-
કનો બાપ તો આ ઉભો આપણે જાણીની સામે.” સારાં જ કે તકરાર
વધારે અને વધારે ગરમાગરમ થતી ગઈ. ઉવટે તે બંને પ્રશ્નના લોકો
રાગસંભારમાં ગયા અને રાગ પાસેથી એ તકરારનો ન્યાય મામરા લાગ્યા.
રાગથી બંને પ્રશ્નની તકરાર સાંભળી લીધી, તેના ભેંસતા પ્રશ્નના લીધા
અને મુકદ્દમાં જિલ્લા ચોખ્ખો દોષથી રાગથી કંટાળેના છોકરા પાછો

હંદોધને સોંપી દીધા. આ ન્યાયને, જોધને તે બાળકને ખરીદનાર બાપારી રાખને કહેવા લાગ્યો કે;—“પણ રાજના! મેં જે પાંચ હજાર રૂપિયા આપ્યા છે, તેનું હવે શું કરવું?” એના ઉત્તરમાં રાજએ, જણાવ્યું કે;—“મહાશય! કાર્ધ ચાલાક હજના હાથે તમે બરાબર દેખાયા છો, એથી વધારે આ મુર્ખમાના સંબંધમાં બીજો, કશો પુણ્ય નિર્ણય આપી શકાય તેમ નથી.” અર્થાત્ તે બાળકનો પિતા પોતાના પુત્રને લઈને આનંદ પામતો ત્યાંથી રવાના થયો અને બીજો બાપારી પાંચ હજારના નામની પોઠ મૂકતો અત્યંત શોકાતુર હૃદયથી રાજસભામાંથી ઘેર જવાને પાછો ફર્યો. પરંતુ આ ઘટનાએ રાજને પોતાને અત્યંત વિચાર, મનોબથા અને ચિંતામાં નાખી દીધો. આ નવસક્ષણ ઘટનાથી રાજના હૃદયની શાંતિનો સર્વથા નાશ થઈ ગયો.

રાજની આનસિક અસાંતિનું વિશેષ કારણ તો એ હતું કે, પ્રધાન-મુત્રે ઘાટપર જે તાનિક સાથે દગર્ધ કરી હતી તેના પોકાર પણ એક સપ્તાહ પૂર્વે રાજના કાને આવ્યો હતો, અને તેથી તેના મનમાં એવા નિશ્ચયાત્મક સંશય આવવા માંડ્યો કે, તે ઘટના અને આ ઘટનાનો કાર્ધ પણ પ્રકારનો અવસ્થ પરસ્પર સંબંધ હોવો જોઈએ. આ સંશયથી તેણે પોતાના મુખ્ય સચિવને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે;—“જુઓ—નોકાઘાટપર અને બજારમાં મળીને થોડા વખતના અંતરે એ ચોરીઆ તો થઈ ચૂકી છે; અને હજી ચોરનો પતો નથી. ત્યારે હવે આનો આપણે શો ઉપાય કરવો?” એના ઉત્તરમાં સચિવે જણાવ્યું કે;—“પંડિત હરકૃષ્ણ મહા-શયને ઘાયાવો.” રાજએ ઉદ્ગાર કાઢ્યો કે, “ખરેખર આના જેવા બીજો એક પણ ઉપાય નથી.” આમ કહીને રાજએ દૂતને પંડિતને સાવવાની આજ્ઞા આપી દીધી અને દૂતે પંડિતને ત્યાં જઈને રાજનો એ સંદેશ તત્કાળ સંભળાવી દીધો. જુદા પંડિતે દૂતને કહ્યું કે;—“હું જા અને હું હમણાં જ આવું છું!” અને દૂતના જવા પછી પોતાના બાલ-મરેશમાં જિતાવળથી ત્રિપુંડ કરીને, તેમ જ યોતિયું બદલી શરીરપર રેશમની ચાદર—કે જેમાં ચિવનાં નામ લખેલાં હતાં તે—નાખી, બમ-લમાં જ્યોતિપૂર્તાં એ ચાર ચોથા દયાળી હાથમાં લાકડી લઈને પંડિત મહાશય પોતાથી બની સડે તેટલી જિતાવળથી રાજસભામાં આવવાને ધરમાંથી બહાર નીકળ્યા. જનસમાજમાં પોતાના શાસ્ત્રવિષયક જ્ઞાન અને પાવિત્ર્યના કારણથી અત્યંત પૂજ્ય અને વંદનીય મનાતા એ જુદા પંડિતનો રાજએ તેની યોગ્યતાનુસાર સત્કાર કર્યો—અર્થાત્ પંડિતને આવતો જોતાં તે પોતાના આસનપરથી ઊઠીને તેને લેવાગાદિ દારપર્વત રદામો આપ્યો અને પોતે તેના હાથ ઝાલીને એક ઉચ્ચ આસન પાસે લઈ

આઓ. હરકૃષ્ણ રાજને યોગ્ય આશીર્વાદ આપીને પોતાના આસને બેસી ગયો. સાર-પણી રાજાએ પોતાના આસનપર બેસીને કહ્યું કે:-
 “હાકુર મહાશય! નગરમાં આજે એક અત્યંત આશ્ચર્યકારક ઘટના થયેલી છે. જે કાંઈ પણ નીકામાં અથવા નીકાઘાટપર, બજારમાં અને મારા પોતાના મહાશયમાં, એવી રીતે ત્રેવડી ચોરી કરવાં છતાં પકડાશે નહિ, તેની સાથે હું મારી પુત્રીના લગ્ન સંબંધ કરી આપીશ, એવા આશયના મેં જે પડો વગડાવ્યો છે; તે વિશે તો તમે સારી રીતે જાણીતા છો. એટલે વધારે વિચેચનની આવશ્યકતા નથી. હવે અત્યાર સુધીમાં એ ચોરીના પ્રયત્ન કરનાર એક પણ માણસ પકડાયા વગરનો રહ્યો નથી અને તેથી રાજકુમારીને વરવાના કાર્યમાં કાંઈ પણ પુરુષ વિજય મેળવી શકશે નથી; પણ હાલમાં અચાનક કોણ જાણે ક્યાંથી એક ચોર ફરી નીકળ્યો છે અને તે નીકાઘાટ તથા બજારમાં ગળીને બે આશ્ચર્યકારક ચોરીઓ કરી ચૂક્યો છે. તેણે નીકાઘાટપર નાવિકને સાળ પથુને બદલે એકથી સાળ કોડી આપી છે અને તે પણ એવી કે દરેક કોડી કાણી-એક પણ કામમાં આવે તેવી નહિ. એ ધણી એક કંદોળને ત્યાંથી મોઢાં ખાઈને તેના પૈસા તો તેણે ન જ આપ્યા, ‘પથુ તેને’ એવો બતાવ્યો કે, તેના જ દીકરાને બજારમાં પાંચ હજાર રૂપિયાની કીમતથી વચી રૂપિયા લઈને અદસ્ય થઈ ગયો. હવે તેના માટે માત્ર મારાં મહાશયમાંથી ચોરી કરી જવાનું કામ જ બાકી રહ્યું છે અને જો તે થઈ જશે, તો મારી પુત્રી સાથે અવશ્ય મારે તેનો લગ્નસંબંધ કરી આપવો પડશે. જે મારે એમ કરવું પડે, તો તે કાર્ય મારા માટે કેટલું બધું કલંક સમાન થઈ પડવાનો સંભવ છે, એની કલ્પના તમે પણ કરી શકો. એમ હોવાથી હું વધારે કાંઈ પણ બોલવા માગતો નથી.” રાજાની વાત સંભળી લઈને હરકૃષ્ણે કહ્યું કે:-“મહારાજાએ એ વિશે આટલી બધી આતુરતા કિવા ચિંતા રાખવાનું કાંઈ પણ કારણ નથી. એ ચોર ગમે ત્યાં પણ સંતાઈને ઘોઠો હશે-આકાશમાં, પૃથ્વીપટમાં કે જ્વામના ગર્ભમાં પણ સંતાયો હશે, તો પણ આ હરકૃષ્ણની નિદા તેને શોધી કાઢશે અને અસ્થ કાગમાં જ મહારાજા તેને પોતાસમક્ષ જોઈણ મંડીએ પડેલો જોવાના લાગવને પ્રાપ્ત કરી શકશે. હું એક બે દાયમાં જ ગણિત કરીને આપને જણાવું છું કે, તે ચોર ક્યાં સંતાયેલો છે અને ક્યાંથી તેને પકડવાનો છે.” આમ કહીને પેડેલ મહાશય પોતાનાં પોષાને ખોલી ગણિતશાસ્ત્રને અનુસરીને ગણના કરવા મંડી ગયા.

એ જ સમયે પોતાના મિત્રો પાસે પહોંચી ગયેલા પ્રધાનપુત્રના નિમય હતો કે, જે સમય જલ્દી છે. તેમાં તેની ચોરી અથવા દગાઈનો

રહેત યતાં પોકાર તો ચલાનો જ; વળી તે પોતે પણ જ્યોતિર્વિદ્યાનું
 કેટલુંક જ્ઞાન ધરાવતો હતો. એટલે ગણિત કરવાથી, રાત્રીએ ચોરને
 પકડવામાટે પંડિત હરકૃષ્ણને રાજસભામાં બોલાવ્યો હતો. એ ઘટના
 તેના જાણવામાં આવી ગઈ. અર્થાત્ અલ્પ જ્ઞાનમાં જ, પોતાના પક-
 ડાઈ જવાનો સંભવ હોવાથી તે પોતાના મિત્રાને ઉદ્દેશીને કહેવા લાગ્યો
 કે;—“આ સ્થાનને આપણે આ ક્ષણે જ ત્યાગ કરવાનો છે; કારણ કે,
 હરકૃષ્ણને રાત્રીએ બોલાવ્યો છે અને તે, સુદ્ધો ગઈરો, આપણે સર્વ આ
 ગૃહમાં છીએ, એ વાતો હમણાં જ રાત્રીને જાણીવશે અને તેથી જો
 આપણે અહીં રહીશું તો અત્યંત થોડીવારમાં જ પકડાઈ જઈશું.” અપ-
 મથી જ, આ વિપત્તી શંકા હોવાથી, તેમણે એક ખીજું ઘર ભાડે લઈ
 લીધું હતું અને તેથી તરત પોતાના પોશાક બદલીને તેઓ ત્યાંથી
 તે ઘરમાં રહેવામાટે ચાલ્યા ગયા. એ જ ક્ષણે હરકૃષ્ણ પંડિતે પોતાના
 ગણિતની સમાપ્તિ કરીને રાત્રીને જાણવું કે;—“ચોર અત્યંત અત્યંત
 સ્થાનમાં છુપાયેલો છે, માટે ત્યાંથી તેને પકડી મગાવો.” તત્કાળ સિપાહી-
 ઓને ત્યાં જવાની આજ્ઞા આપી દેવામાં આવી અને જેટલી ઉતાવળ કરી
 શકાય તેટલી ઉતાવળથી સિપાહીઓ તે સ્થાનમાં પહોંચી ગયા. પરંતુ
 ત્યાં કેવળ ખાલીખમ ઘર વિના ખીજું કંઈ પણ તેમના નેવામાં આવ્યું
 નહિ, અર્થાત્ ગૃહમાં કંઈ પણ મનુષ્ય હતું નહિ. તેઓ નિરાશ થઈને
 પાછા આવ્યા અને રાત્રીને કહેવા લાગ્યા કે;—“મહારાજાધિરાજ! પંડિત
 મહારાજે ખતાવેલા ઘરમાં તો માણસનું નામ નિરાશ પણ નથી.” આ
 સમાચાર સાંભળી રાત્રી હરકૃષ્ણને ઉદ્દેશીને બોલ્યો કે;—“કેમ પંડિત
 મહારાજ! તમારી વખણાતી વિદ્યાનું આ જ પરિણામ કે?” હરકૃષ્ણના
 આશ્ચર્યને અવધિ થયો અને તેથી ખીજવાર ગણિત કરીને તેણે જાણવું
 કે;—“રાત્રી! અત્યારે હું આપને નિઃશયપૂર્વક જણાવું છું કે, તે ચોર આ
 ક્ષણે અત્યંત સ્થાનમાંના અત્યંત ગૃહમાં જઈ લાડ્યો છે.” એમ કહીને
 જ નવીન ગૃહમાં તે ચાર મિત્રો જઈ ઘરાબા હતા અને એ સમયે
 તેમણે જ જાતના પોશાક પહેર્યા હતા, તે સર્વનું તેણે મથાર્થ વર્ણન
 કરી સંભળાવ્યું. અર્થાત્ ખીજવાર પણ સિપાહીઓને વાયુના વેગે તે
 સ્થળે મોકલવામાં આવ્યા. પરંતુ એ વેળાએ પણ પોતાના જ્યોતિ-
 વિપયક જ્ઞાનથી પ્રધાનપુત્રે જાણી લીધું કે, જો ક્ષણ જાય છે તેમાં પકડાઈ
 જવાની તૈયારી છે, એટલે પુનઃ તેણે પોતાના મિત્રાને વચ્ચે બદલવાની
 સૂચના આપી દીધી અને તેમને લઈને તત્કાળ તે સ્થાનને ત્યાંની દોધું.
 સિપાહીઓ ખીજવાર પણ ખાલી ઘર વિના ખીજું કંઈ જ નેહને જેવા
 ગયા હતા તેવા જ ખાલી હાથે હાથ લીલવતા પાછા ચાલ્યા આવ્યા.

રાજાએ ળીજવારની નિષ્ફળતાના સમાચાર સાંભળીને પોતાની ધીરતા તથા શાંતિને ઝાઈ દાખી અને પંડિત હરકૃષ્ણને હિંદેશીને કિચિત કાપ-દસીક સ્વરથી કહ્યું કે;—“મહારાજા! તમારી વિદ્યા તે વિદ્યા નહિ, પણ આડંબર કિંવા હંમ છે, એમ જ હવે મને દેખાય છે.” રાજાના આ હિંદુશરને સાંભળીને દીન જ્યોતિર્વિદ્યા અર્થશર્ય અને ભયથી મૃત સમાન સ્તબ્ધ થઈ ગયો, અને દીન સ્વરથી કહેવા લાગ્યો કે;—“મહારાજા! આ કાઈ સાધારણ ચોર હોય એમ જણાતું નથી; અવશ્ય એ કાઈ અસાધારણ ચોર હોયો એમ એમાં સંશય નથી.” રાજાનો કાંઈ પ્રતિક્રિયા વધતો હોવાથી રાજાએ કહ્યું કે;—“ચોર સાધારણ છે કે અસાધારણ છે, એટલું જાણવામાટે જ જ્યોતિર્વિદ્યાની શી અગત્ય છે વાર?” એના ઉત્તરમાં પંડિતે મહા આર્જવતાથી જણાવ્યું કે;—“રાજા! એટલું તો આપ પોતે પણ કહી શકો એમ છે કે, આજળ કાઈ વાર પણ આવો બનાવ બન્યો નથી અને મારા ગણિતમાં પ્રમાદ થયો નથી. છતાં પણ હું ઘેર જઈને બહુ જ ધ્યાનથી ગણિત કરીશ અને આવવી કાલે તે ચોરનો આપને બરાબર ખતો આપીશ.” રાજાએ કહ્યું કે;—“બહુ સારું; પણ એટલું ધ્યાનમાં રાખજો કે, આવવી કાલનું તમારું કથન આજના કથનની પુનરાવૃત્તિ જેવું ન થઈ પડે!”

પંડિત હરકૃષ્ણ રાજાને નમન કરીને ત્યાંથી ચાલતો થઈ ગયો. માર્ગમાં પોતાના નમી ગયેલા અસ્તક સાથે ચાલતાં-ચાલતાં તે શોક-પૂર્વક પોતાના મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે;—“આ વેળાએ તો જાણે મારી આંટલા વર્ષની મેળવેલી પ્રતિજ્ઞાને યોવાનો અને ધોળામાં ધૂળ પડવાનો સમય આવી લાગ્યો હોયની! એવો જ રંગ જણાય છે. મારો દિલાબ તો બરાબર જ હતો. મેં મારા ગણિતમાં આજળ પણ કાઈ વાર ભૂલ કરી નથી અને મારા આજના ગણિતમાં પણ કશી ભૂલ નહોતી જ. છતાં આજે આવો બનાવ બન્યો એ કેવળ મારા અવગણા અહતું જ પરિણામ હોતું એમ એ; મારી આજની નિષ્ફળતાનું એ જ કારણ છે. લોકોનો મારામાં દેહદોષ બધો પૂન્યભાવ અને રાજસભામાં મારું કેટલું બધું માન-મોટા મોટા પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થો અને અધિકારી-ઓને પણ રાજાએ કદાપિ મારા જેટલું માન આપ્યું નથી; અને આજે મારી એ સર્વ પ્રતિજ્ઞાને આ એક અભાગિયા ચોરના કારણથી ઝાઈ નાખવાનો અને નિંદાપાત્ર થવાનો દુઃખદાયક સમય આવી લાગ્યો, એ કાંઈ જેવા તેવા શોકનો ભવ્ય કહેવાય ખરો કે?” તે આવા વિચારોમાં ચાલ્યો જતો હતો એટલામાં અચાનક એક મનુષ્યે, આવીને તેની એ વિચારનિદાનો જંગ કરી નાખ્યો, અને કહ્યું કે;—“કાકુર મહારાજા!

એક મનુષ્ય આપને એક બહુ જ અગત્યના કાર્યમાટે મળવા માગે છે અને જો ત્યાં ચાલશે, તો એથી તમને બહુ જ સારો લાભ થવાનો. સંભવ છે.” સંશયહીન જ્યોતિર્વેતા જરા પણ આનાકાની કર્યા વિના ત્યાંથી પાછો ફર્યો અને તે અગાધ મનુષ્ય સાથે જવાને ચાલતો યઈ ગયો.

એ અગતિપુરુષ અત્ય કાંઈ નહિ, પણ ચંડાળ ચોક્કસીમાંના નગર-રોકના પુત્ર હતો. દ્વિતીય ગૃહને ત્યાગ્યા પછી ચાર મિત્રો વચ્ચે એવો સંવાદ ચાલ્યો કે:—“આમ ને આમ તે કેટલાક દિવસ ચાલી શકશે વાર?” એટલે કિચિદ વિચાર કરીને પ્રધાનપુત્રે એના ઉત્તરમાં જણાવ્યું કે:—“ચિંતા નહિ; આપણે પંડિત હરકૃષ્ણને એવો પાઠ શીખવીશું કે તેથી તેની સુદ્ધિ બરાબર ઠેકાણે આવી જશે. જ્યાંસુધી એ કાટો આપણા માર્ગમાર્ગ નીકળી નહિ જાય, ત્યાં સુધી તો આ ગૃહ તથા પોસાકાને બદલવાનો બલસાય આપણાથી ત્યાગી શકાશે નહિ. ત્યાં સુધી મારે એટલી બધી સંભાળ રાખવી પડશે કે, તે શું કરે છે અને શું નહિ, તે ગચ્છિતથી જાણવા-માટે ખડીના કંકડાને રાત અને દિવસ મારે હાથમાં લેવાર જ રાખવો પડશે. પાનપર ચૂનો લગાડીએ તેટલીવાર પણ જોઈ આ ખડીના કંકડાને હાથમાંથી હેઠો મૂકું, તો તેટલા સમયમાં જ આપણું આવી બન્યું જણી લેવું.” આ પ્રમાણેના સંવાદ પછી નગરરોકના પુત્રને તે પંડિતને બોલાવવા-માટે મોકલવામાં આવ્યો, અને ખાડીના ત્રણ મિત્રો પોતાનાં ભાડે રાખેલાં કેટલાક ધરમાંના એક ધરમાં તેના આવવાની વાટ જોતા બેઠા. થોડા વખતમાં નગરરોકના પુત્ર પંડિતજીને સાથે લઇને ત્યાં આવી લાગ્યો અને તેને અંદર લઈ જવાને બહારે એક બારી આગળ લઈ આવીને શાંતિથી બેસે રહ્યો. હરકૃષ્ણે કહ્યું કે:—“તમે મને આ ક્યા અને કેવા સ્થાનમાં લાગ્યા છો અને મને મળવાની ઇચ્છા રાખનાર ગૃહસ્થ કેણુ છે?” આમ પૂછવાનું કારણ એ જ કે, ધીમે ધીમે તેના હૃદયમાં ભય અને શકાનો સચાર થવા માંઓ હતો. નગરરોકના પુત્રે તેને આશાસન આપીને કહ્યું કે,—“કૃપા કરીને જરા થોભો; એટલામાં તેઓ આવી લાગશે.” તે હજી તો આ વાક્ય બોલી રહ્યો એટલામાં તેના ત્રણ મિત્રો અંદરથી બહારે બારી પાસે આવી પહોંચ્યા અને તેમને જોઈને નગર-રોકના પુત્રે પ્રધાનપુત્રને બોલાવવાને હરકૃષ્ણને કહ્યું કે:—“આ આપને મળવા ઇચ્છનાર ગૃહસ્થ અને આ બે એમના મિત્ર છે” પંડિતે કહ્યું કે:—“ત્યારે ચાલો આપણે અંદર જઇએ અને એમને મારી સાથે જોઈ કામ હેતુ તે વિશેની નીરસતા વાતચીત કરીએ.” એના ઉત્તરમાં અંદરથી પ્રધાનપુત્રે જણાવ્યું કે:—“નહિ; તમારે અંદર આવવાનો પરિશ્રમ મેકવાની કરી પણ અગત્ય નથી. મારે તમારી જોડે ચોક્કસ વાતચીત

કરવાની છે એથી વધારે બીજું કંઈ પણ કામ નથી.” પંડિતે કહ્યું કે:—
 “તમારે તમારે જે કંઈ કહેવાનું હોય તે સત્વર કહી નાખો કે પૂરકો થાજ.”
 જોડણી પ્રધાનપુત્રે કહેવા માંડ્યું કે:—“આપ એક અત્યંત વિદ્યાવિદ્વાન
 અને શાસ્ત્ર પંડિત છો અને આપના જેવા આ કાળમાં બીજા કંઈ
 પણ પંડિત છે નહિ, એ અમે સારી રીતે જાણીએ છીએ અને આપના
 ગણિતમાં કદાપિ ભૂલ થતી નથી, એ પણ અમારીથી અજાણું નથી.
 ચોર ગમે ત્યાં સંતાયો હોય, તો પણ તેનું સ્થાન આપ સિપાહીઓને તરત
 બતાવી શકો છો, હવે વાત એમ છે કે, અમે ચોર ચોર છીએ; પરંતુ
 અમારો ચોરીનો ધંધો ખુલ્લો નીચા પ્રકારનો છે. એટલે કે, અમે અત્યંત
 મૂલ્યવાન વસ્તુઓને ચોરવાનું સાહસ કરતા નથી તેમ જ મોટા મૂલ્ય-
 યોગના ઘરમાં પણ ખાતર પાડતા નથી. અમે માત્ર સાક બાજી, દાણો
 દૂધી કે ઘી ગોળ આદિની જ ચોરી કરીએ છીએ. એથી સ્પષ્ટ થઈ
 થાય છે કે, અમે અત્યાર સુધીમાં કંઈ પણ મનુષ્યની મોરી/દાનિ કરી
 નથી તેમ જ હવે પણ પણ તેમ કરવાનો અમારો વિચાર નથી. અમે
 તે ગરીબ બીખારી જેવા જ છીએ. એ કારણથી અમારી આપના
 અરજોમાં માત્ર એટલી જ નમ્ર પ્રાર્થના છે કે, કંઈ પણ સમયે અમારે
 આપ ચોરને શોધવાના ગણિતમાં ક્ષીન થએલા હો અને જો તેમાં અમે
 ચારમાના કોઈનું પણ નામ આવે, તો કૃપા કરીને આપે અમારા નામનો
 સ્કોટ કરવો નહિ. જો આપ અમારા નામનો ઉલ્લેખ કરશો, તો તેથી
 કંઈ આપની પ્રતિષ્ઠા વધવાની નથી; કારણ કે, સાક બાજીની ચોરી
 કરનાર સાધારણ ગરીબ ચોરોને પકડાવવા, એમાં આપ જેવા મહાન
 જ્ઞોતિર્વિદ્વાની થી પ્રતિષ્ઠા હોઈ શકે વારુ? એથી માત્ર અમારો નાશ
 થઈ જવાનો, એટલી વાત ખરી. વળી આવી ચોરી પકડી આપવા-
 માટે રાજ પણ આપને કરો. સરપાવ બંધાવે તેમ નથી; અને જો
 આપ અમારી સાથે મિત્રતાનો સંબંધ રાખવાને બંધાસો, તો તેમણે અમે
 આપને અમારાથી બની શકશે તેટલો મોટો અને સારો લાભ આપીશું.”
 એના ઉત્તરમાં પંડિતજીએ અંતઃકરણપૂર્વક કહ્યું કે:—“ખુલ્લો જ સારું; આ
 બવસ્થામાં કંઈ પણ વધિ લેવાની અગત્ય હોય એમ અને તો લાગતું
 નથી. ગાજર મૂળાની ગમે તેટલી ચોરી કરો, તેમાં જરાય વધિ નથી.
 કદાચિત્ કંઈ વાર એ વિશેનો પોક્કર આવશે, તો પણ હું તમારા નામનો
 પ્રકોશ કરીશ નહિ. જો અને તમારી ચોરીમાંથી સારો ફાયદો આપશે,
 તો રાજના રોજ મહાલેખમાંથી ચોરી કરી આવ્યા હશે, તોય મારાથી
 બની શકશે. ત્યાં સુધી હું તમને બંધાવીશ. રાજ અને જે કંઈ લાભ
 આપે છે તે એટલો જ કે, ચોરનો પત્તો બતાવવાના પરિશ્રમ માટે અને

અસુક રકમ આપવામાં આવે છે અને તમે જે મને ચૌન 'ધારવાના પરિશ્રમનો ચોખ્ખ ખર્ચો આપતા' હો, તે માગ માટે તો જાને વ્યવસાયો એકસરખા જ કહી શકાય. એસ; જે તમારું આટલું જ કામ હોય, તો હવે 'હું જેવાની રૂમ માં છું.' એટલે પ્રધાનપુત્ર બોલ્યો કે;—“આપણા આજની સાંઠાને પોષા કરવાના ચિદ્ધ તરીકે આપને કાંઈ પણ આપ્યા વિના તો અમારાથી મિત્ર જવા દેવાઈ. અમારી તો આપને કાંઈક લેવારે આપવાની ઇચ્છા હતી, પણ આપણે જ, અત્યારે અમારી પાસે આનાથી વિશેષ બીજું કાંઈ પણ નથી. કૃપા કરીને આપના હાથને ખારીમાં લંબાવો.” બાલકે આનંદથી તેની આસપાસ પ્રમાણે પોતાના હાથને ખારીમાં લંબાવ્યો અને તે સાથે જ તાકાળ તેના હાથને જાણીને પ્રધાનપુત્રે તેની એક આંગળીના ટેરવાને તરવારથી કાપી સીધું અને એ કાંઈની સમાપ્તિ થતાંની સાથે તે કણે જ ચારે મિત્રો ત્યાંથી પિશાચ પ્રમાણે અદશ્ય થઈ ગયા. જ્યોતિષી બાલકેના મનમાં તે કોણ હતા અને કોણ નહિ, એની લેશ માત્ર પણ કલ્પના આવી શકી નહિ. જ્યારે નગરશીકનો પુત્ર તેને માર્ગમાં મળ્યો તો વેળાએ અંધકાર છવાઈ ગયો હતો અને તે ઉપરાંત વળી સંધ્યા સમયની શીતળતાથી પોતાના શરીરનું રક્ષણ કરવામાટે સર્વ મિત્રોએ પોતાના સુખમંડળોપર બોલાનાં બાંધી લીધાં હતાં એટલે તે કોઈનું પણ મોઢું બરાબર જોઈ શકે નહોતો. બિચારો પંડિત દક્ષિણા એળવવાને બદલે આંગળી જોઈને મઠા કુખી થતો બહુ જ કાઠિવથી પોતાના ધર તરફ આસતો થયો. ઘેર જઈને તે એક ચોરડામાં અંદરથી જારણાં વાસીને બેસી રહ્યો અને ઘણા દિવસ સુધી બહાર નીકળ્યો જ નહિ. લજ્જા અને કોપથી તે એવો તો માંડા જેવો બની ગયો હતો કે, બહાર નીકળવાની તેની હિંમત આલી શકતી નહોતી. ધીમે ધીમે તેની કપાલથી આંગળીનો ધા મલમ આદિના ઉપચારથી સ્થાપા લાગ્યો.

એ પ્રમાણે હાલ તરત થોડા વખતને માટે પંડિતની ગણિતવિદ્યાના સાહાયથી રાજની સભામાં ચાલતો ચોરોને પકડવાનો વ્યવસાય પૂરપૂરા અટકી ગયો. ચારે મિત્રો એક નવા ધરમાં રહેવાને ચાલ્યા ગયા અને કોઈ પણ પ્રકારની ચિન્તા વિના માતેલા સાંઠની પેદ નગરમાં જ્યાં ગયે ત્યાં મહેનત બમણ કરવા લાગ્યા. પ્રધાનપુત્ર નિત્ય સવારમાં બેસી બેઠી રતાન કરી, પોતાના બાલપ્રદેશને ચંદનતિલકથી મંડિત કરી અગોટિયું અને રેશમી આદર પહેરીને તૈયાર થઈ જતો હતો અને નિત્ય એક દુન્ય સાલક પંડિત તરીકે પોતે રાજસભામાં જઈને હાજર થતો હતો. દિવસો પછી દિવસો આ પ્રમાણે પીતતા જતાંથી રાજકુમાર પાછો અખીર થવા માંજો અને તેથી તેણે કહ્યું કે;—“આમ ને આમ કેટલાક

દિવસ સૂધી ચાલ્યા કરશે? આપણે આપણા કાર્યની સરળતામાં કેટલે
આમળ વધ્યા છીએ, અને પછી કાંઈ દિસાવ દાખો છે ખરા કે?
એના ઉત્તરમાં પ્રધાનપુત્રે જણાવ્યું કે:—“બંધુ! જિનારણો માણસ ન
ચારવાર અટકી પડે છે અને જિનારણે આંખા પાકતા નથી, એ કદે
તો જગતપ્રાસદ છે. અર્થાત્ આપણા કાર્યના માર્ગમાં આપણે
સંભાળથી જ આમળ વધવાનું છે. સર્વ પ્રમાણેની તથા ચોરીમાંથી
ચોરી તો આપણે નિર્વિદ્ધ અને મક્કડાયા વિના કરી શક્યા છીએ,
કાંઈ આપણો જેવો તેવો વિજય થયો છે કે શું? હવે માત્ર રાજમહા
સભામાંથી જ કાંઈક વસ્તુ ચોરી લાવવાનું માત્ર એક જ કાર્ય અવશિષ્ટ રા
છે અને એ થયું એટલે એની સાથે આપણા કાર્યની પણ સમાપ્તિ થ
જશે. આજકાલ એ નિત્ય રાજસભામાં જવાનો ક્રમ ચાલુ રાખ્યો છે અ
ત્યાં મારાથી મેળવી શકાય તેટલી રાજમહાસભા વિશેની દફતરત હું મેળવ
કરું છું. રાજમહાસભામાંથી ચોરી કરવી એ કાંઈ બાળકાની રમત નથી
જે એ દિશામાં પૂરી સંભાળ વિના આપણે એક પણ ડગલું આગળ
વધાઈએ, તો તેથી આપણા નાશનો જ સંભવ માની શકાય. અત્ય
સમયને માટે શાંતિને ધારણ કર એટલે તારા હૃદયની સર્વ આશા અવસ્ત
કુળીભૂત થશે જ.”

આવી રીતે પોતાના મિત્રને આશ્વાસન આપીને પ્રધાનપુત્રે રાજ
સભામાં જવાના પોતાના નિત્યના ક્રમને ચાલુ જ રાખ્યા અને ધીમે
ધીમે કાંઈના મનમાં કાંઈ પણ સંશય ન આવે તેવી રીતે રાજમહાસભાની
આંતરિક વ્યવસ્થાના સમસ્ત બેદને અનેક કર્મચારીઓના સમાગમથી
જણી લીધા. “એટલું જ નહિ” પછું એક દિવસ. તો તેણે મહાસભાની
અંદર જઈને રાજના શયનમંદિરને એક આવવાની વ્યવસ્થા પણ કરી.
રાજમહાસભામાં જવામાટે ત્યાંના સંરક્ષકો મુખ્ય વિદ્યુતરૂપ હતા; કારણ
કે, દિવસ અને રાત તેઓ રાજમહાસભાના દ્વારમાં બંધુકડી કે તફારો
લઈને ઉભા ને ઉભા જ રહેતા હતા. કેટલાક દિવસ સૂધી તો રાજમહા
સભામાં જવાનો કાંઈ પણ ઉપાય પ્રધાનપુત્રની કલ્પનામાં આવી શક્યો
નહિ. ઉપરે તેણે લોકાના કેટલાક મજબૂત ખૂંટા મેળવી લીધા અને
ત્યારપછી એક અંધારી રાતે એક હાથમાં જીઓના કેટલાક ધરણ
પહેરીને અને બીજા હાથને ખાલી રાખી તે હાથમાં ખૂંટા તથા હથોડી
અને હરકુણી ઠાપી લીધાથી આંગળીને લઈને કાંઈ તેને એક ન રાકે
તેવી રીતે રાજમહાસભાના પાછળના ભાગમાં ચાલ્યો ગયો. ત્યાં ખૂંટા
એસાડવામાટે લીંત સર્વ પ્રકારે યોગ્ય છે એમ તેના જ્વરામાં આશ્ચ
પરંતુ ત્યાં પાછો એ સવાય આવીને જોયો રહ્યો કે, રાજમહાસભાના

લેકા અવાજ ન સાંભળી શકે એવી રીતે હથોડાથી ઠોકીને એ-ખૂટાને
 હાંતમાં બેસાડવા કેવી રીતે? તે આવી રીતે કઠિનતાના વિચારમાં
 નિમગ્ન થઇને ઉભો હતો. એટલામાં સિપાહીઓના ત્યાંના થાણા પાસેના
 નગારખાનામાંથી નગારાનો અવાજ આવવા લાગ્યો અને એ સાંભળીને
 તરત તેના મનમાં વિચાર આવ્યો કે, એ નગારાના અવાજમાં હથોડાનો
 અવાજ અવશ્ય કેકાઈ જવાનો અને તેથી એક ક્ષણને પણ વિલંબ ન
 કરતાં હથોડાથી હાંતમાં ખીલા ઠોકવાના પોતાના બચસાવનો આરંભ
 કરી દીધો. હાંતમાં એક ખીલા ઠોકી તેની ઉપર ચઢી બીજી ખીલાને
 ઠોકવો, એ પ્રમાણે તેણે ખીલાની નિઃસરણી બનાવી દીધી અને એ
 પ્રમાણે તે ઠેક રાખના શયનમંદિરની બારી સુધી પહોંચવાના પોતાના
 કાર્યમાં વિજયી થયો. તેણે જરાપણ અવાજ થવા ન દેતાં બારી ઉઘાડી
 અને રાખના શયનમંદિરમાં પ્રવેશ કર્યો. રાખ અને રાણીની પર્ચકસાચા
 બારીથી થોડા જ અંતરપર શયનમંદિરના મધ્યભાગમાં ગેઠકેવી હતી
 અને એ રાખના મધ્યમાં થોડીક જગ્યા આવી હતી. તે એ બન્નેની
 ખાલી જગ્યામાં લપાઈ રહ્યો. રાખ અને રાણી બંને ગાદ નિદ્રાને આધીન
 થઈને હતાં. લાગ જોઈને તેણે પોતાના ખાલી હાથને આગળ લખાવી
 રાણીના અનકારને એક પછી એક કરીને ઉતારવાના કાર્યને આરંભ
 કરી દીધો. એ કાર્યની સમાપ્તિ થતા જ હાથમાં તેણે જીનાં કંઈક
 પહેંચાં હતા તે હાથને આગળ લખાવીને રાખની આંગળીમાંથી ધીમે
 ધીમે વીંટીને કાઢી લેવાનો પ્રયત્ન અવાળ્યો. રાખ કાંઈક ઝગમગે અને
 અર્ધ જાગ્રત થયો, પરંતુ તેના શરીરને જીના અનકારનો સ્પર્શ થવાથી
 તેણે એમ જ ધાર્યું કે, એ હાથ રાણીના જ હશે એટલે હાથને પોતાના
 હાથથી દૂર કરીને તે પાછો નિદ્રાવશ થઈ ગયો. એ પ્રમાણે રાખની
 બીજીને પોતાના ખીલામાં નાખીને તેણે હુરકુબુની વાટેથી આંગળીને
 એક બાંજૂના છેડે બરાબર બાધીને તેને રાખના શરીરપર આમ તેમ
 ફેરવવાનો આરંભ કરી દીધો. વૃદ્ધ પદ્મિતાના શરીરની સામડી કઠિન અને
 ખડખડી હોવાથી તેનો સ્પર્શ થતા જ રાખ ઝગમગીને તરત જાગી ઉઠ્યો
 અને પોતાના શયનમંદિરમાં અવશ્ય કેકાઈ ચોર આવી બસાયો. એ બન્ને
 સહથી પાસે પડેલી તલ્વારને રાખએ હાથમાં લેવારી લીધી અને તે
 આંગળી હતી ત્યાં તલ્વારનો જોરથી વાર કર્યો. તલ્વારના વારથી તે
 આંગળી બાંજૂથી પૂરી થઇને રાખના શરીરપર આવી પડી અને તે
 સાથે તત્કાળ પ્રધાનપુત્ર શયનમંદિરમાંથી બહાર નીકળી ગયો. આંગળીને
 પોતાના શરીરપર પડેલી જોઈને રાખ પોતાના મનમાં કહેવા લાગ્યો
 કે, “જસ-ચોર જરાબર પકડાયો!” આવી કથનાથી તેણે શપ્થામાંથી

લોકોને દીધો. અંગગાએ અને રામીને પણ જાત્રા કરી. પરંતુ સ્ત્રી
 વર્ગમાંની સાથે પોતાના શરીરપરના અલંકારોને અંદરથી ધ્યેયના ભેદને
 આશ્ચર્યચકિત તથા લાગીને યઈ ગઈ; પણ તેને આશ્ચર્યન આપતો રામ
 કહેવા લાગ્યો કે:—“ચિતાનું કાંઈ પ્રયુ કારણ નથી; કારણ કે, ચોર અહીં
 આવ્યો હતો અને તે જ તમારા અલંકારો લઈ ગયો છે.” પણ તેણે
 જેવો મારા શરીરને સ્પર્શ કર્યો કે તરત મેં તેનાપર તત્વારનો વાર કર્યો
 અને જુઓ કે મારી તત્વારથી તેની આંગળી કપાય ગઈ છે! પ્રજાન
 થતાં જ હું તેની તપાસ કરાવીશ અને જેની આંગળી કપાયેલી હશે તેને
 તરત પકડવામાં આવશે.” આ પ્રમાણે જાત્રીને તેણે પોતાના હાથ તરફ
 નજર કરી તો તેમાંથી વીંટી ગયેલુ સ્ત્રી ધ્યેયથી તેના જવામાં આવી
 અને તે આશ્ચર્યથી જડવા પડી ગયો.

આખરે અધીરતાથી રામ પ્રજાત થવાની વાટ જોતો બેસી રહ્યો.
 પ્રજાત થતાં જ એકદમ રાજસભામાં આવીને તેણે સૈન્યાધિકારીઓને એક
 કણ માત્રના પણ વિલંબ વિના સર્વ દિશામાં જવાની અને તે ચોરને શોધી
 લાવવાની આજ્ઞા આપી દીધી. એ આજ્ઞા એવા પ્રકારની હતી કે, જે
 કાંઈ પણ માણસની આંગળી કપાયેલી હોય, તેને તત્કાલ પકડીને રાજ-
 સભામાં લાવવો. રામએ એ આજ્ઞા આપતાં કહ્યું કે:—“જત રાત્રિએ
 મારા મહાલયમાં ચોરી થઈ છે, પણ મેં તે ચોરની આંગળી કાપી લીધી
 છે. હવે આપણે માત્ર એટલું જ કરવાનું છે કે, એ આંગળી જે આંગળી
 વગરના માણસના હાથે બેસતી આવી જાય, તેને જ આપણે ચોર
 માનીને શિક્ષાપાત્ર કરાવવાનો છે.” શિપાદીઓ અને સૈનિકો કપાયેલી
 આંગળીના ચોરને શોધવામાટે દરદિશામાં ફાટી ગયા અને આખા
 નગરને તેમણે ઊંધું ચતું કરી નાખ્યું: “જતાં જ્યારે ચોરનો પત્તો મળી
 ન શક્યો, ત્યારે તેઓ જે કાંઈની આંગળી જરાક ડુંકી હોય કે વાંકી
 વળેલી હોય તેવા માણસોને પણ પકડવા મંડી ગયા. ચોરને શોધવાનો
 આવો પ્રકાર ચાલવાથી રાજસભાના દ્વારમાં સેંકડો માણસોને ઝુનાહગર
 તરીકે લાવીને હાજર કરવામાં આવ્યા. પરંતુ એમાંના કાંઈ પણ માણ-
 સના હાથે તે આંગળી બેસતી ન આવવાથી ઉંવટે રામએ નિરાશ થઈને
 તે સર્વ મનુષ્યોને બંધનચુકા કરાવીને ચાલ્યા જવાની આજ્ઞા આપી
 દીધી. દોસ્તરસનું આ પ્રદર્શન લગભગ એક સપ્તાહ પર્વન્ત ચાલતું રહ્યું.
 એ સમયે સમય પ્રધાનપુત્ર રાજસભામાં આવીને હાજર જ રહેતો હતો
 અને પંડિતના વેષમાં તેણે રામને પોતાની શુદ્ધિમત્તાનો અનેકવાર
 પરિચય કરાવેલો હોવાથી રામના મનમાં તેના વિશે ઉત્તમ અભિપ્રાય
 અને પૂજ્ય લાવ પણ થવા માંજો હતો. એવંત એક દિવસ તેણે પોતાના

મિત્ર રાજકુમારને જણાવ્યું કે;—“હવે રાજસભામાં જઈને પોતાને ચોર તરીકે ઓળખાવવાનો સમય તારામાટે આવી લાગ્યો છે. પરંતુ આ વિષયમાં મારાથી કશો પણ ભાગ લઈ શકાશે નહિ; અને ત્રણે ચોરીનો સર્વ વૃત્તાંત મથાર્થ સ્વરૂપમાં તારે જ કહી સંભળાવવો પડશે. આ રહ્યા રાણીના અસંકારો અને રાજની વીંટી કે જે તારે પોતાના કમનની સત્યતાના પૂરાવા તરીકે રાજ સમક્ષ રજૂ કરવાનાં છે. વળી મારે એ પણ તને જણાવવું જોઈએ કે, જ્યારે મેં રાજના મહાલયમાં ચોરી કરી હતી તે વખતે તારા નામવાળું તારું કંકણ રાજની રાખા નીચે જમીન-માંના એક કાણુમાં ઢૂં મૂકતો આવ્યો હતું, એટલે એ ચોર તું પોતે જ છે એ વિશેના ખીજ પૂરાવા સાથે આ પૂરાવો પણ આપજે અને રાજને ત્યાં તપાસ કરવાની સૂચના કરજે. જ્યારે રાજ તારા કંકણને પોતાના શયનમંદિરમાંથી મળી આવેલું જોશે એટલે પછી તારા કથનની સત્યતા વિશે તેનો નિશ્ચય થઈ જશે અને તે સાથે તારા કુળની અને શીલની સર્વ વાર્તા પણ તેના જણવામાં આવી જશે.” આવી રીતે પોતાના મિત્રપાસેથી સમસ્ત પાઠ અણીને રાજકુમાર પોતાના અન્ય બે મિત્રો સાથે રાજસભામાં આવી લાગ્યો અને પ્રધાનપુત્ર પોતાના પંડિતના વેપમાં જ ત્યાં આવીને ઉપસ્થિત થયો. ચોરને પકડવાના કાર્યમાં થયેલી નિરાશાના યોગે રાજ શોકમય થઈને પોતાના આસનપર બેઠા હતા; એટલામાં પ્રધાનપુત્રે પોતાના આસનપરથી ઊઠીને કહ્યું કે;—“રાજન્! આ નગરમાંના બહુધા પ્રત્યેક બાળક, યુવા અને વૃદ્ધ સ્ત્રી પુરુષોને રાજસભામાં લાવીને તેમની આંગળીઓ તપાસવામાં આવી છે, પણ પંડિત હરકૃષ્ણને બાંધાવીને તેની આંગળી કેમ તપાસવામાં નથી આવી વારુ? વળી તેઓ આજકાલ રાજસભામાં પ્રધારતા જ નથી, એનું શું કારણ છે વારુ?” એના ઉત્તરમાં રાજએ જણાવ્યું કે,—“તમારું કથન સર્વથા સત્ય છે. પંડિત હરકૃષ્ણ ઘણા લાંબા સમયથી રાજસભામાં આવ્યા નથી. અરે કોઈ છે કે? જાઓ અને અત્યારે જ પંડિત હરકૃષ્ણને રાજસભામાં લાવો.” તત્કાળ એક દૂત જ્યોતિર્વિદ્ધ પંડિતને ઘર જઈ પહોંચ્યો અને તેણે કહ્યું કે;—“મહાશય! રાજશ્રી અત્યારે જ આપને રાજસભામાં બોલાવે છે.” તેની આંગળી હજી બરાબર રુઝાયેલી ન હોવાથી તેની ઘરમાંથી બહાર નીકળવાની જો કે જરા પણ ધ્રુજા નહોતી; પણ રાજની કડિન આગ્રા હોવાથી તે નિરુપાય થયો અને રાજસભામાં આવી લાગ્યો.

જેવા હરકૃષ્ણ રાજસભામાં આવ્યો કે, તરત પ્રધાનપુત્રે રાજને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે,—“હુઓ-રાજન્! હરકૃષ્ણ પંડિતની આંગળી કપાયેલી

છે." રાજા અત્યંત ક્રોધાવધાન થઈ ગયો અને પોતે જ પેલી કપાયલી આંગળીને હાથમાં લઈ તેના હાથના કપાયલા ભાગમાં બેસાડી બેઈ અને તેથી તે કપાયલી આંગળી રંગ અને બીજાં લક્ષણોમાં હરકૃષ્ણની આમડી તથા શરીર સાથે મળતી આવે છે, એમ તેના જોવામાં આવી ગયું. રાજાના ક્રોધનો અવધિ થયો અને તે મૃગરાજ સમાન ગર્જના કરીને કહેવા લાગ્યો કે;—"નીચ ચાંદલ ! આખો જન્મભરે તું મારા અગ્રથી પોષાઈને કાઢ્યો અને છેવટે મારી સાથે જ આવી નીચતા કરવાને તૈયાર થયો? તારાં આ વિષયનાં સર્વ ગણિત ખોટાં કેમ પડ્યાં હતાં તેના બેઠ હવે મારા જાણવામાં આવ્યો છે. જો કાઈ બીજો ચોર હોત તો તેને આ હાથે જ હું શૂળીએ ચડાવી દેત !" એમ બોલી તે પોતાના અંગરક્ષકોને ઉદ્દેશીને કહેવા લાગ્યો કે;—"આ બ્રાહ્મણ હોવાથી એને મારાથી ગરજની શિક્ષા આપી શકાય તેમ નથી; પરંતુ આ પાપીને અહીંથી લઈ જાઓ, એનું માથું મુંડાવી નાખો અને એના શરીરપર માખણ ચોપડીને એને નગરમાંથી બહાર કાઢી મૂકો." હરકૃષ્ણ એટલે બધો ભયભીત થઈ ગયો કે, તેનાથી એક સજ્જ પશુ બાકી શકાયો નહિ. પોતાની આવી અપ્રતિષ્ઠા અને હુદયના થએલી બેઈને તેનાં નેત્રોમાંથી અશ્રુનો પ્રવાહ વહી નીકળ્યો. સિપાહીઓ આગળ વધી આવ્યાં અને તેને પકડીને બહાર લઈ જવાની તૈયારીમાં હતા એટલામાં પ્રધાનપુત્રની સાક્રિતિક આગ્રા થવાથી રાજકુમાર આગળ વધી આવ્યો અને રૂબીરે સ્વરથી કહેવા લાગ્યો કે;—"મહારાજ ! આ વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ સર્વથા નિર્દોષ અને નિરપરાધી છે; સત્ય ચોર તો હું પોતે જ છું." આશ્ચર્યચકિત થએલા રાજાએ સાંભળે પ્રશ્ન કર્યો કે;—"તમે કાણુ છો તે કૃપા કરીને જણાવશો ?" એના ઉત્તરમાં રાજકુમારે ત્રણે ચોરીઓ—ત્રેવડી ચોરી—નો અર્થથી ઇતિ પર્વન્ત સર્વ વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યો અને પોતાને દહતાથી ચોર તરીકે ઓળખાવ્યો. જ્યારે તેના વૃત્તાન્તની ખૂંણોડુતિ થઈ ત્યારે રાજાની પોતાની વીંટી અને રાણીના અલંકારોને રાજસભામાં રજૂ કરીને તેણે વધારામાં જણાવ્યું કે;—"જો મહારાજને મારા કથનની સત્યતાના વિશેષ પ્રમાણની આવશ્યકતા હોય, તો આપની હાથના નીચેના ભાગમાં તપાસ કરાવો એટલે ત્યાં મહારાણીના અલંકાર અને આપની વીંટી ચોરતી વેળાએ હું મારા નામવાળું મારું કંકણ ત્યાં મૂકી આવ્યો છું તે ત્યાંથી આવશ્ય મળી આવશે." તરત એ પ્રમાણેની તપાસ કરવામાં આવી, ત્યાંથી કંકણ મળી આવ્યું અને તે રાજા સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવ્યું. કંકણને જોઈને અને તેપરના લોખને વાંચીને રાજાને રાજકુમારનો પરિચય થઈ ગયો અને તેથી તત્કાળ તે પોતાના સિંહાસનપરથી ઉઠીને આદરપૂર્વક રાજકુમારને અંગે

અંગ બેઠ્યો. એ પછી રાજાએ યંડિત હૃદયથી આંતઃક્રમણપૂર્વક ક્ષમા માગી અને ત્યાં જ પોતાની પુત્રીને એ રાજકુમાર સાથે લગ્નસંબંધ કરી આપવાની પોતાની ઇચ્છાને પ્રકટ કરી પોતાના અધિકારીઓને લગ્નની સર્વ તૈયારીઓ કરવાની આજ્ઞા આપી દીધી. એ પછી અદ્ય સમયમાં જ રાજનંદિની સાથે રાજકુમારને મોટી ધામધૂમથી લગ્નસંબંધ થઈ ગયો અને થોડા દિવસ ત્યાં રહી રાજકુમાર પોતાની પત્ની તથા પોતાના ત્રણ મિત્રો સાથે પાછો પોતાના દેશમાં—પોતાની જન્મભૂમિમાં—આવી પહોંચ્યો. એ પછી થોડાં વર્ષ છુટ્યા પછી તેના પિતાને સ્વર્ગવાસ થયો અને તેથી એ રાજકુમાર રાજાની પદવીપર આવ્યો. તેણે પોતાના ત્રણ મિત્રોને અતુલ્ય તેમના પિતાઓ જે પદવીઓ ભોગવતા હતા તે જ પદવીઓ આપી; કારણ કે, તે સર્વના જનકા એ વેળાએ અત્યંત વૃદ્ધ થઈ ગયા હતા. એ મિત્રોની સર્વ પ્રકારની સહાયતાથી તેણે દીર્ઘકાળ પર્યંત રાજ્ય કર્યું અને પ્રજાને યોગ્ય પ્રેમ મેળવ્યો.

—વસવ—

હાકિની ભોજન

એક દિવસ એક તરણુ ગોવાળિયાના મનમાં ગોળપાપડી ખાવાની ઇચ્છા પ્રજ્વળ ઇચ્છા થઈ આવી અને તેથી તે ઘેર જઈને પોતાની માતાને કહેવા લાગ્યો કે;—“મા, આજે તો મારે ગોળપાપડી ખાવી છે.” તેની એ મામણી સાંભળીને તેની માએ કહ્યું કે;—“બેટા! મારા જેવી એક ગરીબ મા તને ગોળપાપડી કરીને ક્યાંથી ખવડાવી શકે વારુ? ગોળપાપડી બનાવતાં ઘઉંના લોટ, ગોળ અને ઘી વગેરે વસ્તુઓ જોઈએ તે હું ક્યાંથી લાવું.” એટલે ગોવાળિયા બોલ્યો કે;—“ચિંતા નહિ; એ બધી વસ્તુઓ હું લાવી આપીશ.” તેની માતાએ કહ્યું કે;—“જો તું એ સાધળી વસ્તુઓ લાવી આપીશ, તો હું તને ગોળપાપડી જરૂર ખનાવી આપીશ.” બીજે દિવસે ગોવાળિયા ગાયોને ચારવા લઈ ગયો અને તેમને ખેતરોમાં હાંકી કાઢી. પણ ત્યાં તેમને ઘાસ ચરાવવાને બદલે તેણે ઊગેલા ઘઉં ખવડાવવા માંડ્યા અને ત્યાર પછી તે ગાયોને ઘેર લઈ આવ્યો. ઘેર આવ્યા પછી હાથમાં એક મજબૂત ખાંભૂ લઈને તેણે ગાયોને એટલી હદ સુધી મારી કે છેવટે ગાયોએ ખાંભેલા ઘઉંના દાણાને ઝીંકીને બહાર કાઢી નાખ્યા. તે ઘઉંના દાણા એકઠા કરીને ગોવાળિયાએ પોતાની માતાને આપ્યા; અને માએ તેને સૂકવીને સાફ કરવાના ધંધા આદર્યો. એ કાર્ય થવા પછી તે ગોવાળીએ સરિયામ રસ્તાપર ગયો અને ત્યાં કેટલાક ઘડા પાણી ડેરીને રસ્તાને એવા તો લપસણો બનાવી દીધો કે, ત્યાંથી જનાર લોકોએ જ પગા વિના બગી શકે. એ પછી તે પાસેની

ઝાડીમાં ધુપાર્થ રહ્યો અને હવે શું થાય છે તે જોવાની વાટ જોવા લાગ્યો. એટલામાં ત્યાંથી ઘીના માટીના ધડા લઈને એ ત્રણ ધીવાળા નીકળ્યા અને તેઓ એક પછી એક પટકાર્થ પડવાથી ઘીના ધડા પણ લોપચ પડીને ફરી ગયા અને તેમાંનું કેટલુંક ઘી બહાર નીકળી પડ્યું. તે પોતા ઘીના ધણેક લાગ સાથે લાવેલા તપેલામાં ગોવાળિયાએ એકઠો કરી લીધો અને તે ઘી લાવીને પોતાની માં આગળ દાખર કરી દીધું. એવી જ કથાથી તેણે પોતાને જોઈતો હતો તેના કરતાં વધારે ગોળ પણ મેળવી લીધો અને તેથી માતા પોતાના પુત્રમાટે ગોળપાપડી બનાવવાને સમર્થ થઈ. એ પછી ગોળપાપડીનાં જેટલાં ચોસલાં પાડવામાં આવ્યાં હતાં તેમાંનું એક ચોસલું બાકી રાખીને બાકીનાં બધાં ચોસલાં તે ગોવાળિયા ખાઈ ગયેા. એ બાકી રાખેલા એક ચોસલાને તે જ્યાં પોતાની ગાયોને ચરાવતો હતો તે ખેતરમાં લઈ ગયો અને ત્યાં તેને જમીનમાં વાવી દીધું.

કેટલોક સમય વીત્યો અને વખતના જવા સાથે એ વાવેલા ગોળપાપડીના ચોસલામાંથી એક વૃક્ષ ઉત્પન્ન થયું.* વૃક્ષ મોટું અને મોટું થવા લાગ્યું, પલ્લવિત થયું અને છેવટે તેમાં ગોળપાપડીનાં ફળો (ચોસલાં) પણ હળી નીકળ્યાં. આવી રીતે બિચારા ગોવાળિયાને ન્યારે કષ્ટ થાય ત્યારે ગમે તેટલા પ્રમાણમાં ગોળપાપડી ખાવાની મળતી થઈ પડી.

એક દિવસ અચાનક એ ખેતરમાંથી એક ડાકિની જતી હતી તે ગોળપાપડીના ઉગેલા ઉત્તમ વૃક્ષને જોઈને અત્યંત આશ્ચર્યમાં પડી ગઈ. તે એ વૃક્ષને જોવામાટે નિકટમાં આવી અને ત્યાં ગોવાળિયાને જોઈને કહેવા લાગી કે:—“આમાંથી ગોળપાપડીનું એક ચોસલું મને આપીશ કે?” ગોવાળિયાએ કહ્યું કે:—“તું એ ગોળપાપડી સામાં લઈશ વાર?” વૃક્ષ ડાકિનીએ કહ્યું કે:—“હું મારા હાથમાં લઈશ, માટે જીક અને આપ.” ગોવાળિયાએ જણાવ્યું કે:—“એ ગરમાગરમ માલ હોવાથી તારા હાથોને બાળી નાખશે.” અને ખરેખર વૃક્ષપરનાં ગોળપાપડીનાં થાળી જેવાં ચોસલાં હતાં પણ ધગધગતાં. એટલે ડાકિની બોલી કે:—“વાર ત્યારે હું એ મારા મોઢામાં લઈશ.” એ સાંભળીને ગોવાળિયાએ વળી પણ કહ્યું કે:—“અરે રાંડ! એ તારા મોઢાને પણ સળગાવી દેશે.” ડાકિનીએ છેવટે હારીને કહ્યું કે:—“વાર ત્યારે નાખ મારી ઝાળીમાં!” એના હિતરમાં ગોવાળિયા બોલ્યો કે:—“ત્યારે જ એક ચોસલું તારા હાથે જ તોડીને લઈ લે.”

* દંતકથાઓમાં કેટલીકવારને અત્યંત અસાધ્ય અને અસંભવનીય પ્રકારે જોવામાં આવે છે, તેમાંના જ આ પણ એક પ્રકાર કહી શકાય; કારણ કે, સાધારણ પ્રાકૃતિક નિયમ એવા છે કે, દરેક જીવ જન્મ્યા જ નથી. કોઈ કૃષિકાર એ સંધિયા અગ્નિને મેળવવાની આશાથી સંધિયું ધાન્ય વાવે, તો તેની તે આસા કદાપિ ફળીભૂત થઈ શકે ન શકે. પરંતુ દંતકથાઓમાં એવા સર્વ પ્રયત્નો ફળીભૂત થયેલા હોય છે; અરુદ.

પણ ડાકિની વધી બતાવીને બાલી કે;—“નહિ; તું પોતે ઉઠીને તારા હાથે આપ; કારણ કે, તારો માલ મારાથી આપ્યા વગર લેવાય તેમ નથી.” ગોવાળિયો પોતે બેઠો હતો ત્યાંથી બેઠ્યો અને ગોળપાપડી તોડવા જતો હતો એટલામાં તે ડાકિનીએ તેને ગળચીમાંથી પંકડી લીધી અને આખો ને આખો તેને ઝોળીમાં નાખી દીધો. પોતાની આવી દશા યચ્છેલી નેધને ગોવાળિયો પેકાર કરીને કહેવા લાગ્યો કે;—“આવી રીતે મને તારી ઝોળીમાં શુંગળાતો ભરી રાખવામાં તારો શો ઉદ્દેશ સમાવેલો છે?” એના ઉત્તરમાં ડાકિનીએ જણાવ્યું કે;—“મને આજે બહુ દીર્ઘ સમયથી ખાવામાટે માંસ મળ્યું નથી, અને તેથી હું તને મારા ભોજનમાટે જાળીમાં નાખીને લઈ જઈ છું.” આ ઉત્તર સાંભળીને વિચારી ગોવાળિયો બિદુલ શાંત થઈને ઝોળીમાં પડી રહ્યો.

કેટલાક પથ કાપી આવ્યા પછી ડાકિની અત્યંત તૃપ્તાતુર થઈ અને તેથી પોતાની ઝોળીને માર્ગમાં જ રાખી ત્યાંથી થોડા અંતર પર આવેલા તળાવમાંથી પાણી પીવાને આવી ગઈ. એટલામાં બનાર એવો બન્યો કે, બીજા કેટલાક ગોવાળિયા એ માર્ગમાં થઈને જતા હતા તેઓ અચાનક એ સ્થળે આવી લાગ્યા અને માર્ગ વચ્ચે એ ઝોળીને પડેલી નેધને તેમાં શું હતો એ જાણવાની આતુરતાથી તેમણે એ ઝોળીના મોઢાપર બાંધેલા દોરડાને ઊઠી નાખ્યું. ઝોળીનું મોઢું જેવું બિડડું કે તેમાંના ગોવાળિયાએ ખૂમ મારીને કહ્યું કે,—“ભાઈએ મને બચાવો.” ગોવાળિયાએ તેને તરત બકાર કાઢ્યો અને ઝોળીમાં તેને બદલે બાંધેલી ધટા અને નળિયાં ભરી પાછું મોઢું બાંધીને ઝોળીને પાછી તે પ્રથમ જ્યાં હતી ત્યાં તેવી જ રીતિમાં રાખી દીધી. એ પછી તેઓ ત્યાંથી નેટલા વેગથી દોડાવ તેટલા વેગથી દોડી જીવ લઈને નદારી છૂટ્યા. એ પછી તરત જ જળપાનથી પોતાની તૃપ્તાતું નિવારણ કરીને ડાકિની પાછી ત્યાં આવી લાગી અને ઝોળીને પોતાના કાંધાપર ઉપાડીને પોતાના સ્થાને જવાને આલતી થઈ ગઈ.

પોતાના રહેઠાણમાં આવતાં જ તે ડાકિનીએ પોતાનાં સંતાનોને પોતા પાસે બોલાવ્યા અને કહ્યું કે;—“આજે હું કેવો સારો ચિકાર લઈ આવી છું તે તમે બધાં મળીને લુચ્ચો.” અર્થાત્ તેનાં સર્વ સંતાનો ત્યાં આવીને ઝોળીની આસપાસ બેસી ગયાં અને તેમની માતાએ ઝોળીનું મુખ ઉઘાડ્યું. પરંતુ તેમાંથી તો માણસને બદલે ધટા અને નળિયાંના કકડાજ નીકળી પડ્યા. આવો પ્રકાર નેધને ડાકિનીનાં સંતાનો બહુ જ નીડાર્જ ગયાં અને પોતાની માતાને તેમણે બાંધી સદાય તેટલી માગો બાંધીને પોતાના હૃદયને સતોષ આપ્યો. વિચારી ડાકિની નીચું નેધને બેઠી

રહી અને કાંઈ પણ બોલી શકી નહિ. છેવટે તે ગોવાળિયા પાસેથી એ વેરનો ખરાખર ખટલો લેવાનો મનમાં નિશ્ચય કરીને તે પોતાના સંતાનોને ઉદ્દેશીને કહેવા લાગી કે;—“જો હું આવતી કાલે જ તે પીથાનું માથું ન તોડું, અને તેનું બોજન ન કરું, તો પછી માની લેજે કે મારી સર્વ વાર્તા અસત્ય હતી.” પણ એ જ દિવસે ગોવાળિયાની પાછળ તેને શોધવામાટે જઈ ચકાવ તેમ નહોતું; કારણ કે, જલ્દી મોડું થઈ ગયું હતું, એટલે એ કાર્ય તેને લાચારીએ ખીખા દિવસપર મુલતવી રાખવું પડ્યું. રાત્રિની સમાપ્તિ પછી જ્યોત્ષ્ણી ખીખા દિવસનો અરુણોદય થયો કે તરત તે ડાકિની જે ખેતરમાં તેણે આગલે દિવસે ગોવાળિયાને પકડીને પોતાની ઝોળીમાં નાખ્યો હતો તે ખેતર તરફ જવાને રવાના થઈ ગઈ. ત્યાં પહોંચતાં તેણે ગોવાળિયાને ગોળપાપડીના ઝાડની નીચે બેઠેલા જોયો. એટલે તેણે તેને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે;—“આહો તું અહીં છે કે? તું પાછો અહીં આવી લાગ્યો કે?” ગોવાળિયાએ કહ્યું કે;—“હા, અમે તો પાછા અહીં પધાયાં, પણ તમે પાછા કેમ આવ્યાં અને આ ગરીબ ગોવાળિયાની પાછળ શામાટે પડ્યાં છો, માવડી!” ડાકિની તેને આશ્વાસન આપતી કહેવા લાગી કે;—“તારે મારાથી ભયભીત થવાનું કાંઈ પણ કારણ નથી. હું માત્ર ગોળપાપડી લેવા જ આવેલો છું; મારે ખીણું કાંઈ પણ નેધવું નથી.” એના ઉત્તરમાં ગોવાળિયાએ જણાવ્યું કે;—“હું હવે તમને ગોળપાપડી આપવાનો નથી, સમજ્યાં કે બાઈ સાહેબ?” આ ઉત્તર સાંભળીને વૃદ્ધ ડાકિની મહા આર્જવતાથી બોલી કે;—“મારા લાડકવાયા, મારા સુવર્ણચંદ્ર! મને કૃપા કરીને માત્ર એક જ ચોસડું ગોળપાપડીનું આપ.” આ પ્રમાણેની વારંવારની તેની આર્જવતાથી બોળા ગોવાળનું મન પીગળી ગયું એટલે તેણે ગોળપાપડીના વૃક્ષમાંથી એક ચોસડું તોડ્યું અને તે ડાકિનીને આપવા જતા હતા એટલામાં ઝડપ મારીને તે ડાકિનીએ તેને ગળચીમાંથી પકડી, લીધા, પોતાની ઝોળીમાં ખોરી ધાલ્યો અને પછી ઝોળીનું મોઢું બાંધીને માંડેમાં કયાંય પણ અટકવા વગર એકદમ ઘેર જઈને જ શ્વાસ લીધો. ઘેર આવીને તેણે પોતાના સંતાનોને બોલાવીને આનંદદર્શક સ્વરથી કહ્યું કે;—“બાળકો! આવો અને હું તમારામાટે જે વસ્તુ લઈ આવી છું તે જુઓ.” સર્વ સંતાનો ત્યાં દોડી આવ્યાં અને ઝોળીમાંથી ગોવાળિયાને નીકળેલા નેધને અત્યંત આનંદ દર્શાવવા મંડી ગયાં. કેટલાક વખત પછી એ ડાકિનીએ બહાર જતી વેળાએ પોતાના મોઢા દીકરાની વહુને હુકમ કર્યો;—“આજે આ સિકારને મારી નાખજે, એના કાપીને ખરાખર કકડા કરજે અને આપણામાટે એના માંસનું ઉત્તમ બોજન બનાવીને તેવર રાખજે.”

એ પ્રમાણે વહૂને હુકમ આપીને તે અને તેના કુળદીપકા બહાર આત્મા ગયાં અને સર્વ પોતપોતાના કામે જવાને જૂદી જૂદી દિશામાં પ્રયાણ કરી ગયાં. ધરમા તે હાકિનીના દીકરાની વહૂ અને એ ગોવાળ વિના ત્રીણું ડોઈ પણ રહ્યું નહોતું. હાકિનીની વહૂએ ગોવાળને સંબોધીને કહ્યું કે:—“ગોવાળિયા! આજે તારા મરણનો દિવસ નહીં ધઈ ચૂક્યો છે. પણ તને મારી નાખ્યા પહેલાં હું તારી પાસેથી જાણવા માગુ છું કે, તારા દાંત આટલા બધા ચુંદર અને સ્વચ્છ છે તેનું શું કારણ છે વાક? આપણે શું કરીએ તો આવા સારા દાંત ઘઈ શકે?” એના ઉત્તરમાં ગોવાળિયાએ જણાવ્યું કે:—“એમાં વધારે પરિશ્રમ જેવું કે અશક્ય સમાન કંઈ પણ નથી. માત્ર તેલનો એક ઘડો અને સણનો એક લામો દોરડો, એ બે વસ્તુઓની જ આવશ્યકતા છે.” તે સ્ત્રીએ કહ્યું કે,—“એ બે વસ્તુઓ તો તરત મળી શકશે; પણ મારા ધણી પાછો આવે ત્યાં સુધીમાં હું મારા દાંતોને તારા જેવા ચુંદર બનાવવાના કાવેની સમાપ્તિ કરી શકીશ ખરો કે?” ગોવાળ બોલ્યો કે,—“અરે—એ કાર્યની તો માત્ર એક કે બે પળમા જ સમાપ્તિ થઈ જશે.” આ વચન સાંભળીને તે તરુણી તરત તેલનો એક બરેલો ઘડો અને સણનું દોરડું બન્ને વસ્તુઓ લઈ આવી. ગોવાળિયાએ તેલને કઢાણમાં નાખીને તે કઢાણને સળગતા ચૂનાપર ચઢાવી દીધી અને જ્યારે તેલ બરાબર તપી ગયું ત્યારે તે હાકિનીની વહૂને કહેવા લાગ્યો કે,—“તમે અહીં જરા ચતા સૂઈ જાઓ અને આ સણની ગાંઠને તમારા દાંતપર રાખો.” તે તરુણી તેની આંધા પ્રમાણે ચતી સૂઈ ગઈ અને સણની ગાંઠને દાંતપર રાખી રહી. તત્કાળ ગોવાળિયાએ ધગધગતા તેલની કઢાણને ચૂનાપરથી ઉપાડીને તેમાંનું બિડળણ તેલ તે ચતી સૂતેલી તરુણીના મોઢાપર અને શરીરપર રેડી દીધું—અર્થાત્ એનું પરિશ્રામ એ ધણું કે તે સ્થળે અને તે જ પહે તે મિચ્છારી જીવતી જ અગ્નિસસ્કાર પામીને નર-કર્માં પ્રયાણ કરી ગઈ. જ્યારે તેના મરણનો નિશ્ચય થઈ ગયો, ત્યારે ગોવાળિયાએ તેનાં વસ્ત્રો તથા ધરેણું બિતારીને પોતે પહેરી લીધાં, અને ત્યાર પછી તે તરુણીના મૃત શરીરના કકડા કરી તેના માંસને રાંવીને તેનું ભોજન તૈયાર કરી રાખ્યું. એ પછી થોડા વખતમાં જ હાકિની તથા તેનાં દીકરી દીકરા સર્વ ઘેર આવી લાગ્યાં. હાકિનીએ સ્ત્રીવેધ-ધારી ગોવાળિયાને પોતાની વહૂ ધારીને કહ્યું કે:—“વહૂ! ભોજન તૈયાર છે કે?” ગોવાળિયાની સ્પષ્ટ બોલવાની દિવ્યતા ન આવવાથી આનો તેણે ‘હુ’માં જ જવાબ આપ્યો. ત્યાર પછી તે સર્વ જમવાને બેઠી ગયાં અને આનંદથી ભોજનને ન્યાય આપવા લાગ્યા. એ વેળાએ ગોવા-

જિયેા ધડો લઈને નદીપર પાણી ભરવાને ચાલ્યો ગયો અને મલ્લે કપડું પથ ત્યાં ધોવાનાં હોય તવો દેખાવ કરીને પોતાનાં કપડાંનું પોટકું પણ તેણે બગલમાં મારી લીધું. તેને નદીએ જતી જોઈને ડાકિનીએ કહ્યું કે:—“જરા થોભી જા, એટલે હું પણ તારી સાથે આવું છું.” અર્થાત્ જોજનની સમાપ્તિ કરીને ડાકિની પેટે પણ પોતાના દોકરાની વહુ સાથે નદીપર જવાને ધરમાંથી બહાર નીકળી. જ્યારે તે બન્ને નદીપર આયાં, એટલે તરત વહુ બનેલો ગોવાળિયો નદીના પાણીમાં ફટી પડ્યો અને તરીને ડાકિનીથી બહુ જ ઊંડો નીકળી ગયો. જદ્દ ડાકિની પોકાર કરીને કહેવા લાગી કે:—“દોકરી! હવે પાછી વળ; કારણ કે, રાત પડવા આવી છે.” તેના આ શબ્દો સાંભળીને ગોવાળિયાએ કાઠી ચકાચે તેડયો મોટો સાદ કાઢીને જવાબ આપ્યો કે:—“કાણ દોકરી ને કાણ વહુ, રાંધે સંખણી! જો આ ભાષણ તારી વહૂનાં આંસનું, તને જોજન જમાડીને ચાલ્યા પાછા પોતાને ઘેર ફેરવે અને કુચળતાથી નાચતા ને, ફાટા!”

રાજપુત્ર અને કાટવાલપુત્ર

એક રાજકુમાર અને એક કાટવાલપુત્ર બન્ને એક બીજાના પ્રાણ પ્રિય મિત્ર હતા. તેમના રમવા, જમવા, ભમવા અને વિરમવા આદિનાં સર્વ બ્યવસાયો સાથે જ ચાલતા હતા; કહેવાનો સારાંશ એટલો જ કે, તેઓ એકબીજાથી એક કાણ માત્ર પણ જુદા પડતા નહોતા. એક દિવસ કાટવાલપુત્રે રાજપુત્રને કહ્યું કે:—“બંધુ રાજકુમાર! આપણે આપણાં સાસરિયામાં જઈ આવીએ તો સારું, એવો મારો વિચાર થવા કરે છે; તારો શો અભિપ્રાય છે?” એના ઉત્તરમાં રાજકુમારે જણાવ્યું કે:—“જો તારી ઇચ્છા હોય તો મારી કોઈ પણ પ્રકારની પ્રતિકૂલતા નથી.” એ ઉત્તર સાંભળીને કાટવાલપુત્ર પુનઃ બોલ્યો કે:—“વારું તારે મારાં સાસરિયામાં જઈ મારી સાથે આવજે અને તારાં સાસરિયામાં હું તારી સાથે આવીશ એટલે મારાં સાસરિયાને તારો પરિચય થશે અને તારાં સાસરિયાને મારો પરિચય થશે અને એવી રીતે સર્વને પરસ્પર પરિચયનો લાભ મળશે.” રાજકુમારે કહ્યું કે:—“જેવી તારી ઇચ્છા; આપણી કોઈ વાતે ના નથી.” કાટવાલપુત્રે કહ્યું કે:—“તારે હવે આપણે સત્વર પ્રવાણ કરીએ અને પ્રથમ આપણે મારાં સાસરિયામાં જઈશું.” રાજકુમારે ઉત્તર આપ્યું કે:—“એમાં પણ આપણો કશો વધો નથી.” તેમણે ત્યારપછી તેમનાં માતાપિતાની આજ્ઞા લીધી અને પ્રવાસમાં નીકળવાને તેઓ તૈયાર થઈ ગયા.

પ્રયંમથી કરેલા નિશ્ચય પ્રમાણે તેઓ પ્રથમ કાટવાલપુત્રનાં સાસ-
રિયાંમાં ગયા. આરે તેઓ ત્યાં આવી લાગ્યાં એટલે કાટવાલપુત્ર સીધા
ઘરમાં આવ્યો ગયો અને રાજપુત્ર તેની વાટ એતો બહાર બેસી રહ્યો. પોતાનાં
જમાઈ-કાટવાલપુત્ર-ને એમને તેના સસરાનાં આનંદને આધિ થયો
અને તેથી સસરાએ જમાઈના અંતઃકરણપૂર્વક સત્કાર કર્યો. એ પછી
કાટવાલપુત્રે સાસરિયાંમાંનાં માણસોને કહ્યું કે;—“મરિા એક નોકર સાથે
આવ્યો છે અને તે બહાર બેસી છે એટલે તેની પશ્ચુ થોડી ઘણી ખાતર
બહાસ્ત કરજો.” રાજકુમાર દારની પાસે જ બેસી હતો એટલે કાટવાલ-
પુત્રના આ શબ્દો તેણે જરાજર સાંભળ્યા અને તેથી પોતાના મનમાં
પશ્ચાત્તાપ કરતો તે કહેવા લાગ્યો કે;—“મેં આ નીચ પુરુષમાં જે અતિ
ત્રિશાસ શખવાનો બંધકર પ્રમાદ કર્યો છે, તેના જે આ બદલો મળ્યો તે
ચોગ્ય જ છે. છતાં હવે પછી શું શાય છે અને મારા લાગ્યમાં શું ભિગવવાનું
લખ્યું છે, તેની અહીં બિભા રહીને મારે વાટ ભેળી જ નોંધએ. સંસારરૂપ
શાળામાં આજે જે આ નવીન પાઠ લખવાનો અવસર આવી મળ્યો છે,
તેના ચોગ્ય લાભ મારે મેળવવો જ નોંધએ.”

થોડા વખત પછી કાટવાલપુત્રના થોડામાટે ધાસ ન હોવાની વાત
નીકળી એટલે કાટવાલપુત્રે સાસરિયાંનાં માણસોને કહ્યું કે;—“મરિા
નોકર બહાર બેઠો હતો તેને દાતરડું આપો અને ધાસ કાપી લાવીને
થોડાને ખવડાવવાનું કહી ઘો.” ઘરનાં માણસોએ તેની આજ્ઞા પ્રમાણેનું
વર્તન કર્યું; તેમણે રાજકુમારના હાથમાં દાતરડું પકડાવ્યું અને ધાસ વાડી
લાવીને થોડાને ખવડાવવાનો હુકમ તેને સંભળાવી દીધો. રાજકુમાર
દાતરડું હાથમાં લઈને વિચાર કરવા લાગ્યો કે,—“આત્મારિ અહીં મારાથી
ખીજી શું કરી શકાય એમ છે?” અર્થાત્ તેના અભાગ્યના ગામમાં ખીજી
હિપાય ન હોવાથી લાચારીએ તે બિનારો ધાસ વાડવાને ચાલતો થયો.
તેણે હજી એકાદ પૂજા જેટલું પશ્ચુ ધાસ કાપ્યું નહોતું એટલામાં તો
ધાસ વાડવાની આવડત ન હોવાથી દાતરડું તેની આંગળીપર ફરી ગયું
અને તેમાંથી રક્તનો બંધકર પ્રવાહ નીકળવા માંડ્યો. એ વાદથી બસલ
વેદના ધનાં રાજકુમાર એક બાળક પ્રમાણે એજાકાર મૂકીને રડવા લાગ્યો.
એ જ દોળે બનાવ એવો બન્યો કે, લગવતી માર્વતી અને મદાદેવ
શંકર એ માર્ગમાંથી નીકળ્યા અને ત્યાં રાજકુમારનો રાદનધ્વનિ સાંભ-
ળીને લગવતીએ પોતાના પતિ શંકરને કહ્યું કે;—“પ્રાણનાથ! અહીં
આત્મારિ આવો મનોવેષક આક્રન્દ કોણ કરે છે, તે આવી આપણે નોંધએ.”
એના ઉત્તરમાં મદાદેવ બોલ્યા કે;—“તમારો તો સદાને માટે આવો ન
આવો જ સ્વભાવ રહી ગયો! અસંખ્ય પ્રથ પૂછ્યા વિના તમે કાંઈવાર

પણ માર્ગમાં ચાલ્યા હો, એવું મને સ્મરણ નથી. કાણુ રહે છે, કાં
કરણથી રહે છે અને તેનું રાહન અટકશે કે નહિ, ઇત્યાદિ સર્વ જનાં
વેનો મારે તમારી આગળ ખુલાસો કરવો જ જોઈએ, એવો એક નિર્ણય
જ થઈ ગયો છે. કૃપા કરીને અત્યારે આ ઘટનાનો વધારે ઊદાપોદ ન
કરો અને મારી સાથે ચાલ્યા આવો.” આ ઉત્તર સાંભળીને દેવી પાર્વતી
કહેવા લાગ્યા કે:—“તમારે આવો ખુલાસો મારી આગળ અત્યારે અને
આ પહે જ કરવો પડશે; અને જ્યાંસુધી એનો ખુલાસો કરવામાં નહિ
આવે, ત્યાંસુધી હું અહીંથી આગળ એક ડગલું પણ ભરવાની નથી.
અમારું આટલું પણ ન ચાલે?” જ્યાં સુધી આવીને ઊભો રહ્યો
ત્યાં મહાદેવ બિચારા શું કરી શકે વારુ? અંતરમાં રાજકુમારની કથા
પાર્વતીજીને સંભળાવ્યા વિના તેમનો છૂટકો જ નહોતો. મહાદેવે પાર્વ-
તીને રાજકુમારનો સર્વ વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યો અને તે સાંભળીને પાર્વ-
તીએ કહ્યું કે:—“ચાલો ત્યારે આપણે તે રાજકુમાર પાસે જઈએ.”
મહાદેવ બોલ્યા કે:—“બહુ સારું, ત્યારે ચાલો મારી સાથે.” મહાદેવ
અને પાર્વતી બન્ને રાજકુમાર પાસે ગયાં અને પાર્વતીએ રાજકુમારને
પૂછ્યું કે:—“તું કાણુ છે અને શામાટે રહે છે?” એના ઉત્તરમાં રાજ-
પુત્રે પોતાની સમસ્ત કથા પાર્વતીજીને કહી સંભળાવી અને તે સાંભળી
પાર્વતીજીએ તેને આશ્વાસન આપીને કહ્યું કે:—“નિર્ભય થા અને તારી
જે આગળી કપાયથી છે તેને પાછી તેના સ્થાને રાખીને આ મંત્રનો
ઉચ્ચાર કર;—

“સિવ પાર્વતીના સબંધનું પરિણામ એ સત્ત્વર થયે;
બન્ને વિભાગો મિત્ર તે સાથે મળી ચોરી જશે!”

રાજકુમારે પાર્વતીજીની આજ્ઞા પ્રમાણે એ મંત્રનો ઉચ્ચાર કર્યો
અને તેથી તત્કાળ તેની કપાયથી આંખળી પાછી ચોરી ગઈ અને જખમ
પણ રુઝાઈ ગયો. રાજપુત્રે મહાદેવ અને પાર્વતીની અંતઃકરણપૂર્વક સ્તુતિ
કરી અને ત્યારપછી મહાદેવ તથા પાર્વતી તેને ઇચ્છિત વંશદાન આપીને
પોતાના માર્ગે ચાલ્યાં ગયાં. તેણે પાસ વાલી લઇને તેની બારી ખાંધી
પોતાના માયાપર ઉપાડી લીધી અને ધરતરફ ગાથવા માંડ્યું.

મધ્યાહ્ન દિવસ એ જ પ્રમાણે વીતી ગયા, પરંતુ બિચારા રાજકુમા-
રનાં શારીરિક અને માનસિક દુઃખોનો અંત ન આવ્યો. એક દિવસ
તે પોતાના મનમાં વિચાર કરતો કહેવા લાગ્યો કે:—“હવે મારે એ નાદાન
સાક્ષાતે એક જરાજર જેવો પાક લણાવવો પડશે જ અને તે હવે હું
સત્ત્વર જ લણાવીશ.” એજ રાતે જ્યારે કોટવાલપુત્ર અને તેની સ્ત્રી
પોતાના શયનમંદિરમાં ગયાં, તે વેળાએ ગાસપાસમાં તેમની ચેષ્ટાને જોવા-

માટે રાજપુત્ર ધૂપાધને લીળો રહ્યો. કોટવાલપુત્રે પર્વદશ્યામાં બેસીને હુકાની નળીને પોતાના હાથમાં લીધી અને તેને મોઢામાં નાખીને તે ટુંક તાણુવાની તૈયારીમાં હતો, એટલામાં રાજકુમાર પાર્વતીના અપેક્ષા મંત્રને ઉચ્ચારતો બોલ્યો કે:-

“શિવ પાર્વતીના સંપન્ન પરિણામ એ સત્વર થયે;
એ વસ્તુઓ એ બિન છે સાથે મળી ચોંટી જશે!”

તત્કાળ હુકાની નળી કોટવાલપુત્રના હોઠ સાથે એની તો મળી ગઈ કે, જાણે તેના મુખનો એક કુદરતી બાગ જ હોયતી! એટલામાં કોટવાલપુત્રની સ્ત્રી ત્યાંથી હુકો ઉપાડી લેવાને આવી, પરંતુ જ્યારે તેણે હુકાની નીચેના પહોળા બાગને સ્પર્શ કર્યો કે તત્કાળ રાજપુત્રે મુન: તે જ મંત્રને ઉચ્ચારીને કહ્યું કે:-

“શિવ પાર્વતીના સંપન્ન પરિણામ એ સત્વર થયે,
એ વસ્તુઓ એ બિન છે સાથે મળી ચોંટી જશે!”

તરત કોટવાલપુત્રની વહુના હાથ સાથે હુકાનો નીચેનો બાગ સંપર્ક થયો. આ અમતકાર યતાંત્રી સાથે જ કુટુંબનાં સર્વ મનુષ્યોને બૂમો મારીને તે સ્ત્રીએ પોતાની મહદે બોલાવ્યાં અને સર્વ મનુષ્યો તે ક્ષણે જ ત્યાં આવી લાગ્યાં. પરંતુ જ્યાં કોઈ મનુષ્ય તેને સ્પર્શ કરતુ કે રાજપુત્ર તત્કાળ પોતાના મંત્રને ઉચ્ચારતો હતો અને તેથી હુકાને સ્પર્શ કરનાર પ્રત્યેક મનુષ્યના હાથ હુકા સાથે મળીને ચોંટી જતા હતા. તે સર્વ જનો હવે મહા ભયંકર અવસ્થામાં આવી પડ્યા અને એમાંથી છુટવાને એક પણ ઉપાય તેમના જ્ઞેવશમાં આવ્યો નહિ. અતે મૃદસ્વામીએ પોતાનો અભિપ્રાય દર્શાવીને કહ્યું કે:-“કોઈ માણસને આપણા પુરોહિતને ઘેર મોકલો અને તેને આ મટનાથી જાણીતો કરો.” પરંતુ એકલા રાજપુત્ર વિના સર્વ જનો એક ખીન્ન ત્રાસે ચોંટી ગયેલા હોવાથી હેવટે એ રાજકુમારને જ ત્યાં એકલવામાં આવ્યો.

પુરોહિતના ઘરને શોધી કાઢવામાં રાજપુત્રને વધારે વિશ્લેષ લાગ્યો નહિ અને ત્યાં પહોંચતાંત્રી સાથે જ તેણે પુરોહિતને જાનેમા બનાવના સર્વ દર્તાત સંજ્ઞાવાળીને તરત પોતાની સાથે ત્યાં આવવાની પ્રાર્થના કરી. પુરોહિત બહુ જ હિતાવજમાં ત્યાં જવાને તેવાર થયો; પણ એટલામાં તેની પત્નીએ તેને કહ્યું કે:-“હું પણ તમારી જોડે આવીશ.” પુરોહિતે આશ્ચર્યચકિત ચાંપને કહ્યું કે:-“આટલી મોટી રાતે તુ તે વર્ણ મારી સાથે ક્યાં આવીશ?” પુરોહિતની પત્નીએ એના ઉત્તરમાં

જણાવ્યું કે:-“મારો નિશ્ચય છે કે, આપણા યજ્ઞમાનને ત્યાં અવકાશ કોઈ પણ પ્રકારનો આનંદોત્સવ આવી રહ્યો હશે અને તેથી જ તેમાં

તમને આટલી જિતાવળથી બોલાવી મંગાવ્યા છે. એટલે તમે આવેલો ત્સવમાં ભાગ લ્યો અને હું એકલી માંખો મારતી ઘરમાં બેસી રહું એમ કદાપિ થવાનું નથી. હું સાફ કહું છું કે, અત્યારે હું છવ જતાં પણ તમારી સાથે ત્યાં આવ્યા વિના અને આનંદમાં ભાગ લીધા વિના નથી જ રહેવાની!" પુરોહિતે તેને સમજાવવાના અનેક પ્રયત્ન કર્યા, પણ જ્યારે સ્ત્રીએ પોતાના હઠનો ત્યાગ ન જ કર્યો, એટલે છેવટે પુરોહિતે દંડાળીને કહ્યું કે;—"આજ ત્યારે યા તેયાર." એમ કહીને પુરોહિતે રાજપુત્રને રવાના કરી દીધો અને ત્યાર પછી પોતે પોતાની સ્ત્રીને લઈને ત્યાં જવાને ઘરમાંથી નીકળ્યો. હવે બનાવ એવો બન્યો કે, જે માર્ગમાં થઈને એ લોકો જવાનાં હતાં, તે માર્ગની વચ્ચે પાણીના એક વહેજો આવતો હતો, એટલે જ્યારે તેઓ ત્યાં આવી લાગ્યા ત્યારે પુરોહિતની સ્ત્રીએ પોતાના પતિને ઉદ્દેશી કહ્યું કે;—"આવી મોડી રાતે આ પાણીના બળવાન પ્રવાહમાંથી પગે ચાલીને પસાર થવું. એ મારામાટે સર્વથા અશક્ય છે." રાજપુત્ર પણ એ દંપતીના આગમનની વાટ જોઈને એ સ્થળે જ બેઠો રહ્યો હતો અને તે પ્રવાહના તીરે એક સ્થળે સંતાઈને તેમની આ વાતચીત સાંભળ્યા કરતો હતો. તેની સ્ત્રીનાં ઉપર્યુક્ત વાક્ય સાંભળીને તે પૂજ્ય આગળ આવીને પુરોહિતને કહેવા લાગ્યો કે;—"પૂજ્ય પુરોહિત! મારાં પૂજ્ય માતૃશ્રીને આપ પોતાના સંકલ્પભાગપર ઉપાડી લ્યો અને પ્રવાહને ઓળંગી જાઓ; કારણ કે, અહીં વધારે જોડાં પાણી નથી." આ ઉપદેશ સાંભળીને પુરોહિતની પત્નીએ પોતાના પતિને કહ્યું કે;—"પ્રવાહને ઓળંગવાનો આ બહુ જ સારો ઉપાય છે. મને તમે પોતાની પીઠપર ઉપાડી લ્યો, પ્રવાહને ઓળંગી જાઓ અને સામે પાર પહોંચ્યા પછી જમીનપર જતારી નાંખજો." બિચારો ગરીબ આદમી શું કરે? બીજા કોઈ પણ ઉપાય ન જોઈને તેણે પોતાની સ્ત્રીને પોતાની પીઠપર ઉપાડી લીધી અને તે ભાર સાથે પ્રવાહને ઓળંગીને સામે પાર પહોંચી ગયો. પણ તે હજી પ્રવાહના મધ્યમાં હતો, તે સમયે જ રાજપુત્રે બરાબર ભાગ સાધીને પોતાને મળેલા મંત્રને ઉચ્ચાર કર્યો કે;—

“સિવ પાર્વતીના શબ્દનું પરિણામ એ સત્તર થયે;
છ દંપતી આ બિન્ન તે સાથે મળી ચોટી જશે!”

આજણે સામે તીર પહોંચ્યા પછી પત્નીને પીઠપરથી નીચે ઉતરવાનું કહ્યું, પણ તે બિચારી જિતરી ચકી નહિ. આજણ “હવે જાદો ઉતર, ઉતરી જા!” કહેતો જતો હતો અને તેના તેને “મારાથી ઉતરી ચકાવું નથી. મારાથી ઉતરી ચકાવું નથી!” એવો જ જવાબ પત્નીના મુખમાંથી મળ્યા કરતો હતો. અહીં વળી એક નવીન અને મદામંકર

ભયંકરતાનો ઉદ્ભવ થયો. છેવટે સ્ત્રીને પીઠપર રાખીને જ પુરોહિત પોતાના મંજમાનને ત્યાં જઈ પહોંચ્યો. જ્યારે તે મંજમાનના ઘરમાં આવી લાગ્યો ત્યારે તેની એ અવસ્થાને જોઈને સર્વ જનો મહા વિકટ હાસ્ય કરવા લાગ્યા. તેમણે પુરોહિતને પૂછ્યું કે;—“પૂજ્ય પુરોહિત! અમારાં પૂજ્ય માતૃશ્રીને આપે પોતાની પીઠપર શા કારણથી બેસાડ્યાં છે વારુ?” એનું ક્રોધથી ઉત્તર આપતાં પુરોહિતે કહ્યું કે;—“એનો હું શો જવાબ આપું? આના જેવી આછા ઉલ્લંઘિની અને સ્વચ્છંદ સ્ત્રી મેં આજ સૂધીમાં બીજી એક પણ જોઈ નથી.” પુરોહિતનું આ ઉત્તર સાંભળીને તે સર્વ જનો તેની સ્ત્રીને સંજોધીને કહેવા લાગ્યા કે;—“પૂજ્ય માતા! તમે પુરોહિતશ્રીની પીઠપરથી નીચે ઉતરો; કારણ કે, આ સારું દેખાતું નથી!” એના ઉત્તરમાં બાહણીએ જણાવ્યું કે;—“હું નીચે ઉતરી નથી શકતી!” તેનું આ ઉત્તર સાંભળીને તેમણે કહ્યું કે;—“ત્યારે તો તમારી પણ અમારા જેવી જ દશા થયેલી દેખાય છે. જે અમ જ હોય તો પછી તમને બોલાવવાનો અમારો અગ વ્યર્થ થયો છે અને તમારાથી અમને કશો પણ લાભ થવાનો નથી, એ નિશ્ચિત છે. જે પોતે જ મહો હોય તો તે બીજાના દર્દની શી દવા કરી શકે વારુ? હાથે હવે અમારે કાને બોલાવવો અને ક્યાં જવું?” આવી રીતે તેઓ અત્યંત હ્રદયભેદક આર્ટ્સ કરવા લાગ્યા.

આવી પરિસ્થિતિમાં આવી પડવાથી તેઓ પૃથ્વી કરવા લાગ્યા કે;—“પેલો નોકર ક્યાં છે?” પુરોહિતે જણાવ્યું કે;—“મને બોલાવવામાટે તમારો એ નોકર જ આવ્યો હતો.” આ ઉત્તર સાંભળીને ગૃહસ્વામીએ તેને બોલાવવાની આજ્ઞા આપી અને તેના આવ્યા પછી તેણે તેને ઉચ્ચેશી કહ્યું કે;—“આ સધળા ગડગડ ગોટાળા વિશે તું જે કંઈ પણ જાણુનો હોય, તે અમને જણાવી દે,” એના ઉત્તરમાં રાજપુત્રે જણાવ્યું કે;—“સ્વામિનૃ! હું આપનો એક સાધારણ દાસ છું, એટલે આવા બનાવોને જાણવાની મારામાં તે શી ગતિ હોય વારુ?” પરંતુ ગૃહસ્વામીએ જ્યારે અત્યંત આર્જવતાપૂર્વક આગ્રહ કર્યો ત્યારે તેણે જણાવ્યું કે;—“આ તમારી જ આવી દુર્દશા થઈ છે, તે કેવળ તમારા કૃતમ જમાઈના ભયંકર અપરાધનું જ પરિણામ છે. અને તમારા જમાઈએ માસ વાદવાને ચોકલ્યો હતો, તેના પરિણામે જ આ સર્વ પરિસ્થિતિ ઉપરિચિત થયેલી છે.” આ ઉત્તર આપતાં તે સર્વ વિશે હ્રદયમાં દયા અને કરુણાનો ઉદ્ભવ થતાં તેણે પોતાના મંત્રનો દિવિત પરિવર્તન સાથે નીચે પ્રમાણે ઉચ્ચાર કર્યો;—

“શિવ પાર્વતીના રાજ્યનું પરિણામ એ સત્વર થશે;

ખંડવમાં જે છે જનો તે સર્વ મુત થઈ જશે!”

આ વાક્યોના ઉચ્ચાર સાથે જ તે સર્વ એક બીજાથી હૂંડાં થઈને પોતાની પૂર્વ સ્થિતિમાં આવી ગયાં. એ પછી કેટલાક પુત્રના શ્વસુર કિંવા મૃદસ્વામીને રાજપુત્રનો પરિચય ચતાં તેણે તેને યોગ્યતા પ્રમાણે આદર સત્કાર કર્યો અને પોતાના મથેલા પ્રમાદની તેની પાસેથી અત્યંત કસ્ટી-જનક અને નમ્રતાદર્શક રાખેલી ક્ષમા માગી. એ પ્રમાણે અપરાધીને તેના અપરાધની યોગ્ય શિક્ષા આપીને રાજકુમાર પોતાના નિવાસસ્થાન પ્રતિ જવાને ત્યાંથી પ્રયાણ કરી ગયો. કેટલાક પુત્રે મરણ પર્વન્ત રાજકુમારને પોતાનું મુખ બતાવ્યું નહિ.

તિલભૂરછી અને ચલભૂરછી અથવા બે નવવધૂ

એક સમયને વિશે અમુક એક ગ્રામમાં એક અત્યંત ધનાઢ્ય બ્રાહ્મણ જમીનદાર વસતો હતો કે જેને આસપાસનાં ગામોના સર્વ લોકો અત્યંત માનની દૃષ્ટિથી જોતા હતા અને તેની ધણી જ સારી પ્રતિષ્ઠા જાળવતા હતા. એ બ્રાહ્મણની બે સ્ત્રીઓ હતી; કારણ કે, એની પ્રથમ સ્ત્રીને કાંઈ પણ સંતાન ન થવાથી તેને બીજી સ્ત્રી કરવાની આવશ્યકતા પડી હતી. નવી સ્ત્રી અત્યંત મજબૂત અને સ્વભાવની અને પોતાના પતિમાં અત્યંત પ્રેમ રાખનારી હતી; પરંતુ જૂની સ્ત્રી ભયંકરતાની મૂર્તિ, ક્રોધેશ-કલહની પ્રતિમા અને અવગચ્છી હતી, એટલું જ નહિ, પણ પોતાના પતિને ધિક્કારની દૃષ્ટિથી નિહાળનારી હતી. પતિ પોતે બન્ને સ્ત્રીઓમાંની નવી સ્ત્રીને અંતઃકરણના પ્રેમથી આહતો હતો અને જૂની સ્ત્રીને જો કે ધિક્કારતો હતો, છતાં પણ બહારથી જૂની સ્ત્રીને પણ મૃદુમાં ક્રોધેશ અને કલહ ન થવા પામે, એટલામાટે ‘નારીજને ધૂર્તતા’ એ તત્ત્વને અતુલસરીને ઔપચારિક પ્રેમ બતાવવાના કાર્યમાં સંપૂર્ણ દક્ષતા રાખતો હતો; અર્થાત્ બન્ને સ્ત્રીઓમાં શાંતિ અને સંતોષને જાળવી રાખવામાટે, તે પોતાથી બની શકતા સર્વ પ્રયત્નો કરતો હતો.

એક દિવસ એ જમીનદારને ઘેર લિલા લેવામાટે એક તપસ્વી આવી લાગ્યો. નવી સ્ત્રી એ તપસ્વીને આવેલો જોઈને તેને આપવામાટે ચોખ્ખા અને અન્ય વસ્તુઓ લઈને દારમાં આવી પહોંચી. પરંતુ એ લિલાને સ્વીકાર કર્યો પૂર્વે તે તપસ્વીએ પૂછ્યું કે;—“માતા, તમને કાંઈ સંતાન છે ખરાં કે?” એના ઉત્તરમાં તે નવી સ્ત્રીએ જણાવ્યું કે;—“હાકુર, હું અત્યંત અભાગિની છું. જન્મવાને આ અભાગિનીને એક પણ સંતાન આપવાની ઉદારતા બતાવી નથી.” આ ઉત્તર સાંભળીને તે યોગી કહેવા લાગ્યો કે;—“ત્યારે તો માતા, તમારા દાનને મારાથી કદાપિ સ્વીકાર કરી શકાય

તેમ નથી; કારણ કે, સંતાનહીન અથવા વંધ્યાસ્ત્રીનો હસ્ત અપવિત્ર હોય છે અને તેથી વંધ્યા વનિતાના હસ્તેથી અપાયલા દાનને સ્વીકારતાં યોગી પોતાની તપશ્ચર્યાના મજાવથી પતિત થઈ જાય છે. એટલું જ નહિ, પણ વંધ્યા નારીને સ્વર્ગપ્રાપ્તિનો પણ અધિકાર હોતો નથી” આટલું કહીને તે યોગી ભિક્ષા લીધા વિના જ ત્વરિત ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. તપસ્વી યોગીનાં એ વચ્ચનો સાંભળીને દીન અગળા બાર બાર જોડાં આશ્વર્ષાવીને રાવા લાગી અને પોતાના પતિ પાસે જઈને કહેવા લાગી કે;—“હવે મારાથી દીર્ઘકાળ પર્યન્ત જીવનને ધારણ કરી સકાય તેમ નથી.” તેના પતિએ ગભરાઈને પૂછ્યું કે;—“કેમ એટલું બધું શું થઈ ગયું છે વારુ? કાંઈએ તારું અપમાન કર્યું હોય તો મને જણાવી દે કે, તે અપમાન કરનાર કોણ હતું એટલે હું તેની પાસેથી એનો બરાબર બદલો લઈ શકું એમ છે.” એના ઉત્તરમાં નવીએ જણાવ્યું કે;—“ના ના, એમાંનું કશુંય નથી. હમણું જ એક યોગી ભિક્ષા લેવામાટે આપણા દારે આવ્યો હતો અને હું તેને દાન આપવાને દારમાં ગઈ હતી. પરંતુ તેણે એમ કહીને મારા હસ્તના દાનનો અસ્વીકાર કર્યો કે, વંધ્યા સ્ત્રીના હસ્તથી દાનનો સ્વીકાર કરવો, તે એક મહા પાપ છે અને એથી તપશ્ચર્યાનું સર્વ ફળ નષ્ટ થઈ જાય છે; તેમ જ વંધ્યા વનિતાને સ્વર્ગમાં જવાનો અધિકાર પણ હોતો નથી. ત્યારે હવે કહો કે, મારા જીવનનું ફળ શું છે વારુ? આના કરતાં મરણ બધારે સારુ નથી કે શું?” પોતાની પ્રિયતામાં પત્નીના આ ઉદ્દગારો સાંભળીને પતિના હૃદયમાં પણ ખેદનો અતિશય આધાત થયો. તે પોતાની સ્ત્રીના મનનું સમાધાન કરતો કહેવા લાગ્યો કે;—“જે કાર્યની સફળતાનો આધાર કેવળ ઈશ્વરની ઇચ્છા પર જ રહેલો છે અને જે કાર્યમાં મનુષ્યની શક્તિનો લેશ માત્ર પણ ઉપયોગ થઈ શકતો નથી, તેવા કાર્ય વિશે આટલો બધો શોક અને ખેદ કરવો, એ સર્વથા અયોગ્ય છે. છતાં પણ હું ચોક્કસ મન જન્ય અને પૂજા વિધિ કરાવીશ અને તેથી કદાચિત્ કૃપાળુ અને ક્યાળુ ઈશ્વરનું ચિત્ત આપણામાટે આશા છે કે, થોડે ઘણે અંશે પણ પીગળશે.”

કેટલોક કાળ વીતી ગયો, અને ત્યાર પછી એક દિવસ એ જમીનદાર પોતાની ઉલીમાં બેઠો હતો, તેવામાં તે જ તપસ્વી પાછો ત્યાં આવી લાગ્યો. એ યોગીને આવતો જોતાં જ જમીનદાર પોતાના આસનપરથી ઊઠીને જામે થયો અને તેના તેણે અત્યંત માનપૂર્વક આદરસત્કાર કર્યો. યોગીએ તેને આશ્ચર્ય આપી આસને વિરાજ્યા પછી કહ્યું કે;—“મહારાજ, મેં સંભળ્યું છે કે, તમે નિઃસંતાન છો અને આ વાર્તાથી મને અતિશય ખેદ થવાથી હું આપનામાટે એક ઔષધિ લાગ્યો છું કે જે આપે

પોતાની બન્ને સ્ત્રીઓને સમાન ભાગે ખવાડવાની છે. એનું પરિણામ એ યશ છે, આપની બન્ને સ્ત્રીઓને જાળકે અવતરશે અને આપનું વાંઝિયામેણું ટપ્પી જશે.” જમીનદારે આપણિના આદરપૂર્વક સ્વીકાર કર્યો અને એ અલભ્ય વસ્તુ આપવામાટે તે યોગીનો તે વારંવાર અંતઃકરણપૂર્વક ઉપકાર માનવા લાગ્યો. યોગી તેને આશીર્વાદ આપીને ત્યાંથી પ્રયાણ કરી ગયો.

જમીનદાર અને યોગીનો જે વેળાએ પરસ્પર વાર્તાલાપ ચાલતો હતો, તે વેળાએ આખો વખત જમીનદારની જૂની સ્ત્રી પાસેના ઘોરડામાં જ બેઠી હતી અને તેથી તેણે એ વાર્તાલાપ અદ્દર અદ્દર સાંભળી લીધો હતો. એટલે યોગીના ગયા પછી તરત તે પોતાના પતિ પાસે આવી અને કહેવા લાગી કે;—“યોગીની આપેલી ઔષધિ મને આપો; કારણ કે, મરિ તે ખાવાની છે.” એના ઉત્તરમાં પતિએ જણાવ્યું કે;—“એ ઔષધિ તારે એકલીએ ખાવાની નથી, કિંતુ તમે બન્નેએ સરખે ભાગે બહેલી લેવાની છે; કારણ કે, એ ઔષધિ બન્નેમાટે આપવામાં આવી છે.” “બહુ સારું, ત્યારે એમ કરીશું.” એમ કહી જૂની સ્ત્રી બે ઔષધિ લઇને ગૃહમાં આવી ગઈ, એક ખાંડણીમાં નાખીને તેના ભૂંડા કરી નાખ્યો અને સર્વ ઔષધિ પોતે જ સ્વાદ્ય કરી ગઈ. એટલામાં નવી સ્ત્રી આવી અને કહેવા લાગી કે;—“બહેન, પેલી ઔષધિ ક્યાં છે? કારણ કે, મારા ભાગની ઔષધિ મારે ખાઈ લેવાની છે.” જૂનીએ જણાવ્યું કે;—“ઔષધિ તો બધી હું ખાઈ ગઈ અને તારામાટે હવે જરા પણ ભાગ બાકી રહ્યો નથી. ઔષધ ખાતી વેળાએ તારા ભાગ વિશેનું મને સ્મરણ જ રહ્યું નહિ અને બૂલથી બધી ઔષધિ હું ખાઈ ગઈ.” આ ઉત્તર સાંભળીને નવી કહેવા લાગી કે;—“શું યોગીએ એ ઔષધિ બન્નેએ સમાનભાગે બહેલીને ખાવાનું ખાસ કહ્યું નહોતું? આમ હોવા છતાં તમે બૂલથી સર્વ ઔષધિ શા કારણે ખાઈ ગયા વાર?” જૂનીએ મોઢું વાંકું કરીને કહ્યું કે;—“હવે વધારે બડબડાટ કરવાથી તને શો લાભ થવાનો છે વારુ? હું બધી ઔષધિ ગમે તે કારણે ખાઈ ગઈ અને એ વાતનો છેડો આટી ગયો. હવે હું તને જીજ્ઞ ઔષધિ ક્યાંથી લાવી આપું, મારા બાપ પાસેથી?” નવી આ ઉત્તરથી અત્યંત નિરાશ થઈ ગઈ અને અત્યંત હૃદયબેદક રુદન કરવા લાગી. છેવટે પોતાના હૃદયને કાઈ પણ પ્રકારે સંતુષ્ટ કરવામાટે જૂનીએ જે ખાંડણી અને દસ્તાથી ઔષધ ફટી હતી, તે ખાંડણી અને દસ્તાને ઘેટીને તે પાણી નવીએ પી લીધું.

આ પાણી પીવાથી થોડા સમયમાં જ તે સગમાં થઈ અને જૂનીને નો પણ ઔષધિના યોગે સગમાં અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રસંગ મળ્યો.

અવિષ્મમાં સંતાનયુક્ત થવાની આશાનો હિંમ્ન થવાથી જમીનદારનો હર્ષ
 હલકાર્થજવા લાગ્યો અને તેથી ગણાધાનવિધિના પ્રસંગે જે જે ખર્ચ કર-
 વામાં આવે છે, તે ખર્ચ તેણે અત્યંત હિંદારતા અને લખણુટપણાથી કર્યો.
 યોગ્ય કાળ આવતાં જન્મે સ્ત્રીઓએ જે પુત્રીઓને જન્મ આપ્યો. નવીની
 પુત્રી તે એક અત્યંત આકર્ષક સૌન્દર્યપ્રતિમા હતી અને જૂનીની કન્યા
 વિદ્રુપતા અને કુરુપતાના એક આદર્શ આકારરૂપ હતી. પિતા બહારથી
 તો એ બન્ને પુત્રીઓ વિશે સમાન પ્રેમની ભાવના જ દર્શાવતો હતો, પરંતુ
 અંદરખાનેથી નવીની પુત્રીમાં જ તેનો અધિક પ્રેમભાવ હતો. પણ ખીજા
 મનુષ્યો નવીની પુત્રીને પ્રેમથી તેડીને રમાડતા હતા અને જૂનીના દીકરીને
 તિરસ્કારની દૃષ્ટિથી નિહાળતા હતા. જેમ જેમ એ બન્ને બાળાઓ
 વયમાં મોટી થવા લાગી, તેમ-તેમ જૂનીના મનમાં નવીની પુત્રી વિશેનો
 દ્વેષ બધવા લાગ્યો અને દિવસ તથા રાત એ નવીની દીકરીનું કાસળ
 કેમ કરીને કાઢી શકાય, એ અધમ વિચારમાં જ તે નિમગ્ન રહેવા લાગી.
 જ્યારે બન્ને બાળાઓ લક્ષ્યોગ્ય અવસ્થામાં આવી પહોંચી, ત્યારે તો
 વળી એ ઉભય ભગિનીઓમાંના સૌન્દર્યભેદ આગળ કરતાં પણ અધિક
 રપટતાથી વ્યક્ત થવા લાગ્યો. નવીની પુત્રી રંજાતુલ્ય લાવાકુમનાં સજી-
 વન પ્રતિમા હતી; અને જૂનીની કુહિતા સૂર્યપુષ્પાની જીવતી આકૃતિ
 સમાન દેખાતી હતી. આસપાસનાં ગામોમાંનાં સારાં સારાં કુટુંબો-
 માંથી એ નવીની પુત્રી તિલભૂક્ષીમાટેનાં જ માગ્યાં આવતા હતાં; અને
 જૂનીની દીકરી ચલભૂક્ષીને પોતાની પત્નીના પદથી વિભૂષિત કરવાની
 કાંઈ પણ વરરાજ પોતાની ઝોટી ધબ્બા પણ દર્શાવતો નહોતો. તિલ-
 ભૂક્ષીની યોગ્યતાનો કાંઈ વર મળતો નહોતો અને ચલભૂક્ષીને કાંઈ
 વર પોતાને યોગ્ય ધારતો નહોતો. ચલભૂક્ષી સર્વત્ર તિરસ્કારની દૃષ્ટિથી
 જ જોવાતી હતી, અને એનું યોગ્ય કારણ પણ હતું; કારણ કે જેવી
 તેની મુખમુદ્રા ભયંકર હતી, તેવુંજ તેનું હૃદય પણ મલિન અને ભયંકર હતું.
 તિલભૂક્ષી જ્યારે પોતાને થેર આવતી ત્યારે સર્વ પાડોશીઓ પ્રસન્ન
 થતાં હતાં, પરંતુ જ્યારે તેઓ ચલભૂક્ષીને આવતી જોતાં હતાં ત્યારે
 હાયમાં વાંસડા લાકને “અહીંથી દળી જ, આહી જ,” કહીને તેની
 પાછળ પડીને તત્કાળ તેને હાંકી કાઢતાં હતાં.”

એક દિવસ, એ ગ્રામની આસપાસના જંગલમાં એ દેશના રાખનો
 કુમાર મૃગયાતા હિંદુશથી આવી લાગ્યો. સમસ્ત દિવસ હિંસ્ર પશુઓની
 પાછળ પડવાનો પરિશ્રમ તે કરતો રહ્યો અને છેવટે એક હિંસ્ર વનપશુની
 પાછળ પડતાં તે પોતાના સાથીઓથી છૂટે પડી ગયો. જ્યારે સંધ્યાકાળ
 થયો ત્યારે તે એકો જ હતો. દિવસના પ્રકાશમાં પણ તે પોતે જ્યાં

હતો ત્યાં ક્યાં માર્ગથી આવ્યો હતો, એ જાણવાની તેનાં માટે રક્ષણ નહોતી, તો પછી અંધકારના સામ્રાજ્યમાં તો સત્ય માર્ગ તેને ક્યાંથી જ મળી શકે વારુ? એ ઉપરાંત વળી તે અત્યંત કુધાતુર અને વધારે પણ થયેલો હતો. તેમજ મૃગયાના સમસ્ત દેવસતા પરિશ્રમથી થઈને હોય જેવો થઈ ગયો હતો. ક્યાં માર્ગમાં જવું, એનું જ્ઞાન ન હોવાથી કાંઈ ગામડામાં જઈ પહોંચવાની આશાથી તેણે સીધા માર્ગમાં આગળ વધવાનો વિચાર કર્યો. અર્થાત્ અશ્વારુદ્ધ થઈને તેણે પોતાના ચાકરા અશ્વને પાછો ચલાવ્યો અને થોડોક પંથ દાખ્યા પછી કાંઈ વસતિ પાસે તે આવી પહોંચ્યો હોય એમ તેને દેખાયું. એ વસતિ અને મૃદા તિલ-ભૂસ્કીના પિતાના ગામનાં જ હતાં. એટલે અશ્વને ગામમાં લાવીને રાજકુમારે જમીનદારના ઘર આગળ તેને બોલો રાખ્યો. મૃદને સ્વામી બહાર આવ્યો અને આગવુંકનો રાજકુમાર તરીકે પરિચય થતાં તેણે તેને અત્યંત ગાન અને સન્માનપૂર્વક આદર આપ્યો. રાજકુમારને ઉત્તમ ભોજન અને જળપાનથી પરિવૃષ્ટિ કર્યા પછી તેના રાશનમાટે એક ઘણું જ સારો એરડો કાઢી આપવામાં આવ્યો અને તેમાં રાજકુમારે ગાદ નિહાને આવવાહ લઈ આનંદમાં નિશા પીતાડી દીધી.

પ્રજાતમાં જ્યારે રાજકુમાર જાગ્રત થયો અને રાશનમૃદમાંથી બહાર નીકળ્યો, તે વેળાએ અમાનક તિલભૂસ્કીનું સુખમંડળ તેના જીવામાં આવ્યું અને તેના સૌન્દર્યથી તે ક્ષણે જ સર્વ પ્રકારે તે મોહમુગ્ધ થઈ ગયો. રાજકુમાર પોતે પણ અત્યંત સુંદર અને તિલભૂસ્કીના સૌન્દર્યની સ્પર્ધા કરી શકે તેવો યોગ્ય પુરુષ હતો. તેણે પોતાના યજ્ઞમાનને પૂછ્યું કે;—“મહાશય, આ બાળા કેની દુહિતા છે વારુ?” એના ઉત્તરમાં જમીનદારે જણાવ્યું કે;—“કૃપાનાથ, આ બાળા મારી પોતાની પુત્રી છે.” રાજકુમારે પાછું પૂછ્યું કે;—“એનાં લગ્ન થયાં છે કે કેમ?” પિતાએ કહ્યું કે;—“જ નહિ, એ અઘાપિ કુમારિકા છે.” એ ઉત્તર સાંભળીને રાજકુમારે કહ્યું કે;—“જો એમ જ હોય એને આપની અનુમતિ મળે એમ હોય, તો હું પોતે એ બાળા સાથે લગ્નસંબંધ કરવાની ઈચ્છા રાખું છું.” એના ઉત્તરમાં જમીનદાર પુલકિત વદનથી કહેવા લાગ્યો કે;—“આના કરતાં અમારું વિશેષ બાગ્ય શું હોઈ શકે વારુ! આપ અત્યારે રાજકુમાર છો, એટલે એક દિવસ રાત્રી પણ થવાની જ; અને હું તો એક સાધારણ જમીનદાર છું. એક રાજકુમાર સાથે મારી ઠનના લગ્નસંબંધ થાય, એથી વિશેષ માન મારા માટે ખીજું શું અને કયું હોઈ શકે વારુ! મારી આ કાર્યમાટે સંપૂર્ણ અનુમતિ છે.”

તત્કાળ સર્વ પ્રકારની તૈયારીઓ કરવામાં આવી અને તિલભૂશ્મીના રાજકુમાર સાથેના લગ્નને વિધિ, શક્ય હતી, તેટલી સર્વ પ્રકારની પૂરી ધામધૂમથી સમાપ્ત કરવામાં આવ્યો. વધુને પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણેના યોગ્ય વર અને વરને પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણેની યોગ્ય વધૂ મળવાથી વર-વધૂ ઉભાયનાં અંતઃકરણો દર્પથી ઇલકાઈ જવા લાગ્યાં. થોડા દિવસ ત્યાં રહીને રાજકુમારે પોતાના અસુરની જવામાટે આજ્ઞા માગી અને પોતાની નવવધૂને સાથે લઈને તે પોતાના રાજ્યની રાજધાનીના નગરપતિ જવાને ત્યાંથી પ્રયાણ કરી ગયો.

જમીનદારની જૂની સ્ત્રીના મનમાં આ ઘટનાથી દ્રોણ અને અસુયાના અગ્નિની જ્વાળાઓ લકડવા માંડી અને તે એટલી સીમા પર્યન્ત કે, પોતાના ગૃહને પણ ત્યાગી દેવાના નિશ્ચયપર તે આવી લાગી. તેણે પોતાના પતિને કહ્યું કે;—“હવે પછી એક દિવસને માટે પણ મારામી તમારા ગૃહમાં રહી શકાય તેમ નથી. હું અને મારી પુત્રી આ ગૃહને લાગીને આત્મ્યા જઈશું અને ગમે ત્યાં અન્યત્ર જઈને રહીશું.” તેના પતિ પણ મનમાં તેનાથી ધણે જ હંડાળી ગયો હતો, એટલે તેણે વધારે ખેંચતાણ ન કરતાં તે કઈશાને તેની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તવાની તત્કાળ આજ્ઞા આપી દીધી. એ પછી યામથી થોડેક છેટે એ કઈશાએ માર્ગ-પર જ પોતામાટે એક ન્હાતું ઘર બંધાવ્યું અને તેમાં માતા તથા પુત્રી બંને એકલી જ રહેવા લાગી.

કેટલાક સમય પછી ચાલતી રુદિ પ્રમાણે તિલભૂશ્મીના અસુરે તેને તેનાં પિપરિયામાં માતાપિતાને મળવામાટે મોકલી આપી. તિલભૂશ્મીએ કેટલાક દિવસ પિપરિયાં વીતાયા અને ત્યાર પછી તે પાછી પોતાને સાસુરે જવામાટે પિતાના ગૃહમાંથી વિદાય થઈ. જેવી તેની પાસખી તેના પિતાની જૂની સ્ત્રીના ખૂબ પાસેથી પસાર થઈ કે, તરત તે જૂની સ્ત્રી ઘરમાંથી બહાર ફેંડી આવી અને તિલભૂશ્મીને બોલાવીને કહેવા લાગી કે;—“એક દાયકાને માટે ધોબી જ અને તારા સાસરાને ત્યાંથી શા શા અર્ચકારો તને મળ્યા છે, તે અમને જતાવતી જા” તિલભૂશ્મીએ તરત બોલ્યાને પાસખી ઉતારવાની આજ્ઞા આપી દીધી, અને પોતે પાસખીમાંથી બહાર નીકળીને પોતાની એરમાન મહત્તાના ઘરમાં ચાલી ગઈ. તે એરમાન માતાએ પ્રત્યેક અર્ચકારને ધ્યાનપૂર્વક જોવાનો આડંબર જતાવીને તેના સર્વ અર્ચકારોને પોતાના હાથે જ બિનારવાનો બચસાવ આરંભી દીધો અને તેમ કરતાં તેના હેરામાં પ્રલંબ એકાદે કાઈ ઓપનિ કિંવા કાઈ એક મૂળ બાંધી દીધું. એ મૂળમાં મનુષ્યને તત્કાળ પરીના સ્વરૂપમાં ફેરવી નાખવાનો પ્રભાવ સમાવેલો હોવાથી તિલભૂશ્મી એક પશુનીના સ્વરૂપમાં

ફેરવાઈ ગઈ અને તે પશ્ચિમી તરફથી લાંબી હડી ગઈ. એ કાર્ય થઈ રહ્યા પછી તે દર્કશા સ્ત્રીએ તિલજૂંટની વાત અને આશુપણેવડે પોતાની કૃપા દુહિતાને સંભારી અને ત્યાર પછી તેને ધૂંધટા કદારીને પાક-ખીમાં બેસાડી દીધી. જોઈએ પાલખીને ઉપાડીને પાછા પોતાના માર્ગમાં ચાલતા થઈ ગયા. જ્યારે તેઓ પાલખી સાથે રાજમદાલપમાં આવી પહોંચ્યા, તે વેળાએ સંધ્યાકાળ થઈ ગયો હતો, એટલે ચંદ્રજૂંટી તરત રાજકુમારના ઓરડામાં ગઈ અને પોતાની પ્રિયતમાને પાછી આવેલી જોઈને રાજકુમારના હૃદયને અતિરેક થઈ ગયો; કારણ કે, તેને તે પ્રિયતમાને અસ્પૃશ્યતાનો વિયોગ પણ યુગોના વિયોગ સમાન લાગતો હતો. એટલે તેણે તરત પોતાની અર્ધાંગિનાને આલિંગન આપ્યું અને ત્યાર પછી તેની પાસે તે તેના ગળામાં હાથ નાખીને બેસી ગયો. હવે તિલજૂંટી જે પશ્ચિમીના સ્વરૂપમાં ફેરવાઈ ગઈ હતી, તે પણ રાજકુમારના રામનંદિરની બારીમાં પડતા એક વૃક્ષની શાખાપર આવીને બેસી હતી. પોતાના પતિના રામનંદિરમાંના ચાલતા એ પ્રકારને જોઈને તેણે આ પ્રમાણેના શબ્દો ઉચ્ચાર્યા:-

“તિલજૂંટી તો બેઠી છે આ વૃક્ષની શાખાપર;
ચંદ્રજૂંટી છે જે તમારા અંકમાંથી સંચરે;
નહિ શુદ્ધિને; છોડો જરાય કુમારમાં દેખાય છે;
જે સાળને નિજ અંકમાં બેસાડીને દરખાસ છે.”

જે પશ્ચિમીના દશનથી જાણે પોતાના હૃદયમાં એક પ્રકારની વિલક્ષણ અને અગમ્ય લાગણી થતી હોયની! એવો રાજકુમારને લાગ્યો. એ વિલક્ષણ આકર્ષણ અને પશ્ચિમીએ ઉચ્ચારેલા શબ્દોએ તેના હૃદયમાં એવી રીતે જામત કરી દીધી કે, જે સ્ત્રી અત્યારે તેની સાથે બેસી હતી તે વસ્તુતઃ કદાચિત્ તિલજૂંટી ન હોય તો? રાજકુમારને પોતાની પ્રિયતમાના સર્વાંગને ધ્યાનપૂર્વક જોવાનો પ્રસંગ અચાપિ આપ્યો નહોતો; અર્થાત્ તે માત્ર એટલું જ જાણતો હતો કે, તેની પ્રિયતમા અત્યંત લાવણ્યમયી અને સૌન્દર્યમૂર્તિ છે. અત્યારે તેણે પ્રથમવાર જ પોતાના પડખામાં બેઠેલી સ્ત્રીના શરીરનું સુદૃઢતાથી અવલોકન કર્યું, અને ત્યાં જોઈને અંધકારનો વિસ્તાર હતો, છતાં પણ તે જાણી શક્યો કે, એ સ્ત્રી અને સુંદરતાને સૌ યોગ્યનું છેદું હોયું જોઈએ. તેણે તે સ્ત્રીને નીચે બેસાડી દીધી અને કાંઈક કાંઈક પણ કલા વિના જ તે બહાર ચાલ્યો ગયો અને જતાવળથી તે વૃક્ષના યડ પાસે જઈને તે બોલતી પશ્ચિમીને પકડવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. પરંતુ તે પશ્ચિમી એક શાખાપરથી ખીંચી - શાખાપર ફેદી ફેદીને બેસવા લાગી અને વારંવાર તેના તે જ શબ્દોને

કવિતામાં ઉચ્ચારવા લાગી, ફટલીકવાર સૂધી એમ કયાં પછી તે અચા-
નક ત્યાંથી ભડી ગઈ. શોક અને નિરાશાનો અસહ્ય આધાત થતા રાજ-
કુમારે પોતાના સુદ્ધિબળને સર્વથા ખોઈ દીધું અને તે જુદાની આસપાસ
અદક્ષિણ કરતો પેતાના મુખથી તે પક્ષિણીના સખ્દોનો નીચે પ્રમાણે
સતત ઉચ્ચાર કરવા લાગ્યો:—

“તિલભૂરડી તો ગઈ છે આ જુદાની સામાયરે,
ચલભૂરડી છે જે તમામ અંકમાંથી સંચરે,
નહિ શુદ્ધિનો ઝરો જસય કુમારમા દેખાય છે,
જે સર્જોનેનિજ અકમા બિસાઈને હરખાય છે.”

રાજકુમારના એ વિલક્ષણ સ્વભાવપરિવર્તનના સમાચાર તરત
રાજાને પહોંચાડવામાં આવ્યા અને રાજાનો એ એકનો એક પુત્ર હોવાથી
રાજા અત્યંત ચિંતાતુર થઈને તે દાણે જ ત્યાં આવી લાગ્યો. તેણે પોતાના
પુત્રના શોક અને સુદ્ધિપરિવર્તનના કારણને જાણવાના અનેક પ્રયત્ન
કયાં અને અનેક પ્રશ્ન તેને પૂછ્યા, પરંતુ એ સર્વના ઉત્તરમાં રાજકુમાર
દેવળ ઉપર્યુક્ત સખ્દોનો જ ઉચ્ચાર કરતો હતો. રાજાની આગ્રાથી
રાજકુમારને તેના પોતાના શયનમંદિરમાં લઈ જવામાં આવ્યો અને
રાજ્યમાંના સારામાં સારા વૈદ્યોને તેના ઉપચારો કરવાની આજ્ઞા આપ-
વામાં આવી. પરંતુ વૈદ્યોના એ છત્રૃષ્ટ ઉપચારોથી રાજકુમારને કશો પણ
લાભ થઈ શક્યો નહિ. ત્યાર પછી ળીળ રાજપોર્તમાંથી નામાકિત વૈદ્યોને
ખાસાવવામાં આવ્યા, પરંતુ તેમનાથી પણ રાજકુમારના માનસિક વ્યાધિને
ઘટાવવાના કાર્યમાં વિજય મેળવી શક્યો નહિ. રાજકુમાર દિવસાનુ-
દિવસ શરીરે ક્ષીણ થતો જતો હતો અને તેથી રાજાની ચિંતાનો પણ
અવધિ રહ્યા નહોતો.

એક દિવસ એક પારધી વેશવામાટેનું એક પક્ષી લઈને લા આવી
લાગ્યો. એ પક્ષી અનુષ્ઠ પ્રમાણે ખોલવાના અદ્વિતીય શુભને ધરાવનારું
હતું. આ વાર્તા રાજાના સાંભળવામાં આવતાં તેણે તે પારધીને પોતા
પાસે લઈ આવવામાટેની પોતાના અનુચરોને આજ્ઞા આપી અને તે
પારધી આવ્યો એટલે ‘એ પક્ષીનું મૃત્યુ શું છે?’ એમ તેણે તેને પૂછ્યું.
પારધીએ તે પક્ષીના મૃત્યુ તરીકે એક સો સુવર્ણમુદ્રાની માગણી કરી.
રાજાએ તત્કાળ તેને સો સુવર્ણમુદ્રા આપી દીધી અને એ પક્ષી કદા-
ચિત્ રાજકુમારના મનમાંના શોકાન્વિત વિચારોને દૂર કરી તેના મનને
અન્ય વિચારો વાળી શકશે, એવી ધારણાથી પોતાના અનુચરોને તે
પક્ષીને રાજકુમારના ઓરડામાં લઈ જઈને રાખવાની આજ્ઞા કરી દીધી.
પરંતુ એ પક્ષીના યોગે રાજકુમારના ઉન્માદમાં જે પરિવર્તન થયું, તે

માન એટલું જ હતું કે, હવે તે એ પક્ષીને એક ધ્યાનથી જોતો યેથી રહેતો હતો અને અખંડ અશ્રુપ્રવાહને વહેવડાવ્યા કરતો હતો. અને એક દિવસે તે પક્ષીએ કાંઈ પણ પ્રયત્ન લાકડા સાથે પોતાના પગને બાંધી રાખનારી સાંકળને તોડી નાખી અને ત્યાંથી છીડીને તે રાજકુમારના જોગામાં આવી પડ્યું. રાજકુમારે તેના મસ્તક અને ચરીર પર પ્રેમથી હાથ ફેરવતા ગાંઓ; એમ કરતાં તેના હસ્તને કાંઈ કઠિન વસ્તુનો સ્પર્શ થયો હોય એમ તેને લાગ્યું અને પોતાની કૃતિનું શું પરિણામ થશે, એના લેશ માત્ર પદ માન વિના પોતાની આંગળીઓથી તે કઠિન વસ્તુને ખેંચી કાઢવાનો તેણે પ્રયત્ન કર્યો. એ વસ્તુ અન્ય કાંઈ નહિ, પણ તિલભૂસ્કીના કેશમાં તેની આંધરમાન માતાએ બાંધી દીધેલું વિષદાણ પરિણામકારક મુગિયું જ હતું. જેમ જેમ રાજકુમાર તે મુગિયાને ખેંચતો ગયો, તેમ તેમ તેના બંધ ફૂટતા ગયા અને ત્યારપછી એક ક્ષણ માત્રમાં જ તિલભૂસ્કીને તેનું પોતાનું પૂર્વ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થઈ ગયું. આ ઘટનાથી રાજકુમારને પોતાના ગયેલા શુદ્ધિબળ અને આરોગ્યની પુનઃ પ્રાપ્તિ થઈ ગઈ; કારણ કે, એ સર્વ તિલભૂસ્કીના વિધાગતું જ પરિણામ હતું, એટલે તેના સંધેાગથી રાજકુમારના ઉમાન્દનો લોપ થયો જ નેહ્યો. તિલભૂસ્કીએ પોતા પર વીતેલી સર્વ ઘટના અથથી ઇતિપર્યન્ત પોતાના પ્રિયતમ રાજકુમારને કહી સંભળાવી અને જ્યારે, તિલભૂસ્કીની આંધરમાન માતાની એ દુષ્ટતા તથા અમાનુષતાની વાર્તા તેના શ્રુતર, એટલે કે રાજના પોતાના જાણવામાં આવી, ત્યારે તે એટલો બધો દાપાયમાન થઈ ગયો કે, તેણે તિલભૂસ્કીના કંકડે કંકડા કરી નાખવાનો હુકમ આપી દીધો અને ત્યાર પછી જે જે ઘટનાઓ બની હતી, તેના સાદ્યત જ્ઞાત સાથે તે કંકડા તેણે તેના રૂપતા આગળ તેની માતાને ઉપહાર તરીકે આપવામાટે મોકલી આપ્યા. જ્યારે આ સર્વ વાર્તા જમીનદારના-તિલભૂસ્કીના પિતાના-જાણવામાં આવી, ત્યારે તે પણ રાજ જોડેલો જ ક્રોધાન્વિત થઈ ગયો અને પોતાની જૂની સ્ત્રીને તરત બોલાવી મગાવીને તેણે તેની પુત્રીના ચરીરના કંકડા તેને બતાવીને કહ્યું કે-“આ તારી દુષ્ટતાનું ફળ તારા માટે આજે છે, તે જો અને પ્રસન્ન થા!” એમ કહીને રાજએ જોવી રીતે તિલભૂસ્કીના કંકડા ફેંક્યા હતા, તે જ પ્રમાણે જમીનદારે પોતાની તે દુષ્ટ સ્ત્રીનો વધ કરાવી તેના ચરીરના કંકડા ફેંકવાને ફત્તરા કાગડાંને નખાવી દીધા.

૪૬ રાજએ આ ઘટના થઈ ગયા પછી અસ્પષ્ટ કાગડાં પોતાના જીવનકાળમાં જ પોતાના પુત્રનો રાજ્યાભિષેક કરી દીધો અને પોતે વાનપ્રસ્થ આશ્રમને સ્વીકારી લીધો. રાજકુમારે દીર્ઘકાળ પર્યન્ત છત્રી પોતાની સુંદર અને ગુણવત્તી અર્ધાંગના તિલભૂસ્કી સહિત આનંદપૂર્વક

રાજ્યસુખને ઉપભોગ લીધા અને પ્રગતિ સર્વ પ્રકારે સ્તુત કરી એક આદર્શ ગમ્ય તરીકેની નામના મેળવવાના લાગ્યને તે પ્રાપ્ત કરી શક્યો.

ઐ વરરાજા

વિક્રમાદિત્ય રાજાના સલાહકરનમા એક શુક વખતે હતા. ગમ્યને એ શુક અત્યંત પ્રિય હતો અને તેથી તે તેની ધણીજ સારી સલાહ રાખતો હતો. એ પક્ષીમા ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન એ સર્વ કાગળી પ્રત્યેક વસ્તુ કિંવા ઘટનાવિશેની સત્ય માહિતી આપવાનું અલૌકિક સામર્થ્ય હોવાથી એ શુકના અનુમોદન અને એ શુકની મનઝુા વિના રાજા મહારત્નું કાર્ય પણ કાર્ય કરતો નહોતો-સારાંશ કે, એ શુક રાજાના સાચા સમાન જ હતો.

એક દિવસ રાજા પોતાના સલાહકરનમા બેઠો હતો અને એ શુક તેના સિંહાસનની પડએ બેઠો હતો એ વેળાએ અભ્ય કાર્ય પણ કરવાનું ન હોવાથી અને અવકાશની વેળા હોવાથી રાજાએ શુકને પૂછ્યું કે, - "અત્યારે હાનુમતી રાણી પોતાના મહાવયમા શુ કંઈ છે વારુ?" એના ઉત્તરમા શુકે જણાવ્યું કે, - "હાનુમતી રાણી અત્યારે પુષ્પમાળા ગુચ્છા બેઠા છે." રાજાએ બીજા પ્રશ્ન કર્યો કે, - "એ પુષ્પમાળા શા કારણથી અને કોના માટે ગુચ્છા છે વારુ?" શુકે જવાબે કે, - "આજ રાત્રે રાણી હાનુમતીની સ્વર્ગથી કનિક બગિચાના લગ્નને સમારક થવાનો છે અને તે પ્રસંગે વરરાજાને ઉપહાર તરીકે અર્પણમાટે અત્યારે એ પુષ્પમાળા ગુચ્છા છે." રાજાએ કહ્યું કે, - "આજે આ તું કેવી અશક્ય વાતો કરે છે, એનું તને કાર્ય જ્ઞાન છે ખરું કે? રાણી હાનુમતી અત્યારે અહીં છે અને તેના પિતાનું, રાજા હોજનનું, રાજ્ય સત્ત સમુદ્ધ અને ત્રયોદશ નદીઓની પેલી પાર બહુ જ દૂર આવેલું છે, એટલે આજ રાત્રે જ એટલા દૂરના સ્થાનમા પોતાના બનેલીના ગંગામા પુષ્પમાળા અર્પણમાટે તેનાથી પહોંચી શકાય એવી કદાપિ શક્યતા છે ખરી કે? એટલું જ નહિ પણ હાનુમતીએ પોતાની બગિચાના લગ્નપ્રસંગ વિશે ખારી સાથે કરી વાતચીત સુદા પણ કરી નથી, તો પછી આમ બને જ કેવી રીતે." રાજાના એ વાદને સાંભળી લઈને શુકે સાંનિને બળવીને કહેવા લાગ્યો કે, - "પ્રતાપી પૃથ્વીપતિ! આ સર્વ રહસ્યને હું અત્યારે જ આપને સ્ફોટ કરી બતાવું છું. હાનુમતીએ આ વાતો આપને એટલામાટે જણાવી નથી કે, કદાચિત્ આપ એ વાતોને બળજીએ તો તેમને ત્યાં જવાનું અનુમોદન નહિ આપો, એવા તેમના મનમા બીજી રહ્યા કરે છે. હવે તેઓ ત્યાં પહોંચશે કે કેમ એ વિશે પૂછો તો આજને આજ તેમને

ત્યાં પહોંચી જવામાં કસી પણ કઠિનતા નડવાની નથી. આજ સંજ્ઞા કાળ પછી રાજ્ય ભોજના રાજ્યમાંથી જે ડાકનીઓ એક વિશિષ્ટ વૃક્ષ લઇને અહીં આવશે, તે વૃક્ષ રાણી ભાનુમતીને તેમના પિતાના પ્રસાદમાં પહોંચાડશે અને એક જ રાતના કાલાવધિમાં પાછાં આ સ્થાનમાં લાવીને મૂકી જશે.”

આ વાર્તા સાંભળીને રાજ્ય આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયો અને આ સર્વ રહસ્ય બપૂત કરી જતાવવામાટે પોતાના શુક્રને તે અતિથય આસાદ માનવા લાગ્યો. તેની પાંખોને પ્રેમથી પસવારીને તેણે સમાર્પુ વિદ્ય-ર્જન કરાવ્યું અને તે પોતે નિત્યના સમય કરતાં બહુ જ વહેલો રાણી ભાનુમતીના આવાસમાં જઈ પહોંચ્યો. ખરેખર રાણી ભાનુમતી એ વેળાએ પુષ્પમાળા ગુંથતી બેઠી હતી. રાજ્યને તેના આવવાના સ્મય કરતાં બહુ જ વહેલો આવેલો જોઇને તે વિમાસલ્યમાં પડી ગઈ અને પોતાથી બની શકે તેટલી જીતાવળથી પુષ્પમાળાને બેઠે તેણે કુપાવી દીધી અને રાજ્યએ પણ જાણે કશું પણ ન જ જોયું હોય તેવા જ ઉપ-રથી ભાવ દર્શાવ્યો, પરંતુ રાણીની એ અપગતા સંપૂર્ણતાથી તેના જોશ અને જણવામાં તો આવી જ ગઈ. રાજ્યએ જાણે પોતે કાંઈ જાણતો જ નથી એવો ભાવ જતાવીને રાણીને કહ્યું કે:—“ભાનુમતી! મારા શરીરમાં આજે કાંઈક અસ્વસ્થતા જેવું દેખાય છે અને તેથી આજે આ ક્ષણે જ રાજ્ય કરવાની મારી ઇચ્છા થાય છે.” રાણીએ રાજ્યના રાજ્ય-માટેની જીતાવળથી તૈયારી કરી નાખી અને તેના શ્રમના પરિહારમાટે તેની ચરણસેવા આદિ પોતાથી બની શકે તે સર્વ ઉપચારો કર્યાં. નિસાર્પુ જ્યાં આગમન થયું એટલે રાજ્યએ ગાઠ નિદ્રામાં પડી જવાનો દેખાવ રજૂ કર્યો. એ જ સમયે મહાસયના ઉદ્યાનમાં તે વિશિષ્ટ વૃક્ષસહિત જે ડાકનીઓ આવી પહોંચી અને તેમણે રાણીને પોતાના આવી પહોંચ્યા વિશેના સમાચાર જણાવી દીધા. રાજ્ય ગાઠનિદ્રાને આધીન થયો હતો એ વિશેના નિશ્ચય કરી લઇને તે પોતાના ઉત્તમોત્તમ વસ્ત્ર અને આભૂષણોથી પોતાના શરીરને સુંગારવામાટે ‘સુંગારસદન’ નામના અન્ય એકરૂઢમાં ચાલી ગઈ. રાજ્ય જે પ્રસંગને મેળવવાની માર્ગપ્રતીક્ષા કરી રહ્યો હતો તે પ્રસંગ રાણીના ‘સુંગારસદન’માં જવાથી તેને પોતાની મેળે જ પ્રાપ્ત થઈ ગયો. તે તત્કાળ પોતાની શય્યામાંથી ઉઠીને ઉભો થયો, ઉદ્યાનમાં જઇને તે વિશિષ્ટ વૃક્ષપર ચઢી ગયો અને જે સ્થાનમાં સાખાઓનો ધારો બરાબ હતો તે સ્થાનમાં સંતાઇને બેસી ગયો. રાણી પોતાના સુંગાર-કાર્યની સમાપ્તિ કરીને પોતાની ગુંથેલી પુષ્પમાળા લઈ જે ડાકની સાથે વૃક્ષ પાસે આવી પહોંચી. જે ડાકની અને રાણી ત્રણે જણી વૃક્ષમાં

બેસી ગઈ, ત્યાર પછી ડાકિનીઓએ પોતાની આંગળીઓના ત્રણ વાર ટ્યાકડા ફેંચ્યા અને તે સાથે જોતજોતાર્થા ત્યાંથી ઉડીને તે વૃક્ષ સાથે સમુદ્ર અને ત્રયોદશ નદીઓને ઓળંગીને રાજા ભોજના રાજ્યમાં આવી પહોંચ્યું. વૃક્ષ એક ઉદાન ખાસે આવીને અટક્યું અને ત્યાં ભાતુમતી તથા ડાકિનીઓ ઉતરીને રાજાના મહાલમાં ચાલી ગઈ.

વૃક્ષમાં પોતે એકલો જ રહેતાં રાજા વિક્રમાદિત્ય પોતાના મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે;—“અહીં વધારે વાર બેસી રહેવાથી કશો પણ લાભ મવાનો નથી. મારે આસપાસનું અવલોકન તો કરવું જ જોઈએ.” એ પ્રમાણેના વિચાર કરીને તે પણ વૃક્ષમાંથી નીચે ઉતર્યો. તેના શરીરપર શયનસમયનાં સાધારણ વસ્ત્રો વિના આડગરનું અન્ય કાંઈ પણ ચિહ્ન ન હોવાથી તે ગમે ત્યાં ચાલ્યો જાય તોપણ તેના માટે ઓળખાઈ જવાનો ભય હતો નહિ, એટલામાટે પ્રથમ તો તેણે ઉદાનની પાસેના ચાંત અને એકાંત સ્થાનમાં જવાનો જ વિચાર કર્યો. જો કે તેના ઓળખાઈ જવાનો સંભવ તો નહોતો જ, છતાં પણ પોતાના સ્વરૂપને વધારે છુપાવવાના ઉદ્દેશથી તેણે પોતાના શરીરપર કેટલીક ધૂળ ચોળી લીધી. જ્યારે તે ધૂળ ચોળવાના અવસાયમાં નિમગ્ન હતો, તે વેળાએ દૂરથી આવતો વાદળોનો ધ્વનિ તેના સાંભળવામાં આવ્યો અને અલ્પ સમયમાં ત્યાં પ્રકાશનો પણ આવિર્ભાવ થયો. વિક્રમાદિત્યે પોતાના મનમાં કહ્યું કે;—“ખરેખર વરરાજા પધારતા હોવા નોંધજી અને એટલામાટે મારે એમની દૃષ્ટિથી દૂર જ રહેવું જોઈએ.” આમ ધારીને તે માર્ગપરના એક વૃક્ષની ખાજી છુપાઈને ઉભો રહ્યો અને બની શકે તેટલી ઉતાવળથી પોતાના શરીરપર ધૂળ ચોળવા મંડી ગયો.

તત્કાળ વરરાજાની પાલખી એ સ્થાનમાં આવી પહોંચી. હવે બનાવ એવો બન્યો કે, જે રાજકુમાર વરરાજા થઈને પરણવામાટે આવ્યો હતો તે પોતે ખુંધો હતો, એટલું જ નહિ, પણ બીજા પણ એક ભયંકર જીર્ણ રોગથી તે પીડાતો હતો. જે વેળાએ એ વૃક્ષ પાસે પાલખી આવી પહોંચી તે વેળાએ તેના શરીરમાં અત્યંત પીડા ચલાથી તેણે પોતાના પાલખી ઉત્તરનારોને કિંમ્બા રાખ્યા અને પોતે પાલખીમાંથી ઉતરીને એકલો જ ત્યાંથી કેટલાક અંતરપરના એક સ્થાનમાં ચાલ્યો ગયો. તેના અનુચરો તેના આગમનની પ્રતીક્ષા કરતા તે વૃક્ષની નીચે બેસી રહ્યા. એટલામાં તે અનુચરોમાંના એકની દૃષ્ટિ અચાનક વિક્રમાદિત્યપર જઈ પડી; કારણ કે, તે અઘાપિ શરીર ધૂળ ચોળતો વૃક્ષની ખાજી જ ઉભો હતો. તેને એક ઉન્નત મનુષ્ય ધારીને તેમણે પકડી લીધી અને ત્યાર પછી તેઓ તેને વરરાજાના પિતા પાસે લઈ ગયા. વિનાકારણ વાતને

વધારીને તેમણે એમ જણાવ્યું કે;—“આ ગાંડો અમારાપર ધૂગ અને પથરા નાખતો હતો અને એટલામાટે એને પકડીને અમે અહીં લઈ આવ્યા છીએ.” રાજા, વિક્રમાદિત્યની આકૃતિને જોઈને અત્યંત આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયો અને એથી અચાનક એક વિલક્ષણ કદપનાનો તેના મસ્તિષ્કમાં આનિર્ભાવ થયો. ઉપરથી ક્રોધનો આદંતર બતાવીને તે રાજા કહેવા લાગ્યો કે;—“હે મૂર્ખ મનુષ્ય! મારા અનુચરોના શરીરપર ધૂગ અને પાપાણ ફેંકવામાં તારો શેષ ઉદ્દેશ સમાવલો હતો વારું!” એના ઉત્તરમાં વિક્રમાદિત્યે જણાવ્યું કે;—“એ એમના શરીરપર ધૂગ અને પથરા નાખ્યા જ નથી. હું મારા પોતાના કાર્યમાં નિમગ્ન થઈને વૃક્ષની પાછળ ચાંતથી ઉભો હતો અને એને જ જો મારો અપરાધ માનવામાં આવતો હોય, તો તે એક બીછ વાત છે.” રાજાએ વિશેષ ક્રોધ દર્શાવીને કહ્યું કે;—“જસ, વધારે બળગાટ ન કર; તારી આ વાચાગતા અહીં ચાલી શકે તેમ છે જ નહિ. જો તારે ફાંસીને લાકડે લટકવાની તારા લાલ્ચની સગમમાંથી ધૂડી જવું હોય તો તારે મારી એક સેવા કરવી પડશે.” એના ઉત્તરમાં વિક્રમાદિત્યે જણાવ્યું કે;—“મહારાજાની આજ્ઞાને મસ્તકપર ધારવાને આ ફાસ તૈયાર છે; માત્ર આપના મુખમાંથી વચન બહાર પડવાની જ વાર છે.” રાજાએ કહ્યું કે;—“ત્યારે જો, મારો પુત્ર અથવા રાજકુમાર અત્યંત કુરુપ છે, તે એક બધંકર જીર્ણ રોગથી પીડાય છે અને અધડામાં પૂરું તેની પીઠપર એક મોટી ખુંધ નીકળેલી છે. હવે જો આવા વિદૂષ રાજકુમારને હું રાજા બોજની પુત્રી સાથે પરણનાર વરરાજા તરીકે તેની સભામાં લઈ જઈ, તો રાજા શું કરશે અને શું નહિ, એ મારાથી કદી પણ શકાતું નથી. આથી હું કેવી પીડામાં આવી પડ્યો છું, એની હું સહજમાં કદપના કરી શકે એમ છે. તું એક અત્યંત સુંદર આકૃતિનો પુરુષ છે અને તારે મારું જે કાર્ય કરવાનું છે તે માત્ર એટલું જ છે કે, હું વરરાજાનાં આ સર્વ વસ્ત્રાલંકારોને પોતાના શરીરપર ધારણ કરીને પાલખીમાં બેસી જા; અને રાજાના મહાલયમાં પહોંચ્યા પછી રાજા કુમારી સાથે પરણવાના વિધિને સમાપ્ત કરી લે. ત્યાર પછી તો એ અને કુમારિકાઓ પોતાના વિનોદની સંપૂર્ણતા કરે અને તને તથા નવોદા વધુને એકલા મૂકીને ચાલી જાય, ત્યાં સુધી તારે રાજકુમારીની સાથે રહેવું અને ત્યાર પછી તારે અહીં આત્મા આવડું એટલે પછી તારા સ્થાનને મારો કુમાર જઈને સંભાળી લેશે.” એના ઉત્તરમાં વિક્રમાદિત્યે જણાવ્યું કે;—“જેવી મહારાજાની આજ્ઞા.” તેના મુખમાંથી આ શબ્દો નીકળતાં અને પોતાના રાજાનો સંકેત થતાં અનુચરોએ તત્કાળ વિક્રમાદિત્યને વરરાજાનાં વસ્ત્રાભૂષણોથી શુભારી દીધા. વિક્રમાદિત્ય એક

તો પ્રથમથી જ અત્યંત રૂપવાન અને સુંદર પુરુષ હતો જ અને તેમાં વળી સુંદર વસ્ત્રાભૂષણોના સંયોગ થયો એટલે તે એવો તો આકર્ષક અને પ્રભાવશાળી દેખાવા લાગ્યો કે, તે રાજા અને તેના અનુચરો પણ આશ્ચર્યચકિત થઈને તેની પ્રશંસા કરવા મંડી ગયા. વિક્રમાદિત્ય એ પછી પાલણીમાં બેઠો અને સર્વ સમુદાય રાજા ભોજના મહાલય તરફ જવાને ત્યાંથી નીકળ્યો. અત્ય સમય પછી ખરો વરરાજા ત્યાં આવી લાગ્યો, પણ ત્યાં કાંઈ પણ ચાણુસને ન જોઈને તે ચાલતો ચાલતો ઠેઠ રાજા ભોજના મહાલય આગળ આવી પહોંચ્યો. ત્યાં તેના પિતાના કેટલાક અનુચરોએ જે બ્યવસ્થા કરવામાં આવી હતી તે વિશેનો સર્વ વૃત્તાંત તેને કહી સંભળાવ્યો. એ બ્યવસ્થામાંના સુદિયુક્ત રહસ્યનો વિચાર કરીને વરરાજાએ એ બ્યવસ્થાવિશે કરોડો પણ વિરોધ દર્શાવ્યો નહિ અને જ્યાં સુધી પોતાના પ્રકટ થવાનો સમય આવી ન પહોંચે, ત્યાં સુધી તેણે શ્રમ રહેવાનું જ યોગ્ય ધારી લીધું અર્થાત્ તે પક્ષ પાછળ છુપા-યેલો જ રહ્યો.

વિક્રમાદિત્ય, વરરાજાના વેશમાં દરબારમાં આવીને પોતાના આસને વિરાજ્યો, અને તેના મનોમોહક સૌન્દર્યને જોઈને કન્યાની સખીઓ મોહ-મુગ્ધ બની ગઈ. હાનુમતી પોતે પણ-જે જે પોતાના પતિને ભોજખાતે શય્યા નહોતી-નેને જોઈને એવો જ હિંમત કાઢ્યો કે, ‘આ વરરાજા તો મારા પતિ રાજા વિક્રમાદિત્ય કરતાં પણ વિશેષ સુંદર અને મનો-મોહક છે!’ રાજા ભોજ પણ પોતાના એ જામાતાને જોઈને પોતાની પુત્રીમાટે આવો સુંદર પતિ મેળવવાથી પોતાને પોતે અત્યંત લાગ્યેશાળી પિતા માનવા લાગ્યો. પાણિગ્રહણની ઘટિકા આવી લાગતાં લમવિધિની શાસ્ત્રાનુસાર સમાપ્તિ થઈ ગઈ અને ત્યારપછી વર તથા વધૂ ઉત્સવના અંતઃપુરમાંના વધુગૃહમાં જવાનો સમય આવી લાગ્યો. હાનુમતીએ તેમના ત્યાં આવ્યા પછી પોતાની શુભેચ્છી પ્રુષ્ઠમાળા પોતાના ખનેવીના ગળામાં પહેરાવી, કેટલાક હાસ્યવિનોદ કર્યો અને છેવટે ખનેવીના હાત પણ ખેંચ્યા! હાનુમતીની આ ચેષ્ટાઓથી વિક્રમાદિત્યનું આંતરિક રીતે અત્યંત મનોરંજન થયું. કેટલીકવાર પછી હાનુમતી અને તેની સાથેની સ્ત્રીઓ ત્યાંથી ચાલી ગઈ અને શયનમંદિરમાં વર તથા વધૂ બે જ એકલાં રહી ગયાં. એકાંત મળતાં વિક્રમાદિત્યે નવોદા વધૂને જણાવ્યું કે;—‘રાજ-કુમારી, મારા કથનનું જરા આનંદપૂર્વક શ્રવણ કરો. હું તમારો પતિ નથી; તમારો પતિ તો એક વિદૂષ અને અસાધ્ય રોગગ્રસ્ત પ્રુધા પુરુષ છે. મને માર્ગમાં લટકતો જોઈને તેના પક્ષના લોકોએ જાણતકરે લમ-મંડપમાં લાવીને બેસાડ્યો અને આવાર સુધી મેં વરરાજાની બુધ્ધિ તો મની

ધરણીસાર ભગવી જાતાવી. હવે મારે જીવું જ જોઈએ; કારણ કે, તમારા ખરેખરા પતિના અહીં આવવાનો સમય હવે પાસે આવી પહોંચ્યો છે. પ્રજામ, રાજકુમારી! પ્રજામ!!” વિક્રમાદિત્યના આ કથનને સાંભળીને રાજકુમારી કહેવા લાગી કે:-“આ આપ શું જોલો છો? આપની સાથે વિધિપૂર્વક મારો લગ્નસંબંધ થયો અને આપ મારા પતિ નથી, એમ બને જ કેવી રીતે? આપ જ મારા પ્રાણેશ્વર છો, આપના વિના અન્ય કાઈ પણ આ પ્રાણ તથા દેહનો નાથ છે જ નહિ અને હવે પછી યવાનો પણ નથી.” એના ઉત્તરમાં વિક્રમાદિત્યે જણાવ્યું કે:-“રાજનંદિની! હું વચનથી બંધાયેલો છું, એટલામાટે મારે અત્યારે અહીંથી જીવું જ જોઈએ અને જે સત્ય વરરાજા છે તેને અહીં આવવા માટેનો માર્ગ મારે કરી આપવો જ જોઈએ.” રાજકુમારીએ એ સાંભળીને દહતાપૂર્વક કહ્યું કે:-“હું તેને પ્રાણ જતાં પણ અહીં મારા શયનમંદિરમાં આવવા દેવાની નથી. આપ મને શું વેશ્યા ધારો છો? આપની સાથે પરણ્યા પછી હું અન્ય પુરુષ સાથે પત્નીના સંબંધથી રહેવાનું યોગ્ય માનું એમ કદાપિ બને ખરું કે? જો આપ મને ત્યાગી જવાના વિચારને જ વળગી રહેશો, તો હું ચારું ચતુ મારા હાથે જ કાપી નાખીશ. જો આપના જેવા પતિને ત્યાગીને હું એક વિદૂષ અને અયોગ્ય પતિને સ્વીકારવાના વિચારમાત્રને પણ મારા ઉદયમાં સ્થાન આપું, તો મારા પર અને મારા માતાપિતાપર લક્ષાવધિ વિખાર છે!” રાજકુમારીને તેના નિશ્ચયમાં આવી રીતે અચલ અને દૃઢ જોધને વિક્રમાદિત્ય કહેવા લાગ્યો કે:-“વારુ, ત્યારે આ આપત્તિને ટાળવાનો આપણી પાસે માત્ર એક જ માર્ગ છે. હું જઈશ તો ખરો જ, અને તે પણ વળી આ ક્ષણે જ જઈશ; પરંતુ તમારી મુદ્રિકા તમે મને આપો અને મારી મુદ્રિકાને તમે પોતાની આંખનીએ પહેરી લેશો. જો વિધાતા કૃપાશીલ હશે, તો આપણે પાછાં અવશ્ય મળીશું અને મળીશું જ.” છેવટે તેમણે પરસ્પર મુદ્રિકા બદલાવી લીધી અને ત્યારપછી વિક્રમાદિત્ય રાજકુમારીના શયનમંદિરને ત્યાગીને આલેખો ગયો.

પ્રથમથી કહેલી અવસ્થા પ્રમાણે સત્ય વરરાજા એ સમયે શયન-મંદિરના દ્વારની પાછળ જ બેઠો હતો; એટલે જોવા વિક્રમાદિત્ય શયન-ગૃહમાંથી બહાર નીકળ્યો એટલે તરત તે વરરાજાએ શયનગૃહના અંત-ભાગમાં પ્રવેશ કર્યો. પરંતુ તે જોયો અંદર આવ્યો કે તરત રાજકુમારી હાથમાં લાકડી લઈને તેનાપર ટૂટી પડી, તેણે તેને ખૂન માર્યો, લાત મારીને બહાર કાઢી મૂક્યો અને ત્યારપછી દ્વાર વાસીને અંદરથી સાંકળ ચઢાવી દીધી. વરરાજાએ બહાર નીકળીને એકદમ ધૂમાધૂમ મચાવી દીધી અને

તેના પિતા પોતાના અનુચરો સાથે ત્યાં આવી પહોંચ્યા.
 તે સાથે જ તેઓ "શું થયું? શું બન્યું? શી ગડબડ છે?"
 પ્રશ્નો પૂછવા લાગ્યા. એના ઉત્તરમાં માન્યવર વરરાજાએ જણાવ્યું
 રાજકુમારીએ મને એક ડંડાથી ખૂબ માર્યો અને હાત મારીને
 શપનગૃહમાંથી બહાર કાઢી ચૂક્યો." આ ઉત્તર સાંભળીને
 પેતાએ અતિશય ભય તથા આશ્ચર્યનું દર્શન કરાવ્યું અને પછી
 દર્શાવતો તે ગર્જના કરીને કહેવા લાગ્યો કે;—"આપણે જે દેશમાં
 ર આપ્યા છીએ તે કયા પ્રકારની ઝકિનીઓના દેશ છે, તે
 સમજી શકાતું નથી. મારા પુત્રને મેં જેની સાથે પગલાવ્યો છે, તે
 જાણે કેવા પ્રકારની સ્ત્રી છે! અહા-કેવી ભયંકરતા! ઈશ્વર સ્ત્રી
 ના પતિપર દંડ ઉગાડીને મારવાનું સાહસ કરે; અરે એના વિચાર-
 થી જ મરતક ભમી જાય છે! એટલું જ નહિ, પણ મારા સુવર્ણ-
 ના સૌન્દર્યને પણ તે રાક્ષસીએ વિકૃત કરી નાખ્યું! અત્યારે આ
 લાડકવાયો કુમાર જેવા લાયક પણ રહ્યો નથી. અરે પણ આ શો
 ખૂં? આ મારા પુત્રની પીઠપર ખુંધ કયાથી નીકળી આવી? આ
 અત્યાચારની સીમા જ થએલી કહેવાય! મહાભયંકર અને અત્યંત
 પ્રકારનો અત્યાચાર!" તે આવી રીતે બોલતો જ રહ્યો, તેના
 અનુચરો તેને પુષ્ટિ આપતા રહ્યા અને તેથી કાલાહલ વધારે અને વધારે
 થતો જ ગયો. એ કાલાહલથી રાજા ભોજ પણ નિદ્રામાંથી જાગી
 ઊઠ્યો અને આશ્ચર્યચકિત થઈને કાલાહલવાળા સ્થાનમાં આવી પહોંચ્યા.
 તે સમયે રાજમહાસભ્યોની સર્વ સ્ત્રીઓ પણ આવીને રાજકુમારીના
 શપનગૃહના દ્વાર આગળ એકઠી થઈ ગઈ હતી. જ્યારે રાજાને તેની
 પુત્રીના અસહવર્તનની વાતો સંભળાવવામાં આવી, એટલે તેના હૃદયમાં
 અત્યંત ઝેદ થવા લાગ્યો. તેણે ક્રોધથી પોતાની પુત્રીને અતુ-
 લક્ષીને કહ્યું કે;—"આ બધું શું કહેવાય? આવા પ્રકારનું વર્તન તું શીખી
 ક્યાંથી?" રાજકુમારીની માતા પણ અત્યંત નિર્દયતાથી પોતાની પુત્રીને
 ગેણું આડાં સંભળાવવા લાગી અને અન્ય સ્ત્રીઓએ પણ રાજકુમા-
 રીની નિર્ભરતા કરવામાં પોતપોતાની યોગ્યતા પ્રમાણેના પૂરેપૂરો ભાગ
 લીધો. રાજકુમારીએ વિચાર્યું કે, 'હવે વિશેષ વાર મૌનને ધારણ
 કરવાથી કામ ચાલી શકે એમ નથી;' એટલે તેણે દ્વાર ઉઘાડ્યાં અને
 તે બહાર નીકળી આવી. ત્યાર પછી તે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહેવા લાગી
 કે;—"આ મારો પતિ છે જ નહિ. જે પુરુષ સાથે મારો લગ્નસંબંધ
 થયો છે, તે પુરુષ તો અત્યારથી કેટલાક સમય પૂર્વે નિશામાં જ આ
 સ્થાનમાંથી ચાલ્યો ગયો છે." રાજકુમારીના આ લાવણ્યથી વળી એક

પ્રકારના નવીન શિક્ષાદલનો ઉદ્ભવ થયો. રાજકુમારીની સખીઓ અને તેના પક્ષના પુરુષો રાજકુમારીનો પક્ષ કરવા લાગ્યાં, અને વરરાજાના પક્ષવાળા રાજકુમારીના કથનને અસત્ય અને ખાયા વગરનું જ જણાવવા લાગ્યા. છેવટે બન્ને પક્ષ એવા નિર્ણયપર આવ્યા કે;—“રાજા વિક્રમાદિત્ય સમક્ષ આ વિવાદને લઈ જવો અને ત્યાંથી જ આનો નિર્ણય કરાવવો.” આવા વિચારથી તે સર્વ વિક્રમાદિત્યની સભામાં જવામાં ત્યાંથી રવાના થયાં.

એ જ સમયે રાજા વિક્રમાદિત્ય અને ભાનુમતી એવા પ્રકારે રાજા ભોજની રાજધાનીમાં આવી પહોંચ્યાં હતાં, તે જ પ્રકારે વૃક્ષદ્વારા પાછાં પોતાની રાજધાનીમાં આવી લાગ્યાં હતાં અને વિક્રમાદિત્ય પ્રથમ પ્રમાણે પોતાની રાણીની હાજિ ન પડે તેવી રીતે વૃક્ષમાં સંતાઈને જ બેઠો હતો. થોડા દિવસ પછી ઉપર્યુક્ત ઉલ્લસપક્ષના લોકો વિક્રમાદિત્યની સભામાં આવી પહોંચ્યા અને રાજા ભોજને વિક્રમાદિત્યને વિવાદનો સમસ્ત જતાં જ અથથી ધર્તપર્યન્ત કહી સંભળાવ્યો. વિક્રમાદિત્ય પોતાના શસ્ત્રને તેની પુત્રીના લગ્નપ્રસંગે પોતાને આમંત્રણ ન મોકલવાના પ્રમાદમાં મેલું માયાં વિના રહી ચક્રો નહિ; અને તેમ ક્યાં પછી તેણે એ વિવાદના નિર્ણયમાંટે અમુક એક દિવસ નિયત કર્યો. જ્યારે તે દિવસ આવ્યો ત્યારે બન્ને પક્ષના લોકો સભામાં ઉપસ્થિત થયા અને તે સાથે ન્યાયના કાર્યનો આરંભ કરવામાં આવ્યો. સર્વથી પ્રથમ પક્ષની પાછળ બેઠેલી રાજકુમારીએ કહ્યું કે;—“લગ્નની રાત્રિએ મારા શયનમંદિરમાં શું શું બન્યું હતું એના જે પુરુષ સત્ય જતાં સંભળાવશે, તેના આધારે જ મારો સત્ય પતિ કેાણ છે, એ વિશેનો સત્ય નિર્ણય થઈ શકશે.” એ પછી વિક્રમાદિત્યે ખુંધા વરરાજાને બોલાવીને તે રાત્રે રાજકુમારીના શયનમંદિરમાં શું શું બન્યું હતું એ વિશેનો સત્ય જતાં કહેવાની આજ્ઞા કરી દીધી. એના ઉત્તરમાં તત્કાળ તેનાથી જેટલો બનાવડી જતાં રહી શકાયો તેટલો રાત્રીને તેણે સંભળાવ્યો; પરંતુ પક્ષ પાછળ બેઠેલી રાજકુમારીએ તેના સર્વ કથનનો સ્પષ્ટતાથી સત્ય તરીકે અસ્વીકાર કર્યો. એટલે પછી વિક્રમાદિત્યે રિશ્નપૂર્વક જણાવ્યું કે;—“મારું, રાજકુમારી ! જો હું પોતે જ તમારા શયનમંદિરમાં તે રાત્રે થએલી ઘટનાઓનો સત્ય જતાં સંભળાવું, તો તમે પોતાના પતિ તરીકે મને સ્વીકારીને મારાં ધર્મપત્ની થશો ખરાં કે ?” આમ કહીને વિક્રમાદિત્યે જ્યારથી તેના ખુંધા વરરાજાના પિતા સાથે મેળાપ થયો હતો ત્યારથી માંડીને તેણે રાજકુમારીના શયનશુદ્ધનો ત્યાગ કર્યો હતો ત્યાં સુધીનો સર્વ જતાં અંશરે અક્ષર કહી સંભળાવ્યો અને પોતા પાસેની રાજકુમારીની મુદ્રિકાને રજૂ

કરી. રાજકુમારીને તેની પાસેની પોતાની મુદ્રિકાને ગળૂ કરવાનું જણાવીને એ વૃત્તાંતની સમાપ્તિ કરી દીધી. રાજકુમારીએ તે મુદ્રિકા પોતાની આંગળીએથી તરત કાઢી આપી અને તે મુદ્રિકામાં કાતરેલા રાજા વિક્રમાદિત્યના નામને સર્વ જનોએ જોઈ શક્યા. સર્વ જનો આશ્ચર્યથી સ્તંભિત થઈ ગયા અને હાનુમતીના આશ્ચર્યનો તો વિશેષ કરીને પાર જ ન રહ્યો; તે દિગ્મુદ્ર જેવી જ બની ગઈ. એ પછી વિક્રમાદિત્યે સભાનું વિસર્જન કરાવ્યું અને હાનુમતી તથા તેની ભગિની સાથે અંતઃપુરમાં જઈને હાનુમતીને અનેક વિનોદાત્મક લાપણીઓ વાંચવીને તથા હટ્ટા મસ્કરી કરીને તે પોતાનો સમય આપત આનંદવિલાસમાં વીતાડવા લાગ્યો.

રાજા વિક્રમાદિત્ય અને તેની વધૂ

એક સમયમાં રાજા વિક્રમાદિત્ય ગ્રામ વેપમાં એક દેશમાંથી બીજા દેશમાં અને બીજા દેશમાંથી ત્રીજા દેશમાં એવી રીતે બિન બિન દેશોમાં બદલા કરતો હતો અને પોતાને ઉન્નત તરીકે ઓળખાવતો હતો. પોતાની મજાની સત્વ સ્થિતિને સપૂણ રીતે જાણી લેવાની તેની અનેક પદ્ધતિઓમાંની આ પછુ એક પદ્ધતિ હતી. પોતાના એ ભ્રમણના કાળમાં એક દિવસ સંધ્યાકાળે પોતાના એક માંડવિક ગાળના રાજ્યની સીમામાંના એક મંદિર પાસે તે આવી લાગ્યો અને ત્યાં તેણે નિશાને વીતાડવાનો નિશ્ચય કર્યો એ મંદિર કંઈની હોવાથી એમાં કાલિકાતી એક મૂર્તિ હતી. મધ્યનિશાના સમયમાં રાજકુમારી, સચિવકુમારી, કાટવાણની પુત્રી અને નગના નગશેઠની પુત્રી ત્યાં કાલિકાની પૂજા માટે આવી અને મંદિરમાંના મૂર્તિ સમક્ષ જવાના માર્ગમાં તેમણે વેપારી વિક્રમાદિત્યને નિરાવશ અવસ્થામાં પડેલો જોયો. તેને જોઈને નગશેઠની પુત્રીએ કહ્યું કે, “હે મનુષ્ય! તું કાણ છે? મારા માર્ગમાંથી આવ્યો ખમી જા?” એના ઉત્તરમાં વિક્રમાદિત્યે જણાવ્યું કે, “જે તમારી ઇચ્છા હોય તો મારાપરથી ઓળંગી જાઓ; હું બિલકાનો તો નથી જ.” નગશેઠની પુત્રીએ તે પ્રમાણે કર્યું અને તેનું અનુકરણ કરીને સચિવકુમારી તથા કાટવાણની પુત્રી પછુ તેની ઉપરથી ફરકા મારીને મંદિરમાં ચાલી ગઈ. એ પછી રાજકુમારીએ વિક્રમાદિત્યને કહ્યું કે;— “તું કાણ છે? કૃપા કરીને ગને જવા દે; કારણ કે, મારે દેરીની પૂજા કરવાની છે.” પરંતુ વિક્રમાદિત્યે એનું પૂર્વ પ્રમાણે જ ઉત્તર આપ્યું. “જે તમારે અંદર જવાની આવશ્યકતા જ હોય, તો મારા શરીર-પરથી ફૂદીને ચાલ્યા જાઓ.” રાજકુમારીએ કહ્યું કે, “મારાથી તારા શરીરપરથી ફૂદીને અંદર જઈ શકાય તેમ નથી; કારણ કે, કાંઈના શરી-

રની ઉપરથી તેને ઝાળંગીને જનું, એ કાર્ય અચોક્કસ મનાય છે." વિક્રમાદિત્યે કહ્યું કે:—"તો મારાથી અદીથી જરા પણ ખસી શકાય તેમ નથી." રાજકુમારીએ તેને વારંવાર માર્ગ આપવામાટેની પ્રાર્થના કરી, પણ વિક્રમાદિત્ય એકનો એ થયો નહિ અને તેણે ત્યાંથી ખસવાની ચોખ્ખી ચણક ના પાડી દીધી. છેવટે તેણે દયા લાવીને એ પ્રમાણે કહ્યું કે:—"માત્ર એક શર્તે હું અદીથી ખસીને તમને મંદિરમાં જવાનો માર્ગ આપી શકું એમ છે." રાજકુમારીએ આતુરતાથી જણાવ્યું કે:—"તે શર્ત શી છે વારુ?" વિક્રમાદિત્યે કહ્યું કે:—"પ્રથમ ત્રણવાર એનું વચન આપો કે, તમે તે શર્તને માન્ય કરશો જ એટલે પછી હું મારી શર્ત તમને દહી સંભળાવું." રાજકુમારીએ નિઃકપટ લાવધી વચન આપ્યું, અને પોતાના વચનનો ત્રણ વાર ઉચ્ચાર કર્યા પછી પુનઃ પૂછ્યું કે:—"ત્યારે હવે તારી જ શર્ત છે તે દહી સંભળાવીશ?" વિક્રમાદિત્યે પોતાની શર્તને જણાવીને કહ્યું કે:—"મારી શર્ત માત્ર એટલી જ છે કે, તમારે લગ્નસંબંધ મારી સાથે જ કરવો." તેની આ શર્ત સાંભળી રાજકુમારી માર્યું ફૂટીને શોક દર્શાવતી કહેવા લાગી કે:—"હા વિધાતા! આ કેવો પ્રકાર! એક ઉત્તમ રાજકુમાર સાથે જેનો લગ્નસંબંધ થયો જોઈએ, તે રાજકુમારી શું એક બદકતા બીખારી અને ઉન્નત મનુષ્ય સાથે વરશે!!" પરંતુ હવે તેના કશો પણ ઉપાય આવી શકે તેમ હતું નહિ; કારણ કે, તેમ કરવાને તે વચનથી બંધાર્થ થયું હતી. અર્થાત્ નિરૂપાયવશાત્ રાજકુમારીએ વિક્રમાદિત્ય સાથે પરણવાની કબૂલાત આપી દીધી અને ત્યારપછી તત્કાળ વિક્રમાદિત્યે તેને મંદિરમાં જવામાટેનો માર્ગ કરી આપ્યો. જ્યારે તે પૂજની સમાપ્ત કરીને પાછી વળી તે દેખાએ તે રાજકુમારીએ વિક્રમાદિત્યને કહ્યું કે:—"આવતી કાલે મારા સ્વયંવરનો વિધિ થવાનો છે; એટલામાટે તમારે સ્વયંવરમાં મથાસમજ આવીને બેસવું એટલી ત્યાં હું તમારા ગળામાં જ વરમાળા આરોપીશ." વિક્રમાદિત્યે કહ્યું કે:—"હું અવશ્ય તમારી આજ્ઞા પ્રમાણે જ વર્તીશ." રાજકુમારી એ પછી પોતાના મહાસપમાં આવી પહોંચી અને માર્ગમાં સર્વજાન તેના મનમાં પોતાના દુર્ભાગ્ય વિશેના વિચારો જ ઘોળાયા કરતા હોવાથી તેની હૃદય-સાંતનો સર્વથા લોપ થઈ ગયો.

બીજો દિવસે રાજકુમારીના સ્વયંવરનો સમારંભ થયો. એ એક અસીક્રિષ્ટ ઉત્સવનો પ્રસંગ હતો; કારણ કે, અનેક ધનાઢ્ય અને સામર્થ્ય-શીલ રાજા મહારાજાઓ અને રાજકુમારો ત્યાં આવીને એકત્ર થયા હતા. અર્થાત્ દૂર અને નિકટના દેશના અનેક રાજા તથા રાજકુમારો ત્યાં આવ્યા હતા અને પ્રત્યેકના મનમાં રાજકુમારી અવશ્ય તેને જ વરશે, એવી

આશા રમી રહી હતી. રાજકુમારીનો પિતા તેમને પ્રત્યેક પ્રકારના સત્કારનો પરિચય કરાવતો હતો અને તેમનું અતિશય માન જળવતો હતો. એટલામાં હસ્તમાં વરમાળા લઈ પોતાની એક સખી સાથે રાજકુમારીએ સ્વયંવરમંડપમાં પ્રવેશ કર્યો. સખીના હાથમાં યુવર્ણુનો એક યાગ હતો અને તેમાં ચંદનપાત્ર તથા જળપાત્ર આદિ સાધનો ગોઠવેલાં હતાં. રાજકુમારીના અલૌકિક સૌન્દર્યને જોઈને સર્વ રાજા અને રાજકુમારો આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયા. પરંતુ રાજકુમારીએ તેમના પ્રતિ લેશ માત્ર પણ લક્ષ ન આપીને મતરાત્રિએ મંદિરમાં મળેલા ઉન્મત્ત મનુષ્યને જ પોતાની દષ્ટિ દ્વારા શોધવા માંડ્યો. તે મનુષ્ય રાજમંડળથી ભિન્ન અન્ય જનોના સમુદાયમાં એક ખૂણે જોડા હતો એટલે તેને શોધવામાં રાજકુમારીના કેટલાક સમય વીતી ગયો. રાજકુમારીએ જોયો તેને જોયો કે તરત તે તેની પાસે ચાલી ગઈ, તેના ચરણોને તેણે જળથી ધોયાં, તેના ગળામાં વરમાળા આરાધી દીધી અને તેના બાહ્યપ્રદેશને અદ્યતિલકથી મંડિત કર્યો.

રાજકુમારીની આ કૃતિથી સ્વયંવરમંડપમાં અત્યંત ક્રોધાહલ બાપી ગયો. સર્વ નિરાશ અને હતાશ થયેલા રાજાએ રાજકુમારીવિશે મનમાં આવે તેવા અશુભ ઉદ્ગારો કાઢવા લાગ્યા. તેમણે એકમત થઈને જણાવ્યું કે:—“શું એક નીચ ઉન્મત્ત મનુષ્ય જેટલી પણ આપણી યોગ્યતા નથી કે? સ્વયંવરમાં આવી રીતે અયોગ્ય વરની સુંદણી કરનાર અને એ કૃતિથી પોતાને નીચ તરીકે સિદ્ધ કરી બતાવનાર પુત્રીના પિતાને આ ક્ષણથી જ આપણા રાજમંડળમાંથી અલિખત કરવામાં આવે છે. આપણે હવે એ રાજા સાથે કોઈ પણ પ્રકારનો સંબંધ રાખવાનો નથી. આ મંડપની છાયામાં હવે એક ક્ષણ માત્રને માટે ઘસણું, એ પણ આપણા માટે અત્યંત અપ્રતિષ્ઠાજનક અને લજ્જાસ્પદ થઈ પડવાનો સંભવ છે.” આવી રીતે બોલીને તે સર્વ રાજાઓ અત્યંત ક્રોધપૂર્વક ઉભા થઈને તાકાળે તે સ્થાનને ત્યાગીને ચાલતા થઈ ગયા. રાજકુમારીનો પિતા બિચારો નિરાશ થઈ મૌનને ધારીને બેસી રહ્યો. તે પોતાને કિદેશીને પોતાના મનમાં જ કહેવા લાગ્યો કે:—“જેના વિશે હું આટલું બધું અભિમાન કરાવતો હતો, તે મારી ગુણશીલા પુત્રી આ જ કે? અરેરે એ નિર્લજ્જ દુહિતાના પ્રતાપે આજે આ દુર્લભી પિતા પોતાની જાતિ, કુલપ્રતિષ્ઠા અને અન્ય સર્વ વસ્તુઓથી સર્વથા વંચિત થઈ ગયો!” એ રાગના પુત્રો પોતાની તરફારને તાણીને એવી પ્રતિજ્ઞા કરતા હતા થઈ ગયા કે: “જો ભગિનીએ આપણી લજ્જા અને પ્રતિષ્ઠાનો આવી રીતે નાશ કરી નાખ્યો છે, તે ભગિનીના ગ્રાણનું અમે આ ફાળે જ અલિદાન લઈશું અને ત્યારે જ વંચીશું!” આમ કહીને તેઓ રાજકુમારીની શીવાપર

કૃપાણુધારા ચલાવીને તેનો ઘાત કરી નાખવાની તૈયારીમાં હતા, એટલામાં તેમની માતાએ વચ્ચે પડીને તેમને અટકાવ્યા અને કહ્યું કે:—“હવે એના પ્રાણ લેવાથી શો લાભ થવાનો છે વારુ? એને આપણા મુક-ગાંધી કાઢી મૂક્યા, અને પોતાના જીવનની એને પોતાની ધૂચ્છા પ્રમાણેની બવસ્થા કરી લેવા દો.” રાણીનો આ ઉપદેશ રાજાને પણ ચોખ્ખો લાગ્યો. રાજાએ પોતાના રાજમહાલની પાસેના એક મેદાનમાં એક ન્હાની ખર્જૂકરી બંધાવી અને રાજકુમારીને તેના પતિ સાથે તે ખર્જૂકરીમાં વસવાની આજ્ઞા આપી દીધી.

રાજકુમારી પોતાને એક પતિપરાયણ પત્ની તરીકે સિદ્ધ કરી બતાવવાના પોતાથી બનતા પ્રયત્નો કરવા લાગી. પોતે એક ઉન્નત પુરુષને વરી હતી એથી અસંતુષ્ટ અને ક્રોધાયમાન થવાને બદલે તે પોતાના પતિને સુખ અને સંતોષમાં રાખવામાટેના સર્વ શક્ય ઉદ્યોગો કરવા લાગી. વિક્રમાદિત્યે તેના પ્રેમ અને પાતિવ્રત્ય તથા તેની દહનાની પરીક્ષા કરવામાટે તેને અનેક પ્રકારે કંટાળો આપીને તાલી જોઈ, પણ રાજકુમારીના એકનિષ્ઠ પત્ની તરીકેનો પ્રેમ એ સર્વ પરીક્ષાઓમાંથી એવો તો પસાર થઈ ગયો કે છેવટે વિક્રમાદિત્ય તેની અચ્ચલ પતિમકિતને જોઈને આશ્ચર્યથી સંતોષિત જ થઈ ગયો અને અંતઃકરણમાં તેની અત્યંત પ્રશંસા કરવા લાગ્યો.

આવી રીતે કેટલોક સમય વીતી ગયો, અને ત્યારપછી રાજકુમારીના સર્વથી કનિષ્ઠ અને અર્લક બન્ધુને પ્રથમ અલગાસ આપવાનો ઉત્સવનો સમય નિકટમાં આવી લાગ્યો. એ પ્રસંગે રાજાએ ભિન્ન ભિન્ન દેશોમાંના પોતાના જામાતાઓને આમંત્રણ મોકલીને બોલાવ્યા. અને રાજાના પુત્રાએ પોતે પોતાના અતિથિઓ સહિત મુગધામાટે અરણ્યમાં માટી ધામધુમથી જવામાટેની બવસ્થા કરી. આ સર્વ વાર્તા સાંભળીને વિક્રમાદિત્યે પોતાની પત્નીને કહ્યું કે:—“જો તારાથી તારા પિતાને કહીને મારા માટે એક અથવા લાખી સકાય, તો મારો પણ આ મુગધાના સમારંભમાં જવાનો વિચાર થયા કરે છે.” એના ઉત્તરમાં રાજકુમારીએ જણાવ્યું કે:—“આવી માથના કરવાને મારાથી મારા પિતા પાસે કેવી રીતે જઈ સકાય વારુ? કારણ કે, મારા પિતાને તો મારા મુખને જોવાથી પણ તિરસ્કાર આવી જાય છે અને જો પ્રસંગ મળે તો મારા બાંધવો તો મને મારી નાખવામાટે જ તૈયાર થઈને બેઠા છે. મારી સહોદરાઓ મારો એવી તો અપશબ્દદ્રષ્ટિથી સત્કાર કરે છે કે તેઓ એક એક મુખને બદલે હજાર હજાર મોઢા ધરાવતી હોયની! એવો જ ભાસ થયા કરે છે. કેવળ મારી જન્મદાત્રી માતાની જ મારા માટે ચેડી બહુ

મારી લાગણી હોય, એમ જોવામાં આવે છે. મારી માતા દટલીકવાર મને મારી માગણી પ્રમાણે તમારામાટે બેઠતી વસ્તુઓ આપે છે; પણ તે મારી છુપીથી જ આપે છે. એક બેવાર મને અમુક વસ્તુઓ તે આપતી હતી તે મારી બહેનાએ જાણ લીધું; અને તે વેળાએ તે બહેનાએ જેની રીતે તેઓ મને ગાળો લાંડે છે તે જ પ્રમાણે બિચારી મારી ગરીબ માતાને પણ ગાળો લાંડી હતી. એટલે જો હું મારા પિતા પાસે જઈને અથવા જેની વસ્તુમાટે માગણી કરું, તો મને આશા નથી કે, હું પાછો છોડતી ને છોડતી તમારા દર્શનનો લાભ લેવામાટે અહીં આવી શકું!” રાજકુમારીના આ ઉદ્ગારને સાંભળીને તેના ઉન્નત પતિએ કહ્યું કે:— “બીજી ત્રીજી વાતનો તારે કશો પણ ભય રાખવો નહિ; માત્ર જા અને અશ્વની યાચના કર; તે બહુ કરશે તો અથવા આપવાની કદાચિત્ ના પાડશે, એનાથી વિશેષ બાંકર બીજું કંઈ પણ પરિણામ થાય તેમ નથી.”

રાજકુમારીને બળાતકારે સ્વામીની આરા માનવી પડી અને તે અત્યંત મંદ ગતિથી તથા ભયથી તતાથી પોતાની માતા પાસે ગઈ. માતાને તેના ઓરડામાં એકલી બેઠેલી જોઈને એ પ્રસંગનો તત્કાળ ઉપયોગ કરી લેવાની ઇચ્છાથી તેણે પોતાની માતાને કહ્યું કે:— “માતા, તમારા જન્મમાતાએ એક અથ માગ્યો છે; કારણ કે, તેમની યુગવાના સમારંભમાં જવાની ઇચ્છા છે.” પોતાની પુત્રીની વ્યક્ત દુર્દશાના પ્રત્યક્ષ દર્શનથી માતાનાં નેત્રામાંથી અશ્રુનો પ્રબળ પ્રવાહ વહી નીકળ્યો અને તે નિઃશ્વાસ નાખીને કહેવા લાગી કે:— “હાય, મારી પ્રાણાધિક પુત્રી! આ સર્વ સંકટો કેવળ તારા શિરપર જ પડવામાટે સૂચ્યક્ષા હતા ને! તારી દુર્દશા મારાથી દેખી શકાતી નથી અને તેથી તારા સંતોષમાટે હું મારાથી બની શકશે તેટલું સર્વ કરી છૂટીશ.” પુત્રીને આવી રીતે આશ્વાસન આપીને રાણી પોતાના પતિ પાસે ગઈ અને તેને પોતાની પુત્રીની ઇચ્છા, પોતા સખ્તેમાં કહી સંભળાવી. રાણીના મુખથી આ વાતો સાંભળીને રાજા એકદમ કોપાયમાન થઈ ગયો અને ગર્જના કરીને કહેવા લાગ્યો કે:— “એના ધણીને વળી અથ સાથે તે શું કરવાતું છે? નીચ, પાછા, પોતાનાં ટાટિયાંના બગથી તો આવી શકતો નથી, તે વળી અથને શું ચલાવવાનો હતો અને યુગવા શી કરી આવવાનો હતો, એનો તેણે કંઈ પણ વિચાર કર્યો છે ખરો કે?” પરંતુ રાણીએ પોતાના આગ્રહને ચાલુ જ રાખ્યો અને છેવટે રાજાએ કંટાળીને તેના અગ્રમાંથી રૂડવાના ઉદ્દેશથી એક દુર્ગમ, લગડો અને જદ્દ અથ પોતાના તથેલમાંથી તેને આપવામાટેની આરા આપી દીધી.

માતાની આરાથી ઉપર પ્રમાણેના અથને અથશાળામાંથી ચોને

લઈને રાજકુમારી પાછી પોતાની પર્ણકુટીમાં આવી લાગી. પરંતુ તેના પતિ તો એ અશ્વને જોઈને પણ આનંદ દર્શાવવા લાગ્યો, અને તેના આનંદથી રાજકુમારીને આશ્ચર્ય એ કારણથી થયું કે, અશ્વ તેના પતિને જોઈને અશ્રુપાત કરવા લાગ્યો હતો. વિક્રમાદિત્યે પ્રેમથી અશ્વની પીઠ પર હાથ ફેરવ્યો અને તેને સંતોષ આપ્યો. ત્યાર પછી તેણે પોતાની પત્નીને કહ્યું કે;—“આવડી કાલે પ્રભાતમાં મારું બોજન બહુ જ વહેતું તૈયાર કરજે.” પતિની આજ્ઞા પ્રમાણે બીજી દિવસે રાજકુમારી ઉઃ-કાગથી પણ પૂર્વે જાગ્રત થઈ અને પતિમાટે તરત બોજનની તૈયારી કરી લીધી. તેના પતિ બોજન કરીને અચાનક થયો અને ત્યાંથી પ્રયાણ કરી ગયો. રાજકુમારી પ્રયાણ કરતા પોતાના પતિ અને અશ્વને નિરખતી પોતાની પર્ણકુટીના દ્વારમાં લમણે હાથ દઈને ઉભી રહી. જ્યાં સુધી રાજકુમારીની દૃષ્ટિ તેમનાપર હતી, ત્યાં સુધી તો અશ્વ અત્યંત મંદ ગતિથી જ આજ્યો; પણ જોવો તે રાજકુમારીની દૃષ્ટિમર્ષાદાયી બહાર થયો કે તરત તેણે પક્ષિરાજનું સત્ય સ્વરૂપ ધારણ કરી લીધું અને તે વિક્રમાદિત્યને ઉદ્દેશીને કહેવા લાગ્યો કે;—“રાજરાજેશ્વર ! પ્રતાપી વિક્રમાદિત્ય ! તમે આવી દશામાં ક્યાં સુધી રહેશો વારુ ?” એના ઉત્તરમાં વિક્રમાદિત્યે જણાવ્યું કે;—“પક્ષિરાજ, ધૈર્ય અને શાંતિ રાખો. હવે આ દુર્દશાના સમયનો બહુધા અંત થવા આગ્યો છે.” એમ કહીને વિક્રમાદિત્યે તેના શરીરપર પ્રતોદનો સ્પર્શ કરાવ્યો અને ત્યારપછી એક ક્ષણના અવધિમાં જ તે અશ્વ તેને નિમિડ અરણ્યના મધ્યભાગમાં લઈ ગયો. વિક્રમાદિત્ય અશ્વપરથી નીચે જતપો અને પોતાના મનમાં તાલ તથા વૈતાલનું સ્મરણ કરવા લાગ્યો. સ્મરણ કરતાંની સાથે જ તત્કાળ તાલ અને વૈતાલ ત્યાં ઉપસ્થિત થયા એટલે વિક્રમાદિત્ય તેમને સંજોધીને કહેવા લાગ્યો કે;—“તાલ અને વૈતાલ ! તમે આ સ્થાનમાં બની શકે તેટલી ત્વરિત ગતિથી એક વિશાળ મહાલય બાંધો, ત્યારપછી આ અરણ્યમાંનાં સર્વ મૃગોને પકડીને અહીં એકત્ર કરો અને તેમને મહાલયના આંગણમાં બંદ કરી રાખો. એ ઉપરાંત મારા અહીંના નિવાસભાટેની સર્વ પ્રકારની આવશ્યકીય વ્યવસ્થા પણ કરી નાખો.” તાલ અને વૈતાલે અલ્પ સમયમાં જ ત્યાં એક વિશાળ મહાલય ચણીને ઊંચું કરી દીધું, અને તે એટલી શીઘ્રતાથી કે રાજાને એ વિશેની આજ્ઞા આપવામાં જોડેલો વિલંબ લાગ્યો હતો તેટલો વિલંબ પણ તેમને એ મહાલયને તૈયાર કરી નાખવાના કાર્યમાં લાગ્યો નહિ. એ પછી અત્યંત અલ્પ અવધિમાં તેમણે અરણ્યમાંનાં સર્વ મૃગોને પકડીને એકત્ર કરી લીધા અને તેમને મહાલયના આંગણમાં લાવીને બંદિવાન બનાવી દીધાં. એ પછી વિક્ર-

માદિત્ય કે જોણે હવે એક રાજના વેશ તથા આદર્શને ધારી લીધા હતા તે એ મહાલયમાં ગયો અને ત્યાં પોતામાટેના ગોઠવાયલા આસનપર આનંદથી વિરાજ્યો. તાલ અને વૈતાલ દ્વારપાલનાં સ્વરૂપોને ધારણ કરીને મહાલયના રક્ષણમાટે દ્વાર સંભાળીને ઊભા રહી ગયા.

રાજકુમારોએ મૃગયામાટેના જે દિવસ નિયત કર્યો હતો, તે દિવસ આજનો જ હતો. તેઓ આજે પ્રભાતથી જ અરણ્યમાં આગ્યા હતા અને તેથી આખો દિવસ તેઓ અરણ્યમાં આમથી તેમ ભટકતા રહ્યા, પણ ક્યાંય એક પણ મૃગપશુ તેમના જોવામાં આવ્યું નહિ. સંઘાકાળ થતાં તો તેઓ ચાકીને લોચ જોવા થઈ ગયા અને તેમનામાં જાડવા બેસવાની શક્તિ પણ રહી નહિ. તેમના કંઠો તૃણથી સૂકાઈ ગયેલા હોવાથી અને ચરણોમાં શક્તિનો અભાવ થઈ ગવાથી તેઓ એક ડગલું પણ આગળ ચાલી શકે તેમ હતું નહિ. આમ હોવા છતાં એક પણ વનપશુનો શિકાર કર્યો વિના ખાલી હાથે જ નગરભણી પાછા ફરતાં પણ તેમને અત્યંત લજ્જા થતી હતી. એટલામાં અચાનક ત્યાંથી નિકટમાં આવેલો ત્રિશાળ અને ઝુંદર ખાસાદ તેમના જોવામાં આવ્યો અને તેથી પોતામાં ખની શકે તેટલી હિતાવળથી તેમણે ત્યાં પહોંચી જવામાટે પ્રયાણ કર્યું. ત્યાં જઈને જ્યારે તેમણે આમ તેમ દૃષ્ટિપાત કર્યો એટલે ત્યાં મૃગોનાં મુઠોનાં મુઠા તેમના જોવામાં આવ્યાં અને તેથી તેઓ આશ્ચર્યથી ટિંગમૂક જવા બની ગયા. “આવા નિર્જન સ્થાનમાં આવેલ અત્યંત ઝુંદર અને મનોહર ખાસાદ કેણે બંધાવ્યો હશે વારું!” એ પ્રમાણે તેઓ આશ્ચર્યથી એક બીજાને પૂછવા લાગ્યા; અને “આટલાં બધાં મૃગો તેણે શામાટે રાખ્યાં હશે? જે કાંઈ પણ રીતે કૃપા કરીને એમાંનાં ઘેડાંક મૃગો તે આપણને ઘેર લઈ જવામાટે આપે, તો તેના આપણાપર અતિશય આભાર ધણેલો જ કહી શકાય.” આ પ્રમાણે પોતપોતામાં વાર્તાલાપ કરીને તેઓ તે મહાલયના દ્વારમાં એટલા દ્વારપાલો પાસે ગયા અને તેમને તેમના સ્વામીને પોતાના આગમનના સમાચાર આપવાની પ્રાર્થના કરી. દ્વારપાલે પોતાના સ્વામીને તેમનો સંદેશ સંભળાવ્યો અને તે સાંભળીને વિક્રમાદિત્યે કહ્યું કે:—“તેમને એમ જણાવો કે જો તેઓ મારી એક શર્તને સ્વીકારવાને તૈયાર હોય, તો તેમને તેમની ઇચ્છા પ્રમાણેનાં મૃગો આપવામાં મારી કાંઈ પણ મંકરની વિરુદ્ધતા નથી.” દ્વારપાલેથી વિક્રમાદિત્યનો એ સંદેશ બહાર આનીને તે રાજકુમારોને સંભળાવ્યો. એના ઉત્તરમાં રાજકુમારોએ જણાવ્યું કે:—“બહુ સારું; અમે જો શર્તને સ્વીકારવાને તૈયાર છીએ; એટલે હવે એ શર્ત શી છે તે જણાવવાની આપના સ્વામી કૃપા કરશે, તો અમારાપર તેમનો મોટો આભાર થશે.” એ સંદેશ દ્વાર-

પાલો પછા પોતાના સ્વામી પાસે લઈ ગયા અને તે સંભળીને વિક્ર-
માદિત્યે જણાવ્યું કે;—“તેમનાર્માના પ્રત્યેકના શરીરપર હુકાની ચરમામરમ
અલમનો છાપ મારવાના મારો વિચાર છે; એ તે છાપને સ્વીકારતાં જ તેમને
તેમની ઇચ્છા હશે તેટલાં મૃગો આપવામાં આવશે.” જ્યારે વિક્ર-
માદિત્યની આ ચર્ત રાજકુમારના જણવામાં આવી એટલે પ્રથમ તે
તેઓ કમકમી ગયા! દેટલાકાએ તો એ ચર્તનો બાંધે જ સ્વીકાર કર્યો
હોત; પરંતુ તેઓ વચન આપી ચૂક્યા હતા એટલું જ નહિ પણ મૃગોની
પણ તેમને ધણી જ આવશ્યકતા હતી; અને ત્યાંસુધી એ પ્રાસાદનો
સ્વામીની એ ચર્તનો તેઓ સ્વીકાર ન કરે, ત્યાંસુધી મૃગોની પ્રાપ્તિને
તેમનામાટે લેશ માત્ર પણ સંભવ નહોતો. એ સર્વ કારણોથી ઉપરે તેમણે,
એ છાપને આપણાં વચ્ચે ગુપ્ત જ રાખશે અને આપણાં વચ્ચેને ઉતા-
રીને કાઢી એ છાપને જોવાનું નથી, એવી રીતે પોતાના મનને સમજા-
વીને તે ચર્ત પ્રમાણે છાપ લેવામાટેનું અનુમોદન આપ્યું. એ પછી
વિક્રમાદિત્ય પોતે અંદરથી બહારને દ્વારના બાગમાં આવી પહોંચ્યા અને
તે રાજકુમારનાં શરીરપર છાપ મારવાના કાર્યની તેનાં નેત્રો સમક્ષ જ
સમાપ્તિ કરવામાં આવી. એ કાર્યની પૂર્ણાહુતિ થતાં વિક્રમાદિત્યે તેમ-
નાર્માના પ્રત્યેકને એક એક મૃગ આપ્યું અને તે લઈને તેઓ વિજય-
નાદ સાથે જાણે મહા લાંબકર મૃગયા કરીને વળ્યા હોયની! તેવા આંદ-
અરથી પોતાના સ્થાનમાં જવાને ત્યાંથી પ્રયાણ કરી ગયા. તેમના જવા
પછી વિક્રમાદિત્યે તાત્કાલ અને વૈતાલને તે મહાલયને અદસ્ય કરી નાખ-
વાની આજ્ઞા આપી હોધી અને પોતે અત્યારૂં થઈને પોતાની પર્ણકુ-
ટીમાં પોતાની પ્રાણેશ્વરી પાસે જઈ પહોંચવામાટે ત્યાંથી ગમન કર્યું.
તે પોતાની સ્ત્રી પોતાને આવતો જોઈ શકે એટલો પર્ણકુટીના નિકટમાં
આવી પહોંચ્યા એટલે પુનઃ તેણે પોતાના પૂર્વવત્ ઉન્નત લિંગુકના વચને
ધારણ કરી લીધા અને પશ્ચિરાજે પુનઃ જલ્દ અને અસક્ત અશ્વના સ્વરૂ-
પને ધારી લીધું.

જેમ જેમ પોતાના પતિના આગમનમાં વિલંબ થવા લાગ્યો, તેમ
તેમ રાજકુમારના હૃદયમાં ચિન્તાનો આઘાત થવા લાગ્યો; તે પોતાના
પ્રાણેશ્વરી અત્યંત આનુરતાથી માર્ગપ્રતીક્ષા કરવા લાગી. જ્યારે તેણે
પોતાના સીલાગ્રધારને નિર્વિગ્ન પાછો આવેલો દૂરથી જ જોયો એટલે
તેના હૃદયને અવધિ થયો, તે તેને લેવામાટે સ્હાભી દોડી અને અશ્વપરથી
ઊતરવાના કાર્યમાં પોતાથી જની શકે તેટલી સહાયતા આપી. વિક્રમાદિત્યે
જાણે પોતે ધણે જ ચાડી ગયો હોય તેવા દેખાવ કરીને કહ્યું કે;—“મારો
આજનો દિવસ અતિશય પરિશ્રમમાં વીત્યો છે અને તેટલામાટે તારા હાથના

આધાર વિના માતાથી ઘરમાં પણ પહોંચાય તેમ નથી.” રાજકુમારી તેને પોતાના હાથનો આધાર આપીને કુટીરમાં લઈ ગઈ અને ત્યાં તેના પરિશ્રમને મટાડીને તેના શરીરમાં નવીન ઉત્સાહ તથા ઉત્તેજનને લાવવામાટેના તેણે યોગ્ય ઉપચારો કર્યા. એ પછી પતિપત્ની બોજનકાર્યથી નિવૃત્ત થઈને શય્યા-શાયી થયાં. પરંતુ રાજકુમારીએ નિદ્રિત થવાને બદલે કાઈના જાણવામાં ન આવે તેવી રીતે અશ્રુપાતના બ્યવસાયનો આરંભ કરી દીધા. તેના આ રુદ્ધને જોઈને તેના પતિએ તેનું કારણ પૂછ્યું, એટલે તેના ઉત્તરમાં રાજકુમારી કહેવા લાગી કે;—“મારા રુદ્ધનું કારણ તમને જણાવવાથી શો લાભ થાય એમ હું વારુ ?” એ ઉત્તર સાંભળીને વિક્રમાદિત્યે આશ્ચર્યપૂર્વક કહ્યું કે;—“લાભ થાય કે ન થાય, પણ એ કારણ મને તો તારે જણાવવું જ જોઈએ.” એટલે લાચાર થઈને રાજકુમારી કહેવા લાગી કે;—“આવતી કાલે મારા જંધુના અનાશનના વિધિ થયાનો છે. આ પ્રસંગને માટે અમારાં જે આમ જનો અહીં આબાં છે તે સર્વ મારા બંધુને સુંદર ઉપહારો આપશે, પણ એવી અભાગિની માત્ર હું જ છું કે, મારા જંધુને આપવામાટે મારી પાસે એવી કાંઈ પણ વસ્તુ નથી. આ કારણથી જ હું મારા રુદ્ધને અટકાવી રાકતી નથી.” વચ્ચે કેટલોક વિશ્રામ લઈને તે પાછી કહેવા લાગી કે;—“તમે કહાવિત મારી આ વાર્તાથી ચીડાઈ જરો, એ કાચથી જ હું આપને આ વાર્તા જણાવતાં અચકાતી હતી.” પોતાની અર્ધાંગનાની આ વાર્તા સાંભળીને વિક્રમાદિત્ય તેને આશ્વાસન આપતો કહેવા લાગ્યો કે, —“રાજકુમારી, મારી પ્રિયતમા પ્રાણેશ્વરી ! જે સ્ત્રી આટલી સીમાપર્યન્ત સદ્ગુણશીલા અને પતિપ્રશયણી હોય છે, તેની કાંઈ પણ ઈચ્છાને પરમાત્મા પૂર્ણ કર્યા વિના રહેતો જ નથી.” એ ઉપરાંત રાજકુમારીને શાંત કરવામાટે વિક્રમાદિત્યે અનેક પ્રકારનાં અન્ય આશ્વાસનો પણ આપ્યાં અને તેથી રાજકુમારી, લાગ્યેમાં જ કાંઈ લજાપણ હોય, તેને મુકસુએ સહન કરવું જ જોઈએ, એવા વિચારથી મનને વાળીને નિદ્રાને આધીન થઈ ગઈ. તેના નિદ્રામાં પડી ગયા પછી વિક્રમાદિત્ય શય્યામાંથી ઉઠીને મનમાં તાલ તથા વૈતાલનું સ્મરણ કર્યું અને તેથી તેણે તત્કાળ વિક્રમાદિત્ય સમક્ષ ઉપરિચિત થઈ ગયા. તેણે તેમને તે ક્ષણે જ અમુક રત્નાવંકગે, એક સાડી અને માણિક્ય મુક્તાના બારેલા બે થાળોને લઈ આવવાની આજ્ઞા સંભળાવી દીધી. તેણે અદસ્ય થયા અને નિમેષ માત્રમાં રાજાની ઇન્કિત વસ્તુઓ સંદિત પાછા ત્યાં આવી લાગ્યા. રાજાએ તેમને એ વસ્તુઓને ત્યાં મૂકીને ચાંચા જવાની રજા આપી દીધી. પરંતુ હજી તો રાજા તેમની સાથે અભાગણ કરતો હતો અને તેણે જવાની તૈયારીમાં જ હતા એટ-

લામાં આચાર્ય રાજકુમારી નિદામાંથી જાગી બહાર. તેને જાગેલી જોઈને
 વિક્રમાદિત્યે તરત પોતાના શ્વેત વેશને ધારી લેવાનો પ્રયત્ન કર્યો;
 કારણ કે, તે વેશ તેણે અલ્પ સમય પૂર્વે ઉતારી રાખ્યો હતો; પરંતુ
 રાજકુમારીએ રાજાનો હાથ ઝાલ્યો લીધો, અને આજીવનથી પ્રાર્થના
 કરીને તે કહેવા લાગી કે;—“આપ વાસ્તવિક કાણુ છો, એ કૃપા કરીને
 મને જાણાવો અને મારા સંશયનો ઉચ્છેદ કરો. હવે તમારાથી મને
 વધારે વાર કશી શકાય તેમ નથી. જ્યાં સુધી આપ મને સત્ય વાતો
 જાણાવશો નહિ, ત્યાં સુધી હું આપનો કંઈ મેલવાની નથી.” એને
 બોલી તેના હાથમાંના શ્વેત વેશને છીનવીને તેણે અગ્નિનારાયણને
 આર્પણ કરી દીધો. આવો પ્રસંગ આવી લાગતાં નિરુપાય થઈને વિક્ર-
 માદિત્યે જણાવ્યું કે;—“રાજકુમારી! હું રાજા વિક્રમાદિત્ય છું!” વિક્ર-
 માદિત્ય નામ સાંભળતાં જ રાજકુમારીના હૃદયનો અવધિ ધર્મ ગમે અને
 તે વિક્રમાદિત્યથી ચાર ડગલાં પાછી દરી પોતાના બન્ને હાથ જોડીને પ્રાર્થ-
 નાના સ્વરૂપમાં રાજાને કહેવા લાગી કે;—“રાજા! કૃપા કરીને મને શ્રીમા
 આપો; કારણ કે, મેં આપના અનેક અપરાધ કરેલા છે.” રાજા વિક્ર-
 માદિત્યે એનો પ્રતિવાદ કરીને કહ્યું કે;—“સતિ! આ શું વ્યાવાદ કરવા
 માંલો છે? તમે મારાપ્રતિ જે પ્રેમભાવના અને ભક્તિ દર્શાવી છે,
 તેમાટે હું તમારો કેટલો બધો આભારી થઈશ છું, એ હું પોતે જ જાણું
 છું. મારી કૃતજ્ઞતાને દર્શાવવામાટેના સખ્ત અત્યારે મારી પાસે નથી અને
 તેનો મને અતિશય શોક થયા કરે છે.” એમ કહીને રાજકુમારીને
 તેણે પોતાની પાસે બેસાડીને પ્રેમથી આસિંગન આપ્યું. એટલામાં રાજ-
 કુમારીની દષ્ટિ રત્ન અને મુક્તાના થાળ ઉપર જઈ પડી અને તેથી તેણે
 જણાવ્યું કે;—“આ શી વસ્તુઓ છે વારુ?” રાજાએ કહ્યું કે;—“તમારી
 આવૃત્તિ કાલે તમારા બંધુને કાંઈ પણ સારી ભેટ આપવાની ઇચ્છા છે
 અને તેટલા માટે જ મેં આ વસ્તુઓ મંગાવી છે.” રાજકુમારીએ એવાં
 અમૂલ્ય રત્નો પોતાના શ્રવણમાં અત્યાર સુધી કદાપિ જોયાં નહોતાં એટલે
 અત્યંત હર્ષથી તે તેમનું અવલોકન કરવા લાગી. તેના તદ્દયના હર્ષને
 બ્રહ્મા કરવાની તેની વાચનામાં સંપૂર્ણ શક્તિ નહોતી. તે કેવળ એટલું જ
 કરી શકી કે, મુકમુલે જ પોતાના સદ્ગુણને તેણે અનેકશઃ ધન્યવાદ
 અને આશીર્વાદ આપ્યા.

પ્રજાતમા સ્નાન આદિથી મુક્ત થઈને રાજકુમારીએ પોતાના શરી-
 રને પતિના વસ્ત્રાલંકારોથી સુંગાર્યું અને ત્યાર પછી રત્નોના થાળને ઉપા-
 ડીને તે પોતાના પિતાના ગ્રાસાદમાં ગઈ. તેનાં અમૂલ્ય વસ્ત્રાલંકારોને જોઈને
 સર્વ જન અત્યંત આશ્ચર્યમાં રૂળી ગયાં. તેનો પિતા પોતે પણ આશ્ચર્ય-

અકિત થઈ ગયો. પરંતુ જ્યારે રાજકુમારીએ પોતાના બાંધુને અમુલ્ય રત્નોની ભેટ આપી ત્યારે તો સર્વના આશ્ચર્યને સર્વથા અવધિ જ થઈ ગયો. ત્યાં જો રાજવંશીય જનો ઉપરિચિત હતાં તેઓ તો દિગ્મુદ જ થઈ ગયા. એ પછી રાજકુમારી પોતાની માતા પાસે ગઈ અને કહેવા લાગી કે;—“માતા! મારે તને એક વાત કહેવાની છે, અને તે એ કે તારો જમાઈ અન્ય કાઈ નહિ, પણ મહાપ્રતાપી અને વિશ્વવિખ્યાત રાજા વિક્રમાદિત્ય જ છે.” માતાએ વિસ્મયતાથી કહ્યું કે;—“પુત્રી! આ તારો હિન્માદ તો નથીને?” એના ઉત્તરમાં રાજકુમારીએ જણાવ્યું કે;—“માતા, એ મારો હિન્માદ નથી, કિંતુ સર્વાંશે સત્ય વાતો જ છે. એઓ શુભવેશમાં વિચરતા હોવાથી કેટલાક કાળથી એમને કાઈ જ્યોત્ષ્ણી શકતુ નહોતું. ગઈ રાતે મેં એમના શુભ વેશને જાણી નાખ્યા છે અને તેથી હવે તેમને સર્વ કાઈ જ્યોત્ષ્ણી શકે એમ છે.” આ વૃત્તાંત સાંભળીને રાણીનાં નેત્રોમાંથી હર્ષના અશ્રુ ટપકવા લાગ્યાં અને તે ઉતાવળથી રાજા પાસે જઈને કહેવા લાગી કે,—“પ્રાણુનાથ! જે પુત્રીનો આપ આટલો બધો તિરસ્કાર કરો છો, તે આપણી પુત્રી તો સાક્ષાત્ લક્ષ્મી જ છે. જેના ગળામાં સ્વયંવર સમયે તેણે વરમાળા આપ્યા હતા, તે અન્ય કાઈ નહિ, પણ જગદ્વિખ્યાત અને પરદુઃખલંબન રાજા વિક્રમાદિત્ય પોતે જ છે.” આ સમાચારથી રાજા તો વળી સર્વ કરતાં અધિક આશ્ચર્યના બાવને આધીન થઈ ગયો. તેણે પોતાની એ રાજકુમારી અને રાજા વિક્રમાદિત્ય સાથે અત્યંત અપમાનકારક અને સર્વ પ્રકારે અતુચિત વર્તન કરેલું હોવાથી કદાચિત્ રાજા વિક્રમાદિત્ય એ વેરના પ્રતિશોધના વિચારપર આની લાગણે તો મહા શુદ્ધી દશા કરી નાખશે, એ વિચાર રથી તે ભયભીત અને કપાયમાન થવા લાગ્યો.

એ જ સમયે વિક્રમાદિત્યે પુનઃ માનસિક આવાહનથી તાણ અને વૈતાલને બોલાવ્યા હતા અને તેમને એક પાલખી, પાલખીને ઉપ્રાડેનાશ ભોજણા, દાથી, ઘોડા, અનુચર, સૈનિક તથા અન્ય એવાં સાધનાને લાવીને હાજર કરવાનો હુકમ આપી દીધો હતો; કારણ કે, તે પોતે ધામધૂમથી પોતાના ચમુરની સભામાં જવાનો હતો. તત્કાળ તાપ અને વૈતાલે એ સર્વ સાધનેને લાવીને હાજર કરી દીધાં અને રાજા વિક્રમાદિત્ય રાજ્યગિત અત્યંત મલ્લવાન વસ્ત્રાલંકરિણે ધારણ કરીને પાલખીમાં બેસીને આટંગર સહિત પોતાના ચમુરના મહાલયમાં આની પહોંચ્યા. એ વેળાએ તાપ અને વૈતાલ પણ તેની સાથે જ હતા. જેવો વિક્રમાદિત્ય રાજસભામાં આની પહોંચ્યો કે તરત રાજા પોતાના આસનપરથી ઊઠીને બેઠો થયો અને તેનાં ચરણોમાં નમ્રતાથી મસ્તક

નમાવીને અત્યંત આનંદતાથી તેની કામળાની માનના કરવા લાગ્યો. વિઠ્ઠલે પ્રેમપૂર્વક હસ્ત ઝાલીને તેને ઊઠાવ્યો અને કહ્યું કે;—“મહારાજા! આપ આ શું બોલો છો? આપ મારા પૂજ્ય શ્વસુર છો! આપ મારું એવું અહિત કરો જ શું કે જેનામાટે આપે મારી પાસેથી હાથ માગવી પડે? અસ્ત; પણ આપની સલામત મારા કેટલાક દાસો છે અને હું તેમને અહીંથી લઈ જવામાટે જ અત્યારે અહીં આવ્યો છું.” વિઠ્ઠલે આ વચનથી વિસ્મયપાત્ર થતાં રાજા આશ્ચર્ય દર્શાવતો કહેવા લાગ્યો કે;—“રાજરાજેશ્વર! આ જગતમાંના સર્વ રાજાઓ આપના દાસ ગણાવે જ છે; એટલે પછી આપના કોઈ સિત્ત દાસો અહીં હોય એમ સંભવે છે ખરું કે?” એના ઉત્તરમાં વિઠ્ઠલે કહ્યું કે;—“સર્વ રાજાઓ મારા દાસ છે, એ એક જૂદી વાત છે; પણ અત્યારે જે મારા દાસોનો હું શોધ ચલાવી રહ્યો છું, તેમના શરીરપર મારા ડાપ મારા પડે છે.” એમ કહીને વિઠ્ઠલે તાત્કાલ અને વૈતાલને તે ઊપની નિશાનીવાળા દાસોને પકડીને સલામત ઉપસ્થિત કરવાની આજ્ઞા સંભળાવી. તાત્કાલ અને વૈતાલે તત્કાલ રાજાના કુમારો અને જામાતાઓને પકડી લીધા અને તેમને ખેંચી લાવીને રાજસભામાં હાજર કરી લીધા. ત્યાર પછી તેમના વચ્ચેને ઊતારી નાખીને તેમણે સર્વ સલામતને તેમના શરીરપરના ડાપ ઊધાડીને બતાવ્યા અને તે બંધને સર્વ દિગ્મૂલ જની ગણ્યો. વિઠ્ઠલે એમનાપર પોતાના દાસ તરીકેના આધિકાર બતાવવા માંડ્યો. એ રાજકુમારો અને તેમના બગિચીપતિઓ લગભગ મસ્તકોને નીચાં નમાવીને એ વેળાએ સભામાં બેસા હતા. રાજાએ વિઠ્ઠલે પાસેથી તેમણે તેની સાથે અને તેની અર્ધાંગના સાથે કરેલા અયોગ્ય વર્તનની કામ માગી અને તેની ઉદારતાની પ્રશંસા કરીને કહ્યું કે;—“આ ભુદિમંદો આના કરતાં વિશેષ શિક્ષાને પાત્ર નથી.” વિઠ્ઠલે તે કહેવા જ શ્વસુરની પ્રાર્થનાને સ્વીકાર કરી લીધા; કારણ કે, તે તો અંતરમાં તે મહાનમતોને જ શિક્ષા મળી હતી તેટલાથી જ સંતુષ્ટ થયેલો હતો. તેણે પોતાના શ્વસુરશ્રદ્ધમાં બીજા પણ થોડાક દિવસ પીતાજી અને ત્યાર પછી પોતાની દેવીપુત્ર્ય દારાને લઈને તે આનંદથી પોતાની રાજધાની પ્રતિ જવાને પ્રયાણ કરી ગયો.

વિદ્યા અને ચાતુર્ય

એક સમયમાં જે મિત્રો અસ્તિત્વ ધરાવતા હતા, એમાંના એક રાજકુમાર હતો અને અન્ય પ્રધાનપુત્ર હતો. તેઓ બંને જ્યારથી બાલ્યપરંપરામાં હતા, ત્યારથી જ સાથે ખાતા હતા, સાથે રૂપા હતા અને

સાથે જ ફરતા હતા; સંલેપમાં કહેવાનું એટલું જ કે, તેઓ સર્વથા અવિભાજ્ય હોવાથી એક પણ માને માટે પણ એક બીજાથી વિન રહી શકતા નહોતા. એક દિવસ તેઓ પરસ્પર વાર્તાલાપ અને સંભાષણ કરતા બેઠા હતા, તેવામાં રાજકુમારે પોતાના મિત્ર પ્રધાનપુત્ર સમક્ષ એક એવો પ્રશ્ન રજૂ કર્યો કે, “વિદ્યા અને આતુર્ય, એ એમાંથી આપક શ્રેષ્ઠ વસ્તુ શી છે વારુ?” એના ઉત્તરમાં પ્રધાનપુત્રે જણાવ્યું કે;—“મારા અભિપ્રાય પ્રમાણે તો વિદ્યા કરતાં આતુર્ય જ અધિક શ્રેષ્ઠ છે.” એ ઉત્તર સંભાળીને રાજકુમાર કહેવા લાગ્યો કે;—“તારા આ અભિપ્રાય સાથે હું અનુમત થઈ શકતો નથી; મારા અભિપ્રાય પ્રમાણે તો કેવળ વિદ્યા જ સર્વત્રેષ્ઠ છે.” આ વિષય વિશે દીર્ઘકાળ પર્યન્ત તેમને વાદ-નુનાક આશતો રહ્યો, છતાં એમાંની કઈ વસ્તુ વિશેષ ઉત્તમ છે એ વિશેનો કશો પણ અંતિમ નિર્ણય થઈ શક્યો નહિ. રાજકુમાર વિદ્યાનો આદરો પક્ષ કરતો હતો તેનું મૂળ કારણ એ હતું કે, તે પ્રધાનપુત્ર કરતાં વિશેષ વિદ્વાન હતો, એટલું જ નહિ, પણ અતિશય વિદ્યાના યોગે તે એક પ્રકારના ભ્રમભ્રમમાં જ સપડાઈ ગયો હતો. તેણે છેવટે પોતાના મિત્રને જણાવ્યું કે,—“આવા ભ્યર્થ અને નિર્ણય વાદવિવાદમાં વિનાકારણ વેળાને પીતાડાની શી આવશ્યકતા છે વારુ? એ ઉભય વસ્તુઓનો અત્યક્ષ પ્રયોગ કરી અત્યક્ષ પ્રમાણથી જ આપણે આ વિષયના નિર્ણય પર આવી જઈએ, તો તે જ વિશેષ ઉત્તમ છે.” પ્રધાનપુત્રે કહ્યું કે,—“જો એમ જ થતું હોય, તો સંશયનિવૃત્તિનો એના જોડે બીજો એક પણ માર્ગ નથી.” અર્થાત્ તેમણે એવા પ્રકારની ભવસ્થા કરી કે, અમુક દિવસે તે બંનેએ કિલ કિલ દિશામાં પ્રયાણ કરવું અને કેટલાક સમય પશ્ચાત્ પાછા આવીને બંનેએ પોતપોતાનો જુતાંત અક્ષરે અક્ષર સત્ય અને કાર્થ પણ પ્રકારની ન્યૂનાધિકના વિના એક બીજાને કહી સમજાવવો; પોતપોતાનાં સાહસ-કર્મ અને લાભહાનિને જુતાંત પથાર્થ સ્વરૂપમાં વર્ણવવો. નિયત કરેલો દિવસ તરત જ આવી લાગ્યો, અને તેઓ એક બીજાને પ્રણામ કરી પોતાના વેગવાન અશ્વોપર આરોહણ કરીને પોતપોતાની નિયત દિશામાં જવામાટે પ્રયાણ કરી ગયા.

રાજકુમાર અતિશય દીર્ઘ માર્ગ કાપીને અત્યત દૂરના જાગમાં નીકળી ગયો અને અતે એક નિમિડ અરણ્યમાં આવી પહોંચ્યો. એ અરણ્ય અતિશય ઘન અને લયકર હતું. જુદા એક બીજાની અડોઅડ એટલાં બધાં ઘાટાં ભેજાં હતાં કે થોડાક અંતર સુધી પણ ભાગ્યે જ દ્રષ્ટિ પહોંચી શકતી હતી. મહાપરિશ્રમથી એ અરણ્યને બેઠીને રાજકુમાર અરણ્યમાંથી બહાર નીકળ્યો અને એક લઘુ પર્યટક્રિકા પાસે

આવી લાગ્યો. એ કુટીરના દ્વાર પાસે અચ્ચપરથી નીચે જિનરીને એક દષ્ટિપાત કર્યો એટલે ત્યાં એક સમાધિમાળ અને ઉન્નિશિતનેવ મુનિરાજ તેના જોવામાં આવ્યો. મુનિરાજની સમાધિને કેટલાક દિવસ પછી અંત આવ્યો અને મુનિરાજને શુદ્ધિ આવી ત્યાં સુધી રાજકુમાર તેની ત્યાં જ રહી ગયો. ત્યાર પછી તે મુનિરાજની અતિશય ભક્તિપૂર્વક તેની ઇચ્છા પ્રમાણેની સંતોષદાયક સેવા કરવા લાગ્યો. રાજકુમારની એ સેવાશુભ્રાપથી અને શ્રદ્ધાસુક્ષ્મ ભક્તિથી મુનિરાજ અત્યંત પ્રસન્ન થયો અને કેટલાક સમય પછી એક દિવસ તે રાજકુમારને કહેવા લાગ્યો કે;—“રાજકુમાર! તારી શ્રદ્ધા અને સેવાથી હું તારા પર અત્યંત પ્રસન્ન થયો છું અને એના કૃણ તરીકે હું આ મુદ્રિકા આ મુદ્રિકા પાસેથી હું જે કંઈ પણ માગીશ, તે સર્વ ઇચ્છિત વસ્તુઓની તને એની પાસેથી તત્કાળ પ્રાપ્તિ થઈ જશે.” રાજકુમારે અત્યંત કૃતજ્ઞતા દર્શાવીને તે ઉપહારનો સ્વીકાર કરી લીધો અને મુનિરાજનાં ચરણોમાં નમનાપૂર્વક મસ્તક નમાવી, તેના આશીર્વાદ લઈ અચારુદ થઇને પાછો તે પોતાના માર્ગમાં પ્રયાણ કરી ગયો.

તે ચાર કે પાંચ દિવસ સુધી પોતાના અવાસના માર્ગમાં અવિશ્રાંત આગળ વધતો રહ્યો અને ત્યાર પછી પોતાથી એક સર્વથા અત્યાંત રાખ્યો રાજધાનીમાં આવી પહોંચ્યો. ત્યાં આવ્યા પછી તેના ભણવામાં આવ્યું કે, ત્યાંના રાજાની એક પુત્રી હતી કે જે સમસ્ત વિશ્વમાંની એક અસૌકીકે સુંદર સુંદરી મનાતી હતી, અને તેણે એવી પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે, એક માસ પર્વત પ્રતિદિવસ તેની ઇચ્છા પ્રમાણેની વસ્તુઓ તત્કાળ જે કંઈ પણ આપી શકશે, તે પુરુષને જ તે પોતાના પતિની પદવીથી વિશ્રુપિત કરશે. જે કંઈ પણ પુરુષ એ પ્રમાણે પ્રતિદિવસ એક માસ પર્વત તેને ઇચ્છિત વસ્તુઓ આપવાની કબૂલાત આપ્યા પછી પાછળથી તે સર્વ પૂરી કરી શકશે નહિ, તો તે પુરુષને રાજકુમારીનો બંદિવાન અને દાસ બનાવવામાં આવશે તથા તેની પાસેથી રાજકુમારીના સ્નાનમાટે જલ ધરી લાવવાનું કાર્ય કરાવવામાં આવશે. જ્યારે રાજકુમારીની આ પ્રતિજ્ઞા રાજકુમારના સાંભળવામાં આવી એટલે તે પોતાના મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે;—“મુનિરાજે મને જે મુદ્રિકા આપી છે, તે અવશ્ય મને એ રાજકુમારી સાથે વરવાના કાર્યમાં વિજયની પ્રાપ્તિ કરાવી આપશે.” એ પૂર્વે અનેક રાજકુમારોએ એ રાજાને દિનીની પ્રતિજ્ઞાને પ્રત્યે કરવાના પ્રયત્નો કર્યા હતા અને અંતે તેમાં નિષ્ફળતા ચવાથી તેઓ તેના બંદિવાન અને દાસ બની રહ્યા હતા. પરંતુ આપણા આ રાજકુમારનો મુનિની આપેલી મુદ્રિકાના બળથી એવો દૃઢ નિશ્ચય હતો કે;—“આવા દુર્લાભને પ્રાપ્ત

કરવાનો પ્રસંગ આપણને કદાપિ પ્રાપ્ત થાય, એવો લેણ માન પણ લાયક છે જ નહિ."

તેણે દેટલાક સમય પર્વન્ત નગરમાં ધમણ કરીને અંતે એક માલિનીના યુદ્ધમાં આશ્રય લીધો અને તેણે તે માલિનીદ્વારા રાજમહાલયમાં રાજકુમારીને એવો સંદેશ કહાવ્યો કે;—"હું રાજનંદિની સાથે લગ્નસંબંધ કરવાની ઇચ્છા ધરાવું છું અને પ્રતિદિવસ એક માસ પર્વત તેની ઇચ્છા પ્રમાણેની સર્વ વસ્તુઓ આપવામાટે બંધાઉં છું; પણ જો આરાધી એ શર્ત પૂરી કરી ન શકાય તો તેના દાસ થવાને પણ હું તૈયાર છું." એ માલિની રાજમહાલયમાં બેઠતાં યુગ્મે આપતી હતી એટલે રાજકુમારનો એ સંદેશ રાજકુમારી પર્વન્ત પહોંચાડી દેવામાં તેને કશી બાધા આવવાનો સંભવ નહોતો. રાજકુમારીએ રાજકુમારનો સંદેશ સાંભળીને તેના ઉત્તરમાં તેજ માલિનીદ્વારા કહેવડાવી મોકલ્યું કે;—"તમે દર્શાવેલી ઇચ્છામાટે હું તમારો આપેલ આભાર માનું છું અને મને શી શી વસ્તુઓની આવસ્થાકતા છે તે હું તમને આવતી કાલથી જણાવવા માંડીશ." માલિનીએ રાજકુમારીનાં એ વચનો રાજકુમારને સંભળાવ્યાં અને તેથી સંતુષ્ટ થઈને રાજકુમારે ત્યાં એકાદ જે માસ પર્વન્ત રહેવાનું હોવાથી પોતાને બેઠતી આવસ્થાકીય વસ્તુઓને એકત્ર કરવાની વ્યવસ્થા કરવા માંડી.

ખીજે દિવસે પ્રભાતમાં તે પોતાના યુદ્ધની ડેલીમાં બેઠો હતો, એટલામાં રાજકુમારીની જે દાસીઓ તેની પાસે આવી અને તેને માનપૂર્વક નમન કરીને પ્રાર્થના કરી કે;—"રાજના! અમારા રાજકુમારીએ આપની પાસેથી રત્નજડિત સુવર્ણાલંકારના જે સમુદાય મંગાવ્યા છે." તેમને થોડીવાર થોભવાનું કહીને રાજકુમાર પોતાના ઓરડામાં ગયો અને જે મંજૂષમાં તેણે તે મુદ્રિકા રાખી હતી તે મંજૂષને ઉઘાડીને તે મુદ્રિકાને પૂછવા લાગ્યો કે;—"હે મુદ્રિકા! તું અત્યારે હવે કોની છે?" એના ઉત્તરમાં મુદ્રિકાએ જણાવ્યું કે;—"અત્યાર સુધી હું મુનિરાજની હતી, પણ હવે તમારી છું." એટલે રાજકુમારે કહ્યું કે;—"જો એમ જ હોય તો જે સ્ત્રીઓ પહેરી શકે તેટલાં રત્નજડિત સુવર્ણાલંકાર અત્યારે મને આપ." રાજકુમારના મુખમાંથી આ શબ્દો નીકળતાં જ ત્યાં તે અલંકારો દહિગોચર થયા અને રાજકુમારે તે અલંકારોને લાવીને તે દાસીઓના હાથમાં આપી દીધા. દાસીઓએ એ અલંકારોની સુંદરતા તથા બહુ મૂલ્યતાને જોઈને આશ્ચર્યચકિત થઈ ગઈ; કારણ કે, એમની સાથે જેમની સરળાગણી કરી શકાય એવા અલંકારો તે દાસીઓએ પોતાના અત્યાર સુધીના છવનકાળમાં કદાપિ જોયા જ નહોતા. રાજકુમારને પુનઃ નમન તાપી નમન કરીને તેઓ અલંકારોને લઈને પાછી પોતાની સ્થામિની

પાસે આવી પહોંચી. રાજકુમારીએ પણ દાસીએ પ્રમાણે જ તે રત્ન જડિત સુવર્ણકરિની મુક્ત કંઠે પ્રશંસા કરી અને આવી અમૂલ્ય વસ્તુએ રાજકુમારે ક્યાંથી મેળવી હશે, એ વિશેનો વિચાર કરતાં તે આદર્શ સાગરમાં ગોથા ખાવા લાગી.

બીજે દિવસે તેણે રાજકુમારપાસે પોતાની ચાર દાસીઓને મોકલી અને તેમને એવા જ અલંકારોના ચાર યુત્ય અને ચાર મોટાં માણિક્ય માગવાની સૂચના આપી. એ વસ્તુઓ પણ રાજકુમારે મુદ્રિકા પાસેથી આજ પ્રમાણે જ ક્ષણ માત્રમાં પ્રાપ્ત કરી લીધી અને રાજકુમારીને આપણા જે તે વસ્તુઓ દાસીઓને સ્વાધીન કરી દીધી. બપોરે એ વસ્તુઓ રાજકુમારી સમક્ષ લાવવામાં આવી ત્યારે તેમને એકત્રિત બે કે તેની પ્રસન્નતાનો તો અવધિ જ થયો; છતાં આવી અઘોષિક વસ્તુઓ રાજકુમારે ક્યાંથી મેળવતો હશે, એ વિશેનું તેનું આશ્ચર્ય તેની પ્રસન્નતા કરતાં પણ વિશેષ પ્રમાણમાં હતું. ત્રીજે દિવસે તેણે પોતાની સૌજ દાસીઓને સૌજ માણિક્યથી ભરેલા થાળ, સૌજ હાથી અને સૌજ સુંદર અમ્બોની માચના કરવાની સૂચના આપીને રાજકુમાર પાસે જવાને રવાના કરી. રાજકુમારે પ્રથમ પ્રમાણે જ મુદ્રિકા સમક્ષ પોતાની ઇચ્છા દર્શાવી અને તત્કાળ સર્વ ઇચ્છિત વસ્તુઓ ત્યાં ઉપસ્થિત થઈ ગઈ. બપોરે દાસીઓ એ વસ્તુઓ સહિત રાજકુમારી પાસે આવી પહોંચી તે વેળાએ રાજકુમારીની વિસ્મયતાનો સર્વથા અવધિ જ થઈ ગયો. તે પોતાના મનમાં જ કહેવા લાગી કે:—“આવી આશ્ચર્યકારિણી ક્યાં પણ કોઈના સાંભળવામાં આવી હશે, ખરી કે? આમાંનું એક એક માણિક્ય સાત સાત રાજાઓના ધનભંડારના મૂલ્યનું છે, છતાં રાજકુમારને આવાં માણિક્યોનાં સાચિના રાશિ મેળવતાં જરા પણ પરિશ્રમ થતો નથી, એ તે શું કહેવાય વારુ?”

આવો પ્રકાર દિવસાનુદિવસ ચાલ્યો જ રહ્યો. રાજકુમારી મને તેવી મૂલ્યવતી અને અલગ્ય વસ્તુઓ માગતી હતી, તો તે પણ રાજકુમાર મુદ્રિકાના પ્રતાપે ક્ષણ માત્રમાં જ મોકલી આપતો હતો. હવે બહુધા માસનો અંત નિકટમાં આવી લાગ્યો હતો અને તેથી રાજકુમારી વધારે અને વધારે ચિંતામય થતી જતી હતી. તે પોતાના મનમાં વિચાર કરવા લાગી કે:—“આવી રીતે મને તેવી અમૂલ્ય વસ્તુઓની માચના વધારવાથી જ એનો પરાજય કરી શકાય તેમ નથી; એના બેઠને જીજ્ઞાસા માટે અને એને પરાજિત કરવા માટે કોઈ બીજો જ ઉપાય શોધી કાઢવો જોઈએ.” આવા વિચારથી તેણે તે માણિક્યોને પોતાપાસે જોડાવીને કહ્યું કે:—“તારા શુદ્ધમાં બિતરેલો રાજકુમાર મને મારી ઇચ્છા પ્રમાણેની ને

કથા]

સર્વ વસ્તુઓ નિત્ય આપ્યા કહે છે, તે વસ્તુઓને તે લાવે છે ક્યાથી, એની તને ઝંઝી પણ ખમર છે ખરી કે?" એના ઉત્તરમાં માનિ-
નીએ જણાવ્યું કે,—"આ વિનાનું મારું જ્ઞાન કેવળ આપ શ્રીમતીના
જેટલું જ્ઞાન જ છે, એટલે કે, હું એ વિશે કંઈ પણ જાણતી નથી.
તે જેવા પ્રકારે મારા મૃદમા ગૂંડ છે, તે તેના પ્રમારને જોતા તો તેની
પામે આવેા ઠાઈ લડાઈ હોય, એમ મારા જેવામાં તો આવી શકેલું
નથી. બીજે કંઈ ભે- હોય તો તે પરમાત્મા જાણે" એ ઉત્તર સાંભ-
ળીને રાજકુમારીએ કહ્યું કે,—"જુ સારું, પણ હવે મારા માટે તારે
અવશ્ય રાજકુમારના એ બેઠને જાણી લેવાનો છે, એ બેઠને જાણી લઈને
હું એ બેઠ મને જણાવીશ, તો તારી શ્રમભાવી નીકળશે, તે ઇનામ
આપીને હું તને સતુષ્ટ કરીશ" માનિનીએ કહ્યું કે,—"ચિતા ન રાખરો,
હું એ બેઠને તેની પામેથી જાણી લેવાનો મારાથી બની શકશે, તેટલો
પરિશ્રમયુક્ત પ્રયત્ન કરીશ" એમ કહીને તે ત્યાંથી ચાલી ગઈ.

તે પોતાને ઘેર આની અને જેવો તેને યોગ્ય પ્રસંગ મળ્યો, એટલે
તરત તેણે રાજકુમાર સાથે એ વિષયના વાર્તાનાપનો આરંભ કરી દીધો.
તેણે કહ્યું કે,—"હું પ્રતાપી રાજકુમાર! એક વસ્તુ મારા મનને અત્યંત
બમાવ્યા કરે છે. તમારી રહેતા કરનાની રીતભાત એવી સાદી છે કે,
એ રીતભાતને જોતા તમે એક સાધારણ રાજના પુત્ર પણ હશે કે
નહિ, એની લેડોના મનમાં નકા રહ્યા કરે છે આમ છતાં પણ તમે
કાંઈ પણ પ્રકારના પરિશ્રમ વિના ગમે તેટલા મોટા પ્રમાણમાં વિશ્વ-
માની અમૂલ્ય મણીની વસ્તુઓ રાજકુમારીને તેની ઇચ્છાનુસાર નિભા
આપ્યા કરો છો, એ કેમ બની શકે છે, તે કાંઈ સમજી શકાતું નથી"
રાજકુમારે કહ્યું કે,—"માનિની! એ એક એવા પ્રકારનું રહસ્ય છે કે,
જેના વિચારમાં નાખીને વિના કારણ પોતાના મનકને બમાવવાની તમારા
મટે કરી પણ આસ્પષ્ટતા નથી" માનિનીએ એના પ્રતિવાદ કરીને
કહ્યું કે,—"તમારું એ સર્વ કથન સ્વત્વ હશે, પણ એ બે ને જાણનાની
આતુરતાએ તો મારા પ્રાણને કંઠમાં લાવી મૂક્યા છે વળી હું એમ
પૂછના માગુ છું કે, એ બેઠ મને જણાવતા તમને એટલી બધી બીલિ
રાખવાનું શું કારણ છે વારુ? હું સપથપૂર્વક તમને વચન આપુ છું કે,
એ રહસ્ય અન્ય જાણને પણ જાણાવીશ નહિ" રાજકુમારે આનાકાની
કરીને કહ્યું કે,—"એ રહસ્યને જાણનાથી તમને શો લાભ થવાનો છે વારુ,
કે જોયી તમે એ રહસ્યને જાણી લેનામારેનો આટલો બધો આગ્રહ
કરો છો?" માનિનીએ કહ્યું કે,—"જુઓ, તમે મારા મૃદમા વસો છો
અને હું તમારી મારા પોતાના પુત્ર પ્રમાણે જ સજાગ ગણુ છું, એટલે

એક માતાથી પુત્ર પોતાના બેઠને હુપાવે, એ કે.પૂ. પણ પ્રકારે ન જ દેવવાય. એટલામાટે કૃપા કરીને એ બેઠ મને જણાવો. મારી ઉત્ક્રાંતિ સમાવો.” અને રાજકુમારે એ રત્નમને જણાવી દેવાની નેને ચાત કરવાને અન્ય કાંઈ માર્ગ ન બોધેને મૂર્ખતાથી તે ક્રમમાં આધીન થઈ ગયો અને તેને મુનિદાસની મુદ્રિકાના પ્રત્યેક સર્વ બેઠ તેણે જણાવી દીધા.

જેવો રાજકુમાર એ બેઠ જણાવીને બહાર ગયો કે, તરત માસિનીએ રાજકુમારીના મદાદપર્મા જવાનો માર્ગ પકડ્યો અને જે તેના પોતાના જાણવામાં આવ્યો હતો, તે સર્વ જાણે રાજકુમારીને જણાવી દીધો. રાજકુમારીના દર્પને અવાધ થયો અને તેથી તેણે જે વિશ્વાસધાતિની માસિનીને તેની ઇચ્છા પ્રમાણેના ઉપદેશથી હાડી દીધી. આવતી કાલનો દિવસ તે મહિનાનો અઢવાસીસમો દિવસ હતો, એટલે તે દિવસે રાજકુમારીએ જે ચાર સાધારણ વસ્તુઓ મંગાવી અને આજીવન સુધી તે દિવસે માત્ર એક જ દારીને મોકલીને તે મુદ્રિકા મોકલવાઈ દેવડાવ્યું. એથી રીતે મુદ્રિકાની માગણી થયેલી સાંમગર્તા જ રાજકુમાર સમિષ્ટ જેવો બની ગયો અને તેણે જે સાંમગર્ત હવે તે સત્ય કે અસત્ય, એનો પણ તેને સંશય થવા માંડ્યો. માસિની જેવી એક નીચ જાતની ઓળા વચનમાં વિશ્વાસ રાખવાનું કેતું અનિષ્ટ પરિણામ આવે છે, એનો હવે તેને ઉલ્લી થઈએ સાક્ષાત્કાર થયો; પરંતુ તે નિરુપાય હતો. મુદ્રિકા આપી દીધા વિના તેનો અન્ય કાંઈ ઉપાય આદરે તેમ હતું જ નહિ. તેણે લાચારીએ મુદ્રિકા આપી દીધી. એ પછી માસના અંતિમ દિવસે રાજકુમારીએ પોતાની માત્ર એક જ દારીને મોકલીને માત્ર એક સ્ત્રી રૂપિયા જ મંગાવ્યા, પરંતુ સાધનહીન થયેલા રાજકુમારથી એટલી જ્ઞાની રક્ષા પણ એ વેળાએ આપી ચકાઈ નહિ. રાજકુમાર ચર્તમાં દારી ગયો. રાજકુમારીની દારી જેવી ખાલી હાથે પાછી આવી, એટલે તરત રાજના અધિકારીઓને રાજકુમારીએ તે રાજકુમારને બંદિવાન બનાવવામાટે મોકલી આપ્યા. રાજકુમાર બહુ જ રોષે અને ક્રોધે, પણ તેનો કશો પણ ઉપયોગ થઈ શકે તેમ નહોતું. તેને બંદિવાન કરીને તરત રાજકુમારીના જલવાહકનું કાર્ય સોંપી દેવામાં આવ્યું; તે રાજકુમારીને દાસ બની ગયો.

હવે આપણે તેના મિત્ર પ્રધાનપુત્રની કાંઈક બાજ લઈએ. પ્રધાનપુત્ર સતત કેટલાક દિવસ પર્વન્ત પોતાના અધને ચાલવાનો પરિશ્રમ આપ્યા પછી, એક વિદેશીય રાજ્યની રાજધાનીના નગરમાં આવી પહોંચ્યો. એ વેળાએ નિશાના આરંભનો સમય થવા આવેલો હોવાથી તે

એક બ્રાહ્મણનો અતિથિ થયો કે, જે અતિથિવત્સલ બ્રાહ્મણના કુટુંબમાં તે બ્રાહ્મણ પોતે, તેની પત્ની, તેનો પુત્ર અને તેની પુત્રવધૂ એટલાં મનુષ્યો હતાં. પુત્રવધૂ બિચારી તરતની પરણી આવેલી નવેદા જ હતી. કુટુંબમાંનાં સર્વ જનોએ એ અતિથિની અત્યંત માયાળુતા અને સભ્યતાથી સરભરા કરી; પરંતુ એમ છતાં અત્ય સમયમાં જ પ્રધાનપુત્રના જાણવામાં આવી ગયું કે, તે સર્વજનો દ્વારા પ્રકારની મહા અનિવાર્ય બીતિ અને ચિન્તામાં આવી પડ્યા હતાં. તેણે જાજૂતા જીરડામાં તેમના વચ્ચે પરસ્પર એવો વાર્તાવાપ ચાલતો સાંભળ્યો કે, જેથી તેનું મન અસ્મરસ્થ થઈ ગયું એટલું જ નહિ, પણ તેમના રુદનનો ધ્વનિ પણ તેનાં શ્રવણોમાં આવીને અથડાવા લાગ્યો. બ્રાહ્મણના પુત્રે કહ્યું કે, “મને લાગવા ધો; કારણ કે, મારા જીવતાં મારા પિતા કે મારી માતા ત્યાં જામ, એ તો મારા માટે અત્યંત લજ્જાસ્પદ કાર્ય જ કહેવાય.” તેની નવેદા નારીએ આજ્ઞવતાથી જણાવ્યું કે, “તમે સર્વ અત્યારે જ્યાં છો ત્યાંનાં લોકો જ બેસી રહો. ત્યાં તો હું જ જવાની છું હું આ નગરમાં એક અગ્રાત કુટુંબની પુત્રી છું એટલે અહીં મારા મરણથી કોઈને વિશેષ ગાદ થવાનો સંભવ નથી. તમારા પુત્રને તો સરજતાથી તત્કાળ બીજી સ્ત્રી પણ મળી શકશે, પણ મારાથી કોઈ બીજી વાર લગ્ન કરી શકશે નહિ.” જુદા માતા પિતા કેવળ રોવા વિના બીજી કોઈ પણ બાબતી શક્યો નહિ. આ સર્વ ઘટનાએ પ્રધાનપુત્રને અતિસપ વિભાસણમાં નાખી દીધા. આમ થવાનું કારણ શું હશે, એ જાણવાના ઉદ્દેશથી તેણે પોતાના યજમાનને પોતા પાંચે બોલાવ્યો અને કહ્યું કે, “મહારાજ! આટલી બધી ચિંતાનું કારણ શું છે વારુ? અને એટલીબધી તે આપના શિરપર શી આપતિ આવી પડી છે, તે કૃપા કરીને જણાવો?” પ્રથમ તો તે જુદા બ્રાહ્મણે આનાકાની કરીને કહ્યું કે, “એ ઘટનાને જાણવાથી આપને કશો લાભ થવાનો નથી અને અમારા કુટુંબમાં કોઈથી કશો લાભ સર્જી શકાય તેમ છે નહિ.” એ ઉત્તર સાંભળીને પ્રધાનપુત્રે આગ્રહ કરીને કહ્યું કે, “જતા પણ એ વાર્તા કહેવામાં આપની દાનિ શી છે? જે સત્ય વાર્તા મારા જાણવામાં આવશે, તો કદાચિત્ત વિપત્તિના નિવારણનો કોઈ માર્ગ પણ નીકળી આવશે.” અર્થાત્ત એવે પ્રધાનપુત્રના આગ્રહને વશ થઈને જુદા બ્રાહ્મણે જણાવ્યું કે, “વારુ ત્યારે મહારાજ, અમારા કુટુંબના કારણને સાંભળો. આજે કેટલાક સમયથી અમારા રાજાએ એક રાક્ષસી સાથે પોતાના રાજ્યમાંનાં કુટુંબોમાંથી પ્રતિદિવસ એક મનુષ્યને તેના આહારમાટે મોકલી આપવાની શરત કરેલી છે; કારણ કે, એ શર્ત ક્યાં પૂર્વે તે રાક્ષસીએ નિત્ય અને

મનુષ્યોને મારી નાખીને સમગ્ર દેશને ઉજાડ કરી નાખવાનો જ સપ્તે
ચક્રાઓ હતો. આજે તે રાક્ષસીના બક્ષમાટે મનુષ્ય આપવાનો અમલ
કેટુંજાનો વાનો આજ્યા છે અને તે કારણથી જ આસારે અમારા ધર્મ
આ રાપીટ આવી રહી છે.” એ જનાન સાંભળીને પ્રધાનપુત્રે કહ્યું
કે:—“મદારાથ, તમે તમે વિશેષ રાપીટ અને શોક ન કરો. આજે રાક્ષ-
સીના બક્ષમાટે તમારા કેટુંજ તરફથી હું પોતે જ જઈશ.” જુદા બાળકે
તેના આ વચનો સાંભળી કંપાવમાન રહ્યો કે:—“આ અયોગ્ય કાં
કદાપિ થવાનું જ નથી. અમારા પોતાના પ્રાણના રક્ષણમાટે અમે
તમને બંધકર રાક્ષસીના, એટલે કે સાદાત્ કાળના મુખમાં જવાની અનુ-
મતિ આપીએ, એમ કદાપિ બને ખરું કે? મારી વાર્તા કાંઈ કદાપિ
સાંભળી છ ખરી કે? અનિયતો પાત કરાવીને મારે નરકના અધિકારી
નથી થવું.” પ્રધાનપુત્રે તેને ધાંનિથી સમજાવીને કહ્યું કે:—“પૂજ્ય જુદા
વિપ્ર! તમે તમારા મનમાં સાંનિ રાખો. એ તમે મારા વચન પ્રમાણે
વર્તશો, તો આ કાર્યમાં લેશ માત્ર પણ લાવનો સંશય નથી. માત્ર મારા
અર્થથી પ્રપાલ્ય કરી જવા પૂર્વે તમારે મને અમુક જેમાર વસ્તુઓ આપ-
વાની છે.” કેટલીક રકમક પછી જુદા બાળકને અત્યંત અનિચ્છાયુકર
અનુમતિ આપવાની અને પ્રધાનપુત્રના આગ્રહને વશ થવાની ફરજ પડી
અને તેણે પૂછ્યું કે:—“ત્યારે તમને કઈ કઈ વસ્તુઓની અગત્ય છે તે
જણાવો, એટલે હમણાં જ હું તે લાવી આપું.” એના ઉત્તરમાં પ્રધાનપુત્રે
જણાવ્યું કે:—“એક બહુ જ જડો દોરડો, બીના ગૂનાનું એક પાત,
જે કાદાળીઓ, ધગધગતા અંગારાથી બરેલી એક સમડી અને જે તીક્ષ્ણ
ધારવાળાં લોહનાં સળિયાં, એટલી વસ્તુઓ મને લાવી આપો.” જુદા
બાળકે તત્કાળ એ વસ્તુઓ લાવીને તેની આગળ હાજર કરી દીધી;
છતાં આ સર્વ વસ્તુઓ તેણે સા કારણથી મગાવી હશે, એના તો તેના
મનમાં તર્કવિતર્ક થયા જ કરતો હતો. અસ્તુ.

એ સર્વ વસ્તુઓને લઈને પ્રધાનપુત્ર રાક્ષસીના આવવાના સ્થાનમાં
જઈ પહોંચ્યો. ત્યાં જઈને તેણે લોહનાં તીક્ષ્ણ ધારવાળાં સળિયાં ધગધગતા
અંગારાવાળી સમડીમાં તપાવવામાટે મૂકી દીધાં અને ત્યારપછી પોતાની
તલવાર અને કટારને હાથમાં લેવાર રાખીને પ્રથમ તે ગૃહનાં દરિાને
અંદરથી વારી લઈને રાક્ષસીના આગમનની વાટ જોતો લેવાર થઈને બેઠો.
અદ્ય કાળમાં જ રાક્ષસી ત્યાં આવી પહોંચી અને પોતાના ગૃહને અંદ-
રથી વાસેલું જોઈને આશ્ચર્યચિન્તિત બની ગઈ. તે બહારથી પોકાર કરીને -
પૂછવા લાગી કે:—“ધરમાં કાણ છે?” એના ઉત્તરમાં પોતાના કંઠરવને
ફેરવી નાખીને ઝાખરા અવાજે પ્રધાનપુત્રે અંદરથી સામે સજાસ કપોં

કે;—“તું કાણુ છે?” રાક્ષસીએ કહ્યું કે;—“હું રાક્ષસી છું!” પ્રધાનપુત્રે તેવા જ પ્રકારના મદાવિલક્ષણ અને ગર્જનાયુક્ત ભયંકર સ્વરથી કહ્યું કે;—“હું રાક્ષસીનો લક્ષક યમરાજ કાક્ષસ છું!” રાક્ષસીનાં કહ્યોને આ પ્રકારનો સ્વર સર્વથા નવીન જ હતો અને કાક્ષસને તેણે પોતાના જન્મ-સાગાં જોયો તો નહોતો જ, પણ તેનું નામ માત્ર પણ સાંભળ્યું નહોતું. એ કારણથી ત્યાંથી ચાર ડગલાં પાછળ ખમીને તે પૂછવા લાગી કે;—“તારે આ ઘરમાં આવવાનું શું કામ છે?” એના ઉત્તરમાં પ્રધાનપુત્રે સામો સવાલ પૂછ્યો કે;—“તારે આ ઘરમાં આવવાનું શું કામ છે?” હવે રાક્ષસી કાંઈક લયબીત થવા લાગી અને તેથી કાંઈક નમ્રતાથી બોલી કે;—“કાક્ષસ મદાશય, મારા આખા જન્મ-મારામાં મને તમારા દર્શનનો લાભ મળ્યો નથી અને તેથી તમારા સ્વરૂપને જોવાની મને અનિવાર્ય ઇચ્છા થાય છે. એટલામાટે તમે જો પોતાના દેશનું મને દર્શન કરાવશો તો મોટો આભાર થશે.” પ્રધાનપુત્રે કહ્યું કે;—“પ્રથમ મને તારા વાળ બતાવ.” રાક્ષસીએ પોતાના માથામાંથી એક વાળ તોડી લીધો અને ઘરવાળની ફાટમાંથી તે પ્રધાનપુત્રના હાથમાં આપી દીધો. એ પછી પ્રધાનપુત્રે પોતાના દેશના નમૂના તરીકે બારીમાંના એક મોટા કાણામાંથી જડા દોરડો બહારના ભાગમાં કાઢ્યો. એ દોરડાને જોઈને રાક્ષસી પોતાના મનમાં કહેવા લાગી કે,—“આવા જડા વાળ તો મેં કદાપિ કાઢના જોયા જ નથી; એટલે જેના વાળ જ આવા ભયંકર છે, તેનું સમસ્ત શરીર કાણુ જાણે કેવું ભયંકર હશે!” ત્યાર પછી તેણે પ્રકાશ કહ્યું કે;—“મદાશય કાક્ષસ ! હવે આપના નખ કેવા પ્રકારના છે, તે જરા કૃપા કરીને મને બતાવશો?” પ્રધાનપુત્રે કહ્યું કે;—“પ્રથમ મને તોગ નખ બતાવ.” રાક્ષસીએ પોતાનો એક લાંગો નખ ઉઘેલો તથા બારીની ફાટમાંથી તેને આપ્યો; અને ત્યાર પછી પોતાના નખ તરીકે પ્રધાનપુત્રે એ કાદાળીએનાં પાનાં બહાર કાઢ્યાં. નખોના આવા આકારને જોઈને રાક્ષસીનો મહારૂપ ગભૃ ત્યાંનો ત્યાં જ ગળી ગયો અને તે પોતાના મનમાં વિચાર કરવા લાગી કે;—“એ મારા ઇશ્વર! આ કાક્ષસ તો ખરેખર જ રાક્ષસીનો યમરાજ છે, એમાં ઘેરા માત્ર પણ શંકા નથી !” આ પ્રમાણે વિચાર કરીને પછી તે સ્પષ્ટતાથી કહેવા લાગી કે;—“મદાશય કાક્ષસ ! મને આપ જરા પોતાની શુંક દેખાડો?” પ્રધાનપુત્રે કહ્યું કે;—“મારી શુંક જોવી હોય તો પ્રથમ તારી શુંક મને બતાવ.” એ સાંભળીને રાક્ષસીએ એક યાળમાં શુંકી તે શુંક તેને આપી અને ત્યાર પછી પ્રધાનપુત્રે પોતાની શુંક તરીકે લીંગેલા ચૂનાનું પાત્ર બહાર ફેંક્યું. આથી તો રાક્ષસીના બચની શીમા જ ન રહી. લયથી યથથર કૃપાથી તે કહેવા લાગી કે;—“કાક્ષસ મદાશય ! હું

અદીપી ગાલી જવાનું અને પુનઃ આ સ્થાનમાં કદાપિ ન આવવાનું વચન આપ્યું હતું. પરંતુ મારા પ્રયાણ પૂરું બે પોતાના સ્વરૂપના દર્શનને બે- વાર લાગ આપી આ નેચોને કૃતાર્ય કરશે, તો આપની આ દીન દારીયર મોટી કૃપા થશે.” તેની એ પ્રાર્થના સંભળીને પ્રધાનપુત્રે કહ્યું કે:—“બહુ સારું, ત્યારે બરાબર જારી પાડે આવીને ઉભી રહે, એટલે હું તને મારા દર્શનને લાગ આપું!” આમ કહીને પ્રધાનપુત્ર બેઠો અને લોહાના સજિયાં કે જે અત્યારે બરાબર તપીને લાકડોગ ધર્મ ગયા હતાં, તેમને ઉપાડીને જારી પાડે ગયો અને રાક્ષસીએ જેવા પોતાના મુખને તેને જેવામાટે અંદર પ્રવેશ કરાવ્યો કે, તે કાળે જ તે સજિયાં તેણે રાક્ષસીની આંખોમાં બોલી દીધાં. તે એક લાંબકર ચીત્કાર સાથે નીચે પડી ગઈ અને પગ માત્રમાં જ તેના પ્રાણ તેના શરીરમાંથી સદાને માટે પ્રવાણ કરી ગયા. તેના નરકવાસ ધર્મ ગયા પછી પ્રધાનપુત્ર દ્વાર બેઠાડીને બહાર નીકળી આવ્યો અને તેની ગિદગા કાપી લઈ પાછો અંદર જઈને દરવાજા બંધ કરી નીરંતે માઠ નિદ્રાને આધીન થઈ ગયો.

પ્રમાતમાં જ્યારે લોહા એ સ્થાન પાસેથી જવા આવવા લાગ્યા, તે વેળાએ રાક્ષસીને ભરેલી બેઠને તેમના આનંદને પાર રહ્યો નહિ. રાત્રીએ પોતાની એક એવી પ્રતિષ્ઠા વ્યક્ત કરી હતી કે, “જે કોઈ પણ રાક્ષસીના વધ કરી નાખશે, તે પોતાની એ વીરતાના ઉપદાર તરીકે મારું અર્ધ રાજ્ય અને મારી કન્યાના હસ્તને મેળવવાના લાગને પ્રાપ્ત કરી શકશે.” અર્થાત્ એ અત્યંત બંધ ઉપદારને મેળવવાની આકાંક્ષાથી જે મનુષ્ય ત્યાંથી નીકળતો હતો, તે તે સુત રાક્ષસીના શરીરના કોઈ પણ અવયવને અથવા તેના અમુક ભાગને કાપી લેતો હતો અને તત્કાળ રાજમહાલની દિશામાં દોડી જતો હતો. અર્થાત્ જ્યારે રાત્રી જાગત થયો અને પોતાના કથનગૃહમાંથી બહાર આવ્યો, ત્યારે તેણે પોતાના સમાગૃહને લોહાવડે ઉઘરાઈ ગયેલું જોયું. એમાંના સર્વ જનો પોતે જ રાક્ષસીને મારી નાખી છે, એવા કહેવા કરતા હતા અને પોતાના એ કથનની સત્યતાના પ્રમાણ તરીકે પોતે કાપી લીધેલા તેના શરીરના ભાગોને રજૂ કરી બતાવતા હતા. રાત્રી આ સંભળીને મોટા ઘુંચવાડામાં પડી ગયો. તેણે પોતાના પ્રધાન મંત્રીને બોલાવ્યો અને એ રાક્ષસીના સત્ય હન્તાને શોધી કાઢવામાટે શો ઉપાય કરવો, એ વિશેની તેને સલાહ પૂછવા લાગ્યો. એના ઉત્તરમાં પ્રધાન મંત્રીએ જણાવ્યું કે:—“જેના કુટુંબમાંથી એક મનુષ્ય ગત રાત્રે રાક્ષસીના ભક્ષ- માટે જવાનો હતો તે પુરુષને બોલાવો, એટલે તેના જ્ઞાતિથી સત્ય થરના શી છે, તે અવસ્થા આપણા જણવામાં આવી જશે.” રાત્રીની આજ્ઞાથી

તે વૃદ્ધ બાહ્યાણ તત્કાળ રાજસભામાં આવી પહોંચ્યો, અને તે વેળાએ રાજાએ તેને પૂછ્યું કે:—“ભૂદેવ! મત રાત્રે રાક્ષસીના ભવનમાં તેનો ભક્ષ થવામાટે કેણુ મળું હતું વારુ?” બાહ્યાણે પોતાના અતિથિને તેણે ભવના યુગ્મમાં નાખેલો હોવાથી હૃદયમાં અતિથય પરિતાપ થવા કરતો હતો અને રાજા કદાચિત્ પ્રાણુ લેશે, એવો ભય પણ થવા કરતો હતો. એટલે તેણે કંપાયમાન યથાને કહ્યું કે:—“જે હું સત્ય વાર્તા જણાવી દઉં, તો મને અભયદાન મળી શકે એમ છે ખરું કે?” રાજાએ કહ્યું કે:—“જો સત્ય હોય, તે સંકેત વિના જણાવો; અને હૃદયમાં કોઈ પણ પ્રકારના ભયને સ્થાન ન આપો.” આથી રીતે અભયદાન મળતાં બાહ્યાણે જણાવ્યું કે:—“મહારાજાધિરાજ! મર્ધ કાલે રાત્રે રાક્ષસીના ભક્ષમાટે મનુષ્ય મોકલવાનો અમારો વારો હતો, એ તો આપ સારી રીતે જાણો છો. આ કારણથી અમે-અમારા કુટુંબીય-જનો-પોતાના પ્રાણુ આપવામાટે કેણે જવું, એ વિનેની ભવતિ ન ભવતિ કરતાં અને રાતાં કકળતાં બેઠાં હતા; એટલામાં એક અજાત અતિથિ અમારે ત્યાં આવી હતો, તેણે અમને અત્યંત શોકાતુર બોધને અમારા મોકલું કારણુ પૂછ્યું. મારો તેને એ કાણુ જણાવવાનો મનોભાવ ન હોતો; પરંતુ અંતે તેના આગ્રહથી નિરુપાય થઈને મેં તેને મોકલું કારણુ દર્શાવ્યું અને તે સાંભળીને તેણે પોતે જ રાક્ષસીનો ભક્ષ થવામાટે જવાની પોતાની ઇચ્છા વ્યક્ત કરી. મેં એમાટે સર્પૂર્ણ વિરુદ્ધતા દર્શાવી. કારણુ કે, એક અતિથિને પ્રાણુભયમાં નાખવો, એ મને યોગ્ય જણાતું નહોતું. પરંતુ તેણે મારી એક પણ પ્રાર્થનાનો સ્વીકાર કર્યો નહિ અને મારી પામિથી એક જાડો દોરડો અને બીજી બે ત્રણ વસ્તુઓ લઈને તે રાક્ષસીના ભવનમાં જવાને આદ્યો ગયા. હું જે કંઈ જાણું છું, તે આદ્યો સત્ય વાર્તા છે. આજે પ્રજાતમાં મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે કે, રાક્ષસીના સદાને માટે અન્ય મર્ધ ગયા છે; પણુ એ વાર્તા સત્ય છે કે અસત્ય, એ વિશે હું પોતે કંઈ પણ કહી શકતો નથી.”

બાહ્યાણના યુગ્મથી આ રજાન સભાજીને રાજાએ કહ્યું કે, “ત્યારે હવે એ અમને જણવાનો રાક્ષસીના ભવનમાં આપણે પોતે જ જઈને તપાસ કર્યો વિના બીજે કોઈ ઉપાય છે જ નહિ.” આ સમ્પ્રદેશિન્યારીને તત્કાળ રાજા પોતે લાકડો અને પોતાના પ્રધાન મંત્રી તથા રાજ-ગણમાંના અન્ય આધિકારિઓને સાથે લઈને ત્યાં જતામાટે રવાના થયો. રાક્ષસીના ગૃહમાં પ્રવેશ કરતાં જ તરણુ પ્રધાનપુત્ર ગાદ નિગમાં પડેલો તે સર્વના એકાગ્રાં આવી. રાજાએ તેને જાગ્ય કરીને પૂછ્યું કે:—“તમે કેણુ છો?” અને રાક્ષસીને માગી નાખનાર તમે પોતે જ હો

કે બીજી કાંઈ?" એના ઉત્તરમાં પ્રધાનપુત્રે જવાબ આપ્યું કે:-"હા, મહા રાજાપિરામ! જો કુદ રાજાનીના છવનનો સમાને મારે અંત લાવનાર આપનો દીન સેવક જ છે." એમ કહીને તેણે રાજાસીની કાપી લીધી જિંદગી રાજા આગળ રજૂ કરી દીધી અને ત્યાર પછી તે પોતે મહા દત્તો અને કથા દેશમાંથી આવ્યો હતો, ઇત્યાદિ વાર્તામાં પણ તેણે રાજાને જણાવી. રાજા તેના પર અત્યંત પ્રસન્ન થયો અને તેથી તેને દર અર્થિ-ગત આપીને કહેવા લાગ્યો કે:-"તમે મારી આજે અત્યંતિક મુશ્કેલી છે અને મારા રાજ્યને અત્યંત લાભ પહોંચાડ્યો છે. જો આ બાંધકર રાજાસીનો તમારા હાથે નાશ ન થયો હોત, તો ધીમેધીમે એણે મારા સમાજને ગાંધીનું નિકેલન જ કરી નાખ્યું હોત. અર્થાત્ મારા રાજ્યને સાર્વજનિક વિનાશમાંથી આપે જ બચાવ્યું છે. જે એવી પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે, જો રાજાસીને જો કાંઈ પણ મારશે, તે મારી કુદિતાના દરેક અને મારા રાજ્યના અર્થ ભાગને મેળવવાનો અધિકારી થશે; એટલે કે, મારી જો પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે હવે જો બંને વસ્તુઓ આપની સંપત્તિ થઈ છે." પ્રધાનપુત્રે રાજાના આપેલા એ ઉપહારનો ઉપહાર તરફ અનેક ઉદ્ગારો સહિત સ્વીકાર કર્યો અને ત્યાર પછી તે રાજાની સાથે તેના રાજમહાલમાં ગયો. ત્યાં તેના અતિથય આરંભપૂર્વક સકાર કરવામાં આવ્યો અને સત્વર જ રાજકુમારી સાથેના તેના લગ્નની તૈયારીઓ પણ કરવામાં આવી. અત્યંત કાળમાં જ એ લગ્નસમારંભ થઈ ગયો. રાજાને પોતાને કેવળ જો કોઈ જ પુત્રી વિના અન્ય કાંઈ સંતાન ન હોવાથી, તે પોતાના એ જન્માતને પુત્ર પ્રમાણે જ માનવા લાગ્યો અને તે પોતે હવે જુદા થયેલા હોવાથી પોતાને રાજ્ય સંભાળવાની ચિંતાથી મુક્ત કરનાર આવો યોગ્ય અને શુદ્ધિમાન જન્માત મળી આવ્યો છે, એમ જણીને તેને અત્યંત સંતોષ અને હર્ષ થવા લાગ્યો.

પ્રધાનપુત્રે કેટલોક કાળ તો પોતાની સુંદર અને શુભચતી અર્ધ-ગનાના સદ્વત્સમાં અત્યંત આનંદપૂર્વક ગીતાઓ; પરંતુ જેમ જેમ દિવસો પીતતા ગયા અને તેને પોતાના પ્રાણુમિત્ર મિત્ર રાજકુમાર વિશેના કથા પણ સમાચાર મળ્યા નહિ, એટલે તેના મનમાં અધિક અને અધિક ચિંતાનો આઘાત થવા લાગ્યો અને તેથી 'તેનું શું થયું હશે? તે ક્યાં હશે? અને શું કરતો હશે?' ઇત્યાદિ વિચારોમાં નિમગ્ન થઈને ઘણીક-વાર પ્રહરોના પ્રહરો પર્યન્ત તે કાંઈ પણ જોવા આશ્વા વિના શૂન્ય થઈને બેસી રહેવા લાગ્યો. એક દિવસ રાજકુમારી તેના વિચારચક્રમાં આવી લાગી અને તેને આવી રીતે સંભારીને થયેલા જોઈને પૂછવા લાગી કે:-"આપ આગકાલ આમ ઘણીકવાર ચિંતાનુર રત્યા કરો છો, તેનું શું

કારણ છે વારુ ?” એના ઉત્તરમાં પ્રધાનપુત્રે “તેણું કાંઈ પણ કારણ છે નહિ ?” એમ જણાવીને પોતાથી બની રહે તેટલી આનેની છટા બતાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો. પરંતુ એ ઉત્તર અને એ બેટાથી રાજકુમારીના મનનું સમાધાન થયું નહિ અને તેથી તે આગ્રહ કરીને પૂછના લાગી કે, “પ્રાણેશ ! તમે કહો કે ન કહો, પણ તમાગ હૃદયમાં અવશ્ય ચિંતાનું કેઈ પ્રયત્ન કારણ આવી બરાબર છે, એમાં તો સસાવ નથી જ; અને જ્યારે એમ જ છે, તો હું આપની અર્ધાંગના હોવાથી હું આપની એ ચિંતાના કારણને જણાવનાર મારો અધિકાર નથી ?” પ્રધાનપુત્રે કહ્યું કે, “આ સમાનર્થ મને શોકનું કાંઈ પણ કારણ મળ્યું નથી. તારી સાથે લગ્નસંબંધ થયા પછી મને મુખનાં સર્વ સાધનો આની મળ્યા છે. પરંતુ મારા મૃદુલાગને લાંબા કાળ થીતી ગયા છે અને તેથી મારા માતાપિતાની શી સ્થિતિ હતો, એના મને ઠસા પણ સમાચાર ન મળ્યાથી, એ તો એ ચિંતા થવા હરે છે; અને ત્રિલોક ચિંતા મારા મિત્ર રાજકુમાર વિગેની મારા હૃદયમાં ધર કરીને બેઠી છે, કારણ કે, તે મારા સહોદર કરતાં પણ અતિક્રમ અને પ્રાણપ્રિય મિત્ર છે. અમો બંને એક જ વેળાએ અમારા સાહસકર્મોમાંટે નીકળ્યા હતા, પરંતુ જે દિવસથી અમે વિમુક્ત થયા છીએ ત્યાંથી આજ પર્યંત તેના વિશેના સમાચારનો એક શબ્દ પણ મારા સામગીરામાં કે જણાવવામાં આવ્યો નથી.” તેની સુગીયા પત્નીએ એ સાંભળીને જણાવ્યું કે, “જો આ વિષયથી જ આપના હૃદયમાં આવેલી બધી ચિંતા થતી હોય, તો એ ચિંતાનો તો તત્કાલ આત લાવી શકાય તેમ છે. આ વાર્તા હું મારા રિતાને જણાવીશ અને તેણી તમારા માતાપિતા પાસે તમારા વિશેના સદેશ લઈ જવામાંટે, તેમ જ તમારા મિત્ર રાજકુમારના ગોધમાંટે પોતાના સૈનિકોને મોકલશે અને તેથી અપકાળમાં જ આપણને તેના સમાચાર મળી જશે.” એના પ્રતિવાદ કરીને પ્રધાનપુત્ર કહેવા લાગ્યો કે, “નહિ, સૈનિકોને મોકલવાથી ઠસો પણ લાભ થવાનો નથી, તેના શોધમાંટે તો હું પોતે જ જવાની ઇચ્છા મણુ છું” તેના એ દિયારને જણાવીને રાજકુમારી બોલી કે, “જો આપને એવી જ આવશ્યકતા લાગતી હોય, તો મને પણ સાથે લઈ લો અને મને સાથે લેવાના હો, તો પછી આ મુખ કર્મમાં ત્રિલોક વિદ્યમ દેવતાની હમી પણ આવશ્યકતા નથી.” પ્રધાનપુત્ર એવી પણ ના પાડી અને કહ્યું કે, “નહિ, તને સાથે લઈ શકાય તેમ નથી. હું રાજકુમારને ગોધમાંમાંટે બાંધ, તે વેળાએ તારે તો અડી જ રહેતું પડશે. જ્યારે રાજકુમાર મને મળશે ત્યારે હું પાછો આવી આવીશ અને તને સાચી સાથે મારે ઘર લઈ જઈશ.” રાજકુમારી

અત્યંત આશ્ચર્યચકિત અને ચોકાતુર થઇને બોલી કે;—“આપ શાક
કરી ખાતર ન હોય તેવાં સ્થાનોમાં બાટકા કરતા હો અને હું મારી
એકલી સુખ બોગવતી બેસી રહું? આમ કદાપિ બનવાનું નથી.” પ્રધાન
પુત્રે આશ્વાસન આપીને કહ્યું કે;—“હું વધારે લાંબો સમય બહાર રીતો
ડાલો નથી. અલ્પ કાળને માટે સાંત થઇને તું અહીં જ રહે. શું તારો
વિશેષ મને દુઃખદારક નહિ થાય? હું સત્વર જ પાછો આવીશ.” નિરુ-
પાય થઇને રાજકુમારીએ તેને જવાનું અનુમોદન આપ્યું અને જણાવ્યું
કે;—“વારુ—જ્યારે તમારી એવી જ ઇચ્છા છે તો આનંદથી વધારો, પણ
મારા સમ છે, પાછા વળવામાં વિશેષ વિલંબ કરશો નહિ.” તેના પતિએ
સત્વર પાછા આવવાનું તેને વચન આપ્યું અને ત્યાર પછી તેને પ્રણામ
કરી તે પોતાના સસરા પાસે ગયો; અને તેને પણ પોતાના પ્રવાસની
આવશ્યકતાનાં કારણો દર્શાવીને તેની પાસેથી પણ રાજ્યમાંથી થોડા
દિવસને માટે ગેરહાજર રહેવાની આજ્ઞા માગી. તેની આ પ્રવાસમા-
ટેની તૈયારીથી તેના પદ અસુરના હૃદયમાં પણ શોકનો આઘાત થયો
અને તેથી જામાતાને દદ આલિંગન આપી અશ્રુ વર્ષાવતો તે કહેવા
લાગ્યો કે;—“મારા પ્રિય પુત્ર! તારે આવો વિચાર માત્ર પણ લાવવાનો
નથી. તું એ તો સારી રીતે જાણે છે કે, મને પુત્રસત્તાન ઉપર આપું
જ નથી, પરંતુ જ્યારથી મારી પુત્રી સાથે તારો લગ્નસંબંધ થયો છે,
ત્યારથી તને જ પુત્રવત્ત જણીને હું મારા મનને વાળ્યા કરું છું. તેમાં
પણ વળી તું રાજ્યનો કાર્યમાર સલાવવામાં અત્યંત હુદ્દિમાન અને
દક્ષ હોવાથી મારી આ વદાવસ્થામાં મારા શિરપરથી એ રાજ્યને
સલાવવાનો ભાર બહુધા ઊતરી જ ગયો છે. એટલે જ તું અત્યારે
મને ત્યાં જીવંત, તો તારા વિના એક પણ માત્ર પણ મને કેમ માલી
શકશે વારુ!” રાજાના આવા ઉદ્વેગો છતાં પણ પ્રધાનપુત્રે વારંવાર
પોતાના પ્રવાસની અત્યંત આવશ્યકતા દર્શાવી. રાજાએ નિરુપાય થઇને
અંતે તેને જવાની આજ્ઞા તો આપી, પણ જણાવ્યું કે;—“જો જતું જ
હોય, તો પણ થોડા દિવસ ચોક્કસ જાણી જા કે જેથી તારી સ્ત્રીને તારી સાથે
મેઠલવાની મારાથી યોગ્ય વ્યવસ્થા કરી રાકાય.” પરંતુ એના ઉત્તરમાં
તેણે જણાવ્યું કે;—“હું મારા મિત્રના સોંપમાટે એકલી જ જવાનો
હોવાથી તમારી પુત્રી દ્વારા તરત તો તમારી સંભાળમાં જ રહેશે;
કારણ કે, આવા પ્રવાસમાં સ્ત્રીને સાથે લઈ જવી એ ઉભવના પ્રાણને
જાણી ભેદને જ લયમાં નાખ્યા સમાન છે.” ઉપરે રાજાએ તેની સર્વ
ઇચ્છાઓને સ્વીકારી લીધી અને ‘આવશ્યકતા કરતાં હું એક પણ પણ
વધારે બહાર રોકાવાનો નથી,’ એ પોતાના જામાતાના વચનથી સંપૂર્ણ
સંતોષ મानी લીધો.

પ્રધાનપુત્રે પોતાના પૂજ્ય શ્વસુરને માનપૂર્વક પ્રણામ કર્યા અને ત્યાર પછી અત્યારુદ્ધ સ્થાને ત્યાંથી પ્રસાદ કર્યું. માત્ર માર્ગમાં રાતવાસો કરવામાટે અથવા રાત્રિના સમયમાં વિશ્રાન્તિ લેવામાટે જ તે ક્યાંક રોકાતો હતો અને નહિ તો અખડ ચાલે જ જતો હતો. એની રીતે પ્રવાસ કરતો એક પછી એક અનેક રાત્રીઓને આગળીને તે અંતે એક સંધ્યાકાળે એક અત્યંત ધન અને નિખિડ ભાંડર અરણ્યમાં આવી પહોંચ્યો. તેણે જોયું તો નિશાના આગમન પૂર્વે તે અરણ્યને પાંચ કડી જવાની જરા પણ આશા તેને જણાઈ નહિ. છતાં એ અરણ્ય નાનાં વિંધ દ્વિંધ પશુઓથી ભરેલું અને મહાભયંકર હોવાથી એ અરણ્યમાં જ નિશાને વીતીડવાની પણ તેની ઇચ્છા થઈ નહિ. તે વ્યાઘ્ર અને રીંછ ઇત્યાદિના ભયંકર નાદોને દિવસ છતાં પણ સ્પષ્ટતાથી સાંભળી શકતો હતો. ખગ્તુ કેઈ પણ પ્રકારનો ઉપાય ન દેખાવાથી તે પોતાના અન્ધ-પરથી છતયો, અન્ધને એક વિશાળ વૃક્ષના થડ સાથે બાંધી દીધા અને પોતે તે વૃક્ષપર ચઢીને તેની ટેટલીક વિશાળ શાખાઓના મધ્યમાં શુખ-પૂર્વક વિશ્રાન્તિ લેવાને બેસી રહ્યો. બહુધા અર્ધ રાત્રિ-મધ્ય નિશા-નો સમય થતાં આંખો હશે, તે વેળાએ દક્ષિણ દિશામાંથી આવતા અત્યંત નાદયુક્ત અને મહાવેગવાન વાસુના કષાટાથી તે અમકીને ભગત થઈ ગયો. એ વાસુને વેગ બહુધા અંકારાત સમાન હતો અને તેના આધાતથી મોટાં મોટાં અગનયુગ્મક વૃક્ષો પણ જાણે હમણા જ ઉન્નમિત થઈ જશે એની રીતે આ-દોલિત થઈ જઈને વાકાં વળી જતાં હતાં. એ અંકાર-વાતના કારણથી તે વધારે વાર અચાત રહ્યા નહિ; કારણ કે, અન્ધ-કાળમાં જ ત્યાં એક મહાભયંકર રાક્ષસ આવી પહોંચ્યો અને તે પ્રધાન પુત્રના જોવામાં આવ્યો. એ રાક્ષસનો આકાર એટલો બધો તો ભયાનક હતો કે પ્રધાનપુત્ર અત્યંત શરીર હોવા છતાં પણ ભયભીત થતા લાગ્યો અને તેથી તે બની શકે તેટલા પ્રમાણમાં શાખાઓના આશ્લેષ-કનથી પોતાના શરીરને, તે રાક્ષસની હાથએ ન પડે એટલામાટે, ઢાકવાનો અને સતાર્થ જવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો.

રાક્ષસ તે વૃક્ષના થડની પામે બેસી ગયો અને થોડીવાર વિશ્રાન્તિ લીધા પછી છઠીને તેણે પૃથ્વીપર બે વાર પોતાના ચરણોના આધાત કર્યો. તત્કાળ ત્યાંથી એક વિશાળ પાણીનું ખરેખર અને પૃથ્વીના અર્ધમાં જવાનો માર્ગ પ્રવેશ થતાં રાક્ષસ તેમાં ઊતરી ગયો. થોડીવારમાં જ એક વાદ-રીને લઈને પાંચે તે બૃગર્ભમાંથી બહાર આવ્યો. એ પછી જે વૃક્ષ-પર પ્રધાનપુત્ર છુપાઈને બેઠો હતો, તે વૃક્ષનાં થોડાંક પાંદડાં તે રાક્ષસે તોડી લીધાં અને તે ખાસેના જ એક દૃવામાંથી થોડુંક પાણી પણ લઈ

આગ્યો. તે પાણીમાં પાંદડાં નાખીને તે પાંદડાંવાળું પાણી તે વાંદરીના શરીરપર તેજે રેડી દીધું અને એમ કરતાંની સાથે જ તે વાંદરી એક અત્યંત સૌન્દર્યવતી તરણી મુંદરીના સ્વરૂપમાં અદ્ભુત ગઈ. તે મુંદરીને લઈને પાછો તે રાક્ષસ જૂગર્ભમાં જવાના માર્ગમાં ઊતરી ગયો. ઉપકાગમાં તે રાક્ષસ અને તે મુંદરી પાછા પૃથ્વીપટ પર આવ્યાં. એ વેળાએ રાક્ષસે એક બીજા જુદાનાં થોડાંક પાંદડાં તોડી લીધાં અને તેમને બીજા કુવામાંના થોડાંક પાણીમાં નાખીને તે પાણી તે મુંદરીના શરીરપર રેડ્યું. એટલે મુંદરી પાછી વાંદરીના અવતારમાં ફેરવાઈ ગઈ. એ વાંદરીને લઈને રાક્ષસ પાછો ભોંવરામાં ચાલ્યો ગયો અને થોડીવાર પછી જહાર આવી તે ભોંવરાના માર્ગને પાછો પાપાણીથી બંધ કરીને દક્ષિણ દિશામાં પ્રવાહ્ય કરી ગયો.

પ્રધાનપુત્ર પ્રથમથી અંત પર્વન્ત રાક્ષસની એ સર્વ ઇછાઓનું ધ્યાન-પૂર્વક અવલોકન કરી રહ્યો હતો; એટલે જ્યોત દિવસના પ્રકાશ થયો કે તરત તે જહાપરથી નીચે ઊતર્યો, જન્ન જહાપરનાં થોડાં થોડાં પાંદડાં તોડી લીધાં અને રાક્ષસ પ્રમાણે જ જહાનજેની ભૂમિપર જેવાર પડાયાત કંઈ. તરત પાપાણી દર ખસી ગયો અને તેની નીચે ભૂમિના ગર્ભમાં ઊતરવાની એક સારી નિઃસરણી બાંધી લીધી તેના જોવામાં આવી. તેણે એ નિઃસરણીપરથી નીચે ઊતરવા માંડ્યું અને જ્યારે તે નિઃસરણીને અંત આવ્યો ત્યારે તેણે પોતાને એક અત્યંત વિશાળ અને ભવ્ય મહાલયના દ્વારમાં ઊભેલો જોયો. એ મહાલયના દ્વારમાં તેણે પ્રવેશ કર્યો અને તેના સર્વ આંતરિક ભાગોમાં તે ફરી વળ્યો; પરંતુ તેમાં કાંઈ પણ મનુષ્યની વસતિનું ચિન્હ તેના જોવામાં આવ્યું નહિ. ત્યાં જ કાંઈ પણ જીવનું પ્રાણી હોય તો તે જોને તેણે ગર્ભરતે જોઈ હતી તે વાંદરી માત્ર જ હતી. એ વાંદરી એ મહાલયમાંના એક ઓરડામાં સંકળી બાંધી હતી. તે પાછો ઉપરના પૃથ્વીપટ પર આવ્યો ગયો અને પ્રથમના કુવામાંનું થોડુંક પાણી લઈને પાછો ત્યાં આવી પહોંચ્યો. રાક્ષસે જે પાંદડાંનો પ્રયોગ ઉપયોગ કર્યો હતો તે પાંદડાંને થોડા પાણીમાં નાખીને તે પાણીને તેણે વાંદરીના શરીરપર રેડી દીધું અને તેની એ ફૂલિના ધોળે પૂર્વ પ્રમાણે તે વાંદરી, એક પરમ લાવણ્યમયી નરયોવના લગ્નનાના રૂપમાં ફેરવાઈને તેની સમક્ષ ઊભી રહી. એ તરણી પુરુષને પોતાસમક્ષ જોઈને તે યુવતી કંપી ગઈ અને આશ્ચર્યથી પૂછવા લાગી કે—“હે નવયુવક! તમે કેણુ છો અને આ સ્થાનમાં તમે કેવી રીતે આવી શક્યા છો, તે કૃપા કરીને જ ચુાવશો?” એના ઉત્તરમાં તે પ્રધાનપુત્રે કહ્યું કે—“હે સ્વર્ગીય મુંદરી તમે પ્રથમ પોતાનો જ્ઞાતિ અને કહી સંભળાવો એટલે તે

સાંભળ્યા પછી તમને હું મારો સર્વ વૃત્તાંત કહી સંભળાવીશ.” તે યુવ-
તીએ કહ્યું કે;—“બહુ સારું ત્યારે સંભળો, મારો વૃત્તાંત આ પ્રમાણે
છે;—“હું આ દેશના રાજાની દુહિતા છું ઉપરના ભાગમાં અત્યારે તમને
જે વિસ્તીર્ણ અને નિબિડ અરણ્ય વિસ્તરેલું દેખાય છે, તે પૂર્વે મારા
પિતાના રાજ્યની ભૂમિ હતી. આ રાક્ષસે મારા પિતાનો તેમ જ તેમનાં
સમસ્ત કુટુંબ અને ગ્રામજનોના નાશ કરી નાખ્યો છે અને કેવળ મને
એકલીને જ છોડતી રહેવા દીધી છે. આ મહાકવ્ય તે મારા પિતાના
ગુપ્ત મહાવય હતો અને પ્રથમ આ સ્થાનમાં જ તેણે મને વાંદરીના
આકારમાં ફેરવી નાખીને આ ઝોરડામાં સંકળીથી બાંધીને પૂરી રાખી
હતી. ત્યારપછી તે પ્રતિનિશા મને મળવામાટે આવે છે અને તે વેળાયે
અપ્પ સમયને મટિ મને ઓના અવતારમાં લાવે છે; પરંતુ અહીંથી જ્યાં
પૂર્વે તે પાછી મને વાંદરી બનાવતો જાય છે. જો તમને તે અહીં જોશે,
તો અવશ્ય મારી નાખશે. મને એ જ એક ચ્યા કરે છે કે, તમે અહીં
પિતાના મૃત્યુને મળવામાટે શા કારણથી આવ્યા છો?” પ્રધાનપુત્રે તેને
આશ્વાસન આપીને કહ્યું કે,—“રાજકુમારી! મારા છવનવિશે તમે
ચિંતા રાખશો નહિ માત્ર મને એટલું જણાવો કે, રાક્ષસે અત્યાર સુધી
માત્ર તમને જ જે છોડતો રહેવા દીધો છે, તેનું ખાસ કારણ શું છે?”
એના ઉત્તરમાં રાજકુમારી કહેવા લાગી કે,—“એનું ખાસ કારણ એ છે કે,
એની મારી સાથે પરણવાની ઇચ્છા હતી, પરંતુ મેં-ન્યારે સર્વથા એની
એ ઇચ્છાનો અસ્વીકાર કર્યો, ત્યારે એ બળાત્કારે મને બહુ કરવાની અણી-
પર આવી પહોંચ્યો. આવા પ્રસંગે આવેલો જોઈને હું બહુ જ ગભરાઈ
ગઈ અને એના પગમાંથી છૂટવાનો અન્ય કોઈ પથ દિપાય ન હોવાથી
હું કપટકળાથી એને કગવાના નિશ્ચયપર આવી. એ તેને કહ્યું કે;—“કૃપા
કરીને મારાપર બળાત્કાર કરશો નહિ; કારણ કે, જો હું તમારો અસ્વીકાર
કરું તો અન્ય કોને મારો પતિ કરવાની આશા રાખી શકું એમ છે વાર ?
હું જે આટલા દિવસ તમારી ઇચ્છાને સ્વીકારવાની ના ને ના જ પાળ્યા
કરતી હતી તેનું મૂળ કારણ એ હતું કે, તમારા મનમાં મારામાટે
દેટલોડ પ્રેમ અને દેટલીક લાગણી છે, એની મારે પરીક્ષા કરવાની હતી.
હવે તો તમે જ મારા સર્વસ્વ છો.” એના ઉત્તરમાં રાક્ષસે જણાવ્યું કે,
‘જો એમ જ હોય તો તો છોડું જ સારું. અરેખર હું તારી આ
ચેટાના ભાવધર્મે સમજી જ ન શક્યો. ત્યારે હવે જો તું કહે છે તેમ
તારો મારામાં પ્રેમ જ હોય તો અત્યારે જ મારી સાથે પરણીને મને
જ નુખી કર અને તું પણ સુખી થા!’ તેના આ પ્રમાણેનાં વચનો સાંભ-
ળીને મેં અર્જવતાપૂર્વક પ્રાર્થના કરી કે, ‘ન્યારે તમે આટલા દિવસ

ધર્મ ધારીને શાંત રહ્યા હો, ત્યારે એક વર્ષ બીજું પણ એવી જ શાંતમાં પીતાડી નાખો; કારણ કે, મેં એક ધાર્મિક વ્રત લીધું છે તેની સમાપ્તિ ચરો એટલે હું તમારી સાથે પરણીને અવશ્ય તમને સુખી કરીશ.' અત્યંત પરિશ્રમ પછી હું એને એ વાર્તા મનાવવાના કાર્યમાં વિજય મેળવી રાષ્ટ્રી અને ત્યારથી આજ સુધીમાં એ પોતાના ધર્મને ત્યાગીને બંગાળકારનું વિચારપર ન આવી જાય એટલામાટે એને ઔપચારિક પ્રેમ બતાવીને શાંત રાખવાના હું મારાથી બનતા પ્રયત્નો કરી રહી છું. આવી રીતે આઠલા દિવસ સુધી એની આંખોમાં ધૂળ નાખીને પવિત્ર રહેવાના કાર્યમાં હું વિજયિની થઈ છું; પણ હવે એ એક વર્ષના અવધિને પણ અંત થવા આગ્યો છે અને તેથી મારા હૃદયમાં અતિશય ચિંતા થવા લાગે છે." રાજકુમારી એથી અધિક કાંઈ પણ કહી રાષ્ટ્રી નહિ; અને તેણે નેત્રામાંથી શ્રાવણ ભાદ્રપદની જળવૃષ્ટિ વર્ષાવવાનો આરંભ કરી દીધો. પ્રધાનપુત્રે જ્યાર પળના મોનના અવલંબન પછી કહ્યું કે;—"સ્વર્ગીય સુંદરી! હું એ રાક્ષસનો નાશ કરીને તમને અવશ્ય નિર્ભય કરીશ; માટે એ વિશેના શોક અને ચિંતાને હૃદયમાંથી સર્વથા કાઢી નાખો."

પ્રધાનપુત્ર અને રાજકુમારીએ સાથે બેસીને બોજબોજ કર્યું અને ત્યાર પછી તેમણે ગાંધર્વવિધિથી પોતાનો લગ્નસંબંધ કરી લીધો. સંઘા-કાળ થતાં રાજકુમારીએ પ્રધાનપુત્રને કહ્યું કે;—"આ સ્થાનમાં હવે વધારે વાર રોકાઈ રહેવામાં આપની નિર્ભયતા નથી. આ મહાલયના પશ્ચાદ્-ભાગમાં પુષ્પોના એક ટગમો છે એટલે તેની નીચે આપ સંતાપને બેસી રહો." પ્રધાનપુત્રે રાજકુમારીના એ ઉપદેશને માન્ય કરીને પૂછ્યું કે;—"રાક્ષસ નિદ્રાવશ ક્યારે થાય છે વારુ?" રાજકુમારીએ એના ઉત્તરમાં જણાવ્યું કે;—"તે અહીં આગ્યા પછી કેટલાક સમય મારી સાથેના સંભા-પણમાં પીતાડે છે અને ત્યાર પછી નિદ્રાવશ થઈ જાય છે." આ વિષયનો નિશ્ચય કરી લઈને પ્રધાનપુત્રે રાજકુમારીને પાછી વાદરીના આકારમાં ફેરવી નાખી અને ત્યાર પછી પોતે પુષ્પરાસિમાં જઈને સંતાઈ બેઠો.

પોતાના નિત્યના નિયમ પ્રમાણે રાત્રિ થતાં જ રાક્ષસ આવી પહોંચ્યો, રાજકુમારીને વાદરીના આકારમાંથી ઝીંના આકારમાં લાવી બૂકી અને ત્યાર પછી તેની સાથેના સંભાષણથી કેટલીકવાર સૂધી મનો-રંજન કરીને નિદ્રાવશ થઈ ગયો. તે નિદ્રાને વ્યર્થન થતાં જ રાજ-કુમારીએ આગળથી કરી રાખેલા સંકેતવડે પ્રધાનપુત્રને તેના નિદ્રાધીન થવાની વાર્તા જણાવી દીધી. પ્રધાનપુત્ર સંકેત મળતાં જ પુષ્પરાસિ-માંથી બહાર નીકળી આવ્યો અને રાક્ષસ જે પર્ણ તથા જળને રાજકુમા-રીને વાદરીના સ્વરૂપમાં ફેરવી નાખવાના કામમાં લાગતો હતો તે પર્ણ

તથા જળ લઇને તેના મિત્રણુને તેણે નિદ્રાધીન રાક્ષસના શરીરપર રેડી દીધું. તે દણે જ રાક્ષસ એક મહા ભયંકર વાનરના રૂપમાં ફેરવાઈ ગયો. તત્કાળ પ્રધાનપુત્રે તે મહાલયમાંથી તે વેળાએ જોટથી સાંકળી મળી આવી તે સર્વ એકઠી કરીને તેવતી સંજાળથી તે વાનરને બાંધીને જાકડી લીધા અને તેને એક પાંજરામાં પૂરી રાખ્યો. ત્યાર પછી પ્રધાનપુત્ર અને રાજકુમારી બન્ને નિઃસરણીયર ચઢીને પૃથ્વીતલપર આવ્યા અને પ્રધાનપુત્રે રાજકુમારીને પોતાના અશ્વપર પોતાની સાથે બેસાડીને અશ્વને ચલાવ્યો અને જ્યાં સુધી તે આરુણનો અંત આવ્યો ત્યાં સુધી અશ્વને લેશ માત્ર પણ વિચ્છાતિ લેવા દીધી નહિ.

એ બન્ને એક પછી એક રાજ્યોની સીમાને ઉત્સાહતાં ઢટલાક દિવસ પર્યન્ત પ્રવાસમાં ને પ્રવાસમાં જ રહ્યા અને છેવટે તેણા એક એવા દેશમાં આવી પહોંચ્યા કે જેના બાહ્ય દક્ષ્યને બોધને રાજકુમારીના હૃદયમાં અત્યંત પ્રસન્નતાનો આવિર્ભાવ થવા લાગ્યો. ત્યાં ઢટલાક દિવસ પર્યન્ત તેમનો રહેવાનો વિચાર થવાથી પ્રધાનપુત્રે એક ધર પોતાના નિવાસમાટે જાડે રાખી લીધું. ત્યાં નિવાસ કરીને રહ્યા પછી પ્રધાનપુત્ર પોતાનો સર્વ સમય બાકુમાં આમતેમ ભટકવામાં અને પોતાના મિત્ર રાજકુમારને રોધવાના કાર્યમાં જ વીતાડવા લાગ્યો, પરંતુ દીર્ઘ કાળ પર્યન્ત તેને રાજકુમારનો કશો પણ પત્તો મળી શક્યો નહિ. એમ કરતાં કરતાં એક દિવસ અચાનક એક તરણુ પુરુષ તેની દૃષ્ટિએ પડ્યા કે જે એક કાવડ-પાણીની કાવડ-લઇને ચાલ્યો જતો હતો અને લગભગ મજૂર જેવો જ દેખાતો હતો. તે તરણુને બરાબર ધ્યાનપૂર્વક જોતા પ્રધાનપુત્રને એવો ભાસ થયો કે, એ રાજકુમાર જ હોવો જોઈએ. પ્રધાનપુત્ર પ્રથમારે તે પોતાની દૃષ્ટિમાં વિશ્વાસ રાખી શક્યો નહિ, પણ જ્યારે તેણે તે તરણુને નિકટમાં જઈને ધારીને જોયો ત્યારે તેના મનનો સંભવ સર્વથા ચાલ્યો ગયો અને તે રાજકુમાર જ છે, એવો તેના હૃદય નિશ્ચય થઈ ગયો. તેણે રાજકુમારને પૂછ્યું કે:—“મને તું બોલાવે છે ખરી કે? તારી આની દુર્દશા શા કારણથી થઈ જી વાર?” પોતાના જે પ્રાણપ્રિય મિત્રથી તે દીર્ઘ કાળથી વિયુક્ત થયો હતો તે મિત્રને જોતાં જ પ્રથમ તે રાજકુમારનાં નેત્રોમાંથી અશ્રુનો પ્રવળ પ્રવાહ વહી નીકળ્યો અને ત્યારપછી તેણે પોતાનો સમસ્ત વૃત્તાંત તેને કહી સંભળાવ્યો. પ્રધાનપુત્રના મનમાં તેના એ દુઃખકારક વૃત્તાંતથી એટલું બધું લાગ્યું કે, તે પણ અનુકંપા દર્શાવતો રોઈ પડ્યો. જ્યારે બન્ને મિત્રો કાંઈક દુઃખમાર ઓઠો ચમકી શ્યાંત થયા, એકઠે પ્રધાનપુત્ર રાજકુમારને આશ્વાસન આપતો કહેવા લાગ્યો કે:—“જુ, હવે તારે નિરાશ

થવાનું હેશ માત્ર પણ કારણ નથી. મારો દદ નિશ્ચય છે કે, તારી આ દુર્દશાનો અંત લાવીને ઈશ્વરની કૃપાથી હું સર્વ વ્યવસ્થા તારી ઇચ્છા પ્રમાણે જ કરી શકીશ. માત્ર મને એક જ વાર્તા તારે જણાવવાની છે અને તે એ કે તું જે પાણી ભરીને લઈ જાય છે, તેનો રાજકુમારી પોતાના સ્નાનના કાર્યમાં જ ઉપયોગ કરે છે, એ વિશે તારો નિશ્ચય છે ખરો કે?" એના ઉત્તરમાં રાજકુમારે જણાવ્યું કે:- "મારા ભરી લાવેલા જળનો રાજકુમારી પોતાના સ્નાનમાટે જ ઉપયોગ કરે છે, એમાં હેશ માત્ર પણ સંશય નથી." પ્રધાનપુત્રે કહ્યું કે:- "ત્યારે આવતી કાલે જ્યારે તું જળ ભરવાને જાય ત્યારે મને આ સ્થળે જ પાછો મળજે. હું તારી વાટ જોઈને અહીં બિભો રહીશ અને તને આ તારી દુર્દશામાંથી મુક્ત થવાનો યોગ્ય ઉપાય બતાવીશ." રાજકુમારના મનમાં પ્રધાનપુત્રનાં એ વચનોથી નવીન આશા અને ઉત્સાહનો સંચાર થયો અને તેથી તે કૃતચેતુ દર્શાવતો કહેવા લાગ્યો:- "મિત્ર! આ ઉપકારનો બદલો મારાથી કદાપિ વાળી શકાય તેમ નથી. જે મારો એક કે બે સમાહનો અધિક કાળ આવી જ સ્થિતિમાં વીતી ગયો હોત, તો મારું મરણ અવશ્ય થઈ જત; પણ તારા આગમનથી મને નવીન જીવનની પ્રાપ્તિ થઈ છે." પ્રધાનપુત્રે પુનઃ તેને મનને દદ રાખવાનો ઉપદેશ આપ્યો અને તેના ઉદ્ધારવિશેનો પાછો તેના મનમાં દદ નિશ્ચય કરાવીને તેને પ્રજ્ઞામ કરી અશ્વારૂઢ થઈને જે અરણ્યમાં તેનો રાજકુમારી સાથે મેળાપ થયો હતો તે અરણ્યપ્રતિ જવાને પ્રણામ કર્યું. ત્યાં જઈને બન્ને જાતિનાં વૃક્ષોનાં થોડાં થોડાં પાંદડાં તેણે તોડી લીધાં તેમ જ બન્ને દૂવામાંથી જૂદા જૂદા બંધ પાત્રમાં થોડું થોડું પાણી પણ ભરી લીધું અને એ કાર્ય કરીને બની શકે તેટલી કિતાવળથી તે ત્યાંથી પાછો ફર્યો.

બીજે દિવસે પ્રમાતમાં જ્યારે રાજકુમાર રાજકુમારીમાટે પાણી ભરવામાટે જતો હતો તે વેળાએ પ્રધાનપુત્ર માર્ગમાં તેને મળ્યો અને તેને એક વૃક્ષનાં દેટલાંક પાંદડાં અને એક દૂવામાંનું થોડુંક પાણી આપીને જણાવ્યું કે:- "આજે રાજકુમારી જ્યારે સ્નાન કરતી હોય તે વેળાએ કાર્ધ પણ અપત્ને આ પાંદડાં સાથે મેળવેલું આ પાણી તેના શરીરપર રેડી દેવાની વ્યવસ્થા કરજે અને એનું શું પરિણામ થાય છે તે આવતી કાલે મને જણાવજે. એ પછી તારે શું કરવાનું છે તે હું પછીથી તને જણાવીશ." રાજકુમારે તેની આજ્ઞા પ્રમાણેની વ્યવસ્થા કરવાનું વચન આપીને તેની પાસેથી તે પાંદડાં તથા પાણી લઈ લીધાં. એ પછી રાજકુમારી જે વેળાએ પોતાના સ્નાનગૃહમાં સ્નાનના કાર્યમાં નિમગ્ન હતી, તે વેળાએ ચોરીથી ત્યાં પ્રવેશ કરી તેના જાણવામાં ન આવે તેવી રીતે તે પાંદડાં

અને પાણીનું મિશ્રણ તેણે રાજકુમારીના શરીરપર રેડી દીધું, તે જાદૂઈ પાણીને શરીરને સ્પર્શ થતાં જ રાજકુમારી તે જાણે જ એક વાંદરીના અવતારમાં ફેરવાઈ ગઈ અને મહાલક્ષ્મીમાં સર્વત્ર નાચવા દૂધમાં મંડી ગઈ.

જ્યારે રાજાને આ લઈકર આપત્તિના સમાચાર પહોંચ્યા ત્યારે આજ્ઞા, ત્યારે જો રાજકુમારી વિના રાજાને અન્ય કાંઈ પણ સંતાન ન હોવાથી તે શોક અને ઝેદના આધારથી અર્ધમૃત જેવો બની ગયો. પોતાના અને આસપાસનાં રાજાઓમાંથી તેણે અનેક નામાંકિત વૈદ્યોને તરત બોલાવી મગાવ્યા, પરંતુ તેમના ઉપચારો અને ઔષધપ્રયોગોનો ફોલો પણ ઉપયોગ થઈ શક્યો નહિ. છેવટે સર્વ પ્રકારે નિરાશ થવાથી રાજાએ એવા પ્રકારનો એક ઢંઢેરો ફેરવ્યો કે, “જો કોઈ પણ મનુષ્ય રાજકુમારીને જાદૂના બંધનથી મુક્ત કરવાના કાર્યમાં વિજય મેળવશે, તેની સાથે જો રાજકુમારીનો લગ્નસંબંધ કરી આપવામાં આવશે અને તે ઉપરાંત તેને અર્ધ રાજ્ય પણ આપીશું.”

એ વચ્ચે રાજકુમારે પ્રધાનપુત્રને મળીને બનેલા બનાવનો સમસ્ત વૃત્તાંત કહી સંજળાવ્યો હતો. જ્યારે સર્વ વૈદ્યો અને માત્રિકા રાજકુમારીને પુનઃ જીવના અવતારમાં લાવવાના કાર્યમાં નિષ્ફળ અને હતાશ થઈ ગયા અને ઉપર પ્રમાણેના રાજાનો ઢંઢેરો રાજ્યના ખૂણે ખૂણાના લોકોના જાણવામાં આવી ગયો, ત્યારે પ્રધાનપુત્રે રાજકુમારને કહ્યું કે;—“તું હવે રાજા પાસે જા અને તેને જણાવી દે કે, ‘હું તમારી રાજકુમારીની બાંધને દૂર કરવાને તૈયાર છું અને મારા પ્રયત્નથી તે પણ માત્રમાં જ પાછી પોતાના ગૂણ સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરી શકશે.’” પ્રધાનપુત્રે એ કમન સાંભળીને રાજકુમારે કહ્યું કે;—“પરંતુ, મિત્ર! મારાથી જો કાર્ય ખરે-ખર ફેલી રીતે કરી શકાશે વારુ?” પ્રધાનપુત્રે કહ્યું કે;—“તારે જો વિશેની કશી પણ ચિંતા રાખવી નહિ. જો કાર્ય મારું છે. તું માત્ર રાજાપાસે જા અને આ પ્રમાણે કહે; અને ત્યારપછી અહીં આવીને રાજા જે કાંઈ કહે તે મને કહી સંજળાવ. ત્યારપછીની સર્વ વ્યવસ્થા હું પોતે કરી લઈશ.” રાજકુમાર પોતાના મિત્રના ઉપદેશ પ્રમાણે તરત રાજમહાલમાં ગયો અને રાજા સમક્ષ જનામંત્રીની આજ્ઞા મેળવીને રાજાને નમસ્તાપૂર્વક કહેવા લાગ્યો કે;—“મહારાજ, આજ હવે તેશ માત્ર પણ ચિંતા કરશે નહિ; કારણ કે, રાજકુમારીને ચમ્પેલી બાંધના હું અંત લાવી બતાવીશ.” રાજકુમારીના ઉદ્ધારની આશાને જોઈને રાજાના હૃદયમાં અત્યંત હર્ષ થયો અને તેણે પૂછ્યું કે;—“તું પોતે જાણ છે વારુ?”

જેના ઉત્તરમાં રાજકુમારે જણાવ્યું કે;—“હું રાજકુમારીના બંધિવાનેામાંના

એક બાદગન હું.” રાજાએ કહ્યું કે;—“બહુ સારું; જો તારા વચન પ્રમાણે તારા કાર્યમાં તને વિજય મળશે, તો હું રાજકુમારી સાથે તારો લગ્નસંબંધ કરી આપીશ, એટલું જ નહિ, પણ અર્ધ રાજ્ય પણ તને આપીશ.” રાજાપાસેથી આ પ્રમાણેનું વચન લઈને રાજકુમાર પાછો પ્રધાનપુત્ર પાસે આવ્યો અને તેને રાજાના વચનવિશેનો વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યો. પ્રધાનપુત્રે તે સાંભળીને ખીજ વૃક્ષનાં કેટલાંક પાંદડાં અને ખીજ ફૂલાં માંતું થોડુંક પાણી એ એ વસ્તુઓ રાજકુમારને આપી અને કહ્યું કે;—“આ પાંદડાં અને પાણીના મિશ્રણને તું રાજકુમારીના શરીરપર રીંછી એટલે તત્કાળ તે પાછી પોતાના મૂળ સ્વરૂપમાં આવી જશે.” એ વસ્તુઓ લઈને રાજકુમાર પાછો રાજમહાલમાં ગયો અને રાજાને રાજકુમારીને ત્યાં બેસાડી મગાવવામાટેની પ્રાર્થના કરી; કારણ કે, બાધાના નિવારણનો રામજાણ ઉપચાર તો તેની પાસે તૈયાર જ હતો. રાજાના અનુચરો મહાપરિશ્રમથી તે વાંદરી યજ્ઞેથી રાજકુમારીને પકડી સક્યા અને તેઓ ત્યારપછી તેના ગળામાં એક સાંકળ બાંધીને તેને ખેંચતા ખેંચતા રાજસમક્ષ લઈ આવ્યા. રાજકુમારની પ્રાર્થનાથી તે વાંદરીને એક ખાનગી ચોરડામાં લઈ જવામાં આવી અને ત્યાં તેને કેવળ રાજકુમારના એકલાના અધિકારમાં જ છોડી દેવામાં આવી. ત્યાં ઉપર્યુક્ત મિશ્રણ તેણે તેના શરીરપર ઢોળ્યું અને તેના પરિણામે તે દણે જ તે વાંદરી પાછી રાજકુમારીના રૂપમાં આવી ગઈ. રાજકુમારે અનુચરોને બોલાવ્યા અને રાજાને એ વિશેનો સંદેશ કહાવ્યો. રાજા હોડતો ત્યાં આવી લાગ્યો અને પોતાની પુત્રીને તેના મૂળ રૂપમાં આવેલી જોઈને હર્ષથી ઉન્મત્ત જેવો બની ગયો. તે હર્ષનાં અશ્રુ વર્ષાવવા લાગ્યા. રાજકુમારીના એવી રીતે મૂળરૂપમાં આવવાના સમાચાર જોતજોતમાં વાલુના વેગે સમસ્ત રાજ્યમાં વિસ્તરી ગયા અને સર્વત્ર આનંદ અને આનંદનો જ પ્રસાર થઈ ગયો. તે જ વેળાએ એક શુભ દિવસ નિયત કરવામાં આવ્યો અને તે દિવસે અત્યંત આડંબર અને ધામધૂમ સાથે રાજાએ એ રાજકુમાર સાથે પોતાની રાજકન્યાનો લગ્નસંબંધ કરી આપ્યો. કેટલાક સમય પછી રાજકુમાર પાછો પોતાના દેશમાં જવામાટે બહુ જ આતુર અને ઉતાવળો થવા લાગ્યો. પ્રથમ તો તેના શ્વસુરની તેને ત્યાંથી જવા દેવાની ઇચ્છા હતી જ નહિ, પરંતુ છેવટે તેના અત્યંત આગ્રહથી રાજાએ તેને જવા માટેની આજ્ઞા આપી અને પોતાની પદવીને છાંયે તેવા પ્રકારની, રાજકુમારીને શ્વસુરગૃહે મોકલવામાટેની સર્વ તૈયારીઓ કરવાની તેણે પોતાના રાજકર્મચારીઓને આજ્ઞા આપી દીધી.

પોતાના મિત્રને દુર્દશા અને આપત્તિમાંથી મુક્ત કરવાના કાર્યમાં પોતાના પ્રયત્નને વળગી થયેલો જોઈને પ્રધાનપુત્ર પોતાના શ્વસુરને

આપેલા વચન પ્રમાણે પોતાની પ્રથમ અર્ધગિનાને લેવા જવામાટે પોતાના શ્વસુરના નગરપ્રતિ પ્રયાણ કરી ગયો. તે પાછો પોતાની પ્રથમ સ્ત્રીને લઈને રાજકુમાર પાસે આવી પહોંચ્યો અને ત્યાર પછી તે તથા રાજકુમાર પોતાની સ્ત્રીઓને સાથે લઈને પોતાના દેશભણી જવાને ત્યાંથી રવાના થયા. જ્યારે તેઓ પોતાના દેશમાં આવી પહોંચ્યા ત્યારે ત્યાં તેમને સાર્વજનિક સત્કાર અને અંતઃકરણની લાગણીઓથી વધારી લેવામાં આવ્યા.

રાજકુમાર અને પ્રધાનપુત્રનો મત્રીસંબંધ સદાને માટે એવાને એવા જ દૃઢ રહ્યો અને એક બીજાનાં દર્શન વિના તેમનો એક દિવસ પણ વીતતો નહોતો. એક દિવસ તેઓ સભાપથુ કરતા એકાંતમાં બેઠા હતા તે વેળાએ પ્રધાનપુત્રે રિમત હાસ્ય કરીને રાજકુમારને પૂછ્યું કે:—“વારું બંધુ! હવે તારો શો અભિપ્રાય છે? શ્રેષ્ઠ વસ્તુ કઈ, વિદ્યા કે આતુર્ય?” શ્રી મત્રીથી રાજકુમાર જરાક સમર્પિત થયો અને તેણે એમનું કાંઈ પણ ઉત્તર ન આપ્યું.

કોટવાલની કન્યા

એક રાજા હતો અને તેને ઈધરે કેવળ એક જ પુત્ર આપ્યો હતો; જાતલે કે, એ પુત્ર વિના તેને અન્ય કશું પણ સંતાન હતું નહિ. એ, રાજાનો કેવળ એકનો એક જ પુત્ર અને તેના ધન તથા રાજ્યનો ઉત્તરાધિકારી હોવાથી રાજા અને રાણીનો બહુ જ લાડકવાયો હતો અને બાદશાહવાદી એને પુષ્પની પેટે સંભાળથી હિરેરવામાં આવ્યો હતો. એક દિવસ એ રાજકુમાર પોતાના અનુચરો સહિત નગરચર્ચા જોવાને નીકળ્યો હતો. ફરતા ફરતા તેઓ એક ઘર પાસેથી પસાર થયા કે જે ધરની અગાસીમાં એક નવપૌષના બાળા પોતાના કેશ ઓળતી બેઠી હતી. રાજકુમારે એ બાળાને બરાબર જોઈ લીધી, પણ તત્કાળ એ વિશે તેણે ટાઈને કાંઈ પણ કહ્યું નહિ; પરંતુ જેવો તે પોતાના મહાલયમાં આવ્યો કે તરત જઈને પોતાના કોષલવન*માં ભરાઈ બેઠો અને તેના દ્વારને તેણે અંદરથી વાંચી લીધાં. રાજકુમાર ક્યોય પણ જોવામાં

* આમળના કાળમાં રાજાઓના રાજમહાલમાં જોતજોત, વિચારજોત, રાધનજોત અને રતાનજોત આદિ નાનાવિધ કાર્યોમાં રહેતા પ્રમાણે એક કોષલજોત અથવા કોષલવન પણ ગિત રાખવામાં આવતું હતું અને જ્યારે રાજા, રાણી, રાજકુમાર કે રાજકુમારી કોઈ કારણવશાત્ કોષલવન વાપ તે વેળાએ એ જોડમાં જઈને દ્વારને બંધ કરી બેસી રહે, એટલે તે કોષલવન છે એ બીજાઓના બાણવામાં આવતું હતું અને તેથી તેના કોષલના નિવાસજના યોગ્ય ઉપાયો કરવામાં આવતા હતા.

ન આવવાથી તેના પિતાએ તેને શોધવા માંજો પરંતુ ક્યાંય તેના તેને પત્તો ગળી શક્યો નહિ. તે ક્યાંક જોવાઈ ગયો હશે અથવા તો રીસા-ધને ક્યાંક ચાલ્યો ગયો હશે, એમ ધારીને રાણી અત્યંત વિલાપ કરવા લાગી. એટલામાં એક અનુચરે કોધભવનના દારને અંદરથી બંધ જોઈને રાજાને તેવિશેના સમાચાર આપ્યા અને તેથી રાજાએ ત્યાં જઈ રાજ-કુમારને વારંવાર દાર જિલાડવામાટેના આમ્રદ ક્યાં; પરંતુ તેની આગા કે આર્જવતાથી પીગળીને રાજપુત્રે દાર જિલાડ્યાં નહિ. રાજાના ઉપાયો નિષ્ફળ નીવડવાથી રાણી ત્યાં આવી અને તેણે જ્યારે અનેક પ્રકારે પ્રાર્થનાઓ કરી અને દીનતા દર્શાવી, ત્યારે છેવટે માતાની એ આર્જવ-તાથી પીગળીને રાજકુમારે કોધભવનનાં દાર જિલાડ્યાં. માતાએ તેના માથાપર પ્રેમથી હાથ ફેરવીને પૂછ્યું કે;—“મારા લાલ! તને એવું તે શું દુઃખ થયું છે કે, જેથી તું આ કોધભવનમાં બસાઈને બેસી રહ્યો છે. જો તને કોઈ પણ વસ્તુની અપેક્ષા હોય, તો અમને કહે એટલે આ કાણે જ અમે તે તારી ઇચ્છિત વસ્તુ લાવી આપવાને તૈયાર છીએ.” રાજકુમારે એના ઉત્તરમાં માતાને પોતાની અસ્વસ્થતાના કારણનો સમરત વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યો. એ વૃત્તાંતને સાંભળી લીધા પછી રાણીએ તેને આશ્વાસન આપીને પ્રથમ તો જમાજો અને ત્યારપછી તે પોતાના પતિપાસે આવી પહોંચી. તેણે પતિને જણાવ્યું કે;—“મહારાજ! આપની સુદ્ધિ આજકાલ કાણુ જાણે ક્યાં ચાલી ગઈ છે, એની કશી કલ્પના કરી શકાતી નથી. આપણે કુમાર હવે પરણવાયોગ્ય થઈ ચૂક્યો છે, એ આપ શું ઈર્ષ શકતા નથી કે? આપ તો એમ જ ધારે છો કે હજી તો એ પાંચ, છ વર્ષના વયનો બાળક જ ॥ અને તેથી આપ એના લગ્નવિશેનો કશો વિચાર પણ કરતા નથી. એ આપણે એક જ કુળદીપક છે, એના વિચાર કરો અને જે યોગ્ય માર્ગ જણાય તેને સ્વીકાર કરો.” એના ઉત્તરમાં રાજાએ જણાવ્યું કે;—“આ વિષયમાટે તારે આટલી સીમા પર્યંત ઉત્કેષાર્થ જવાની કરી પણ આવશ્યકતા નથી. હું અત્યારે જ સર્વ દિશાઓમાં મારા દુતોને રવાના કરી દઉં છું. તેઓ આપણા કુમારને લાપકની કોઈ કન્યાને સત્વર જ શોધી કાઢશે અને ત્યારપછી તે કન્યાને અહીં બોલાવીને વિલગ વિના જ તેની સાથે હું આપણા કુમારનો લગ્નસંબંધ કરી આપીશ.” રાણીએ તેના એ વિચારનો પ્રતિવાદ કરતાં કહ્યું કે;—“ના, ના; મહારાજ! આમ કરવાની કરી પણ આવશ્યકતા નથી. આપણા નગરમાં જ આપણા કુમારે એક અત્યંત રૂપવતી બાળાને જોએલી છે અને તે તેનામાં આસક્ત થયેલા છે; એટલે એના એ સુંદરી સાથે જ લગ્નસંબંધ કરાવી આપવો જોઈએ; એના માટે અન્ય કન્યાને શોધવાની આવશ્યકતા નથી.”

રામચંદ્રે કહ્યું કે:-“જો એમ જ હોય, તો તો એ કાર્ય અત્ય કાળમાં જ થઈ શકે એમ છે.” રાણીએ તેને રાજકુમારનો વર્તાવ કહી સંભળાવ્યો અને તેથી તેણે બહાર આવી પોતાના અનુચરોને આજ્ઞા આપી કે:-“તે દિવસે રાજકુમારે જેને અગાસીમાં કેશ ઓળતી બેઠી હતી, તે કોની પુત્રી હતી વારુ?” અનુચરો એવિશેની પૃચ્છામાંટે ચાલતા થઈ ગયા અને અલ્પ કાળમાં જ પાછા આવીને કહેવા લાગ્યા કે,-“જેને રાજકુમારે અગાસીમાં બેઠેલી અને કેશ ઓળતી બેઠી હતી તે આપણા કોટવાલની જ કન્યા છે, એમ ખબર કાઢતાં અમારાં જાણવામાં આવ્યું છે; કારણ કે, તે દિવસે પણ અમે કુમારગ્રામની સાથે જ હતા.”

આ પ્રમાણેની વાર્તા સાંભળીને રામચંદ્રે તરત કોટવાલને પોતા-સમક્ષ આવીને હાજર થવામાંટેના સંદેશ કહેવી દીધા અને રાજની આસાને મક્કરે ચઢાવીને અલ્પ સમયમાં જ કોટવાલ રાજની સેવામાં ઉપસ્થિત થયો. તેણે રાજને પ્રણામ કર્યો પછી રામચંદ્રે તેને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે,-“કોટવાલ! તારી કન્યા સાથે મારા રાજકુમારનો લગ્નસંમંથ કાઈ પણ રીતે મેળા જ નોંધાવે, એવો મારો અલિખ્ય છે; વેા તારો શો વિચાર છે તે કહી દે.” કોટવાલ એનું ઉત્તર આપતા બાલ્યે કે,-“મારી કન્યા આપની પુત્રવધૂ થવાના લાગ્યને પ્રાપ્ત કરી શકે, એના કરતાં વિશેષ મને ખીલુ શું નોંધાવે વારુ? પરંતુ તે આ કાર્યમાં સ્વતંત્રતા ધરાવતી હોવાથી તેની પોતાની અનુમતિવિના મારાથી એકલમ આ વિષયની હા પાડી શકાય તેમ નથી અને તેમાંટે હું આપની ક્ષમા માગું છું.” રામચંદ્રે કહ્યું કે:-“વારુ ત્યારે જ અને તારી કન્યાને એવિશે જ કાઈ પૂછવાનું હોય તે પૂછી આવવ. આ કાર્યમાં વિવળ થયો ન નોંધાવે; સત્વર આવીને મને તેની ધૃષ્ટા જણાવી દે.” કોટવાલ થેર ગયો અને રાજની ધૃષ્ટા તેણે પોતાની પુત્રીને જણાવી. તેની કન્યાએ ઉત્તર આપ્યું કે,-“પિતાશ્રી! જો તો આપ સારી રીતે જાણો છો કે, કેવળ આપના વિના હું અન્ય કાઈ પણ પુરુષના મુખને પણ નેતી નથી, એટલે પછી કાઈ પુરુષ સાથે મારા લગ્નસંમંથની વેા વાત જ કપાથી હોય વારુ?” કોટવાલે કહ્યું કે,-“મારી પ્રિય પુત્રી! જો તું રાજકુમાર સાથે પરણવાની ના જ પાડીશ, તો તેથી રાજના હૃદયમાં કાપનો અત્યત અલિભ્યોઈ થશે, એ નહીં છે, અને કોંઈના એ આયેસમાં કદાચિત તે આપણા સર્વના મરણને પણ લાવી મૂકે, એ સંભવિત છે. માટે આનો વિચાર કર અને હા પાડી દે.” કોટવાલે આવો ભય બતાવવા છતાં પણ તેની કન્યાએ સ્પષ્ટ સંજોગમાં જણાવી દીધું કે:-“મને તેમ થઈ જાય, છતાં હું તો તેની સાથે નથી જ પરણવાની!”

કાટવાલે નિરાશ હૃદયથી રાજ પાસે આવીને જણાવ્યું કે;—“મહારાજ ! મારી કન્યાનો કાંઈપણ પુરુષ સાથે પરણવાનો વિચાર જ નથી; કારણ કે, તે કેવળ મારા વિના અન્ય કાંઈ પુરુષનું મુખદર્શન પણ કરતી નથી.” રાજાએ તેનું એ ઉત્તર સાંભળીને કહ્યું કે;—“આનાં નિમિત્તોને હું સાંભળવાનો નથી. જો તું તારી પુત્રીનો મારા કુમારસાથે લગ્ન-સંબંધ નહિ કરી આપે, તો હું તારા અને તારા સમસ્ત કુટુંબપરિવારનો અત્યારે અને આ પછે જ વધ કરાવી નાખીશ.” રાજાના આ વચનોથી અત્યંત આશ્ચર્યચકિત અને ભયભીત થઈને કાટવાલ નમ્રતાપૂર્વક કહેવા લાગ્યો કે;—“મહારાજ ! મેં એવો તે આપનો શો અપરાધ કર્યો છે કે જેની આ શિક્ષા આપવાની વાર્તા આપ મને સંમતગદા છે? આ વિષયમાં હું સર્વથા નિરુપાય છું.” રાજાએ કહ્યું કે;—“બસ, મૌનને મારી દો; હું હવે તારા મુખથી આવા પ્રકારનો એક પણ શબ્દ સાંભળવા ઇચ્છતો નથી. જા અને મેં જે કાંઈ કહ્યું છે તે તારી એ હાંસી પુત્રીને કહી સંભળાવ.” કાટવાલ અતિશય શોકપૂર્ણ હૃદયથી પોતાને ઘેર પાછો આવ્યો અને બનેલી સર્વ ધટનાનો જતાં પોતાની આંતરે તેણે કહી સંભળાવ્યો. કાટવાલની આ અત્યંત ગર્ભગદિત થઈને પોતાની પુત્રી પાસે ગઈ અને તેને વદીને કપડાં આપતી કહેવા લાગી કે;—“મારી વ્હાંસી દોકરી ! તારી નાથી તો અમો સર્વનો નાશ જ થઈ જશે. જો તું રાજાના પુત્ર સાથે પરણીશ નહિ, તો રાજા આપણા સમસ્ત કુટુંબનો વધ કરાવી નાખશે, એનો જરા વિચાર કરી જો.” તેના પિતા પણ આવ્યો અને તેણે પણ પોતાની પુત્રીને આસુ વર્ષાવીને બહુ પ્રકારે સમજાવી. અંતે તેમનો વિશેષ અનાદર ન કરી રાજાથી કાટવાલની કન્યા કહેવા લાગી કે;—“જો રાજા અને રાણી આદિ મારી અચુક શત્રોને શત્રીકારવાને તૈયાર હોય, તો હું રાજકુમારસાથે લગ્નસંબંધ કરવાને તૈયાર છું.” “ત્યારે તારી શત્રો સત્વર મને કહી સંભળાવ.” કાટવાલે કહ્યું. એટલે તેની કન્યા બોલી કે;—“મારા લગ્નવિધિના પ્રસંગે તેમ જ ત્યાર પછી સદાને માટે હું મારા મસ્તક અને આંખોપર સાત પાટા બાંધી રાખીશ અને રાજકુમારને કદાપિ મારું મુખ બતાવીશ નહિ; તેમ જ રાજમહાલયમાં હું કેવળ દિવસના સમયમાં જ રહીશ અને નિત્ય સંધ્યાકાળે પાછી બહાર મારાં પિપરિ-માંમાં ચાલી આવીશ. જો લગ્નવિધિ થઈ ગયા પછી તેઓ આ શરતથી સંતોષ રીતે સંતોષાશે તો સારું, જો નહિ, તો હું મારા હૃદયે જ મારું ગળું કાપીને-આત્મહત્યા કરીને-મરી જઈશ અને તેમને સંતોષાવું પણ લાગશે.”

કાટવાલ પાછો રાજમહાલયમાં ગયો અને ત્યાં જઈને પોતાની પુત્રીનો સંદેશ તેણે રાજાને કહી સંભળાવ્યો. રાજાએ એ વિશે રાજ-

કુમારને પૂછતાં રાજકુમારે જણાવ્યું કે;—“મને કોટવાલકન્યાની એ શર્તો માન્ય છે.” એ પછી એક શુભ દિવસ નિયત કરવામાં આવ્યો. અને અતિશય ધામધૂમ સાથે કોટવાલકન્યા સાથે રાજકુમારના લગ્નસંબંધને ત્રિધિ તે દિવસે સમાપ્ત થયો. રાજાએ નગરનાં ધનાઢ્ય તેમ જ દીન અને હિચ્છ તેમ જ નીચ સર્વ પ્રકારનાં લોકોને બોળીને આપીને સંતુષ્ટ કર્યા અને નગરમાં સર્વત્ર આનંદદાયક વાદ્યધ્વનિ તથા લોકોની ભીપણ્ય હર્ષગર્જનાઓ સંભળાવા લાગી. સંધ્યાકાળનો સમય થતાં મહાલયમાં લોકોનો મહાન સમુદાય એકત્ર થયો અને ત્યારપછી મુખપર પાટા બાંધેલી કોટવાલકન્યા પશુ ત્યાં આવી લાગી. લગ્નવિધિની સમાપ્તિ કરવામાં આવી અને ત્યારપછી તરત જ કન્યા પોતાના પિતાને ત્યાં આવી ગઈ. પોતાના દિવસે રાજમહાલયમાં અને રાત્રે પિતાના ઘરમાં રહેવાનો હુમ તેણે આપડ ચાલુ રાખ્યો. તે પ્રભાતમાં પાલખીમાં બેસાને રાજમહાલયમાં આવતી હતી અને સંધ્યાકાળ થતાં પાછી પોતાના પિતાને ઘેર ચાલી જતી હતી.

જે કે તેતું આ વર્તન રાજકુમાર સાથે કરેલી શર્ત પ્રમાણેનું જ હતું, તોપણ થોડા દિવસમાં જ રાજકુમાર તેના આવા વર્તનથી અતિશય કંટાળી ગયો. તેની જી આજો દિવસ મુખ અને નેત્રોપર સાત પાટા બાંધીને બેસી રહેતી હતી, એક પણ માત્ર પશુ તે પાટાને હાડતી ન હોતો અને નિરાશા સમયમાં કદાપિ પતિના ગૂઢમાં રહેતી નહોતી. રાજકુમાર પોતાના મનમાં કહેવા લાગ્યો કે,—“આ લગ્નથી શો લાભ વારું? પશુ હવે મારાથી એ વિષયમાં શું કરી શકાય છે, એ મારે જોતું નેહએ. એક અબજાને પોતાના અધિકારમાં લાવવી, એમાં તે શી મોટી વાત છે વારું?” આવી રીતે પોતાના હૃદયને નિરાશ ન થવા હવે રાજકુમાર મહાલયને ત્યાગીને બહાર નીકળી ગયો અને પ્રવાસ કરતો કરતો અંતે એક આરણ્યમાં આવી પહોંચ્યો. તે એ નિખાડ આરણ્યમાંથી અત્યંત પરિશ્રમ સહિત પોતાનો માર્ગ કાપતો આવ્યો જતો હતો તેવામાં એક પર્ણકુટી તેના નિવાસમાં આવી અને તેની પાસે જ એક મુનિરાજ તપશ્વર્યોમાં નિમગ્ન થયેલો દેખાયો. રાજકુમારે એ સ્થાનમાં જ રહી જવાનો નિશ્ચય કર્યો. તે પ્રભાતમાં બહુ જ વહેલી ઊઠતો અને મુનિરાજની પર્ણકુટીને વાળી રવચ્છ કરી સર્વ વસ્તુઓ ગ્રાહવીને ગૂંકતો અને મુનિના કિંવાકાંડમાટે અરણ્યમાંની જે જે વસ્તુઓ જોઈએ તે સર્વ લાવીને હાજર રાખતો હતો. આમ છતાં મુનિરાજ સાથે સંભાષણ કરતાં પશુ તે ગમરાતો હતો; મરણ કે, તપસી મુનિનો તેજઃપ્રભાવ જ એવા પ્રકારનો હતો; અને

એ કારણથી તે કદાપ મુનિની દષ્ટિએ પણ પડતો નહોતો. મુનિ પોતાની પર્ણકુટીને નિત્ય સ્વચ્છ અને પોતાના પૂજામટેનાં સર્વ સાધનોને નિત્ય યથાસ્થાને તેવાર જોઇને અત્યંત પ્રસન્ન થતો હતો; પરંતુ એ સેવાનો કરનાર કોઈ પણ તેના જોવામાં આવતો નહોતો. એક દિવસ મુનિરાજે પોષાક કરીને પ્રસન્નતાથી કહ્યું કે;—“મારી સેવા કરનાર જે કોઈ પણ હોય તેણે મારા સમક્ષ નિર્ભયતાથી આવવું; કારણ કે, મારે તેને એક ઉત્તમ વરદાન આપવું છે.” મુનિના આ શબ્દો સાંભળીને રાજકુમાર તરત ત્યાં આવીને હાજર થયો અને મુનિસમક્ષ હાથ જોડીને ઉભો રહ્યો. મુનિએ તેના પ્રતિ દષ્ટિપાત કરીને કહ્યું કે;—“રાજકુમાર! મારી યોગ-વિદ્યાના બળથી હું તારા સર્વ રહસ્યને જાણી ગયો છું. તું તારી બીને પોતાના અધિકારમાં લાવી ચકતો નથી, એ કારણથી જ તું અહીં આવ્યો છે. વારું ત્યારે લે આ જોળીઓ. આમાંની એક જોળી ખાવાથી, તારું સ્વરૂપ અદૃશ્ય થઈ જશે, એટલે કે તું સર્વ વસ્તુઓને જોઈ શકીશ, પણ તને કોઈ પણ જોઈ શકશે નહિ; અને એના યોગે તું તારી બીપર અધિકાર યોગવવાના કાગળને પ્રાપ્ત કરી શકીશ.” આમ કહીને તેણે એક પ્રકારની કેટલીક જોળીઓ રાજકુમારને આપી; રાજકુમારે નમ્રતાથી તેમનો સ્વીકાર કર્યો અને ત્યાર પછી મુનિનાં ચરણોમાં મસ્તક નમાવીને તે પોતાના નિવાસસ્થાન બધી જવાને ત્યાંથી પ્રવાણ કરી ગયો.

ઘેર આવ્યા પછી તેણે પોતાના એક અનુચરને યોગ્ય બોલ્યો અને કહ્યું કે;—“આવતી કાલે જ્યારે કાટવાલની કન્યા અહીં આવશે તે વેળાએ હું મારા સપનચક્રમાં સૂતેલો હોઈશ અને તું આવીને મને જગાડજે. હું તે વેળાએ તને યથેચ્છ ગાલિપ્રદાન કરીશ અને કોષ દર્શાવીશ; પણ તું સદામો ક્રોધિષ્ઠ થઈશ નહિ; પણ એટલું જ માત્ર પૂછજે કે, ‘કૃપાનાથ! તમે મને આટલી બધી ગાળો શામાટે બાંડો છો અને મારો તિરસ્કાર શા કારણથી કરો છો?’ એટલે એના ઉત્તરમાં હું જણાવીશ કે, મને આનું એક અદૃશ્ય સ્વપ્ન આવતું હતું અને તેવામાં મને જગાડીને તો મારા તે આનંદનો ભંગ શામાટે કરી નાખ્યો?” એ પછી તું તે સ્વપ્ન કેવા પ્રકારનું હતું એ વિશે મને પૂછજે અને હું જે વર્ણન કરું તે સાંભળવા કરજે.” અનુચરે રાજકુમારને તેની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવાનું વચન આપ્યું.

રાત્રિના આગમન પૂર્વે કાટવાલકન્યા પોતાના પિતાને ત્યાં જવા માટે પાક્ષખીમાં બેઠી. એ જ વેળાએ રાજકુમાર પણ એક જોળીને ગળીને કાટવાલકન્યા અને તેના અનુચરોથી પૂર્વે જ તેના પિતાના ઘર આગળ પહોંચી ગયો અને ત્યાં દ્વારમાં તેમના આવવાની વાટ જોના ઉભો રહ્યો.

ક્રોટવાલકન્યા ત્યાં આવીને પાલખીમાંથી ઊતરી અને રીધી ઉપર મેડીપરના પોતાના ઝોરડામાં બાંધી ગઈ. રાજકુમાર પણ તેની સાથે જ ત્યાં ગયો, પણ તેને તે બેઈ સજા નહિ. ત્યાર પછી જ દારીઓ ત્યાં આવી અને તેમણે તેના શરીરે તૈલમર્દન કર્યા પછી તેને સ્નાન કરાવ્યું. એ પછી ક્રોટવાલકન્યા પૂજા કરવાને બેઠી. રાજકુમાર એ વેળાએ તેના આશીર્કિત અને સ્વર્ગીય લાવણ્યને બોધને દિગ્મુદ જોવા બની ગયો; કારણ કે, આત્મા સૂધી તેના સૌન્દર્યનું તેણે સંપૂર્ણ નિરીક્ષણ કર્યું જ નહોતું. ક્રોટવાલકન્યા પોતાના પૂજકાર્થમાં નિમગ્ન હતી, તેવામાં રાજકુમાર તેના ઝોરડામાં ચારે તરફ ફરી વળ્યો અને ત્યાં જ જો વસ્તુઓ હતી તે સર્વને ધ્યાનથી બેઈ લીધી અને તેની નાથ પણ કરી લીધી. જ્યારે તેની પૂજાની સમાપ્તિ થઈ ત્યારે ક્રોટવાલકન્યા બોજન લેવામાં બેઠી. આટલી ઘેટાઓનું અવલોકન કરીને રાજકુમાર પોતાના મકાલપ બાણી આલ્યો ગયો અને ત્યાં ચક્રવર્તીમાં જઈ નિદ્રાને આસ્વાદ લેવા લાગ્યો.

પ્રભાતમાં જ્યારે ક્રોટવાલની કન્યા પાછી રાજમહાસભમાં આવી, તે વેળાએ રાજકુમારના અનુચરે આવીને રાજકુમારને નિદ્રામાંથી જાગાવ્યો. રાજકુમાર જાગતાંની સાથે જ હુબાપુઆ થઈ ગયો અને અનુચરને આવા આનંદના સમયમાં અચાનક નિદ્રાભંગ કરવામાંટે એટલી ભાંડી શકાય તેટલી ગાળો તેણે ભાંડી. અનુચર આત્યંત આર્જવતા દર્શાવતો કહેવા લાગ્યો કે:—“કૃપાનાથ! મારી આટલી બધી અપ્રતિષ્ઠા શામાંટે કરો છો? એવો તે આપનો મેં શો અપરાધ કર્યો છે વારુ?” એના ઉત્તરમાં રાજકુમારે જણાવ્યું કે:—“અરે હું એક આત્યંત અદ્યુત સ્વપ્નનું દર્શન કરી રહ્યો હતો, તે જ સમયે તે આત્મીને મારી નિદ્રાનો ભંગ શા માટે કર્યો?” અનુચરે પૂછ્યું કે:—“આપે સ્વપ્નમાં શું શું જોયું, તે જણાવશો કે?” રાજકુમારે કહ્યું કે:—“મેં જ જોયું, તે આ પ્રમાણે હતું—મેં મારા સ્વપ્નમાં જોયું કે, ગઈ કાલે રાતે હું ક્રોટવાલકન્યા સાથે તેના પોતાને ઘેર ગયો હતો. તે પાલખીમાંથી ઊતરીને જેડી મેડીપરના પોતાના ઝોરડામાં ગઈ, એટલે હું પણ તેની પાછળ પાછળ તેની સાથે ગયો. જેવો તેણે પોતાના ઝોરડામાં પ્રવેશ કર્યો કે તત્કાળ તેની બે દારીઓએ આવી તેને તૈલમર્દન કરીને સ્નાન કરાવ્યું. સ્નાન કરી રહ્યા પછી તે પૂજાના કાર્યમાં નિમગ્ન થઈ. જે વેળાએ તે પૂજાના વ્યવસાયમાં નિમગ્ન હતી, તે વેળાએ મેં તેના ઝોરડામાં ચારે તરફ દ્રષ્ટિપાત કર્યો અને ત્યાં આ પ્રમાણેની વસ્તુઓ જોઈ—” એમ કહીને રાજકુમારે ત્યાંની સર્વ વસ્તુઓનું વર્ણન કરી સંમતગાવ્યું અને ત્યારપછી કહ્યું કે:—“તે

પૂજનની સમાપ્તિ કરીને બોજન દરવાને બેઠી અને જીવામાં જ તે અચાનક આવીને મને મારી મધુર સ્વપ્નસૃષ્ટિમયી નિદ્રામાંથી જાગ્રત કરી દીધી. આહા! જો તે મને જાગ્યો ન હોત, તો હજી પણ કાણ જાણે અચાનક કેવાં મનોહર દસ્યો મારા જીવામાં આવ્યા હોત!!”

કોટવાલની કન્યાએ પાસેના ચોરડામાંથી રાજકુમારે વર્ણવેલી સ્વપ્નકથા આદિથી અંત પર્યન્ત સંભળી અને તેથી પોતાના મનમાં અતિ-શય આશ્ચર્યપૂર્વક વિચાર કરવા લાગી કે:—“આનો મારે શો અર્થ સમજાવો વારુ? આ રાજમહાલયમાંનું કોઈ પણ મનુષ્ય ગર્ભ કાઢે મારી સાથે મારા પિતાને ઘેર આપ્યું ન હોતું; છતાં રાજકુમાર જે વર્ણવે છે, તે અક્ષરે અક્ષર સત્ય છે. શું આ કેવળ એના સ્વપ્નદર્શનનું પરિણામ હશે? કદાચિત્ત હોય પણ ખરું; તોપણ આજે હું બરાબર ચોક્કસી રાખીશ.”

નિશા થતાં તે નિત્યના નિયમ પ્રમાણે પાછી પિતાને ઘેર ગઈ અને રાજકુમાર પણ એક ગોળી ગળી લઈને આગલી રાત પ્રમાણે આજ રાતે પણ તેનાથી આગળ જ ત્યાં પહોંચી ગયો. જેવી કોટવાલકન્યા દ્વારપાસે પાછાપીમાંથી ઉતરી-કે જ્યાં ગત રાત્રે રાજકુમાર અદસ્તરૂપે બિમ્બે રહ્યો હતો-કે તરત તેણે પોતાના અનુચરોને પૂછ્યું કે:—“ગર્ભ કાઢે મારા ચોરડામાં કોઈ પણ અચાત બક્તિનો સંચાર થયો હતો ખરો કે?” અનુચરો આશ્ચર્યમાં પડીને કહેવા લાગ્યા કે:—“બાઈ સાહેબ! આપ આ શું બોલો છો? આપના ચોરડામાં અને કોઈ અચાત બક્તિનો સંચાર? એ કાર્ય બની જ કેમ શકે વારુ?” એના ઉત્તરમાં કોટવાલકન્યાએ જણાવ્યું કે:—“ચાલો જે વાત બની ગઈ તેને બૂલી જાઓ; ગમે તેમ થયું હોય; પરંતુ આજ રાતે મારા ચોરડામાં કોઈ અચાત બક્તિનો સંચાર ન થાય, એની તમારે બરાબર સંભાળ રાખવાની છે.” આ પ્રમાણે અનુચરોને આજ્ઞા આપીને તે મેડીપર ગઈ અને રાજકુમાર પણ તેની પાછળ જ ગયો. સ્નાન કર્યા પછી તે પૂજા કરવા બેઠી. તે આવી રીતે પૂજામાં નિમગ્ન હતી, તે પ્રસંગેના લાલ લઈને ત્યાં એક થાળીમાં બોજન પૂર્વે ખાવામાટેની ફેટલીક નાસ્તાની ચીજો ટાંચી રાખવામાં આવી હતી, તે કોટવાલકન્યાની નાસ્તાની ચીજોમાંનો ફેટલીક ભાગ તેનાપરના આચ્છાદનને ખસેડીને રાજકુમાર સ્વાદા કરી ગયો. જ્યારે પૂજનની સમાપ્તિ થઈ ત્યારે કોટવાલકન્યા નાસ્તો લેવામાટે થાળ પાસે બેઠી, પરંતુ જેવું તેણે તેપરના આચ્છાદનને દૂર કર્યું કે, તરત તેમાંની ફેટલીક ચીજે ખવડાઈ ગયેલી હોય એમ તેના જીવામાં આપ્યું. તત્કાળ તેણે પોતાની ઘસીઓને બોલાવી અને કહ્યું કે:—“મારા નાસ્તામાંથી આ અંચુક વસ્તુઓ કાઢે આવીને આપી છે વારુ?” ઘસીઓ બોલી કે:—“અમે આનો શો જવાબ આપીએ વારુ?”

અમે નિત્ય મૂકીએ છીએ, તે પ્રમાણેજ આજે પણ પ્રત્યેક વસ્તુ મૂકી હતી.” ઢાટવાલની કન્યા વધારે કાંઈ પણ બોલી નહિ; પણ તે હાંમજીયેલી ખાદ્ય વસ્તુઓને એમની એમ મૂકી દઇને ભાત આદિ ખાવા-મટે બોજનાલયમાં ગઈ. તેને આવી સ્થિતિમાં ત્યાગીને રાજકુમાર પાછો પોતાના શયનમંદિરમાં આવી પહોંચ્યો.

પ્રભાતમાં નિત્યના નિયમ પ્રમાણે ઢાટવાલની કન્યા પાછી રાજ-મહાલયમાં આવી અને તે વેળાએ આગલા દિવસ પ્રમાણેજ રાજકુમારના તે જ અનુચરે આપીને રાજકુમારને નિદ્રામાંથી જાગ્રત કર્યો. રાજકુમારે અપશબ્દ આદિ સંભળાવવાનો આગલા દિવસ જેવો જ દેખાવ રજૂ કર્યો અને ત્યાર પછી અનુચરના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેણે આગળ પ્રમાણેજ જાણે સર્વ સ્વપ્નમાં જેવું હોય, તે પ્રમાણે ઢાટવાલકન્યાના એરડા-માંની સર્વ ધટનાનું યથાસ્થિત વર્ણન કરી સંભળાવ્યું અને તેમાં પોતે પોતાને ઢાટવાલકન્યાના નાસ્તામાંની કેટલીક વસ્તુઓને સ્વાદા કરતો દેખી રીતે જોયો હતો અને પોતાના નાસ્તાને ઉઠિજીયે થયેલો જોઇને ઢાટવાલકન્યાએ દાસીઓને કેવો ઠપકો આપ્યો હતો, એ ધટનાઓનું તેણે જરા વિસ્તારથી અને બાર આપીને વર્ણન કર્યું. પાસેના ચારડામાં બેઠેલી ઢાટવાલકન્યા એ સર્વ સાંભળીને આશ્ચર્યથી દિગ્મુદ જેવી થઈ ગઈ. તે પોતાના મનમાં વિચાર કરવા લાગી કે:—“આ સર્વ શો બેદ હશે, તે કાંઈ સંભળતું નથી. ખરેખર મારા નાસ્તામાંની મીઠાઈ ગઈ રાતે ખવાઈ ગઈ હતી અને મારા અનુચરો તથા દાસીઓને મેં એના ઉચ્ચારેલા શબ્દો જ કહ્યા હતા. રાજકુમારને આ સ્વ સ્વપ્નમાં દેખાય છે અથવા તો એ બનેલા બનાવને એ કાંઈ પણ પ્રકારે તેના સત્ય સ્વરૂપમાં જાણી લે છે? આજે એવો કાંઈ પણ બનાવ ન બનવા પામે, એની મારે ખાસ કરીને ધણી જ બારીક સંભાળ રાખવી પડશે.”

એ પ્રમાણે એ દિવસે સપ્પાકાણે જ્યારે તે પાછી પોતાના પિતૃ-ગૃહમાં ગઈ, ત્યારે ગૃહમાં પ્રવેશ કરતાંની સાથે જ તેણે દારોને વાસી કેવાનો ફસીએને આજ્ઞા આપી દીધી. પરંતુ રાજકુમાર તો એથી પૂર્વે જ ગૃહમાં પ્રવેશ કરી ચૂક્યો હતો અને તેથી તેની સાથે જ તેના એર-ડામાં ગઈ પહોંચ્યો. આજે જ્યારે ઢાટવાલકન્યા પોતાના પૂર્વવિધિમાં નિમગ્ન થઈ, તે વેળાએ તેણે કેવળ નાસ્તો જ સ્વાદા કર્યો એટલું જ નહિ, પણ તેની દાસીઓએ ઢાટવાલકન્યામટે સોનાના યાજમાં જે ભાત, ઠંદી અને શાક આદિ પદાર્થો મીરસી રાખ્યા હતા, તે સર્વ પણ સ્વાદા કરી ગયા. ત્યાર પછી તે પાનસોપારી પણ ખાઈ ગયા અને આનંદથી સપ્પામાં બેસીને ઢાટવાલકન્યામટે બરાબલા કુશાની નળીને

ગોઠામાં લઇને ધૂણપાન કરતો બેઠો. કાટવાલકન્યા પૂંજથી નિશ્ચય થઇને નાસ્તો કરવાને થઈ ત્યાં તો યાજ્ઞી ખાલી જ દેખાઈ, એટલે તેણે પોતાની દારીઓને બેલાવીને તેમની ઝાટકણી કાઢવા માંડી, -પરંતુ તેમણે એ વિષયમાં પોતાનું અજ્ઞાન જ દર્શાવ્યું અને કાટવાલકન્યાના બોલવાનો શો ભાવાર્થ હતો, એ જ તેઓ સમજી ન શકી. કારણ કે, કાટવાલકન્યાએ જ્યારે ત્યાં પ્રવેશ કર્યો ત્યારે નાસ્તો બરાબર ત્યાં ઢાંકીને રાખવામાં આવ્યો હતો અને ત્યાર પછી તેના ઓરડામાં કાંઈ અન્ય વ્યક્તિએ પ્રવેશ કર્યો જ નહોતો. બહુ જ હાંધેડાઇને કાટવાલકન્યા ભાત અને કઠી વગેરે ખાવાને બેઠી; પરંતુ યાજ્ઞના આચ્છાદનને ઉપાડતાં તે યાજ્ઞપથુ ખાલીખમ દેખાયો. તેના ક્રોધનો હવે અવધિ થઈ ગયો; પણ તેનાથી કાંઈ પણ કરી શકાય તેમ હતું નહિ. છેવટે એકદમ બૂખ્યાં થઈ જવા કરતાં પાનસોપારી ખાઇને સુવાનો તેણે વિચાર કર્યો; પરંતુ તાંબૂલપાત્રમાં એ વસ્તુઓનો પણ સર્વથા અશાવ હતો. સર્વ પ્રકારે નિરાશ થયીથી પાછી તે પોતાની દારીઓ સાથે ગીથડાં ફાડવા લાગી અને તેને એ વ્યવસાયમાં નિમગ્ન થયેલી જોઇને રાજકુમાર ત્યાંથી ગચ્છતી કરી ગયો.

પ્રભાતમાં જ્યારે કાટવાલકન્યા પાછી રાજપ્રાસાદમાં આવી, એટલે તત્કાળ રાજકુમારના અનુચરે રાજકુમારને જગાડ્યો અને ત્યાર પછી આગળના એ દિવસ પ્રભાતકાળમાં તેમનો જોવો સંવાદ થયો હતો, તેવો જ સંવાદ આજે પણ ચાલવા લાગ્યો. રાજકુમારે અત્યંત ચક્ષુક્તાથી ગતરાત્રિની ઘટનાનું-જે કે તેને સ્વપ્ન જણાવીને-તેને વર્ણન કરી સંભળાવ્યું અને તેમાં કાટવાલકન્યાના સર્વ બોજનને પોતે સ્વાદા કરી જવાના અને કાટવાલકન્યાએ વિનાકારણ દારીઓ સાથે ગીથડાં ફાડવાના બનાવને તેણે જરા વધારે મહત્ત્વ આપ્યું. તેણે આ સર્વ ઘટના એવા તો બીપણ સ્વરથી વર્ણવી કે, કાટવાલકન્યાએ તે અક્ષરે અક્ષર સાંભળ્યું અને તેથી તે અત્યંત આશ્ચર્યમય થઇને પોતાના મનમાં વિચાર કરવા લાગી કે:- "આમ થવું કાંઈ પણ પ્રકારે શક્ય છે ખરું કે? આ રાજકુમાર મનુષ્ય છે કે કાંઈ દેવ છે? જો એ મનુષ્ય હોય, તો પણ સાધારણ મનુષ્ય તો નથી જ. છતાં પણ આ 'સર્વ ઘટનાનું રહસ્ય શું છે, એ જ્યાંસુધી બરાબર મારા જાણવામાં ન આવી જાય, ત્યાંસુધી તો મારે કાંઈ પણ આદુ અવળું વેતરવું ન જ જોઇએ. હું એક બે દિવસ હજી પણ ચોખીસ અને જોડાશ કે હજી 'પણ શું થાય છે?'

જો સંખ્યાકાળે પણ રાજકુમાર પાછો તેની સાથે ગયો અને તેના જોવામાં ન આવે તેવી રીતે તેના ઓરડામાં દાખલ થઈ ગયો. આજે રાજકુમારે તેના સર્વ બોજનનો સ્વાદાકાર ન કર્યો, પણ પ્રત્યેક વસ્તુ

થી થોડી થોડી વસ્તુ તેના માટે રહેવા દીધી અને જૂથ્યાપેટે સ્થા
પા કરતાં કોટવાલકન્યાએ તેટલી વસ્તુઓથી જ પોતાની કુખને સાંત
રીને ધરિરેના આભાર માન્યો. તે જોવી બોજનકાર્યથી મુક્ત થઈ કે, તે
જો જ ત્રણ તરણ મુંદરીઓ તેના ઓરડામાં આવી અને તેને કહેવા લાગી
:—“નૃત્યકલાવતી ! તું આજે અત્યારે અમારી સાથે આવવાની છે કે
નહી ?” કોટવાલકન્યા અથવા નૃત્યકલાવતીએ ઉત્તર આપ્યું કે:—“હા, હું
તમારી સાથે આવું છું.” એમ કહીને તેણે ઉત્તમ વસ્ત્રાભૂષણો ધારણ
કરી લીધાં અને પછી તે તેમની સાથે આગતી થઈ, રાજકુમાર પણ
તેમની પાછળ ચાલ્યો. ઉદ્યાનમાં આવીને તે ચાર ચપળાઓ એક
વૃક્ષપર ચઢી ગઈ અને ત્યારપછી તેમનામાંની એક અંગળાએ પોતાની
અંગિળીઓના ત્રણવાર ટચાકડા ફેંક્યા, એટલે તત્કાળ તે વૃક્ષ હવામાં
ઊડવા માંડ્યું. આ અદ્ભુત દ્રશ્યને જોઈને રાજકુમાર પાછો પોતાના
આવાસમાં ચાલ્યો આવ્યો.

પ્રજ્ઞાતમાં જ્યારે કોટવાલકન્યા અથવા તે નૃત્યકલાવતી જ્યારે
રાજમંદાલપમાં આવી, ત્યારે નિત્યના નિયમ પ્રમાણે અનુચરે રાજકુમા-
રને જગાડ્યો અને રાજકુમારે સ્વપ્નના નિમિત્તથી નિત્ય પ્રમાણે તેને ગત
રાત્રિની ઘટનાનું વર્ણન કરી સંભળાવ્યું. તેણે જાણે સ્વપ્ન જોયું હોયની
તદ્વત્ કોટવાલકન્યા પોતાના પિતાને ત્યાં પહોંચી ત્યારથી તે વૃક્ષ તેને
તથા તેની ત્રણ સહચરીઓને લઈને ઊડી ગયું ત્યારસુધીનું વર્ણન કર્યું અને
તેમાં પણ ગઈ રાતે ઘણું ખર્ચ બોજન પોતે ખર્ચજવા છતાં એમણે
દાસીઓને તેણે લગાર પણ કપડા આપ્યા નહોતો, એ વિષયને જરા
ભાર આપીને વર્ણવ્યો. નિત્ય પ્રમાણે કોટવાલકન્યાએ તેનું સમસ્ત બાવણ
સંભળ્યું અને તેથી તે આશ્ચર્યના સમુદ્રમાં પડીને ગાથાં ખાવા લાગી.
તે મનમાં કહેવા લાગી કે,—“આ રાજકુમાર કેવળ મનુષ્ય તો નથી જ,
એ નિઃસંશય છે, કારણ કે, રાત્રિના સમયમાં અગે શી કૃતિ કરીએ
છીએ અને ક્યાં જઈએ છીએ, એ ઘટના અત્યારસુધી કોઈ પણ કાળા
માયાના માનવીના જાણવામાં આવી શકી નથી; અને એ ઘટના એના
જાણવામાં કેવી રીતે આવી વારુ? છતાં દુષ્ટ પણ મારે ધિરે રાખવું
જોઈએ અને આથી પણ કાંઈ વધારે એના જિવા કે જાણવામાં આવી
શકે છે કે કેમ, એનું સંપૂર્ણ અવલોકન કરવું જોઈએ.”

નિરાનું આગમન થતા તે પાછી પોતાના પિતાને ઘેર ગઈ અને
અદ્રશ્ય રહીને રાજકુમાર પણ નિત્ય પ્રમાણે તેની સાથે જ ત્યાં જઈ પહોંચ્યો.
એ રાતે પણ તે તેના બોજનને ઘણાક બાગ ખર્ચ ગયે અને કોટ-
વાલકન્યાએ સ્નાન તથા પૂજા કર્યા પછી તેના ઊડેલા બાગ આંધને

સંતોષ માની લીધી. એ દાંણે જ તેની ત્રણ સદચરીઓ મત રાત્રિ પ્રમાણે તેને બોલાવવામાટે આવી અને તેમને જોતાં જ રાજકુમાર તરત ઉઘાનમાં જઈ તે વૃક્ષપર ચઢીને સાખાઓના મધ્યમાં ધૂપાદિ બેસી રહ્યો. ત્યાર પછી ચારે ચપળાઓ ત્યાં આવી અને તે વૃક્ષપર ચઢી બેઠી. એ પછી એક મુંઢરીએ ત્રણવાર આંગળીઓના ટચાકડા ફેંક્યા અને વૃક્ષ ઉડાણ કરવા માંડ્યું. વૃક્ષનો વેગ એવો તો અગમ્ય હતો કે, ક્ષણ માત્રમાં સમ સમુદ્ર અને ત્રયોદશ નદીઓને પાર કરીને તે એક અત્યંત સુંદર અને ભવ્ય ઉદ્યાનમાં આવી પહોંચ્યું. ત્યાં તે ઉતર્યું અને ત્યાર પછી તે પરથી ચાર ચપળાઓ ઉતરીને ચાલવા લાગી. રાજકુમાર પણ તેમની પાછળ પાછળ ચાલતો થયો. થોડીવારમાં તેઓ સર્વ જ્યાં સ્વર્ગાધીશ ઈન્દ્ર પોતાની સભા ભરીને બેઠા હતા, તે ઈન્દ્રની સભાના ભવનમાં આવી લાગ્યાં. ત્યાં દેવોને એક પ્રચડ સમુદાય એકત્ર થયેલો હતો, એટલે રાજકુમાર પણ તેમના મધ્યમાં બેસી ગયો અને તેણે આધેથી શુદ્ધિકાના પ્રભાવથી તેને ત્યાં કાંઈ પણ જોઈ શક્યું નહિ. અસ્પૃશ્ય સમયમાં જ નૃત્યનો આરંભ થયો અને નૃત્યકલાવતી તથા તેની ત્રણ સદચરીઓ અત્યારની નર્તકી હતી. પરંતુ સાન્નિદ્યોમાંનો મૃદંગવાદક અત્યંત નહારો હતો અને તેથી તે ચપળાઓના નૃત્ય કરવાનો ઉત્સાહ મંદ પડી જતો હતો. સભાજનોએ પણ એ વિશે પોતાનો અસંતોષ દર્શાવવા માંડ્યો. હવે આપણે રાજકુમાર મૃદંગવાદનની કળામાં અત્યંત પ્રવીણ હોવાથી આવી રીતે નૃત્ય આદિને ભરસ થતો જોઈતો નથી પોતે ઉઠ્યા અને મૃદંગવાદકના હાથમાંથી મૃદંગને પોતે લઈને તેને તે પોતે જ બજાવવા મંડી ગયો. તેની વાદનકળા અત્યંત ઉત્કૃષ્ટ હોવાથી એ ચપળાઓએ પોતાના નૃત્યને અત્યંત ઉત્સાહ અને મુંદરતાથી બતાવવા માંડ્યું. તેની મૃદંગવાદનકળાથી ઈન્દ્ર પોતે પણ અતિશય પ્રસન્ન થયો અને નર્તકીઓ તેમ જ વાદવાદકને ઉપહાર તરીકે તેણે પારિજાતપુષ્પની માળાઓ આપી. ચપળાઓએ તે માળાઓને મૃદંગવાદકના ગળામાં પહેરાવવાનો બ્યવસાય આરંભ્યો, પરંતુ રાજકુમારે મૃદંગવાદકને બદલે અદૃશ્ય રીતે પોતાના મસ્તકને આગળ લંબાવ્યું અને સર્વ માળાઓને પોતાના કંઠમાં જ ધારણ કરી લીધી. સવાનું વિસર્જન થયું અને તેથી તે ચાર પ્રમદાઓ ઉઘાનમાં આવીને તે વૃક્ષપર ચઢી ગઈ. રાજકુમારે પણ તેમ જ કહ્યું. માર્ગમાં વૃક્ષપર તે ચારે ચપળાઓ આજે મૃદંગવાદકે બતાવેલી તેની ઉત્તમ પ્રવીણતાની જ પ્રશંસા કર્યાં કરતી હતી અને એ વાર્તાસાધન જ તેમનો સર્વ સમય પીતી ગયો. વૃક્ષ સમ સમુદ્ર અને ત્રયોદશ નદીઓને આંગળીને આગળની પેઠે જ ક્ષણ માત્રમાં કાટવાલના બગીચામાં

આવીને ઉભું રહ્યું. ચાર ચપળાઓ શૂંઘપરથી ઊતરી અને રાજકુમાર પશુ ઊતર્યો. ત્રણ સહચરીઓ તેમના સ્થાને ચાલી ગઈ, કાટવાલકન્યા પોતાના રામનંદિરમાં ગઈ અને રાજકુમાર પોતાના મહાલમાં આવી પહોંચ્યો.

પ્રજાતમાં કાટવાલકન્યા નિમમ પ્રમાણે પોતાના મનુરગૃહમાં આવી અને ત્યાર પછી રાજકુમારના અનુચરે તરત જ રાજકુમારને જગાજ્યો. રાજકુમાર દ્રાપના અનળથી બળતો અને અગ્નિ વર્ષાવતો ઊઠ્યો અને પોતાના તે અનુચરને તેની સાત પેઢી સૂધીની માળો સંભળાવી દીધી. ત્યાર પછી તે કહેવા લાગ્યો કે;—“તું રાજનો રાજ મારી જ્યારે નિદ્રામાં પડ્યા રહેવાની અત્યંત ઇચ્છા હોય છે, તે જ વેળાએ આવીને મારી નિદ્રાનો ભંગ કરી નાખે છે એનું શું કારણ છે, તે હું કાંઈ સમજી શકતો નથી. અહા—તે મૂર્ખશિરોમણિએ આવીને મને જગાજ્યો તે વેળાએ હું એક એવા તો અમત્કારિક સ્વપ્નને નિહાળવામાં નિમગ્ન થયો હતો કે જેનું વર્ણન પણ મારાથી કરી શકાય તેમ નથી. જો તે થોડી વાર મને ન જગાજ્યો હોત, તો કેવા કેવા સુંદર દર્યો, મારા જીવામાં આવ્યા હોત ! હા, પણ શું કરું કે, તે બધા ભાગડો વાડી નાખ્યો !” અનુચર જાણે પોતાને એ અપમાનથી બહુ જ માઠું લાગી ગયું હોવાની ! તેવો ભાવ બતાવીને કહેવા લાગ્યો કે;—“આપ તો આજ્ઞાલ પ્રત્યેક રાત્રિએ આવાં અમત્કારિક સ્વપ્ન જોયા જ કરો છો ! વારુ પણ એ ગતરાત્રિએ આપે જોયું, તે શું સ્વપ્ન હતું વારુ ?” રાજકુમારે કાટવાલકન્યા પોતાના કથનને બરાબર સાંભળી શકે એટલા મોટા સ્વરથી બોલવાની સંભાળ રાખીને જાણે પોતે સ્વપ્ન જ જોયું હોવાની ! તે પ્રમાણે ગત રાત્રિના સમયમાં બનેલા બનાવનું યમારિયત વર્ણન તેને સંભળાવ્યું. તે અને ચાર ચપળાઓ ઈન્દ્ર-સભામાં પહોંચ્યા ત્યાં સૂધીનું વર્ણન કરીને તેણે જણાવ્યું કે;—“કાટવાલની કન્યા અને તેની ત્રણ સહચરીઓએ ઈન્દ્રની સજામાં નૃત્યનો આરંભ કર્યો; પરંતુ તેમનો મૃદંગવાદક મૃદંગવાદનમાં ભ્રમણે તેવો પ્રવીણ ન હોવાથી તેઓ પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે હિત્સાહથી નૃત્ય કરી શકી નહિ. સભામાંના સર્વ દેવો અને ગાધિવો પણ એથી પોતાની અપ્રસન્નતાને પ્રકટ કરવા લાગ્યા એટલે પછી મેં,—કે જેને કાંઈ પણ ભ્રમણ શકતું નહોતું તેણે—તે મૃદંગવાદકના હાથમાંથી મૃદંગો લઈ લીધા અને હું પોતે મૃદંગ વગાડવા મંડી ગયો. હું એ કળામાં અત્યંત પ્રવીણ હોવાથી જેવો મેં મૃદંગ વગાડવાનો આરંભ કર્યો કે, તત્કાળ તે નાયનારીઓના શરીરમાં નયન હિત્સાહનો સંચાર થયો અને તેમના નૃત્યનો બધો રંગ જ બદલાઈ ગયો. ઈન્દ્રમહારાજ પણ તેમના આજ્ઞના નૃત્યથી એટલા બધા પ્રસન્ન થઈ ગયા

કે, એ પ્રસન્નતાના ચિન્હ તરીકે તેમણે તે ચપ્પાઓના ગળામાં પારિ-
ન્દતપુષ્પની માળાઓ ઉપદાર તરીકે પહેરાવી. એ પારિન્દતપુષ્પની
માળાઓને તે ચપ્પાઓ ત્યાંના મૃદંગવાદકના ગળામાં નાખવાની તેણી
રીઝાઈ હતી એટલામાં મેં મારા મસ્તકને આગળ ધર્પું ને તેથી તે માળાઓ
મારા ગળામાં આવી પડી. જો તારો મારા આ હૃદયમાં વિશ્વાસ ન
બંધાતો હોય, તો જો આ પારિન્દતપુષ્પની ચાર માળાઓ અત્યારે પણ
મારા હૃદયમાં વિદ્યમાન છે.” એમ કહી પોતાના વચનની સત્યતાનો સાક્ષા-
ત્કાર કરાવવામાટે તેણે પોતાનાં વસ્ત્રોને દૂર કરી તેની નીચે શોભી રહેલી
પારિન્દતપુષ્પની ચાર માળાઓને કાઢીને તેના હાથમાં આપી દીધી.

કોટવાલની કન્યાએ રાજકુમારનો આ સર્વ વૃત્તાંત સાંભળ્યો હતો
અને તેથી પ્રતિશ્લેષે તેના હૃદયમાં આશ્ચર્યનો અધિક અને અધિક
આધાત થયા કરતો હતો. પરંતુ જ્યારે તેણે પ્રત્યક્ષ પારિન્દતપુષ્પોની
માળાઓને ત્યાં પોતાનાં નેત્રોથી જોઈ એટલે પછી તે વધારે વાર ધૈર્ય
રાખી શકી નહિ. તે તત્કાળ રાજકુમારના શયનમંદિરમાં દોડી ગઈ અને
તેનાં ચરણોમાં મસ્તક નમાવીને મદાદીનતા તથા નમ્રતાથી કહેવા લાગી
કે;—“મારા પ્રાણેશ ! રાજકુમાર ! મને ક્ષમા આપો; કારણ કે, મેં આપના
અત્યાર સુધીમાં અનેક અપરાધો કર્યા છે। અરેરે, અત્યાર સુધીમાં મેં
આપની સાથે એકવાર બોલીને પણ આપને સંતોષ આપ્યો નથી।” એના
ઉત્તરમાં રાજકુમાર કહેવા લાગ્યો કે;—“તું સ્વર્ગની એક અપ્સરા છે અને
હું એક સાધારણ મનુષ્ય પ્રાણી છું. અર્થાત્ સ્વર્ગની અપ્સરા એક કુદ
માનવીની અને તેમાં પણ મારા જેવા એક મૂર્ખ મનુષ્યની એટલી બધી
પરવા શમાટે રાજે; અને મારાથી પણ તારા મુખને જ્યાં નેત્ર
ઢિલાઈને જોઈ પણ નથી થકાતું ત્યાં તારા સ્પર્શની આશા તો ક્યાંથી જ
રાખી શકાય વાર ?” રાજકુમારના આ ઉપાલંબોને સાંભળીને કોટવાલ-
કન્યા અત્યંત ઠરણાજનક વિશ્વાસ કરવા લાગી અને વારંવાર રાજકુમા-
રને પોતામિતિ દર્શાવું તથા ક્ષમાશીલ થવામાટે વિનવવા લાગી. રાજ-
કુમારનો ક્રોધ બહુધા ઔપચારિક જ હોવાથી તે તત્કાળ પીગળી ગયો
અને તેને પોતાની પ્રાણેશરી અર્ધાંગના તરીકે તેણે સ્વીકારી લીધી.

સંખ્યાકાળ ચતાં કોટવાલકન્યા પોતાના નિયમ પ્રમાણે પોતાના
મિતાને ઘેર ગઈ અને રાજકુમાર પણ તેની સાથે ગયો; પણ એક માત્ર
એટલા જ કે, આજે પોતાને અદૃશ્ય રાખવામાટે રાજકુમારને ગોળી
ખાઈ લેવાની આવશ્યકતા રહી નહોતી. તેણે અને તેની પત્નીએ સાથે
બેઠીને એક જ યાગમાં બોજન લીધું અને ત્યાર પછી તેઓ એક બીજાં
સાથે હાસ્તચિનેદ કરતાં બેઠાં હતાં, એટલામાં કોટવાલકન્યાની પેલી

પણ, સહચરીઓ ત્યાં આવી પહોંચી. નૃત્યકલાવતીએ પોતાના પતિને
 મળી સાથે પરિચય કરાવ્યો અને તેની ચમત્કારિક કૃતિઓનો સર્વ વૃત્તાંત
 પણ તેમને કહી સંભળાવ્યો. એથી તેની તે સખીઓએ રાજકુમારનો
 ખાડું જ સારો સત્કાર કર્યો અને તેને તેઓ આદર તથા માનની દૃષ્ટિથી
 જોવા લાગી. ત્યાર પછી એ ચારે ચપળાઓ રાજકુમારને પોતાસાથે
 લઈને ત્યાંથી ઉપવનમાં આવી, જાદૂ વૃક્ષપર બેઠી અને વૃક્ષને ગતિ.
 માન કરીને ઈન્દ્રના નન્દનવનમાં તે સર્વ આવી હિતયા. તે સર્વ ઈન્દ્રની
 સભામાં ગયાં અને ત્યાં ચારે ચપળાઓ નૃત્ય કરવા લાગી, એટલે
 રાજકુમારે પોતાના મૃદંગવાદનના વ્યવસાયને આરંભી દીધો. કેટલીક-
 વાર સુધી તે તે ચપળાઓ અત્યંત ધ્યાનપૂર્વક હિતમતાથી નૃત્ય કરતી
 રહી, પણ ત્યાર પછી દુર્ભાગ્યવશાત્ નૃત્યકલાવતીની દૃષ્ટિ રાજકુમા-
 રની દૃષ્ટિ સાથે મળી ગઈ અને તેનું પરિણામ એ સકું ક, ધ્યાન
 અન્ય વિષયમાં પરિવાઈ જવાથી તે નૃત્ય કરતાં તાદ્યમાંથી નીકળી ગઈ.
 તેનો આ પ્રમાણ ઈન્દ્રના જોવામાં આવ્યો અને ત્યાર પછી દૃષ્ટિપાત
 કરતાં તેણે તરત જાણી લીધું કે, દેવાની સભામાં મૃત લોકોનો એક
 પુરુષ આવેલો હતો. એથી કોપાયમાન થઈને તેણે નૃત્યકલાવતીને પોતા
 સમક્ષ બોલાવી અને કહ્યું કે;—“તું મારી આ સુરસભામાં ગારી આઠા
 વિના મૃતલોકના એક છુદ્ડ મનુષ્યને લઈ આવી છે અને તેમ કરીને
 મને જે અપમાન પહોંચાડ્યું છે, તે તારા અપરાધમાટે હું તને એવો
 શાપ આપુ છું કે, તારો પૃથ્વીપર એક વડવાગેળનો અવતાર થશે.”
 ઈન્દ્રના આ શાપથી કંપાયમાન થઈને નૃત્યકલાવતી અત્યંત હૃદયદ્રાવક
 અને પાપાણુને પણ પીમળાવી દે તેવા પ્રકારનો કરુણાળનક વિલાપ
 કરવા લાગી, અને વારંવાર ઈન્દ્ર પાસેથી પોતાના અપરાધની ક્ષમા
 પામીને એ શાપથી મુક્ત કરવામાટેની પ્રાર્થના કરવા લાગી. પ્રથમ
 તે ક્રોધના આવેશમાં ઈન્દ્રે તેનાં રક્ત અને આર્જવતા આદિમાં કશું
 પણ ધ્યાન આપ્યું નહિ; પરંતુ છેવટે તેનું હૃદય કાંઈક પીગળ્યું અને
 તેથી પોતાના શાપની મર્યાદાને જાંધીને તેણે જાણ્યું કે, —“તું વડવા-
 ગેળ પાત્ર થઈને એક મંદિરમાં રહીશ અને જ્યારે કોઈ મનુષ્ય આવીને તે
 મંદિરને તોડી નાખશે, ત્યાંની જમીન ખોડે, તે મંદિરની જમીનમાં બાત
 અને શાક વગેરે વાવશે અને તે બાત તથા શાકથી દશદમ્તર ખાતા-
 હોને બોજીને આપીને વ્રત કરશે; અને એ સર્વ કાર્યો તે જો એક જ
 રાતમાં કરી શકશે, તો તે કણે જ મારા શાપથી તું મુક્ત થમશ અને
 તને પુનઃ સ્વર્ગમાં પ્રવેશ કરવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થશે.” આમ બોલીને
 ઈન્દ્રે સભાનું વિસર્જન કરી નાખ્યું. નૃત્યકલાવતીએ રાજકુમારને શોક-

દર્શક અંતિમ પ્રણામ કર્યા અને ત્યાર પછી તત્કાળ તે વડવાગેજના સ્વરૂપમાં ફેરવાઈ ગઈ અને ત્યાંથી નિમેષ માત્રમાં અદૃશ્ય થઈ ગઈ.

રાજકુમારના શોકનો અવધિ જ નહોતો, પણ તે ગિયારો થું કરી ચક્રે વારુ? સ્વર્ગમાંથી પૃથ્વીપર આવ્યા પછી તેણે પોતાના હૃદયમાં એવો દૃઢ નિશ્ચય કરી લીધો કે, “જો મારી પત્નીને હું યાપથી મુક્ત ન કરી શકું, તો ત્યાં સુધી હું મારા પોતાના શૃકનું દર્શન કદાપિ કરવાનો નથી.” અર્થાત્ એ પ્રતિજ્ઞાના થોડે તે પોતાના પિતાના નગરને ત્યાગીને ધ્રુવજામાં આવે ત્યાં પર્વત, અરણ્ય કે અન્યત્ર કોઈ પણ પ્રકારના નિર્ધારિના જ બમણું કરવા લાગ્યો. તે અનેક રાત્રી, અનેક નગર, અનેક અરણ્ય અને અનેક પર્વતોને પોતાની પાછળ મૂકીને આગળ અને આગળ વધતો જ રહ્યો. છેવટે એક નિખિડ અરણ્યના મધ્યમાં તે એક લઘુ પર્ણકુટીની પાસે આવી લાગ્યો. એ પર્ણકુટીના આંગણમાં એક યોગી સમાધિમગ્ન અવસ્થામાં બેઠેલો તેના જોવામાં આવ્યો. રાજકુમાર ત્યાં જ રહી ગયો અને મુનિની સર્વ પ્રકારની સેવા અત્યંત બક્તિપૂર્વક કરવા લાગ્યો. એવી રીતે જ્યારે કેટલાક દિવસ વહી ગયા અને યોગી જ્યારે સમાધિમાંથી મુક્ત થઈને જાગૃત અવસ્થામાં આવ્યો ત્યારે રાજકુમાર હાથ બેઠી મરતક નમાવીને અત્યંત નમ્રતાપૂર્વક તેની સહાયો આવીને બેસી રહ્યો. તેની મુખમુદ્રાને જોઈને ત્રિકાલજ્ઞ યોગીશ્વરે કહ્યું કે:—“મારી યોગવિદ્યાના પ્રભાવથી હું એ સર્વ જાણી ગયો છું કે તું પોતે કાણ છે અને આ સ્થાનમાં શા કારણથી આવ્યો છે. તારે નિરાશ થવાનું કોઈ પણ કારણ નથી; કારણ કે, તારો મનોરથ સિદ્ધ થવાનો જ છે. આ બે વસ્તુઓને તું લઈ જા. એક વસ્તુનું નામ બંધક રત્ન છે અને બીજી વસ્તુનું નામ રથૂલદંડ છે. એ ઉભય પદાર્થો તારી આગા પ્રમાણેના તારા સર્વ કામો કરી આપશે.” રાજકુમારે અત્યંત હર્ષથી યોગીશ્વરની તે પ્રાસાદિક વસ્તુઓનો સ્વીકાર કરી લીધો અને ત્યાર પછી તેના ચરણોમાં મસ્તક નમાવી વિનિત જાવથી પ્રણામ કરીને તે પોતાના માર્ગમાં પ્રયાણ કરી ગયો.

ત્યાંથી કેટલાક અંતરપર ગયા પછી તેણે વિશ્રામ કર્યો અને તે બંધક રત્ન તથા રથૂલદંડને પોતા સમક્ષ રાખીને કહ્યું કે:—“હે બંધક રત્ન અને રથૂલદંડ, તમે અત્યારે કેવળ સ્વામિત્વમાં છો વારુ?” એના ઉત્તરમાં તે બન્નેએ જણાવ્યું કે:—“પ્રથમ આમે યોગીશ્વરનું સ્વામિત્વ ધરાવતા હતાં, પણ હવે રાજકુમાર! અમે તમારી આગાને આધીન છીએ.” એ ઉત્તર સાંભળીને રાજકુમારે તેમને આગ્રા કરી કે:—“જો એમ જ હોય તો જો સ્થાનમાં અત્યારે કેટલાકકન્યા હોય તે સ્થાનમાં મને લઈ

આવી.” તત્કાળ બંધક રજા અને સ્થૂલદંડે રાજકુમારને જે મંદિરમાં કોટવાલકન્યા વડવાગોળ યધને પહોં હતી તે મંદિર પાસે લાવીને પહોંચાડી દીધા. જ્યારે રાજકુમારે તે મંદિરને જોયું એટલે તેણે તેમાં સર્વત્ર વડવાગોળનો શોધ કરવા માંડ્યો, પણ તે મંદિરના એક ખૂણામાં એક વડવાગોળ વસતી હતી એ જાણતાં અને જોતાં તેના કેટલાક દિવસ વીતી ગયા. તેણે વડવાગોળને જોઈ એટલે પુનઃ તે બંધક રજા અને સ્થૂલ દંડને પૂછવા લાગ્યો કે;—“હે બંધક રજા અને સ્થૂલ દંડ! તમે અત્યારે કોની આજ્ઞાને આધીન છો?” એના ઉત્તરમાં તેમણે જણાવ્યું કે;—“પૂર્વે અમે યોગીશ્વરની આજ્ઞાને આધીન હતાં, પણ હવે આપની આજ્ઞાનાં હાથ હીચે.” એટલે રાજકુમારે તેમને આજ્ઞા આપી કે;—“આ મંદિરને એકદમ તોડી ફેંસીને માટીમાં મેળવી મટી બનાવી નાખો, અને ત્યાર પછી જ્યાં મંદિર હતું છે તે જમીનને એડી નાખો, તેમાં ભાત અને શાક વગેરે વાવો અને તે સાધનોવડે દર હજાર બ્રાહ્મણોને બોજન આપીને સંતુષ્ટ કરો. પરંતુ એટલું ધ્યાન રાખજો કે આ સર્વ કાર્યો કેવળ આજની એક જ રાતમાં થઈ જવાં જોઈએ.” તેણે પોતાના બોલવાની હજી તો બાક્યે જ સમાપ્તિ કરી હશે, એટલામાં તો બંધક રજા અને સ્થૂલદંડે મળીને તે મંદિરને નિમેષ માત્રમાં ઉદ્ભવસ્ત કરી નાખ્યું અને ત્યાં એક વિશાળ દ્વિત્રત્યં સ્વરૂપ વિસ્તરી ગયું; એ પછી તેમણે તે દેશમાંના સર્વ કૃષિકારોને તેમના હજી તથા બળદ સાથે પકડીને ત્યાં હાજર કરી દીધા અને જોતજોતાંમાં જમીન એડાવી નાખી; કારણ કે, એ કૃષિકારોની સંખ્યા કોઈ પણ પ્રકારે એક લાખ કરતાં તો એટલી નહોતીજ. એમાંના કેટલાક પોતાની ઈચ્છાથી આવ્યા હતા અને કેટલાકો બંધક રજા તથા સ્થૂલદંડના અસહ્ય પ્રહારના પ્રતાપે આવીને હાજર થયા હતા. એ પછી બંધક રજાએ અને સ્થૂલદંડે ત્યાં ભાતની વાવણીનું અને શાક બાકીને વાવવાનું કામ અલાવ્યું કે જે વસ્તુઓ એક કાણુમાત્રમાં ઊગીને ઉપયોગમાં આવે તેથી રિયતિમાં આવી ગઈ. એ સર્વ થઈ ગયેલાં જેવી રીતે કૃષિકારોને એકત્ર કરવામાં આવ્યા હતા, તે જ પ્રમાણે નિમેષમાત્રમાં દર હજાર બ્રાહ્મણોને પણ ત્યાં લાવવામાં આવ્યા અને બંધક રજા તથા સ્થૂલદંડે તેમને તે ભાત અને શાક આદિના બોજનથી જમાડીને વ્રમ કર્યા. બ્રાહ્મણોના બોજનસમારંભની સમાપ્તિ થતાંની સાથે જ લઘુ વડવાગોળે પોતાના મૂળ સુંદરી સ્વરૂપને ધારણ કરી લીધું અને તે નૃત્ય-કલાવતીએ પોતાના પતિ રાજકુમારના બાહુમાં હાથેથી આશ્રય લીધો.

દીર્ઘ વિયુક્ત દયનીને આ અપૂર્વ મિથનના યોગે થયેલી આનંદની લાગણી-જોને દર્શાવવામાટેના રાખેલા મળી ન શક્યા અને તેથી તેઓ એક

બીજાનાં મુખને મૌન ધારીને જ એઈ રહ્યાં. એ સર્વ થઈ રહ્યા પછી રાજકુમારે બંધક રહ્યું અને સ્વયંદેહને કહ્યું કે;—“અમને હવે અહીંથી લઈ ચાલો અને અમારા દેસમાં અમારા ગૃહમાં પહોંચાડી દો.” નિમેષ માનમાં રાજકુમારે તે વસ્તુઓના પ્રતાપે પોતાને પોતાની અર્ધાંગના સહિત પોતાના પિતાના રાજમહાલમાં બિભેષો બોલે. ત્યાં એ દંપતીએ દીર્ઘકાળ પર્વન્ત રહીને આનંદ અને હર્ષમાં પોતાના જીવનના દિવસોને પીતાહ્યા.

—***—

બકરાં, બ્યાદ્ર અને વાનર

એક સમયમાં કેટલાક હેડવાળા આવવા તો બકરાં વેચનાર બકરાંના એક ટાળાને પાસેના એક નગરમાં વેચી નાખવામાટે લઈ જતા હતા. માર્ગમાં એક બકરાં અને એક બકરી એવા પ્રકારનો વાર્તાલાપ કરવા લાગ્યા કે;—“આ હેડવાળા જ્યારે નગરમાં પહોંચશે એટલે આપણને તરત વેચી નાખશે અને જે આપણને ખરીદશે તે આપણે વધ કરીને આપણને ખાઈ જશે. ત્યારે હવે આપણે શું કરવું વારું? જે કાઈ પણ રીતે આપણે પસાર થઈ જઈએ, તે જ આપણે અમારે થઈ શકે એમ છે. પણ ધારો કે અહીંથી આપણે પલાયન કરી જઈએ, તોપણ પછીથી આપણે જરૂં ક્યાં અને નિવાસ ક્યાં કરવો? જે આપણે પાછાં ગામડામાં નહાસી જઈશું, તો આ હેડવાળા આપણને જરૂર પકડી પાડશે અને પાછાં આપણે પકડાયાં એટલે આપણું આવી બન્યું જ સમજવું. જે આપણે બીજા કાઈ ગામમાં જઈશું, તો ત્યાંના લોકો આપણને પકડી લેશે અને ત્યાર પછી તેઓ આપણને વેચી નાખશે અથવા તો ખાઈ જશે. આપણે જેમ કરીશું તેમ આપણે મરવાનાં જ છીએ; આપણામાટે બચવાનો કાઈ ઉપાય છે જ નહિ.” કેટલીકવાર સુધી મૌન ધારીને તેમણે એ વિષયનો ઝંભીરતાથી વિચાર કર્યો અને ત્યાર પછી બકરીએ પ્રથમ મૌનનો ભંગ કરીને કહ્યું કે;—“ભૂઆ, ત્યાં પણ મનુષ્યજાતિનો નિવાસ હોય, ત્યાં જવામાં તો જાણે લાભ છે જ નહિ. એના કરતાં તો આપણે કાઈ અરણ્યમાં ચાલ્યાં જઈએ, તો તે જ આપણામાટે અધિક લાભાવદ છે.” બકરાં બોલ્યો કે;—“ત્યારે તારી તો એવી જ ધારણા છે કે જાણે અરણ્યમાં આપણામાટે કાઈ પણ પ્રકારનો ભય છે જ નહિ! શું અરણ્યમાં દિસક વનપ્રાણીઓનો સર્વત્ર નિવાસ નથી? અને જે તારા ઉપદેશ પ્રમાણે આપણે ત્યાં જઈશું, તો શું તેઓ આપણને જીવતાં રહેવા દેશે? ત્યાં તો અવશ્ય આપણે કાઈ સિંહ કે રીંછના મોઢાના કાગિયા થઈ જઈશું.” બકરીએ એનો પ્રતિવાદ કરીને જણાવ્યું

કે:-“એવા ભયનું કાર્ષિ પણ કારણ નથી; જો આપણે અરણ્યમાં વસતાં હોઈએ અને અચાનક ભયનો પ્રસંગ આવી પડે, તો ત્યાંથી તો પલાયન કરીને પણ પ્રાણને જાળાવવાનો સંભવ હોય છે. પરંતુ જો, આપણે માનવવસતિમાં હોઈએ, તો તો પછી અદ્ય કાળમાં આપણા મરણનો લેખ જ લખાઈ ગયેલો સમજી લેવો.” - છેવટે જકરાએ જકરીની મંત્રણાને માન્ય કરી અને તે બંને રાત્રિના સમયમાં પલાયન કરી જવાના છેવટના નિશ્ચયપર આવી લાગ્યાં.

એ નિશ્ચય પ્રમાણે, એ જ રાતે, બ્યારે હેડવાળા નિદ્રાવશ થઈ ગયા, તે વેળાએ એ જકરી અને જકરો ધીમેથી પોતાના સમુદાયમાંથી અસફી ગયાં અને સંતાર્ષિ લપાઈને અરણ્યના માર્ગમાં પ્રવાણ કરી ગયાં. અરણ્યમાં ભટકતાં ભટકતાં તેઓ અરણ્યના એક ધારી વૃક્ષમટાવાળા ભાગમાં આવી પહોંચ્યાં અને ત્યાં એક નિશાળ પિંપલવૃક્ષને નેઈ તેના થડમાં નિશાળ પોલાણ હોવાથી ત્યાં જ રહેવાનો તેમણે નિર્ધાર કર્યો. તે વૃક્ષના પોલાણમાં તેઓ આનદથી વસવા લાગ્યાં અને કાળના વહન સાથે તેમની પાસે ત્રણેક બચ્ચાનો પણ વધારો થઈ ગયો.

એક દિવસ એ જકરી અને જકરો પોતાના બચ્ચાં સાથે એ પીપ-ળાના પોલાણમાં બેઠાં હતાં એટલામાં તેમનાં બચ્ચાંએ ઓટેથી ઝેંમેના નાદનો આરંભ કરી દીધો. એ વેળાએ યોગક અતરપરથી એક બ્યાદ આસ્થો જતો હતો. તે જકરાંનાં બચ્ચાંનાં એ નાદને સાંભળીને એ વૃક્ષની દિશામાં આવવા લાગ્યો. જકરી અને જકરો એક ભયંકર બ્યાદને પોતાના નિવાસસ્થાન પ્રાત આવતો જોઈને ગર્ભગંજિત થઈ ગયાં અને તેમને અત્યંત ભય મવા લાગ્યો; કારણ કે, ત્યાંથી પલાયન પણ અશક્ય હતું. તેમણે એમ જ ધારી લીધું કે, અદ્યસમયમાં તેમનામટિ અને તેમનાં બહારનાં બચ્ચાંમાં બ્યાદના હિંદરમાં જવાનું ભાગ્ય અવશ્ય નિર્માણુ જ થઈ ચૂક્યું છે. પ્રાણરક્ષાનો અન્ય કાર્ષિ પણ માર્ગ ન દેખાવાથી જો બની શકે તો જકરાએ બ્યાદને મૂર્ખ બનાવવાનો અને તેને મહારાટમાં નાખીને બચ્ચાનો નિચાર કર્યો. એટલે બ્યારે બ્યાદ યોગક અંતરપર રહ્યો હતો તે વેળાએ જકરાએ પોતાનાં બચ્ચાંને હિંદેશાને કહ્યું કે:-“તમે આમ આખો દિવસ અને રાત્રિ મને કંટાળો લાગાટે આપ્યા કરો છો? તમારાં પેટ કાર્ષિ દિવસ ભરાવાનાં જ નથી કે શું? તમે હજી તો અત્યારે જ પાંચ વાગ, નણ, રીંછ, બે મેંઝ અને છ પાંડનો ભક્ષ કરી ચૂક્યાં છો, છતાં ખાઉં ખાઉં તમારો પેટકાર ચાલુ અને ચાલુ જ રહ્યા કરે છે, એ, તે શું કહેવાય વારુ? પણ, હા; બુઝો એક માથ આ તન્ક આવતો દેખાય છે, એટલે એને મારીને હું તમારા ભજમટે લાવી આપું છું.” જકરાના

આવા પ્રકારના ભાષણને સાંભળીને વ્યાધ તે વિચારે વિચારમાં તથા ભયમાં પડી ગયો અને ત્યાંના ત્યાં જ હિમો રહી ગયો. તે પોતાના મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે:—“આવાં પશુઓ તો મેં ક્યાંય જોયાં જ નહોતાં! આ કઈ જાતના હિંસક પ્રાણીઓ હશે અને ક્યાંથી અહીં આવ્યાં હશે? એ જુદા પશુએ પોતાનાં બચ્ચાંને હજી તો હમણાં જ પાંચ વાઘ, ત્રણ રીંછ, બે ગેંડા, અને બીજાં કેણું જાણે કેટલાંય પ્રાણીઓના ભક્ષ કરાવ્યો છે, અને હવે તેમને તે, તેના દલા પ્રમાણે, મારે ભક્ષ પશુ કરાવશે અને તે સાથે આપણા દિવસ ગણાઈ જશે. એ સાચું કહે છે; કારણ કે, હું એના નિવાસસ્થાનના બહુ જ નિકટમાં પહોંચી આવ્યો છું એટલે મને પકડવામાં એને વિચલ થાય તેમ નથી!” એવા ભયથી તે પાછો ફર્યો અને પોતાનાં પગલાંનો અવાજ ન સંભળાવ તેવી રીતે ત્યાંથી પલાયન કરી ગયો. તેને પાછો વળેલો જોઈને બકરો વળી વધારે મોટા સાહે બોલવા લાગ્યો કે:—“હે મૂર્ખાઓ! તમે હવે બોલતાં બંધ રહેશો કે નહિ? જોતાં નથી કે, તમારા નાહના ભયથી હાથમાં આવેલો શિકાર જટણી જવાની તૈયારી કરી રહ્યો છે? હું તેને પકડીને અહીં લાવું, ત્યાં સુધી પણ તમારાથી સુષ રહી શકાતું નથી કે?” બાઘલાઈના તો બકરાનાં આ વચનોથી હોશકોશ જ ઉડી ગયા. અત્યંત ભયના પરિણામે પોતાના ગોરવને જુદી જાતને તે પોતાની મની શકે તેટલા વેગથી પ્રાણુ બચાવવામાટે દોડવા લાગ્યો અને યાદીને લાઇ ચર્ચ ગયો ત્યાં સુધી તે ક્યાંય પણ વચ્ચે અટક્યો નહિ. ઇવટે શરીરમાં શક્તિ ન રહેવાથી તે એક વૃક્ષની નીચે પડી ગયો.

હવે જે વૃક્ષની નીચે બાઘ વિશ્રામ લેવાને પગો હતો, તે વૃક્ષમાં હનુમાનના વંશના એક વાનરનો નિવાસ હતો. તે વાનર એ બાઘને આવી દયાજનક અવસ્થામાં જોઈને વૃક્ષપરથી નીચે ઊતરી આવ્યો અને તેને પ્રેમથી પૂછવા લાગ્યો કે:—“બંધુ બાઘ! તમારી આ દુર્દશાનું કારણ શું છે વારુ?” બાઘમાં બોલવાની શક્તિ આવતાં ઉત્તરમાં તેણે જણાવ્યું કે:—“બંધુ વાનર! મારી દુર્દશાનું કારણ કૃપા કરીને મને ન પૂછો. આજે મારા પૂર્વજોના પ્રણયપ્રતાપથી જ હું કાળના સુખમાંથી બચીને આ સ્થળમાં આવવાના બાગ્યને પ્રાપ્ત કરી શક્યો છું.” વાનરે વિશેષ આતુરતાથી પૂછ્યું કે:—“પરમહંમા સદા તમારા ભયનું નિવારણ કરો! પણ બંધુ છે શું, તે જણાવશો કે?” બાઘ બોલ્યો કે:—“મારા શાસને જરા દેહો બેસવા ઘો, એટલે હું મારા સંકટની કયા તમને કહી સમજાવું છું.” એ પછી જ્યારે તેનો જીવ કંઈક જીવમાં આવ્યો એટલે તે કહેવા લાગ્યો કે:—“બંધુ! એક રાક્ષસની જાનિનો વિલક્ષણ અને ભયંકર પશુરાજ કે

જેની જાતિના નામને હું જાણતો નથી તે આ અરણ્યમાં આવી વસ્યો છે. પ્રથમ તો એ એક બકરો છે, એવી જ મારી ધારણા હતી અને એ પ્રગટ્યો હું તેને પકડવામાટે જતો હતો, એટલામાં તેના બચ્ચાંએ કુધાનો યોદ્ધા કરવા માંજો અને તેને તેના પિતાએ કહેલા આ પ્રમાણના શબ્દો મારાં શ્રવણોમાં આવીને અચકાયાં:—“કંગાત્રો! તમારાં બેઝરોં ઠાઈ દિવસ પશુ ભરાતાં જ નથી તે ભરાશે કે નહિ? મેં હજી તો હમણાં જ તમને પાંચ વાધ, ‘ત્રણ રીંછ, ષે ગેંડા, પાડા અને હાથીઓ’—એ ઉપરાંત બીજાં કેટલાં પ્રાણીઓનાં નામો તેણે ગણાવ્યાં, તે મારા સ્મરણમાં નથી—‘આદિનો ભક્ષ આપ્યો છે, છતાં હજી તમે કુધાનો યોદ્ધા કરો છો; તો તમારાં તે પેટ છે કે, તળિયા વગરનાં હોડા ફરવા છે?’ એ પછી અચાનક અને જોધને તે કહેવા લાગ્યો કે:—‘અરે, પશુ તમારામાટે ભક્ષ આવી પહોંચ્યો છે; માટે થોડીવારને માટે શાંત થઈ જાઓ, એક ખીજે વાધ આવી લાગ્યો છે. હું તેને મારી નાખીશ અને તેના આહારથી તમારી કુધાને સમાવીશ.’ બધું! સારું થયું કે તેના વિશેષ ઉદ્ગારોને સાંભળવામાટે હું ત્યાં ઊભો ન રહ્યો, નહિ તો અત્યારે હું આ સ્થાનમાં જીવતો જાગતો અત્યારે ઊભો છું તે હોત જ નહિ. હું તો તેના આ શબ્દો સાંભળીને જે કુમ દઘાવીને નાઠો તે અહીં જ શ્વાસ લેવાને ઊભો રહ્યો. હવે બધું! તમે જ વિચાર કરી જુઓ કે, અમે બ્યાધ અન્ય સર્વ પ્રાણીઓનો ભક્ષ કરી જઈએ છીએ; પશુ અમારો ભક્ષક પશુ ઠાઈ દિવસકે પશુ દરી, એમ કદાપિ તમારા સાંભળવામાં આવ્યું છે ખરું કે? અને જ્યારે એવો પશુરાજ જોવામાં આવે ત્યારે ગાત્ર દીર્ઘા કેમ ન થઈ જાય વાર?” બ્યાધની આ કથાને સાંભળીને વાનર કહેવા લાગ્યો કે:—“વાહરે વાહ બ્યાધજી! તમારા જેવો મોજામ ભુદિનો અન્ય ઠાઈ પશુ પશુ મારા જોવામાં આવ્યો નથી અને હવે પછી જોવામાં આવશે કે નહિ, એની પશુ શકા જ છે. તે બકરો તમને જોધને લાગીત થઈ ગયો હતો અને તેના આ આટંબરયુક્ત ઉદ્ગારો તમને ગભરાટમાં નાખવામાટે એક સમયસચકતા તરીકે જ નીકળ્યા દરી. આત્રો મારી સાથે; હું તમારી સાથે ત્યાં આવવાને. તેપાર હું અને ત્યાં હું તમને સત્ય વસ્તુસ્થિતિ શી છે તે અવસ્થા બતાવી આપીશ.” બ્યાધ કહ્યું કે:—“મને પ્રત્ન: ત્યાં આવવાનો તમે ઉપદેશ આપો છે કે? જો એમ જ હોય, તો મારા તમને એ જ ઉપદેશ છે કે, જો તમે પોતાના જીવનથી કંટાળી ગયો હો, તો તમે એકલા જ ત્યાં ‘પદોંગી જાઓ!’ વાનરજાઈએ હસીને જણાવ્યું કે:—“હૃદ હૃદ: ત્યાં ભાગ્યજીત થવા જેવું કાંઈ છે જ નાન. મૂર્ખ ન થાઓ અને મારી સાથે

આવે.” પરંતુ વાનરના ગમે તેવા શબ્દો વ્યાધના મનમાં ત્યાં જવાનાં અવસાનને લાગી શક્યા નહિ. ‘છેવટે વાનરજીએ એટલું જ કહ્યું કે;—“તમે તમે ત્યાં આવતાં હો, તો કેવળ દૂરથી અને તે સ્થાન બતાવી દો; તમે બધે નિર્ભયતાથી હાસી શકાય એટલા અંતરપર બિલા રહેજો, પછી કાંઈ છે?” એનો પણ પ્રતિવાદ ‘હરીને વ્યાધજીએ જણાવ્યું કે;—“તમે નિર્ભયતાની વાતો તો અત્યારે સહેલાઈથી કરી રહ્યા છો; પણ ત્યાં જવના પ્રથમ દર્શન સાથેજ તમારે એક દૂદકા સાથે કાંઈ હિંમત વૃદ્ધિને આશ્રય લેવો પડશે. અને એમ કરીને તમે તો કદાચિત્ નિર્ભય થઈ જશો પણ મારાથી વૃક્ષપર ચઢી શકાય તેમ ન હોવાથી માત્ર મારું ત્યાં વિના મોતેજ મરણ થઈ જવાનું!” એનો પાછો પ્રતિવાદ કરીને એક નવો ઉપાય વાનરજીએ સૂચવ્યો કે;—“ત્યારે આપણે એમ કરીએ કે, આપણે એક ખીજની પૂછડીએને ગાંઠ મારીને બાંધી લઈએ એટલે પછી તમને બધામાં મૂંઝીને મારાથી ભાગી શકાશે નહિ.” આના ઉત્તરમાં વ્યાધજીએ જણાવ્યું કે;—“આ વાત ઠીક છે; આમ કરવાથી અને છાટીને તમારાથી કાંઈ પણ ઉપાયે ભાગી શકાશે નહિ અને મરીશું તો બન્ને સાથેજ મરીશું.”

આ પ્રકારના નિશ્ચયપર આવ્યા પછી તેમણે એકખીજની પૂછડીએને સાથે બાંધી લીધી અને ત્યાર પછી તેઓ પીપળાના પોકજ થડવાળા વૃક્ષ તરફ જવાને રવાના થઈ ગયા. પૂછડી બાંધેલી હોવાથી વ્યાધને ચાલવાની જરા અડચણ પડતી હતી. તેપણ તે પોતાથી બની શકે તેટલા પ્રમાણમાં સરળ રેપામાં ચાલતો હતો. જેવું તેમને તે વૃક્ષ દૃષ્ટિગોચર થવા લાગ્યું એટલે વ્યાધજીએ કહ્યું કે;—“વાનરજી! હવે આહીથી આપણે એક ડગલું પણ આગળ ભરવાના નથી. આ વૃક્ષમાંજ તે રાક્ષસનો નિવાસ છે.” હવે એ વ્યાધ અને વાનરને પાછા આવેલા નેઈને બકરાબાઈના તો આજુજ ઉડી ગયા. તે પોતાના મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે;—“બસ, હવે અમે બધાનું આવી જ બન્યું; કશું કે, મોભામ શુદ્ધિના વ્યાધને તો મને મેં મૂર્ખ બનાવ્યો હતો, પરંતુ અંચળ વાનરજીને એટલી સરળતાથી મૂર્ખ બનાવીને શાપ આપી શકાય તેમ નથી જ. હવે વ્યાધને એ વાનરજીની શુદ્ધિની સહાયતા મળેલી હોવાથી અમારાં મરણને હવે કાંઈ પણ ટાળી શકે તેમ નથી જ.” આ વેળાએ વ્યાધ અને વાનર લગભગ વૃક્ષની પાસે પાસે આવી પહોંચ્યા હતા. એ વેળાએ બકરાએ એક છેલ્લો ઉપાય અજમાવવાના ઉદ્દેશથી ક્ષિરપર આધાર રાખીને કહ્યું કે;—“એ મૂર્ખ અને શુદ્ધિહીન વાનર! શું મેં તને એક જ વાધને લઈ આવવાનું કહ્યું હતું? આ એક જ ટુચ્છ વાધને લાવવામાં તારો આખો દિવસ વીતી ગયો, એ શું કહેવાય!

ઓ બદમાશ ! આતી સમ જો જ છે કે, હું આ વાઘની સાથે આજે તારા પોતાનો પશુ બક્ષ કરી જઈશ !!” બકરાના આ શબ્દોથી વ્યાઘ્રજી એવું અનુમાન કરી લીધું કે;—“આ વાનર અવરૂપ એ રાક્ષસ જાતિના પશુનો મળતિયો અને દૂત જ હોવો જોઈએ અને એ મને અહીં એ કાળનો બક્ષ બનાવવામાટે જ કપટ કરી જોળવાને લઈ આવ્યો છે !” આવી કલ્પનાથી વ્યાઘ્ર પોતામાં જોટલી શક્તિ હતી તેટલી સર્વ શક્તિનો વ્યય કરીને વાનરથી શિન ચવાનો પ્રયત્ન કરવા માંજો અને એથી વિરુદ્ધ વાનર તે વૃક્ષ તરફ આગળ વધવાનો યત્ન આદરી જોડો, અને ‘આગળ વધવામાં કોઈ પણ પ્રકારનો લાભ નથી’ એમ વ્યાઘ્રને સમજાવવા લાગ્યો. તેમની પૂછડીઓ સાથે બંધાયેલી હતી અને તેમની ગાંઠ તરતમાં છૂટી જાય, એવી ઢીથી નહોતી એટલે એક આગળ તાણુવા લાગ્યો અને બીજી પાછળ તાણુવા લાગ્યો; એથી છેવટે એ ખંચતાણુમાં વ્યાઘ્રની પૂછડી ટૂટી ગઈ અને એવી રીતે મુક્ત થતાં જ વ્યાઘ્ર તો જોટલા વેગથી ન્હાસી શકાય તેટલા વેગથી ત્યાંથી છૂવ લઇને નાહો. વાનરજીએ પશ્ચાદ્દ દષ્ટિ કરતાં પોતાને એકને બહારે જે પૂછડીઓ જોઈને ચારે દિશામાં ભગણુથી ફાટફાટ કરવા માંડ્યું અને એમાંની એક પૂછડીથી મુક્ત થવાનાં પ્રત્યેક પ્રયત્ન કરવા માંજા; કારણ કે, જે પૂછડીથી તેને પોતાની સુંદરતામાં ન્યૂનતા થએલી દેખાતી હતી. તે જ્યાં જ્યાં ગયો ત્યાં ત્યાં તેના એ જે પૂછડાવાળા અવતારને જોઈને વનનાં અન્ય પશુઓ તેની કહા અને મસ્કરી કરવા લાગ્યાં અને તેથી છેવટે તે અરુણના એક બહુ જ ઘાટા ભાગમાં જઈને લજ્જાથી છુપાઈ જોડો. બકરી અને બકરો જો કે ભય દળી જવાથી પ્રસન્ન થયાં અને ઈશ્વરનો આભાર માનવા લાગ્યાં, છતાં પણ હવે ‘આ સ્થાનમાં વસવું નિર્ભય નથી’ એમ ધારીને કોઈ વિશેષ સુરક્ષિત સ્થાનમાં જવામાટે તે અરુણને ત્યાંજીને આસતાં થઈ ગયાં.

‘ગુજરાતી’ ગ્રંથમાંથી પ્રકટ થયેલાં પુસ્તકો

વેદાન્ત

પુસ્તકનું નામ	ફિગમન
૧ યોગભાસિદ્ધ મહારામાયજ્ઞ. (ભાગ ૧ લો અને ૨ લો, પાઠાં પૂર્ણ) ...	૬- ૦-૦
૨ શ્રી અધ્યાત્મ રામાયણ (૩ છ આકૃતિ) ...	૧- ૮-૦
૩ પંચદશી (ચંદ્રકાન્ત વિજય સંહિત) ...	૧- ૦-૦
૪ આત્મપુરાણ ...	૬- ૦-૦
૫ વિવેકાનન્દ વિચારમાળા. (ભાગ ૧ લો) ...	૨- ૪-૦
૬ વિવેકાનન્દ વિચારમાળા. (ભાગ ૨ લો) ...	૨- ૬-૦
૭ વિવેકાનન્દ વિચારમાળા. (ભાગ ૩ લો) ...	૨- ૪-૦
૮ વિવેકાનન્દ વિચારમાળા. (ભાગ ૪ થો) ...	૨- ૬-૦
૯ વિવેકાનન્દ વિચારમાળા (ભાગ ૫ મો) ...	૨- ૪-૦
૧૦ સુક્તિપ્રકાશ (હિંદી આકૃતિ ૨ જી) ...	૧- ૦-૦

ગીતા

૧૧ ચિદ્ધનનંદી શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા (૫ ફોળિય ચિત્રો) ...	૪- ૦-૦
૧૨ જ્ઞાનેશ્વરી શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા (૫ ફોળિય ચિત્રો) ...	૪- ૦-૦

ભારત અને રામાયણ

૧૩ શ્રીમદ્ મહાભારત (ભાગ ૧ લો) ...	૬- ૦-૦
૧૪ શ્રીમદ્ મહાભારત (ભાગ ૨ લો) ..	૧૧-૦-૦
૧૫ શ્રીમદ્ મહાભારત (ભાગ ૩ લો) ...	(છપાય છે.)
૧૬ શ્રીમદ્ વાલ્મીકિ રામાયણ ...	૬- ૦-૦

ભાગવત

૧૭ શ્રીમદ્ભાગવત (મોટા અક્ષરવાળું ૨૬ ચિત્રો સહિત.)	
એક ભાગમાં ૬૫કાલા પૂર્ણ ...	૮- ૮-૦
બી	૬- ૦-૦
ત્રી	૬- ૦-૦
ચો	૬- ૮-૦
પાણીથી પવળે નદિ, નખ વગેરેના ધસરકા પડે નદિ, અને લંધાઈ	
આપ નદિ તેના પૂકાનું એક ભાગમાં ..	૧૦-૬-૦
બી	૧૦-૮-૦
૧૮ શ્રીમદ્ભાગવત (મધ્યમાક્ષર સચિત્ર) ...	૪- ૮-૦
૧૯ શ્રીમદ્ભાગવત (૬૧ વક્તવ્ય અને ગ્રેમાનંદ ૬૧, સચિત્ર આકૃતિ ૩ છ) ૫-	૦-૦
૨૦ શ્રીમદ્ભાગવત એકાદશ રકમ ...	૧- ૬-૬
૨૧ શ્રીમદ્ભાગવત ચુટો આપાંવર (૧૭ ચિત્રસમેત) ...	૨- ૬-૦

પુસ્તકનું નામ

કિંમત

૨૨ શ્રીરામનપુરાણ	૧-૦
૨૩ પારાશરસ્મૃતિ (મૂળ અને કેવળ નવીન પદ્ધતિપર પ્રમાણવાળું ને પુષ્કળ શીકવાળું ભાષાંતર)	૧-૮
૨૪ મનુસ્મૃતિ (મૂળ અને ઉત્તમ પ્રકારની ટીકા)	૩-૮
૨૫ વેદોક્ત ધર્મપ્રકારા (વિષ્ણુગ્રાવા શકાચારી કૃત-પ્રત્યોત્તરસ્થે, નાના ગાળકો તથા યુવાન સ્ત્રી પુરુષોને સનાતન આર્ય ધર્મનો ઉત્તમ યોગ્ય આપનાર આના જોવા એકે ગ્રંથ નથી)	૧-૪
૨૬ ધર્મવિચાર	૪-

નીતિ

૨૭ જર્નલિસ્ટ થીતક ચતુષ્ઠય સંગ્રહ (૨ છ આટ્ચિ)	૦-૧૨
૨૮ શુદ્ધનીતિ (પુષ્કળ સુધારા વધારા સાથે ૨ છ આટ્ચિ)	૧-૮
૨૯ વિદુરનીતિ (૪ થી આટ્ચિ)	૦-૨૬
૩૦ ધેનુતંત્ર (૨ છ આટ્ચિ)	૧-૦
૩૧ કથાવિલાસ (૨ છ આટ્ચિ)	૦-૧૨
૩૨ આકથર્થો અથવા શુભાચાર (૩ છ આટ્ચિ)	૦-૨૧
૩૩ નીતિસુધારકગોષ્ઠી (અધુરુતમ)	૧-૦
૩૪ પરમહસ રામકૃષ્ણનાં યોગ્ય વચન (૨ છ આટ્ચિ)	૦-૮
૩૫ નીતિયોગ્ય (૩ છ આટ્ચિ)	૦-૧૬
૩૬ કામદંડ-નીતિસાર (૨ છ આટ્ચિ)	૧-૪

કાવ્ય અને અલંકાર

૩૭ નાસિંહ મેહેતાકૃત-કાવ્ય સંગ્રહ	૩-૦
૩૮ હયારામકૃત કાવ્ય-સંગ્રહ (૪ થી આટ્ચિ)	૧-૮
૩૯ પ્રવીણ-સાગર (હિંદી મૂળ અને શુભ ભાષાંતર)	૩-૦
૪૦ અક્ષાન્ત કાવ્ય (૨ છ આટ્ચિ)	૧-૧૨
૪૧ સુભવિમલા-અક્ષાન્ત સ્વાગીકૃત	૦-૧
૪૨ નખવાણી (પ્રાસાદિક કાવ્ય)	૨-૦
૪૩ શ્રીકૃષ્ણચરિત્ર (ગિરિધરકૃત)	૧-૮
૪૪ સ્ત્રીગીતસંગ્રહ (નાગરી સ્ત્રીગીતોમાં ગવાતાં ગીત)	૦-૧૦
૪૫ નર્મકવિતા (નાની)	૦-૧
૪૬ નર્મકવિતા (મોટી) (સચિત્ર)	૪-૦
૪૭ નગાધ્યાન (નર્મદ સંપ્રદાયિત)	૦-૪
૪૮ સચિત્રકૃત કવિતા	૧-૦
૪૯ અલંકારક્રિષ્ણ- (૨ છ આટ્ચિ)	૧-૦
૫૦ ગિદારી-સતસદૃષ્ટિ (કવિ સચિતાનારાયણ)	૧-૮
૫૧ મેધકૃત સરીક-ભાષિત	૧-૪